

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI EMLÉKEI 896–1896

Digitized by the Internet Archive
in 2015

https://archive.org/details/magyarorszagtort00czob

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI EMLÉKEI

AZ 1896. ÉVI EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁSON

SZERKESZTIK:

AZ ELSŐ RÉSZT
DR. CZOBOR BÉLA
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

A MÁSODIK RÉSZT
SZALAY IMRE
A M. N. MUZ. IGAZGATÓJA

KIADJA A KERESKEDELEMÜGYI
M. KIR. MINISTER TÁMOGATÁSÁVAL
GERLACH MÁRTON ÉS TÁRSA
BUDAPESTEN ÉS BÉCSBEN

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI EMLÉKEI

AZ 1896 ÉVI EZREDÉVES ORSZ. KIÁLLITÁSON.

I. RÉSZ

SZERKESZTI Dr CZOBOR BÉLA
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA.

BEVEZETÉS

BEVEZETÉS.

AGY és ritka ünnep virradt a magyar nemzetre: a honfoglalás dicső tényének ezeréves emlékünnepe, melynek méltó megünneplése czéljából néhai Baross Gábor kereskedelemügyi m. kir. miniszter 1891. október 31-én nyujtotta be a magyar képviselőházhoz az 1895-ben tartandó »országos nemzeti kiállítás«-ra vonatkozó törvényjavaslatát. A magyar törvényhozás mindkét háza egy szívvel és lélekkel emelte azt törvényerőre.[1]

A miniszter indokolásából kimagaslik a következő tétel: »Az ezredik évforduló nemzeti ünnep, az ünneplésnek is nemzetinek kell lenni s így a kiállítás se legyen más. Tanuja fog lenni annak az egész művelt világ, de az, a mit felmutatni tudunk és fogunk, legyen a miénk, a mi saját erőnkből eredett. — Egyesült erővel, benső lelkesedéssel fogjuk ezt a kiállítást rendezhetni, hogy megmutassuk minden kérkedés nélkül, miszerint annyi balsors után a közgazdaság terén is haladtunk és tudunk felmutatni annyi eredményt, a mennyi a szebb és jobb jövőbe vetett bizalmat megszilárdítani képes.

Ámbár Baross javaslata minden ízében magyar és nemzeti volt, az igényeket még sem elégítette ki. Az ő felfogásából és az általa megindított előmunkálatokból ugyanis kizártnak látszott a kiállítás retrospektiv része, tehát épen az, mely az egy idő óta sürűn rendezett kiállításoknak kiváló érdeket, műkincseivel fényt és hatványozott vonzóerőt kölcsönözhetett.

E lényeges hiányt felismerte, a Baross halálával örökébe lépő utóda Lukács Béla miniszter, a ki a szélesebb körű előmunkálatok eszközölhetése végett, 1893. január 7-én beadott törvényjavaslatában egy millió forint biztosítékalap megszavazását s egyúttal a kiállításnak 1896-ra való elhalasztását kérte. A törvényhozás mindkét javaslatához készséggel hozzájárult.[2]

Még ezen tervezetében sem mutatkozott a kiállítás a nagy és ritka ünnephez méltónak, mert a költségvetés mindössze 2.800.000 forintra volt előirányozva. Mivé növekedett ez az

[1] 1892. évi II. törvényczikk.
[2] 1893. évi III. törvényczikk.

összeg[1] mennyire szélesedett és tartalmát tekintve is, mily nagyszabásúvá fejlődött az ezredéves országos kiállítás programmja!

A miről eleinte egészen megfeledkeztek, a retrospektiv rész mindinkább előtérbe lépett. A kiállítás két főcsoportra osztatott, történelmire és jelenkorira.

Hálás kegyelettel tartozik az egész nemzet a kiállítás első igazgatója, NÉMETH IMRE miniszteri tanácsos emlékének († 1895. január 20.), a ki finomult műízlésével és ritka érzékével feladata magaslatáról lelkesedéssel karolta föl épen a történelmi főcsoport ügyét, hathatós támogatásával pedig lehetővé tette annak az egész kiállítás fénypontjává fejlesztését.

1893. évi április havában nyert dr. CZOBOR BÉLA megbízást a történelmi főcsoport szervezésére és programmjának megalkotására.

Mindenekelőtt a hazai történetírás kiváló munkásait, műgyűjtőinket és társadalmunk előkelő köreit kellett megnyerni, hogy bizottsággá alakulva, a megindítandó előmunkálatok ágaiban hazafias lelkesedéssel közremunkáljanak.

Magyarország főpapja, a benczés Asztriknak, az első esztergomi érseknek utóda dr. VASZARY KOLOS bíbornok, a kit a Felség kegye és bizalma épen az ország ezredéves fönnállásakor, szintén a tudós benczés rendből emelt annyi jeles elődének örökébe, mint a magyar történet érdemes munkása, készséggel foglalta el a főcsoport tiszteleti elnöki székét, mely nem puszta czímet, de tevékeny együttműködést jelentett. Az ő oldalán az elnöki teendőket gr. SZÉCHÉNYI BÉLA vezette tapintattal. Mindkét jelesünknek társadalmi állása és összeköttetéseik a munkásság sikerét javarészben biztosították. Az előadói tisztet dr. CZOBOR BÉLÁRA ruházta a bizottság, a ki ezen állásából kifolyólag elkészítette a történelmi kiállítás programmját, melyet kivitelre el is fogadtak.

Kiemeljük belőle a következő pontokat:

«A honfoglalás ezredéves megünneplése alkalmából, 1896-ban Budapesten rendezendő országos kiállítás kimagasló részét a történelmi főcsoportnak kell képeznie, mely Magyarország culturális fejlődésének főmozzanatait történeti, műemléki és művészi megvilágításában mutatja be. Szemlélhetővé kell tennünk, hogy minő culturális állapotban volt mai hazánk a IX. században, a mikor őseink azt elfoglalták s minő culturális mozzanatok magaslanak ki a honfoglalást követő századokban egész a legújabb időkig.

A történelmi főcsoport retrospectiv jellege követeli meg, hogy a rendelkezésünkre álló anyagot hazánk történetének korszakai szerint csoportosítsuk, kiváló tekintettel az egyházi életre, a közszellem nyilvánulására, a magánélet viszonyaira és a hadviselésre.»

A történelmi kiállítás anyagát, a nemzeti fejlődés egyes szakaszainak megfelelően, a következő időszakok szerint csoportosítva osztottuk be:

I. A honfoglalás és a vezérek kora, Szent Istvánig.
II. Szent Istvántól az árpádházi királyok kihaltáig (1000—1301).
III. A vegyes házbeli királyok (hazánk fénykora: Nagy Lajos, Hunyadiak) a mohácsi vészig (1301—1526).
IV. A mohácsi vésztől (a török hódoltság kora) a törökök kiűzéséig (1526—1699).
V. Az újabb kor; a nyugati befolyások uralomra jutásáig (Rákóczy) (1700—1750).
VI. A nyugati befolyások kora, gr. Széchényi István felléptéig (1750—1825).
VII. Nemzeti fellendülés, szabadságharcz, az alkotmány visszaállítása (1825—1867).

A legújabb kor alkotmányos életét a királykoronázás negyedszázados jubileumáig (1867—1892) emlékeiben bemutatni eredetileg magában foglalta ugyan programmunk, de részint helyszűke miatt, részint — és főleg pedig azon okból, hogy haladásunk mai állapotát feltüntetni a jelenkori kiállítás feladata, történelmi kiállításunk záró pontjául Ferencz József királyunk koronázási éve lőn végleg meghatározva.

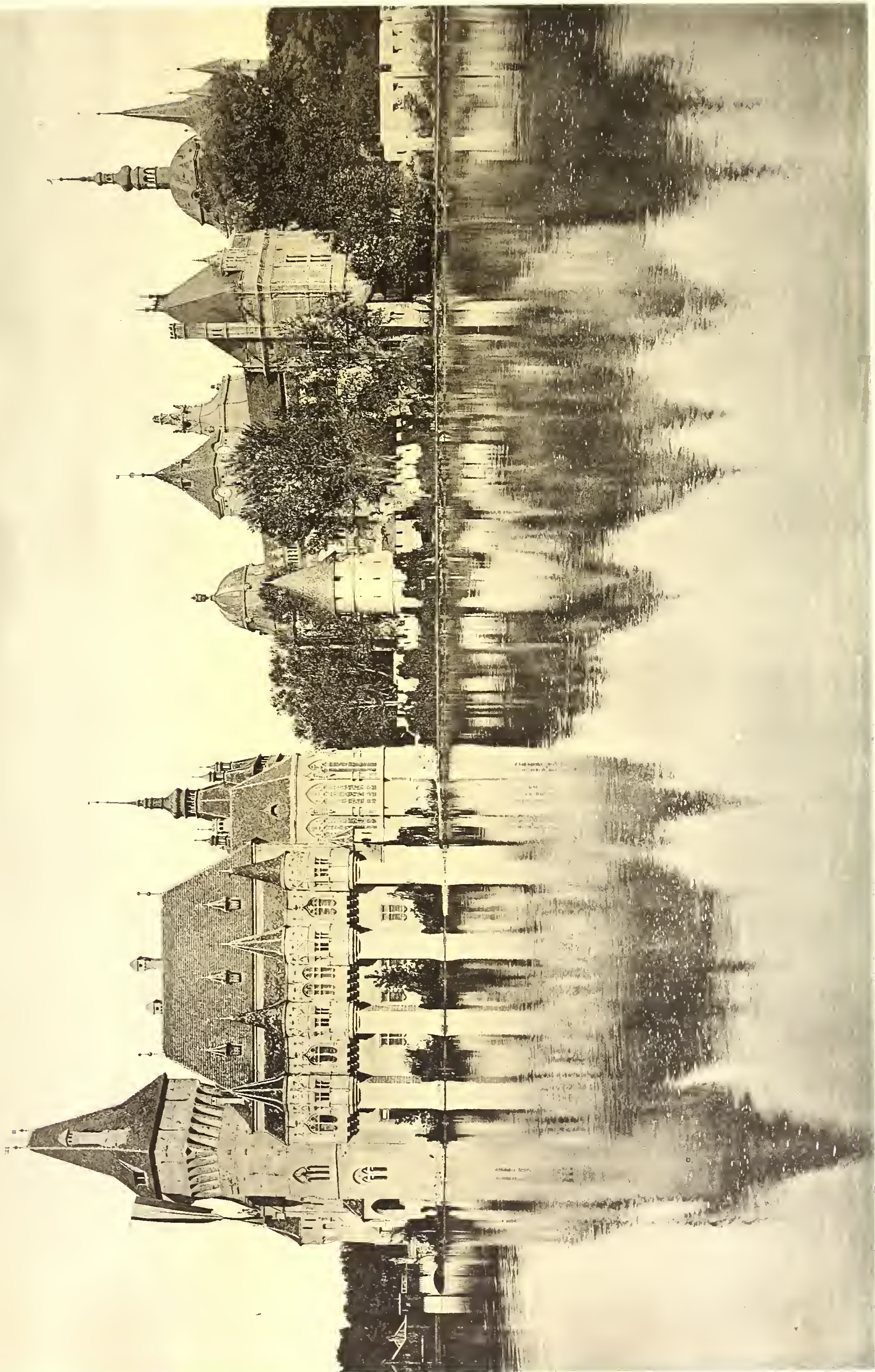
Minden egyes időszakból történeti írott emlékeinket eredetiben vagy legalább sikerült fac-simile-ben, továbbá a műemlékek gazdag sorozatát, a legnagyobb szabású alkotásoktól kezdve le a kisebb művészetek (ötvösség, szövészet stb.) legapróbb tárgyáig, királyaink érmei- és pecséteig, szóval mindazt bemutatni kivántuk, a mi alkalmas, hogy a megfelelő időszakokról lehetőleg teljes és hű képet nyujtson.

Tekintettel arra, hogy némely, kivált az első századokból reánk maradott emlékek csak hézagosak és culturánkról kimerítő képet nyujtani alig elégségesek: az egyes korszakok kimagasló történeti és culturális eseményeit a szobrász vésője és a festőművész ecsetje által terveztük megörökíttetni, hogy a képzőművészet alkotásaival az egyszerű pór előtt is érthetően beszélné el a művész, culturális fejlődésünk kimagasló mozzanatait korszakonként, melyekből az eredetiben bemutatandó műemlékek reánk maradtak.

[1] Az ezredéves orsz. kiállítás költségeinek végösszege mintegy 5,285.000 frt.

A TÖRTÉNELMI FŐCSOPORT ÉPÜLETEI A TÓ FELŐL.

Tervezte: ALPÁR IGNÁCZ építész.

Az idő rövidsége, de különösen azon — lényegében jogosult — felfogás miatt, hogy a modern művészeti alkotásoknak a történelmi főcsoportba terelése a külön szerepre hivatott képzőművészeti kiállításnak érzékeny veszteségét jelentené: be kellett érnünk a régi történeti festmények- és szobrászati emlékekkel, melyekből különben is gazdag sorozat állott rendelkezésünkre.

A történelmi kiállítás programmjának jelentős részét e néhány sorban foglalta össze tervezője: «A fönnebbiekből folyólag, a történelmi kiállítás épületeinek szükségképen a hazai építészet fejlődését feltüntető oly alkalmas keret gyanánt kell alkalmazkodnia az egész anyaghoz, hogy ezek is a mult időkről nyujtott képet teljesebbé tegyék».

Ezen eszme sarkalatos pontja lőn az egész történelmi kiállításnak, mely ha bármily fényes, de modern palotában rendeztetik, az anyag múzeumszerű rendezésének unalmasságától — bármily leleményes elmék fáradozzanak is a csoportosítás nagy munkáján — aligha képes megszabadulni; míg a történeti korszakoknak megfelelő épületek méltóságteljes hatása és formáinak változatossága által már külsőleg is a mindennapitól lényegesen eltérő ingert igért kelteni a látogatókban.

A tervezésnél tehát a hazánkban eddig dívott főbb építészeti stilusokat, a románt, a csúcsívest és a renaissance-ot, valamint az utóbbinak válfajait a barokot és a rokokót, egészben véve, szellemükben, részleteiben pedig nevezetesebb hazai műemlékeink hű utánzatában kellett a tervező művésznek érvényesítenie.

A hazánkban évszázadok viharai között megőrzött történelmi emlékeink és ereklyéink együtt bemutatásán kívül, kiváló súly volt helyezendő a külföld nyilvános és magángyűjteményeiben levő hazai vonatkozású műtárgyakra és emlékekre, melyek nagyobb része igen hosszú idő óta idegen földön van, anélkül, hogy valaha nálunk kiállítva volt volna.

«Végül — ezek a programm befejező sorai — az ezredéves kiállítás történelmi főcsoportjának sikerült megalkotása esetén, hazánk culturtörténetének együtt levő anyaga egy oly nagyobb szabású illusztrált irodalmi műben terveztetik megörökíttetni, melynek az ország egy fő- és középiskolájából sem lenne szabad hiányoznia. Sőt egyes alkalmas képes lapjainak az ország minden népiskolája és kisdedóvó intézete falain kell oktatnia a nemzet kicsinyeit ezredéves állami életünk kimagasló eseményeire, hogy a millennium megünneplésének érzése áthassa már kisded korában a magyar nép gyermekeit s a letünt évezred tanulságaiból merítsenek okulást, a hősök tetteiből erőt és a nemzetünket jellemző erények tiszteletéből lelkesedést az újabb ezredév nagy feladataihoz!»

Az ezen programm megvalósítására alakított 12 csoportbizottság [1] azonnal hozzálátott feladatához, melynek megoldása sok fáradtsággal járt.

Az építészeti csoport vezetői kiszemelték a műemlékek országos s a magyar tudományos akadémia archaeologiai bizottsága gazdag rajztárából a legnevezetesebb hazai építmények felvételeit, ezeken felül egyes újabb felvételeket készíttettek, valamint a fontosabb építészeti művek jellemző részleteit gypszben lemásoltatták és a mennyiben ez lehetséges volt, eredetiben is megszerezték a kiállítás számára. Különösen szép sorozatot sikerült összeállítani az árpádkori román stilű építés meglepő diszítményeiből a régi székesfehérvári bazilika, a pécsi dóm, szegzárdi apátsági templom stb. maradványai közül.

A képzőművészeti csoport teendője volt a festészet és szobrászat emlékeiből összegyűjteni eredetiben vagy másolatban azokat, melyek a hazai képírás és képfaragás történetét megvilágítani alkalmasak. Ezen emlékeink felkutatásánál a többi csoportok közremunkálása hasznos szolgálatot tett az ügynek.

[1] 1. Építészeti csoportbizottság. Elnökei Steindl Imre és Czigler Győző műegyetemi tanárok, előadói dr. Czobor Béla és Fittler Kamil az orsz. iparművészeti múzeum őrei. — 2. Képzőművészet. Elnök Bubics Zsigmond kassai rk. püspök, előadó dr. Pulszky Károly, az orsz. képtár igazgatója. — 3. Zene- és szinművészet. Elnök gr. Zichy Géza v. b. titkos tanácsos, előadói: Bartalus István zeneiskolai tanár, Bogisich Mihály prépost-plébános, dr. Váli Béla min. fogalmazó, majd az utóbbi leköszönése után Benkő Henrik, a m. k. operaház karnagya. — 4. Az oktatás- és tudomány története. Elnök Fehér Ipoly pannonhalmi főapát. Előadók dr. Kammerer Ernő orsz. képviselő és dr. Békefi Remig egyetemi m. tanár. — 5. Irodalom (könyvtárak) Elnökök gr. Apponyi Sándor, Szilágyi Sándor akad. tagok. Előadók Dedek Crescens Lajos, Kudora Károly egyetemi könyvtári tisztviselők. — 6. Ipar (világi vonatkozásában és világi costume-ök). Elnök gr. Sztáray Antal, ennek elhalta után Szalay Imre miniszteri tanácsos. Előadó Radisics Jenő az orsz. m. iparművészeti múzeum igazgatója. — 7. Egyházi csoport. Elnökök: Császka György kalocsai érsek, dr. báró Hornig Károly veszprémi püspök. Előadó dr. Czobor Béla, egyetemi m. tanár, akad. tag. — 8. Lakberendezés. Elnökök: br. Bánffy György és br. Radvánszky Béla főrendiházi tagok. Előadó Fittler Kamill. — 9. Pásztorélet, halászat és vadászat (ősfoglalkozások). Elnökök: gr. Nádasdy Ferencz főrendiházi tag (később lemondott) és Herman Ottó orsz. képviselő. Előadó dr. Madarász Gyula s ennek visszalépte után Nagy Géza múzeumi s.-őr. — 10. Kormányzat és közszellem. Elnökök: dr. Pauler Gyula orsz. főlevéltárnok és dr. Hajnik Imre egyetemi tanár. Előadó dr. Csánki Dezső orsz. allevéltárnok. — 11. Hadviselés, hadszervezés. Elnök Hollán Ernő cs. és kir. altábornagy, majd ennek lemondása után Gromon Dezső államtitkár. Előadó dr. Szendrei János ministeri s.-titkár, az orsz. régészeti és embertani társulat titkára. — 12. A nemzet egyéb jellemző vonásai. Elnök gr. Teleki Sándor orsz. képviselő, előadó Tagányi Károly orsz. allevéltárnok.

A zene- és színművészeti csoport élénk tevékenységének szintén becses anyag köszönhető, mely az ország legkülönbözőbb vidékeiről nagy fáradozás árán került együvé.

Az oktatás és tudomány történetének feltüntetésére alakult bizottság széles alapon indította meg működését, mely valóban sok, eddig ismeretlen emléket hozott napfényre a régibb tanintézetek lomtáraiból, hogy azokból, mint mozaik kövecskékből megalkothassa szellemi fejlődésünk érdekes képét.

Az irodalom csoport-bizottságának igen hasznos előmunkálatok állottak rendelkezésére, melyeket az 1882-ben tartott sikerült könyvkiállításnak köszönhetett. Ennek alapján és kereteit kiszélesítve, átbúvárolta a hazai könyvtárak és magángyűjtők gazdag anyagkészletét, felkutatva a speciális érdekű kincseket, melyek — kivált írott codexeink és hungarikáink — részint nemzetközi, részint nemzeti becsükkel a történelmi kiállítás culturális értékét emelni voltak hivatva.

Az ipari csoport, a körébe utalt világi vonatkozású termékek, kivált ötvösművek, ékszerek és costume-ok, nemkülönben a hazai iparszervezés történetére nagy fontosságú czéhek emlékei közül szemelte ki és gyűjtötte össze főuraink kastélyaiból és vidéki múzeumainkból a legbecsesebb tárgyakat.

Az egyházi csoport feladatául a legfényesebb culturtörténeti anyag felkutatása és beszerzése jutott. Hazánkban is épen úgy, mint külföldön az egyház a művészetek minden ágának bőkezű pártolója és fejlesztője volt. Az ősök emléke iránt köteles kegyelet gondosan megőrizni iparkodott évszázadok hosszú során és viharai közepett a kincseket, melyekkel a vallásos elődök Isten házának szépségét emelték. Hogy mennyi pusztult, veszett el nyomtalanul, régi egyházi leltáraink a megmondhatói, melyek mesés értékű arany, ezüst készletekről, fényes egyházi öltönyökről beszélnek. Hála a gondviselésnek érette, hogy még mindig maradt a sok háborús idő daczára reánk annyi, a mennyiből hazánk magas culturai fejlettségét bebizonyíthatjuk. Több részleges kiállításunkon volt már alkalmunk bemutatni ötvösműveinkből, templomi szerelvényeinkből is sorozatokat, az ezredéves orsz. kiállítás keretében, nemcsak azokat, de mellettük nagy számban még eddig kiállítva soha nem volt műtárgyainkat is meg kellett szereznünk. Jelentős egyházi kincstárainktól kezdve le az utolsó falusi régi templomig kiterjedt kutatásunk köre mindenre, a mi alkalmasnak mutatkozott e csoport méltó megalkotásához. Nem hagytuk számításainkon kívül a külföld azon helyeit sem, melyekkel őseink szoros összeköttetése ismeretes volt előttünk. Hatalmas anyag került így együvé, melynek szemlélésekor fel sem tünt azon néhány tárgy hiánya, melyet ezúttal, kivált külföldről nem sikerült hazánk nagy ünnepe emelésére megnyernünk. — A kath. egyházi kincsek mellett gondot fordítottunk a többi keresztény vallásfelekezetek szintén becses emlékeinek és a zsinagógai érdekesebb tárgyak bekérésére, melyekkel e csoport teljességét törekedtünk előmozdítani. Alig hinné valaki, hogy az egyházi csoport sikeres megalkotásánál felmerült akadályokat mennyi körültekintéssel, a tapintat válogatott eszközeinek minő alkalmazásával sikerült leküzdeni!

A lakberendezések koronkénti bemutatását külön bizottság intézte és szerezte be a hozzá szükséges bútorokat, diszítményeket és használati eszközöket. Néhány év előtt az orsz. iparművészeti társulat körében terveztek hasonló kiállítást, de azt létrehozni közbejött akadályok miatt nem sikerült. E nehézségekkel kellett számolnia a bizottságnak is, hogy a XV., XVI—XVII. és XVIII. század, valamint az empire lakberendezéshez szükséges kellékeket beszerezze eredetiben, a diszítést pedig sikerült másolatokban. Régi kastélyok és egyes gyűjtemények gondos átkutatása árán volt e nem könnyű feladat megoldható.

Nagy szakavatottságot és a rendelkezésre álló anyag-készlet tüzetes áttekintését tételezte föl azon bizottság munkássága, melynek a kormányzat és közszellem feltüntetésére hivatott okmányokból és történeti egyéb emlékekből kellett kiválogatnia a nemzet ezredéves viszontagságaira vonatkozó jellemzőbb darabokat. A bécsi udvari és állami, az országos, az egyházi, megyei és városi levéltárak szolgáltatták az anyagot, mely érthetőn beszéli el a magyar történetnek kimagasló eseményeit s e mellett bepillantást engedett a nemzet szellemébe.

Hazánk európai helyzete s a vele évszázadokon át járó nehéz feladatok érthetővé teszik, hogy a hadviselési és hadszervezési csoport feladata már anyagának mennyisége miatt is a mily hálás, ép oly fáradtságos volt. A leghivatottabb szakférfiak bevonásával széles körben indította meg működését, melyet kitartó buzgósággal egyesítve meglepő eredmény koronázott. Várak és erődítmények modeljei, rajzai készültek, a legnevezetesebb csaták tervei történeti alapon rekonstruáltattak, a hősök arczképei, fegyverei az országban és annak határain túl felkutattattak még pedig oly mennyiségben, a minőt — különböző nemzetek fegyvereiből — csak elsőrangú arzenálok történeti gyűjteményeiben lehet látni.

Kiterjedt a figyelem a nemzeti élet egyéb jellemző vonásaira, melyeket jobbára írott emlékekben tüntetett föl a gondos kutató avatottsága.

Végül a pásztoréletre, halászat- és vadászatra vonatkozó ethnográfiai becsű anyagból, mely a történeti kiállítás függelékévé fejlődve külön szerepre tarthatott igényt, oly gazdag sorozatot sikerült az intéző

szakférfiak buzgóságának — mondhatni a mentés tizenkettedik órájában — egybegyűjteni, melyhez hasonlót más nemzet alig képes felmutatni.

Az előkészítés és anyaggyűjtés munkájában a történelmi főcsoport teljes ülésében tárgyalta mindazon ügyeket, melyek az egész főcsoportra vonatkoztak, valamint azon elvi elhatározást igénylő kérdéseket is, melyek az egyes csoportok kiegészítését, működési irányát, keretét megszabták.

A csoportbizottságok működési köre a teljes ülés elvi határozatainak végrehajtására, valamint mindazon intézkedéseknek önálló eszközlésére terjedt ki, melyek ezen elvi határozatok kifolyását képezték.[1]

Ily mederben indult meg és hullámzott tovább serényen az előmunkálatok mindinkább duzzadó folyama, melynek árjából egyik-másik csoport (különösen a hadtörténeti és ethnográfiai) a közös medret elhagyva, külön ágat képezve folytatta útját.

Már NÉMETH IMRE kiállítási igazgató működése idejében a felszaporodó munkák miatt felmerült az eszme, a történelmi főcsoport élére külön igazgatót állítani, a mi által ennek függetlenítése is határozottabb kifejezést nyerne. Lukács Béla kereskedelmi minister 1894. október 18-ikán testet adott az eszmének és a történelmi főcsoport igazgatójává SZALAY IMRE vallás- és közoktatásügyi ministeri tanácsost nevezte ki, mint e ministeriumban épen azon osztály avatott és lelkes vezetőjét, melynek körébe a magyar nemzeti és iparművészeti múzeumok, közkönyvtárak és egyéb hasonló gyűjtemények tartoznak. Mellette a főcsoport képviseletében, előadói tisztét a kezdettől működő dr. CZOBOR BÉLA továbbra is megtartotta.

Ezentúl a történelmi főcsoport ügyeit függetlenül intézte annak külön igazgatósága, csupán a költségekkel járó intézkedéseknél volt a központi igazgatósággal egyöntetű eljárásra utalva, a megállapított költségvetés keretén belül.

Ez volt a történelmi főcsoport szerencséje, mert a jelenkori kiállítás vezető személyiségeiben beállott változásokat működése közben nem érezte annyira meg. Az elhalt NÉMETH IMRE helyébe ugyanis 1894. deczember 1-én a minister bizalma GRAENZENSTEIN BÉLA ministeri tanácsost hívta meg igazgatóul, a kinek harmadfél hónapra terjedő munkássága alatt az ügyek kiváló lendületet vettek. E közben beállott a kormányválság s ennek következtében LUKÁCS BÉLA helyét a ministeri és a kiállítás orsz. bizottsága elnöki székében DANIEL ERNŐ, az államtitkárrá kinevezett igazgatóét pedig dr. SCHMIDT JÓZSEF ministeri tanácsos foglalták el, a kikre a hátralevő feladatok megoldása várt. Az ő fáradhatlan tevékenységöknek sikerült megküzdenie a változások okozta nehézségekkel.

A nagyobbmérvű történelmi kutatások közül felemlítendőnek véljük a következőket. Ő Felsége a király legmagasabb engedélyével dr. CZOBOR BÉLA, KUDORA KÁROLY, RADISICS JENŐ és dr. SZENDREI JÁNOS előadókból álló bizottság áttanulmányozta a bécsi udvari gyűjteményeket, jegyzékbe véve a magyar vonatkozású kincseket. Hasonló kutatások eszközöltettek a csoport-előadók által Fraknón, Esterházán, Kis-Martonban, hol a hg. ESTERHÁZY család hitbizományához tartozó ritka becsű történeti emlékek fejedelmi mennyiségben őriztetnek, továbbá Bettléren és Krasznahorkaváralján a gr. ANDRÁSSYAK által gyűjtött és gondosan conservált családi ereklyéket, Héderváron a hg. GRASSALKOVICS és gr. VICZAY örökségéből származó XVII—XVIII. századi és empire-kori bútorokat; Németújváron, Csákányban és Körmenden a hg. BATTHYÁNYIAK, Galgóczon az ERDŐDYEK, Sáromberkén a TELEKIEK, Keszthelyen a FESTETICSEK, Szirma-Bessenyőn a SZIRMAYAK, Lengyelen az APPONYIAK nagyértékű történeti emlékeit írták össze a kiállítás czéljaira.

A külföldi kutatások eredményeiül megemlítjük Ausztriában a bécsi és bécsújhely-városi múzeumok, gráczi tartományi hadszertár, ambrasi és schlosshofi kastélyok, Olaszországban a római egyházi kincstárak és múzeumok, a turini «Armeria Reale», Németországban a berlini porosz kir. hadszertár, Törökországban a konstantinápolyi császári gyűjtemények stb. magyar vonatkozású emlékeinek jegyzékbevételét, mely és más helyeken nagybecsű történeti anyag átengedése iránt tétettek meg a szükséges lépések jobbára diplomácziai úton.

Már föntebb érintettük, hogy az ország bíboros főpapja, mint a történelmi főcsoport tiszteletbeli elnöke, személyesen állott a mozgalom élére, hogy a római kath. egyházak kincseiből a culturtörténetileg fontos emlékek jelentősebb része kiállításunkról ne hiányozzék.

Lelkes hangon írt felszólításából, melyet főpaptársaihoz és a hazai szerzetesrendek főnökeihez intézett, megörökítésre méltónak tartjuk a következő sorokat:

«Hazánk megalapításának ezredéves megünneplése alkalmából, 1896-ban Budapesten országos kiállítást rendez a nemzet, melynek egyik főczélja lesz az ezredéves mult kimagasló eseményeit és alkotásait emlékezetünkbe hozni és vésni azon műemlékek bemutatása által, melyek történetünk fényes és gyászos napjaiból fönmaradtak s a késő utódok által is kegyelettel megőriztettek.»

[1] Később, az ügyek lebonyolításának egyszerűbbé tétele végett szűkebbkörű végrehajtó-bizottság alakíttatott, mely gyakrabban volt összehívható, mint a nagyszámú tagokból álló főcsoport-bizottság.

»A történelmi kiállítás első kiállítójaként Ő cs. és apost. kir. Felsége, legkegyelmesebb Urunk és Királyunk, kinek védnöksége alatt a kiállítás rendeztetik, a legkészségesebben adott engedélyt az udvari és a felséges család tulajdonát képező gyűjteményekből azon kincseknek és műtárgyaknak kiállítására, melyek hazánk történetével kapcsolatban vannak.»

«A történelmi kiállítás kedvező alkalmul fog nekünk, római katholikusoknak szolgálni arra, hogy ország-világ előtt dokumentáljuk az egyház jótékony és eredménydús befolyását ezredéves magyar társadalmunkra azon emlékekkel és történetî adalékokkal, melyekből minden művelt ember nyelvkülönbség nélkül olvasni képes.»

1. ábra. A történelmi főcsoport épületei. Hátulról.

E czélból királyunk Ő Felsége legmagasabb példáját követve, magam részéről elhatároztam székes főkáptalanommal egyetértőleg a történelmi kiállításra felajánlani főegyházmegyém területén található mindazon emlékeket, melyek sz. vallásunk szolgálatára avatva, fényes tanuságot tesznek őseink bőkezűségéről s az utódok kegyeletéről.»

A primás szavai nem hangzottak el eredmény nélkül. Csaknem kivétel nélkül visszhangra találtak azok mindenütt, hova intézve voltak.

Példáját követve különösen Császka György kalocsai érsek, mint az egyházi csoport elnöke és Szmrecsányi Pál szepesi püspök, mint ugyanezen csoport tevékeny tagja mindent elkövettek főpapi hatáskörükben a siker biztosítása érdekében. Bubics Zsigmond kassai püspök pedig befolyása teljes súlyát érvényesíttette ott, hol a kiállítás fényének emelése elérhető volt.

A kutatásokkal egyidejűleg indult meg a történelmi főcsoport építkezése is, mely nem csekély gondot és körültekintést okozott.

NÉMETH IMRE kiállítási igazgató eszméje volt a történelmi főcsoport helyét a városliget »Széchenyi sziget«-ére jelölni ki, a mi által a kiállítás retrospektiv része már kies fekvésénél fogva (I. tábla és 1. ábra) kellőleg accentuálva lőn.

Az épületek terveire kiírt első pályázat — ámbár figyelemre méltó tervek érkeztek be — nem járt kivánt eredménynyel. Csak a második, szűkebb pályázatban sikerült ALPÁR IGNÁCZ építésznek elnyernie társai között a pálmát, mely neki a történelmi kiállítás épületeinek tervezése- és művezetésére, SCHICKEDANZ ALBERT építésznek pedig az épületek belső diszítésére és az interreurök kiképzésére a megbízást eredményezte.

Feltétlen dicséret illeti ALPÁR IGNÁCZ mestert, a ki nemes ambitióval csüngött tehetsége egész erejével feladata megoldásán. Összes tudását beleöntötte, lelkét úgyszólván bele lehelte alkotásába, mely minden tekintetben mélyreható tanulmányokat követelt. Vegyük még ehhez a nehézségeket, a mikor a tervezőnek tíz évszázad építkezésének történeti fejlődését kellett egymás mellett csoportosítva bemutatnia, még pedig oly rövid idő alatt, hogy a részletrajzok úgyszólván mind a kiviteli munka közben készültek.

SCHICKEDANZ feladata sem volt könnyű; részint az idő rövidsége, részint a téli évszak szigora sok akadályt gördített munkássága elé, melynek leküzdésében kitartást tanusított és alkotásaiban sikert ért el.

Az épületek részletezésétől itt tartózkodva, csak a főbb adatokat említjük fel. Összesen 5155 négyszögméter alapterületeken emelkednek a csarnokok, melyeket a NEUSCHLOSZ ÖDÖN és MARCZELL czég épített fel ideiglenes jelleggel ugyan, de az újabb rendszerek igénybevételével tűzbiztosan. A kivitelnél a kiállítás műszaki osztálya élén álló MÜLLER BÉLA tanácsos és építési ellenőrül kirendelt VIRÁGH ANDOR kir. főmérnök ügyeltek föl.

A munkálatok 1894. július havában kezdettek meg és folytak serényen, úgy hogy az épületek kellő időben mind elkészültek. Örökre kár, hogy a történelmi főcsoport előadójának indítványát, mely szerint ezen építmények állandó jelleggel lettek volna megalkotandók, az építési bizottság tagjai leszavazták. Megokolásából idézzük a következőket: »magát az áldozatot, mely az ideiglenes építkezésnél százezrekre rúg, oly nagynak találjuk, melynek — hogy ily nagyszabású épületcsoport pár havi használat után, az anyag értékeért leromboltassék — megbírására valóban nem vagyunk elég gazdagok, nem különösen az ezredéves orsz. kiállítás amúgy is felette csekély budgetjének terhére. Azonban bár szegény nép is vagyunk, meg fogjuk bírni ezen összegnek — mint az első pályázati feltételekben eredetileg szintén hangsúlyozva volt — akár kétszeresét, ha ennek árán minden irányban megnyugvást nyujtó, teljesen tűzmentes állandó épületcsoport jő létre, mely a kiállítás bezárása után, ennek emlékére, tovább is culturális czélra lesz fordítható. — Fő- és székvárosunkban még mindig égető hiányát érezzük oly — a külföldi központokban már létező — intézetnek, melyben míg egyfelől hazánk építészeti műemlékeiről a jellemző részletek gyarló rajzok helyett gypszmásolatokban az építésznek, szobrásznak, festésznek, a műtörténésznek rendelkezésére állanak; másfelől kellő helyiség legyen váltakozó műtörténeti kiállításaink rendezésére. Az ezredéves orsz. kiállítás alkalmából együvé szándékozzuk hordani a műveltségünk történetére vonatkozó emlékeket részint eredetiben, részint másolatokban. Az eredeti példányok visszaadatnak tulajdonosaiknak: a másolatok költségesen előállított gazdag sorozata pedig mindjárt magvát képezhetné ezen állandó gyűjteménynek, melyre régóta szükségünk van.«

Az épületek az eredetileg előirányzott 510,000 frtnyi összegnél jóval többe, 671,484 frt 56 krba kerültek. A paloták építészeti sikere, szobrászati és festészeti fényének varázsa túlzás nélkül szólva, egészen elragadta a nagy közönséget, melynek hangosan megnyilatkozott véleménye igazat adott az állandó épületet indítványozónak, de már akkor késő volt!

A kiállítás anyagát 1895. évi november havától kezdve 1896. májusig szállították be. A közel 900 kiállítótól 20,000-nél több tárgy érkezett be, a csomagolás és szállítás költségeit az igazgatóság fedezvén. A rendezés nagy munkáját külön bizottság végezte SZALAY IMRE fáradhatatlan tevékenységű elnöklete alatt. Tagjai voltak: dr. CZOBOR BÉLA, FITTLER KAMILL, RADISICS JENŐ és dr. SZENDREI JÁNOS, velük működtek közre az egyes csoportok előadóin kívül FODOR GYULA, GERECZE PÉTER, HUBER ANTAL, HUSZKA JÓZSEF, LIPCSEY JÓZSEF és MIHALIK JÓZSEF.

Az installatio nagy munkájával, melyre mindössze alig harmadfél havi idő jutott, május 2-ikára, melyen ő Felsége a király mint a kiállítás fővédnöke azt ünnepélyesen megnyitotta, teljesen elkészültek.

A vagyon- és tűzbiztonság tekintetéből oly kivételes intézkedések tétettek, a minőket kiállításnál eddigelé még sehol sem láttunk alkalmazva. A kiállítási őrszemélyzet- és rendőrségen kívül nappal tűzőrök és alkonyattól kezdve reggelig fegyveres sorkatonaság teljesített az épületek körül szolgálatot, míg a villammal világított termekben ellenőrző órával egész éjjel őrség járt-kelt. Ezen jól szervezett őrizetnek és a látogató közönség hazafias

kegyeletének köszönhető, hogy az épületekkel együtt 5,149.285 forintra biztosított műkincsek a kiállítás bezárta után hiány nélkül visszaadattak tulajdonosaiknak.

Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy eredetileg Horvát-Szlavonország történeti emlékeit — már a szent István koronája alá tartozóság dokumentálására is — szintén a mi csarnokainkban óhajtottuk kiállítani, de törekvéseink siker nélkül maradtak. Horvát testvéreink külön műcsarnokot emeltek, s ennek egyik szárnyában külön retrospectiv kiállítást rendeztek.

Mondanunk is felesleges, hogy ezredéves orsz. kiállításunk varázsereje a történelmi főcsoport palotáiból sugárzott ki és mesés tömegekben vonzotta a közönséget. Külön megszámlálásukat lehetetlen volt volna eszközölni. Nagyon kedvezőtlen időjárásnak kellett lennie, a mikor a termek látogatókkal telve nem voltak. A fejedelmi vendégektől kezdve az egyszerű pór népig, mely vidékenkint nagy csoportokban kereste fel a kiállítást, mindenki a legmelegebben érdeklődött — még a sok külföldi is — nemzeti multunk története és annak emlékei iránt. A két nyelven (magyarul és németül) kiadott hivatalos kataloguson[1] és több nyelven szerkesztett kalauzon[2] kívül, sürűn tartott előadások tájékozták a közönséget a temérdek tárgy útvesztőjében.

Szeptember hó végén (28—30-án) érkeztek hozzánk történelmi kiállításunk leghivatottabb látogatói, a művészettörténeti congressus tagjai, kik örömünkre épen a magyar nemzet ezen nagy ünnepét választották körünkben tartózkodásuk időpontjául. Hagyományos lelkesedéssel fogadtuk őket, mint az európai culturnépek képviselőit, kik ezredéves történetünk beszámolójakor mintegy megújítani jöttek el hozzánk azt a régi kapcsot, melyről művészettörténeti emlékeink hangos tanuságot tesznek. Mert dicsőségünknek osztályosai mindazon nemzetek, melyekkel művészi szempontokból érintkezésben voltunk!

Kedvezőbb alkalmat alig találhattunk volna és így felhasználtuk azt a jury munkálatainak elintézésére.

Első pillanatra szokatlannak tünik föl, hogy a retrospectiv kiállítás anyagát is bevontuk a jury ítéletének körébe. Ennek megokolásául a nemzeti ünnep történeti jellegére utalunk. Méltó elismerés illeti mindazokat, kik történeti vagy művészi becscsel és fontossággal bíró emlékeinket megőrizték, vagy azok gyűjtésében fáradozva érdemeket szereztek és másoknak példát adtak.

Az elismerés pálmáját azonban semmi esetre sem óhajtottuk önmagunk ítélni meg. A pártatlan birálat megnyilatkozását nemzetközi juryre bíztuk. A szabályzat értelmében a történelmi jury 36 tagból állott, a kiket a főcsoport javaslatára a kiállítási országos bizottság elnöke nevezett ki kül- és belföldi szaktudósok köréből. A jury elnökeül GR. SZÉCHÉNYI BÉLÁT, titkárául DR. CZOBOR BÉLÁT nevezte ki a minister. Tagjai voltak a következő külföldi szakférfiak: GASTON LE BRETON, a párisi l'Institut tagja, múzeumi igazgató (Rouen), egyúttal a jury első alelnöke, ALEXANDER SCHNÜTGEN kanonok, a Zeitschrift für christliche Kunst szerkesztője (Coeln a/Rh.) a jury másod-alelnöke; továbbá: FRIEDRICH BLUNTSCHLI műegyetemi tanár (Zürich), LOUIS DELAMARRE-DIDOT, a l'Union Centrale des Arts Decoratifs administratora (Páris), HERBERT MINTON CUNDALL, a South-Kensington múzeum őre (London), JULIUS LESSING titkos kormánytanácsos, az iparművészeti múzeum igazgatója (Berlin), EDMUND REUSENS kanonok, egyetemi tanár (Louvain, Belgium), WENDELIN BOEHEIM, az udvari gyűjtemények fegyvertári osztályának őre (Bécs), E. COSTANTINI tanár (Firenze), DR. OTTO FINSCH ethnografus (Delmenhorst-Bréma mellett), LE COMTE LAIR, a Société Francais d'Archéologie tagja (Páris), RUDOLF DIETRICH cs. és kir. tüzérkapitány (Bécs), DR. WILHELM ANTON NEUMANN egyetemi tanár (Bécs), CARL THEWALT polgármester (Coeln a/Rh.), J. NENOT (Páris), ALEXANDER PETTER múzeumi igazgató (Salzburg), FRANCESCO BULICS tanár (Spalato) és M. WALTROVICS főiskolai tanár, múzeumi őr (Belgrád). A jury belföldi tagjai: GR. BETHLEN BALÁZS cs. és kir. kamarás, DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ egyetemi tanár, múzeumi igazgató-őr, FORSTER GYULA ministeri tanácsos, a műemlékek orsz. bizottságának másod-elnöke, DR. FRAKNÓI VILMOS vál. püspök, váradi apát-kanonok, DR. HAMPEL JÓZSEF egyetemi tanár, múzeumi igazgató-őr, HERMAN OTTÓ, az ornithologiai központ elnöke, GR. KEGLEVICH István főrendiházi tag, SZMRECSÁNYI MIKLÓS vallás- és közoktatásügyi ministeri osztálytanácsos, MÖLLER ISTVÁN műépítész, a műem-

[1] A történelmi főcsoport hivatalos katalogusa. Közrebocsátja a történelmi főcsoport igazgatósága. I. füzet (román és csúcsíves épület) 150 lap. II. füzet (a renaissance-épület földszintje) 1—278. lap. II. b) füzet (a renaissance-épület emeletje) 279—506. lap. III. füzet. Ősfoglalkozások 1—120. lap. Amtlicher Katalog der historischen Hauptgruppe. Herausgegeben von der Direktion des historischen Hauptgruppe. Complete Ausgabe. (Von Nr. 1—8739.)

[2] Az ezredéves orsz. kiállítás kalauza. Hivatalos adatok alapján szerkesztette Gelléri Mór, kiállítási titkár, a sajtó-osztály főnöke. II. kiadás. A 132—165. lapokon: Történelmi főcsoport. Irta dr. Czobor Béla, a főcsoport előadója. Ugyanez megjelent német, franczia és angol nyelven is. — Meg kell itt említenünk, hogy dr. Szendrei János szerkesztésében magyar és német nyelven «Magyar hadtörténelmi emlékek» czím alatt terjedelmes monográfia jelent meg, mely részletes ismertetését nyujtja a kiállításon szerepelt nevezetesebb hadászati tárgyaknak.

lékek orsz. bizottságának tagja, Rónai Horváth Jenő m. k. honvéd alezredes, Beöthy Zsolt ministeri tanácsos, egyetemi tanár, Czigler Győző műegyetemi tanár, dr. Gyulai Pál főrendiházi tag, egyetemi tanár, br. Radvánszky Béla koronaőr, akad. tag.[1]

A jury október 4—6. napjain végezte feladatát. A rengeteg anyag elbirálása ily rövid idő alatt csak úgy volt lehetséges, hogy a történelmi főcsoport igazgatósága mindent elkövetett a jury munkálatainak kellő előkészítésére,[2] a miért valamint a birálat közben nyert felvilágosításokért, a tagok egyhangúlag köszönetüknek adtak kifejezést. Tárgyalási nyelvül a tagok által képviselt minden nyelv, hivatalos nyelvül pedig a magyar mondatott ki, melyen a jegyzőkönyvek is szerkesztettek.

A jury által megítélt kitüntetések a következők:

A magyar nemzet honfoglalásának ezredéves ünneplésére dicsőségesen uralkodó I. FERENCZ JÓZSEF Ő császári és apostoli királyi Felségének legmagasabb védnöksége alatt, az ország székesfővárosában, Budapesten 1896-ban rendezett EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLITÁS TÖRTÉNELMI FŐCSOPORTJÁBAN AZ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZ KINCSTÁRÁT a történeti és ritka mübecsü egyházi szerelvények, ötvösmüvek és egyházi öltönyök, köztük Corvin Mátyás királyunk aranykálváriája bemutatásáért, mely utóbbi ezuttal először volt nyilvános kiállitáson látható, MILLENNIUMI NAGYÉREMMEL tüntette ki. Budapesten, 1896 október 6-ikán.

kereskedelemügyi m. kir. minister az orsz. bizottság elnöke

a jury elnöke

a jury első alelnöke

a történ. főcsoport igazgatója

a jury titkára

2. ábra. A millenniumi nagyérem oklevele.

Millenniumi nagy érem a kiállítás körül szerzett kiváló érdemek felemlítésével összesen tíz kiállító részére, nevezetesen gr. Andrássy Dénes, gr. Andrássy Géza, gr. Apponyi Sándor, herczeg Batthyány-Strattmann Ödön, Bubics Zsigmond kassai püspök, herczeg Eszterházy Pál, az esztergomi főegyház kincstára, a pannonhalmi szent Benedekrendi főapátság, Szmrecsányi Pál szepesi püspök és gróf Wilczek János számára.

[1] A jury munkálataiban egyéb elfoglaltságuk miatt részt nem vehettek: Costantini, Nenot, Petter, Bulics, Waltrovics, Beöthy, Czigler, Gyulai és br. Radvánszky tagok.

[2] E czélra szolgáltak a magyar és franczia nyelven szerkesztett s a jury-tagok között szétosztott »A történelmi főcsoport kiállítóinak névjegyzéke« és a »Tájékoztató az 1896-ik évi ezredéves országos kiállítás történelmi jury-tagjai számára« czímű nyomtatványok.

Millenniumi nagy érmet kapott 59; kiállítási érmet 154, a többi kiállító pedig elismerő oklevélben részesült. Végül a kiállítás szervezése, rendezése körül érdemeket szerzettek részére 73 közreműködői érem lett odaítélve.

A jury-szabályzat értelmében a történelmi jury a kitüntetések fölött végérvényesen határozván, a kiállítás elnöke által a kitüntetések lajstroma tudomásul vétetett és kihirdettetett.

3. és 4. ábra. A millenniumi nagyérem.

A kiállítás ünnepélyes berekesztése 1896. évi november hó 3-án történt meg. Nyomban kezdetét vette a leszerelés, a tárgyak csomagolása és visszaszállítása, mely épen a zord téli évszakban sok munkával és önfeláldozó fáradozással járt. Az ügyek lebonyolítása 1897. évi június 30-ával ért véget,[1] a mikor az igazgatóság tagjai részére Báró Daniel Ernő kereskedelemügyi minister, mint a kiállítás orsz. bizottságának elnöke, a felmentvényeket megadta.

Dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy a történelmi kiállítás szervezése és rendezése valóban férfi-munka volt!

Dr. Czobor Béla.

[1] A történelmi főcsoport költségelőirányzata 900.000 frt volt; a tényleges kiadás mintegy 1,030.000 frtra emelkedett, vagyis 130,000 frttal haladta felül az előirányzatot, a mi az épületekre fordított összeg nagyságában leli magyarázatát. A ki kiállításunkat behatóan megszemlélte és alkotó részeiben tanulmányozta, csodálkozott az eredményhez mérten aránylag szerény összegen, melyen azt létesíteni sikerült!

ÁRPÁDOK KORA

POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI FEJLŐDÉS.

Ezer éve, hogy a magyarok ezt az országot elfoglalták, ugyanannyi, hogy a magyar államot megalapították. Lantosok és krónikások, költők, művészek, történetírók és államférfiak egész serege megörökítette az óta ezt az eseményt, melynek akkor világtörténelmi jelentősége volt. Méltó dolog, hogy az ezer éves haza és állam alakulását és fejlődését a kiállított régi emlékekkel magyarázgatva, megszólaltassuk a történelmi emlékeket. Sajnos, a legkiválóbbak és legrégiebbek közül sok elveszett, s csak kevés volt az ezeréves ünnepen bemutatható. Úgy kell tennünk, mint midőn egy sok százados templom díszes méltóságát akarják összeállítani, s a körvonalak teljessége kedvéért újakkal pótolják az elporlott köveket.

Midőn *az új hazáról* emlékezünk, kegyeletünk a *régi* felé fordul. Hármat is ismerünk ilyet. Az első, a melyről hiteles történelmi emlékek szólnak, fönt északkeleten terül el: az Ural-hegység és Kaspi-tenger vidékén. Itt állt valahol az a «Nagy-Magyarország» is, melyről a XIII. század közepén Julián barát oly megkapó híreket hozott, de a melyet a nyomába rohanó mongol-tatár áradat úgy szólván letörölt a föld szinéről.

A második haza neve: Lebédia. Nevét az akkori első vajdától: Lebed-től (görögösen: Lebediász) vette s a Fekete-tenger északkeleti partja mentén, a Don folyótól keletre terjedt, a török eredetű kozárok birodalmának szomszédságában. E tájakon már, szlávoktól is körülvéve, beléjutott a magyarság az akkori európai czivilizáczió és politikai áramlat szélső rétegeibe.

A harmadik haza: Atelköz, a mai Moldva, Besszarábia és déli Oroszország folyóinak melléke.

A népvándorlás árama tolja őket előre nyugot felé, s különösen annak egyik erőteljes hulláma: a vad, török eredetű besenyő nép, mely mindenütt nyomában jár, zaklatja, s végre, kezet fogva a szintén rokon bolgárral, ép ezer év előtt Atelközben is rájuk csap, s ismét tovább költözésre készteti őket.

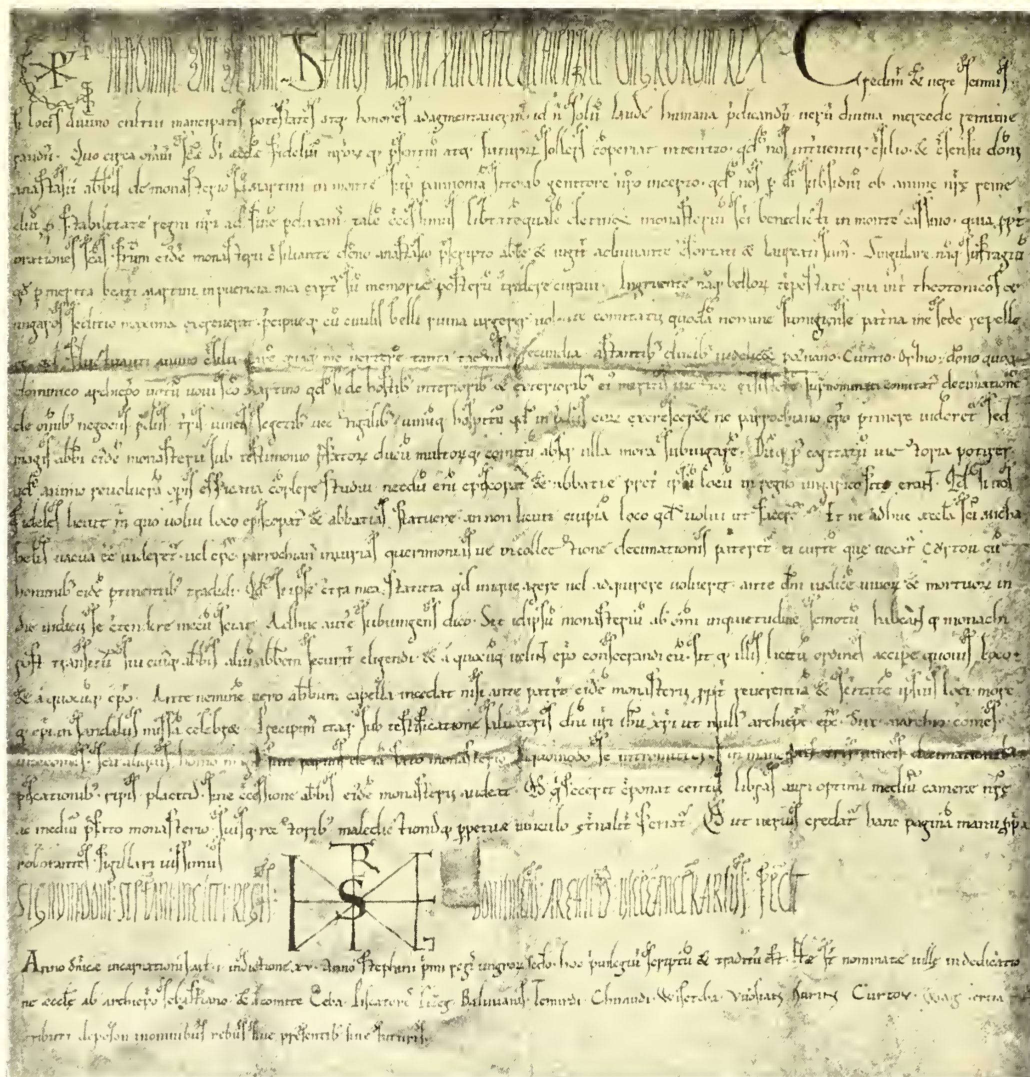
Így vonul be a magyarság mai hazájába, a Duna és Tisza folyóknak a Kárpátoktól övezett síkjaira; itt a különféle szláv népeket meghódítja; s a hol évezredek alatt nem bírt egységes nemzet és állam alakulni, egy fő alatt egy nemzetet, egy államot alapít.

Magyar, német, görög, arab sat. írók leírták ez eseményeket s ezekkel együtt a régi magyarok jellemét, kezdetleges társadalmuk szervezetét, foglalkozásukat. A magyar krónikák több száz évvel később, száj-hagyomány után készültek s ezért a mesét és valót össze-vissza keverik; a német és más nyugoti írók, leginkább szerzetesek, isten ostorát látják a magyarokban és ezért sok rosszat rájuk fognak; legtöbbet érnek az arabok, főleg pedig a görögök, mert íróik hivatottabbak s leginkább állt érdekükben, hogy hazugságokkal ne ámítsák magukat.

«A magyar török fajú nép» — írják az arabok (Ibn Roszteh és Gurdézi), hihetőleg az atelközi magyarságról. «Fejedelmöket, a ki 20,000 lovassal indul hadjáratra, kende-nek hívják. Ez a nagyobbik királyuk (vagy uruk), mert annak a férfiúnak, a ki felettök valósággal uralkodik, dzsila (gyula) a neve ... Termékeny lapályaik vannak és ... sok szántóföldjük. Sátrakban laknak s oda mennek, a hol legeltetésre több fű kinálkozik ... Télvíz idején a folyók közelébe huzódnak s a telet ennek partjain halászgatva töltik el ... A szomszédos szláv fajú népek fölött uralkodnak, őket nehéz adókkal terhelik és rabszolgáiknak tekintik ... Rabszolgákat adnak cserébe (kereskedőknek) byzanczi (görög) arany- s szines selyem- és gyapjú-szövetekért ... Vagyonuk ezekből, ezüsttel bevont fegyverekből, menyét-, nyest-, evet-, rókaprémekből, bőrökből ... marhákból és pénzből ... áll ... A magyarok

bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek ... Pásztorkodó, halász és vadász, de a mellett katonailag fegyelmezett társadalom tehát ez, a mely már a fényűzést is ismeri.

A görög írók: Bölcs Leó császár, a magyarok szövetségese, Árpád kortársa, és fia Biborban született Konstantin, a kinél sok előkelő magyar megfordult. Ők is törökfajnak mondják, turk-nak nevezik a magyart. A turkok előbb hét törzsből állottak — írja Konstantin császár a X-ik század közepén — és sem közülök való, sem idegen fejedelmök nem volt soha, hanem vajdák kormányozták őket ... A kozár kán ... fejedelmet akart tenni a turkoknak ..., a turkok jobbnak ítélték Árpádot tenni meg fejedelmökké, mint atyját Álmost (Salmuczest), mert ő méltóságos és körültekintő vala s vitézsége és bátorsága miatt a fejedelemségre alkalmas. Őt választották tehát fejedelmökké, kozár szokás szerint paizsra emelvén. Árpád előtt sohasem volt fejedelmök a turkoknak ... Van ezenkívül nálok gülász (gyula) és karkhász (karka), a kik birói méltóságot viselnek ...

5. ábra. A pannonhalmi apátság kiváltság-oklevele.

De ez az állami szervezkedés csak a rend és fegyelem érdekében történik s a fegyveres hódító nép szabadságát nem érinti. Szabad ez a nemzet — írja Bölcs Leó császár — és férfiakban bővölködő. Nem sokat törődnek élvezettel és kényelemmel ..., minden nélkülözésnek alávetik magokat s csak arra törekesznek, hogy vitézek legyenek az ellenséggel szemben ... Sok törzsből lévén összeróva, kevés bennök az összetartás és egymás iránt való jóakarat ... Egy uralkodó alatt állva, a vétkezők kemény büntetéseket állanak ki előljáróik részéről ...

Ilyenek a honfoglaló, állam-alkotó magyarok. Vándorlásaik, az őshazából a Dunáig harczias ösztönöket, kalandvágyat fejlesztettek ki az ifjú nemzetben. Pásztorokból hódítókká lettek. Ezért írja róluk odább Bölcs Leó: Nem a szeretet, a félelem uralkodik rajtok. Hűtlenek és megbízhatatlanok ... pénzvágyók, az esküt megszegik, a frigyet megtörik ..., mindig cselen jár az eszök s kilesik az alkalmas időt ... Ilyen a nép, mely fegyvere után él. Bejövetele után évtizedeken át bekalandozza Európát az északi tengertől Lissabonig, a Po síkjáig, Konstantinápolyig; egyszerre támadja a legnagyobb hatalmakat: a német és byzanczi császárságot.

De két nagy vesztett csata (Merseburg és Augsburg mellett, 933. és 955.) kijózanítja és új hazájuk határai közé szorítja őket. Belátják, hogy ha elpusztulni nem akarnak, új útra kell térniök: a nyugoti kereszténység és czivilizáczió útjára. Árpád ivadéka, a később szentté avatott István, már mint apostol téríti nemzetét; II. Szilveszter pápa kezéből fogadja a koronát és a kettős keresztet, mint királyságának és apostolságának jelvényeit. (1001.) Frank mintára újra szervezi az államot; irányt ad a társadalom fejlődésének; megszabja a birtoklás fő elveit. A német királyok példájára kihasítja a magán-birtokot, a többit pedig királyi tulajdonnak jelenti ki, s kisebb területekre felosztván, ezek élére tiszteket állít, a kik ott képét viseljék és a melléjök rendelt vitézek támogatásával kormá-

nyozzanak. Ezek a királyi tisztek az ispánok (a szláv «span» szóból) s az igazgatásuk alatt álló kerület: az ispánság, a későbbi várispánság, vármegye. Hogy pedig az ezeken kivül álló szabad, független, birtokos magyarnak is legyen kívüle birája, maga helyett udvari vagy palota-ispánt (latinul: comes palatii vagy palatinus; szlávosan: nadvorny span) nevez, a kiből később a nádorispán, országos méltóság lett. Ezek s az időnként udvarába hívott egyházi és világi főemberek tanácsával kormányozza az országot, hozza az egyház, állam és társadalom fejlődésének biztosítására szükséges, leginkább büntető törvényeket.

6. ábra.
Gizella királyné sírköve.

E törvények csak későbbi codex-ekben, tehát csupán másolatban jutottak el korunkra. Az egyetlen okirat, mely Szent-István királytól eredetiben teljesen épen fenmaradt s az ezredéves kiállításon bemutatható volt: a pannonhalmi benczés apátságnak adott kiváltságlevél. Rendkívüli becsét — a mellett, hogy hazánkban a legrégibb oklevél s első királyunktól ered — az is mutatja, hogy kivüle még csupán négy, eredetinek mondható királyi okiratunk van a XI. századból, a melyre pedig oly jeles Árpád-királyok, mint Szt.-István, I. Endre, I. Béla és Szt.-László uralkodása esik.

A magyar királyság eme legrégibb királyi okleveleit a magyar műveltség-történet emez ősi, kegyeletes emlékeit a Szent-István oklevelével együtt a pannonhalmi benczés-apátság őrzi. Egyházi tartalmúak ezek mind, sőt valamennyi a benczések három legelső dunántúli apátságára: a pannonhalmira, tihanyira és bakonybélire vonatkozik.

Minket e helyütt a Szent-István egyetlen oklevele (5. ábra) nem egyházi vonatkozásáért, hanem mint a királyság legelső megmaradt kiadványa, a magyar királyi kanczellária zsengéje érdekel. S e tekintetben ez okiratnak már egész története van, mióta a mult század közepe táján, 1747-ben, egy Mansi János Domonkos nevű külföldi oklevélkiadó, hitelességét megtámadta, gyanusítván, hogy Szent-István nevére, később koholtatott.

A legkiválóbb szakférfiak, a fejlődő oklevéltani és történelmi tudománynak folyton gyarapodó fegyvereivel támadták és védték ez óta, több mint másfél századon át e tisztes emléket, a nélkül, hogy hiteles vagy hamis voltát feltétlen biztossággal megállapíthatták volna. Tény, hogy a királyi kanczellária nálunk még egy évszázad mulva is oly kezdetleges, hogy a mértékkel, melyet használunk, nagyon vigyáznunk kell. Ha az állami, társadalmi, egyházi intézmények átvételében, mint említők, teljesen a Nyugot befolyása alatt állt hazánk a Szent-István idejében, még inkább az írásformáknál. Egyetlen előzmény, egyetlen hazai munkáskéz sem volt e téren található; eddig teljesen ismeretlen műveltségi eszközt, külföldi szellemi munkásokkal s külön kész nyelvvel, a latinnal együtt kellett átkölcsönözni. Egész oklevelünk nem is egyéb, mint az egykorú III. Ottó okleveleinek, mondhatni szolgai utánzása. A belső berendezés, a külső forma, a hártya minősége, a betűk alakja, a szók rövidítésének módja, mind-mind az ő kanczelláriájára vallanak. Legújabban kiderült, hogy lapos, pogácsa-alakú ép pecsétje, mely hártyaszalagnál fogva van határa illesztve, a Kálmán király egyik, alább említendő 1109. évi pecsétjével azonos. De még e körülményből sem vonhatunk hirtelenében következtetéseket. Azt azonban ma már csakugyan nem tarthatjuk valószinűnek, hogy mint a harmadik utolsó sorban olvasható, mindjárt a koronázás évében: 1001-ben kelt volna, hanem hihetőleg csak 1030 táján; s általában a három végső sort csak később írták hozzá.

7. ábra. Salamon magyar király sírköve.

Legelől Krisztus monogrammja áll, aztán, latinból magyarra fordítva a következő szavak: »A legfelségesebb úr Isten nevében István, a legfelső kegyelem gondviseléséből a magyarok királya. (In nomine domini dei summi Stefanus superna providente clementia vngrorum rex.)« Aztán elmondja maga a király, mint tett fogadalmat egykor, vészes időkben, a pannonhalmi monostor alapítására, hogyan látta azt el birtokokkal, jogokkal és kiváltságokkal s miképen fog bűnhödni, a ki ezek gyakorlásában és élvezetében az apátságot háborgatni merészli. Végül a király monogrammja következik; előtte hosszúkás betűkkel írva ily értelmű szavak: »István felséges király úr jegye (signum domini Stefani incliti regis)«; utána pedig: »Domonkos érsek, alkanczellár készítette. (Dominicus archiepiscopus uicecancerarius fecit)«.

Egy másik, e századból fenmaradt hiteles oklevélnek: a Dávid herczegének csupán pecsétjét mutatjuk be. Magában ez oklevélben a királyi herczeg a tihanyi benczés apátságnak tesz adományt, »Ladizlao christianissimo

rege concedente» azaz: «Lászlónak, a legkeresztényibb királynak engedelmével». S ez oklevélre, mely szintén a királyi kanczelláriai gyakorlat teljes hiányáról tanúskodik, érvényesség okáért, magának Szent-László királynak kissé megviselt, szintén pogácsa-alakú pecsétét (8. ábra) függesztették. *Ez tehát a legelső, kétségtelenül hiteles királyi pecsét Magyarországon.* Közepén a király ül, trónszéken, fején koronával, jobbjában hosszú lábával egy vonalban végződő liliomos királyi pálczával. Bal kezében hihetőleg az ország-almát tartotta. Alakját a következő betűk körítik: «SIGILLVM LADELAI REGIS, azaz László király pecséte»; feje fölött pedig kereszt áll.

A következő (XII.) századból már sokkal több eredeti, hiteles oklevél maradt fenn korunkra: mintegy hetven darab. Ezek közül legnevezetesebb a legrégibb: Kálmán király oklevele (9. ábra), a Veszprém vár alatt vonuló ú. n. Veszprémvölgyben fennállt apácza-kolostor részére, az 1109-ik évből. Nevezetes már azért is, mert ez a *magyar állam levéltárának legrégibb*, teljes épségben megmaradt *eredeti oklevele*, főleg pedig, mert szórul-szóra, királyi pecsét alatt újra átírja *Szent-István királynak* ez apácza-kolostor részére adott *görög szövegű adománylevelét.*

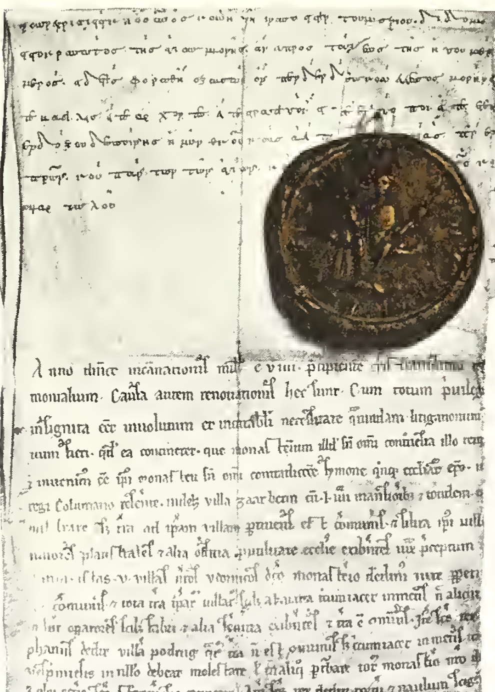

8. ábra. Szent-László pecséte.

Az erős, ú. n. bőr-hártya felső részén a görög oklevél szövege áll, alsó felét pedig Kálmán király latin nyelvű oklevele foglalja el. A kettő közt levő beiratlan részen függ a pecsét, hártya szalagokon, oly formán megerősítve, mint a Szent-István pannonhalmi kiváltságlevelén levő, ehhez hasonló pecsét.

Az oklevélen semmi dísz, semmi olyas czifrázás, mint pl. a pannonhalmin; ezért, s mivel az egész igen nagy terjedelmű, közepéről adunk egy részletet, a hol a pecsét mellett a görög szöveg végének s a latin szöveg kezdetének egy-egy része — kicsinyítve — látható.

«Az atyának, a fiúnak és a szentléleknek nevében én keresztény István s egész Magyarország királya elrendelem a szentséges istenanya székhelyi monostorának építését, fölszerelését és eltartását Veszprémben . . .» Így kezdődik, magyarra fordítva, a Szent-István görög oklevele. Aztán a kolostornak tett adományok és kiváltságok elsorolása következik, s végül kiátkozása mindazoknak, a kik a király ez adományát megcsonkítani vagy megsemmisíteni merészelnék.

9. ábra. Részlet Kálmán király oklevéléből a veszprémvölgyi apáczák részére, 1109-ből.

Kálmán királyé hasonló tartalmú. Felsorolja Sz.-István adományait s azokat a birtokokat, melyeket a kolostor Szent-István óta kapott vagy szerzett. Kezdődik magyarra fordítva ilyképen: «Az Úr megtestesülésének 1109-ik évében a legkeresztényibb király Kálmán parancsára megújíttatott ez az oklevél a veszprémi apáczák monostoráról. A megújításnak oka pedig ez volt. Mivel Szent-István oklevele ama monostor összes tartozékairól az ő pecsétjével megpecsételt viaszba volt göngyölve és bizonyos perlekedéseknek orvosolhatatlan kényszerűségéből felnyitották, a felmerült per megszünte s a régi oklevél hitelének megsemmisülése után új oklevélre volt szükség . . . Vége felé (magyarra fordítva) imígy hangzik: «A régi (azaz Szent-István-féle) oklevelet pedig, mely a monostor szerzőjének nyelve szerint görögül iratott, azért jegyeztük fel, hogy a réginek és újnak egyezéséből az igazság bizonyos volta kitűnjék . . . (Következik az átok.)

A pecsét a királyt ábrázolja alacsony trónszéken ülve, testétől eltartott jobbjában liliomos végű pálcza lehetett, baljában pedig keresztes ország-almája. A körirat több betűje szintén olvashatatlan, kiegészítve a következő: «COLOMANVS DEI GRATIA VNGARORVM REX. Azaz: Kálmán, Isten kegyelméből a magyarok királya».

Tehát ez az oklevél is, mint a XII. századi királyi kanczellária legtöbb kiadványa, egyházi tartalmú. A mint hogy általában a király körül, az ügyek vitelében, törvények szerkesztésében, az ekkor legműveltebb s egyedül írástudó elem: a főpapság viszi a vezérszerepet.

Királyság és kereszténység, állam és egyház bensőleg összeforrvák még e században; mindig egymásra támaszkodva jelennek meg, hogy ebben a kezdetleges, testi erőtől duzzadó, de tudásban és szellemiekben fogya-

A MAGYAR SZENT KORONA.

Elülről nézve.

A kereszt alakú pánt rekeszes zománczképei a II. Szilveszter pápa által (1000 körül) sz. István királynak küldött koronának maradványai; az alsó nyilt koronát VII. DUKAS MIHÁLY byzanczi császár (1071–1078) ajándékozta I. Géza királynak. — A budai kir. palotában őriztetik.

A MAGYAR SZENT KORONA.

Hátulról nézve.

A kereszt alakú pánt rekeszes zománczképei a II. Sziiveszter pápa által (1000 körül) sz. István királynak küldött koronának maradványai; az alsó nyilt koronát VII. DUKAS MIHÁLY byzanczi császár (1071–1078) ajándékozta I. Géza királynak. A budai kir. palotában őriztetik.

tékos társadalomban biztosítsák a rend fennállását és fejlődését. A királyság, kezében a tényleges hatalommal, nem szorul még oklevelekre, a társadalom sem, hiszen az egész igazgatás patriarchalis; csupán az egyház, mely az anyagi eszközöket és kiváltságokat a királytól kapja, mely tehát siet ezeket magának írásban is biztosítani.

Egyedüli világi természetű oklevelek a törvények lennének, a melyek I. László és Kálmán királyok korából is fenmaradtak, csakhogy hasonlóan a Szent-Istvánéihoz, nem eredeti példányokban, hanem csupán régi könyvekbe lemásolva. De ezek szintén telvék egyházi vonatkozásokkal.

A királyság és vallás, állam és egyház ily benső szövetségének legméltóbb kifejezése a magyar szent korona, az ezeréves ünnep eme legkiválóbb történelmi emléke, melynek számára állam és társadalom, király és nemzet, a hódoló felvonuláskor külön díszünnepet, s mintegy külön történelmi kiállítást rendezett. A Megváltó, az angyalok, apostolok s a nyugoti és keleti egyház szentjeinek dicső alakjai a legnemesebb fémen, drágakövek ékítésében, mint a keresztény vallás legdrágább eszméinek képei szentelik meg azt a nemes fejet, mely a nemzet fölött leendő uralkodásra hivatva van. E gondolat: a keresztény magyar királyság eszméje, testet öltve a koronában, e szent ékességgel együtt a Szent-István és Szent-László századából való.

De egyebet is jelent nékünk a korona. Felső, kereszt-alakú, Szent-István-féle része Rómára emlékeztet, mely ez idő tájt kezd a Nyugot igazi vezére, első hatalma és jelképe lenni, a melyhez a nemzet mind buzgóbban csatlakozik; a másik, alsó fele pedig Kelet felé: Konstantin városára, a kinek egyik, képben magán ez éken is jelenlevő utódától (Dukász Mihály) származik. E ragyogó simbolum jelzi tehát, mily helyet foglal el a nemzet Nyugot és Kelet határán; mint néz örökké e két világtáj felé, hogy betöltse nehéz hivatását: képviselje és védelmezze a czivilizáczió becses tartalmát Kelet támadása ellenében s egyszersmind ujonczozzon mind a két felől alkalom és szükség szerint. E hivatást mongol, tatár, török ellen mennyi vérrel, vitézül és kitartón fogja teljesíteni századokon át; de teljesíti már a királyság első századában, egy-két emberöltővel azután, hogy a kereszténységet fölvevé. László herczeg, majd király, a bárdos legenda-hős és szent, a magyar lovagiasság képviselője, egy megdőlt s általa hódított királyságból: Horvátországból robog elő, hogy a pogány kúnokkal vagy besenyőkkel, a magyarság ez ős ellenségeivel éreztesse az új magyar királyság fensőbbségét, majd hogy betelepítse s a nemzet testébe oltsa e még vad, de erőteljes népcsoportokat. (1070—1095.)

De arra is emlékeztet a hatalomnak e szent jelvénye, hogy ugyanabból az irányból, a honnan a kereszténység és czivilizáczió áldásait kapta a nemzet, az állami függés, a meghódíttatás veszedelme fenyegeté. Már a XI. században, sőt mindjárt a Szent-István halála után támadt trónviszályok idejében a német császárság német, majd a pápaság pápai hűbérré törekszik tenni — s előbbi teszi is rövid időre — Magyarországot, de a mint a nemzet és királyság összefog: diadallal állja ki ezt a megpróbáltatást is, és végkép biztosítja függetlenségét. Később, a XII. században, a megújult trónviszályok közepette a másik középkori nagyhatalom: a görög császárság részéről fenyegeti hasonló veszedelem. Komnen Mánuel, a leghatalmasabb görög császárok egyike vet szemet az országra, de sokszoros támadása és ármánykodása sikertelenek: az ország vele szemben is megtartja önállóságát. Sőt III. Béla korában hasznot is húz a magas műveltségű görög állammal való érintkezéséből.

III. Béla király Görögországban, Mánuel császár udvarában nevelkedett s mivel egy időben ő rá nézett mind a görög császári, mind a magyar királyi korona, hol görögnek, hol magyarnak kellett mutatkoznia. Eme nehéz körülmények közt magas látkört és emberismeretet szerzett; úgy hogy midőn a magyar trónra jutott, kijárta már az uralkodásnak akkor legelső iskoláját.

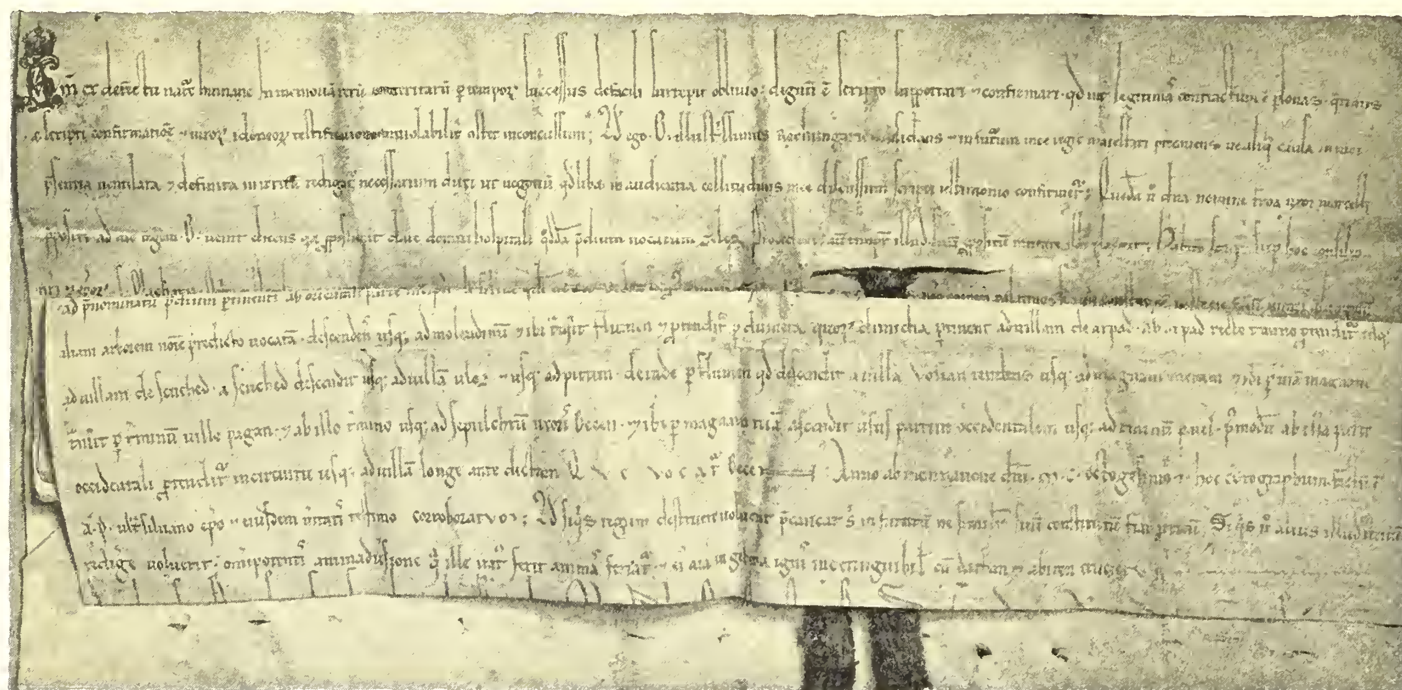
Nagy szükség is volt ily uralkodóra ide haza, a hol a II. Géza kora óta csaknem szakadatlanul tartó trónviszályok a társadalmi és politikai erkölcsöket elvadították, az élet és vagyon biztosságát megingatták. III. Béla gyorsan megszilárdította a trón tekintélyét, holott görög nevelése miatt eleinte nemzeti érzületét és vallását is gyanusították. Elődei példájára ő is bejárta az országot, kisérve jobbágyaitól (a hogy akkor a főbb urakat nevezték), a királyi vármegyék ispánjaitól és az udvari méltóságoktól. Fenmaradt egy oklevél uralkodása idejéből a pannonhalmi főapátság gazdag magánlevéltárában, a mely világosan illusztrálja, miként intézkedett egy és más ügyben ez útjában.

Tudja meg minden mostan élő vagy jövendő ember, a ki ezt az írást hallja vagy olvassa, hogy Isten akaratából III. Béla király szerencsésen és békésen kormányozván a magyar királyságot, . . . én Csaba a király elé járultam, hogy mivel nincsenek örököseim, egész birtokomat, jelesül 100 holdnyi földemet és két szőllőmet, rabszolgákkal és barmokkal, istennek és a Pannonhegyen levő Szent-Márton monostornak adom, de úgy, hogy a míg élek, a feleségemmel együtt, bírhassam, az én halálom után pedig, ha nőm: Edlelmes engem túlélne, ő is bírhassa e földet, Szent-Márton, az apát és a monostor védelme alatt. Ezt az én fogadástételemet és ajándéko-

zásomat a király és a jelenlevő főurak helybenhagyták és hogy örök érvényessége is lehessen, a király parancsára Pál prépost, a király jegyzője írásba foglalta s a király pecsétjével is megerősíté. Midőn pedig a király ennek az okiratnak kiállítására a parancsot kiadta, egy vasárnapi napon, Senye ispán háza előtt egy tölgyfa alatt ült s ugyanott jelen voltak a bácsi, fejérvári (erdélyi), kolozsi, semtei, temesi, ujvári, esztergomi, győri ispánok és a királynak más közeli és távoli szolgálattevői (ministeriales), a kiket mind névszerint elószámlálni vagy felsorolni hosszas lenne.»

De a ki a byzanczi császári udvarban nyerte uralkodói kiképeztetését s Európa legelőkelőbb udvaraival összeköttetésben állt: nem elégedhetett már meg az ügyvitelnek ily egyszerű, patriarchális módjával. Csakugyan nemsokára, hogy trónra lépett, az írásbeli eljárásnak mind nagyobb tért nyitott. Eddig a királyi udvarban még nem volt állandóan oly hivatal, a melynek egyedüli hivatása oklevelek kiállítása lett volna. A király időről-időre megbízta egyik-másik hívét, természetesen papokat, a kik parancsát végrehajtották s az oklevelet megírták. III. Béla rendes királyi kanczelláriát szervezett, melynek feje «Magyarország kanczellárja» czímet viselt, a ki alatt alkanczellár és királyi jegyzők állottak.

Ennek az új rendnek emlékét tartotta fenn számunkra III. Béla királynak egy 1181-ik évi oklevele (10. ábra), mely kiállításunkon látható volt, jelenleg pedig az Országos Levéltárban őriztetik.

10. ábra. III. Béla oklevele az irásbeliség behozataláról, 1181-ből.

«Mivel az emberi természet gyöngesége miatt a megtörtént dolgok emlékét idő folytán könnyen elrabolja a feledékenység, méltó írással örökíteni és erősíteni meg minden ügyet, a mely törvényes egyének közt létrejött, hogy az írás ereje és alkalmatos férfiak tanúskodása által is sértetlenül fenmaradhasson. A mit én Béla, Magyarország leghíresebb (illustrissimus) királya, meggondolván, s a jövőben megóvni kivánván Felségemet attól, hogy előttem tárgyalt és befejezett bármily ügy megsemmisüljön, szükségesnek találtam, hogy minden dolog, a mely jelenlétemben megvizsgáltatott, írásba foglaltassék.»

Aztán előadja ez oklevélben a király, hogy eléje járult Froa úrasszony, Marczal prépost felesége, s vallotta, hogy bizonyos Szőllős (Zeles) nevű birtokát az ispotályosoknak akarta adni, de tervét idő folytán megváltoztatta, s most a királylyal és püspökeivel tanácsot tartván, 120 márkáért eladta Farkas nádor-ispánnak «a kiről tudva van, hogy az igazságosság fia, az igazság növendéke, a ki erőszakos kézzel semmit sem ragadoz, hanem a mit megvásárol, igaz úton szerzett pénzzel szokta megfizetni.» Majd elsorolja a kérdéses birtokon levő értékes ingóságokat, az egész ügy tanuit, a birtok határait, az oklevél íróját, végül e kor szokása szerint átkot szór mindazokra, a kik ez írást valaha megtámadnák vagy megsemmisítenék.

Az oklevél alsó szélén ú. n. cirographum látható, t. i. az ABC betűi, ketté szelve, úgy hogy másik felök ez okirat másik példányának felső részén volt olvasható. Ez eljárással, mely szintén III. Béla király korában jött divatba, a kanczellária az oklevél-hamisítást akarta megnehezíteni vagy megakadályozni. Nagy királyi viasz-pecsétje,

mely azonban már elveszett, ma is meglevő, s az oklevél felső felén látható két vágásba illesztett vastag piros selyem-kóczon függött.

Még egy másik rendkívüli fontosságú történelmi emlék maradt fenn a III. Béla király korából: az ő királyi jövedelmeinek összeírása, a párisi nemzeti könyvtárnak egy, a XVI. század elejéről való régi codexében. Ez hazánk legrégibb statisztikája, s általában egyike a legrégibb országos közgazdasági kimutatásoknak. Épen abból az időszakból való, a midőn a magyar királyi trón, mind az alattvalók, mind pedig Nyugot-Európa szemében mint erős, független hatalmasság, ismét teljes fényében ragyog, hogy aztán a XIII. század legelején ismét még nagyobb hanyatlásnak induljon. Ezért tehát mindenkép alkalmas, hogy ennek alapján az ország területéről s az ekkor még egységes, autokratikus királyi hatalomnak gazdasági alapjairól képet alkossunk.

Összeírásunk 1186 táján abból az alkalomból készült, hogy III. Béla király, Margit királykisasszonyt, Fülöp Ágost franczia király nővérét nőül vette, s a franczia udvar tájékozására a magyar főpapok és a magyar király összes jövedelmeit összeírták.

«Béla király országai ezek — így kezdődik az összeírás — Magyarország a birodalom feje, Horvátország, Dalmáczia és Ráma». Horvátország alatt azonban ekkor még, valamint általában a középkorban, nem a mai Horvát-Szlavonország, hanem ennek csupán egy kis része értendő, mely a Kulpa folyón és a Nagy-Kapella hegységen túl a tenger felé, délnek le Almissáig terjedt, mert a Száva-Dráva-köz ekkor még az anyaország része volt. Ráma pedig, melyet Dalmáicziával együtt még Kálmán király hódított meg, Boszniának ekkori neve.

Első jövedelmi forrása a királynak a pénzverés és beváltás, mely czímen 60,000 márkát kap évenként, a mi az összes királyi bevételeknek több mint $^1/_3$ része. A királynak (a mint ma mondanók) felség-joga volt, hogy úgy husvét táján minden esztendőben új pénzt bocsásson ki, a mikor tehát az előbbi évben kibocsátott pénz érvénytelenné vált s a kinek ez a kopott pénz a kezén maradt, csak értéke mintegy $^1/_{10}$ részének levonása után kapott érte új pént. Ez a «kamara haszna» néven ismeretes és, mint látszik, épen III. Béla király által szervezett megadóztatás Nyugot-Európában (pl. Angol- és Francziaországban) is divatos volt a királyi kincstár jövedelmének gyarapítására. Hihetőleg e bevételi czímhez kell számítanunk a bányák művelése után befolyt jövedelmet is.

A második czím a só, mely hasonlókép királyi monopolium. A sót ekkor még csupán az erdélyi (Torda, Vízakna, Szék, Dézs, Kolozs) aknákból nyerték s jövedelme évenként 16,000 márkára rugott.

Hasonlókép szintén csupán a király jövedelem-forrásai még ekkor: az utak és révek vámja, valamint a vásárvámok és helypénzek is, melyeket később mind inkább magánosok kezén találunk. E czímen évenként 30,000 márkát kapott. Az erdélyi királyi telepesektől (pl. szászok) összesen 15,000 frtot.

Aztán a 72 vármegye évi jövedelme következik, mindössze csak 25,000 márka, a mi elég kevés, ha meggondoljuk, hogy ez időben még a vármegyék alatt nem a későbbi nemesi, autonom területeket és lakosságot, hanem inkább az uralkodónak közvetlen birtokait, a várföldeket és ezek lakóit kell értenünk. Csakhogy a várjövedelemnek már csak egyharmadrészét kapta maga a király (a század elején és közepén még kétharmadát), a többi kétharmad az ő első tisztjét és képviselőjét: a vármegye ispánját illette.

Ezenkívül a 72 vármegye-ispán mindenike köteles volt évenként egyszer megvendégelni a királyt, a mikor is neki, mielőtt az asztaltól fölkelt, legalább 100 márkát, némelyike pedig 1000 márkát is ajándékozott, a miből — összeírásunk szerint — legkisebb számítással vagy 10,000 márka folyhatott be.

Horvátország és Dalmáczia herczege szintén kerekszám 10,000 forintot adott.

Készpénzben tehát mintegy 166,000 márka ekkor a magyar király évi jövedelme, vagyis kerekszámmal 3.600,000 frt, vagyis 9 millió frank. Ezenkívül azonban — ugyane kimutatás szerint — «a királyné és királyfiak hasonlókép nagyszerű ajándékokat kaptak, ezüstben, selyemruhákban és lovakban». Végül a mi fő: «a föld népe élelemmel teljesen ellátja a királyt» és természetesen udvarát is.

Teljesen más képe van tehát ennek az államnak, mint a mainak, avagy csak a későbbi középkori magyar államnak is. Legelőször is állam és király nincsenek még külön válva s így a mi jövedelem az országból befoly, azzal a király tetszése szerint rendelkezik. Azonkivül az ország nagy részének a király nem csupán fejedelme, hanem földesura is; a várak, várföldek és vármegyék a király közvetlen uradalmai, a melyeknek lakossága a király ellátására mindenféle élelmiszert bőven szolgáltat s a legkülönbözőbb cseléd- és más munka végzésére köteles. Szerte az országban, főleg pedig a legnépesebb Dunántúl, fel-feltünnek e századok régi okleveleiben a bizonyos helyekre állandóan letelepített mindenféle cselédek, ú. m. lovászok, vadászok, solymárok, hírnökök, csőszök, méhészek, halászok, serfőzők, igriczek, torlók, tárnokok, szakácsok sat., a kik állandóan és egyedül a király szolgálatára voltak rendelve. Tehát nem pénzgazdálkodás foly, hiszen még rendes, országos adó sincs, a nép, első sorban a mije van: terményekben és munkában rója le az egy személyben fölötte álló: földesura, király és állam iránt való tartozását.

III. Béla után fiai: Imre és Endre alatt ismét a trónviszályok kora következik. Ez időszakból: Imre király korából egy hatalmas czipó-alakú pecsét kicsinyített képét mutatjuk be (11. ábra), mely a királyt trónján ülve ábrázolja, példakép az okleveleken e korban divatozott nagy függő királyi viaszpecsétekre.

De legnevezetesebb emléke e korszaknak a magyar nemzet első nagy szabadságlevele, az ú. n. arany-bulla, 1222-ből, kortársa az angol nemzet magna charta-jának, mely 1216-ból való. Ez a nagy fontosságú oklevél, melyre annyiszor hivatkoztak, — ma már nincs meg. Pedig ebből magából tudjuk, hogy hét példányban állították ki. Eredeti példányát tehát nem lehetett az ezer év ünnepén bemutatni. Legrégibb, ma is ismert átirata (azaz hitelesített másolata) 1318-ból, tehát majdnem kerek száz évvel későbbről való. Ezt a kalocsai zsinaton adták ki, s mai nap is az esztergomi primási levéltárban őrzik. Aztán Nagy-Lajos király írta át és erősítette meg 1351-ben. Ez az okirat, mint Nagy-Lajos király törvénye ismeretes és ma is több példányban megvan, pl. Bécsben a titkos levéltárban, a m. királyi Országos Levéltárban s a báró Perényi család nagyszőllősi levéltárában. Utóbbi, teljesen ép példányt, az Anjouk koránál (a csúcsíves épület emeletén) ki is állítottuk s ebből világosan kitünik, hogy 1351-ben még egy eredeti, mindenkép hiteles példánya feküdt a király előtt a II. Endre szabadság-levelének, a melyről még sértetlenül függött az arany pecsét is, az oklevél latin szavai szerint: «aurea bulla».

11. ábra. Imre király pecséte.

Erről vette közkeletű nevét is e híres oklevél, bár arany pecséttel nem csupán ezt látták el régi királyaink. Az előző (XII.) század közepén kezdődött ez a divat a királyi kanczelláriában. 1156-ban ugyanis Mártély esztergomi érsek egy alapító-levelét II. Géza király mind arany, mind pedig viasz pecsétével (ma már egyik sincs meg az esztergomi káptalan levéltárában őrzött oklevélen) megerősítette. Ez az első ismeretes eset az arany-bullával való megerősítésre hazánkban. Ettől fogva királyaink, ha fontos ügyben adtak ki oklevelet, arany pecsétet függesztettek rá.

A III. Béla királyénak sikerült galván másolata, fiáé Imréé 1202-ből (12. és 13. ábra), valamint IV. Béláé 1254-ből, eredetiben történelmi kiállításunkon is látható volt. A III. Béla királyénak eredetijét (oklevele elveszett) a M. Nemz. Múzeum, Imre királyét (adomány Benedek vajda neje Tota részére) Bécsben a titkos levéltár, IV. Béláét pedig (a pilisi apátság alapítólevelén) a zirczi czisztercita apátság őrzi. Ezeken kívül még két arany pecsét volt látható a jaáki kápolna egyik üvegszekrényében: mindkettő a II. Endréé. Egyik (a bécsi titkos levéltárból) a föntebb említett Tota asszonynak, a másik pedig (a Kállayak nagybecsű levéltárából) a Brebiri grófok őseinek adott királyi adomány-levélen függ. Amaz 1221-ből emez 1224-ből való, tehát ép a híres szabadság-levelet megelőző és követő évekből. S mivel e két pecsét teljesen azonos nyomatú, bizonyára ugyanilyen volt a híres «arany-bulla» is. Előlapján (14. ábra) a király ül trónján, szakálltalan és bajusztalan arczczal, két oldalt leomló dús hajfürtjein nyitott királyi korona, jobbjában liliomban végződő királyi pálcza, baljában a kettős kereszttel ellátott ország-alma, a királyság jelvényei. Bő, redős ruhája, hegyes orrú czipőjéig leér. Trónja kezdetleges, sem karja, sem támlája, de ülőpárnával van födve s szövettel kárpitozva. Fönt, jobbról a nap, balról félholdtól övezett csillag ragyog a király arczával egy vonalban. E lap körirata: ANDREAS DI GRA HUNGIE DALM CROA RAME SVIE LODOMERIEQ REX, azaz: Andreas dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Lodomerieque rex; magyarul: András, isten kegyelméből Magyarország, Dalmátország, Ráma (Bosznia), Szerbia (Ráczország) és Lodoméria királya. Mint láttuk, III. Béla még csak: Magyarország, Dalmátország, Horvátország és Ráma királyának czímezte magát; fia Imre király vette fel a: Szerbia királya, II. Endre pedig a Lodoméria (és Galiczia) királya czímet.

12. és 13. ábra. Imre király arany pecséte.

Az arany pecsét hátsó oldalán (15. ábra) az akkori magyar királyi czímerpajzs látható, a három fölső vágáson egymással szemközt fordult oroszlánokkal, a melyeket egy-egy kicsiny pajzs választ el egymástól. A leg-

alsó vágáson csupán egy oroszlán lépdel. A körirat: SIGILLUM SECUNDI ANDREE TERCII BELE REGIS FILII; magyarul: második Andrásnak, harmadik Béla király fiának pecséte.

Hírét ez az «arany-bulla» nem a történetíróknak, hanem tartalmának, főleg pedig záradékának köszöni. A nemzet mint szabadságának fő biztosítékára, évszázadokon át hivatkozik rá s királyaink folyvást megerősítik egész 1687-ig, a mikor záradékát, az uralkodó óhajtására, külön törvényczikkben törlik el. Oly korszak szülötte ez oklevél, a mely először látta Magyarországon az eddig szinte korlátlan királyi hatalomnak és a fölemelkedő szabad (nemesi) társadalomnak egymással való meghasonlását, szembe-kerülését. A társadalom mindenkép nagyot fejlett a Szent-István óta lepergett két évszázad alatt. Nem jövő-menő, kóborló, hanem letelepedett emberek társasága ez már, a hol a föld az első, mindenkitől áhítozott birtok; de másfelől alakulásában levő társadalom, a melyben kisebb-nagyobb, nehezen áthágható korlátok választják el egymástól a különböző jogú és birtokú elemeket. Elsők a szabadok, a kiket a «király szolgái»-nak is neveznek, mivel egyedül és közvetlen csak a királynak vannak alávetve; aztán a különféle, hadi szolgálatra rendelt várjobbágyok következnek, a kik már, habár jogokat élveznek s előkelők, de a várispánok alatt állanak és a királyi ház kötelékébe tartoznak; utánok a királyi vár s a király szolgálatára rendelt sokféle várnépek és cselédek állanak; aztán a már felszabadított, de azért magánosok, egyházak sat. szolgálatára rendelt s a földből élő ú. n. szabadosok; végül az adásvevés tárgyát képező nyomorult rabszolgák.

Látni való, hogy ilyen társadalomban a szabadok vezetnek, s közülök is azok kezében van a hatalom, a kiket a király udvarában avagy a saját földesurasága alatt álló vármegyékben a közvetlen igazgatással, vezénylettel, biráskodással megbíz. Birság, szolgálat, ellátás stb. czímén gazdag jövedelmekre tesznek szert, a melyeken mind több-több birtokot és szolgáló népet szerezhetnek s ilykép mind függetlenebbé válván, veszélyeztetik a köztük, a király és a szabad osztály közt az egész társadalom békés haladására eddig fennállott egyensúlyt. Ezt az egyensúlyt azonban, szerencsétlenségre, magok a királyok bontják meg. Főleg II. Endre, Imre és Endre trónviszálya erre az első alkalom. Ismét pártokra szakad az ország, s a két versengő: a király és a herczeg kedvezni kénytelen az elhatalmasodó főuraknak. Következik a II. Endre feleségének s a vele betódult idegeneknek sértő tolakodása, erőszakoskodása, melylyel együtt járt a magyar urak mellőzése és elkeseredése. Az ellentétet csak részben csillapította Bánk bán tette: a királyné megölése; a bosszú érzése és félelme állandóvá lett a felső társaságban s megmérgezte annak életét. Ehhez járult a legfőbb baj: az ország s a király pénzügyének rendetlensége, melynek főoka megint csak a pazar, gondatlan, kalandos hajlamú király könnyelműsége. Jövedelemforrásait: a pénzverést és beváltást, sóárulást stb. pogány (mohamedán és zsidó) kereskedőkre bízta, a kiktől már előre, méregdrágán kölcsönöket vett fel; s azáltal, hogy mind bőkezűbben osztogatta híveinek a várbirtokokat, gyökerében támadta meg a királyság közgazdasági alapjait. Kétségbeesett évek következtek most, melyek alatt legtöbbet a szegényebb ember szenvedett, a kit a király bérlői minden czímen nyomorgattak. Holott nyilvánvaló volt, hogy a bajokon első sorban az elfecsérelt királyi birtokok és szolgáló népek visszaszerzése segíthet. Ezt lassanként maga a király is belátta s 1221-ben e czélra kirendelt birái az egész országban hozzáláttak a várföldek visszavételéhez. Ez eljárás azonban újabb pörök és erőszakoskodások forrása lett. A rend, fegyelem mindenfelé bomladozni kezdett; mert a király a már biztosnak vélt tulajdont támadta meg. E zürzavarban a király, a nagyurak s a kisebb birtokú szabad osztály érdekei ide-oda hullámzanak s keresik az egyensúlyt az 1222. évi diplomában.

14. és 15. ábra. II. Endre király arany pecséte.

Mindenekfelett a szabad emberek (a «király szolgái», a későbbi nemesek) jogait és kötelességeit szabják meg. Birájok ne a megyei ispán, hanem egyedül a nádor és a király legyen. Adót birtokaiktól ne fizessenek. Az elhalt szabad ember vagyonát rokonai, nemzetsége örökölhessék. Ez óta emlegetik oly sürűn okleveleink kinek-kinek nemzetségét (de genere), mert bizonyos nemzetséghez tartozás a birtokjognak is bizonyítása volt. Legfőbb kötelessége a szabad embernek a haza védelme, mely minden jognak alapja.

Ehhez képest eltörli a szabadságlevél a fölmerült visszaéléseket; megszabja a királyi hatalom s az ezt képviselő királyi ispánok hatalmának körét, korlátait, biráskodás, hadászat, adózás, élelemszolgáltatás stb. tekintetében.

S különösen megtiltja, hogy a király jövőre egész ispánságokat az ezekhez tartozó jószágokkal együtt örökre adományozzon; nemcsak a király hatalmának, hanem egyszersmind az ország gazdasági erejének forrásait is látván e jószágokban. Ezenkívül a társadalom következő előkelőbb rétegeivel: a várjobbágyokkal, a jövevényekkel (a későbbi városi polgárság), továbbá a külföldiekkel foglalkozik; rendelkezik az egyháznak járó tized vagy dézsma, végül a pénzverés ügyében, kimondván, hogy a király jó pénzt veressen, s jövedelmei kezelését pogányokra: azaz mohamedánokra és zsidókra ne bízza.

«Ha pedig mi magunk vagy valamelyik utódunk — végzi a szabadságlevelet kiadó király — valaha meg akarnók szegni ezt a rendelkezést, legyen szabad e levél erejénél fogva úgy a püspököknek, mint birodalmunk más jobbágyainak és nemeseinek, összesen és egyenként, jelenben és jövőben, a hűtlenség bélyege nélkül ellenállani és ellenmondani.»

De a törvénynek épen az égető bajokat orvosló része nem volt foganatosítható. Már csak azért sem, mert egyik pontja szerint «ha valaki igaz szolgálatért nyerte birtokát, attól őt megfosztani sohasem szabad»; a szolgálatnak és jogczímnek igaz voltát pedig szinte lehetetlen volt eldönteni. Ezért a várbirtokok visszavétele mindig nagy érdekeket sértett, még pedig a hatalmasokét, a kik, fegyverrel kezükben, egyszersmind a királyság s az ország legfőbb őreinek tartották magukat.

A bajok még nagyobb erővel törtek ki. Néhány év mulva (1231.) megújítják az arany-bullát. S most már nem bíznak az ellenállási záradékban, s a kiátkozást teszik helyébe, az esztergomi érsekre bízván annak foganatosítását. Az eredmény ugyanaz; sőt most már az egyház kiváltság- és birtokvágya is növeli a nehézségeket. Közben azonban a király fia: Béla, II. Endre életében mint «ifjabb király», majd 1235 óta mint király, kiméletlen szigorúsággal lát munkához. Kegyetlen bosszút áll anyja halálának okozóin; a várföldek visszavételét szünet és tekintet nélkül folytatja; s általában mindent elkövet, hogy a korona birtokát és a királyi hatalmat nagyatyja: III. Béla alatti állapotába visszahelyezze. El is mondja már egy 1238-ban kiadott oklevelében, hogy az atyja: András, és nagyatyja: Imre király «felesleges és haszontalan adományait, a melyekkel a királyi korona joga majdnem egészen megsemmisíttetett», bár szivének nagy keserűségével, visszavonta, s ezzel a királyságot «méltó állapotába» visszahelyezte. S a királyi méltóság eme fölemelkedését külsőleg is jelezni akarja, a főemberekkel s a közszabadokkal szemben is. Szigorúbb formaságokat hoz be az udvarnál. Meghagyja, hogy jobbágyainak, a főpapok kivételével, az ő jelenlétében nem szabad leülniök, sőt el is égette azokat a székeket, a melyekkel a főurak az udvarba szoktak volt jönni; majd megszüntette a vele való érintkezés régi, patriarchális módját s írott folyamodást követelt tőlök ügyeikben.

Czélját elérte: gazdagabb, hatalmasabb lett, de újításaival és szigorúságával végkép elkedvetlenítéé az úri rendet, mely erkölcseiben anélkül is elernyedt. Ez állapotban találta az országot a tatárjárás, mely aránylag könnyű diadal után, teljes megsemmisülés szélére vitte azt.

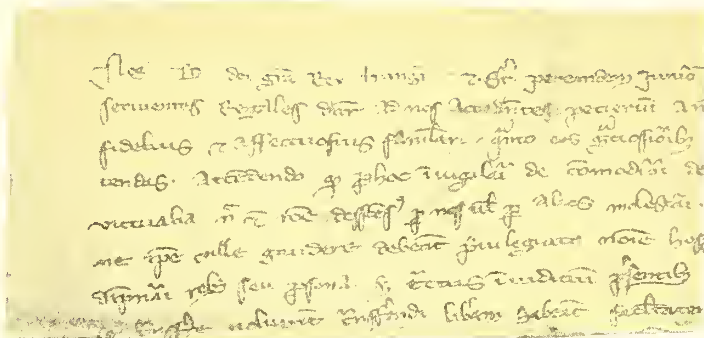
Szerencsére a király belátta, hogy előbb félszegül járt el s fölismerte feladatait. Meg kellett erősítenie az országot: területileg és társadalmilag. Hozzáfogott. Szavára, buzdítására, engedélyére: várak épülnek, kiválóbb helységek kőfalakkal s más védművekkel erősödnek és kiváltságokkal gyarapodnak, szóval, városok keletkeznek. Hivására idegenek telepednek be, nyugot s kelet felől. Utóbbiakhoz tartoznak a kúnok, a kik még sokáig terhére vannak az országnak, de idővel eddig lakatlan területeket látnak el derék lakossággal. A hogy Béla király a zsidók ügyeit rendezte (1251. 1256.), megmutatta, hogy a lakosság minden rétegét az ország javára kivánja felhasználni. Kár, hogy a mint fia: István, a trónörökös fölserdült, ismét elemi erővel tört ki a lábbadozó társadalomban a több évszázados pusztító betegség: a trónviszály.

E korszakból: 1267-ből való IV-ik Béla királynak és két fiának az a decretuma, melyet kiállításunkon mint hazánkban legelső, eredetiben fönmaradt törvényt, mutattunk be, az Országos Levéltár törvénygyűjteményéből. Keskeny, széles hártya ez (16. ábra), melyről valaha két pecsét: az öreg s az ifjabb királyé függött, de a melyeknek ma csak hártyaszalagjai vannak meg.

Mi, Béla (B.), isten kegyelméből Magyarország királya és István (St.), ugyanaz által a magyarok ifjabb királya s erdélyi herczeg, és ifjabb Béla egész Szlavónia herczege, jelentjük mindazoknak, a kik jelen levelünket látják, hogy Magyarország összes nemesei, a kik királyi szolgáknak neveztetnek, hozzánk járulván, alázatosan és hódolattal kérték tőlünk, hogy őket Szent-István királytól rendelt és nyert szabadságukban méltóztatnánk megerősíteni...... Meggondolván ezen kérelmük és esedezésük jogos és törvényes voltát, báróink tanácsával és helyeslésével azokat teljesítendőknek véltük....

Azután következnek a megadott kiváltságok, pontonkint. Nagyjából nem egyéb az egész, mint az 1222-ik évi arany-bulla bővebb kifejtése; habár arról szó sem esik benne, hanem csupán, mint az arany-bullában: a Szent-Istvántól nyert szabadságra történik hivatkozás. Vannak azonban lényeges különbségek is. Bevezetésében — mint látjuk — a bárók tanácsát és helyeslését említi, a miből világos, hogy az eddigi főemberekből a király személye

körül főúri rend alakult, melyet a jobbágyokról és ispánokról beszélő arany-bulla még nem ismer. A tatárjárás okozta kijózanodás és az újra feltámadt trónviszályok következménye volt ez, melyek a főurak dédelgetésére kényszerült királyi hatalmat újra mód felett megviselték. Ennek bizonysága a 10-ik (utolsó) czikk is, a mely kimondja, hogy a «nemesek ügyeit folyamodás nélkül kell elintézni». (Item cause nobilium sine petitionibus debeant expediri.) A király személyét alattvalóitól elválasztó kanczelláriai bürokráczia, melyet, mint láttuk, IV. Béla a tatárjárás előtt a királyi «felség» emelésére hozott be — ekként szintén megbukott.

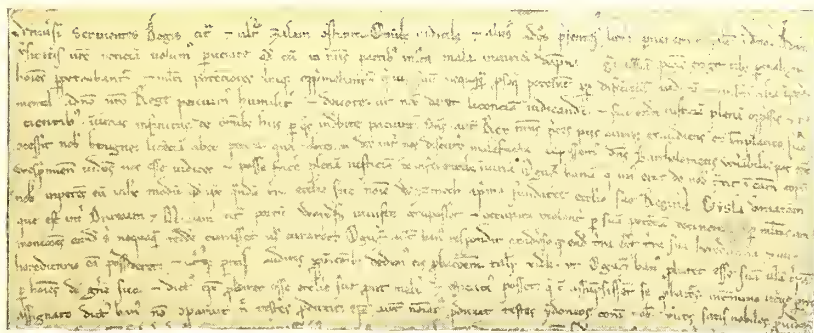

16. ábra. Részlet az első, eredetiben fenmaradt magyar törvényből 1267-ből.

Az állami és társadalmi fejlődés eme forrongó évtizedeiből két más nagybecsű emlékünk is maradt fenn. Ezek egyike a XII. század közepén Erdélybe telepített szászok kiváltságlevele II. Endre királytól (1224.), a melyben az itteni pásztorkodó oláh lakosság is említtetik. A másikban (17. ábra) a nemzetnek az a rétege örökíté meg politikai szervezkedésének kezdeteit, a melyen aztán mind inkább nyugodott a haza és az alkotmány sorsa, a legújabb időkig. S ez, a vármegyékbe tömörülő köznemesség.

«A királynak Zalán innen és túl lakó összes szolgái minden birónak és másoknak, a kikhez e levél eljut, üdvöt az Úrban! Mindnyájatok tudomására akarjuk hozni, hogy mivel vidékünkön a bűnös indulatú emberek, gonoszságuktól vezéreltetve, sok rosszat, jogtalanságot, kárt és sérelmet okoztak és cselekedtek, s többen a vagyonosabbak közül igaztalanul elnyomattak, a kik a maguk igazságát a biráknak távol lakása és más akadályok miatt nem kereshették, urunk királyunktól mély alázattal kértük, adna nékünk szabadságot, hogy biráskodhassunk, s az elnyomottaknak és végtelen sérelmet szenvedőknek igazságot szolgáltassunk mindazok ellen, a kik őket méltatlanul sértették.

Urunk királyunk pedig kérésünket kegyesen meghallgatván, a tőle kért szabadságot tetszéséből kegyelmesen megadta. A melyet is elnyervén, midőn a gonosz tettek vizsgálásához fogtunk volt, tisztelendő Bertalan atya, veszprémi püspök úr, látván, hogy mi ítélő-birák vagyunk s a sérelmet okozók ellen teljes igazságot birunk szolgáltatni, Oguz bánt, a ki közülünk való volt, előttünk perbe fogta, bevádolván őt, hogy egyházának bizonyos Vezmech nevű, az egyház alapítójától Gizella királynétól nyert földét, mely a Dráva és Mura közt a varasdi réven innen fekszik, igaztalanul, erőszakkal elfoglalta, hatalmasul birtokában tartja s néki többszöri megintés után sem adja vissza. Oguz bán erre azt válaszolta, hogy az a föld néki öröksége és azt örök jogon bírja.»

«Meghallgatván mindkét fél előadását, bizonyításra utasítottuk őket; olyképen, hogy Oguz bán nemzetségéből való emberekkel bizonyítsa az ő birtokjogát, a püspök pedig a hogy jobban és nyilvánvalóbban teheti. Kik is a bizonyításra készeknek nyilatkozván, a mindkét fél részére kitűzött határnapon a nevezett bán sem meg nem jelent, sem tanukat nem állított, a nevezett püspök azonban alkalmas tanukat állított elénk, eléggé nemes és értelmes férfiakat, a kiket midőn mindnyájokat szorgalmasan kérdezve vallattunk, bizonyságot tettek, mondván, hogy a mint ők maguktól és elődeiktől tudhatják, az a föld mindenkor a veszprémi egyházé volt ... Következnek név szerint a tanuk, köztük papok, nemesek, bán- és ispán-fiak, a zalai vár hadnagya s a veszprémi egyház nemes jobbágyai. «A kiknek vallomásukat szorgalmasan meghallgatván és írásba foglalván, mindkét fél részére ... újabb határnapot tűztünk ki, a melyen ez ügy véglegesen el fog döntetni. E napon a nevezett püspök megjelent, Oguz bán azonban makacsul elmaradt s csupán követét küldte el, újabb határnapot kivánván. És mi, habár már e határnapon ítéletet kellett volna hoznunk, mindazáltal a püspök igazságának még nyilvánvalóbbá tételére újabb határnapot rendeltünk, melyre a püspök meg is jelent, Oguz bán pedig sem maga nem jött el, sem senki az ő képében.»

17. ábra. A legrégibb vármegyei kiadvány 1232-ből.

«Mi tehát látván az ő ilyetén nagy makacsságát s hogy a püspök tanuinak vallomása hiteles és jóváhagyandó, a püspököt pristaldusunk ... és két társunk Márton és István által a kérdéses birtokba bebocsáttattuk. A kik is, midőn a püspököt a birtokba beigtatni akarták, ebben Oguz bán által erőszakkal megakadályoztattak. És így ugyane bán ítéletünket semmibe sem vette, holott annak megtartását előre esküvel fogadta.

«Mely ténynek teljesebb emlékére és bizonyságára adtuk a mi pecsétünkkel megerősített jelen levelünket. Kelt Ketöd-hidán, az úrnak 1232-ik évében.»

Az oklevélről valaha hat pecsét függött, a mint azt az alján levő bemetszések mutatják.

Íme az autonom magyar nemesi megye első ismeretes kiadványa.

Gyönge csirája ez még ennek a később oly nagyra hivatott politikai és társadalmi szervezetnek. Nem is nevezik még magokat megyének azok, a kik Ketöd-hidánál (mely a mai zalamegyei Kehidának felel meg) ez alkalommal összegyűltek. Helyrajzilag még nem valami zárt határokkal biró megye, hanem csak egy vidék: a Zala innenső és túlsó része szólal meg; s még nem is az e területen élő nemesség, hanem, mint az arany-bullában is: «a király szolgái». A nemes nevezet még csak egy-két nemzedék után válik általánossá.

Az e területen élő, folyton gyarapodó önérzetes, szabad emberek összeállanak, miután belátják, hogy a király és birái nem tudják őket megvédelmezni. Maguk akarnak magukon segíteni. Ez az önkormányzat születésére az alkalom. De ehez királyi engedély szükséges, mert a király minden hatalomnak s így az ítélkezésnek, biráskodásnak is legfőbb forrása. S a király, nádora és udvari ispánja, továbbá saját vármegye-ispánjai és ennek alispánjai mellett, a szabad állású emberek számára kisebb ügyekre nézve csakugyan megadja az önbiráskodási engedélyt. Az ez alapon támadt autonom nemesi megyének is a királyi hatalom tehát a kútfeje.

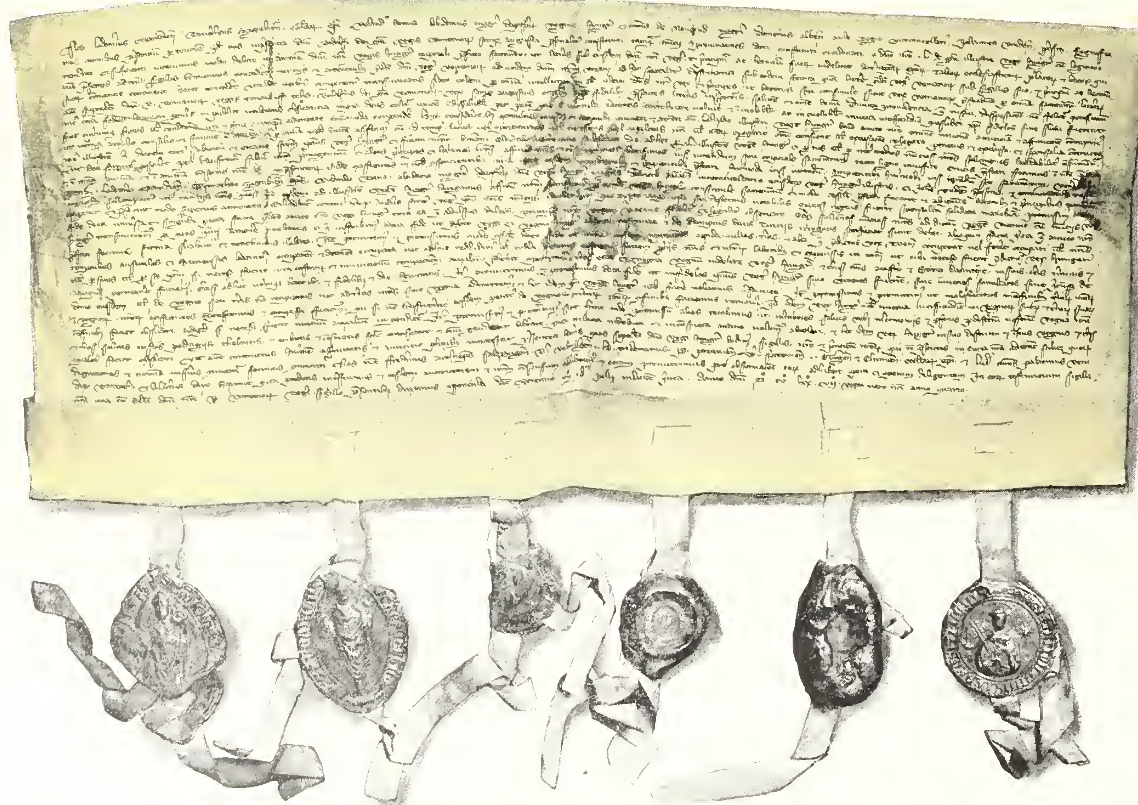
Teljesen új és fejletlen még ez az alakulás. A veszprémi püspök is mint egész új intézményhez fordul, remélvén, hogy ez majd teljes igazságot tud néki szolgáltatni. Ehez képest az egész ítélet hangja is rendkívül egyszerű, naiv még, elejétől végig inkább elbeszélő, mint ítéletmondó. Semmi formula, semmi birói gyakorlat. Írásról, okiratról a bizonyításnál szó sincs. Az egyházi főúr úgy bizonyít, a hogy tud, az alperes bán csak nemzetségéből (neméből, innen a «nemes» szó) való tanukkal. A hatósági kör sem szabatos. Pap és nemes között fölmerült birtok-ügyben ítélkeznek, a hol a pörös birtok ugyancsak távol fekszik a Zala két partjától, a varasdi várispánság területén. Végül ez állapotnak megfelelő a végrehajtás is, mely nem foganatosítható, a melynél tehát az egész új, tekintély nélkül való birói testület gyöngesége is kitünik. Miután lelkiismeretesen kutatta s meg is találta az igazságot, kiderül, hogy nem tud annak érvényt szerezni. Ez azonban később is nehéz feladat a középkorban, a mikor a jog és igazság gyakorta a hatalom és erő szavára hallgat.

Ilyen időszak következett különösen IV. Béla fiának (V.) Istvánnak halála után (1272.), a mikor az ifjú IV. László király, a jövevény, szilaj, pogány kunok társaságába kerül s vele együtt az ő kezökbe az ország sorsa is. Szomorú korszak, boldogtalan ország, a melyben durvább erkölcsű, alsóbb míveltségű elemek uralkodnak.

Egyetlen örvendetes látvány: a magyar-osztrák szövetség s ennek diadala az ország hatalmas ellenségén: Ottokár cseh királyon.

A Babenbergek kihaltával uratlanul maradt országokat Ottokár cseh király szerezte meg, felhasználván különösen a német birodalomban pusztító fejetlenséget. Ekként Magyarország nyugoti oldalán ellenséges nagy birodalom alakult, az Adriai tengertől Brandenburgig. 1273-ban fordulat állt be, a mikor Habsburgi Rudolf grófot római királylyá választották. Az új királynak első feladata volt, hogy Ausztriát, Istriát, Karinthiát, Krajnát sat. mint a birodalomra szállott hűbéreket, Ottokártól visszaszerezze.

18. ábra. Szerződés IV. László és Habsburgi Rudolf között, 1277-ből.

Mint tapasztalt, előrelátó férfiú, helyes politikai érzékkel látott nehéz feladatához. A magyaroknak, Ottokár természetes ellenségei-

A ROMÁN KERESZTFOLYOSÓ BEJÁRATA A KOLOSTOR UDVARÁRÓL.
Tervezte: ALPÁR IGNÁCZ építész.

IV.

nek barátságát kereste. Okosan, nem kimélve a szép szavakat, közelített. A magyarok, érezve az érdek-közösséget, szivesen csatlakoztak hozzája Ottokár ellenében. Az eredmény gyorsan mutatkozott. 1276-ban, rövid hadjárat után, Ottokár hűbéres urának ismerte el Rudolfot, lemondott Ausztriáról és a többi tartományokról, s László királynak is megigérte, hogy az elfoglalt magyar várakat és területeket visszaadja. De másként tett, mint a hogy beszélt: bosszut forralt, újabb erőfeszítésre készült, eltántorítván Rudolf királytól a legtöbb német fejedelmet. Rudolf eme veszélyes helyzetben egyedül Magyarország segítségétől remélhetett győzelmet az élet-halálharczban, s mindent elkövetett, hogy azt valósággal meg is nyerje. Csak pár héttel Ottokár újabb támadása előtt öltött írásbeli formát (18. ábra) a megegyezés.

«Rudolf, isten kegyelméből a rómaiak . . . királya, minden Krisztus-hivőknek, a kik ez írásunkat látják, üdvöt és minden jót.» (Következik a bevezetés, oklevéltani műszóval élve arenga: az emberek közt létrejövő szövetség és béke istennek tetsző s kereszténynek hasznos és örvendetes voltáról.) «E gondolattól . . . . vezéreltetve, Lászlóval, Magyarország híres királyával, legkedvesebb barátunkkal, teljes egyesülést, barátságot és rokonságot kötöttünk, hogy egymást kölcsönösen mindenben tettel, tanácscsal, kedvezéssel segítsük, a mint azt az idő, hely, alkalom, szükség vagy hasznunk vagy a mieink haszna megköveteli, minden vonakodás vagy huzódozás nélkül. Egyszersmind megállapítván, hogy az András, Szlavónia és Horvátország herczege, Magyarország királyának testvéröcscse és leányunk: Clementia között immár végbement eljegyzést . . . . . házasság kövesse. És hogy ez annál szilárdabbul megálljon, legkedvesebb első szülött fiunkkal, más országnagyjainkkal, báróinkkal és rokonainkkal a szent keresztre esküt tétettünk, jelenlétünkben saját lelkünkre és szintén jelenlevő s velünk egyetértő legkedvesebb nőnk lelkére, a következő (magyar) urak, ú. m. Ladomér váradi, Timót zágrábi püspökök, Loránt bán, Aladár királynői étekfogómester, Demeter fejérvári prépost királynői alkanczellár és János budai prépost előtt, a kik viszont megigérték és fogadták ünnepélyesen, hogy követeinknek, a kiket Magyarország hírneves királyához, legkedvesebb rokonunkhoz küldendünk, a nevezett királylyal hasonló módon ugyanily esküt tétetnek s országnagyaitól és főuraitól is hasonló esküt vesznek. És követeinknek be fog mutattatni András herczeg is, hogy megtekintetvén, ha jelentősebb fogyatkozása nincs, az eljegyzés érvényben maradjon. Hit alatt igértük ezenkívül, hogy mindazokat a szerződéseket, a melyeket említett barátunkkal, a magyar királylyal . . . . a cseh király ellen kötöttünk, hűségesen megtartandjuk és a nevezett cseh királyhoz a magyar király követeivel ünnepies követeket küldünk, a kikkel megintetjük és sürgősen felhívjuk őt, hogy a magyar királytól és Magyarországtól elfoglaltakat adja vissza, s az okozott károkért és sérelmekért, a mint tartozik is, tegyen eleget; máskülönben a nevezett barátunkkal történt előbbi megállapodásokat híven és sértetlenül megtartjuk. Igértük és igérjük ezenkívül, hit alatt, hogy mindazokat a várakat, erősségeket, városokat, falvakat, földeket sat., a melyeket a nevezett cseh király elfoglalt . . . . avagy a mi időnkben az osztrákok, stájerek vagy karantánok elfoglaltak, s mi eddig vissza nem adtunk, saját költségünkön és fáradságunkkal visszaszerezzük, olykép azonban, hogy a visszaszerzésben, a hol és a mikor szükséges leend, a nevezett magyar király nekünk vagy maga vagy pedig embereivel segítségünkre lesz; megtartván Magyarország, Ausztria, Stiria és Karinthia régi határait, mire nézve mindkét részről főurak és biztosok fognak annak idején kiküldetni. Hasonlókép hit alatt igértük és igérjük, hogy a magyar király hűtlen alattvalóit, akár főurak, akár a király udvarából avagy egyébünnen valók legyenek, nem fogadjuk vagy engedjük be országunkba, ugyanerre viszont a magyar király is kötelezve lévén. Továbbá, hogy az országunk határain lévő gonosztevőket megzabolázzuk . . . a mit a magyar király a maga országára vonatkozólag viszont szintén meg fog tenni, szükség esetében egymásnak kölcsönösen segítségére lévén. Továbbá, hogy a magyarországi kereskedők lefizetvén a szokásos, igazságos vámokat, személy szerint és árúikkal összes országainkon és földeinken át szabadon közlekedjenek és minden kiváltságaikkal éljenek; a szokatlan és túlságos vámokat teljesen eltörölvén. S ugyanezt a magyar király is, saját országaiban és földjein szintén ekképpen tartassa meg.»

«Hogy pedig az ily módon megkötött rokonság és barátság többek előtt nyilvánvalóvá legyen, jelen levelünket, melyet a magyar királynak adtunk, saját pecsétünkkel és udvarunkban tartózkodó, alább méltóságaik szerint megnevezett országnagyaink pecsétjével is megerősítettük».

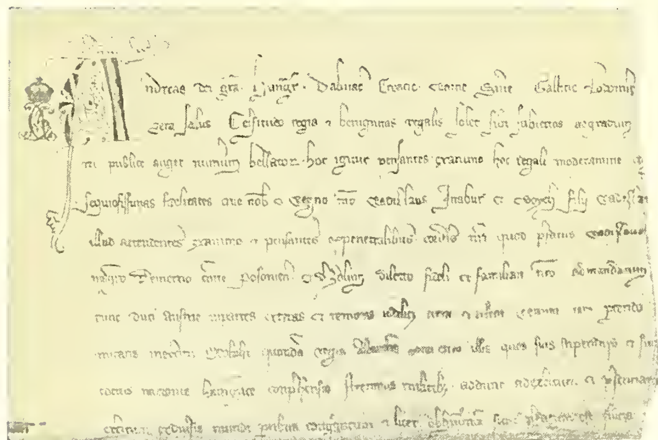
«Mi is Frigyes salzburgi érsek, ... püspökök, továbbá Lajos rajnai pfalzgróf és bajor herczeg, Albert szász herczeg, a fent elmondottak tanui, azokhoz beleegyezésünket és felhatalmazásunkat adjuk s egyszersmind megigérjük, hogy azoknak megtartására mindent elkövetünk s bizonyságul pecsétünket urunk, a római király pecsétje mellé jelen iratra függesztettük.»

«Kelt Bécsben, július 4-ik idusán, ... 1277-ben, uralkodásunk negyedik évében.»

Oklevelünkön azonban — melyet ma Bécsben, a cs. és kir. titkos levéltárban őriznek — nem a megnevezett német egyházi és világi nagyurak pecsétei függenek, hanem a föntebb említett magyar urakéi, jelesül elől

a két püspöké, középütt a két világi főúré, végül a két préposté, a kik előtt a római király és az ország nagyjai a szerződéses esküt letették, s a kik viszont a magyar király nevében szintén megesküdtek, hogy László király a Rudolf királynak itt szószerint átírt okleveléhez hasonló diplomát fog kibocsátani, a maga és országnagyjai pecséte alatt s annak megtartására ő is, mint a római király, országnagyjaival együtt esküvel fogja magát kötelezni.

Ez okirat tehát tulajdonkép még nem kétoldalú szerződés, hanem csak a Rudolf király kötelező szerződéslevelének a László király meghatalmazottai által történt ideiglenes megerősítése. De így is méltó emléke a keleti Európa további sorsára annyira döntő eseménynek. Kölcsönös, esküvel megerősített kötelezettség védelemre és támadásra, különösen a közös ellenség: a cseh király ellen; házassági szerződés, az első, melyet a Habsburg-család, Ausztriába bevonulása után pár évre a magyar királyi családdal tervezett, de a mely ezúttal, a vőlegény kora halála miatt sem valósulhatott meg; kölcsönös egyezség, a gonosztevők és politikai vétkesek elbánása tekintetében; végül kereskedelmi szerződés; mindent együttvéve tehát a két uralkodó szomszédos országainak teljes, jelenre és jövőre kiható közeledése és barátsága.

19. ábra. Részlet III. Endre oklevelébõl.

A németek 30—40,000-re tették a Rudolf segítségére a Morvamezőn (Stillfried és Dürnkrut mellett) megjelent szövetséges magyar hadsereget, melyben különösen sok kun is volt. Rudolf úgy várta — írja maga — az ifjú, katonás tartású magyar királyt, „mint a Messiást. S elégtelen a nyelv és az író tolla, — teszi hozzá — kellőkép magasztalni őt, hogy a római birodalom és a magyar királyság közös ellensége ellen hadi erejét oly hatalmasan és nagylelkűen fölvezényelé..."

A szövetségesek győzelmes csatája, melyben maga a nagy Ottokár is elesett, Ausztriát a cseh uralomtól megmentette, a Habsburg-család uralmát, dicsőségét megalapította, s Magyarország nemzetközi tekintélyét, függetlenségét biztosította. (1278. augusztus 26.)

IV. László utóda: III. Endre (1290—1301.) korában ismét a trónviszály réme kisért. A király „utolsó arany ágacskája" lévén törzsének, trónjára külföldi versenytársak támadnak: Habsburgi Albert és Anjou-i Martell Károly, mint leányági Árpád-ivadékok. E szerencsétlen helyzet még inkább növeli az előbbi királyok alatt amúgy is fékét vesztett főurak fenhéjázását. Elérkezett a pillanat, midőn a királynak, a rend és alkotmány helyreállítása végett, az oligarchák ellenében, az immár *nemes* nevet viselő szabad rendre kellett támaszkodnia. Maga az utolsó Árpád is rajta van, hogy körülte: a királyi tanácsban s kint a megyékben gyarapodjék eme hű szövetségese, a nemzeti egység és alkotmány védőbástyája. Mint elődei IV. Béla óta, ő is sokakat megnemesít, főleg a várjobbágyok közül. A társadalom e szabad osztálya az országos nemesek rendjébe törekszik, mióta a királyi eladományozással a szolgaságba esés veszedelme fenyegeti. Ilyen nemesítésre, egyszersmind a szabad nemesi társadalom végleges, gyors megalakulására is példa az Országos Levéltárnak egy 1298. évben kelt oklevele, melynek elejét képben (19. ábra) is közöljük. Ez oklevélben III. Endre király: Radiszló, Inabor és Bojcs Vág melléki bánai (a mai komárommegyei Bána) királyi várjobbágyokat és társaikat, a kik Demeter pozsonyi és a zólyomi ispán vezérlete alatt Nassaui Adolf ellen Habsburgi Albert római király segítségére a Rajnán túlra mentek és a harczban magukat „a király és az *egész magyar nemzet* dicsőségére (ad laudem et gloriam nostram et *tocius nationis hungarice*)" kitüntették, — az arany szabadságban részelteté.

Az Árpádok államának emlékezetét őrzik még a *királyi* okleveleken függő *pecsétek* is, a melyeknek az ország s a külföld levéltáraiból összeállított sorozatát, réz-lemezmásolatokban történelmi kiállításunkon is bemutattuk. E pecsétek, mint láttuk, Kálmán királyig lapos, pogácsa-alakúak s az oklevelekről csak félig függenek; később, a XII. század közepén megnagyobbodván, czipó-alakot öltenek; végre II. Endre korában ismét a pogácsa-alakot kapják vissza. Csakhogy a két elsőfajtájú pecsétek, mintegy megfelelőleg a királyság ekkori korlátlanabb hatalmának, csupán egyoldalosak s egyedül a trónján ülő királyt ábrázolják; holott II. Endre óta már kettősök s egyik oldalukon a király (vagy a királyné) alakját, a másikon pedig a királyság és az ország közös jelvényét (czímerét) ábrázolják, a mely, mint az arany-bullánál láttuk, Imre király ideje óta az oroszlánok a pajzsokon, IV. Bélától kezdve pedig mindvégig (20. ábra) az apostoli kettős kereszt.

20. ábra.
III. Endre pecsétjének hátlapja.

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

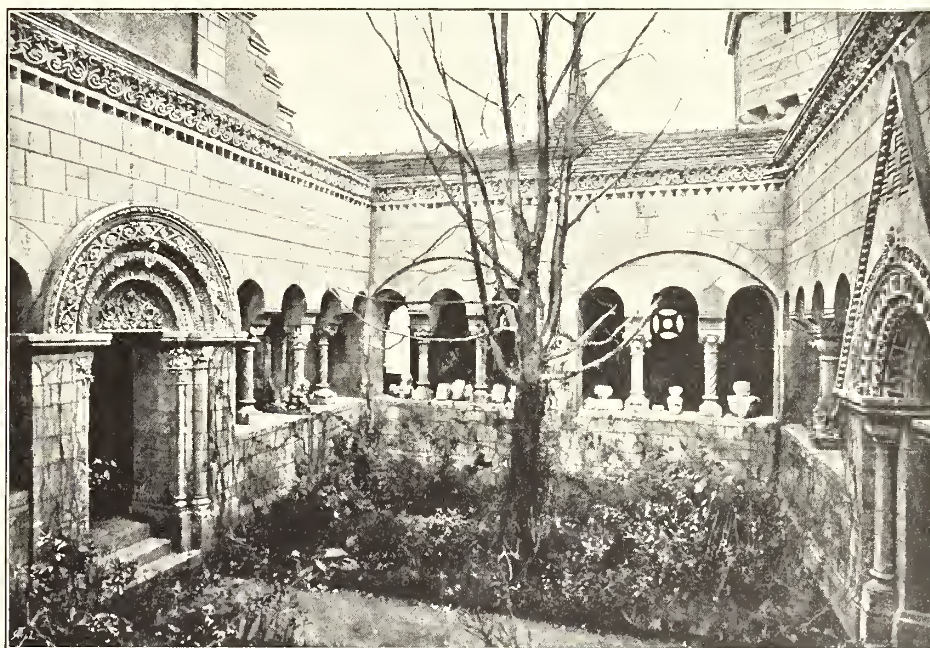
21. ábra. A történelmi főcsoport bejárata a híddal.

A ROMÁN ÉPÜLET-CSOPORT.

Az Árpádházi vezérek és királyok korából reánk maradt emlékeink befogadására, ezen korszak építészeti stíljét jellemző román kápolna és kolostor-részlet épült.

A tervező építész hazánk legfényesebb emlékét, a Vasmegyében fekvő jaáki XIII. századi apátsági templomot választotta mintául. E templom három hajós román bazilika, melyet még a tatárpusztítás előtt építettek a Francziaországból hozzánk betelepedett benczések. Méltó párja ezen emlékünknek a zsámbéki prépostsági templom, melyet a franczia prémontreieknek köszönhetünk s romjaiban is nagybecsű anyagát képezi a hazai műtörténetnek.

A jaáki templom nagy pusztuláson ment keresztül a tatárok betörésekor és szomorú sorsában osztozott Magyarország legtöbb építménye. Rogerius váradi kanonok, a «Carmen miserabile» szerzője határozottan állítja, hogy Székesfehérvár, Esztergom és Pannonhalma tudtak csak ellentállni a duló csordáknak s kerülték ki pusztító fegyvereiket. Ez az oka, hogy az Árpádok korából feltünően kevés építmény és egyéb emlék maradt reánk.

22. ábra. A kolostor udvara.

A tatárok kivonulása után, visszatérvén IV. Béla királyunk dalmácziai bujdosásából, hozzáfogott országa újbóli megalapításához. Az elűzött szerzetesek felkeresték egészen vagy félig romba dőlt monostoraikat és serényen hozzáláttak azok helyreállításához. Igy történt ez Zsámbékon és Jaákon is, mely utóbbinak annyi évszázadon át többszörösen átépített templomán a XIII. századi restaurálás nyomai maig felismerhetők. Omode győri püspök 1256-ban kelt oklevele, mely a jaáki apátsági templomnak felszenteléséről szól, a restaurált egyház második consecratiójára vonatkozik.

Szükségesnek véltük ezen adatok fölemlítését, mert e nélkül azt gondolhatná az olvasó, hogy a jaáki apátsági templom a tatárpusztítás után épült és eredeti román részleteiben minden változás nélkül maradt reánk.

A jaáki templom gazdag szobrászati diszítése, mely keleti oldalán a három apsison, különösen pedig nyugati főbejáratánál érvényesült, adta a gondolatot Alpár Ignácz építésznek e pompás kapuzat hű lemásolására.

23. ábra. A román épületcsoport a főbejárattal.

A román épület-csoport megalkotására oly szűk hely állott rendelkezésre, hogy az egész jaáki templomot még kisebb méretekben sem lehetett volna utánozni. Ez okból és tekintettel az Árpádok korából maig fenmaradt emlékeknek nem nagy számára, a nagyobb méretű templom helyett az építész kisebb román kápolnát tervezett, melynek nyugati homlokzatára a fényes jaáki főkaput, szobrászati művekkel megrakott ormójával együtt szembeötlő redukálás nélkül felhasználhatta.

24. ábra. Tympanon a kolostor-udvar ajtaja felett.

Nagyobb fejtörést és utánjárást okozott a kápolnához csatlakozó kolostor úgynevezett keresztfolyosójának kiépítése. Sem Jaákon, sem hazánkban máshol nem maradt fönn az Árpádok korából román stílű kolostor, melyet hű utánzatban bemutathatott volna. Kénytelen volt tehát a franczia benczés kolostorok mintájára, részben a jaáki templom műrészleteinek, mint motivumoknak felhasználásával alkotni meg a díszesen sikerült keresztfolyosót s annak egyik szárnya mellett a praelatusi lakást, az ú. n. palatiumot.

Ez utóbbinak kiépítésére azon szerencsés eszme vezetett, hogy ő császári és apostoli királyi Felségének számára, a kinek legmagasabb védnöksége alatt országos kiállításunk rendeztetett, a közönséges szokástól és chablonoktól eltérő alakban rendeztessék be néhány helyiség, mely külön »király-pavillon«-t feleslegessé téve, Ő Felségének és az uralkodó ház családtagjainak pihenőül szolgáljon.

Középkori kolostoraink legdíszesebben kiképezett részét rendszerint azon lakosztály képezte, melyben a rend főpapja, az apát lakott. Előkelő vendégek érkeztekor az apát a szerzetesek egyszerű czelláihoz hasonló lakó szobába vonult s termeit átengedte magas vendégeinek. Íme így lőn az apáti lakás Ő Felségének berendezve, a mi által történelmi kiállításunk keretében, a honfoglalás idejéből és az Árpádházi elődöktől származó emlékek közvetlen szomszédságában sikerült pihenőt nyujtani a legalkotmányosabb koronás királynak, kinek dicső uralkodása alatt nemzetünk a honfoglalás ezeréves ünnepét megérte.

Ámbár a királyi lakosztály nem tartozik tulajdonképen a történelmi főcsoport kiállítási épületeihez: teljesség kedvéért annak rövid ismertetésétől mégsem tekinthetünk e helyen el.

25. ábra. Oszlopok a keresztfolyosóból.

Kezdjük szemlénket a főbejáratnál. A Nádorszigetről, mely a kiállítás tartamára félszigetté lőn átalakítva, a történelmi főcsoport épületeihez kényelmes, a közlekedésre elég széles középkori stílben alkotott fahíd vezet, mely a Schulz Ferencz építész által a vajdahunyadi vár elé tervezett hídra emlékeztet.

A főbejárat hatalmas ívnyílása felett (21. ábra), melynek érdekességét fölvont rácsozata csak emeli, téglákból szerkesztett lőréses folyosót látunk a djakovárinak mintájára, két oldalt pedig egy-egy kaputornyot, mely a főbejáratot őrzi. A magasabbik torony a felsőmagyarországi e nemű emlékek alakjára négyszögű alkotás, sisakjának sarkain kis toronyfiakkal, elől pedig csinos erkélylyel, melyet az építész a vajdahunyadi várról kölcsönzött.

A kisebbik torony hű utánzata a segesvári hajdani bástyatoronynak, mely ma már nem létezik ugyan, de a mester saját eredeti felvételei alapján rekonstruálta azt. Ennek későbbi kapuja felett a Magyarország Védasszonyát (Patrona Hungariae) ábrázoló festmény élénk díszt kölcsönöz.

A bejárat összképének hatásához hozzájárul sz. István barok szobra is, mely a mult században a budavári főegyház homlokzatát ékítette s a templom stílszerű restaurálásakor régi helyéről elmozdíttatván, a történelmi főcsoport épületeinek élénkítése czéljából itt elhelyezést talált.

A főbejáraton belépve, a román épületcsoport földszintes, nemes egyszerűséggel alkotott palotája (22. ábra) köti le figyelmünket. Külsején sz. István király és sz. Adalbert érsek, a keresztények e két apostolának domborképeit látjuk. Sz. Adalbert volt Magyarország egyik legelső és kiváló hittérítője, a ki Gejza fejedelem fiát Vajkot (sz. István pogány neve) is megkeresztelvén, apostoli buzgalmat fejtett ki a pogány magyarok megtérítésének nagy munkájában.

A palotának két bejárata van. Az egyik a torony csarnokából, a másik a palotához csatlakozó kereszt-folyosóból nyilik. Az előbbi bejárat gerendás mennyezetű előszobába vezet, mely Ő Felsége kiséretének van szánva; innét a váróterembe jutunk, mely a pécsi dóm kápolnáihoz hasonlón gazdagon polychromirozott s mezőkre osztott famennyezettel bír. Három hatalmas ablak világítja meg a termet, melyek üvegfestményei a magyar történelem ugyanannyi kimagasló eseményét ábrázolják. Az egyiken azon jelenetet látjuk, a mint Asztrik érsek szent Istvánnak II. Szilveszter pápától a koronát hozza s ünnepélyesen átnyujtja a fejedelemnek. A másikon Magyarország magna char-

26. ábra. Részlet a keresztfolyosóból.

tájának, az arany bullának kiadása ábrázoltatik, a mint II. Endre királyunk alattvalóinak ezt a híres szabadság-levelet, mely alkotmányunknak ma is alapja, átadja. A harmadik üvegfestményen Nagy Lajos királyunk látható tudósoktól és művészektől környezve.

Az egyik ajtó felett ő Felségének monogrammja, ezzel szemben a másik felett pedig — mely a kereszt-folyosóba vezet — az ország Árpádkori czímereit tartó angyalok között a Patrona Hungariae domborképe ékeskedik, a kinek oltalmába ajánlotta sz. István halála előtt országát és hű magyar népét.

A váróteremből nyiló pazar byzanczi stíllel vegyes román ízlésű helyiség a Felség fogadó terme, gazdag diszítésű kandallóval és fülkeszerűn kiképezett pihenővel. A fogadóteremből egyenes kijárat vezet a szomszédos kiállítási helyiségekbe és bejárat a Felség dolgozó szobájába, melyet tölgy és mahagoni fából készített plafond fed. E helyiségből, melyben szintén fényes kandalló emelkedik föl a plafondig, két ajtón át a tóra néző terraszra lehet jutni, honnét a kiállítás egy részének pompás látképe tárul elénk.

A ROMÁN KERESZTFOLYOSÓ BELSEJE.

Benne Árpádkori építészeti és szobrászati emlékek.
Tervezte: ALPÁR IGNÁCZ építész.

V.

A Felség számára az Alpár eredeti tervrajzai szerint alkotott butorzattal fényesen berendezett helyiségek sorát a toilette-szoba rekeszti be.

A történelmi kiállítás tulajdonképeni területe a palota és kápolna közé ékelt román keresztfolyosóban kezdődik. Ennek külső homlokzatát Ő Felségeik védszentjeinek — assisi szent Ferencz és magyar szent Erzsébet — szobrai ékesítik.

A négyszög alakban épült keresztfolyosó gazdagon diszített oszlopos nyilt árkádjaival (23—26. ábra) határolja körül a kolostor csinos udvarát, a tó felé pedig ékes ablakai kilátást engednek a szabadba. A nyomott keresztboltozat és falak diskrét festése összhangban áll a kolostort megillető nyugalommal.

Itt e nyilt csarnokban két pogány-magyar sírlelet eredeti helyzetében bemutatva fogalmat ad nagyszámú hasonló leleteink felől, melyek nyomán Anonymus, III. Béla királyunk jegyzőjének adatai szerint a honfoglalás nagy munkáját feltüntető térképet összeállítani sikerült.

Egy másik térkép az ország állapotát tünteti föl sz. István királyunk korából, s mellette a falon és az árkádok között legrégibb építészeti és szobrászati emlékeink maradványai részint eredetiben, részint gipszmásolatokban találtak helyet. Árpádházi királyaink korából fönmaradt eme kiváló becsű tárgyak méltatását, melyek nevezetes építészeti iskolázottságról tanuskodnak, külön tanulmányban alább adjuk.

27. A kápolna főbejárata (a jaáki templom díszkapuja).

A keresztfolyosóból egy kisebb méretű oldalajtó nyílik a román kápolnába. Ne ezen, hanem a fényes főkapun (27. ábra) lépjünk be, mely gazdagon diszített oszlopsoros bélletével (az »Agnus Dei«-t ábrázoló dombormű a jaáki kápolnáról van véve, mert a jaáki templomon eredetileg létezett dombormű, mely angyalok között a Megváltót ábrázolta, annyira elpusztult, hogy rekonstruálható nem volt) és ormóján Krisztus és az apostolok szobraival, jelképi értelményű alakzataival nemcsak meglepi, hanem egészen el is ragadja a szemlélőt. A diszítmények változatosságában nyilvánuló középkori leleményesség és a formák finomsága méltán avatják e főkaput nemcsak Magyarország, de Közép-Európa egyik legszebb emlékévé, melyet elsőrangú kül- és belföldi műtörténészeink versenyezve méltattak munkáikban.

A jaáki templom nyugati homlokzatán álló s költségkimélésből elhagyott iker-tornyáért vajmi csekély kárpótlást nyujthat az orma fölé tervezett toronyszerű végződés, mely a fényesen kiképezett portalét inkább nyomja, mint annak arányait emeli.

Megjegyzendőnek vélem, hogy a jaáki főkapuzat gazdag diszítése a századok viharaitól igen megviselve maradt reánk. Ezen utánzásában a feltünőbb hiányok pótolva lettek.

A kápolna belsejébe lépve, a külsején látható gazdag szobrászati díszítés daczára, a hatás fokozódását érezzük: a pécsi dóméra emlékeztető polychromfestés színpompájának kápráztató erejével meglepő benyomással van a szemlélőre.

A három hajóra osztott kis kápolna (28. ábra) aranyozott oszlopfői a jaákinak hű másolatai. Ezek arányai szerint vannak az egész helyiség méretei szabva. A főszentély (a p s i s) aranyozott alapú mozaikot utánzó festményben Krisztus áldó alakját ábrázolja, kinek egyfelől angyal mutatja be a magyar szent koronát, másfelől pedig mellette egy másik angyal a hit világát jelképező gyertyát tartja.

A diadalíven (a r c u s t r i u m p h a l i s) ugyanazon vallásos és hazafias feliratot olvassuk, melylyel J o ó b érsek (1185—1203) esztergomi székesegyháza díszkapuját ékesíté: »MENTEM SANCTAM SPONTANEAM HONOREM

DEO ET PATRIAE LIBERATIONEM (Szent és kész elmét, tiszteletet Istennek és a hazának szabadságot). A déli mellékhajó kis apsisában szintén arany alapon Magyarország Védasszonyának képe van festve sz. János és sz. Márk evangélisták jelvényei között. Az északi mellékhajó egyenes záródású, apsis nélkül; az összes ablakokat üvegfestmények ékesítik.

28. ábra. A kápolna belseje.

Az oszlopsoros árkádok felett sz. István királyunk dicséretét olvassuk, melyet az apostoli lelkű fejedelem életírója Hartvik regensburgi püspök (1105—1126) mond felőle: ERAT VERO REX VIR IUSTUS ET FIDELIS IN OMNIBUS ACTIBUS SUIS DEO PERFECTE DEDITUS, PER VOTUM ET OBLATIONEM SEMET CUM REGNO SUO SUB TUTELA PERPETUE VIRGINIS DEI GENITRICIS MARIE PRECIBUS ASSIDUIS CONFERENS HARTVICUS EPISCOPUS VITA S. STEPHANI REGIS CAP. XII. (Vala pedig a király igaz és hű férfiú minden cselekedeteiben, Isten iránt teljesen odaadó, ki magát országával együtt, fogadalom- és felajánlással Isten anyjának, a boldogságos szűz Máriának védelme alá ernyedetlen imáival helyezé.

A szentély mysticus összhangját legkevésbbé sem zavarják a benne elhelyezett üvegszekrényekben felhalmozott Árpádkori kincsek és régiségek, melyek közül több, sz. István királyunkra vonatkozván, ereklyeszámba megy, az egyházi szerelvények sorozata pedig épen e kápolnában legméltóbb helyén van.

Festői képet nyujt az egész román épület-csoport a tó felől, gazdag tagozásával osztva meg a különben stíljének jellegénél fogva nehézkes épülettömeget. — Hazánk Árpádkori kulturájának reánk maradt emlékeit megfelelőbb épületben nem mutathattuk volna be, mint épen az érdemes benczések monostorának utánzásában, mert ahogy a keresztény hit világa, ép úgy a kultura első sugárai is az ő czelláikból indultak ki és tömörültek éltető fénynyé a magyar látóhatáron.

DR. CZOBOR BÉLA.

HADTÖRTÉNETI LELETEK ÉS EMLÉKEK.

Mint hazát kereső sascsapat jelenik meg a magyarság a kilenczedik század végén a mai Magyarország határain. Hatalmas harczoló nemzet, melynek nagy haditénye a honfoglalás és legnagyobb alkotása az ország, mely immáron egy ezredéve áll.

Emlékeiket, melyeket sírjaik őriztek meg számunkra, hosszú idő óta nagy buzgalommal és kegyelettel kutatta a magyar történelem.

Maga a honfoglalás, melynek lefolyásáról Anonymus értesít bennünket, ha annak stratégiai vonalait Magyarország mai térképére vezetjük reá, a terepviszonyok pontos mérlegelésére alapított oly nagyszabású hadi műveletnek bizonyul, melyet a hadi tudomány mai állása is minden pontjában igazol.

Épen azért ennek bemutatásával nyitottuk meg hadtörténelmi emlékeink sorát. Pauler Gyula és Szendrei János állították egybe a honfoglalás útjának térképét, melyen vastag vörös vonalak jelölték a honfoglaló magyar csapatok útját, úgy a mint azt Anonymus leírja. Gondosan egybegyűjtve, eddigelé az országban mintegy ötvenkét helyen előfordult honfoglaláskorabeli régészeti leletekre vonatkozó adatokat, azok lelhelyeit vörös csillaggal, az oly sírleletek helyét pedig, melyekben az emberi csontvázzal együtt eltemetve lócsontvázak is találtattak, ezenkívül lófejjel jelölték meg. Miután pedig e régészeti leletek, mint azt e térkép is föltünteti, lépésről-lépésre kisérik a honfoglalásnak a névtelen jegyző által leírt útját, ez utóbbinak sokszor kétségbevont hitelességét jelentékenyen bizonyítják.

Az Árpádkor, a vezérek-korabeli emlékek technikájával sok tekintetben megegyező, mintegy átmeneti motivumu emlékeket hagyván hátra s az Árpádkori várnépség a honfoglalás első telepeinek helyén alakulván meg, e tanulságos viszony feltüntetése czéljából a térképen az Árpádkorabeli, jobbára sírleletek kék csillagok által szintén kijelöltettek. Az ősmagyar kulturáról, főleg pedig a fegyverzetről az úgynevezett lovas sírok nyujtanak meglehetős világos képet, miért is a legépebben kiásottak közül kettőt, úgymint a kecskeméti és a törtelit kiállításunkon is bemutattuk, még pedig azon természetes helyzetben, amint az mellékleteivel együtt a földben találtatott.

A kecskeméti lovas sír (29. ábra), mely az ottani városi múzeum tulajdona s ott a »czédulaházi« dombon ásatott ki, tartalmaz egy férfi csontvázat, kardot, kengyelpárt, tűzszerszámot, nyílhegyet, boglárokat, egy cserépedényt s a ló fejének és patáinak csontjait.

Az egyes tárgyak közül a csontváz bal füle táján vékony kis bronz karikatöredék volt. A jobb könyök és borda között hegyével a fej felé fordított vastörmelék, mely valószinűleg kés lehetett. A jobb térd külső részén, fejével a lábfej felé fordított széles, alsó részén két hosszú bemélyedéssel diszített vaskengyel. A jobb térd belső részén vas-csat. A jobb térd külső részén fejével lefelé fordított kengyel. A medenczecsont alsó részén összecsukódott vas csikó-zabla. Ezeken kívül a vállak felett hevert két vas nyílcsúcs s a másik oldalon egy kis ételes bögre. A fej körül néhány ezüst hajkarika s a mellen néhány bronz boglár találtatott. De legérdekesebb darabja a sírnak a kard, melynek mérsékelten görbült pengéje és markolata a honfoglaláskorabeli magyar kard legtisztább typusa s teljesen hasonlít azon kardhoz, melyet a hagyomány szerint Harun al Rasid Nagy Károlynak küldött.

A csontváz jobb alsó lábszárcsontján egy csikókoponya feküdt keresztül még pedig orral nyugotnak jobb pofáján pihenve. A koponya hátsó része alatt, a csontváz bal alsó lábszárcsontja olyformán volt elhelyezve, hogy három lábszárcsont közvetlenül egymáshoz szorítva és patával a váz felé fordulva, a negyedik pedig a

29. ábra. A kecskeméti honfoglaláskori lovas sír.

három darab alatt nyugodott. A csontok helyzetéből látszott, hogy a lovat nem egészen temették el, sőt a csontok vizsgálatából az is kitünt, hogy a koponya csikóé s a lábak öreg ló lábai voltak. Kétségtelen tehát, hogy e nép temetkezésének korában az egész lóval való temetkezés már nem dívott, hanem annak mintegy jelvénye gyanánt már csak fejét és lábait temették el.

A csontváz bal kezénél egy kisebb állat, sertés, vagy kutya, csontmaradványai is találtattak.

A hulla arczczal a nap felé fordíttatott s valószinűleg délelőtt temetkeztek, mert a váznak a nap állása iránt való fekvése a délelőtti óráknak felel meg. Kétségtelen az is, hogy nem koporsóban temetkeztek, mert annak a sírban semmi legkisebb nyoma nincsen. A koponya typusa sem nem mongol, sem nem szláv, hanem a legtisztább kaukázusi typus s egyáltalában a tiszta magyar faji jellegű koponyák egyikének tekintendő.

A pestmegyei Törtelen kiásott másik honfoglaláskorabeli lovas sír sok tekintetben sokkal gazdagabb volt az előbbeninél. Az egész sírlelet tartalmaz egy férfi csontvázat, egy lófej és négy patavázat, s nagyszámú apróbb csonttöredéket a ló egyéb részeiből, továbbá egy ezüst karpereczet, harminczhat különböző nagyságú és diszítményű, részben aranyozott kerek ezüst boglárt (30—32 ábra), hat darab hasonló szinű ezüst szíjcsattot és szíjvéget (33—36. ábra), egy ezüst gyürűt kék üveggel, több bronz pitykét, két kis ezüst gombot, két kengyelvas töredéket, egy vas kést és lándzsát s a lószerszám néhány vaskarikáját.

Az egész leletben, mely a magyar nemzeti múzeum tulajdona, föltünik a sok ékszerszerű tárgy s a szablya hiánya. A boglárok a hársfalevél és virágának motivumaival s az egyik szíjvég egy futó szarvas alakjával van diszítve.

Az ékszereknek, melyek között arany gyürűt, ezüst és aranyozott bronz és ezüstből kerek és szív alakú pitykéket és csüngődíszeket találunk, új typusait látjuk a szeged-királyi és bojárhalmi leletekben, melyek közül némelyiken a keleti ornamentikát még kétségtelenül fölismerhetjük. Ezek is lovas sírokban fordultak elő s azért különösen érdekesek, mert azok korát a velük talált s Ismail ben Ahmed Emir által 906-ban veretett érem pontosan meghatározza.

A honfoglaláskorabeli kardok sorozatából Lichtneckert József gyűjteményéből még a székesfehérvári demkóhegyi kardot állítottuk ki, mely rendkívül épen maradt reánk. A penge gyengén görbülő egyélű szablya, a sárgarézből készült marokvédő keresztvas szokatlanul rövid s ezüst berakással diszített.

Mindezen emlékek azért érdemlik meg különös érdeklődésünket, mert ha figyelemmel vizsgáljuk azokat és a körülményeket a mint feltaláltattak, felvilágosítást, sőt sok esetben hű képet nyujtanak nekünk honfoglaló őseink viseletéről, ruházatáról, harczmodoráról s általában egész életmódjáról.

Látjuk e sírleletekből, hogy bőrnemű ruháikra sűrűn felvarrott ércz pitykéket alkalmaztak dísz gyanánt, mely egyszersmint mintegy pánczélul szolgált. Látjuk, hogy fegyverük a szablya, kopja, nyíl és kés volt, s hogy mint kiválóan lovas nemzet, paripáikat annyira megbecsülték, hogy attól még a halálban sem váltak meg, hanem velük egy sírba temették, mert — hitük szerint — lóháton, fölfegyverkezve illik a magyar vitézeknek a túlvilágon Hadúr előtt megjelenniök, a hol legyőzött ellenségeik szolgák gyanánt várakoznak reájuk.

Ez a régi pogány temetkezési mód, egyes a magyarokkal rokon törzseknél, így különösen a kunoknál egészen a XIII-ik századig fenmaradt. A brabanti Rubruquis Vilmos Ferencz-rendi szerzetes, ki mint követ 1253-ban utazik keresztül a régi Kunországon a Volga felé, említi először a kun halmokat, följegyezvén róluk, hogy a kunok nagy halmot készítenek az elhunyt fölé s erre szobrot emelnek. Még részletesebb adatokat hagyott reánk e temetkezésről Alberich cziszterczita barát, ki ugyancsak a XIII-ik században hazánkban is megfordult. Az aldunai kunok királyáról Jánosról írja ugyanis, hogy egy magas halom alá temették el s melléje élve temették nyolcz fegyverhordozóját, kik önként követték őt a halálba s ezenkívül huszonhat lovát hasonlóképen élve. Joinville, IX. Lajos franczia király életírója nemcsak megerősíti az előbbeni adatokat, hanem több részlettel ki is bővíti azokat: «Szerinte a kunok széles sírt ástak s nagy pompával felöltöztetve s fegyvereivel övezve, székre ültetve tették bele a halottat. Vele együtt elevenen temették el legjobb lovát és legderekabb csatlósát, a ki, mielőtt ura sírjába tették volna, bucsút vett a temetésen jelen volt kun királytól és főuraktól. Ez alkalommal egy kendőbe, melyet a csatlós tartott, a jelen volt főurak sok aranyat és ezüstöt raktak össze s e szavak kiséretében adták át a vitéznek: «Ha a túlvilágon találkozunk visszafizeted-e nekem, a mit most kölcsön kaptál?» Mire ez így válaszolt: «Nagyon szivesen meg fogom tenni». Most a kun király egy levelet adott a vitéznek, melyet az elébbi uralkodónak írt s ebben bizonyítja, hogy az illető vitéz példásan élt, híven szolgált s kéri elődét, hogy érdemeihez méltóan jutalmazza meg őt.»

30—32. ábrák. Boglárok a törteli honfoglaláskori lovas sírből.

«Mikor azután mindez megtörtént, a csatlóst a lóval együtt elevenen egykori uruk sírjába tették, föléjük gyalult deszkákat helyeztek s a jelenlevők sietve földet és követ dobáltak a sírba és még az éjszaka beállta előtt magas dombot emeltek a sír fölé.»

Leleteink igazolják, hogy az ősmagyar temetkezés is ilyen formán — de élő emberek elföldelése nélkül — történt s hogy azonfelül az ősmagyar sírokba még néha apróbb házi állatokat s ételeket is tettek.

A honfoglaló ősök fegyverzetét sajátos harczmodoruk eredményezte, melyet bizonyára Ázsia belsejéből hoztak magukkal. Mint a belső és középázsiai népeket általában, úgy a magyarokat is a könnyű fegyverzet, a nyilazásban való rendkívüli jártasság s lovasaik bámulatos ügyessége és mozgékonysága jellemezte, mely a velük érintkezett összes népek méltó bámulatát felköltötte.

Mindezekről a velük egyidőben élt VI. vagy Bölcs Leó byzanczi császár értesít bennünket taktikai művében. Az ő adatai szerint, a magyarok fegyverzete a beköltözés korában az íj, kopja, kard és vért volt. A csatában többen kettős fegyverzetet viseltek: hátok mögött a kopját, kezökben az ijat, s alkalom szerint, hol az egyiket, hol a másikat használták. Az előkelőbbek, valamint lovaik is minden valószinűség szerint könnyű vaslemezt, de nagyobbára nemez pánczélt viseltek. Nyergeik takarója bozontos, róla vas kengyel és tarsoly függ le, melyben lópatkó s a szükség szerint három napra való élelem van. A ló tollakkal felbokrétázott. Az öltözet bő és hogy a lovon ülő térdét betakarja, hosszú suba vászonból vagy szőrméből és bőrből. Felső bő ruhájok fénymázas nemezből készült, bő ujjasaikkal esőben és nedvességben pánczélukat és fegyvereiket borítják be, hogy szárazon tartsák. Nyíl mellett buzogány és szekercze voltak súlyosabb fegyvereik, védelmül pedig kicsiny kerek paizsokat használtak. A főt sisak és nagyobbára nemez süveg födte, elől karimával, vagy félkörű ércz peremmel. A vállat is kerek alakú gallér védte, míg a testet vasláncz szövetű, vagy csont- és bőrpikkelyes pánczél takarta. A lábakon szíjakkal felfűzött talp és erre sarkantyú volt erősítve. Az övben volt s róla függött egyéb szükséges szerszám s a tüzelő anyag.

33—36. ábrák. Szíjvégek a törteli honfoglaláskori lovas sírből.

Legősibb és legfontosabb fegyverük a nyíl volt. Ez taktikájuk legfontosabb része. A legsebesebb vágtatásban vagy színlelt futásban nyergükben felemelkedve és visszafordulva képesek a legnagyobb biztonsággal találni és oly

gyorsan egymás után lőni, hogy a szó teljes értelmében elárasztják az ellenséget. Hogy milyen félelmes lehetett ez a nyilazás, mutatja az is, hogy Olaszországban még a litániák szövegébe is bele került. Így például Modena polgárai védszentjük, szent Geminiánhoz intézett könyörgésükbe azt is befoglalták, hogy: «Oltalmazz meg minket a magyarok nyilaitól»!

A nyílcsúcs, mint azt a kecskeméti leletben kiállítva láttuk, dülényded alakú s hegyes szegidomú nyúlványban végződik, mely a nyílvessző végébe beleszúrva zsineggel erősíttetett meg.

Másik fontos fegyverük a kopja volt, mely közepén szíjfogantyúval és végén kis lobogóval volt ellátva. Ez lobogós kopja néven huszárságunk kezében egészen a XVII-ik század végéig fenmaradt nálunk.

Legjellemzőbb fegyverük azonban kétségtelenül a kard volt. Érdekes körülmény azonban, hogy a kard a honfoglalás korában nem volt annyira elterjedt fegyvere őseinknek, mint csak pár századdal is későbben. A leletekben legalább is elég gyéren fordul elő. A mit azonban talán lehet arra is magyarázni, hogy a kard lévén legdrágább fegyverük, azt a holtakkal nem mindig temették el. Formája határozottan keleti, görbe. E lovas népeknek már vérében volt sok század óta, hogy a kardot vágásra, ne pedig szúrásra használják. Vágásra pedig az egyélű s görbe pengéjű kard a legalkalmasabb, míg ellenben az egyenes kard túlnyomólag szúrásra van rendelve.

A keresztény középkorban, midőn az egyenes keresztmarkolatú kard volt a divat, a görbe kardok megnevezésére a szablya szót kezdték használni, mely azután egész Európában elterjedt s a mai napig fenmaradt.

A védő fegyverek közt már említettük a paizsot, melynek akkori használatáról kétségbevonhatatlanul értesít bennünket Konstantinus Porphyrogenitus, a ki azt írja, hogy Árpádot fejedelemmé választása alkalmával kozár szokás szerint paizsra emelték. Fájdalom, sírleleteinkben eddigelé, az anyag mulandósága miatt, melyből készültek, a paizs alakját, diszítését, biztosan konstatálnunk nem sikerült.

Mint kiválóan lovas nemzetnél azonban különösen figyelmünket érdemlik a lószerszámok, a melyeknek bőrrészletei a sírokban elkorhadván, csak két jellemző részük, a kengyel és zabla maradt fenn.

Népvándorláskori leleteink bizonyítják, hogy a hunnok már használtak kengyelt. Tőlük jutott el a khinaiakhoz, majd a perzsákhoz. Magyar honfoglaláskorabeli leleteink között először Kegyes Lajos (814–840) pénzeivel fordul elő. E kengyeleken a korábbi hunn-avarkori formák befolyása kétségtelen. A ki tudja azt, hogy a lovasság használhatósága mennyire összefügg a kengyelvassal, mely a lovas biztonságának, s a nyeregben való fölállásnak egyik fő kelléke, tudja méltányolni, mily fölényben volt a magyar honfoglaláskorabeli lovasság az azonkori középeurópai népek lovassága fölött.

Mindezen fentebb említett fegyverzeti részek, rendszerint együtt fordulnak elő a lovas sírokban.

A hunn korszakbeli temetéseknél, a lovas kelet felé fordult arczczal, a ló pedig vagy lábánál, vagy mellette, vagy a koporsón feküdt. Az avar korszakban az elhunytat a lóra ültették. Az ősmagyar síroknál e tekintetben rendkívül eltérő észleleteket tettek. Több esetben úgy látszik, mintha a ló élve lett volna eltemetve, mint e szokást fentebb a kunokról láttuk elmondva, s a ló hánykolódása közben a nyergébe tett hullát rendetlenségbe hozta volna. Több esetben, mint az általunk kiállított kecskeméti és törteli síroknál is láttuk, a lónak már csak fejét és lábait mintegy simbolum gyanánt tették a sírba a hulla lábaihoz.

A honfoglaló ősök most ismertetett fegyverzetükön kívül azonban főleg kitünő és új harczmodoruknak is köszönték diadalaikat. A messziről találó és sürün hulló nyíllövegekkel, valamint a rajokban való fürge lovas támadással szemben, a tömeges, zárt, tömör csatasorok felállítása értékét vesztette. Ez a hadmódszer hosszabb csatasort, könnyű sorakozást és fejlődést, gyakori arczélváltozást, tömörülést és szétrajzást, megkerülést, lest és födözetet igényel. Mindehhez pedig nem csupán a nyers erő és bátorság, hanem ügyesség és ész, vagyis taktikai tökély is kellett. És hogy a honfoglaló magyarok ezzel mily mértékben bírtak, bizonyítja maga a honfoglalás.

A honfoglalást közvetlen követő vezérek korára emlékeztet Jászberény városának híres kürtje (VI. tábla), melyet a kegyeletes hagyomány századok óta Lehel vezérének tart. A hatalmas kürt elefántcsontból készült. Egész felületét domború faragványok borítják; melyek griffeket, harczoló, gymnastizáló és zenélő gyalog és lovas alakokat, nyilazó vadászokat, kentaurokat, oroszlánokat és sasokat ábrázolnak. Érdekes, hogy a faragványok között egy templomforma épület is van, melynek mindkét ormán a kereszt már ott látható. A kürt egészen ketté lévén hasadva, újabban két széles ezüstpánttal foglaltatott egybe. Száján egy nagy csorbulás van, mely szintén a hagyomány szerint akkor esett volna rajta, mikor azzal Lehel vezér Konrád császárt agyonütötte volna.

A tudományos vizsgálódás, tekintetbe véve a kürt technikai kivitelét, a rajta levő ábrázolásokat, s a külföldi gyűjteményekben levő hasonló példányokat is, készítésének korát a X–XI-ik századra teszi.

A jászok különben nagy kegyelettel veszik körül. A jász-kun kapitány minden nagy ünnepély alkalmával oldalán viseli; így a legutóbbi koronázási s a millenniumi hódoló díszmenetben is. A jász-kun kapitányoknak pedig temetésükön koporsójukra teszik.

A vezérek korában túlnyomólag az ősi harczmód és fegyverzet marad érvényben, melylyel szomszédaikat is hasonló harczmodor felvételére szorítják és ezek csakis akkor tudják megverni a magyarokat, midőn az ő saját fegyveröket, a könnyű lovasságot s a nyilat fordítják ellenök. A X. századbeli szász krónikás, WIDUKIND írja, hogy I. MADARÁSZ HENRIK német király (916—936) csak úgy tudta megverni őket Merseburgnál, hogy az ő módjukra begyakorolt könnyű lovasságot szervezett ellenök.

SZENT ISTVÁN alatt a kereszténység behozatalával új korszak kezdődvén a nemzet életében, a bevándorolt német és frank lovagok, főleg az udvar és a főurak körében a nyugati lovagvilág öltözetét és fegyverzetét hozzák magukkal. Ekkor tünik fel hazánkban először a tulajdonképeni pánczél és vasvértezet, valamint az egyenes kétélű pallosforma kard is, a minő volt magának Szent István királynak, mai napig is a prágai Szent-Veit egyházban őrzött kardja, s ugyanilyen keresztalakú markolattal bíró kurta pallos a III. Béla királyé is († 1196), mely sírjában találtatott.

A közharczosok és köznemesség azonban egész a XIV. század első feléig megmaradt a régi fegyverek mellett s például a nyilat még mindig nagy sikerrel kezelte. Így midőn 1050-ben I. Endre Hainburg várának a németek által való megerősítését meggátolni igyekezett, úgy elárasztották a németeket nyilakkal, hogy egyetlen német sátorban kétszáz belecsapódott magyar nyilat találtak.

FREISINGENI OTTÓ püspök tanusága szerint, Szent István már karddal övezve lovagokat avat föl. Kálmán király törvénye szerint már minden száz pénz jövedelem után egy pánczélos lovast kellett állítani, míg 40 pénz után csak pánczéltalan könnyű lovas járt. Már Szent István szervez pánczélinges csapatot s a XI—XII. század hadi törvényei különbséget tesznek a „pancerati" és „loricati" között, mely utóbbi alatt bőrből készült s valószinűleg fémpitykékkel erősített bőr-fegyverkabátot kell értenünk.

A középkor harczaiban csak még jobban érvényesül az ősi nemzeti tulajdon s míg egyrészről sajátos nemzeti harczmodorukat, mely főleg a gyors taktikai mozgásban áll, mindvégig megőrzik, egyszersmind a nyugati harczmodor és fegyverzet előnyeit is felhasználják. Így magáról a magyar lovagvilág eszményképéről, Szent László királyról, tudjuk, hogy fegyverzetében és harczmodorában a franczia lovagok viseletéhez hajlott, a mennyiben a nyilat, a magyarok ez elsőrangú fegyverét nem kedvelte, sőt azt nem tartotta vitézhez méltónak, mert távolról akar a támadó vele ellenfelének ártani és nem mer azzal szemtől-szembe szállni. Az ő elve volt: „Ha benn vagy a tusában, üss, vágj, tiporj el mindent, míg keresztül nem törtél az ellenségen, azután fordulj ismét vissza és rohanj újra közéjük". És a mogyoródi ütközet lefolyásából s a kunok elleni harczainak történetéből tudjuk, hogy ő is úgy cselekedett.

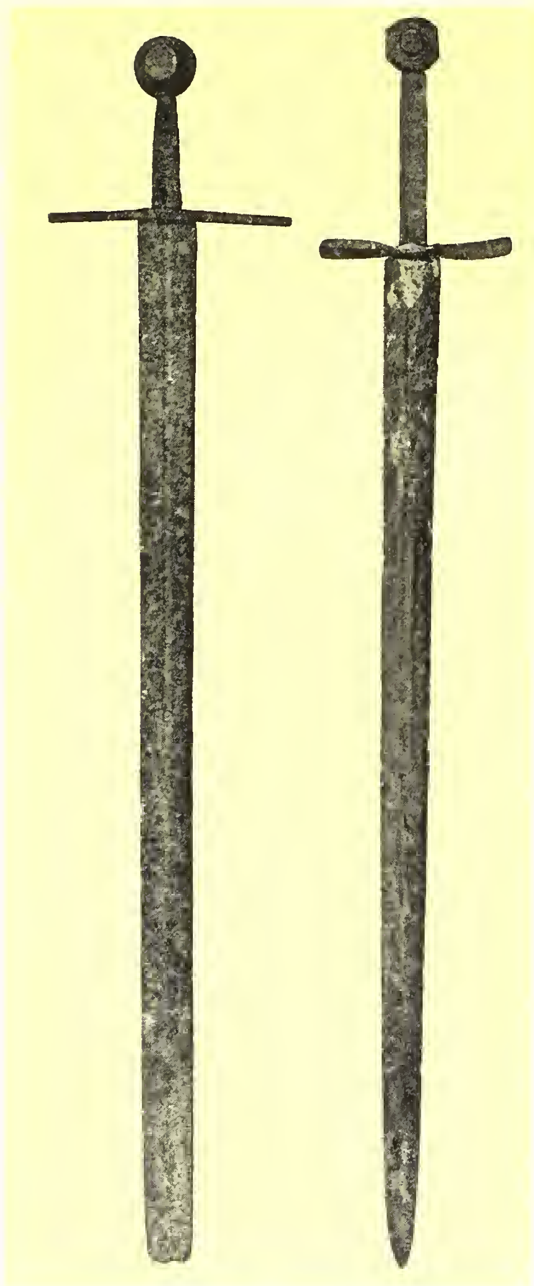
37. ábra. István ifjabb király lovas-pecséte.

1168-ban a magyarok Zimonytól nem messze csatát vívtak a görögökkel. A sereg zászlaját egy nagy szekeren négy ökör húzta. A sereget, mint azt NIKETAS görög író írja, a vezér Dénes nádor, nem osztotta jobb- és balszárnyra, hanem az egész sereg, egy sürű tömegben, mint valami vészterhes felhő közeledett, mindannyi lovas-lándzsás; az emberek teljes, lábig érő fegyverekben, a lovak homlokán és szügyén védő vas, s mind e fegyverzet ragyogott a napsugárban. A byzancziak nyilazással kezdték a harczot s mikor összecsaptak, Dénes, mint valami rengeteg torony, lándzsáját rázva elöljárt. A tusában először lándzsával szurkálták egymást, míg azok eltörtek, s mintegy halomszám feküdtek, azután a hosszú kardokhoz nyúltak.

A köznemesség s a harczoló elem nagyrésze mindvégig megtartja ősi fegyvereit és harczi módját. A kézíjat, a kopját, a könnyű paizsot s a könnyű lovas-fölszerelést. A főuri lovagrend azonban és az udvar átveszi teljesen a nyugati, a frank és német hadi viseletet és vele részben a taktikát is. Erre nézve legérdekesebb és leghűbb képeket XIII. és XIV. századbeli lovas-pecséteinken látunk, melyeknek sorozatát a XIV. századbeli templomi

falképeink, melyek főleg Szent László harczait ábrázolják, egészítik ki. Benedek bán 1221, László somogyi ispán 1242 és Opoy bán 1239-iki lovas-pecséteiken, mint az azon korbeli franczia lovagok, fényes pánczélzatban jelennek meg.

Hasonlóképen látjuk öltözve szintén pecsétjén (37. ábra) István ifjabb királyt (IV. Béla fiát) 1257-ben. A ló felszerelésén feltünik a mély ülésű, csaknem torna-nyereg, olyan, a minőt a bécsi képes krónika képein és XIV-ik századbeli falképeinken még száz év mulva is divatban látunk. A király, úgy látszik sodrony-pánczélöltözetet s ennek tetejébe díszes szövetruhát visel. Fején a fazéksisak egyik typusával találkozunk, melyen elől keskeny nyílású visir van. Jobbjában lobogós kopja helyett a két szárnyú királyi seregzászlót szegzi előre, melyen valamint a tárcsa formájú háromszögletű paizson is stilizált ágaskodó griff, vagy oroszlán látható, mint czímerkép.

38. és 39. ábra.
Árpádkori kardok az erdélyi Múzeum-Egylet régiségtárából.

De legélénkebb példáját adja ennek egyik legfontosabb történelmi kútfőnk, Márknak a XIV. században írt s miniature-ökkel díszített krónikája a bécsi udvari könyvtárban, melyben Nagy Lajos trónját környezve, a teljesen nyugati módra vértezett udvari lovagokkal szemben ott látjuk az ősi fegyverzetét megtartott köznemességet. V. István, a szepesi lándzsások számára kiadott oklevelében 1271-ben rendeli, hogy háború esetén ötven pánczélos és lándzsával fegyverzett vitézt vezessenek a király zászlaja alá.

II. András király pedig 1224-ben a pánczélos vitézek aránya iránt akként intézkedik, hogy száz gyalogosra tizenöt pánczélos lovas essék.

Mint említők, a magyar csapatok jelentékeny része még mindig megtartotta e mellett a könnyű fegyverzetet.

A velük harczolt német és sváb lovagok nem győznek panaszkodni, hogy a magyarok nem alkalmazkodnak a kor tisztes lovagi szabályaihoz, nem állanak lándzsának, hanem gyakran színlelt futással tőrbe csalják az ellenséget s a lovaghoz nem méltó nyillal roppant károkat tesznek bennük. Így írja ezt meg Hornecki Ottacker lovag a marchfeldi csatáról szóló krónikájában. Pedig az íj is néha használhatetlen fegyverré válik, mint azt a kunok esete bizonyítja, kiket 1282-ben IV. László könnyű szerrel vert szét, mert íjaik húrjait egy hirtelen jött záporeső megáztatván, nem voltak képesek nyilazni.

A cseh király Venczel is álmélkodva említi, hogy a magyarok miként képesek az íjjal, hat mérföldet is nyargalva, szertelövöldözni és sebes nyargalásban halálra találni.

Hogy azonban e mellett lovagjaik az új harczmodorban is megállották helyüket, bizonyítja a most említett Hornecki Ottacker, a ki azt mondja róluk, hogy úgy verekesznek a karddal, mintha a vívást Francziaországban tanulták volna.

A nehézkes teljes lovagvértnek különben keservesen adták meg az árát 1241-ben, midőn a muhi pusztán a tatár könnyű lovasság nyilai záporával körülrajozva a magyar pánczélos sereget, azt saját régi fegyverével és harczmódjával tette tönkre.

E korszakból aránylag igen kevés hadtörténelmi emlékünk maradt fenn s így kiállításunk ezen csoportja sem lehetett valami gazdag. Ennek oka az, hogy a fegyvereket rendkívül becsülve a jövő nemzedékre átörökölték és természetesen utóbb átalakították, a mit pedig mégis a sírokba tettek, az mindannyi vasból lévén, jobbára tönkre ment.

Egyik érdekes sírleletünk volt az ungmegyei salamoni lelet, a mely a fegyvereken kívül még lócsontvázat is tartalmazott. A fémleletek, vaskard, késpenge, nyílcsúcsok, zabla, kengyelpár, bronzgyűrű, zablarúd, szíjvég s pitykékből állottak.

A lelet legfontosabb tárgya a kard. Ez hatalmas, egyenes pallos, egyszerű keresztvassal s nagy markolatgombbal.

Hogy az egész lelet nem messze eshetik a honfoglalás korától, bizonyítják a kengyelek, a zabla, a nyílcsúcsok és a vaskés formái, melyek még teljesen megegyeznek a honfoglaláskorabeliekkel.

A kard azonban nem szablya többé, hanem az egyenes pallos kard germán idoma, mely a vikingek formájából származik s a X–XI-ik században volt divatos nyugaton.

Ez egész lelet tehát az Árpádok korának azon első szakából való, midőn mint azt fentebb vázoltuk, a nyugati fegyverzet átmenetileg befolyásolja honfoglaló őseink fegyverzetét, mikor az ó és új, a keleti és frank szokások és fölszerelések egymás mellett fordulnak elő.

40. és 41. ábra.
Sarkantyuk a X–XI. századból.

E lelet mindezeken felül még azon fontos tanulságot is nyujtja nekünk, hogy a lóval való temetkezés, a pogányság megszünése után is még sokáig szokásban volt hazánkban.

E korszak hadi fölszereléseiből még két egyenes, kétélű, középen vércsatornával ellátott kardot mutatunk be az erdélyi Múzeum-Egylet régiségtárából (38–39. ábra), melyeknek egyenes marok- és keresztvasa a középkor legmagasztosabb jelvényére, a keresztre emlékeztet.

Ugyancsak e kor fölszereléséhez tartozik a két sarkantyú (40–41. ábra), melyet Csoma József és Darnay Kálmán gyűjteményéből közlünk s a melyek egyike szokatlan hosszú szárával, a másik pedig hegyes tüskéjével tünik fel s tér el az újabban ösmert formáktól.

DR. SZENDREI JÁNOS.

42. ábra. István ifjabb király lovas-pecsétének elolapja.

ÉPÍTŐMŰVÉSZETI ÉS SZOBRÁSZATI EMLÉKEK.

MAGYARORSZÁG építőművészetének és szobrászatának emlékeit kiállításunk oly mennyiségben és arányokban mutatta be, hogy e két művészeti ágnak hazánkban való fejlődése és sajátosságairól a nagy közönség és szakember egyaránt jóval szemlélhetőbb és sok tekintetben alaposabb áttekintést nyerhetett, mint eddig tehette volna a teljes szakirodalom ismeretével és az emlékek fölkeresése nélkül.

Mi magyarok e két művészeti ágban nem tarthattunk mindig lépést a szerencsésebb földrajzi fekvésű és kedvezőbb politikai s társadalmi viszonyok közt élő nyugati nemzetekkel, mert épen ez a két művészeti ág az, a mely zavartalan állami élet, huzamos és nyugodt nemzeti fejlődés mellett, főkép bizonyos fokú anyagi jóllétet, mondhatjuk gazdagságot tételez föl, mely nélkül általán nem virágozhatik.

Mi mihelyt az alkotmányos királyság megállapításával a kereszténység ölében a biztos fejlődés útjára léptünk, azonnal tárt karokkal fogadtuk a művészetet is, azonnal megmutatta a nemzet, hogy az európai művelt népek családjának méltó tagja tud is, akar is lenni. Szent István államalkotó bölcsesége nemcsak minden viharral daczoló állami élet alapjait rakta le, hanem a képzőművészetek érdekében is tett annyit, mint akár Nagy Károly a maga birodalmában, vagy saját kortársai közül akármelyik a maga népe körében. Sz. István székesfehérvári bazilikája sem terjedelemre, sem fényére nézve, nem állott hátrább, mint Olaszország legtöbb X—XI. századi bazilikája. A mi pedig az eredetiség kérdését illeti: a mint a hires aacheni kupolás templomot és ennek németországi utánzásait byzanczi mesterek építették, úgy építették a mi székesfehérvári, pécsi, esztergomi és több más hasonló fényű lapos mennyezetű bazilikáinkat olaszok. Ezen a téren s ebben a korban, a világ legegységesebb szellemű intézménye az egyház köréből kiinduló dolgokban, minő ekkor is, és még jó soká egész Európában a művészet, eredetiséget, nemzeti szellemet keresni, és valamely nemzet szellemi felsőbbségét, vagy elmaradottságát ebből ítélni meg: határozottan tévedés. Hogy nekünk a sok szép műemlékből, igen kevés, mondhatni semmi sem maradt meg, míg Európa népei még e messze korból is tudnak valamit felmutatni: ez szerencsétlenségünk, de nem szégyenünk.

A szobrászat terén is csak a helyökből kimozdítható, vagy épen ásatag műemlékeinknek igen csekély részét mutathattuk be eredetiben és gipszöntvényekben, s mégis olyan sorozat állt előttünk, mely kevés képzelő erővel eredeti helyére, a megfelelő diszű és fényű épületek körébe visszaállítva s kiegészítve, hosszú és lázas művészi tevékenységről, az egységes európai keresztény művészetnek igen értelmes felfogásáról és energikus továbbképzéséről tesz tanuságot.

Az építőművészet és szobrászat történetét kiállításunk először magokon a történelmi kiállítás épületein, mint a nevezetesebb építőművészeti motivumok harmonikus összefoglalásain, többé-kevésbbé eredeti méretekben tüntette fel; azonkívül összegyűjtötte az országban szétszórt és helyökből kimozdítható kisebb-nagyobb épület- és építési diszítménytöredékeket, figuralis és ornamentalis szobrászatunk maradványait eredetiben vagy gipszöntvénymásolatokban, végre bemutatta az Országos Műemlékek Bizottságánál évek során át összegyűjtött építőművészeti emlékeink eredeti felvételeit, rajzait és fényképeit.

Az első csoportban: az épületen, mint kiállítási tárgyak közt legfontosabb az 1256-ban felszentelt jáki templomnak főkapuja és az efölé helyezett Krisztus és tizenkét apostol szobra gipszöntvényekben. Az eredeti kapu-béllet diszítményeiből hiányzó részek, valamint a két oroszlán és a fülkék szoborcsoportjai részben

A KORONÁZÁSI PALÁST.

Szederjes (régieknél bibor) szinü selyemszövetből, gazdag arany- és selyemhímzéssel borítva. Felirata szerint eredetileg 1031-ben sz. István király és neje Gizella királyné által a székesfehérvári basilika számára készült miseruha volt. Koronázási palásttá később alakították át. A budai kir. palotában őriztetik.

A KORONÁZÁSI PALÁST BYSSUS-MÁSOLATA.

Fátyolszerű szövetre festett ábrázolással. Mária Terézia királyné ajándéka a pannonhalmi benczés főmonostornak, a hol ezen másolat ma is őriztetik.

VIII.

kiegészítve állanak itt előttünk, valamint az álló apostol szobrokról is tudnunk kell, hogy csak Krisztus és a jobbja, balja mellett álló két-három apostol feje eredeti, míg a többi a XVIII. századi kuruczmozgalmak idején elpusztulván, ezek fejeit barok-ízlésben egészítették ki.

A jaáki templom külsejének többi része, a kereszt-folyosó és a zárdaszerű épület, — mint a 29—31. lapokon erről külön tétetik említés — már csak részben eredeti, magyarországi épületek részleteit tárja elénk.

A jaáki templom belseje az eredeti nagyságban utánzott jaáki oszlop- és pillérfejezetekkel s a pécsi dómból vett új festődiszítményi motivumokkal már szintén csak a román stílus jellemző vonásait és egykori román ízlésű templomaink hatását igyekszik feltüntetni.

A második csoport tárgyai: az Árpádház uralma idejéből származó kisebb-nagyobb épület- és szobrászati maradványok eredeti és gipszöntvényben felállított darabjai magokban foglalják a székesfehérvári és esztergomi sz. István idejebeli bazilikáknak töredékeit, az ottani püspöki, illetőleg primási műgyűjteményekből, továbbá a pécsi székesegyháznak 1881- és 1882-ben végzett bontása közben előkerült kőképek diszítményi faragványaiból néhány jellemző darabot; a szegzárdi monostor-templom és kereszt-folyosó, a czikói templom némi diszítményes faragványait s a Nemzeti Múzeum régiségtárából a nevezetesebb idevágó domborműveket, melyek még eddig nem voltak közzé téve s kiállításunk történelmi főcsoport-igazgatósága szerezte be. Ilyenek a zsámbéki, jaáki, gyulafehérvári és földvári (Brassó vm.) román- és átmeneti korbeli templomok külseje- és belsejéről vett másolatok.

A kiállított műemlék-maradványok közül lehetőleg pontos időrendben a következőket emeljük ki.

43. ábra. Székesfehérvári ívbéllet.

A sz. István székesfehérvári bazilikájából előkerült, eddig részben kiadatlan diszítményes domborművek közül több feltünő rokonságot mutat a pécsi székesegyház bontásakor előkerült hasonló nemű és rendeltetésű faragványokkal, melyeknek stílusa jól megkülönböztethető az ugyancsak e két helyen és másutt előjött s biztosan XII. és XIII. századiaknak tartható faragványoktól. Ennélfogva az előbbieket, főkép mivel részben a motivumokra nézve, részben pedig stílus tekintetében legközelebb állanak a velenczei Markus-templomnak XI. századból eredő részeihez: XI. századiaknak kell tartanunk. Ilyenek:

Román oszlopfő-töredék, melyet szalaggal átkötött szárú növény-diszítmény fed. Analogiája Pécsett található.

Hármas szalagfonadékkal borított lap töredéke. A hármas szalag szeszélyes összefonódással borítja a kissé domborodó lapot, a motivum már az V. századtól a byzanczi és itáliai domborművek állandó diszítője. Töredékünk a székesfehérvári sz. István-bazilikából ered s rajz és kivitelénél fogva csakis ennek a templomnak legrégibb alkotó része lehet. Pécsett is többször előjő.

Faágfonadék és ujjazott levelű diszítményes töredékek. Nevezetesen egy lapos párkánydarab, két ívszögletlap, egy kis hengeroszlop-törzs és egy hosszú vályuszerű, minden oldalán diszített több darabból álló pillér-törzs. Két sima ág kigyózva úgy fonódik ezeken egymásba, hogy minden átfonódás után ovalis medaillon képződik, melyet a kívül maradt térrel együtt lándzsa-alakú, csipkézett levelek töltenek be, némelyiken ezek közül több közös kocsányon ül, mint a szelíd gesztenyefa levele.

Ez a motivum ilyen alakban és ilyen módon stilizálva még sehol másutt, csak a székesfehérvári sz. István-bazilikában jött elő. Hasonló elrendezésű és levelű ágfonadékot látunk mindjárt a pécsi székesegyház töredékei között is, de ott az ág csaknem elválik a talajtól. A levelek közt szőlőfürtszerű bogyók is jőnek elő, melyet egy helyen madár csipked.

Ugyanez az ágfonadék jő elő a székesfehérvári maradványok közt egy nagy archivolt-töredéken is. A kép sík külső részét, a karniest, itt finom metszésű akanthus levélsor borítja, melynek szakasztott mását a pécsi domborműveken is megtaláljuk; a többi részét pedig a már említett ujjaslevelű ágfonadék fedi. (43. ábra.)

Ugyancsak Székesfehérvárott került elő több apróbb dombormű, minők egy madáralakú, hátteréről letört faragvány, egy kisebb növény-motivumokkal diszített oszlopfő, ennek megfelelő igen durva kidolgozású félhenger oszlopláb, egy nagyobb, szintén növényi ornamentumokkal fedett oszlopláb, kivált pedig egy pillértörzsnek maradványai, melyet három oldalán szalagindákból font medaillonokban pálmaszerű levelek diszítenek s a melynek közeli analogiáját szintén a pécsi székesegyházban előkerült legrégibbnek tartható keresztény faragványok közt találjuk meg. Végre szintén a XI. századba kell még helyeznünk a székesfehérvári domborművek közül

egy archivolt-ot, ívbélletet, melyet két lapján és ezek ledomborított élén lapos szalagból font köralakú medaillonokban szintén levelek diszítenek; épen úgy, mint a pécsi székesegyház hajdani, megfelelő rendeltetésű dombormüvén látjuk.

Itt említhető meg az a kis üveg mozaik-töredék, mely szintén sz. István székesfehérvári bazilikájából maradt fönn. Részben új motivumokkal, de hasonló stilizálású faragványos köveket mutatott be kiállításunk Esztergomból a primási múzeum tárgyai közül. Ezek közt elég élesen megkülönböztethetők a legkorábbi, a XI. századba tehető dombormüvek a későbbi XII—XIII. századbeliektől. Ilyenek: Két nagyobb román oszlopfő, melyek nagy arányaikból ítélve főhajó-oszlopához tartozhattak s bár akanthus-diszítményök elegáns faragvány, stilizálásuknál fogva bátran tehetők a XI. századba.

44. ábra. Szegzárdi vállkő.

Két kisebb román koczka-oszlopfő. Itt mind a négy lapos oldalon más-más dombormüvet, egy farkába harapó négylábú állatot, egy polypot és egy oroszlánt látunk, melyek az egyszerű keretbe foglalt mezőből alig egy cmre emelkednek ki. Ez a tulajdonság általán jellemzi a XII. század előtti diszítményes dombormüveket.

Oszlopláb. Dudoros, fejletlen szöglet levelei, magas torusa, egyáltalán arányainál fogva csakis sz. István bazilikájának legrégibb építési korából származhatik.

Nevezetes adalék még XI. századi építőművészetünk történetéhez, az 1061-ben Béla által alapított szegzárdi monostor-templom és zárdának három ránk maradt díszes oszlopfejezete, melyeket szintén kiállításunk mutatott be először. Ezek a következő darabok:

Vállkő, alighanem a zárda kereszt-folyosójának iker árkádjaiból való. A hosszúkás négyszögű, mind a négy oldalán csaknem laposra domborított vállkövet (44. ábra) egészen kettős szalagból font, változatos diszítmények borítják, melyek közt kezdetleges palmetták és egy Krisztus-fő is látható. Ezt a diszítményt számtalan változatban, de egészen megegyező módon stilizálva látjuk Ravenna VI—XI. századi faragványain, főkép pedig Dalmáczia X—XI. századi épületein. Ezért épen ez élénken bizonyítja, hogy XI. században nálunk még főkép Italiából jött byzanczi kőfaragók látták el templomainkat a kor ízlése szerint, dús és igen változatos diszítményekkel.

45. ábra. Pécsi félhenger-oszlopos pillér.

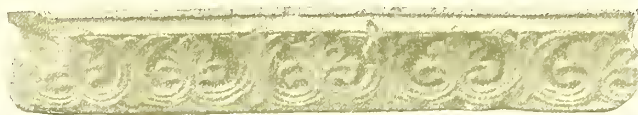
Két román koczka-oszlopfej maradt még ránk a szegzárdi monostor és templom romjaiból. Ezek közül egyiket szintén lapos hármas szalagfonadék hálózza be, de durvább rajz és kivitelben; míg a másikat hosszú ujjazott levelek borítják szeszélyes kanyarulatokban. E két utóbbi likacsos kemény mészkő, míg az előbbi fehér márványból készült.

Legtöbb XI. századi szobor, dombormű és diszítményes faragvány-töredéket találunk a pécsi székesegyháznak legújabb restauratiója alkalmával előkerült maradványokban. Ezeknek jórésze egy kősátorhoz tartozott, melyet tetőtől-talpig kék alapról aranyozva emelkedő dombormű-diszítmények borítottak; erős boltozat födte és három oldalról volt körülzárva. Fölötte pedig a tulajdonképeni püspöki oltársátor, ciborium állhatott.

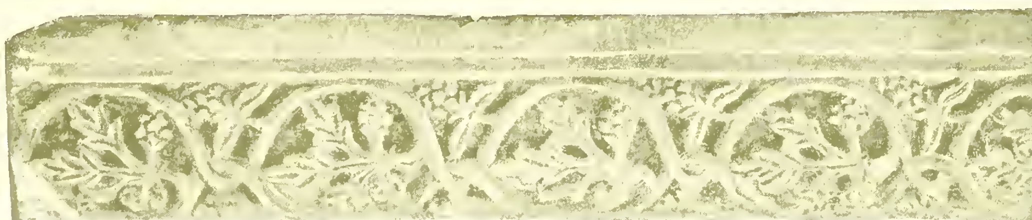
E hosszú négyszögű kőmennyezet alighanem a keresztelő kutat foglalta magában, mert ismeretes, hogy nálunk a XI. században még nagyrészt felnőtteket kereszteltek bemártás által. Ismeretes továbbá, hogy Itália némely templomában a diadalív alatt álló főoltár előtt emelkedett a díszes keresztelő kősátor. Nálunk Pécsett e fölött állhatott még a ciboriumos főoltár. Lehetett azonban a díszes mennyezet, confessio vagyis valamely szent tetemének őrzésére szánt fülke, melynek szintén a főoltár alatt van a helye a legtöbb bazilika- és román ízlésű templomban. Volt légyen azonban ez a mi díszes alkotmányunk akár keresztelő sátor, akár confessio, népoltár ciboriuma, a melynek eddig tartották, legkevésbbé lehetett. Mindenesetre

46. ábra. Pillérfejezet Pécs.

a pécsi templom legrégibb, Péter király alatt megkezdett épületének volt alkotó része, melyet csak a csúcsíveskori átalakítás idején rombolhattak le végkép s építhették bele a töredékek egyrészét a csúcsba futó új diadalívnek falába, honnan azok most előkerültek. Ilyen töredékek:

47. ábra. Pécsi párkánytöredék.

A kősátor egyik félhenger-oszlopos pillére, fejezetével együtt. A félhenger oszloplábon (45. ábra) dudoros sarok-leveleket látunk, a félhenger-oszlop törzsét pedig palmettákkal kitöltött szalagmedaillonok borítják, épen mint a fejezet (46. ábra) az ebből kiinduló vastag boltozat borda-töredékét is. Négy ilyen pillérnek talapzata még eredeti helyén állott s így ismerjük e kősátor alaprajzát, sőt a töredékekből, legalább rajzban, az egész újból felépíthető. Innen látjuk, hogy az alig negyedfél méter hosszú és harmadfél méter mély terecskét a négy sarokból előre szökő, négy ilyen izmos, félhengeres pilléren nyugvó kőboltozat födte be s keleti falával a felső

48. ábra. Párkánykő. Pécs.

templomnak, a főhajóból kiemelkedő falához támaszkodott; két keskeny, de úgy látszik egészen zárt oldalát a főhajóból fölvezető két lépcsőkar ölelte át. A négy ferdén beszögellő pillérre egymást keresztező izmos, félhenger alakú s mindkét szárán eltérő diszítményű boltozat-borda feszült; a falakat pedig szintén különböző tagozatú diszítményes pillérek foglalták el. Itt látható minden részletből egy-egy jellemző darab, míg Pécsett több is található. Ilyenek:

49. és 50. ábra. Pécsi oszlop.

Párkánykő (47. ábra), melynek homorú lapját hármas indaszalag és pallmetták sora diszíti. Egészen hű analogiáját találják a milanói Ambrosius templom ciboriumán és a velenczei Markus-templomban is.

Boltozat-borda záróköve, melyen ovalis medaillonban a zászlós Istenbáránya látható.

Párduczot ábrázoló dombormű, mely a kőmennyezet keleti falának pillérét diszítette, egy másik hasonló domborművel, úgy, hogy mind a két állat karmai közül kiinduló szalagfonadék fönn félkörben összefutott. Ilyen félkörben összefutó falszalagok tagolták a sátor déli és északi keskeny falait is. Ebből itt látható volt egy darab.

Félig homorú pillértömb, melyet egymásra helyezett ovalis szalagmedaillonok s ezekben pallmetták diszítenek.

Párkánykő, mely a kőmennyezet keleti falából a talajtól 113 cm. magasan vízszintes irányban 7 cmnyire állott ki. Negyedhengeres felületét vastag ágfonadék és csipkés lándzsaalakú levelek és bogyófürtök diszítik (48. ábra) olyan tojásdad medaillonokat alkotó elrendezésben, mint a székesfehérvári homorú pilléren és a nagy archivolton láttuk. Ennek a párkánykőnek elhelyezése és az a körülmény, hogy a kőmennyezet keleti falán oltárasztalnak sehol semmi nyoma, bizonyítja, hogy e mennyezet nem lehetett népoltár ciboriuma, mint a minek a restauráló építőmester állította és

51. ábra. Kétoldalú párkány. Pécs.

a mely felfogásból kiindulva a templom illető helyére népoltárt állított. E kőmennyezet lapos tetején állhatott maga a püspöki oltárasztal, melyet a kősátor első pilléreire és a felső templom kiemelkedő keresztfalára támaszkodó négy oszlopos oltársátor vagy ciborium borított be. Ennek a ciboriumnak is maradt fönn néhány kisebb részlete és pedig egy darab halpikkelyszerű faragvány, mely minden-

esetre annak födéllapjából került az altemplom déli járatába, a Sámson erőmutatványait feltüntető dombormű mögé pótló kődarab gyanánt. Ugyancsak a főoltár ciboriumának maradványa lehet a következő két kis töredék.

Két ívbéllet, archivolt, melyeknek főrésze csavaros, félhengertagból áll. A félhenger felkanyarodó homorú szalagját növény-diszítés tölti be. Ugyan ilyen egy másik csavaros félhengertagú ívbéllet, de ezen a szalag sima homorú lap.

52. és 53. ábra.
Pillérfejezet a pécsi dóm főhajójából.

A kősátor bejáratának fő ívbélletéből maradhatott az a 8–10 töredék, a melynek ívsugara egészen beillik a sátor alaprajzába írható bejárati ív sugarának; azonkívül öt oldalán levén diszítve, csakis olyan helyen állhatott, a hol egy külső és egy belső homlokzatot diszített. Ornamentuma feltünően hasonlít a Székesfehérvárról kiállított fönnebb leírt hasonló alakú és alighanem hasonló rendeltetésű töredékhez. Néhány darab diszítményes kőnek helye a templomban nem határozható meg, de korukra nézve bizonyosan az előbbiek sorába, sőt épen az aranyozott kőmennyezethez, vagy annak környékéhez tartoznak. Ilyenek:

Két henger-oszloptörzs (49. és 50. ábrák), melyeket egészen szalag- és palmettadiszítmény borít. Mivel ezeknek magassága (90 cm.) megegyezik magának a sátornak valószinű pillérmagasságával, ezek alighanem annak bejáratánál az ívbéllet hordozására szolgáltak.

Egy homorú párkánykő pedig, melynek egyik oldalát a kőfaragó félben hagyta, szívalakú medaillon-diszítményeivel valószinűleg a kőmennyezet külső főpárkányául szolgált (51. ábra).

Egy félköríves fülke-béllet akanthus diszítményét híven megtaláljuk a szt. István székesfehérvári bazilikájából való nagy archivolt töredéken, a mi más, több közös motivummal együtt arra mutat, hogy a szt. István bazilikáján dolgozó kőfaragók, vagy tán ezeknek tanítványai dolgoztak Pécsett a Péter által kezdett templomon is.

Négyszögű fal-casetta, parapetum szintén a kőmennyezet korából való s alighanem a presbyteriumot körülzáró arkadívek alapfalazatát diszítette (74. ábra). Végre a nyugati kapu márványajtó bélletének oszlopfejezete is ide tartozik, melyet feltünő durván faragott, pálmára emlékeztető levelek, helyesebben zig-zug emelkedések és mélyedések diszítenek.

Négy meztelen térdalak magas domborműben, két sorban egymás fölé helyezve és vastag kőgerendával elválasztva. Valamely kőkoporsó, vagy síremlék betétmaradványa lehet, melyen ezek az embrioszerű alakok a meghaltak lelkeit jelképezik.

Főhajóbeli pillér-féloszlopának fejezete. Ez az érdekes dombormű, csak most került elő a mészrétegek alól, azért Henszlmann rajza, melyet róla »Pécs régiségeiben« közzé tett, nem is felelhetett meg a valóságnak. A koczkaalakú fejezetnek (52. és 53. ábra), mely különben alul félgömbbe megy át, egyik keskeny oldalán pálmalombok közt a paradicsomi kigyót, elől meztelen, derékövvel átkötött, kitárt karu s jobbjában almát tartó alak képében Ádámot, végre balfelől egy kentaurt s ennek kezében bárdot látunk. A két sarkon két kiterjesztett szárnyú sas, de ezek feje letörött. A három oldal domborművének jelentése ekként világos: A csábítást követte a bűnbeesés, de ennek meg következménye lett az élet bajaival és saját szenvedélyeinkkel való küzdelem, melynek jelképe a kentaur. Sőt mivel a bűn és

54. ábra. Pécsi kőkép-keret.

55. ábra. Székesfehérvári lapos párkány-töredék.

következményeit Éva által átörököltük, a kora románkori, symbolizáló, s lehetőleg mindent elmondani akaró szobrászat ezt is ki akarván fejezni: nőtestű kentaurt állít elénk. (E motivum ábrázolásának analogiái Zürichben stb.)

Párkánykő töredéke (75. ábra), fehér márványból. Ez az ú. n. relief-en-creux igen becses adalék szobrászatunk történetéhez; nemcsak a pécsi székesegyház egykori fényét hirdeti, hanem egy egészen sajátszerű diszítési móddal ismertet meg. Ez ugyanis úgy készült, hogy a sima márványlapra rajzolt mintának csak körvonalait karczolták bele és ezt vörös vagy fekete festékkel bevonták, esetleg aranyozták. A képmezőnek minta által nem födött részeit pedig jó mélyen kivésték és szines üvegmozaikkal rakták ki; mi által az ornamentum élénk háttérről, mint festmény vált ki. Ilyen szabású mű is maradt még fenn a pécsi székesegyházból. Ez az áldásra kiterjesztett kezű Izsákot ábrázolja egész alakban s jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban látható.

57. ábra. Pécsi félhengeroszlop és fejezet.

56. ábra.
Oroszlánfejes consol. Pécs.

A XII. századból eredő domborműveknek tarthatók a következők; és pedig Székesfehérvárról szintén szent István bazilikájának átépítése utáni korából:

Ívszöglet domborműves lapja, mely antikszerű, de gyarló faragású növénydiszítményénél fogva egészen elüt minden eddig előkerült ilynemű diszítménytől.

58. ábra.
Csillagra mutató pásztorok. Pécs.

Lapos párkány-töredék (55. ábra), melyet igen vastag és magasan kiemelkedő faágfonadék borít, s szabálytalan hajlásait erősen tagolt húsos levelek töltik be. Ilyen csak egyetlen négyszögű pillérnek két oldalán diszített töredéke maradt ránk a pécsi székesegyházban, hol azt a csúcsíves korban boltozatbordává faragták. E két sz.-fehérvári és pécsi diszített kőnek teljes megegyezése mutatja, hogy e két helyen később is időnkint ugyanazok a munkások dolgoztak. (Az ide mellékelt ábra a székesfehérvárit mutatja.)

Kőképkeret a pécsi altemplom lejárataiban levő domborművekről. A homorú képmezőt itt sorba állított és részben páronként visszanéző madarak töltik be. Egy másik kőkép keretet (54. ábra) vastag faágak szabályos medaillonokká alakított hajlásai és ezeket betöltő szembenéző palmetták, bogyók és madarak töltenek be. E szép domború diszítményt találjuk némileg módosítva ugyancsak Pécsett, az altemplom déli lejáratának mellvédje elején, de sehol másutt nem jő elő.

59. ábra. Oroszlán-ölő Sámson. Pécs.

60. ábra. Keleti bölcsek Jézus előtt. Pécs.

Román oszlopfő szürke márványból; a karcsu fejezetet csiszolt szélű sáslevelek borítják.

Kisebb árkádívek vállkövei, párkányai és ezek alá illő oroszlánfejes consolocskák. Kettős szalag- és palmetta diszítménynyel. Az oroszlán sörénye és a fej alkotása fejlettebb (56. ábra), mint a kőmennyezeten fönmaradt hasonló motivumok stilizálása.

Román féloszlop-lábacska, fehér márványból, abban tér el a többitől, hogy a szögletlevelek

helyén állatkörmöket látunk. Egészen ismeretlen volt eddig az a román oszlopfő, mely a székesegyház előtti tér egyengetésekor jött elő, s magántulajdonná vált. Ennek négy sarkát négy kis kosfej, többi részét pedig növényi diszítmény fedi. Kemény, havi-boldogasszonyhegyi pécsi kőből készült.

Román félhengeroszlop és fejezet (57. ábra) másik román félhengeroszlop és basissal együtt, egykor a pécsi altemplom lejáratainak mellvédőfala előtt állottak a két mellékhajóban. Mindkettőnél a

61. ábra. A megvakított Sámson. Pécs.

félhengeroszlop-törzset sok természeti hűséggel faragott galyak, levelek és szőlőfürtök fedik; az oszlopfőt pedig kissé modorosan, de szépen faragott pálmalevelek borítják. A második darabon a félhenger-oszloptörzs, háttere basisa, stilobatja, sőt a padlókő megfelelő része is egy kőből készült.

Valamennyi Pécsett előkerült XI. és XII. század figuralis és ornamentalis domborművön a festés és aranyozás élénk nyomaival találkozunk. A diszítmények nagy része kékalapon aranyozva emelkedett ki. Ha már e töredékből elképzeljük az egykori kősátorfülkét, a fölötte emelkedő ciboriummal s a presbyterium árkádíves korlátfalaival s az ambókkal együtt, melyek mind a legváltozatosabb, egészen aranyozott növényi diszítményektől ragyogtak, megértjük, miért volt a pécsi székesegyház hajdani neve: Ecclesia aureata.

62. ábra. A paradicsomi angyal. Pécs.

63. ábra. Esztergomi oszlopfejecske.

64. ábra. Esztergomi gerinczhordó.

65. ábra. A bűnbeesés. Pécs.

Pécsről találjuk a legtöbb XII. és XIII. századi emléket, sőt az itteni töredékeknek kiállításunkon aránylag kevés hely jutott; Pécsett még sok ilyen faragványos töredék található. Kiállításunkon voltak: négy dudoros levéllel diszített oszlopfő. Kemény színezett mészkőből, mely egykor kapu-bélleten állhatott. Durva, tagolatlan diszítményénél fogva ez XII. századinak tartható.

Kőképkeret az altemplom lejárataiból. Fakadó páfránrügyek és gyöngysoros levelekből álló, igen tömött és díszes, finom rajzú ornamentumánál fogva a legszebb hasonló nemű faragványokhoz tartozik. Maguk a figuralis domborművek közül, melyeknek ez kerete volt, itt látjuk a déli lejáratból:

A csillagra mutató pásztorok csoportját (58. ábra) a Jézus születését ábrázoló domborművekből.

A három keleti bölcs képét (60. ábra), a mint Jézus és ismét a mint Herodes előtt megjelennek.

Az alvó keleti bölcseket, a mint az angyal álmukban őket meginti.

Sámsont, a mint megöli az oroszlánt (59. ábra).

A megvakított Sámson nagy relief-tábláját (61. ábra), melyen őt egy ifjú elvezeti, továbbá a mint Sámson egy fát (régi zsidó hagyományok szerint: hegyet) gyökerestől kitép, s végre a mint térdre borulva egy oszlopot átölel és Istenhez fohászkodik, hogy adja vissza erejét. (Az a jelenet, mikor az oszlopot megrázza s a ház összeomlik, külön képben, más kőtömbből van kifaragva, s Pécsett látható). Az északi lejáratból:

66. ábra. Oszloptartó oroszlán. Esztergom.

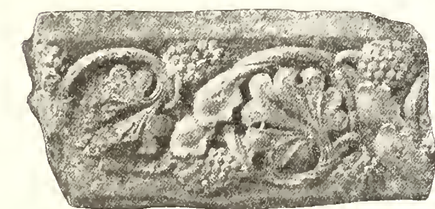
Ádám és Éva a paradicsomban esznek a tiltott gyümölcsből (65. ábra).

Az angyal kiűzi őket a paradicsomból (62. ábra).

A pécsi nagybecsű domborművekből ezek a legépebbek, de a többi is, melyek kiállításunkon, fájdalom, már nem találtak helyet, nagybecsű adalék Árpád-kori szobrászatunk történetéhez. Ugyan csak a pécsi altemplom északi lejáratából való a következő oszloplábacska is, melynek díszes, gyöngysoros saroklevele elárulja a XII. századi szobrász elegáns munkáját. Ilyen oszlopocskák választották el az északi lejárat egyes szoborfülkéit egymástól, melyekben a világot teremtő Úristen alakja állott nyolczszor.

Sz. Dávid szobortöredéke három alakban. Ezek közül kettő fej és lábak nélküli kis szobortöredék, melyeken a karokat szoros casula szorítja a testhez. E ruhát gyöngyökkel rakott körök egészen elborítják. A harmadiknak ruházata sima.

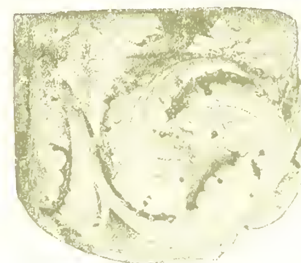
Egy király feje. Szobortöredék. Hosszukás sovány arczát feketére festett hosszú szakál, homlokát pedig liliomos gyöngyös korona-abroncs köríti, mely alól fekete fürtös haj omlik alá. Az arcz vörösre lévén festve, úgy látszik, aranyozva volt. Tekintve, hogy a pécsi székesegyház lejáratainak, s úgy látszik más helyen levő szoborfejeit is nagyrészben erőszakkal letördelték, ez a szoborfej figyelmet érdemel.

67. ábra. Esztergomi friz.

Sz. Bertalan domborművű térdképe, mely egykor félköríves fülkében állott. Jobbra-balra felfutó pálmaág diszíti, fölötte pedig e körirat S. Bartholomeus.

Kiállításunk legtöbb diszítményes domborművű emléke a XIII. századból ered. Ilyenek Székesfehérvárról Friz-lap, melyet vastag ágfonadék és csipkézett újjaslevelekből alkotott medaillon s egy vadkan tölt be. A Nemzeti Múzeum tulajdona.

Az esztergomi primási múzeumból: Román oszlopfejek (63. ábra) és emberfejet ábrázoló conzoltöredék, továbbá kis maszk és sárkányokkal diszített boltozat gerinczhordozó (64. ábra); szőlőlevelekkel diszített párkánykő és egy vörös márvány fekvő oroszlánszobor (66. ábra), melynek hátán egy hatszögű oszlopnak talpa nyugszik; látszik tehát, hogy az oroszlán az oszlop hordozására szolgált. Nincs azonban az a lehetőség kizárva, hogy ez az oroszlán még az eredeti, szent István idejéből eredő templom kapu-mennyezete egyik oszlopát hordozta hátán; mert ilyen oroszlánt ott a leírók világosan említenek.

68. ábra.
Márvány gerinczhordó.

Két eredeti, diszítményes domborművet találunk még gyűjteményünkben; egyik Esztergomból szőlőlevelek, bogyók és indákkal diszített friz (67. ábra), melynek tömött, szép rajzú és igen gondos faragású domborműve a legszebb pécsi domborművek mellé tehető. És egy márvány gerinczhordozó (68. ábra) a másik Kalocsáról került a N. Múzeumba szintén friz, melyet vastag faágból font medaillonok sora és ezekben liliomok diszítenek.

Román oszlopfő, melynek négy sarkán emberfej és növényi dísz, ezek alatt pedig talán üvegmozaik berakására lyukakkal ellátott gyürűszalag fut kereken. Alighanem a madocsai apátsági templom vagy zárda épületéből kerülhetett Bölcskére, honnan eddigi tulajdonosa a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Egy másik nagyobb román oszlopfő a Széplak melletti czikói (Tolna m.) templom romjai közül való, a román-friz töredékek és egy csavaros hengeroszlop, törzs-maradványával együtt.

69. és 70. ábra. Sz. Mihály arkangyal, két dombormű. Gy.-Fehérvár.

Kiállításunk többi ide vágó emléke a gyulafehérvári székesegyház, a jaáki és földvári (Brassó m.) templomnak s végre a zsámbéki romoknak olyan műrészletei gipszmásolatban, a melyeknek más módon való reprodukálása nehezen vagy általán nem volt volna lehetséges. Ilyenek a gyulafehérvári székesegyházból:

Sz. Mihály és Gábor arkangyalok sárkányt ölő életnagyságú reliefjei, melyek a székesegyház hajdani épületéből kerültek a jelenlegi (mult században épült) sanctuarium belső falaiba (69. és 70. ábra.).

Az oszlop- és szöglet-pillérfejezetek közt, különösen két nagy román féloszlopfejezet érdekes; egyik maszkban végződő levelekkel és faágfonadékkal diszítve, melyen a fedőkő (abacus) fölött sárkányt ölő sas látható. A másik szintén maszkban végződő négy nagy levéllel diszítve. Ez utóbbinak homoruan lemetszett félhengeroszlop törzsére később czímerpajzsot faragtak.

71. ábra. Kettős fülke szobrokkal. Jaák.

Kisebb román félhenger-oszlopfő és gyámkő. Diszítménye magas domborművű ágfonadék és gyöngyös szárú pálmalevél.

Román ízlésü párkánykő. Szintén Gyulafehérvárról. Leveles és bogyós faágdiszítmény fedi magas domborműben.

Jaákról a következő részletek gipszmásolatait bírjuk: Krisztus alakja. Életnagyságú szobor. Baljában könyv, jobbja áldásra emelve. Feje körül keresztes fénykör. Eredetije a jaáki templom főkapujának homlokfalán. Sz. Péter életnagyságú szobra. Baljában a vállához támasztott kulcs; (jobbja letörve). Eredetije ugyanott. Mindkét alak jól látható az V. táblán, mely a kereszt folyosót ábrázolja. Apostol-szobor. Életnagyságú alak. Jobb keze mellén, baljában könyvet tart. Eredetije ugyanott. Szoborfülkében, szakálas férfi alak, ki két karjával madarak nyakát öleli át. Szoborfülke, benne szűz Mária, ölében Jézuska. A fejek hiányzanak. Eredetije ugyanott. Kettős szoborfülke. (71. ábra). Benne két álló alak, magas reliefben. Eredetije ugyanott. Ablakbéllet alsó fele, melynek $^{3}/_{4}$ hengeroszlopa oroszlán hátán nyugszik és több oszlopfejezet. Eredetije a jaáki templom apsisablakán.

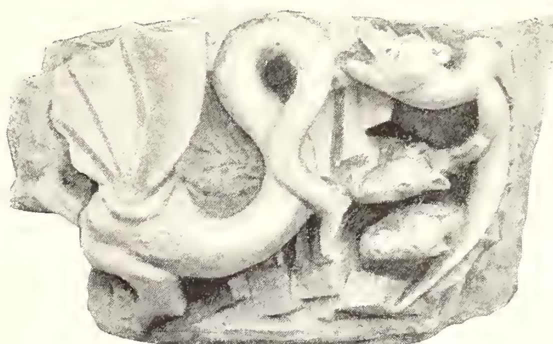
A földvári (Brassó vm.) templomból találunk még itt érdekes részleteket gipszmásolatokban. Ezek a következők:

Román gerinczhordozó consolok. Egyiken két szembenéző sárkány (72. ábra), a másodikon két vívó harczos, jobb- és balfelől pedig lovaik, közöttük egy korona, melyért úgy látszik párbajt vívnak. A harmadikon fakadó csiralevél és ékköves szalagdiszítmény; a negyediken barlangból jövő sárkány, melyet kölykei követnek (73. ábra); az ötödiken két kentaur-szerű alak. Végre a hatodikon vadászjelenetet látunk, valamennyi magas dombormű és fejlett technika jellemzi mindeniket.

Mint az előadottakból kitünik, csupán az Árpádok korából, olyan nagymennyiségű és becses műtörténeti anyag állott itt a szakemberek rendelkezésére, a mennyit aligha lesz alkalmunk többé együtt látni és tanulmányozni. A művelt nagy közönség pedig láthatta, hogy a legigénytelenebbnek látszó faragványos régi töredékkő, más hasonló nemű töredék társaságában kiváló fontosságot nyerhet, sőt esetleg nemzeti multunk megvilágítására is szolgálhat. Másfelől egyedül e kiállított töredékek bepillantást engednek legrégibb szobrászatunk fejlődésének történetébe is. Látjuk ezekből, hogy a szobrászat két külön irányt vesz fejlődésében. Egyik az ornamentalis, jóval fejlettebb, mondhatni gazdagabb, a másik a figuralis, jóval gyarlóbb fokú képfaragás. Diszítő szobrászatunk legrégibb töredékein még az elhanyatlott antik művészet motivumait látjuk az értelmetlen gépies másolás által elsatnyult alakjukban. A kettős és hármas szalagok fonadéka, sem növényi, sem geometriai diszítménynek nem mondható, csupán az összefonás nagy változatossága által vonja magára figyelmünket; de itt is a mi népünk által rozmaring-fonásnak nevezett hajfonás, mint legkedveltebb alak és a palmet-

72. ábra. Consol, sárkányokkal. Földvár.

73. ábra. Consol, sárkány fiaival. Földvár.

tákkal diszített különböző alakú medaillonok foglalkoztatták leginkább a mesterek fántáziáját. A későbbi diszítményeken azonban, minők a pécsi székesegyház lejáratának ornamentumai, határozottan az újjá ébredő tiszta román ízlésű művészet erejét látjuk megnyilatkozni, mely már önállóan keresi fel a természet növényi motivumait; s az értelmetlen két-három ormó által jelzett vessző helyett természetességében felfogott faágat, ennek leveleit; páfránbimbót széphajlású akanthus és más csipkés leveleket, madarakat stb. használ fel motivum gyanánt. Mindezek rajza, mintázása és a kidomborodás egész az alaptól való teljes elválásig halad a XII. és XIII. századokban, úgy, hogy az ornamentális művészet szemmel láthatólag gyarapszik a motivumok száma és természetessége, a rajz szabatossága, a mintázás és faragás gondosságára nézve. A míg a XI. század egészen laposan, a körvonalakon belül semmit sem részletezve mintáz, addig a XIII. században a természetességre törekvő művész már egészen szoborszerűen emeli ki a növényi diszítmények részeit.

Feltünő, hogy e szép fejlődésnek indult ornamentalis szobrászat mellett az ember- és állatalakok ábrázolásában olyan nagy sülyedést látunk. Majdnem érthetetlen, hogy az antik szobrászat után a képfaragó-ügyességnek még a nyoma is elveszett, s az emberek természetes jó izlése megtűrt a templomokban ilyen idomtalan, sőt rút alkotásokat is. Ennek mindenesetre mélyebb oka van, mint a művészi gyakorlat hiánya. Ha az antik művészetnek még az emléke is végkép megsemmisült volna, a mi pedig nem áll; mert nyolczszáz évvel ezelőtt bizonyosan még több antik-szobrot lehetett látni keresés nélkül is, mint ma, a felújuló művészi gyakorlat mellett, bizonyosan már 20—30 év elég volt volna sokkal nagyobb művészi ügyesség elérésére, mint a minőt a figuralis szobrászat terén még a XIII. század végén is találunk.

74. ábra. Pécsi mellvéd-casetta.

Az ember- és állatalakok ábrázolásában ez időtájt tapasztalható nagy elmaradás tulajdonképeni oka tehát elsősorban a kereszténységnek az emberi testről, mint a bűn forrásáról alkotott fogalma, a testi szépségnek megvetése és mindennek üldözésében keresendő, a mi a testi szépség által való bűnrecsábítással csak némi kapcsolatba is hozható. A test sanyargatása a testi szépség üldözésével karöltve járt.

De volt ezeken kívül a képzőművészetek formai tökéletesedésének egy más, az előbbinél nem kevésbbé lényeges akadálya: a művészetben épen úgy, mint az egyház egész eszmevilágában uralomra jutott jelképesség, symbolismus. Izsák feláldozásának, a vízözönnek, vagy bármely más ó-szövetségi jelenetnek ábrázolása ekkor soha sem jelentette annak históriai képét, hanem a megfelelő új-szövetségi jelenetnek pl. Krisztus golgothai halálának, a keresztség által való megtisztulásnak, egyszóval valamely elvont hittételnek jelképezésére szolgált; a melynél tehát a conventionális ábrázolástól semmi tekintetben, még a természeti hűségre való törekvésben sem volt szükség s nem is volt szabad eltérni.

E korban a művésznek és a hivőnek lelkét egyaránt jobban eltöltötte annak az ábrázolt, szent cselekvésnek eszmei tartalma, hogysem ezt megértve, ebbe elmélyedve még az ábrázolás módja, vagy épen az alakok természeti hűségére is gondolt volna.

Így érthetjük meg a román izlésű figuralis szobrászat gyarlóságait, melyek csak a mi szemünkben azok, kik a mélyebb eszmei tartalomról nem igen veszünk tudomást.

Dr. Gerecze Péter.

75. ábra.
Mozaik-berakatos relief. Pécs.

EGYHÁZI EMLÉKEK.

ICSŐ emlékű első apostoli királyunk, SZENT ISTVÁN kiváló gondot fordított az általa alapított templomok fejedelmi felszerelésére. Aranyból és ezüstből készült, drágakövekkel gazdagon ékesített szent edényeket és fényes egyházi ruhákat ajándékozott a székesegyházaknak és monostortemplomoknak. Nagy segítségére volt e munkájában neje, Gizella királyné, a ki udvarhölgyei élén szorgalmasan hímezte aranynyal, ezüsttel és selyemszálakkal a liturgikus öltönyöket.

Hartvik magdeburgi prépost, később (1105—1126) regensburgi püspök, szent István életírója, mint szemtanu csodálkozással emlékezik azon egyházi szerelvények felől, melyekkel a székesfehérvári bazilika telve volt. Az oltár drágakövekkel kirakott arany táblákkal (frontale) volt körülvéve, kincstára pedig a kristályból, onyxből, aranyból és ezüstből készült szebbnél szebb edények, nagyszámú egyházi öltönyök valóságos tárháza volt.[1]

A SZÉKESFEHÉRVÁRI MISERUHA ÉS MÁSOLATA.

VII. ÉS VIII. TÁBLA.

Mindezen kincsek közül egyetlen egy darab maradt reánk, melyről a rajta levő felirat nyomán biztosan tudjuk, hogy sz. István és Gizella ajándéka, sőt az utóbbinak részben kezemunkája. Értjük azt a fényes, aranyszálakkal művészi módon hímzett miseruhát, mely ősi idők óta, a magyar királyok koronázásánál palástul használtatik.

A honfoglalás ezredéves ünnepe alkalmával a többi koronázási jelvényekkel három napon át ki volt állítva ezen remek öltöny a budavári főegyház szentélyében.[2]

Az eredetileg harangalakú miseruha selyemszövete szederjes szinű, a mi a régieknél bíbor (purpur) néven szerepelt, apró négylevelű rosettekkel és csillagokkal mustrázva. A hímzés legnagyobb része a szöveten keresztül húzott finom arany fémszállal, a többi sodrott selyemmel készült. Az arany hímzetű képkör a Megváltó diadalát és a mennyei Jeruzsálemet ábrázolja négy szferára osztva.

A legfelső jelenet a miseruha hátára alkalmazott villa alakú kereszt karjai közé van foglalva. Ez képezi a központot: az oroszlánt és sárkányt tapósó Megváltó alakja, jobbjában keresztet, baljában könyvet (?) tartva. Körülötte a mandorla idomú kereten következő feliratot olvasunk: HOSTIBVS EN XPISTVS PROSTRATIS EMICAT ALT (us) (Az ellenségeket Krisztus legyőzve, magasan ragyog.)

E nagyobb mandorla mellett jobbra és balra kisebb mandorla látható, melyet két-két angyal tart. Krisztus jobbja felől a boldogságos Szűz képe ábrázoltatik fölemelt karokkal s ezen felirattal: EMICAT IN CELO SANCTE GENITRICIS IMAGO (Ragyog az égben a szent szülőnek képe); ezenkívül fent két térdelő angyal, alant pedig körben két oroszlán egészíti ki a csoportot. — A baloldali mandorlában a most leírthoz egészen hasonló környezetben ismét Krisztus alakja látható, szivárványon ülve, áldásra emelt kézzel s e felirattal: (d) Ā SVMMO REGI FAMVLATVM CONCI CELIO (a legfőbb királynak szolgál a mennyei gyülekezet).

Ezen ábrázolások alatt a kereszt villa alakú kettős ága vonul, melyet tíz-tíz szárnyas angyal körbe foglalt mellképe ékesít lombozatok között.

Alább a miseruha ajánló feliratát tartalmazó szalag következik, melyet a pap mellén eredetileg ismét egy mandorla kapcsolt össze, de ez a palásttá alakításkor csaknem teljesen megsemmisült. Az ajánló felirat ekkép hangzik: ANNO INCARNACIONIS XPI MXXXI INDICCIONE XIIII A STEPHANO REGE ET GISLA REGINA CASVLA HEC OPERAĀ ∾ ET DAĀ ECCLESIAE SANCTÆ MARIÆ SITAE IN CIVITATE ALBA (Krisztus megtestesülésé-

[1] Szent István első magyar király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint. A Magyar Nemzeti Museumban őrzött frankfurti eredetből átírta és fordította dr. Érdy János museumi őr. Pest, 1854. Cap. XII. 17—18. lap.

[2] Egész irodalma van. Ábrázolásai közül azonban 1896-ban jelent meg az első megbízható fényképészeti fölvétel dr. Czobor Béla «A magyar koronázási jelvények» czímű díszkiadványában, melyet a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a Budapesten tartott művészettörténeti congressus tagjainak emlékül tétetett közzé.

nek 1031. évében, a XIIII-ik indictióban, István király és Gizella királyné által ezen miseruha a Fehérvár városában levő Sz. Mária-templom számára készült és adományoztatott).

Ezen felírás felett két csoportban, nyolcz-nyolcz próféta állóképét alkalmazta a művész neveikkel, mindig Krisztus felé fordulva. Jobbra Malachias, Zacharias, Aggeus, Dániel; középen Krisztus alakja látható, fejét keresztes nymbus veszi körül, jobbját áldásra emeli, baljában könyv s mellette PRINCIPIVM ET FINIS (a kezdet és vég) felirat olvasható, majd Ezechiel, Natan, Habacuc és egy névtelen próféta következnek.

Balra hasonló csoportosításban Micheas, Jonas, Abdias és Jeremias, középett ismét Krisztus baljában földtekét tartva, A és ω betűkkel (a kezdet és vég jelzése), majd mellette Esaias, Joel, Amos és a nyolczadik próféta név nélkül sorakoznak. Minden próféta kezében kibontott, lefelé csüngő írástekercs van, mely a Megváltóra vonatkozó jóslatokat jelenti.

A harmadik képcyclus központját szintén Krisztus trónoló alakja képezi, jobbjával áldást osztva, baljában könyvet tartva. A keretül szolgáló mandorlán e felirat olvasható: SESSIO REGNANTEM NOTAT ~E XRM DOMINANTEM (a trónon ülés a kormányzó és uralkodó Krisztust jelenti).

A Megváltó jobbján és balján a mennyei Jeruzsálemet ábrázoló gazdagon kiképezett építmény fülkéiben fényes karszékeken az apostolok ülnek következő sorrendben: jobbról Péter, Pál, János, Tamás, Jakab és Fülöp; balján Bertalan, Máté, Judás, Simon, Tádé és András. Az apostolok fejét nymbus diszíti, egyik kezökkel áldanak, a másikban nyitott vagy zárt könyvet tartanak. Kivételt négyen (Pál, János, Máté és Judás) képeznek, kik pulpitus mellett írásközben ábrázoltatnak. Nevök azonban egyik mellől sem hiányzik.

Sajátságos felfogásra vall a mennyei Jeruzsálemet jelentő építmény tornyai között különböző helyzetekben ábrázolt, az eddigieknél apróbb alakok alkalmazása. Közülök többen fegyverekkel küzdenek, vagy a harcz közepette paizsokkal védekeznek. Igen közel esik ezen jelenet magyarázatához a gondolat, hogy ezen harczoló alakokkal a művész a küzdő egyházat kivánta jelezni.

Végül a negyedik, legalsó szferában dús hímezetű széles szegély alatt lombozatok közé foglalt madaraktól környezve összesen tizenkét medaillon fejezi be, a fényes compositiójú miseruha gazdag képkörét. A medaillonokban Damian, Cosmas, Pantaleon, Georgius, Vincentius, Gisla királyné, István király, István vértanú, Clemens, Cornelius, Sixtus és Laurentius képei foglalvák.

Bennünket leginkább a donátorok képei érdekelnek: a királynéé GISLA REGINA és a királyé STEPHANVS REX felirattal. Amaz fején koronával, jobbjában templom alakú építményt tartva ábrázoltatik; emez jobbjában lándzsát, baljában földgömböt tart, fejét szintén korona ékesíti.

A donátorok képeihez látszik tartozni, az a medaillon, mely a kereszt hosszgerendájának végéhez közel alkalmazva, egy ifjú mellképét zárja magában. Ámbár nevét nem himezte melléje a művész, mégis kétségtelennek látszik, hogy ez sz. Imrét, az első királyfit ábrázolja. Figyelmet érdemlő körülmény, hogy e miseruha felajánlási éve összesik sz. Imre halálozási idejével (1031. szept. 2). Mivel a székesfehérvári bazilika még sz. István királyunk halálakor (1038) sem volt egészen készen és hamarosan kellett azt felszentelni, hogy az alapító király tetemeit benne eltakaríthassák: a szóban levő miseruha ajándékozását sz. Imre halálával kapcsolatosnak véljük. Erre látszik utalni azon körülmény is, miszerint a királyfi képe a kereszten van alkalmazva, melynek villa alakú karjain angyalok ábrázolvák, melyek karához tartozónak van ő is feltüntetve.

Az alsó sorban levő szentek fejét korona ékesíti, kezökben lándzsát és többnyire földgömböt tartanak. Kár, hogy ezen drága öltöny átalakításakor nemcsak az alsó szegély pusztult el, hanem a most ismertetett szentek alakjai is megcsonkíttattak.

Irott adatok hiányában nem tudjuk megállapítani pontosan az időt, hogy mikor alakították át palásttá. A harang alakú miseruhát nemcsak hogy felvágták elől, hanem egy egész szeletet vágtak ki belőle. Így nyerte mai félkör alakját. Hossza 1·345 méter, legnagyobb szélessége 2·685 méter. Súlyát megmérték a mult század végén, a mikor régi viselt bélésével $8^1/_2$ fontot nyomott. Újabban készült violaszinű selyembélésével — kivált ha a régi bélés foszlányait kegyeletből nem távolították el — súlya növekedett.

A palásttá alakítás következtében nemcsak a nyak körüli nyílást kellett kifoltozni, hanem egészen új részletet, t. i. gyöngyökkel dúsan hímzett gallért is nyert, melynek román ízlésű árkád-diszítményei és stilizált állatai arra engednek következtetni, hogy az átalakítás még az Árpádházi királyok korában történt, tehát ekkor kerülhetett a koronázási clenodiumok közé.

Ha most arra a kérdésre kivánnának feleletet, hogy a remek himzetű miseruha minő mester által terveztetett? Alig mondhatunk többet, mint azt, hogy tekintettel a latin feliratok mellett a rajzban érvényesült byzanczi izlésre, a tervező művész korának kétségtelenül kiváló mestere volt. Hasonló dicséret illeti meg a gyakorlott kezű hímzőket is, a kik a kivitelben művészetök magas fokáról tesznek tanuságot (VII. tábla).

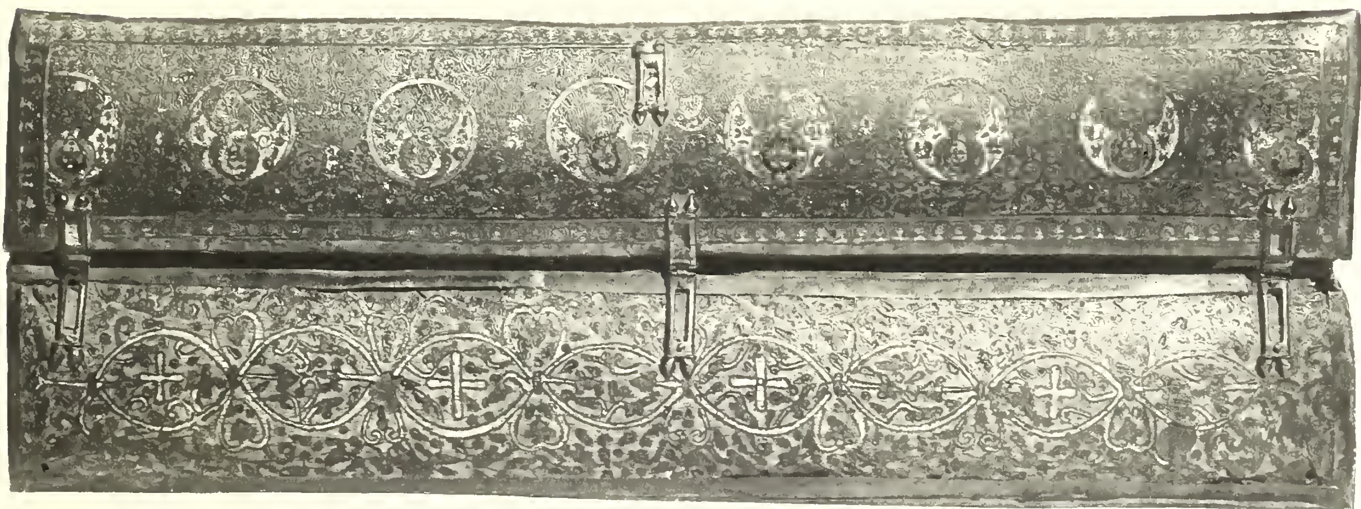
SZENT ISTVÁN KIRÁLY HÁZI SAPKÁJA.

Világos cseresznyeszinű selyemből, arany- és selyemhímzéssel. — A bécsi kapuczinusok kolostorában őriztetik.

IX. TÁBLA.

BYZANCZI EREKLYETARTÓ LADÁCSKA.

Aranyozott vörös rézből, rekeszes zomanczczal ékít
A zágrábi dóm kincstárából vétel útján FIGDOR ALBE
dr. bécsi gyujteményébe került.

IX

A koronázási palást ezen ismertetése után áttérek a bizanti festésű byssus szövetre (VIII. tábla), mely némi eltérésektől eltekintve, annak meglehetős hű másolatát képezi s mint ilyen az Árpádkori emlékek csoportjában általános figyelem tárgya volt. Mindössze annyit tudunk felőle, hogy a mult század derekán Mária Terézia királynő odaajándékozta a pannonhalmi benczések kolostorának, a hol azóta kegyelettel őriztetik.

Bock Ferencz, a középkori szövetek avatott ismerője, művében hosszasabban foglalkozott ezen fátyolszerű festett szövettel s azon véleményt koczkáztatta meg, hogy ez a székesfehérvári miseruhának előmintája, mely után a remek hímzés készült. Az összehasonlításból azonban kitünt, hogy a byssus szövet festett alakjai és feliratának betűi több helyütt nemcsak eltérést mutatnak a hímzéstől, a mi még nem volna baj, mert ily nagyszabású mestermű létesítése közben nem ritkán módosítások történhetnek, sőt történnek is, hanem — és az már az előmintában való hitet nagyon is megingatja — oly felületességek és érthetetlenségek is találhatók rajta, melyek után pontosabb és preczizebb művet előállítani teljesen lehetetlen, mert az előmintának minden részletében érthetőnek és tökéletesnek kell lennie, hogy a kivitelnél a munkások annak pontos másolására törekedhessenek.

Valószinűbbnek tartom, hogy ez a festett byssus régi másolata az eredetinek. Nézetem szerint akkor készülhetett, a mikor a miseruhát koronázási palásttá alakították át. Erre látszik utalni az a körülmény, hogy a miseruha elejéből hiányzó rész ezen előmintán sincs meg. Valószinűleg e másolaton kisérelték meg az ereklye-számba menő öltöny átalakítását, gallért is rajzoltak hozzá s e byssus mintául szolgált a koronázási palásthoz.

Ezen esetben is eredete felnyulik az Árpádok koráig s mint ilyen nemcsak méreteinél, hanem ritkaságánál fogva is műtörténeti szempontokból kellő méltánylásra tarthat igényt.

Sajnos, hogy e fátyolszerű szövetet, további fentartás czéljából, sok helyütt foszlott volta miatt, vörös selyemre sürű öltésekkel hozzá erősítették és így alig lehet reményünk az iránt, a mi az összehasonlításnál legtanulságosabb volna, egyszer az eredetire terítve figyelni meg pontosan a másolat rajzbeli eltéréseit.

SZENT ISTVÁN HÁZI SAPKÁJÁNAK SZÖVETE.

IX. TÁBLA.

Az első apostoli királyunknak tulajdonított ereklye-tárgyak közül kiállításunkon méltó feltünést keltett azon szövet, melyről a hagyomány azt állítja, hogy valaha szent István házi sapkájának képezte részét.[1] Érdekes maga az ezüstbe foglalt kristály edény is (76. ábra), mely e szövet tartójaként szerepel. A négy karcsú szárú, medve talphoz hasonló lábon álló edény tizenkét szögűre csiszolt kristályból készült; felnyitható tetején kerek medaillonban az «Angyali üdvözlet» van bevésve. Ezen edény a XV. századból származik, a benne őrizett szövet azonban sokkal régibb.

76. ábra. Szent István házisapkájának tartója.

Maga a szövet világos cseresznyeszinű selyem, mely a középkori bíborszínnek egyik árnyalata. Alakját tekintve, két négyszögű 0·21—0·22 m. hosszú darabból van összevarrva. Igen gazdag arany hímzése dús lombozatokat és négyes karélyokat ábrázol, ezen felül mindkét oldalán egy-egy madarat is látunk aranyszálakkal hímezve. Az arany hímzésen kívül, a négyes karélyok közepében is egyes levélornamentek kitöltéseként kék szinű selymet is használt a művész. Történeti adataink szerint ezen ereklyét II. Mátyás király neje, Anna királyné ajándékozta a bécsi kapuczinusok kolostorának, a hol ma is kegyelettel őriztetik. A szövet, különösen pedig a rajtalevő mondhatni finom kézre valló hímzés, a XI. század jellegét viseli magán, úgy hogy nincsen okunk kétségbevonni azt, miszerint ezen hímzett szövet eredetileg szent István királyé volt s az ő házi sapkájának részletét képezhette.

[1] Sokszor írtak felőle. Újabban «Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale» IX. Jhg. Neue Folge 111. lap. 3 ábrával.

SZENT ISTVÁN ERSZÉNYE.

77. ábra. Mihály arkangyal a Figdor-féle ereklyetartó ládácskán.

A bécsi kapuczinusok kolostorának kincstárából egy másik, nem kevésbbé érdekes ereklyeszerű tárgy volt kiállítva, melyet szintén II. Mátyás király neje, Anna királynő ajándékozott nekik. Ehhez meg azon hagyomány fűződik, hogy az első apostoli királyunk erszénye volt. Szent István életírói és a magyar krónikák gyakran emlékeznek a fejedelem bőkezű alamizsnálkodásáról és arról, hogy pénzzel teli arany erszényéből gyakorolta jótékonyságát. Ha ezen történeti adatok a táblán hű másolatban bemutatott erszényre vonatkoznak, akkor annak csak egyik fele maradt reánk, míg a másik jóval későbbi eredetű.

A két részből álló, fent szélesebb, alant csonka kúpalakba futó erszény régibb, a XI. századból való szövete (79. ábra) vörös selyem alapon annyira el van födve a reá alkalmazott aranyszálak alatt, hogy a vörös szín kevés helyen látható. Az aranyszálak selyem szál köré csavartan vannak alkalmazva, tehát a székesfehérvári miseruha (ma koronázási palást) tiszta fém szálától elütnek.

A különböző alakú mezőkbe foglalt képek központját a Megváltóé képezi, a ki alacsony trónuson ül, jobbjával áldást oszt, baljában írástekercset tart. A lapos hímzés mesterműve ezen alak, mely vörös, zöld, fekete és fehér szineivel polychrom hatásában is meglepő. Feje mellett nevét görög betűkkel rövidített módon alkalmazta a művész. A keret a görög egyenkarú kereszt idomában magából a szövet vörös alapszinéből van alkotva. Ma azonban úgy ezen, mint a többi kép hasonló szinű keretét igaz gyöngyök borítják.

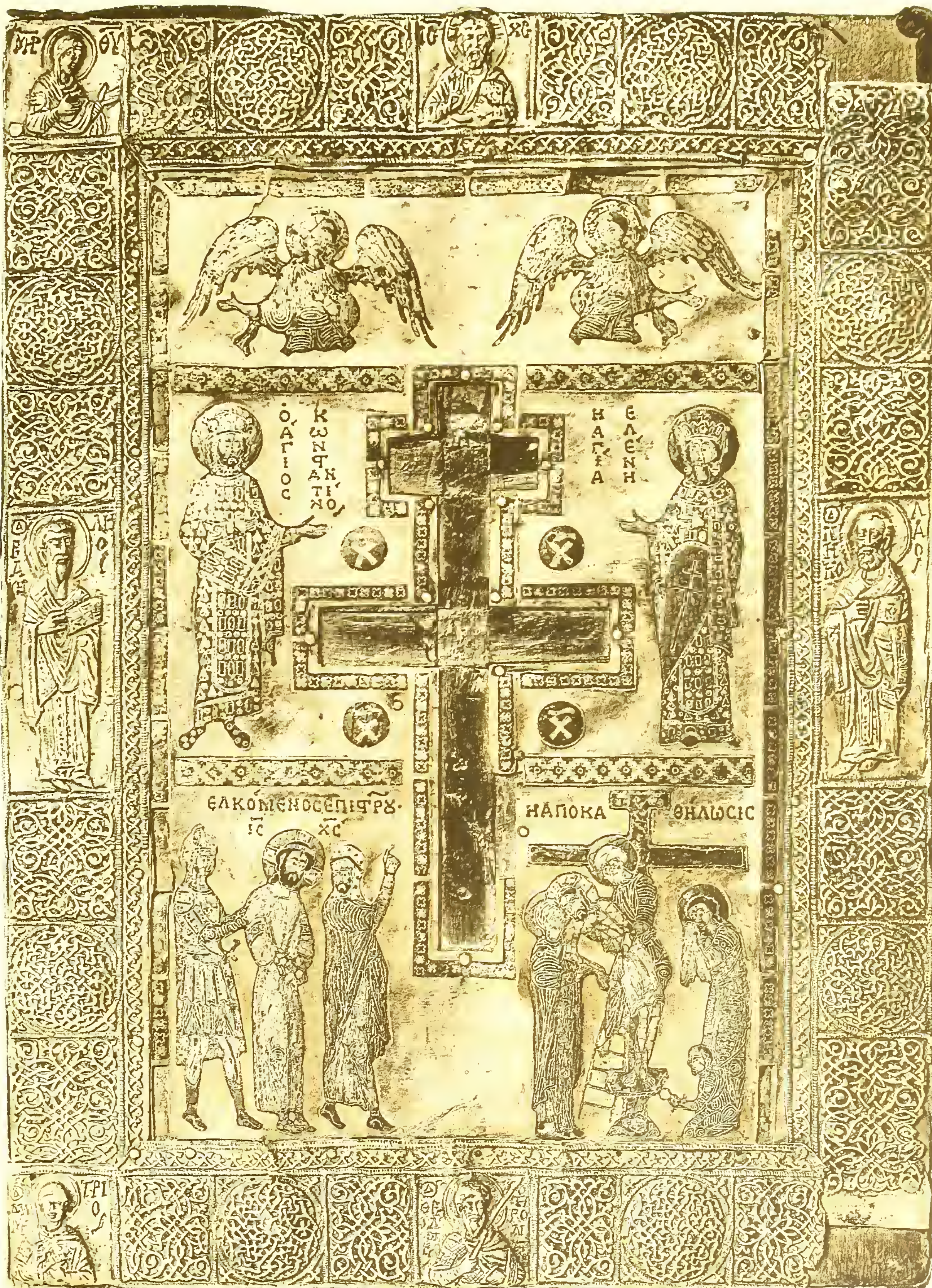
A Megváltó felett és alatt egy-egy hatszárnyú cherub képét látjuk elmosódott nevük betű-maradványaival; míg Krisztus jobbján Izaiás próféta, balján pedig szent Miklós alakja vehető ki sötét szinű selyemszálakkal hasonló modorban hímezve. E két utóbbi alak keretéből jó darabot elvágtak akkor, a mikor az erszényt megmodernizálták.

A most leírt mezők között maradt teret négy térdelő angyal képével ékesítette a művész, velök a négy evangelistát jelezve, legalább erre látszanak utalni a nyitott papirtekercshez és könyvhöz hasonló tárgyak, melyeket kezökben fölemelve tartanak. Az összes alakok nymbusát ma gyöngysorok fedik, valamint a most ismertetett kereteket összekapcsoló apró mezőket is gyöngyökkel szegték be és kövekkel ékesítették. Az angyalok és szentek mellett neveikből egyes betűket találunk, melyekből Gábriel és Rafael főangyalok s a föntebb megnevezett szentek megállapíthatók.

Egészen más jelleggel bír az erszény másik fele (80. ábra), mely szintén vörös szinű selyemből készült. Arany hímzésű keretelléssel a kereszt idomot és ennek mezőit lapos öltésekkel világos és sárgás zöld színben kitöltve látjuk. A felirat ó-szláv nyelven következőképen hangzik: «Áldásod legyen velünk most és mindörökké». Az erszény szélén pedig két sorba osztva a 66. zsoltárból e szavakat olvassuk: «Könyörüljön rajtunk az Isten, és áldjon meg minket; derítse reánk arczát és könyörüljön rajtunk».

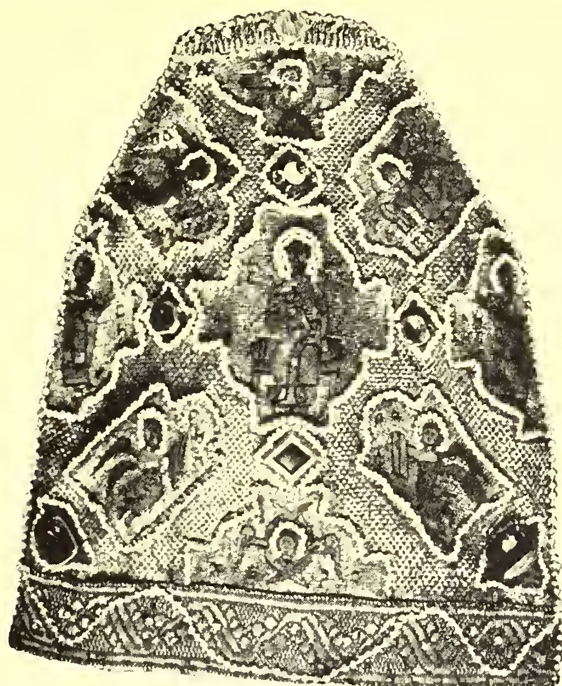
Az kétségtelen, hogy ezen erszény eredeti-

78. ábra. Krisztus, Keresztelő sz. János és sz. Simon apostol a Figdor-féle ereklyetartó ládácska fedelén.

ΜΡ ΘΥ
ΙϹ ΧϹ
ΗΑΠΟΚΑ ΘΗΛΩϹΙϹ

leg nagyobb és más alakú volt. Sokszoros változtatáson ment át; mai idomát a hátsó XII. századi szövet szerint módosítva nyerte s így a finom hímzésű XI. századi szövet alakjainak egy részét elvágták, gyöngysorokkal és kövekkel borították, szájánál aranyozott-ezüst foglalatot alkalmaztak, végére pedig egy esetlen méretű füst topáz golyót függesztettek. Az előlapján hozzá toldott arany paszománt és az egészet körülövező aranyrojt legújabb keletű.[1]

Mindezen változtatások daczára az erszény hímzett alakokkal mesteri módon borított szövete szent István királyunk korára vall s így nem volna indokolt — legalább részben — ezen ereklye valódisága iránt kételyeket támasz-

79. ábra. Szent István erszénye. Elülről.

80. ábra. Szent István erszénye. Hátulról.

tanunk. Az ó-szláv feliratú szövet azonban legalább egy századdal későbbi eredetű. Úgy a fentebb ismertetett házisapka, mint ezen erszény szövetét azért láttuk jónak egyházi emlékeink között méltatni, mert mindkettő a románkori templomi öltönyök mintájára van hímezve s ezenfelül ereklyeszámba is megy, mert szent István királyunkra vonatkozik.

AZ ESZTERGOMI LIPSANOTHEKA.

X. TÁBLA.

Az esztergomi főegyház kincstárának legrégibb, XI. századi emléke a szent kereszt ereklyéjét magába foglaló tábla (l i p s a n o t h e k a), melyet fémborításának zománczképei miatt a legnagyobb ritkaságok közé kell soroznunk.

Áll egy 0·346 m. hosszú, 0·248 m. széles és 0·025 m. vastag deszkából, melynek egyik lapjára a fémboríték, másikára selyemszövet van szögezve. Bennünket itt a fémboríték érdekel, mely két különböző kéznek és kornak a munkája. Legrégibb a középső rész, mely aranyozott vert ezüstből készült és fényes színhatású zománczképekkel van ékítve. A keretül szolgáló foglalat, mely szintén aranyozott ezüstből való, legalább másfél századdal későbbi ötvös kezére vall.

Az ereklyetartó tábla közepén a fémlemez latin kereszt alakjára ki van metszve, hogy a belé foglalt, sötét barna-vörös szinű falemez látható legyen. Ezért készült az egész fémfoglalat, ez a tábla központja. Vannak ugyan többen, a kik ezt az egész keresztalakú falemezt Krisztus keresztjéből valónak vélik; az én nézetem szerint azonban ellene mond ennek nemcsak a szokatlan nagyság, de a kereszt karjainak találkozási pontján levő négyszögalakú mélyedés is, mely a tulajdonképeni ereklyének helye volt; ebben kristály alatt őriztetett az, de elveszett; a meglevő fa a szentföldről a zarándokok által hozni szokott czedrus vagy olajfa lehet.

A keresztidom és a tábla körül kék alapon vörös és fehér dült keresztecskékből szerkesztett szegélyt látunk. Hasonló, de szélesebb szegély három mezőre osztja a fémlemezt. A felsőben két egymással szemben levő,

[1] «Mittheilungen der k. k. Central-Commission» stb. IX. Jhg. Neue Folge 111—114. lap. Két fénynyomatú táblával.

kiterjesztett szárnyú angyalt találunk övig ábrázolva, a középső térben levő keresztre szögezett tekintettel és áhítatot kifejező taglejtéssel.

A középső mezőben, két oldalt Nagy Constantinus császár és neje Helena állanak a keresztre mutatva. Neveik két sorban, görög modor szerint egymás alá helyezett betűkkel vannak feljegyezve: 'Ο 'ΑΓΙΟC ΚΩΝCΤΑΝΤΙΝΟC és Η ΑΓΙΑ ΕΛΕΝΗ. Mindkét alak fejét nymbus ékíti, öltözetük színgazdag fejedelmi ruházat. Figyelmet érdemlő, hogy sz. Helena ruhájára hegyes pajzs idomot alkalmazott a művész, melybe az általa megtalált szent kereszt alakját foglalta. A fa-kereszt karjai között az Χ̄ (Krisztus görög nevének kezdőbetűje) mint hierogramm négyszer fordul elő zománczozva.

A legalsó mezőben két jelenetet látunk. Az egyik a keresztre vitelt ábrázolja. A Megváltó összekötözött kezekkel egy római katona és a zsidó főpap közt megyen, és ez utóbbi Krisztusra visszatekintve felmutat a keresztre. E csoport felett olvasható a görög felirat ΕΛΚΟΜΕΝΟC ΕΠΙCΤΡΟΥ (a keresztre menő). A másik jelenet az Üdvözítő holt testének levételét tünteti elénk. Arimateai József létrán állva bocsájtja le Krisztus tetemét a kereszt tövében álló sz. Mária felé. A másik oldalon az Úr kedves tanítványa, sz. János apostol áll siránkozva; végül ennek lábainál egy kisebb alak a szögek kihúzásával foglalkozik. Erre vonatkozik a magyarázó görög felirat: ΗΑΠΟΚΑΘΗΛΩCIC (a szögek kiszedése).

Összefoglalva az alakok és csoportok jelentését, következőkép adhatjuk magyarázatát az egésznek: azon szent keresztből van e táblába befoglalva ereklye, melyre fölfeszíteni vitték a Megváltót, melyről levették s melyet Nagy Constantinus császár neje Helena talált meg.

Az alakok és diszítmények mind rekeszes (byzanczi) zománczban vannak kidolgozva. A testrészek és öltönyök mustráinak körvonalai finom lemezkékből készültek és a köztük levő teret a különböző szinű zománczok töltik ki. Az alakok körvonalai pedig a fémlemezbe mélyítve, a képek ágyát képezik. Mesteri arczkifejezés, az öltönyök gazdag színpompája jellemzi a XI. századi byzanczi művész munkáját, melyet hazánkban a magyar szent korona Dukas-féle alsó részének és a Nyitra-Ivánkán talált (jelenleg a M. N. Múzeumban levő) Constantinos Monomachos-féle korona részleteinek zomáczképeihez lehet csupán hasonlítanunk.

Másként áll a dolog az ereklyetartó tábla keretével, mely — mint már megjegyeztük — jóval későbbi kéz munkája. Az aranyozott vert ezüstből készült négy szalag mór befolyásra valló dús ornamentjei között eredetileg nyolcz domborkép volt alkalmazva. Fönt a középső helyet Krisztus mellképe foglalja el IC—XC rövidítésű nevével. Fejét nymbus köríti, jobbjával görög módra (hüvelyk- és kisujját összeérintve) áld, baljában könyv. Tőle jobbra a bold. Szűz feléje fordult mellképe szokásos nevével ΜΡ̄—ΘῩ (Μήτηρ τοῦ Θεοῦ az Isten anyja) ábrázoltatik és balról hiányzó mellképe szent János evangélistáé lehetett, a ki még a kereszten függő mesterét sem hagyta el, hanem ott várta be végső rendelkezését.

A keret alján, középett szent Theodoros mellképét látjuk, katonai öltönyben; jobbjában lándzsa, baljában kardjának markolata. Neve: Ⓐ ΘΕΟΔΩΡ—Ο ΤΗΡΙΟΝ két oldalt elosztott betűkkel van följegyezve. — Ennek jobbján szent Demetrios mellképe foglal helyet, palástban, jobbjában szintén lándzsa, baljában pedig kardmarkolata. Neve az előbbiéhez hasonlón van bevésve: Ⓐ ΔΗΜΗΤΡΙΟC. A hiányzó valószinűleg szent Georgios képe lehetett.

A keret hosszoldalain, a bold. Szűz és szent Demetrios között szent Basileos álló alakját főpapi öltönyben, baljában evangéliumos könyvet tartva látjuk Ⓐ ΒΑCΙΛΗΟC felirattal; végül vele szemben a keret másik oldalán szent Nikolaost ábrázolta hasonló főpapi öltözetben a művész, oda jegyezvén nevét: Ⓐ ΝΗΚΟΛΑΟC.

Megjegyzendő, hogy az arabesk-szerű diszítmények mélyedéseit zöld szinű zománcz tölti ki.

Nem könnyű arra a kérdésre megfelelni, hogy a keret — bár később — ezen táblához készült-e? Mai elhelyezésében a byzanczi zománczos lap alsó keretét egészen elfödvén, a deszka látszik kurtának, melyre fölerősítették. A csonka végeken azonban jól látható, hogy hossza kifutja úgy is, ha az elfödött zománczos szalag szabadon marad. Készülhetett hozzája is, mint ezt a kereten levő alakok elhelyezése (a két főpap az ereklye felé néz) bizonyítaná, de nem lehetetlen, hogy eredetileg más czélra alkotta meg mestere és véletlenül került ereklyetáblánk befoglalására.

A deszka hátlapján szinehagyott, XVI. századbeli mustrázott barnás színbe vegyülő sárga selyemszövet van erősítve. Az egész tábla jelenleg feketére fényezett keretben üveg alatt őriztetik az esztergomi főegyház kincstárában.

Fölmerül még azon kérdés is, hogy ereklyetartó táblánk hajdan minő czélra szolgált? Vannak, a kik azt vélik, hogy a középkori evangéliumos könyvek (irott pergamen codexek) tábláihoz hasonló rendeltetése volt. Például hozható fel a sienai könyvtárban őrizett s. evangeliario greco -nak nevezett codex, mely szintén nagyon érdekes byzanczi zománczképekkel ékített vert ezüst táblákkal bír. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a sienai táblákon a zománczozott alakok külön lemezeken készültek és úgy lettek reá erősítve a táblákra. A mi ereklyetartó-

A ZÁGRÁBI DÓM ELEFÁNTCSONT TÁBLÁJA.

X–XI. századi itáliai vagy dalmát faragvány, négy darabból összeillesztve, mely Krisztus életéből nyolcz jelenetet ábrázol. – A zágrábi dóm kincstárában őriztetik.

táblánk összes zománczos képei azonban egyetlen lemezen vannak előállítva, a mi által e műdarabnak úgy a szent korona, mint Constantinos Monomachos-féle korona részleteinek kisebb zománczos képeitől különbözik.

A másik vélemény szerint oly ereklyetartó tábla volt, mely könyvborítékul sohasem szolgált, hanem a görög szertartású templomban csókra nyujtatott. Ezen utóbbi vélemény valószinűbb. Bármiként álljon a dolog, ezen remek kivitelű zománczos tábla egyike legérdekesebb műkincseinknek.[1]

Az esztergomi főegyház birtokába — történeti adataink szerint — Kutassy János érsek († 1601.) hagyatékából került. Erre vall a hagyatékról szóló leltár következő tétele: «Tabula quadrata argenteis laminis obducta iconibusque Constantini et Helenae ac characteribus graecis signata in qua particula Crucis Domini inserta est. Quae tabula anno Domini 1190 est facta» azaz «Ezüst lemezekkel bevont négyszögű tábla, Constantinus és Helena képeivel és görög feliratokkal ellátva, melybe az Úr keresztjének részecskéje van foglalva. E tábla 1190-ben készült.» A leltárnak a készítés idejéről szóló adata — bárhonnan merítette azt írója — legfölebb a keretre vonatkozhatik és nem a byzanczi zománczos képekkel borított lemezre, mely a XI. századból való.

Megemlítendőnek vélem, hogy hasonló táblát őriznek a müncheni «Reiche Kapelle» kincsei között. Ezen is a byzanczi zománczos alakok egyetlen lemezen készültek. Érdekes, hogy a münchenin épen azon jelenetet látjuk, a mi az esztergomiról hiányzik, t. i. Krisztus halálát a keresztfán. A mienken a befoglalt keresztereklye miatt nem lehetett ábrázolni a megváltás főjelenetét, s így a művész a keresztrevitelt és a keresztről való levételt mutatta be zománczképekben. A münchenin fönt négy angyal, a kereszt alatt pedig egyfelől a bold. Szűz Mária, Magdolna, másfelől sz. János apostol és a Megváltó istenségéről tanuságot tevő római százados alakjai; a kereszt tövében a koponya és alatta a Jézus ruháján osztozó három katona vannak ábrázolva.[2]

A ZÁGRÁBI DÓM ELEFÁNTCSONTTÁBLÁJA.

XI. TÁBLA.

A Szent István koronája alá tartozó országok közül Horvátország fővárosában, Zágrábban igen becses művészeti és történeti emlékek maradtak fönn. Legnevezetesebb székesegyháza, melynek alapítása II. Endre királyunk korára, 1217-re esik. Magát a zágrábi püspökséget (1853 óta érsekség) sz. László magyar király alapította 1091—1095 körül.

Ezen székesegyház kincstárában a sok század alatt átélt viszontagságok daczára, fényes kiállítású egyházi edények, öltönyök és szerelvények találhatók ma is, melyek közül a horvátok külön pavillonjukban egész sorozatot mutattak be ezredéves országos kiállításunkon.

A kincstár műtárgyai között kétségtelenül legrégibb azon elefántcsonttábla, melynek domborvésetű képei Krisztus élettörténeteiből nyolcz jelenetet tárnak elénk.

Tulajdonképpen négy, körülbelül egyforma nagyságú elefántcsont lemezből van a tábla összeillesztve olyformán, hogy ennek közepén a lemezek összetalálkozó sarkai kissé le vannak szelve. Ma nagy csiszolt üveg födi az ekként támadt mélyedést, mely — lehet — hogy ereklye számára készült.

Nézetem szerint azonban a négy lemeznek ezen összetétele már később történt. Eredetileg diptychon alakú, vagyis kettős tábla volt faragványunk. Legalább erre utal bennünket az akanthus-levélhez hasonló keretelés, mely a domborművek közül négyet-négyet körülfut, holott ha jelenlegi alakjához hasonlóan tervezték volna, akkor középen nem volna az akanthus csík kétszer egymás mellett alkalmazva, keresztben pedig nem hiányoznék róla e keretelés.

Tekintsük a négy darabból összeillesztett domborműves elefántcsont lapot diptychonnak, úgy annak előlapját az egymás alatt ábrázolt első négy jelenet, hátlapját pedig az alulról fölfelé következő másik négy jelenet képezte. Csakis így érthető úgy az elő-, mint a hátlapot körülfogó akanthus-keret, a közepe táján látható beszökellést pedig a diptychon záró szerkezetének elhelyezése czéljából alkalmazhatták.

Lássuk most egymásután a domborműveket.

[1] Leírásai közül csak a fontosabbakat említem. Legelőször Bock ismertette «Der Schatz der Metropolitan-Kirche zu Gran in Ungarn» czikkében (Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, III. köt. Wien, 1859. 140—144. lap. Schönbrunner rézmetszetével); Labarte, Histoire des arts industriels, Paris, 1864. II. köt. 96—98. lap. Henszlmann, Magyarországi régészeti emlékek. Budapest, II. köt. II. rész, 89—90. lap. Schönbrunner rajzával. Dankó József, Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. Esztergom, 1880. 61—64. lap, Beszédes S. fényképi felvételével (I. táb.) Tüzetes leírását adtam az «*Egyházművészeti Lap*» II. évfolyamában «A byzanti lipsanotheca» czimmel. V. ö. 109—122., 136—146. lap.

[2] Zettler, Enzler, Stockbauer, Ausgewählte Kunstwerke aus dem Schatze der Reichen-Capelle in der Koeniglichen Residenz zu München, 1874. XXVIII. tábla.

1. Az angyali üdvözlet. A boldogságos Szűz názárethi házát jelképező nyílt födelű csarnokban, nyitott ajtónál látjuk szűz Máriát vánkossal borított padon ülve, lábai alatt zsámoly, mögötte drapéria. Feje körül nymbus, jobb kezével tiltó mozdulatot tesz a megjelent mennyei hírnök, Gábriel arkangyal felé, a ki leeresztett szárnyakkal a reá tekintő Szűz előtt feléje fordulva áll, jobbját fölemelve, baljában pálczát tartva. Mária jobbja felől olvasópolcz, rajta nyitott könyv szemlélhető.

2. Krisztus születése. A szűz anya dús redőzetű leterített öltönyön pihen; velum-mal takart fejét nymbus környezi, tekintetével a jászolon csüng, mely tőle balra magasabban foglal helyet, benne a ruhába csavart kis Jézussal, kinek fejét keresztes nymbus ékíti s reája szamár és ökör lehelnek. Érdekes, a szűz Mária rögtönzöttnek látszó nyugágya alatt a zsámoly, melyen levetett czipői állanak. — A szűz anya lábainál sz. József ül gondolatokba mélyedve, jobbjára támasztott fejjel, mely körül a szokásos nymbus nem hiányzik, szűz Mária és József között egy fa látható stilizált levelekkel. Ezenkívül Mária fejénél nyolcz ágú rosetta alakjában a Krisztus születése helyét a pásztoroknak és keleti bölcseknek mutató csillag s József feje felett pedig Betlehem városát ábrázoló vázlatkép azt jelzi, hogy éjjeli szállást a városban nem kapván, azon kívül az elhagyatott istállóban hajtották fejöket nyugalomra.

3. Krisztus megkereszteltetése. Krisztus a Jordánban áll, mandorla alakú keresztes nymbus környezi egész alakját; jobbja felől sz. János a keresztelést végzi, balján két angyal, közülök az első kezében ruha. Fönt Krisztus feje felé röpülve a Szentlélek galambképében; jobbra és balra két-két angyal mellképe.

81. ábra. Az elefántcsonttábla keretestől.

4. Urunk színeváltozása. Tábor hegyének csúcsán mandorlától környezve áll Krisztus, baljában az evangéliumot ábrázoló írástekercset tartva, jobbjával áldva. Mellette jobbra és balra Mózes és Illés a mandorlát hódolattal tartják. Mózes felett az Atyaisten áldó keze, a felhőkből szent fia felé nyujtva látszik. Illés felett pedig pálmaág van; alant a jelenet tanúi, Péter, Jakab és János apostolok leborulva foglalnak helyet.

5. Sz. Péter lábmosása és az utolsó vacsora. Két ház közül a kisebbikben a mester megmosni készül sz. Péter lábait, a ki előtte padon ül s lábai váza-alakú edényben vannak. Az apostol jobbjával tiltó mozdulatot tesz. A másik nagyobb házban az utolsó vacsorát ábrázolta a művész. Egyedül Krisztus ül s tanítványai állva környezik az oválidomú asztalt, melyen kenyér, pohár és tálban hal van. Épen azon jelenetet látjuk, a mint Krisztus tanítványai közül Judásnak a borba mártott kenyeret nyujtja.

6. Krisztus elfogatása és kereszthalála. E két jelenet egymás mellett van bemutatva, a nélkül, hogy elkülönítve volna egymástól. Míg Krisztust Judás megcsókolja, a mester kezeit egy a tömeg közül megragadja. A Kálváriacsoportozat három alakból áll: a keresztfán függő Megváltó jobbján édes anyja Mária, balján tanítványa sz. János siránkozik. Krisztus kifeszített karokkal és egymás mellé helyezett lábakkal van a keresztre szögezve; keresztes nymbussal környezett feje kissé anyja felé hajlik. A táblán feliratot jelző betűk. A kereszt felett levő két fej aligha angyalokat, hanem az elsötétedett nap és hold személyesítését jelenti.

7. A szent asszonyok Krisztus sírjánál. Kupolával fedett oszlopos nyilt csarnokban üres sarcophag látható; előtte angyal ül a kenőcsös edényekkel érkezett három sz. asszonynak Krisztus feltámadását hirdetve, baljában pedig pálczát tartva. A sír mögött három katona — a sír őrzői — néznek az üres sír felé. Az első katona kezében lándzsa és paizs; az asszonyok felett pedig a tetőzött épület Jeruzsálem városát jelenti, honnét a sírhoz kizarándokoltak.

8. Krisztus mennybemenetele. Az Üdvözítő édes anyjától és tanítványaitól környezve Tábor hegyéről mandorlában ábrázolva emelkedik föl a mennyekbe, az Atyaistennek, a felhőkből kinyuló keze segíti föl őt jobbjánál fogva, míg baljával keresztjét, mint a halál feletti győzelem diadaljelét tartja. Lábai alatt a hegyorom s két pálmafa az általa elhagyott földet jelenti. Két oldalt a felhők között egy-egy angyal tekint le vigasztalva az apostolokat.

Domborműveink korát és készíttetési helyét pontosan megállapítani igen bajos. Mindössze néhány építészeti részlet, az alakok öltönyei s kivált a ruharedőzet nyujtanak némi támpontokat. A jelenetek compositiói és a

RÉSZLETEK A ZÁGRÁBI DÓM SZ. LÁSZLÓ-MISERUHÁJÁRÓL.

XI. századi szicziliai mustrázott kék selyemszövet, mely eredetileg sz. László király palástja volt s később alakíttatott át miseruhává. A reá applikált hímzés a XIII. századból való. A zágrábi dómban őriztetik

XII.

kezelésben nyilvánuló darabosság arra látszanak vallani, hogy e domborképek oly kezekből kerültek ki, melyek hasonló faragványokat minden magasabb művészi technika és ambitio nélkül készítettek. Az alakok testrészeinél szembeszökő aránytalanság (zömök alakok, nagy fejekkel) a csavart szárú oszlopok, félkörívek X—XI. századi mesterre utalnak, a ki itáliai vagy dalmát iskolához tartozhatott.

Végül teljesség okáért kicsinyített rajzban (81. ábra) adom az elefántcsonttábla sokkal későbbi keretelését, mely — mint diszítése mutatja — a XVII. századból származik és jelentéktelen voltánál fogva itt behatóbb méltatásra igényt nem tarthat.[1]

A ZÁGRÁBI DÓM SZENT LÁSZLÓ-MISERUHÁJA.

XII. TÁBLA.

A zágrábi székesegyház egy másik becses ereklyéje, mely már XV. századi leltárában is meg van említve, azon miseruha maradványa (82. ábra), mely a hagyomány szerint a püspökség alapítójának, sz. László királyunknak palástjából készült.

82. ábra. A Szent László-féle miseruha Zágrábban.

Tulajdonképen egy harangalakú miseruha foszlányai ezek, melyek a durva kékes bélésen aránylag igen hézagosan maradtak fön. Bennünket csakis a sötét, csaknem feketének látszó kék szinűn mustrázott szövet érdekel, mely hatszögű keretelésben növénydiszítményeket ábrázol. Az ilyképen mustrázott egyházi öltönyök régi leltárainkban «pallia scutata» név alatt fordulnak elő, ellentétben a «pallia rotata»-kkal, melyeken a mustrák nem sokszögű, de köralakú keretelésben foglalvák. Szövetünk minden valószinűség szerint a szicziliai szövő műhelyek

[1] Legelőször a bécsi «Alterthumsverein» 1860-iki kiállításán volt bemutatva. Ismertette Karl Weiss «Die Elfenbein-Reliquientafel des Domschatzes zu Agram» czím alatt (V. ö. Mittheilungen der k. k. Central-Commission. Wien, 1863. VIII. köt. 231—234. lap) kevésbbé sikerült lithografált tábla kiséretében.

egyikéből került ki s a XI. századból való, miért is a középkori leltárak alapján, melyekből erről, mint szent László palástjából készült miseruháról tétetik említés, eredetiségében kételkednünk nincsen okunk.

Nem úgy áll azonban a dolog a miseruhára reá applikált két hímzett alakkal, melyek egyike férfiút, másika nőt ábrázol. Mindegyik alak fején korona van; a férfi jobbjában kerek idomú tárgyat (alma?) nyujt át a nőnek, a ki azt átvenni készül. A kezdetleges hímzés igen gyarló kivitelű. A sodrott és nyitott selyemszálak kezelésében nem valami nagy gyakorlottságot árul el készítője. Így például a szemek, szemöldökök és orrok szögletesek, a mi által a különben is merev alakok nem mondhatók tetszetőseknek. Az alakok ruházatát sem hímezte sokkal ügyesebben. Az aranyos és ezüstös vörös és zöldes selyemfonalakból a »pallia scutata«-k mintájára mustrázta öltönyüket, a mi a koronás férfi ruházatán elég jól látható. Ennek vörös szinű szűk nadrágját vízszintesen levarrott öltésekből alakította.

Tekintve e két hímzett alak kezdetleges mivoltát, kétségtelenül Árpádkori emlékeink közül valóknak kell azokat véleményeznünk, de aligha a XI. századból, hanem a XIII-ikból erednek, melyre a miseruhára felvarrott vörös selyemszöveten levő aranyos hímzetű felirat: LADIZL' REG (azaz Ladislai Regis, László királyé) betűinek jellege is vall. Minden valószinűség szerint a XIII. században alakították át szent László királyunk palástját miseruhává s ekkor applikálták reá a két hímzett alakot és felírást.

Ámbár — mint fönnebb említettük — már a zágrábi dómnak a XV. században kelt leltárában »prima casula nigri coloris de pallio sancti Ladislai facta« (először: szent László palástjából készült fekete szinű miseruha) szavakkal előfordul ezen egyházi öltöny leírása, mégis később annyira nyoma veszett, hogy 1873-ban találták meg egy üvegszekrénybe rejtve a szent király tiszteletére emelt oltár mellett. Legelőször Budapesten, az árvízkárosultak javára rendezett műipar- és történelmi emlék-kiállításon volt bemutatva és ott méltó figyelmet keltett.[1]

A SZENT KORONA ÉS A KORONÁZÁSI ESKÜ-KERESZT.

XIII. TÁBLA.

Királyaink koronázásánál a szent korona játsza a főszerepet. Ez nem puszta jelvény, hanem Magyarország közjoga szerint, az államnak lényeges alkotó része. Mert három részből áll a magyar állam: területből, népből és a szent koronából, mely utóbbinak a privilegiumok korában minden nemes ember, 1848 óta pedig minden szabad polgár egyúttal tagja »membrum sacrae coronae«.

Ezen közjogi felfogás adta meg a magyar szent koronának a többi népek koronázási jelvényeitől teljesen különböző jellegét. Soha sem tekintette azt koronázott királyaink egyike sem kincstára kiegészítő darabjának, melylyel szabadon rendelkezhetik. A nemzet mindenkor áhítatos kegyelettel őrizte, törvénybe iktatott módon. Az ország zászlósai között foglal helyet a két koronaőr s ezenkívül külön őrség gondjaira van bízva a többi koronázási jelvényekkel együtt e szent clenodium.

Hazánk fennállásának ezeréves ünnepén, három napon át volt közszemlére kitéve a budavári főegyház szentélyében, honnét ünnepélyesen vitték át a törvényhozás új palotájába, hogy a magyar állam alkotó részeként jelen legyen a millennium törvénybe iktatásának örökre emlékezetes tényénél.

A szent korona közjogi jelentősége kötelességemmé teszi annak e díszmű keretébe való felvételét, még pedig ereklye számba menő jellegénél fogva, az egyházi emlékek során e helyen, a hol a koronázási eskükeresztet tárgyalom.

A szent koronát a II. és III. táblán mutattuk be szines másolatban, mely az eddigi fölvételekhez mérve, egyike a legsikerültebb reproductióknak.

A szent korona két részből áll: az egyiket II. Szilveszter pápa küldötte szent Istvánnak, a másikat VII. Dukas Mihály görög császár ajándékozta I. Géza (1074—1077) királyunknak.

A pápa által küldött koronából nem maradt fönn egyéb, mint az a széles arany lemezből készült keresztalakú pánt, mely a fej alakjának megfelelőleg lefelé hajlítva, ma a magyar korona felső részét képezi. Ennek közepén a Megváltó ábrázoltatik trónon ülve, jobbját áldásra emeli, baljában zárt könyvet tart. Trónja mellett két oldalt egy cziprusfa a mennyei paradicsomot, keresztes nymbussal ékesített feje mellett pedig a nap és hold a mindenséget jelképezik. Itt sietek megemlíteni, miszerint a Megváltó képét, a sz. korona tetejére készített későbbi kereszt beilleszthetése czéljából átfurták.

Az Üdvözítőt nyolcz apostolának álló képe környezi kereszt alakban. Jobbján sz. Péter és sz. Jakab, balján sz. Pál és sz. Fülöp; fölötte sz. Jakab és sz. Tamás, lábai alatt sz. János és sz. Bertalan vannak ábrázolva még

[1] Ismertette dr. Henszlmann Imre, v. ö. Archaeologiai Értesítő, X. köt. 162—171. lap, két rajzzal. Az ő véleménye szerint a hímzések a casula szövetével egykorúak volnának, a minek tarthatatlanságát már maga a hímzett felirat betuinek későbbi, XIII. századi jellegéből is bebizonyíthatni.

pedig mindegyik külön arany lemezen rekeszes zománczban (email cloisonné), latin nyelven jelölt neveikkel. A képek színhangulata: zöld, kék, vörös, fehér és sárga. Összehasonlítván ezen zománcz-képeket az ismert byzanczi zománczokkal, feltünő rajzbeli gyarlóságuk, a technikai kivitel fogyatkozásai, a zománcz-szinek nyersessége amellett bizonyítanak, hogy ezek nem Byzanczban, sőt nem is byzanczi mesterek kezeiből kerültek ki. Legsikerültebbnek a Megváltó alakja mondható, míg az apostolok képei esetlen zömök alakok s — a mi jellemző — mindannyi keresztbe álló szemekkel bír, azaz bandzsa. Byzanczi eredetű zománczképeken ezen hiba nem jő elő, mert különös gondot fordítottak a szemek állására, melylyel a csoportosított alakok összetartozását iparkodtak kifejezni.

A pápai korona zománczos lemezei kétségtelenül nyugati ötvösműhelyből származnak és byzanczi minták után készültek. A latin feliratok is erre vallanak. Valószinűleg Italia kolostoraiban vagy a zománczozás és ötvösség egykori kiváló fészkében, Trierben kell a római korona mestereit keresnünk.

A II. Szilveszter pápa által küldött sz. koronának eredeti alakja az én nézetem szerint nem zárt, hanem nyilt, abroncs forma volt. A mai keresztidomú pánt közepén levő nagyobb zománczos kép, mely a Megváltót ábrázolja, a király homlokának közepén állott s körülötte foglaltak helyet sorban apostolai. Ha megmérjük a fennmaradt kilencz lemezt és az elveszett négy apostol-képet is hozzáadjuk, 45 centiméter hosszaságot nyerünk, mely a zománczos képek drágakövei és filigrános foglalataival együtt a normalis fejbőségnek egészen megfelel.

A magyar szent korona alsó része, melyet VII. Dukas Mihály görög császár (1071—1078) küldött I. Géza királyunknak, lényegét tekintve mondhatni eredeti alakjában maradt reánk. Ennek már arany szine is elüt a rómaitól, mely utóbbi ezüsttel nincs vegyítve, míg a byzanczi a sok ezüstvegyüléktől halványabb, olyan szinű mint a byzanczi császárok ezen korban vert aranyérmei.

Dukas koronája tulajdonképen két részből van szerkesztve: az abroncs alakú alsó részből és a hozzá forrasztott diadémből. Központját itt is a Megváltó alakja képezi, mely a homlok fölé esőleg karaj idomú lemezre van zománczozva. Fejét keresztes nymbus környezi, jobbjával görög módra áld, baljában zárt könyvet tart. Trónja mellett jobbról és balról cziprusfát látunk, melyek itt is a mennyei paradicsomot jelképezik. A nap és hold helyett két zománczos körben foglalva nevének görög kezdőbetűiből szerkesztett monogramm van alkalmazva. A finom, mondhatni művészi rajz szerint zománczozott alak színhangulata: kék, sárga, vörös és fehér. A korona abroncsát, Krisztus képe alatt egy nagy háromszögű csiszolatlan zafir ékesíti, mely a szent koronának legértékesebb köve. E mellett sz. Mihály és sz. Gábriel arkangyalok mellképei foglalnak helyet rövidített görög neveikkel. Mindkettő emelt arczczal Krisztusra tekint föl. Az arkangyalok után egy-egy sötét gránát, ezek után jobbra sz. György, balra sz. Demeter következnek szintén zománczos mellképben ábrázolva görög neveikkel. A következő mezőkben egy-egy zafirt találunk, majd ezek mellé sz. Kozmasz és sz. Damián zománczos mellképei sorakoznak görög neveikkel. Megjegyzem, hogy mind a négy szent tekintetével az arkangyalok felé van fordulva. Ezek mellett jobbra és balra egy-egy sötét áttetsző nemes ophitkő van foglalva.

Most következik a korona történetére nézve legfontosabb képcsoport. Az abroncs fölött karaj idomú lemezen VII. Dukas Mihály byzanczi császár mellképét látjuk zománczozva görög felirattal, mely magyarul így hangzik: Dukas Mihály, Krisztusban hivő császára a rómaiknak . Fényes öltözetben, fején byzanczi nyílt koronával, jobbjában labarumot, baljában kardja markolatát tartva ábrázolta a művész. Feje körül nem hiányzik a byzanczi császárokat jellemző nymbus sem. A zománczok színhangulata: vörös, sárga, zöld, kék és fehér.

Dukas mellképe alatt az abroncson egy csiszolt zafir ékeskedik, mellette (a császártól számítva jobbra) fia, Konstantinos Porphirogenetos zománczos mellképe foglal helyet; a reá vonatkozó görög felirat magyarul így szól: a bíborban született Konstantinos, a rómaiak császára . Alakjának egész előállítási módja atyjáéhoz hasonló. Meg kell jegyeznem itt, hogy mindketten velünk szemben néznek, s e két lemez feliratai a többiektől eltérőleg vörös szinekkel vannak zománczozva.

Dukas alatt balról I. Géjza királyunk zománczos mellképét látjuk. Fejét nem köríti nymbus, koronája, egyszerű abroncs alakú, mely a homlok közepén látszik kissé emelkedettebbnek. Jobbjában jogart, baljában kardja markolatát tartja. Tekintetét Dukas és fia felé irányozza, a kiktől a koronát kapta. Feliratának magyar fordítása így hangzik: Geobitz (Géza byzanczias neve) despota, hivő királya a turkoknak (t. i. a magyaroknak).

Ha most összehasonlítjuk ezen byzanczi eredetű zománczos képeket a pápai korona képeivel, akkor látjuk csak a kettő közötti különbséget! A byzanczi mester művészi rajzok után, meglepő finomsággal dolgozott. Az arczoknál nem elégedett meg az egyszerű aranykörvonalakkal, mint ezt az italiai zománczképeken tapasztaljuk, hanem ezeket árnyékolta s így plasztikussá is tette.

A Dukas-korona diadém-részei a rekeszes zománcz különös és ritka nemével vannak megalkotva. Értem a Krisztus alakja mellett két oldalt háromszögű és karaj idomban váltakozó zománczokat. Ezek technikájukat tekintve

a most ismertetett byzanczi zománczokétól teljesen elütnek. A zöld és kékes pikkelyeket ábrázoló zománczok a világosság felé tartva átlátszók (émail à jour, à plique), mert nincsen alattuk fémlemez. Hasonlítanak a méhek mézsejtjeihez, miért is «sejtes zománcznak» nevezhetjük, míg a többi byzanczi zománcz jelzésére megtarthatjuk a «rekeszes zománcz» nevet.

A korona diadém-részeinek csúcsait felváltva drágakövek és gyöngyök ékítik, melyek keresztül vannak furva és aranyszögre fűzve. Az abroncson alant és fent aranyszemek által tizenhat szakaszra osztva igazgyöngysor vonul végig, a korona hátsó részén pedig Dukas képe és a sejtes zománczok között 9—9 aranyszögre fűzött öregszemű igazgyöngy képezi a diszítést.

A byzanczi korona jellemző része — mint ez Dukas és fia koronáin is látható — a két oldalt és hátul lánczocskákról lecsüngő kövek. Két oldalt 4—4 egyenlőtlen hosszúságú lánczról, hátul pedig egyetlen lánczról hármasával jobbára almantinok és zafirok (köztük egy-egy lila szinű korund, egy zöld türkisz is, egy kő pedig hiányzik) csüngenek.

Azon kérdésre, hogy mikor illesztették bele a Dukas-féle koronába a II. Szilveszter pápa által küldött korona részleteit? történeti adatok hiányában igen nehéz a felelet. Egyedüli támpontul a zománczos képek köré foglalt kövek és gyöngyök, valamint a filigránékítés minősége szolgál. Ezekből következtetve, még az Árpádok korában, a XIII. században készíthették a kereszt alakú arany pántot s helyezték a drágakövek foglalatához hasonlón kiemelkedő lemezrekeszekbe a kilencz zománczos képet, melyeket az ismeretlen módon megrongált római koronából megmentettek. Valóságos ereklye-számba mentek ezen részletek, a mit a gondos foglalat filigrános ékítése, gránátokkal és gyöngyökkel való megrakása bizonyít. A Dukas-féle korona tehát csak foglalata a pápai koronarészleteknek, mely mint foglalvány mindenkor nagyobb becsben tartatott. Meg azután mivel is lehetne indokolni azt, hogy ugyanazon koronán Krisztus alakja kétszer fordul elő — egyszer a kereszt alakú pánton, másodszor a Dukas-féle koronán — ha nem a kegyelettel, melynek ezt a pleonazmust meg lehet bocsájtani, de a tervező művésznek bizonyára nem.

Átmérője 0·203—0·216 méter; súlya 2056 gramm.

A szent korona, a kereszt alakú pánt daczára ma sem mondható zárt, hanem nyílt koronának, mert az arany szövetből készített sapkaalakú bélés nem lényeges tartozéka. Kitünik ez abból is, hogy több ízben megváltoztatták, legutóbb 1867-ben, egészen új bélést helyeztek belsejébe.

Nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy ma a ferdén álló arany kereszt sokkal későbbi keletű rajta, hogy sem azt eredeti alakjához tartozónak mondhatnók. Régente megelégedtek a római rész kereszt alakú pántjával, melynek idoma a megváltás jelvényére emlékeztetett. Később láthatóbb módon a reá alkalmazott arany kereszttel óhajtották kifejezni a szent korona keresztény jellegét, a mikor a Megváltó zománczos képét — mint már fönnebb említettem — elég kiméletlenül átfurták. A kereszt elgörbüléséről, mely nagyobb mérvű ütés, vagy esés következtében jöhetett létre, adatokkal nem rendelkezünk. Mindenesetre az is a nagy kegyelet mellett bizonyít, hogy az elgörbült keresztet azóta nem igazították helyre.

A szent korona közel kilenczszázados viszontagságairól köteteket írhatnánk. Igazán Isten csodája, hogy ezek daczára maig fenmaradt. Megfordult az jóbarát és ellenség, cseh, német és török kézen egyaránt.

Hunyadi Mátyás volt az első, a ki törvényt hozott őrizése felől. Eleinte egy főpap és egy világi főúr rendeltettek őrizetére. II. Ulászló állandóan két világi főúr gondjaira bízta. 1608-ban elrendelte az országgyűlés, hogy az országból kivinni nem szabad. Mégis 1748 április 10-ikén II. József parancsára erőszakkal Bécsbe vitték, honnét hat év mulva valóságos diadalmenettel hozta a nemzet vissza a budai kir. palotába. A szabadságharcz idején Orsova mellett az Allion nevű hegy alján ásták el, a hol 1849. augusztus 22-ikétől 1853. szeptember 8-ikáig lappangott, a mikor szerencsésen megtalálták.

Révai Péter koronaőr 1613-ban külön munkát írt róla,[1] s azóta egész irodalom támadt felőle.

Magyarország koronázási jelvényein kívül, melyek jelenleg is a törvényhozás által e végből kirendelt zászlósurak pecsétjével lezárt vasládában a budai kir. várpalotában külön őrség által őriztetnek, az esztergomi főegyház kincstárában van egy remek művű, gyöngyökkel, drágakövekkel és filigránnal borított arany kereszt, melyre a megkoronázott magyar királyok Isten szabad ege alatt az alkotmányra ünnepélyes esküt tesznek, hogy az ország törvényeit megtartják és mások által is megtartatják.

[1] De Sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius. Augustae Vindelicorum. 1613. 4º. A szent koronáról megjelent főbb művek összeállítását adtam: «A magyar koronázási jelvények» czímű díszmunkámban. V. ö. 12—13. lap.

Ezredéves országos kiállításunk egyik legérdekesebb műdarabja volt e kereszt, mely a XVII. században történt átalakítások daczára, mint az Árpádok korából való ötvösmű is kiváló figyelemre tarthat igényt.

Felső része meglehetősen megmaradt eredeti állapotában, alsó része — szára, gombja és talpa — a rajta levő felirat tanúsága szerint 1634-ben újból készült, régi diszítéséből csupán három filigrános ékítményt alkalmaztak ismét reája.

A tulajdonképeni kereszt végei két nagyobb és öt kisebb félkörből vannak alakítva; előlapját kacsokban és levelekben végződő dús filigrán-ékítés borítja; zafirok, rubinok igaz gyöngyök és gyémántból kirakott kis keresztek ékítik. Közepéről négyes karélyalakú eredeti diszítése, mely valószinűleg a szent kereszt részecskéjét tartalmazta, elveszett s ennek helyébe a XVII. században, a mikor a kereszt alsó részét ujjáalkották, hasonló idomú diszítményt helyeztek, csakhogy azt zöld levelű kék virágokkal borították áttetsző zománczban (émail translucide) s közepére egyenkarú kristály keresztecskét illesztettek, a gyémánt fényét utánzó foliát téve alája, végeihez pedig egy-egy smaragdot erősítvén. A drágakövek közül a csiszolatlanok és az igaz gyöngyök csaknem mind eredetiek, a csiszoltakat (az amethysteket is) később tették reája.

A kereszt hátlapját szintén dús filigrán arabeskek borítják, de egyszerűbb kivitelben, kacsok és levelek nélkül. A négy végén egy-egy kerek felnyitható capsula van, egyikben még a restauráláskor behelyezett szentek ereklyéivel. Az ötödik capsula középett volt, de elpusztulván, helyét ma az előlapon levő négyes karélyú idomnak megfelelőn, kék virágok és zöld levelek közé foglalt dombormű foglalja el, mely sugarak között a bold. Szüzet ábrázolja † REGINA COELI PATRONA HVNGARIÆ († Mennyország királynéja, Magyarország védasszonya) felirattal.

Igen érdekes és a kereszt korára nézve jellemző az oldalain végig futó diszítés, mely filigránból alkotott román stílű árkádsorból áll.

A kereszt alsó része — úgy látszik — nagyjában a réginek mintájára készült, még pedig a belé karczolt (ANNO. 1.6.3.4. RENOVATA) felirat szerint, a XVII. század első felében. Talpa hat karély közé ékelt ugyanannyi szögletből szerkesztve változatos idomú. A mezők közül három a régi talp ékítésével van borítva, mely megegyezik a kereszt filigrános és gyöngyökkel megrakott gazdag kiképzésével. Ezekből mint romokból némi fogalmat alkothatunk magunknak a régi talp fényéről és pompájáról. A többi mezőt áttetsző zománczozásban (émail translucide) Krisztus kínszenvedéseinek eszközei, sugarak közé foglalt IHS és MRA monogrammok töltik ki, a szögletbe futó czikkelyeket pedig zöld levelű kék virágok ékesítik.

Hasonlón zománczozott virágok, passio-eszközök és monogrammok diszítik a nyomott almácskához hasonló gombot is, mely két hatlevelű rozette-ből van szerkesztve. Az alatta levő hatszögű és fölötte a kereszt négyszögű idomához alkalmazkodó alakú szár-részleten csupa virágok zománczozvák.

Azon kérdésre, hogy e nagy értékű, eredetileg ereklyetartó kereszt mikor készült, feleletet adni nem a legkönnyebb. Tekintve ugyanis az ötvös-művészet XI—XII. századi hasonló emlékeit, keresztünk régi része — eltekintve a későbbi változtatásoktól — ezen korra utal bennünket. E feltevésben nem zavar az előlapján szembeötlő négyes karély (Vierpass) sem, mert hasonló alakú encolpiumot találtak III. Béla királyunk (1173—1196) székesfehérvári sírjában is.

Még nehezebb megállapítanunk — történeti adatok hiányában — hogy hol készült e pompás ötvösmű? Véleményünk szerint a nyugoti művészet oly szembeötlő sajátságai észlelhetők rajta, melyek után mesterét Németországban kell gyanítanunk, esetleg Augsburgban, honnét e korból kiváló műdarabok kerültek ki s maradtak reánk.

Az esztergomi főegyház régi leltárai közül az 1551-ik éviben akadunk legelőször nyomára, mely «crux aurea Mediocris Sesquipalme gemmis ac lapidibus ornata, in qua est lignum vite» rövid szavakkal emlékezik meg felőle. Az 1604-iki leltár már bővebben írja le, megemlítvén, hogy nyolcz gyöngy és kövecske hiányzik róla és a Krisztus keresztjéből való ereklye fölött a zafir el van törve.[1]

Rendeltetését az 1654-iki leltár említi először, mint szent István király ajándékát jelölvén meg, «melyre Magyarország királyai koronázás alkalmával esküdni szoktak».[2] Feltünő, hogy az előbbi leltárakban nem találjuk nyomát annak, hogy ezen értékes keresztet szent István királyunk adományának tulaj-

[1] «Est et alia crux ex auro puro altitudinis sesqui palmae gemmis ac lapidibus ornata in qua est lignum Crucis Christi, cum defectu octo gemmarum partim lapillorum quorum palae apparent, item supra lignum Crucis Saphir est contractus.»

[2] «Crux alia major similiter ex auro puro lapidibus itidem pretiosis ornata *a Sancto Stephano primo Regni Hungariae Rege donata super quam Reges Hungariae tempore coronationis iurare consueverunt.*»

donítja a hagyomány. Pusztán a XVII. század késő adatára támaszkodva, még azon esetben is bajos dolog készpénz gyanánt venni ezen állítást, ha nincs kizárva az, hogy a kereszt stíljénél fogva a XI. századból is származhatik.

Mióta Bock Ferencz [1] reá irányította a szakférfiak figyelmét erre a kiváló műdarabra, egész irodalma támadt.[2] A róla közölt rajzok azonban igen gyarlók; első megbízható képét Beszédes Sándor fényképi felvételében kaptuk. A mi szinezett táblánk új fényképi felvétel után készült.

BYZANCZI EREKLYETARTÓ LÁDÁCSKA.

IX. TÁBLA.

Dr. Figdor Albert bécsi műgyűjteményéből egy igen becses byzanczi ötvösművet mutatunk (IX. tábla) be, mely az Árpádok korából származó emlékek sorába annak révén került, mert eredetileg a zágrábi dóm kincstárának képezte egyik értékes darabját. Történt azonban, hogy a dóm helyreállítási munkálatai költségeinek fedezése czéljából, a kincstár több kincsét, melyek a laikusok előtt csekély értékűeknek látszottak, elárverezték. Ezen az árverésen dr. Figdor több tárgygyal gazdagította gyűjteményét, köztük a szóban levő ereklyetartó ládácskával is. Annyi bizonyos, hogy az aranyozott vörösrézből készült ötvösmű, laikusok előtt első pillanatra nem nagy becscsel bírhat. Ennek köszönheti jelenlegi tulajdonosa, hogy könnyű szerrel hozzá juthatott.

A szakértőnek azonban rögtön feltünik az anyag szokatlansága, mely byzanczi szép zománczképeivel ezen ötvösművet a ritkább emlékek sorába emeli. Erről meggyőződhetik mindenki, a ki a fönnebb (54. lap) sikerült szines nyomatban adott részleteket (77. és 78. ábra) figyelmére méltatja.

Az 0·51 m. hosszú, 0·092 m. széles és 0·097 m. magas ládácska sima fenekét kivéve — csupa zománczczal van borítva. Elől arabeskek között madarak, hátul mandorla idomokba zárt fehér egyenkarú keresztek ábrázolvák. Két keskeny oldalára arkangyalok mellképeit, fedelére pedig kerek medaillonokba foglalva Krisztus, szűz Mária és szentek alakjait zománczozta a művész. Lássuk egy kissé közelebbről az egyes alakokat.

Az egyik keskeny oldalon Mihály arkangyal mellképét látjuk (szines másolatban fönnebb az 54. lapon 77. sz. alatt mutatom be) szürkés-zöld alapon, vörös szegélyű kék ruhában, mellén keresztbe vetett sárga stólával, mely vörös szegélyű és kék színnel van élénkítve. Alsó ruhájának világosabb kék szine, jobb karjának öltönyrészletén a sötétebb felső ruhától megkülönböztethető. Szárnyainak tollai a világos és sötétebb kék szinűeken kívül még sárgák. Arcza és kezei test szinűek, sötétkék haját vörös kővel ékitett fehér diszítmény élénkíti és két oldalt merev szögletes fehér szalag tartja össze. Feje körül nincsen nymbus; jobbjában hosszú pálczát, baljában kereszttel diszített gömböt tart. Görög nyelven írt nevének rövidítése feje mellett két oldalt olvasható.

Hasonló alakítással van Gábriel arkangyal a ládácska tulsó keskeny felén ábrázolva, szintén rövidített nevével együtt.

A ládácska fedelén hat egész és két csonkított kerek medaillonban nyolcz kisebb méretű mellképet találunk a következő sorrendben: Georgios, Agatha, szent Mária, Krisztus, Keresztelő szent János, Simon, Judas és Dimitrios. Ezen alakok színhangulatáról kellő fogalmat nyujt szinezett 78. ábránk, melyen Krisztus, keresztelő szent János és szent Simon mellképei vannak bemutatva. Az Üdvözítő jobbjával áldást oszt, még pedig görög modorban, t. i. hüvelykje és középsőujja érintkeznek, ellentétben a latin modorú áldással, melyet a zártan tartott ujjak közül a mereven kinyujtott mutató és középső újjal jellemeznek. Balkezében fényes kötésű könyvet tart; nymbusát kereszt diszíti, míg a többiek nymbusa egyszinű, zöld vagy kék.

A kerek medaillonok alapszine kékesbe játszó fehér; az alakok Krisztus felé vannak fordulva, kivéve szent Simont, a ki Júdásra néz, mint a kivel egy napon szenvedett vértanuságot és Georgiost, a kinek mellképe a képcyclust megnyitja.

Érdekes megfigyelni a byzanczi rekesz-zománcz technikáját, a mennyiben ebbe a kipattogott zománczok helyén bepillantanunk lehetséges. A rekeszek finom vörösréz lemezkékből készültek s a képek síkjába eső szélük meg van aranyozva. Az arczok és ruharedők körvonalai finomak és gonddal tervezett rajzokra engednek következtetni. A zománczszinek összetétele kellemes változatban van alkalmazva, a mi nagyon hozzájárul az alakok mozgásában nyilvánuló érzés fokozásához. Általán, Krisztus alakját kivéve, merevséggel alig találkozunk a képeken, miért is joggal lehet ezen byzanczi eredetű ötvösművet a XIII. században készültnek véleményezni.

[1] Der Schatz der Metropolitan-Kirche zu Gran in Ungarn. Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. III. köt. 1859., 123—126. lap, 3 fametszettel.

[2] Lásd összeállítva: dr. Czobor Béla, Tanulmányok az esztergomi főszékesegyház kincstárában. (Egyházművészeti Lap II. évf. 170. lap), hol e történeti becsű ötvösműnek «A román ereklyetartó kereszt» czímmel tüzetes leírása is található.

A KORONÁZÁSI ESKÜ-KERESZT.

Felső része XI–XII. századi ötvösmű, aranyból, filigránnal, drágakövekkel és igaz gyöngyökkel ékítve. A rajta levő feliratok szerint 1634-ben átalakították. Ekkor készült újból a szára, gombja és talpa, mely utóbbira reáillesztették a régi talpból származó filigrános lemezeket. — Az esztergomi főegyház kincstárában őriztetik.

COLLI
PATRONA
REGINA

Rendeltetésénél fogva ereklyék befogadására és tartására szolgált. Ily ládácskákban és szekrénykékben hozták keletről a középkorban, kivált a keresztes háborúk idejében a szentek ereklyéit és tartogatták a templomok kincstáraiban oly czélból, hogy a felállítandó oltárok köveibe eloszszák, mert — mint ismeretes — csakis olyan oltáron szabad szent misét mondani, melynek kőtáblájában a vértanúk sírjára emlékeztetőn, szentek hiteles és a püspök pecsétjével lezárt ereklyéi foglaltatnak.

83. ábra. A Magyar Nemzeti Múzeumból.

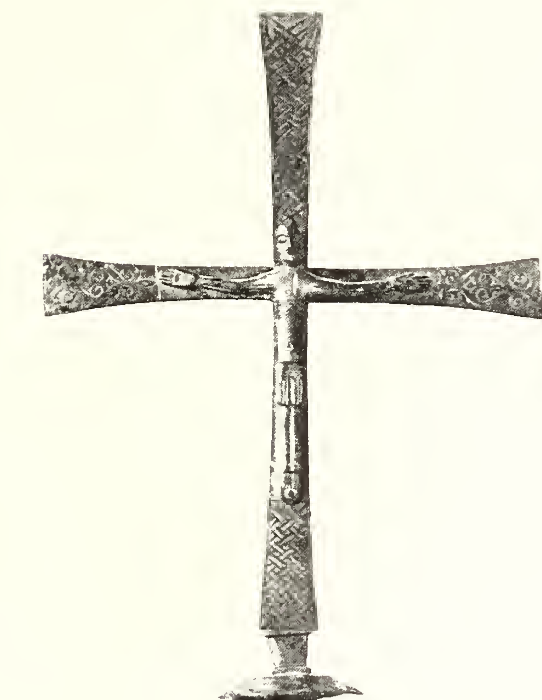
Ezen ládácska fedele hátul három csuklóra járó aranyozott vörösréz pánttal van ellátva, a negyedik, mely elől volt s a fedél lezárására szolgált, fele részben elveszett, valamint hiányzik a ládácska sima vörösréz fenekéből is egy jókora darab.

Mindezen hiányok daczára, ereklyetartó ládácskánk a zágrábi dóm kincstára Árpádkori emlékeinek egyik igen becses példánya volt és jelenleg dr. FIGDOR ALBERT gyűjteményének egyik számot tevő darabja, mely tudtunkkal ezúttal először van megfelelő ábrákkal irodalmunkban ismertetve.

ÁRPÁDKORI KERESZTEK ÉS EGYÉB TÁRGYAK.

XIV. TÁBLA.

A románkori egyházi szerelvények közül egész sorozat keresztet állítottunk ki, melyeken a Megváltó felfeszített alakja a mai felfogástól eltérőleg van ábrázolva. Nevezetesen a realistikus felfogás, mely szerint Krisztust mint a kereszten kiszenvedett Isten-embert, szenvedése élénk nyomaival állította a hívek szemei elé a művész, a román korszakban teljesen ismeretlen volt. Ezzel ellentétben eszményi felfogással találjuk Krisztust ábrázolva, kifeszített karokkal, egymásmellé helyezett lábakkal, nyitott szemekkel, nem ritkán fején koronával s térdig, vagy még azon alul érő ágyéktakaró ruhában. Mint király, győzedelmeskedve a halál felett, méltósággal néz le reánk a keresztről, hitet és bizalmat öntve lelkünkbe és nem részvétet keltve szenvedései iránt. Lábai alatt rendszerint kis polcz látható, melyen azok pihennek, sőt a kis polcz (suppedaneum) helyett néha, az első ember, Ádám fejét jelképező alakot találunk.

84. ábra. A Magyar Nemzeti Múzeumból.

A Magyar Nemzeti Múzeum három keresztje közül az egyik (83. ábra) fából készült s aranyozott vörös rézlemezzel van bevonva. A kereszt végein annak idoma kiszélesedik, de megtartja négyszögű alakját. Középett pedig lépcsőzetes tagozással szélesebb tér jut a felfeszített Megváltónak. A vörösréz-lemezeket, melyekkel a kereszt magvát képező fát beborították, bekarczolt díszítményekkel ékítették. Ezek közül a végeken geometriai idomokat, a többi részen román lombozatot látunk. Hasonlóképpen van díszítve a kereszt hátulja is, melyről fönt a vörösréz lemezek egy része hiányzik. — Nézzük most a keresztre alkalmazott domborképeket. Krisztus alakja vörösrézlemezből van verve és megaranyozva. Előállítási módja megfelel a románkori fölfogásnak. Fején nyilt koronát látunk, kifeszített karjai nem oly merevek, mint ez a többi bemutatott kereszteken szembeötlő; lábai egymásmellé vannak helyezve s ágyéktakarója körülbelül térdig ér. Igen érdekes az a kezdetleges női alak, mely Krisztus feje fölött van a keresztre erősítve. Feje körül a nymbus magyarázza meg,

hogy ezen alak a bold. Szüzet ábrázolja. Ehhez hasonló alakot is mutatok a XIV. táblán be, mely aranyozott bronzból készült s a budapesti kegyesrendiek tulajdona. Így magában szemlélve alig érthető meg rendeltetése; a Nemzeti Múzeum most ismertetett keresztje azonban kellő felvilágosítást nyujt alkalmazási módja felől. Megjegyzem e helyütt, hogy előfordul az az eset is, miszerint a bold. Szűz alakját a kereszt hátán középett és nem Krisztus feje fölött alkalmazták. Keresztünkön — mint a két lyuk mutatja — volt még egy másik domború alak is, Krisztus lábai alatt. Aligha csalódom, midőn azt állítom, hogy az elveszett dombormű sz. János apostolt ábrázolta. A kereszt hajdani ékítéséből egy gyöngyház darab megmaradt. Úgy látszik, ilyenekkel és talán fél-ékkövekkel is diszítve volt. Hossza 0·428, a kereszt karoknál 0·246 méter. A Nemzeti Múzeum régibb szerzeményei közül való, lelhelyét nem sikerült kipuhatolnom. Készítési idejét a XII. századra lehet tenni.

85. ábra. A Magyar Nemzeti Múzeumból.

A második kereszt (84. ábra) aranyozott rézből való. Már alakja is feltünő s mindannyi kereszttől eltérő. Krisztus kifeszített karokkal élve ábrázoltatik rajta, meglehetős kezdetleges módon vörösrézből öntve. A kereszt előlapján a Megváltó feje felett és lábai alatt a bevésett fonott diszítmények, karjainál pedig a román lombozatok a XI—XII. századra engednek következtetni, a mikor keresztünk készülhetett. Hátlapja egészen sima. Alakja és diszítési módja a lombardiai és dalmácziai hasonló ötvösművekre emlékeztet, ami azonban nem zárja ki azon feltevést sem, hogy magyarországi készítmény lehet. — Magassága 0·258, a keresztkarok hossza 0·18 méter. A Nemzeti Múzeum 1876-ban szerezte vétel útján Fáy Alajosnétól. Megjegyzendő, hogy ereretileg üres aranyozott gombja volt alul, s hihetőleg nyélre illeszthető tokja is, mint a Nemzeti Múzeum harmadik keresztjének (85. ábra), mely szintén aranyozott vörös rézből van készítve s végein gombokkal ékítve. A 0·318 m. magas kereszt legallyazott fát ábrázol s rajta a vert rézből készült Krisztus az előbbi kettőhöz hasonlón koronát visel fején. Ezen nyélre huzható keresztеket k ö r m e n e t i vagy h o r d h a t ó keresztеknek (c r u x p r o c e s s i o n a l i s) szokás nevezni.

Ezen utóbbi kereszthez hasonlót találtak Székesfehérvárott III. Béla királyunk sírjában,[1] csakhogy végeiről a gombok hiányzanak és csupán a nyél számára készült tok felett van egy nagyobb gombja, mely a megváltás nagy művének tárgyát, a világot jelképezi.

A következő kereszt (86. ábra) a budapesti kegyesrendieké. Aranyozott vörös rézből legallyazott fát ábrázol; végeiről a gomb alakú diszítmények elvesztek, hatszögű kis gombja nyujtványban végződik, melynél fogva vagy nyélbe, vagy talpazatra volt erősíthető.

Ugyanezen csoportba tartozik a gr. Andrássy Géza gyűjteményéből kiállított aranyozott bronz kereszt (87. ábra), mely az előbbitől abban tér el, hogy Krisztus fején korona, a kereszt négy végén pedig áttört idomú keret van, melybe hajdan fél-drágakő lehetett foglalva.

Mindkét kereszt korát a XI—XII. századra tehetjük.

Körülbelül száz évvel későbbi a Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet bronz keresztje (88. ábra), melyen a bekarczolt diszítményeken kívül Krisztus felfeszített alakja mellett ott látjuk a bold. Szűz és szent János apostol

[1] Közzétette É r d y J á n o s a K u b i n y i F e r e n c z és V a c h o t I m r e által kiadott «Magyarország és Erdély képekben» czímű folyóiratban; 1 köt. 47. lap rajza a táblán; azután H e n s z l m a n n I m r e, A székesfehérvári ásatások eredménye. 1864. 207. lap, ugyanő Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű műemlékeinek rövid ismertetése. Bpest, 1876. 58. lap, 46. ábra.

KÉZMELEGÍTŐ.

Bronzból, XII XIII. századi munka. A M. N. Múzeum tulajdona.

GYERTYATARTÓ.

Bronzból, XII XIII. századi mű. Az Erdélyi Múzeum tulajdona.

KRISZTUS ALAKJA.

Vörös rézből; XI XII. századi lomoges-i munka zománczczal. A budapesti kegyesrendiek tulajdona.

A SZEGED-CSORVAI TÖMJÉNEZŐ.

Bronzból XI XII. századi munka. A szegedi városi múzeum tulajdona.

GYERTYATARTÓ.

Bronzból, lába a XII–XIII. századból, felső része későbbi. A M. N. Múzeum tulajdona.

ROMÁN KERESZT TALPA.

Bronzból öntve és aranyozva; a XI–XII. századból. A M. N. Múzeum tulajdona.

MELLKERESZT.

Bronzból öntve XI–XII. század. – Despinits Péter dr. gyűjteményéből.

SZ.-MÁRIA-ALAK.

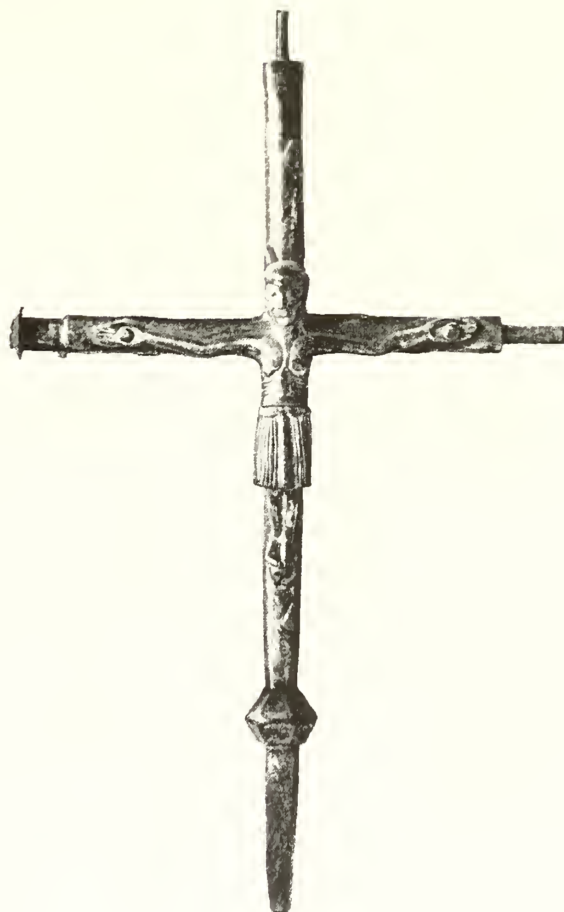
Vörös rézből, aranyozva. XI XXII. századi munka. A budapesti kegyesrendiek tulajdona.

XIV.

képeit. Ezen kereszt is körmeneti czélokra szolgálhatott, legalább erre látszik utalni a végén levő nyujtvány, melynél fogva az a nyélbe illeszthető volt.

Egy másik nem kevésbbé érdekes sorozatot állítottunk egybe az Árpádkori bronz mellkeresztekből (crux pectoralis), melyek meglehetős durva öntvények és felnyitható szerkezetük ereklyék befogadása czéljából készült. — Ilyeneket nemcsak a főpapok hordoztak, hanem a laikusok is viseltek lánczon vagy zsinóron nyakukban s elhaltuk után velök temették azokat el.

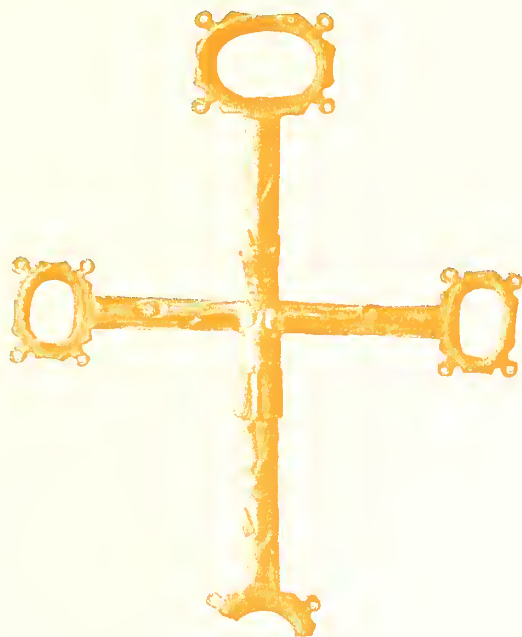

86. ábra. A kegyesrendiek gyűjteményéből.

A Bartalos Gyula mellkeresztje (89. ábra), Krisztus alakján kívül három felismerhetetlen mellképet is ábrázol meglehetős durva öntvényben. Az Egri Lyceumi Múzeum tulajdonát képező mellkereszt (90. ábra) tulajdonképen egy részét, még pedig hátulját mutatja az ily ereklyetartó mellkeresztnek s ez okból nem is Krisztus felfeszített alakját, hanem a bold. Szüzet imádkozó helyzetben látjuk rajta domborműben négy medaillonba foglalt felismerhetlen mellkép között.

A Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet által kiállított mellkereszten (91. ábra) csak az Üdvözítőt szemléljük, míg a XIV. táblán adott szintén bronz mellkereszten a négy mellkép között szűz Mária imádkozó alakja foglal helyet. Ezen utóbbi mellkereszt dr. Despinits Péter tulajdona.

A most ismertetett mellkeresztek korára nézve meg kell jegyeznem, hogy azt pontosan meghatározni nagyon bajos, mert a rajtok levő alakok többnyire elmosódottak s így mindössze a kereszt alakjára vagyunk vizsgálódásainkban utalva. Az itt ismertetettek közül legrégibbnek a két utolsó látszik; ezek készíttetési ideje a X. századig nyulhatnak föl, míg a többi a XI—XII. században készülhetett.

87. ábra. Gróf Andrássy Géza gyűjteményéből.

Ugyanezen csoportba tartozik a budapesti kegyesrendiek aranyozott rézből készült Krisztus alakja (rajza a XIV. táblán), mely az itt bemutatottak között kétségtelenül a legfényesebb volt. Nevezetesen Krisztus szemei és ruházata, mely övétől térden alul betakarja testét, vésett aljú zománczczal (émail champlévé) van ékítve. Fején nyílt koronát visel, lábai egymás mellé helyezvék, karjai azonban meg vannak csonkítva. Mindenesetre kiválóan diszített kereszt maradványa ezen alak, mely a XI—XII. századból való franczia eredetű (limoges-i) ötvös munka.

Hasonlóképen vésett alju zománczczal volt kitöltve a kerek XII. századi lemez is (92. ábra), mely Krisztus áldó mellképét ábrázolja, baljában könyvvel. Jelenleg a Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet tulajdona, hova néhai dr. Henszlmann Imre hagyatékából került a fönnebb (88. ábra) ismertetett kereszttel együtt. Ily zománczos lemezekkel szokták a románkori fa-ereklyetartó szekrénykéket diszíteni s valószinűleg ez is hasonló czélra szolgált.

Az oltár felszereléséhez tartozó tárgyak között nem utolsó helyet foglalnak el a gyertyatartók, melyek a román korban alacsonyak és gyakran jelképes állatok alakjaival vannak diszítve. Ezen állatok sárkányok vagy gyíkok, s a gyertya világosságától futó helyzetben a gonosz szellemet jelképezik, mely az Úr világosságától fut és sötétséget keres.

Ilyen gyertyatartót bronzból XIV. táblánkon mutatunk be a Magyar Nemzeti Múzeumból, melynek egymásba fonódó diszítményekből alakított háromlábú talpa Árpádkori ötvösmű; felsőrésze ellenben, melybe a gyertyát illesz-

tették, sokkal későbbi, a XV—XVI. századból való. Az árpádkori rész 0·22 m. magas és soha sem volt aranyozva. Áttört művű lombozatai között sárkányokat látunk minden oldalán kettesével, lábai felett is kezdetleges sárkányok ülnek összevont szárnyakkal. A Magyar Nemzeti Múzeum 1877-ben vásárolta Szalay Ágoston gyűjteményéből.

88. ábra. A Felsőmagyarországi Múzeumból.

Eredetileg ezen román gyertyatartónak volt szára, gombja és tányérja, de ezek elvesztek. Körülbelül oly formán nézett ki, mint az alatta ábrázolt bronzból öntött 0·15 m. magas igen díszes talpazat, csakhogy ez utóbbi nem volt soha gyertyatartó, hanem egy igen szép XI—XII. századból való oltárkeresztnek a talpazata. Az áttört művű egymásba fonódó lombozatok között sárkányok rejtőznek, a három lábat, melyeken áll, szintén sárkányok képezik. Ezek fölött hasonló, de kisebb sárkányok leeresztett szárnyakkal sietnek a világosságtól lefelé. A sima hengeridomú szár közepén áttört lombozatból alakított gombja és a felső rész hasonló díszítése sejtetni engedik, hogy minő fényes lehetett azon oltárkereszt, melynek ez csak talpazatául szolgált. Különösen ki kell emelnem a ciselirozás finomságát, a mi a gazdag aranyozás daczára oly szembeötlő, hogy abból kiváló mester kezeire kell következtetnünk. Azt tudjuk felőle, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum 1870-ben Pilakker Ferencz szent-miklósi lakostól szerezte vétel útján.

Igen csinos az Erdélyi Múzeum-Egylet tulajdonát képező kis román bronz gyertyatartó, mely griffmadarat ábrázol csőrében magot tartva s a tulajdonképeni gyertyatartót hátán hordja. Az egész mindössze 0·155 magas. Ezen ritka példány pedig a XII—XIII. századból való. Ehhez hasonlónak mondható a Magyar Nemzeti Múzeumban őrizett bronz gyertyatartó, melyet 1892-ben a hajduhadházi határban találtak. Egy madártestű nőt ábrázol, a ki kezeivel vállain áthajló ágokat tart, melyek hátán a gyertya reá illesztésére szánt tövises nyujtványban végződnek, a szárnyak felett lefelé simulva pedig fogantyút képeznek.[1]

89. ábra. Bartalos Gyula gyűjteményéből.

Hazánkban nem kevésbbé ritkák a tömjénezők (thuribulum), a mi fölött már csak azért sem lehet csodálkoznunk, mert a liturgikus tárgyak az isteni tiszteletnél segédkező gyermekek kezeire voltak bízva és így igen hamar tönkrementek. Nem is ismerünk nálunk az Árpádok korából több példányt, mint a XIV. táblán bemutatottat, mely a szeged-csorvai pusztán jött napfényre és jelenleg a Szegedi Városi Múzeumban őriztetik.[2] Két részből áll: alja tömör és sima, felső része áttört lombozatok között madarakat ábrázol. Három helyütt megvan rajta a láncztartó nyujtvány és fedelén a negyedik számára lánczkészült fül, de lánczai és felső fogója nem kerültek elő. Diszítményének a most leírt tárgyakhoz feltünő hasonlatossága miatt, e tömjénező korát szintén a XI—XII. századra tehetjük.

Még egy tárgyat látunk XIV. táblánkon, mely azonban évszázadok óta már egészen kiment a divatból. Az a talpas, fedelén kisebb-nagyob lyukakkal mustrázottan áttört golyó alakú bronzedény kézmelegítő (pomum calefactorium) volt, melybe jól átmelegített golyót helyeztek

[1] Rajza és leírása Schnütgen-től az «Archaeologiai Értesítő» új folyamának XIII. kötetében, 143. lap.
[2] Közzétéve az «Archaeologiai Értesítő» új folyama XV. kötetében 362. lap.

és szigorú tél idején a pap az oltárnál kezeit ilyennél melengette. Ezen 0·125 m. magas és 0·064 m. átmérővel biró edény a Magyar Nemzeti Múzeumé s kora az Árpádok idejére, a XII—XIII. századra vihető vissza.[1]

Még egy bronz ötvösmű van, a mi a kiállításon méltó feltünést keltett. Ide mellékelem (93. ábra) rajzát. Egy lovas vitézt ábrázol, a ki nyeregben ül, paizsot tartva, mögötte kutyája a ló hátán áll, s a ló nyakán egész naivul egy visszatekintő futó nyúl van domborműben kiverve, melylyel az ötvös vadászjelenetet kivánt ábrázolni.

90. ábra. Az egri lyceum múzeumából.

E lovas alak víztartó edényül (aquamanile) szolgált, minőket profán és egyházi czélokra egyformán használtak. A Magyar Nemzeti Múzeumban egész sorozat van hasonló emlékekből. Fölemlíthetem a kentaur-idomú és oroszlán alakú bronz aquameniléket, melyeknél a rajta ábrázolt középkori vitéz miatt az itt bemutatott példány jóval érdekesebb. Magassága a ló fejénél 0·27, a vitéz fejénél 0·285; hossza 0·25 méter. Fogója letört róla, a ló farán egy bütyök mutatja helyét. Ezen kívül hiányzik a vitéz sisakja, mely fedő gyanánt szolgált, jobb karja pedig csonka. Báró Wenckheim László kőrösladányi birtokán, a büngösdi pusztán (Békésmegye) találták s onnét került a Magyar Nemzeti Múzeumba. A vizet a vitéz fején keresztül öntötték bele és a ló szájánál ömlött használatkor az ki. Esetlen formája daczára igen figyelemre méltó ötvöstárgy, melynek kora a XI—XII. századra tehető. Becsét emeli, hogy egy darabban öntetett és szép patinája, mely jó formán megmaradt rajta.[2]

Méltán feltünhetett, hogy Árpádkori műemlékeink között kelyhet nem mutattunk be. A legrégibb kehely a soproni városi múzeumban őriztetik. Primitív alakja még őseink bejövetele előtti időre, a VIII. századra vall. Meglepően hasonlít a kremsmünsteri apátság alapítójának, Tassiló herczegnek kelyhéhez, csakhogy a miénk nem díszes, de teljesen egyszerű példány. Becsét azonban emeli a gombjára vésett felirat, melyből mesterének, CUNPALD-nak nevét ismerjük meg.

91. ábra.
A Felsőmagyarországi Múzeumból.

A hazánkban létezett román stílű kelyhek mind elpusztultak. Így például magában a veszprémi székesegyház kincsei között — IV. László királyunknak 1276-ban kelt oklevele szerint — tizenöt drágakövekkel és gemmákkal ékített arany kehely pusztult el, melyek 60 arany márkát nyomtak. Az elpusztult ezüst kelyhek számát húszra teszi ugyanezen oklevél.[3] A pannonhalmi apátság XII. századi leltárában huszonnégy kehely említtetik, köztük tizenhárom aranyból, három pedig gemmákkal ékesítve.[4] Mit adnánk, ha ezen nagyértékű kelyhek közül egyet-kettőt felmutathatnánk?

92. ábra. Zománczos lemez a Felsőmagyarországi Múzeumból.

Mindössze néhány, az Árpádkorból származó átmeneti stílű kelyhet ismerünk. Fölemlítem a Magyar Nemzeti Múzeumban aranyozott ezüst kelyhét, mely BR. RÉVAY FERENCZ ajándéka. Talpa kerek, gombja kiálló rotulusain IHÆSVS majuscula-betűkkel, henger

[1] Először Bock Ferencz adta rajzban. V. ö. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1860. XII. köt. 98. lap 25. ábra.

[2] Rajzát és leírását közölte az Archaeologiai Értesítő» új folyama IX. kötetében 409. lap.

[3] «Quindecim Calices de auro, ornati gemmis et lapidibus pretiosis, sexaginta marcas auri continentes; viginti calices argentei.» Fejér, Codex Diplomaticus, Tom. VI. vol. II. 46. lap.

[4] «XXIV. Calices, quorum tredecim aurei, tres gemmis parati» Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1860. V. köt. 350—351. lap.

alakú szárán barát-írással: maria és go(tt) hilf (Mária Gott hilf) olvasható. Kupája tölcsér alakú. Továbbá a bőnyi ev. ref. templom szintén aranyozott ezüst kelyhét, melynek talpán diszítés gyanánt stilizált liliomokat látunk, gombjának kiálló kerek rotulusain † IŒSVS nevet olvassuk. Kiállításunkra egyiket sem sikerült megkapnunk.

Az egyházi tárgyak csoportjához tartozókul tekinthetjük végül Gizella magyar királyné, szent István neje sírkövét, melyet a Passauban levő eredeti példányról gypsben másoltattunk le. A másik sírkő eredetiben volt kiállítva, t. i. Salamon magyar királyé, melyet a póla-parenzói püspök engedett át kiállításunkra. Gizella sírkövén a felírás igen meg van rongálva, miért is további conserválása céljából, a csúcsíves stíl korában tumba-szerű áttört emelvényt építettek föléje és régi feliratát XV. századi betűkkel reprodukálták rajta. Salamon király egyszerű sírlapján ezeket olvassuk: HIC REQVIESCIT ILLVSTRISSIMVS SALAMON REX PANNONIE, azaz: itt pihen a hirneves Salamon, Pannonia (Magyarország régi neve, az Árpádkori érmeken is így fordul elő) királya. Mindkét sírkő rajzát fönnebb (10. lap, 6. és 7. ábra) adtuk.

93. ábra. A büngösdi aquamanile.

Ezzel befejeztem az Árpádkori egyházi emlékek közül azon értékesebb tárgyak rövid ismertetését, melyek ezredéves országos kiállításunkon, a jaáki apátsági templom mintájára épült kápolnában be voltak mutatva. Ismételem, hogy ezek csak morzsalékai azon fényes egyházi edények- és felszereléseknek, melyekkel szent Istvántól kezdve királyaink, főpapjaink és előkelő uraink Isten házának fényét emelni, dicsőségét gyarapítani törekedtek. Ha fájón esik szivünknek, hogy fényesebb emlékcsoportot együvé hoznunk ezen korszakból nem sikerült: nem titkoljuk örömünket a fölött, hogy az idők viszontagságai mégis megkiméltek legalább ennyit, a miből régi dicsőségünk nagyságára biztos következtetést vonhatunk.

DR. CZOBOR BÉLA.

ÉRMEINK.

Szent István kormánya a magyar numismatikának is kezdetét jelenti. Az őt megelőző korszakban, nemcsak belföldi pénzekről, de rendszeres pénzforgalomról sem lehet szó. Érmek, melyek a vezérek korabeli magyar sírokban előfordulnak, többnyire lombardiaiak, pápaiak és római-német birodalmiak, rendesen ki vannak fúrva, egy vagy két helyen, a mi arra mutat, hogy őseink azokat csak ékítményekül használták.

Az első magyar érmek István nevével és czímével: † STEPHANVS REX vannak verve, középen egyenkarú kereszttel, melynek ágai a körirat egyes betűivel kapcsolódnak össze s a kereszt sarkaiban háromszögek láthatók, a hátlapon ugyanezen előállítás fordul elő † RETIA CIΔITAS † körirattal, a mi nem egyéb mint a Regina Civitas (Regensburg) utánzata, a mivel az első hazai pénzverők, a kik bizonyosan a bajor Gizellával jöttek be, a magyar király székhelyét akarták megnevezni. A királyi székhelynek ilyen megnevezése hazai oklevélben soha sem fordul elő. Ezen, igen sok bélyegváltozatban sokszor tömegesebben is előforduló ezüst denárokból 30 darab ment egy byzanczi aranyra, mely az egész Árpádkoron át rendes forgalomban volt hazánkban is, úgy, mint Nyugat-Európában.

94. ábra. 1. Szent István 1000–1038. – 2. Péter 1038–41. és 1044–1046. – 3. Aba Sámuel 1041–1044. – 4. I. Endre 1046–1060. – 5. I. Béla 1060–1063. Salamon 1063–1074. – 6. I. Géza 1074–1077. – 7. 8. 9. I. László 1077–1095.

Szent István kormányával hazánk békés fejlődése minden irányban megindult. Érdekes, hogy a kereskedelem, mely a Duna–Tisza völgyéből a Balti tengerig s az Atlanti Óceánig utakat talált magának, első királyunk pénzeit is ismertté tette a nyugaton s az északi országban. Több észak-német, livlandi, skandináviai s egy farői-szigetekbeli leletben is találtak István-féle magyar denárt, a balttengermelléki vend herczegek pedig e denárokat utánozták is.

Szent István utódai Péter, Aba Sámuel, I. Endre, I. Béla, I. Géza (utóbbi kettő mint vezér és király) folytatták a pénzverést, azzal a különbséggel, hogy a hátlapon † PANNONIA vagy † PANNONIA TERRA felirat honosodik meg, s minden éremdarabon jegyek (pontok, ékek, keresztkék) alkalmazvák, melyekkel a pénzverőben alkalmazott munkások bélyegzőiket rendszeresen megkülönböztették egymástól, a miből a változatok egész sorai keletkeztek.

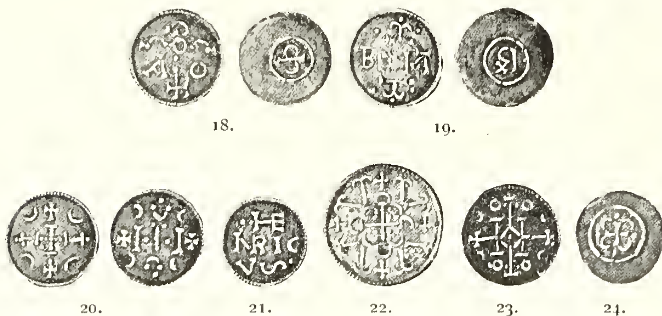

95. ábra. 10. 11. 12. Kálmán 1095–1114. – 13. II. István 1114–1131. – 14. 15. II. Béla 1131–1141. – 16. Kálmán 1095–1114. – 17. II. Géza 1141–1161.

Salamon király idején az eddigi egyszerű kereszten kívül más motivumok lépnek fel az érmeken, a király koronás feje, vagy mellképe, szemben, kezeiben királyi jelvényekkel. I. László alatt az előállítás még változatosabbá lesz; érmein a király koronás feje, különböző diszítésű keresztek

három egymás mellett álló kereszt (Kalvária) vagy sugaras kerék foglalja el az előlapot a rendes köriraton kívül, a hátlapon pedig egy éremfaj kivételével, a király nevének és czímének ismétlését találjuk.

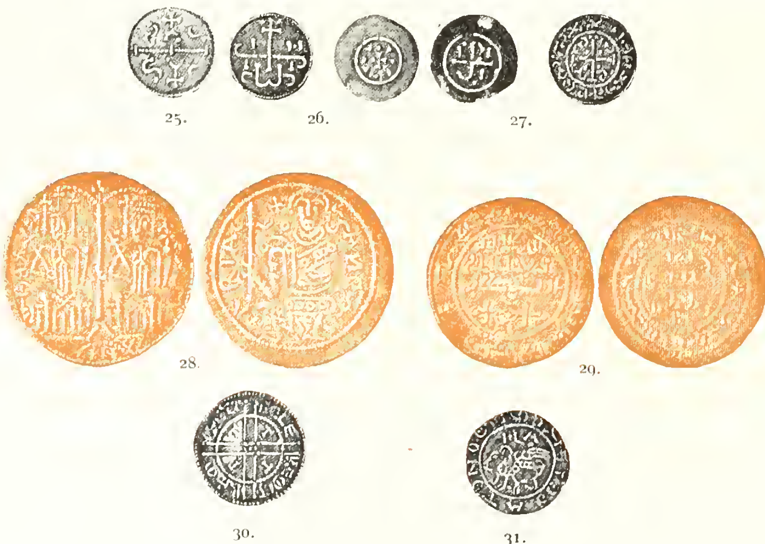
Kálmán, II. Béla, II. Géza királyok alatt az érmek új alakban jelennek meg; sokkal kisebbek mint az eddigiek, úgy hogy ezekből már 60–90 db. felelt meg a byzanczi arany értékének. Előállításuk változatos, de a legtöbb éremfajon hiányzik a király neve s az előlapot keresztekből s más motivumokból képzett diszítmény foglalja el, a hátlapon pedig † LADISCLAVS REX körirat vagy ennek olvashatlan vonáskákkal való jelzése fordul elő, a miben az a tisztelet nyert kifejezést, melylyel a vitéz László király emléke iránt viseltettek utódai.

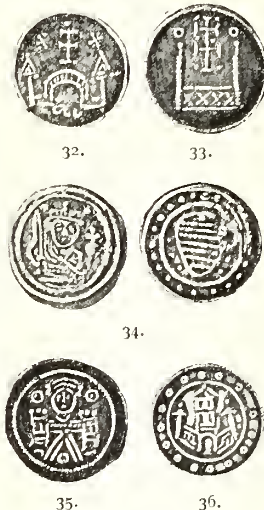
96. ábra. 18. III. István (?) 1161–1173. — 19. III. Béla 1174–1196. 20. III. Béla (?) — 21. Imre 1196–1204. — 22. 23. 24. Imre (?)

Ez éremcsoportokhoz csatlakozik egy újabb, finomabb veretű éremcsoport a király nevével, vagy egyes betűkkel és jegyekkel, melyekkel feltünő kis hátlapi előállításán betűk vagy ornamentális alakok jönnek elő. Veretésük ideje Imre király koráig tart.

III. és IV. István s III. Béla korában a byzanczi befolyás egész súlyával nehezedett hazánkra, a minek érmészetünkben is félreismerhetlen nyoma maradt. E korból valók azok a nagy rézdenárok † SANCTA MARIA előlapi felirattal s a boldogságos szűz byzanczi modorú képével s a hátlapon két trónon ülő királyi alakkal s † REX BELA – REX STS felirattal, melyeket eddig IV-ik Bélának és V. Istvánnak tulajdonítottak, holott azok kétségtelenül Komnen Emanuel pártfogoltja, III. István (II. Béla fia) uralkodása idején verettek. Ez érmekkel (denár) együtt fordúlnak elő, a velük technikára mindenben megegyező, de felesúlyú (obulus) s keleti feliratokat utánzó rézpénzek, melyekhez egy turkestáni kán érme szolgált mintául. Ennek okát egyfelől az arab kereskedelem középtengeri szerepében, másfelől abban kell keresnünk, hogy a XII–XIII. századokban pénzügyeinkre és kereskedelmünkre izmaelita vagy szaraczén pénzemberek nagy befolyást gyakoroltak. Vannak egyéb éremfajaink is arab írást utánzó feliratokkal,[1] a miből nyilvánvaló, hogy bár e feliratok mind olvashatlan utánzatok, azokat a pénzveréssel foglalkozó arab érmészek szándékosan alkalmazták bélyegeiken.

97. ábra. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. III. István 1161–1173.

98. ábra. 32–36. II. Endre 1203–1235.

A keleti feliratú éremfaj, melyet obulusnak neveztünk, arany veretben is előfordul a bécsi császári gyűjteményben. Súlyára nézve a byzanczi triensnek felel meg s így veretését nem véletlenségnek kell tulajdonítanunk, de benne a magyar aranyverés első kisérletét kell látnunk.

99. ábra. 37–49. IV. Béla 1235–1270. V. István 1270–1272.

Imre és II. Endre kora átmenetet képez, egy új numismatikai korszakba, mely a magyar vereteket a frizachi éremcsoportokkal hozza kapcsolatba. II. Endrének szoktuk tulajdonítani azokat a felirat nélküli, templomokat,

[1] Rupp: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei I. köt. 103., 108., 109., 133., 313. számok alatt.

épületormokat s más rokon előállításokat ábrázoló éremfajokat, melyeknek motivumaiban többször felismerjük a frizachi mintákat (Aquileja, Frisach, Karinthia, Salzburg). E korszakban tünik fel érmeinken először a paizs az ország czímerével.

IV. Béla, V. István, Kún László, III. Endre s közvetlen utódai: Venczel és Ottó pénzei egy összefüggő rendszert képeznek. Apró denárfajok, koronás királyi főkkel, ülő vagy álló királyi alakokkal, czímerekkel, angyalokkal, fantasztikus állatalakokkal, melyekkel a csúcsíves styl mindinkább előtérbe lép. Ez érmek legtöbbje felirat nélkül szűkölködik, de heraldikai vonatkozásai gyakoriabbak s öntudatosabbak mint előbb. Így IV. Béla két éremfaján a magyar királyi jelvényeken kívül kétfejű sasokat látunk (neje byzanczi császári herczegnő). III. Endre néhány éremfajának diszítményét pedig szent Márk oroszlánja képezi (Morosini Tomasina).

IV. Béla korával kezdődik a szlavon denárok veretése is s tart Albert király koráig.

DR. RÉTHY LÁSZLÓ.

100. ábra. A román épületcsoport a tó felől.

IRODALMI EMLÉKEK.

Középkori krónikások hiányos ismeretei, a magyarok vasmarka által vezetett fegyverek súlya alatt nyögő népek elfajult írói, szomorú hirét költötték őseink míveltségének. A régi írások avult lapjainak gonddal festett betűiből, a modern Európa népei előtt, harczias, durva és vad, a szellem erejét nem becsülő nép zordon képe domborodik elő.

Regino sokat forgatott krónikája, Widukind, Liudprand följegyzései, a szent galleni Ekkehard leírása, szent Viborada életírójának kifakadása, Leo Marsicanus Monte Cassinói krónikája, Piligrin és Salamon püspökök levelei, a merseburgi Thietmár könyvei, freisingeni Ottó irígykedő elbeszélése, a lobbesi kolostor legendása, mind mind csak a harczias, a félelmes ellenséget látják a magyarokban. Az ember, a szellemi élet anyagi közege elhomályosul, intézményeinek, kincseinek, esze és keze teremtményeinek képe, mint sötét üvegen a megtört napsugár, révedezve és gyengén csillámlik elő.

A byzanczi íróknak alaposabb ismeretekből sarjadzott tudósításai, Bölcs Leo Taktikája, Konstantinos Porphyrogennetos, Kinnamos, Niketas Choniates és mások igazságosabb leírásai csak részben s inkább csak az emberségesség szempontjából tudták ellensúlyozni az elfogultság vádjait.

Az újabb történetírás azonban végleg beigazolta, hogy őseink, mikor mai hazánk földjére léptek, a kulturalis fejlettségnek nem megvetendő mértékét hozták magukkal. A szellemi élet csirái nemzeti talajban termettek, ebben fejlődtek ki s a nyugati népek czivilizácziója csupán a színt, a ragyogó külsőt, a keresztényies tartalmat adta meg.

Mikor a népvándorlás nyugatra elszármazott elemei a szellemi népvándorlás munkásainak, a szerzeteseknek kézvezetése alá kerültek, akkor már nemzeti életük úgy az anyagi, mint szellemi téren nagyobb mérvű fejlettséget mutatott. A magyar nemzet azonban alig tette lábát Európa látóhatárának vonalára, még küzdve ama csekélyke földért, melyen fiainak, a jövő daliáinak bölcsője ringott, már is felszívta magába a kulturális előhaladás elemeit: a kereszténységet. Pannonia kapuját a kultura napszámosai előtt Magyarország megalapítója nyitotta meg.

A mit a való történetírás a mult idők homályából kibontott, az irodalomtörténet szerves képpé alkotott, azt történelmi kiállításunk szemlélhetővé varázsolta.

A történelmi kiállítás irodalomtörténelmi része, melynek gazdagságát tagadni nem lehet, bebizonyította, hogy a magyar létének első pillanatától kezdve meg tudta becsülni a szellem erejét, méltányolta annak műveit s részt kért és kivánt annak felvirágoztatásában. Politikai helyzete, világtörténelmi hivatása, a harcz és háború hazájává avatta a magyarok földét. Egyik kezében kard villogott, hogy megvédje a keresztény nyugatot, másik kezével tollat forgatott, hogy méltóan betöltse azt a helyet, mely súlyánál fogva a mívelt nemzetek között méltán megillette.

A gondolatvilág megnyilatkozásának első és legtermészetesebb módja a szó, a beszéd; ennek művészi formája az ének és költészet.

Az új haza változott viszonyai, a fölvett kereszténység tanai új fogalmakat, ezek új szavakat és kifejezéseket szültek. A nyelv törzskincse gyorsan szaporodott, ősi ereje hatalmas honosítónak bizonyodott. Ámbár a kereszténységgel egyetemben a latinnyelv is polgárjogot nyert s e kiváltságát a legújabb időkig szívós kitartással

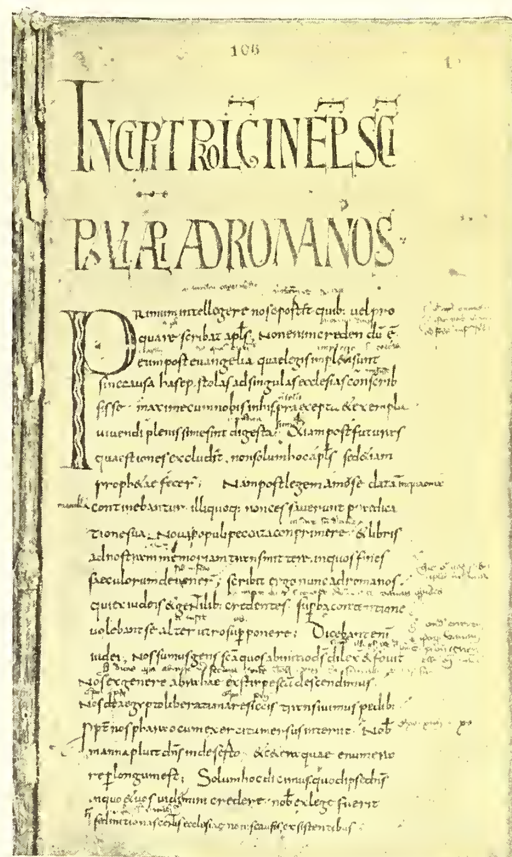
védte, a nemzeti nyelv mégis rohamosan fejlődött s mívelése soha sem szünetelt, általánossága soha sem csökkent. Legrégibb s latin nyelven fenmaradt törvényeink jórésze — Kálmán király kartali végzései — nyilván magukon viselik a fordítás jellegét. XI. és XII. századbeli latin okleveleink, az e korból származó végrendeletek, leltárak és számadások telítve vannak magyar szavakkal, magyarosan összerótt kifejezésekkel. De legjobban igazolja nyelvünk ősi fejlettségét két reánk származott legrégibb nyelvemlékünk: a XIII. század harmadik évtizedéből való s ma a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Halotti Beszéd és a königsbergi egyetemi könyvtárban lévő szűz Máriáról szóló verstöredék.

A nemes önérzetből sarjadzott nemzeti büszkeség a mi eleink történetét is bevonta a legendaszerűség bájos zománczával. A magyar nép mindenkor énekelt. A pogány időkben a tűz tiszteletét, a hadi vitézség táplálását tükrözték énekei vissza. A hún Etele nagyszabású mondája, a fehér ló regéje, a Munkács, Ungvár, Zobor, Csepel, Csanád, Esküllő, Gyula nevekhez, az alpári síkhoz kötött harczi dicsőség stb. őseink kedélyének mélységét, szivöknek nemességét hirdetik. Ezen mondaköltészet ápolása egy külön dalos-rendnek, az énekmondók, az igriczek, a hegedősök rendjének kiváltsága volt.

A kereszténység elfogadása a költészetnek is új irányt szabott. A mondák tovább is élnek, de hátraszorulnak a keresztény hősök tetteit zengő legendák előtt. Az átmenetet a Gellért-legendába szőtt Csanád-monda képezi. Ennek lép nyomába a szent László magasztos alakja körül alakult legenda-kör: a szent László pénzek, szent László füve, a cserhalmi ütközet meghatóan kedves története, bájos költészete.

A gondolatvilág megnyilatkozásának második, tökéletesebb és maradandóbb módja, az írás. Ennek nyomaira reáakadunk már őseinknek a mondavilágba visszanyuló történelmében is. A sokat vitatott hún-székely írás, a manapság is fenmaradt rovás, az írástudás folytonosságát hirdetik.

A honalakulás nagy korszakából már több oklevél bizonyítja az írás művészies alakját. A szent Istvánnak tulajdonított pannonhalmi oklevél mellett, főképen a mártonhegyi főapátságban őrzött Liber Ruber az egyetlen eddig ismert középkori magyarországi chartularium, mely a főapátság kiváltságleveleinek másolatait tartalmazza 1000—1240-ig, bizonyítják az írás rohamos fejlődését. A halotti beszéd és a königsbergi töredék pedig igazolják, hogy a magyar nyelv tökéletesedésének első pillanatában elfogadta a latin betűk használatát, azokat a nemzeti szellemhez idomította s megelőzte Európa összes nyelveit az által, hogy a latin írás legfőbb tökéletességét: a leírás és kiejtés között való azonosságot, a legfinomabb árnyalatokig menő következetességgel vitte keresztül.

101. ábra. Szent Pál leveleinek kezdőlapja.

Az írás fejlődését nyomon követték az irott legendák. Tudós egyházi férfiak ajándékozták meg a nemzeti irodalmat szent István, szűz Imre herczeg, Gellért csanádi püspök, szent Zoeárd és szent Benedek remeték, boldog Margit életével. Sajnos, mindezek közül Árpádkori kéziratban csak egy, a Hartvick püspök által írt szent István élete maradt reánk.

Kiállításunkon ezen legenda két példányban szerepelt. Mindkettő a XII. századból származó másolat. Az egyik nagy nyolczadrétű kézirat a M. N. Múzeum tulajdona. Írásbeli jelleme fracturás, egyszerű és minden díszítést nélkülöz. Valószinű, hogy 1200 táján iratott. A másik legenda a heiligenkreutzi czisztercziek nagy legendariumának (Cod. 14.) részét képezi. Alakja nagy ívrét. A legenda vörös, fehér, zöld és kékes szinekkel festett nagy kezdőbetűvel van bevezetve és szép fracturás betűkkel írva. Leíróját s az iratás pontos idejét nem ismerjük.

A legendás irodalom mellett hamar kifejlődött a krónika-irodalom is. Az esztergomi rövid krónika, mely az Árpádkori királyok egy részének temetkezési helyeit sorolja fel, a XII. századból való. Egy későbbi kézirat borítéklapját képezi ma e becses hártyalevél, mely az esztergomi főegyházmegyei könyvtár tulajdonát képezi s kiállításunkon is látható volt. Az Adnotationes chronologicae saeculi XII-i et XIII-i, melyek egy XII. századbeli misekönyv tiszta leveleire vannak írva s a magyar történelem rendkívül becses forrását képezik, ma a pozsonyi káptalan hazafiasságából a M. N. Múzeum tulajdonát képezik.

Főhelyet fogal el azonban krónikáink között, kétségkívül, a Gesta Hungarorum, a sok vita tárgyát képező névtelen jegyző krónikája, melynek egy 1300 körül készült másolata, a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár tulajdonában van meg. Ide sorolandók még: az Alberik-féle világkrónikába szőtt magyar tudósítások; a Roger-féle Carmen miserabile, az 1242 körül írt Planctus Hungariae, melyek a tatárjárást örökítik meg és a XIII. század első felében élt Tamás, spalatói főesperes Historiá-ja, melyeknek egykorú kéziratai azonban elvesztek.

A hittudomány terén buzgólkodók közül Mór pécsi püspök, Bernát spalatói érsek, Gazotto Ágoston, Girard mester mosonyi főesperes, Pál esztergomi kanonok, Antal pozsonyi prépost, Ürményi János budai prépost, Jakab mester csazmai, Endre esztergomi, Vancsay Urbán pozsegai prépostok nevei maradtak fenn. De leginkább bizonyítja a hittudomány fejlettségét azon körülmény, hogy mystikus irodalom kevés számú női mívelői közé mi is besorozhatunk egy kiváló nevet, IV. Béla király leányát, Margit, domokosrendű apáczát. Az Együgyüek

102. ábra. Szent Máté és evangéliumának kezdő lapja a Codex Aureus-ból.

Tükre czímű művét, olasz fordításban és XV. századbeli átiratban, mutatta be kiállításunkon az a codex, mely a bécsi cs. és kir. udv. könyvtár tulajdonát képezi.

A tudományosságnak nagy akadálya volt a könyvnek drága volta. A XII. és XIII. században még valósággal bámulat tárgya volt az olyan, a kinek több könyv volt a birtokában. Ottó gemblonrsi apátról 1048 táján csodálattal jegyzik fel, hogy 150 könyve volt. Ezt a könyvdrágaságot megmagyarázza az a sok technikai akadály, melylyel a könyvmásoló szerzeteseknek megbirkózniok kellett. Az anyag drága és ritka volta, a közlekedési viszonyok nehézkessége, a korán lábrakapott s egész a kicsinyeskedésig menő diszítés, mind hozzájárult a könyvek drágaságához.

Őseink e tekintetben sem maradtak tétlenek. A reánk származott adatok alapján kimutathatjuk, hogy nálunk már e korban is oly nagy számú könyv vala, mely tiszteletet szerzett volna Európa bármelyik kultur-nemzetének.

Szent Gellért, az első csanádi püspök, már bakonybéli magányában írt, másolt és szerzett könyveket. Ezek képezték a csanádi egyház első könyv-állagát. Szent László a pannonhalmi apátság birtokait és kincseit megerősítő levelében, mely 1093-ban kelt, mintegy 60—70 könyvet sorol fel. Bernát és Ugrin spalatói érsekek tömérdek szép könyvet osztanak szét. A csatári monostor 1263-ban egy festett bibliájáért, melyet Guthkeled Wid mester 75 márkáért egy Farkas nevű zsidónak zálogosított el, s mely utóbb az admonti benczések könyvtárába került, melynek most is egyik legbecsesebb kéziratát képezi, kárpótlásul két birtokot nyer. A veszprémi egyház könyvekben

XV

1276-ban 3000 márka kárt szenvedett, Pál mester veszprémi prépost pedig 1000 márkát. Gyerki László mester, esztergomi prépost 1277-ben mintegy 20 könyvet sorol fel végrendeletében.

Sajnos, hogy részint a sok évszázad viszontagságai folytán, részint és főkép azért, mert a tulajdonosok e könyvek együttmaradásáról végrendeleteikben csak ritkán rendelkeztek, daczára ezen gazdagságnak, reánk csak rendkívül kevés jutott az Árpádkori könyvtulajdonosok állagából. Szép számmal vannak ugyan könyvtárainkban e korból származó kézírásos könyveink s ezek sorából egyeseket kiállításunkon is bemutattunk volt, de azok proveneincziájára nézve biztos támaszpontjaink nincsenek.

A határozottan magyar vonatkozású, sőt részben magyarországi könyvszerzőkre valló codexek közül a két legbecsesebb a cividalei káptalan tulajdonában van. Ez a Psalterium Gertrudis és a szent ERZSÉBET herczegasszony imádságos könyve. Az előbbiről bizonyos, hogy a XII. században magyar birtokosé volt, az utóbbi pedig II. Endre király leányáé volt. Méltán sorakozik ezek közé a kremsieri érseki könyvtárban őrizett biblia, a könyvfestészet e remekműve, mely a táblán olvasható felírás szerint 1270-ben a győri ágostonos kolostort vallá urának.

103. ábra. A Megváltó képe a Codex Aureus-ból.

Nevezetes maradványa régi könyv-állagunknak egy 1228-ban másolt misekönyv, mely a Halotti Beszédet őrzé meg a jelenkor számára. A negyedrét hártyán fracturás betűkkel írt kézirat a pozsonyi káptalané volt, mely azt a M. N. Múzeumba helyezte el. Csatlakozik ehhez a szintén kiállítva volt németújvári ferenczesek missaléja, mint XIII. századból való hártyacodex. Eleje hiányos ugyan, de rendkívül emeli becsét a canonkép: egy a sárgával és pirossal szinezett kezdetleges tollrajz. Ide sorolhatjuk még a gyulafehérvári zsolozsmás könyvet, a pozsonyi káptalan missaléját, a hallei egyetemi könyvtár egy XIII. századi zsolozsmás könyvét, melyben II. Endre királyunknak és nejének Gertrudnak lapnagyságú képe ékeskedik és végre az esztergomi főegyház könyvtárában lévő 1078-ban, gyönyörű uncialis betűkkel írt evangéliumos könyvet, melyet 1554-ben Oláh Miklós esztergomi érsek renováltatott.

A X. századból könyvtárainkban lévő codexek közül megemlítendő a Sancti Pauli Epistolae ad Romanos czímű hártyakézirat, mely a M. N. Múzeum tulajdona. Hoszszúkás keskeny codex a X. század elejéről; egyszerű vörös felírásokkal és kezdőbetűkkel ékítve, elég gondosan írt kerek betűkkel készítve. Tartalmát szent Pálnak a rómaiakhoz írt két rendbéli levele képezi, melynek első lapját (101. ábra) és a kötet elejét diszítő képet színnyomatban (XVI. tábla) adjuk. E kép az utolsó ítéletet tünteti elénk. A négy evangelista jelképe között Krisztust látjuk trónján, alább a holtakat sírjaikból életre keltő trombitáló angyalokat.

Legrégibb, legfényesebb és bibliographiai szempontból a legérdekesebb kézirat hazánkban, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár büszkeségét képező Codex Aureus, a melyből sikerült eredeti nagyságú színnyomatot (XVI. tábla) és két jellemző ábrát mutatunk be.

A legrégibb időktől fogva találkoztak egyesek, kik a kéziratok fényes kiállítására kiváló súlyt helyeztek. A könyvdiszítés rohamosan fejlődött s volt idő, midőn a megjelenítő művészetnek úgyszólván egyedüli terét képezte. Kezdetben csak a szép, uncialis írásra, a fejezetczímek feltünővé tételére törekedtek. Ez utóbbi czélra a vörös színt használták s innen származott a rubrum elnevezés. Később a kész könyvet az író vagy másoló, a könyvfestőnek, a miniatornak adtak át. Ennek feladata a diszítés, a könyv belső tartalmának megfelelő képekkel való ékítés volt. Csaknem túlzásba ment ezen törekvés a fényűzésre amúgy is igen hajlandó byzanczi udvarban. Az egyszerű fehér hártya helyett bibor lapokat, a sötét festék helyett aranyat kezdtek használni. Így születtek meg az arany-codexek, melyeknek egyik remek példányát épen a gyulafehérvári arany bibliában bírjuk.

A gyulafehérvári kézirat az egész codexnek csak felét alkotja. A másik fele elveszett, vagy még rejtőzik valahol. A kézirat szent Máté (102. ábra) és szent Lukács evangéliumait tartalmazza. Mindkettőt remekül szinezett, ornamentikai szabatossággal rajzolt czímlap ékíti. Színképünk a codex főczímlapját, az első evangélium bevezető

sorait tünteti fel. A gazdag keret, a művészies, bár itt-ott hibás rajz, a betűk tiszta és határozott jellege, a hártya komoly és méltóságos alapszinezése, az arany és szinek épsége és ügyessége bámulatba ejti a klasszikus művészetekhez szokott szemet is. A Megváltó byzanczi stílben megrajzolt ülő alakját (103. ábra) egy kör foglalja magában, a melyben a négy evangelista miniature jelvénye, képükkel váltakozva jelenik meg. A felírás a Jelenések Könyvének egyik jellemző mondatából van összeállítva.

Az ívrétű kézirat jobbára fehér pergamen lapokra, két harántosan, aranyozott uncialis betűkkel van írva. Minden egyes lap, a columnák elválasztó vonala apró és elég ügyes kézrevalló ornamentikai díszekből összerótt keretekkel, illetőleg oszlopzatokkal van diszítve, melyekbe elvétve miniatüröket is alkalmaztak. Az első lapokon ívet tartó oszlopzatok által alkoltott hasábokon naptári részleteket és concordancialis commentárokat látunk. Jellemző a kézirat művészére nézve, hogy ámbár diszítésének alapgondolata csaknem mindig ugyanaz, a kivitelben úgyszólván soha sem ismétli magát. A rendkívül becses kézirat beosztásáról, írásának jellegéről tiszta és világos képet nyujtanak mellékelt ábráink.

A kézirat provenienczióját, sajnos, mélységes homály födi. Csak azt tudjuk, hogy a mult század végével Batthyány Ignácz erdélyi püspök tulajdonában volt s ma az általa alapított hires könyvtárnak legnagyobb dísze.

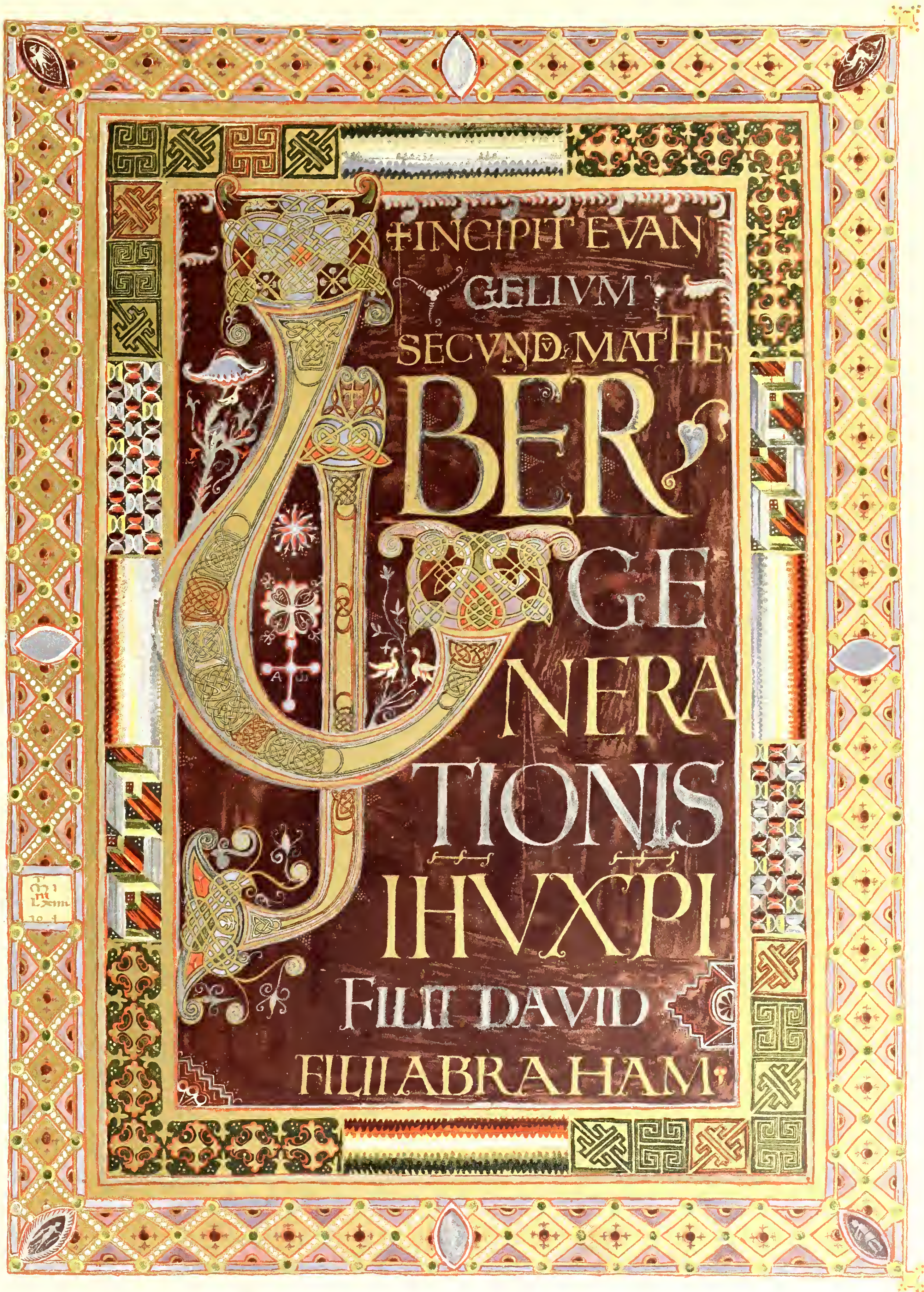
Harczias idők, honalapításban eltelt évszázadok, a nyugalmas perczek teljes hiánya jellemzi az Árpádok dicső korát. A csekély számú emlék, melyet a történetírásnak a szellemi torna teréről felszedegetnie sikerült, mégis elég szép képet nyujtanak a kor míveltségéről, tudományosságunk ősi történelméről. Természetes, hogy ezen míveltség csak egy kizárólagos osztálynak: a papirendnek volt sajátja s a világi elem csak a kivételek között szerepelt. Mindazonáltal ezen hatalmas osztály míveltségének dicsősége, épp oly joggal, mint ez időben Európa minden népeinél, a nemzet egészére is visszahatott.

DEDEK CRESCENS LAJOS.

A GYULAFEHÉRVÁRI CODEX AUREUS EGYIK CZÍMKÉPE.

A biborszínre festett, gazdag ékítésű hártya-lapon sz. Máté evangéliumának kezdő sorai olvashatók. A X. századi fényes codex a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdona.

+INCIPIT EVAN
GELIVM
SECVND MATHE
BER
GE
NERA
TIONIS
IHVXPI
FILII DAVID
FILII ABRAHAM

AZ OKTATÁSÜGY ÁLLAPOTA.

A magyar nemzet a keresztény vallás fölvételével lépett a művelődés terére. Az európai kultura áldásai ezóta termékenyítik a magyar földet s fejlesztik a magyar nemzetet.

Az úttörés erős munkájából az oroszlánrész a benedekrendi szerzeteseknek jut ki. Kolostoraik — Pannonhalma, Bakonybél, Zobor, Pécsvárad, Zalavár, Somogyvár és mások — egy-egy tábora a hit és a tudás harczosainak. Ezek idegenből érkeznek hozzánk. Új itthonukat külföldi mintára, rendi szabályzatuk és a körülmények szerint rendezik be. Nem maradhat el tehát az iskola sem, melyben az új tagok ismereteiket gyűjtögetik. Hiszen képzett, tanult egyénekre volt szüksége a Rendnek, hogy a magyar földön rá várakozó nagy feladatot becsülettel megoldhassa. De meg a rendtagok jórésze fölszentelt pap is, s így a papi állással kapcsolatos tudással kell bírnia. S tényleg látjuk is, hogy hazánk főpapjai eleinte majdnem mind közülök kerülnek ki. Mint tanult emberek már Szent István életében megjelennek előttünk: Fülöp, Henrik, Lénárd és Concius Pannonhalmáról, Krátó és Tasziló Bakony-Bélből, István és Anzelm Pécsváradról, Konrád és Albert Zalavárról. Közöttük heten magyarul is tudnak s tolmácsként szerepelnek.

Hihető, hogy ezek egyrésze már született magyar, s mint ilyen lép a rendbe és jut annyira, hogy pappá szentelik. A rendi pályán eddig elérkezni pedig csak az iskolán át lehetett.

A benedekrendieknél mindegyik kolostor független a másiktól; s így mindegyik maga gondoskodik saját kiegészítéséről, vagyis az utónemzedék neveléséről és oktatásáról. Valószinű tehát, hogy iskola minden kolostorukban létezett. Hiteles adatokból azonban csak annyit tudunk, hogy MÓR, a későbbi pécsi püspök, a pannonhalmi (szentmártonhegyi) kolostorban volt iskolás gyermek; s hogy a somogyvári konventnek már létrejövetelekor van «grammaticus»-a POITIERSI PÉTER személyében.

A benedekrendiek után hazánkba települt többi szerzetes-rendek — a prémontreiek, czisztercziek, ágostonosok, karthausiak, domokosok, ferenczesek, Jánosvitézek, templomosok és német lovagrendiek — szerveztek kolostoraikban iskolát, mert életnemök és feladatuk megkövetelte tőlök is a tudást. Így a cziszterczieknél az 1263-iki nagykáptalan nem fogadja a Rendbe azt, a ki tanultság tekintetében nem üti meg a mértéket. 1281-ben meg már megkivánja, hogy a hol legalább nyolcz szerzetes van, nemcsak hittudományi, hanem egyéb szakra is állítsanak iskolát. De volt is nálok tanult ember. III. Honorius pápa 1221-ben az esztergomi érseket arra kéri, küldjön hozzá a nép javának megbeszélése végett néhány derék és tudományos szerzetest, de ha lehet, mégis cziszterczieket. Részletes adat azonban kevés maradt ránk a szerzetesek iskoláiról. III. Endre király 1290-ben az esztergomi ágostonosok részére egy telekadományt erősít meg, de kiköti, hogy ezen azután oly épületet kell emelni, a melyben a hittudományi intézet és más mesterségek (studium theologie et aliarum archium) iskolája is elhelyezhető legyen. A domokosok győri iskolájáról a Margit-legendából értesülünk: «Néminemű frater Péter, ki vala Győrött lector, annak utánna lőn Magyarországban Provincialis». A domokosok az iskolára nagy gondot fordítottak; tanulmányi rendszeröket már 1228-ban kidolgozták. Rendi szervezetök megkövetelte, hogy a hol 10 tag él együtt, ott lectornak is kell lennie. Nagyon érthető ezen rendelkezés; mert nekik, a prédikátorok rendjének, főfeladatuk a hitszónoklat volt. S hogy ennek megfelelhessenek, az értelem alapos kifejlesztésén kívül sokoldalú ismeretre, a hittudomány átölelésére és szónoki ügyességre, vagyis hosszas iskolázásra volt szükségök.

Hogy a keresztény vallás elterjedjen és mélyreható gyökereket verjen, a szerzetes-rendekkel karöltve buzgólkodik az egyházmegyei (világi) papság. Ennek is tanult elemekre van szüksége, s ezért állítja föl az érseki és püspöki székhelyeken a székesegyházi iskolát, a hol meg csak káptalan van, a káptalanit.

A Gellért-legenda szerint egyik nap harmincz új keresztény férfi jött Gellért csanádi (marosvári) püspökhöz azon kéréssel, hogy gyermekeiket vegye át, taníttassa ki és szentelje papokká. Ez elfogadta, alkalmas házban elhelyezte és Valter mester kezére adta őket, hogy tőle a nyelvtani és zenei ismereteket megszerezzék. Rövid idő alatt szép sikert mutattak föl s mind az olvasásban (lectura), mind az éneklésben (cantu) egészen otthonosak lettek. Ennek láttára a nemesek és az előkelők is átadták gyermekeiket Valternak, hogy a szabad mesterségekre (artes liberales) megtanítsa őket. Ezek lettek az első kanonokok. Őket a püspök nagyon szerette, mert nem voltak idegenek, hanem hazafiak. A püspöknek nagy gondja volt a szegény iskolás gyermekekre. A kicsinyeket az ő házába hozták; ő meg átadta őket az iskolába. A tanítás oly buzgalommal folyt, hogy még az éjjelt is nappallá tették. Gellért küldött követeket a Dunántúlra is, hogy összegyűjtsék a tanulókat. Jött így hozzá német, cseh, lengyel, franczia és más nemzetiségű, a kiket azután fölszentelt és a plébániák élére állított. A mint a tanulók száma nagyon felszaporodott, Valter így szólt püspökéhez: Ezt a nagy sokaságot az olvasásra és éneklésre egymagam nem bírom tanítani. Küldj el és hozass ide lectort, vagy énekmestert (cantor). A püspök Mór szerzetest Székes-Fehérvárra küldi, a hol akkor virágzó iskolák voltak. Mór küldetése értelmében betekint az iskolába. Itt találja a német eredetű Henriket segédmesteri (vicemagister) minőségben s meghívja a marosvári iskolába. Ez a meghívást elfogadja, összeszedi könyveit és Mórral együtt megindul. Gellért szivesen fogadja, lectorrá nevezi, s így Valter ezentúl csak az éneket tanítja.

104. ábra.
Süküsd lector pecsétje.

A «scholasticus», «magister scholarum», a «lector», és a «cantor» megbízható tanuk, hogy káptalanaink mindegyikében volt iskola. S így nálunk testet öltött a IV. lateráni zsinat (1215) határozata, mely minden székesegyháznál olyan magisternek az alkalmazását írja elő, a ki a grammatikai tanulmányokat tanítja. Ezenfölül az esztergomi iskola növendékeiről a bajor Arnold énektanítása révén értesülünk. TAMÁS vicemagistert az 1291 előtti időből ismerjük. Mellékelt (104.) ábránkon Süköd (Sixtus) esztergomi lector pecsétjét mutatjuk be 1272-ből. A lector ül és olvas a kinyitott könyvből, mely előtte könyvállványon (pulpitus) nyugszik. A pécsi iskola szükségletére mutat, hogy Bonipert, Pécs első püspöke, Hilduint azon megbizatással küldi Fulbert chartresi püspökhöz, hogy tőle Priscianus munkájának egy példányát kérje el. Nyitrán már 1111-ben szerepel Vilmos grammaticus. Az Árpádkor leghíresebb iskolája Veszprémben volt. Előadták itt a hét szabad mesterséget (septem artes liberales) és az egyházi jogot. Ezelőtt egyetemnek (studium generale) tartották; de kézzelfoghatólag kimutattam ezen felfogás alaptalan voltát. Székesegyházi iskola volt a veszprémi is, de előkelő és magas szinvonalú. Volt híres könyvtára, és a káptalan 16 jogdoctora közül bizonyára többen tanítottak benne. 1276-ban pusztult el, midőn Csák Péter nádor bosszúból és gyűlölségből, mely lelkét Németujvári Péter veszprémi püspök iránt eltöltötte, Veszprémet fölperzselte.

Miként Nyugat-Európa országaiban, úgy nálunk is a kolostori iskola elemi osztályaiban tanították az olvasást, írást, számolást, éneket és a latin nyelvet. Ezután következett a hét szabad mesterség (septem artes liberales) tanítása. Ez két csoportra — Trivium és Quadrivium — oszlik. Amaz felöleli a grammaticát, rhetoricát és a dialecticát; emez meg az arithmeticát, geometriát, musicát és astronomiát.

A trivium alapvető tárgya a grammatica (nyelvtan). Tankönyvül DONATUS «Ars minor»-ját, tanári vezérkönyvül meg «Ars grammatica»-ját használták. Az «Ars minor» az ő katecheticai módszerével sikert biztosított a tanításban. S ennek megmagyarázásában nagyon kezére járt a lectornak PRISCIANUS «Institutio de arte grammatica»-ja. Mind Donatus, mind Priscianus művét meglehetősen kiszorította «Alexander de Villa Dei»-nek (1199) hexameterekben írt tankönyve. Olvasmányként használták a szentírást, Aviánnak Aesopus meséit, Catonak verses erkölcsi mondatait, Vergiliust és Ovidiust. A hol a pogány költőktől idegenkedtek, ott Juvencus, Sedulius és Pundetius műveihez nyultak. Míg a tanulók a latin nyelvben nem voltak otthonosak, a lector az egyes szókat anya-nyelvre fordította le s ezután hozzáfűzte a nyelvtani értelmezést; később azonban már csak a tárgyi magyarázatot adta hozzá. A versmérték megtanítása elsőrendű feladat. Az ide vágó kézi könyvek nagyrészben Maximus Victorinus munkája alapján készültek. A helyesírásra és az írásjelekre a könyvmásolás miatt kényesek.

Az iskolások az olvasmányból elvégezett anyagot a maguk szavaival adják elő; — így számolnak be, hogy menynyiben értették meg a dolgot. A költői műveket meg szóról-szóra betanulják, hogy így minél könnyebben bele-

[1] Békefi Remig: Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. (Századok. 1896. 321—337. l.).

Ladislaus dei gratia Rex Hungarie Bohem

rei memoriam Liber comitaq mores principum nobilitatis

veluti quidam fulgentes radij in subditorum merita profunduntur

summo studio ipam amplecti vt p eam in nobis pariter cum etate

velud pro lege habere Regum nobilitas vt debere se quod sponte

vt fidelem nrm grate sincereq dilectum Spectabilem et Magni

pum nro ac magnis meritis plenum et pstantem in honorem et d

put in alijs nostris lris suprinde confectis latius hocipm et clarius

honori suo auctiora decoris insignia atq ornamenta adiciamus h

suis et domui beneficio munere collatis Corvum in campo flaveo seu

tulit Nos vero ex nunc in signum noui decoris et magnificate dig

in campo albo sursum erectum sparsisq post sese pedibus et ore apt

Itaq vtraq arma ipa cum suis supra distinctis coloribus p crucem tr

hinc inde diffusis p crista vero inseratur forma ale similr auree desup

exprimi non neglleximus Quam enim forma leonis rubei in campo al

viezt post ... huius Regni nostri disturbium ipe Comes Johannes

Iure tuendo opportuna fuere in sincera fide et solicitudine que sin

animo et ... vti dici solent audacia plereq constat pugna

et offerre atq designat qd Comes Johannes supradictus Corone nre

maiestati nre obtulit ac restituit suaq ppetua assistencia nos ad cor

nia sius appatis coloribus figurata sunt et distincta vtpote virtutib

sius heredibus et posteritatibus vniusis vtriusq sexus animo delib

dedimus donauimus et contulimus atq ex mera plenitudine no

more aliorum Comitum ppetuorum armis vtenaum vbiq in prelijs

Torneis et vexillis et generaliter in quaqlibet re et expedi

gradus vel dignitatis homines existant insignitos dici nominari

jöjjenek a latin nyelv kezelésébe élőszóval és írásban. Ugyanezen czélból voltak szokásban az írásbeli dolgozatok (dictamina) is.

Míg a grammaticai tanulmányokra nagy súlyt fektettek, a rhetorica (szónoklattan) terén megelégesznek az alapvető ismeretek közlésével. A dialectica (logica) már kedvezőbb sorsban részesült. Ennek körébe esnek a gyakorlati czélú vitatkozások.

A tehetségesebbek a trivium bevégzésével megkezdték a quadriviumot. A számtanban (arithmetica) nagy súlyt fektetnek a «computus»-ra, vagyis az egyházi ünnepek kiszámítására, s hisznek a számok titokzatos (mysticus) jelentésében. A «geometria»-val ez a kor keveset törődik, s helyette inkább természetrajzzal tarkított földrajzot tanít. A zenei oktatást az egyházi éneklés követelte meg; miért is rá nagy súlyt fektettek. Az astronomiát (csillagászat) azért tanították, hogy a papságra készülő iskolások az egyházi naptár készítését megtanulják. De a csillagászat ekkor még inkább csillagjóslás (astrologia); az égi jelenségeket bizonyos események előjelének tartják. Több csillagászati tüneményről azonban ezen nemzedéknek is helyes fogalma van.

A hittudományt eleinte nem külön, hanem más tárgyakba szőve tanítják; hiszen ekkor minden tantárgy a vallás szolgálatában állott. De már a budai zsinat (1279) a szerzetesek részére a grammaticán és logicán kívül a theologiát írja elő; s 1290-ben az ágostonosoknak keletkezőben levő hittudományi intézetét látjuk Esztergomban. Az elemi ismereteket és triviumot mindegyik, a quadriviumi tárgyakat azonban csak a nevesebb iskolában adják elő. Az «oblatus» intézmény föltételezi, hogy a kiskorúak nevelése és oktatása a kolostorban már a kora gyermekkortól megkezdődött. A belső iskolák mellett — miként a külföldön — nálunk is bizonyára voltak külsők is, a hova a világi elem járt.

A székesegyházi iskolák szervezete — Szent Gellért nyilatkozata is bizonyítja — lényegében azonos a kolostoriakéval. Sőt a Gellért-legendában a kolostori iskolákban folyó elemi oktatás hű mására is ráismerünk. De mivel részletes adataink e téren a XIV. századra utalnak, a székesegyházi iskola képét az Anjoukorban rajzolom meg.

A plébániai székhelyeken, az egyházi beszédek és hitelemzés alakjában, már ekkor megkezdődött a népoktatás. A városi iskola meg a városi szervezettel egyidejűleg jött létre. IV. Béla törvénye (1251) beszél már zsidó-iskoláról is, midőn ennek háborgatóját másfél márka büntetéssel sújtja és elrendeli, hogy a zsidók között folyó perben a biró csak az ő iskolájuk előtt szolgáltathat igazságot.

Külföldi mintára királyaink is szerveztek udvarukban iskolát. Dénes fia, Dénes a későbbi lovászmester, továbbá Mátyás kancellár és esztergomi érsek IV. Béla királyunkkal együtt nevelkedett. Lőrincz mestert, a ki a király udvarbirája lett, továbbá Tamás nótariust testvérével szintén a királyi udvarban nevelik.

A nőnevelés az apáczák kezében van. A Margit-legenda elénk tárja a nőkolostor nevelő s oktató munkáját. A kit apáczának szántak, rendesen már kis korában kolostorba adták. Így történt Boldog Margittal is; hiszen «ez időben Szent Magit asszony még jól nem szólhat vala». Az apáczák énekelték a zsolozsmát. Érteniök kellett tehát az olvasáshoz és énekléshez. Miért is először olvasásra tanítják őket. Margitunk korán «kezde tanulni abcét, Ave Mariát». «Kevés időnek utána» — midőn még tízéves sem volt — «igen jól kezde tanulni és énekelni». Oktatója Katalin nővér volt, a «ki őtet tanétá először deákul». Tanult tehát latinul is. «Társa vala Erzsébet, Olympiades asszony leánya, a kivel egy könben (könyvben) tanolnak, olvasnak vala». Az éneklés és a lelki dolgok megtanítására a priorissa Ilonát rendelte ki melléje. És meg is tanult énekelni. Mert «mikoron el hivattatik az cantrixtúl, hogy meg mongya az ő versét, tehát el megyen vala és meg mongya vala .... És ugyan azon este completának utánna énekli vala igen ájtatosan, magas szóval és siralmakkal a salve reginát». A kézimunka tanítására az apáczák ősidőktől kezdve nagy gondot fordítottak. Margitunk is üres perczeiben egyházi ruhák, oltár és ereklyedíszek készítésével foglalatoskodott.

A világra szóló eszmék szülőhelye a XI. század óta Francziaország. A szellemi élet középpontja is a XII. századtól kezdve Páris az ő iskoláival. A többi nemzet gyermekeinek soraiban magyarokkal is találkozunk. Girardus à Puella mester iskolájában már a XII. században megpillantjuk Lukácsot, a derék és tanult magyar embert, a ki később esztergomi érsek lesz. 1175 körül meg a Szent Genovéva kolostor iskolájába járt Bethlen magyar növendék-pap. Ugyanekkor Párisban tanul Adorján, Jakab és Mihály — mindegyik magyar pap.

III. Béla királyunk házassága Margittal, II. Fülöp franczia király nővérével, még közelebb hozta egymáshoz a két országot. De még többet tett a párisi egyetem megalakulása. Mialatt Champeauxi Vilmos, majd Abaelard a dialectica érvényesítésével a tudománynak új módszerét teremtették meg, csak úgy özönlött Európának műveltség után törekvő nemzedéke a párisi egyetemre (studium generale). Itt első sorban a hittudományt művelték; miért is e téren legelső rangú székhelye lett a tudománynak.

CSÁK UGRIN, a későbbi spalatói érsek is itt képezi ki magát a hittudományban. Midőn innét hazatér, nagy pénzért vesz egy teljes bibliát kommentárokkal és glosszákkal. ÁGOSTON, a ki a zágrábi püspökségig fölvitte, szintén itt végez. DALOS JAKAB meg 1286-ban a hittudományok mestere (magister) a párisi egyetemen. Szerzetes rendeink közül a domokosok, ferenczesek, czisztercziek, prémontreiek és ágostonosok egy-egy collegiumot szerveztek a párisi egyetem kebelében és ide küldték a kiválóbb tehetségeket minden országból, — hazánkból is.

A jogtudomány terén BOLOGNA egyeteme az első. 1265-ben a citramontánok testületének (corporatio) 13 nemzetsége között van a magyar is. Itt látjuk ISTVÁN pozsonyi prépostot, a kiből kalocsai érsek lesz. Itt tanul és tanít PÁL, a későbbi domokos. A vicenzai egyetemen már 1209-ben találkozunk magyarokkal. Ide jár MERÁNI BERTHOLD kalocsai érsek is. A páduai egyetemet hallgatja 1231-ben egy főesperes, ORBACIUS posegai nagyprépost és TAMÁS esztergom-hegyfoki prépost.

Egyetemi hallgatóink a külföldön orvosi tudományt is hallgattak. Ez magyarázza meg, hogy a XIII. században annyi orvossal találkozunk. Ilyen volt II. Endre orvosa Sándor, IV. Béla orvosa Bernát, Tiborcz és Gellért mester. Ezen utóbbi még IV. Lászlót is gyógyította. IV. László korából ismerjük Theodosius minoritát, Guarcin, János, Bertalan és Muthmerius mestert, kik mindannyian orvosok. A Margit-legenda is több helyütt beszél orvosokról; s találkozunk velök a városokban is.

Az izmaeliták meg Keleten, — Aleppóban és Jeruzsálemben végezték tanulmányukat.

Az Árpádkori magyar ember azt tartotta, hogy a tanulás csak a papnak való; miért is a papságra készülés és a tanulás nála egyértelmű volt. Az egyház a papok képzettségére mindig súlyt fektetett. Már Szent László korában kimondta a zsinat, hogy tanulatlan egyént ne szenteljenek pappá; ha pedig az ilyet már fölszentelték, tanuljon, mert különben elmozdítják állásából. A XIII. század elején pedig nem elégedtek meg a főpapnál az olvasás s a nyelvtan tudásával és a latin szöveg értelmezésével; hanem elvárták tőle az egyházjog ismeretét és a jártasságot az egyházi szónoklatban. A budai zsinat (1279) pedig a főesperesektől azt követeli meg, hogy az egyházjogban annyi ismeretök legyen, a mennyi a házassági ügyek megvizsgálásához és elbírálásához szükséges; vagy pedig más tudományban legyen annyi jártasságuk, hogy náluk kilátás lehessen a szükséges előmenetelre. De vannak is tanultság dolgában jónevű papok. Lőrincz esztergomi érsek Kálmán király korában erős philosophiai képzettségű ember. II. Géza idejében a magyar püspökök mint tanult emberek ismeretesek. Báncza István esztergomi érsek, György győri püspök és Albert esztergomi főesperes a tatárjárás táján, János kalocsai érsek 1203-ban, Gellért mester 1244-ben mind tanult emberek. Artolf tudományosságát IV. Béla, Mihály zágrábi püspökét XI. Benedek pápa, Gergely székesfehérvári őrkanonokét Lodomér esztergomi érsek bizonyítja. Maga VIII. Bonifácz pápa is kijelenti, hogy Magyarország papjai között kitünő tudományú férfiakat számlált. Képzettségöket fennen hirdeti, hogy legendáinkat és krónikáinkat ők írják, az okleveleket fogalmazzák és kiállítják s mint közjegyzők hivatalos tényeket állapítanak meg és öntenek irott alakba. A Margit szentté avatása ügyében végbement tanukihallgatás jegyzőkönyve szerint, az összes tanuk között a domokosrendi apáczák árulnak el legtöbb értelmiséget. Míg a papok és a szerzetesek között csak egy fölszentelt pap tudja megmondani, hogy hány éves: az apáczák, hét kivételével, mind tudják, mily idősek.

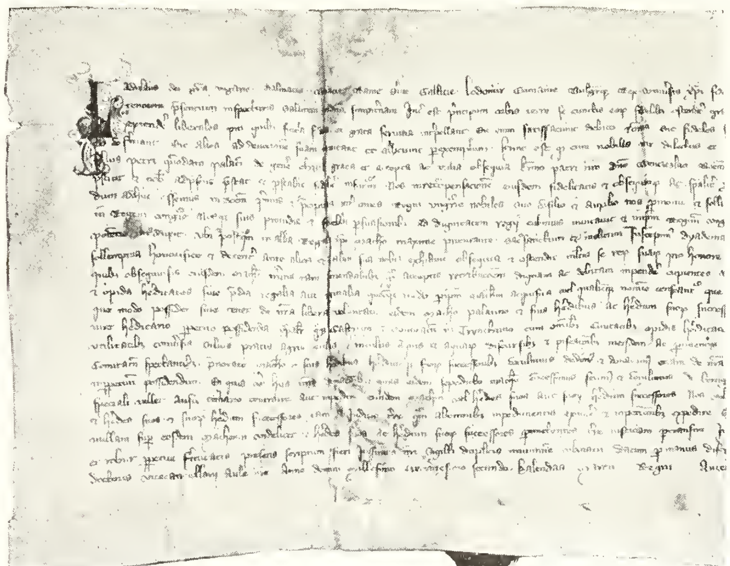
A világi elem között nagyon kevés a tanult ember; a nemzet zöme tanulatlan. III. Béla korában még azok sem tudnak írni és olvasni — se magyarul, se latinul, — a kik országos ügyeket intéznek. A polgárok műveltség dolgában a XIII. században előbbre vannak világi társaiknál. Az előkelő emberek értelmisége olyan, mint a mai tanulatlan emberé.

DR. BÉKEFI REMIG.

VEGYESHÁZI KIRÁLYOK KORA

POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI FEJLŐDÉS.

LETÖRT az Árpádok törzsének utolsó arany-ágacskája — e szavakkal siratja el egy egykorú irat III. Endre királyt. Meghidegült a kéz, mely egyensúlyban akarta tartani a nagy urak hatalomvágyát s a többi szabadok és nem szabadok érdekeit. A lappangó polgárháború azonnal kitört arra a kérdésre, ki lépjen a magyar királyi trónra az Árpádok nő-ági ivadékai közül. A társadalom fenekestül felfordult. A kisebbek megriadva csatlakoznak a királytevő hatalmasokhoz . . . Először a cseh VENCZEL, majd a bajor OTTÓ lép szent István trónjára, de mindkettő kiábrándulva hagyja el azt s az országot. Magára marad a harmadik trónkövetelő: KÁROLY, a Nápolyba szakadt Anjou-ház sarja, a pápa jelöltje. De hatalma, tekintélye egyiknek sincs. Árnyékkirályok ők, az igazi kiskirályok: a főurak mellett. A XIV-ik század első évtizedének eme zilált társadalmi és politikai állapotát találva jellemzi kiállításunk egy rendkívüli érdekű oklevele (105. ábra), melyben az egyik árnyék-király Venczel és a kiskirályok leghatalmasabbika: CSÁK MÁTYUS lép fel előttünk. E nevezetes 1302. évi oklevélben az ifjú Venczel király magyarosan Lászlónak nevezi magát, s mint ez már a középkorban szokásos volt, a bevezetésben szép nyugodalmasan elmondja, hogy a földkerekségén élő fejedelmek kötelessége, hogy híveikhez kegyeseknek mutatkozzanak s különösen azokra áraszszák bőkezűségüket, a kik mellett igaz hűség és kedves szolgálatok szólanak; hogy így híveiket az állhatatosságban megerősítsék, másokat pedig a jó példa követésére buzdítsanak. Ezért — folytatja az oklevél — mivelhogy a nemes kedves és hű férfiú, a Csák-nemzetségből való Mátyus nádor, néhai Péter nádor fia, már legkedvesebb atyánknak Venczel cseh és lengyel király úrnak és nekünk is sok kellemes és hasznos szolgálatot tett és teszen, hűsége és engedelmessége jutalmául, különösen pedig, mivel nevezett Mátyus nádor, mikor még Csehországban tartózkodtunk, Magyarország összes nemesei közül az első és legkiválóbb volt, a ki bennünket tanácscsal és segítséggel buzgón emelt, hogy Magyarország királyává választassunk s minket előrelátó és hűséges rábeszéléseivel a királyi méltóságra meghívott, Magyarországba saját és barátai hatalmával bevezetett és miután Székes-Fejérvárott, főkép az ő gondoskodásával a szent koronát elnyertük, e koronázás ünnepélyei alatt, másoké fölött kiemelkedő tisztelettel, méltósággal és egyszersmind

105. ábra. László (Venczel) király adománylevele Csák Mátyus részére, 1302-ből.

106. ábra. A Szent-György-rend alapító levele, 1326-ból. Eredetije a M. N. Múzeumban.

sok költséggel és áldozattal szolgálta a mi dicsőségünket, ez érdemeit méltóképen, a mit tartozunk viszonozni s kivánván is meghálálni, mindazokat a királyi és királynői várakat, erősségeket, városokat és örökségeket, a melyeket nevezett Mátyus nádor szerzett s eddig bírt és bír, szabad akaratunkból néki és összes utódainak meg örököseinek adjuk s adományozzuk örök joggal, örökre; különösen pedig Trencsén várát és ispánságát (megyéjét), összes váraival, mezővárosaival, örökségeivel és falvaival, vámjaival és minden hasznaival, erdeivel, mezőivel, művelt és nem művelt földeivel, vizeivel és halászataival együtt. Ha pedig valaki ezen a mi királyi különös kegyelmünkből folyó adományunknak ellenmondani s nevezett Mátyust, avagy utódait és örököseit e birtokaiban háborgatni és akadályozni merészelné, mi őt és utódait minden támadás és akadály ellen megoltalmazni igérjük. A minek örök erejű bizonyságára jelen írásunkat kettős királyi pecsétünkkel megerősíttetni parancsoltuk. Íme a magyar király, hogy egy már is óriási hatalmú főurat megnyerjen magának, annak egész kis birodalmat adományoz, saját ügyére nézve mégsem nagy sikerrel.

Egy másik becses, korjellemző oklevél (106. ábra), a legelső ismeretes magyar lovagrendet: a Szent-György-rendet mutatja be. Eredetiben a Magyar Nemzeti Múzeum gazdag levéltára őrzi. Vastag hártyája itt-ott vízfoltoktól szenvedett, melyek néhol a rajta levő írást is elhomályosították. Alján hártyaszalagon a rend pecsétje függ (107. ábra), melynek kissé töredezett előlapján a sárkány-ölő Szent-György lovas alakja elég tisztán látható; köriratából azonban már csak egyes betűk olvashatók. E körirat kiegészítve ekként hangozhatott: † (SIGILLUM) · MILITUM · (SANCT)I · GEORGII, azaz: Szent-György vitézeinek pecsétje. Az oklevél két részre oszlik. Első részében, mely az irat kétharmadára terjed, a vitéz rend beszél a rend hivatásáról, jogairól és kötelességeiről; a második részben, mely az oklevél alsó harmadának csak felét tölti ki, a királyi megerősítés következik.

107. ábra. A Szent-György-rend pecsétje 1326-ból.

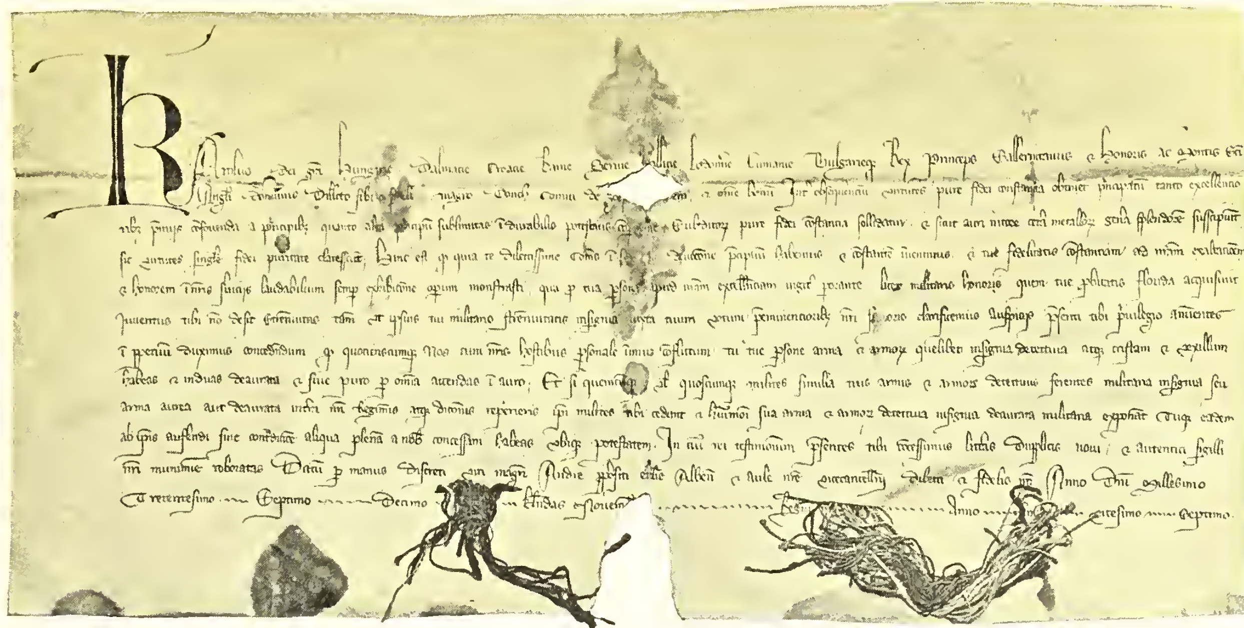
A stílus, főleg a bevezetésben, telve középkori czikornyákkal, mondat mondatra halmozódik s egyik a másikba fonódva, nem könnyen értelmezhető. Mikor a rend szabályait pontonkint elősorolja, semmiféle sorrendet nem követ, egymás mellé nem tartozó pontokat egy mondatba foglal avagy egymás mellé dob, ezért több helyen, főleg a viszálykodásra, a tagokon ejtett sérelmekre s egymás támogatására vonatkozó részeknél ismétlésekbe esik. Mi Szent-György czímével ékesített testvéri vitézi társaság összesége jelen levelünkkel jelentjük mindenkinek, a kit illet. Ezután egy szövevényes mondatban előadják, hogy mily ok és szükség hozta létre e vitézi rendet. Hivatkoznak Isten indítására és rendeletére, a kitől jön minden jó, tiszta szándékukra és igaz hitükre, a melyek segítségével Istennek és felebarátaiknak tetsző művet alkothatnak. E mű: a testvéri rend egyesülete, mely egyfelől, a szeretet kötelékéül szolgál Krisztusban, a kinek igája édes és terhe könnyű, másfelől a test védelmére a világban, melynek bajai és veszedelmei ellen az emberi gyarlóságnak kész gyógyszerre van szüksége, különben az emberi test szövetsége hamar szétmállik s a hivők felett az ellenséges gonoszság vesz erőt. Szükség ez különösen oly országban, a melynek területén a hitetlenek megszámlálhatatlan tömege lappang, üldözve az igazságot, a hol tehát a lakosságnak mindenütt támadásra készen kell állania, annál is inkább, mert az ország a hitetlen pogányok határait is mindenütt érinti. Végül szüksége van az ország urának oly kedve szerint való társaságra, a mely testét megvédje, életét és országát a hitetlenektől oltalmazza, hogy így a szent korona és az ország ura a hívők seregéből a hitetlenek sokaságát kigyomlálhassa. Azért a következő tisztelendő atyák és urak, ú. m.: Boleszló atya, Isten kegyelméből az esztergomi egyház érseke s ugyane hely örökös ispánja, Miklós győri, János nyitrai, László pécsi, Péter boszniai, Lőrincz váczi, Csanád egri és Henrik veszprémi püspök s a többi tiszteletes férfiak ú. m. prépostok és apátok, ... a predikátori, minorita és remete-rendbeli testvérek és más igen sok egyháziak beleegyezésével, tanácsával és helyeslésével, az esztergomi káptalan jelenlétében e testvéri társaság számára a következő szabályokat alkottuk.

A kik e testvéri társaságba be akarnak lépni, azok közül minden gyűlölködés és egyenetlenség ki legyen zárva; kölcsönös szeretettel öleljék egymást, hogy ily módon egyesülve, a változó esélyekkel biztosabban szembeszállhassanak, szivük és testük tisztességét a jelenben vidáman munkálhassák, a jövőben pedig az örök életet elnyerhessék. A társaság tagjai térdig érő, csuklyás fekete posztó köpenyt viseljenek. A csuklya belsejébe e szavakat írják: Valósággal igaz vagyok e testvéri társasággal szemben. A ki e szavakat ott nem viselné, annyit fizessen, a milyen súlyúak a rend valamelyik tagjának ruháján található nagyobb betűk; s ha egy hónapon belül meg nem csináltatná, megcsináltatja a második hónapban, és így tovább. A ki pénteken a mise

órájáig a köpenyt nem hordja, azon a napon bőjtöljön kenyéren és vizen ... A rend kötelessége az egész anyaszentegyházat oltalmazni. Ha valamely vitéz tag meghal, az életben maradtak a temetés napján az ő lelki üdveért tíz misét tartsanak. Szent-György ünnepének előestéjén bőjtölni kell, Szent-György napján pedig e szentnek tiszteletére külön-külön egy-egy misét mondani s vigasztalásra egybegyűlni. A kik, terhes ügyekkel lévén elfoglalva, meg nem jelenhetnének, emberüket küldjék oda. Ha valakit elfognának közülök, annak kiszabadításán mindenik lovag tehetségéhez képest fáradozzék és a fogoly kiváltására egy márkát meghaladó összeget tartozzék fizetni. Pénteki napon (a Megváltó halála napján) szomorú arczczal kötelesek egybegyűlni, a mikor is senki társának sértő szavakat vagy rágalmakat mondani ne merészeljen, ebédig megáldozzon, aztán a rend üdvéért tíz Miatyánkot és tíz Üdvözlégyet mondjon s az egyháznak alamizsnát adjon. Vasárnap (a Megváltó feltámadása napján) vidám arczczal és jókedvvel gyűljenek egybe és ha valakit közülök szerencsétlenség ért, a többiek igyekezzenek ekkor őt megvígasztalni. Ha a lovagok közül valaki rendtársát vagy más valakit pénteki napon az ebéd idejéig rágalmazott, hétfőn a közös asztalnál hamúval kevert kenyérből éhgyomorra annyi falatot egyék, a hányszor rágalmazott. Minden hétfőn együtt kell étkezniök azoknak, a kik lakóhelyükön vannak, és ha valakinek elfogadható oka van arra, hogy a közös asztalnál ne étkezzék, a rend engedelmével távolmaradhat ..., a ki pedig meg nem jelenik, egy dénárt fizessen a szegényeknek. Az ételmaradványokat szintén a szegények közt oszszák ki. Asztal előtt és után mindenki egy-egy Miatyánkot és Üdvözlégyet mondjon a dicsőséges Szűz és egy Miatyánkot Szent-György tiszteletére; és ha valaki a másik ellen gyűlölettel van, a többiek békítsék ki, és ha nem akar békülni, dobják ki a testvéri rendből. A harczjátékban a királyt kövessék ... Ha csatában vagy várvívás közben valamelyik tag lováról leesik, vagy árokba bukik, a többiek ott ne merészeljék hagyni, hanem a mennyire lehet, gyakorolják a segélynyujtás emberi erényét. Általában egyik a másikat, még testvérrel (azaz: rendtaggal) szemben is, legalább tanácscsal segítse meg ... és senki a másik ellen sem szóval, sem tettel ne mesterkedjék. Ha valamelyik lovag a királyi felséget és az országot fenyegető veszedelemről vagy bajról értesül, ezt nyiltan vagy titokban jelenteni tartozik. Két biró legyen (a társaságban), egy világi, másik egyházi s ha mind a két biró egyszerre meg nem jelenhetik, a jelenlevő ítél a helyettes vagy kirendelt biróval. Ezeken kívül a rend tagjai felett senki biráskodni ne merészeljen, még a király sem. A közülök kiküldött birák halogatás és személyválogatás nélkül szolgáltassanak igazságot és a ki nem a hozott ítélet szerint jár el, vagy magát ítélet alá vetni nem akarja, mint esküszegő vesse le a köpenyt, zárassék ki és mindenki támadjon ellene, hogy a sérelmet szenvedettnek igazságot szolgáltasson. Ha valaki valamely rendtársat megrabolt vagy megsértett, a megsértett félnek elégtételt adjon, hogy senkise szenvedjen közülök sérelmet senkitől. Továbbá mivel láttuk, hogy a testvérek közt viszálykodások vannak s egyik a másikat megveti, azért rendeljük és sértetlenül megtartatni akarjuk, hogy a társaság minden tagja bármelyik társát bárkivel szemben tanácscsal és pártfogással segítse és mindenben társa javára törekedjék ... És mind az itt elmondottakat, mikor valaki e testvéri társaságba belépni akar, az elevenítő keresztfa és a szentek ereklyéinek érintése mellett sértetlenül vésse elméjébe. Minden vitéznek a társaságba belépése napjától fogva e nap évfordulójáig a maradásra és kilépésre tetszése szerint legyen szabadsága; ha pedig azon a napon a társaságot állásához képest erősíteni akarja, az elmondottakat élte végéig sértetlenül megtartani köteles, hacsak a társaság gonoszsága miatt ki nem zárja kebeléből. Továbbá senkise léphessen be e testvéri társaságba, hanem csupán a társaság valamennyi tagjának beleegyezésével; s azért oly módon kell eljárni, hogy mindenik testvér menjen el a rend birájához, a királyhoz és a rend kanczellárjához, a kik beleegyezésüket vagy bele nem egyezésüket elfogadják, és ha egyetlen ellenmondó találkozik is, az illetőt ne vegyék fel ...

Következik a királyi megerősítés, következőkép. Az Úr MCCCXXVI. évében, Szent-György vértanu ünnepén ezeket a szabályokat hozta a Szent-György-társaság Károly urunk királyunk akaratával. Először, hogy a Szent-György-társaság (vagy rend) testvéreinek (azaz tagjainak) száma ne haladja meg az ötvenet. Másodszor: helyzetük javitása, a király úrnak teendő hűségfogadalom s egymás részére leendő igazságszolgáltatás végett minden halogatás nélkül gyűljenek össze évenkint háromszor, ú. m. Szent-György ünnepén, Szűz Mária születése napján és újév nyolczadán, még pedig úgy, hogy senkise mentegetődzék, hanem jöjjön el személye szerint, kivéve ha nagy betegség gyötörné, avagy ha nyilvánvalóan a király és az ország ügyében foglalatoskodik. Továbbá minden hónapban egyszer, hétfőn vagy kedden, rendi birájuk rendeletére, a kik az udvarnál vannak, gyűljenek össze s a király s az ország jó állapotáról és hasznáról értekezzenek. Ezután a rendtárs esküszegése esetében követendő eljárást szabják meg; aztán elhatározzák, hogy ha a társaság bármely tagja ellen idegenek követnek el sérelmet, a társaságnak akkori birája parancsot adathat a királylyal az illető vidék birájához, hogy a megsértett testvérnek haladék nélkül adjon elégtételt. Végül határozzák, hogy egyetlen rendtárs se tarthasson barátságot valamely másik rendtárs ellenségével . . . a társaságból leendő kizárás terhe alatt.

Maga a megelevenedett középkor ez az oklevél, a középkori társadalom és állam egész eszejárásával. Összekeverése vallási és világi elemeknek, dolgoknak és intézményeknek, egyháznak és államnak. A fő, vezető azonban az egyház. A társaság czélja is első sorban egyházi: mindenek felett a vallás, a hivők, az anyaszentegyház oltalma a hitetlenek és pogányok ellen s ezért egyszersmind a keresztény Magyarország és magyar király

108. ábra. I. Károly czimerlevele Dancs Zólyom vármegye ispánja részére 1327-ből.

védelme mindenféle támadás ellen. Ezzel kapcsolatban a rend tagjainak kötelessége az ország sorsáról, előmeneteléről és hasznáról való tanácskozás és gondoskodás is, hogy ekként biztosabb legyen a jelen a földön és bizonyosabb a jövendő örök boldogság a másvilágon.

A tagok egyháziak és világiak a király pártfogása alatt, de a ki maga is csak egyik vezetőtag. Az egyházi tagok fölénye szembetünő, hiszen egyházi méltóságok, papok és szerzetesek alapítják ezt a rendet is a többi testvériségek (fraternitas) módjára, egyházi gyakorlatok, imádságok és büntetések szabályozzák vagy kisérik a rendtagok teendőit. A tagok, mint vitézek, katonák vagy lovagok s egyszersmind testvérek (milites et fratres) egyenruhát viselnek; s küzdenek a hitért, az országért és a királyért, egymást minden, a rend kebelében fölmerülő avagy kívülről támadó veszély ellen feltétlenül támogatják. Ezért a siker érdekében legfontosabb a tagok összetartása és egyetértése. Ennek ápolása végett pedig mindent elkövetnek az erkölcsök szelidítése, a fel-feltörő vad indulatok elfojtása és megfékezése érdekében. S e pontnál rátapintottunk ismét a XIV. század első évtizedeinek legfájóbb sebére: a viszálykodásra és erőszakoskodásra, a melyek a trón betöltésének bizonytalanságait nyomon követték. Eme rettentő bajok a huszas évek közepe táján már gyógyulóban vannak. A leghatalmasabb ellenség: CSÁK MÁTYUS, a vén oroszlán, kit még legyőzve sem mertek megközelíteni, meghalt (1321.); a többi nagy urak, kiskirályok s az egész társadalom észreveszi s hovatovább érzi, hogy a trónján megerősödött Károly király keze jót tenni és sújtani egyaránt erős. Ez idő és állapot tükre oklevelünk is, melyben látjuk, miként kezdenek tömörülni egy eddig új, szokatlan, nem is magyaros formában a társadalom szelídülő erői a leányági Árpád király körül. Ezt mutatja KÁROLY királynak egy másik, a következő 1327-ik évből származó oklevele is (108. ábra), melyben a király egyik legkedvesebb hívét eddigelé szokatlan módon tünteti ki. DANCS ez,

109–110. ábra. I. Károly kettos nagypecsete, 1323. évi okleveléről.

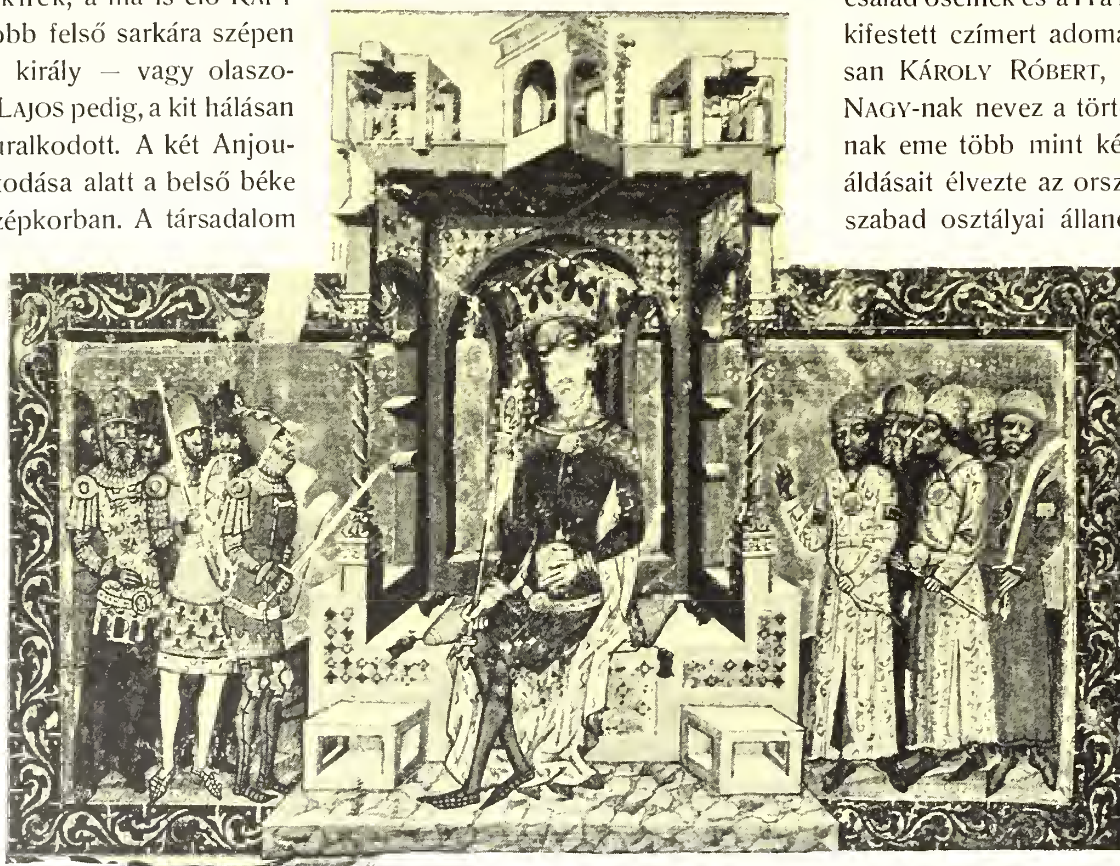
Zólyom vármegye ispánja. Erényei hűség és állhatatosság, a legbecsesebb tulajdonok egy belső viszályoktól szaggatott társadalomban, egy új dinasztiát alapító király szemében.

Az alattvalók erényei között a hűség és állhatatosság állanak első helyen — mondja a király — melyeket a fejedelmeknek a legnagyobb jutalmakkal és kitüntetésekkel kell ápolniok. És valamint az aranytól kapnak fényt a többi érczek, úgy a többi erények is a hűség tisztaságától tündökölnek. S mivel az oly igen kedves Dancs ispán hűségben és állhatatosságban mindig a legelső volt, s ezt királya felmagasztalásában és szolgálatában dicséretre méltó tettekkel bizonyította, a felséges úr e kitünő katonájának vitézi jelvényeit királyi kegyeinek jelével még fényesebbé tenni kivánja. Ezért megengedi néki örökös kiváltságképen, hogy valahányszor ő, a király személyesen indul ellenségei ellen, Dancs ispán aranynyal festett vagy aranyban égetett fegyvereket, ezeken jelvényeket, czímert és zászlót viselhessen; hogy ha pedig bármely katonát az övéhez hasonló aranyos fegyverben vagy czímerrel talál az országban, azt e fegyverek és czímer elkobzásával büntethesse.

Eddig nem ismert kitüntetés ez, mely azokat, a kik a király közelében élnek s érte harczolnak, a királyi felség fényével árasztja el; elevenebb udvari élet jele s az a társadalom, mely hasonló kitüntetés után eped, avagy annak értékét elismeri, nagyrabecsüli már királyát, tőle és a törvényes rendtől, és nem a saját öklétől várja előmenetelét.

Ez időtájt kezdenek nálunk czímerek divatba jönni, a mely alatt különben ekkor még nem azt értették, a mit ma, hanem csupán az úgynevezett sisakdíszt vagy oromdíszt (crista), a minőt ugyanez idő tájt, 1326-ban erenyei Herczeg Miklós kapott Károly királytól. A legrégibb czímer-javító levél hazánkban a Kolos családé, mely 1332-ből szintén Károly királytól ered. Ezen azonban a czímer még mindig nincs kifestve. Legrégibb, teljes czímert adományozó oklevelünk (armalis) jóval későbbi időből: 1369-ből, Nagy Lajos királytól való Kassa város számára, és Zsigmond királyé 1398-ból a Csentevölgyiek részére. Ezekre azonban még mindig nincs a czímer ráfestve. A legrégibb festett czímerű armalisok külföldön, jelesül Franczia-, Német- és Csehországban is csupán a XIV-ik század végéről valók, nálunk pedig 1405-ből, a mikor Zsigmond király a Tétényieknek, a ma is élő Kapy család őseinek és a Harasztiaknak az oklevél jobb felső sarkára szépen kifestett czímert adományozott.

Károly király — vagy olaszosan Károly Róbert, Carobert — 1342-ig, fia: Lajos pedig, a kit hálásan Nagy-nak nevez a történelem, ez évtől 1382-ig uralkodott. A két Anjounak eme több mint két emberöltőre terjedő uralkodása alatt a belső béke áldásait élvezte az ország. Nagy dolog ez a középkorban. A társadalom szabad osztályai állandóan fegyvert

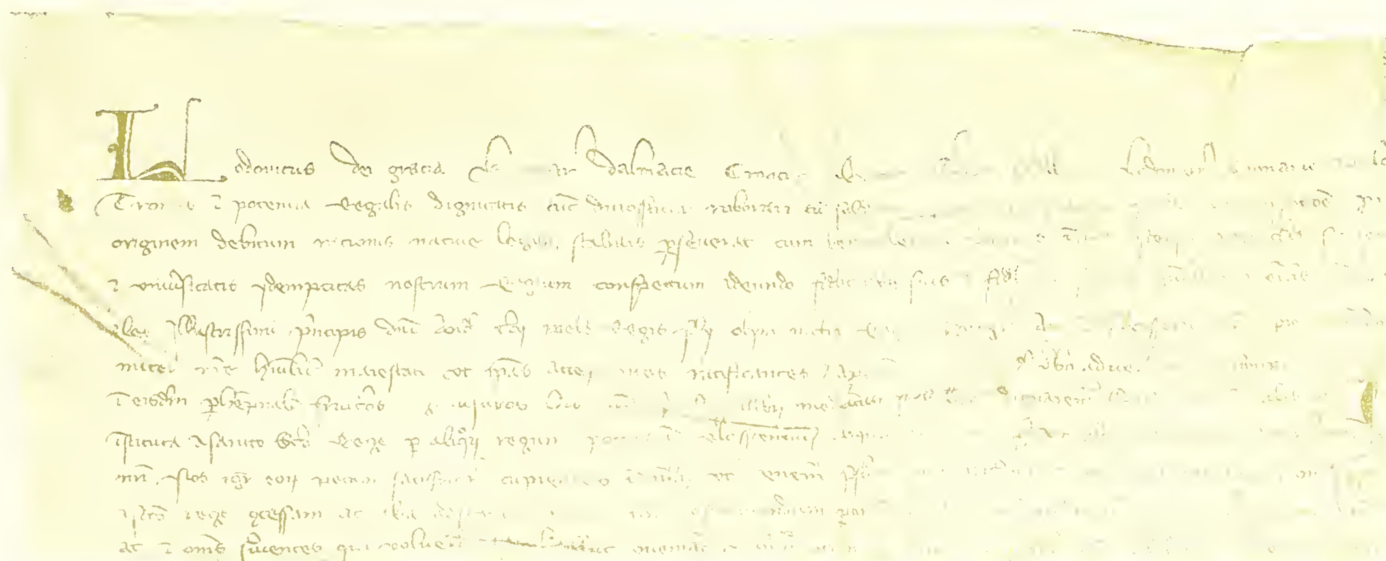

111. ábra. Nagy Lajos király képe a bécsi képes-krónikából.

hordanak, mert hiszen az ő joguk és kötelességük a haza védelme, a melyre gyermekkoruktól fogva készülnek. A test- és fegyvergyakorlat mindennapi foglalatosságuk. A szegényebb a hatalmasabbnak szolgálatába szegődik s azzal él, hal állandó fegyverbarátságban. E katona-társadalomban könnyen kirepül hüvelyéből a kard; verekedés, vérontás hétköznapi látvány. Itt tehát nem sok foganatja van az irott törvény paragrafusainak; a mi a rendet fentartsa: erős kezű kormányzat

kell ide, mely jutalmat oszt az érdemesnek, sújtja a bűnöst és tekintélyt tart. A királyi tekintély igazi kora ez; egy jó, erős király a legnagyobb áldás az országra. A XIV. század, mely oly nehéz viharokkal kezdődött, két ily uralkodót is adott neki.

A belső béke és fegyelem egymagában is meg szokta gyarapítani a társadalmakat; az Anjouk intézményekkel is boldogították azt. A mellett, hogy meghonosították a nyugoti katholikus, lovag-társadalom sok szép formáit, olasz mintára anyagi téren is előre vitték. Az a ritka korszak állott be, midőn a vallásosság és vagyonosodás egyensúlyt mutat. Egyszerre emelkednek fel a pompás csúcsíves stílű templomok a főurak váraival s a polgárság városaival. Utóbbiakban, különösen Nagy Lajos kiváltságai nyomán, hirtelen fölpezsdül az ipar és kereskedés. Buda, Pozsony, Kassa, Brassó és más városok megannyi központjaivá válnak a belső, a külső országokból beáramló s az átmeneti kereskedésnek. Előmozdítja ezt a kitünő a r a n y p é n z, a melyet, megelőzve haladottabb nyugoti országokat is, flórenczi mintára Károly király veret először hazánkban. Az e z ü s t p é n z is javul. Mindez kiemeli pólyáiból és rendszeresebbé teszi a fémbányászatot. Meghonosodik a c z é h r e n d s z e r. A f ö l d m ű v e l é s is új erőre kap; őserdőkben új vágások, és soltészségek keletkeznek. Birtokhatárok rendeztetnek.

112. ábra. Részlet Nagy Lajos 1351. évi törvényéből.

E közben az Árpádok társadalma, mely a rabszolgák, különféle szolgák és félszabadok annyi össze-vissza rétegeit mutatta, — átalakul. Egyes kiváltságos, kisebb népségeken kívül, mint a jászok, kunok, székelyek, szászok s a nagyrészt idegen eredetű városi lakosság két főosztályba csoportosul. Ez a n e m e s s é g és a j o b b á g y s á g. Utóbbi az előbbinek földjét műveli s azt kiszolgálja is. Ez állapotot tünteti fel Nagy Lajos királynak 1351-diki, egyetlen — kiállításunkon is bemutatott — törvénye (112. ábra), mely különösen két, messze kiható elvet szentesít e két főtársadalmi osztály egymáshoz való viszonyában. Egyik hogy a jobbágyok termésüknek kilenczed részével nemes földesuruknak tartoznak; a másik pedig, hogy a nemesek birtokai firól-fira, ezek nem létében pedig a testvérekre vagy más vérrokonokra szállanak. E két alaptörvény, utóbbi ő s i s é g néven, mint egy megkövesedett formában — ötszáz évig, egész 1848-ig — tartja a magyar társadalmat. Ezen épül fel az új honvédelmi rendszer is, mely b a n d é r i u m (zászlóalj) néven vált ismeretessé. Elve az, hogy a haza védelme a kiváltságosok kötelessége, mint a kiknek joga hogy fegyvert hordozzanak és földbirtokokat tulajdonul bírjanak. De bár a nemesség csupán egyféle, a nagyobb birtok s a király környezetében viselt nagyobb méltóság, nagyobb hadi kötelezettséggel járnak. E nagyobb birtokosok és méltóságok zászlóaljai a bandériumok; melyekbe a kisebb nemesekéi csoportosulnak, s követik a királyt, mint még mindig legnagyobb birtokú, tehát legszámosabb bandériummal bíró hadurat.

E honvédelmi rendszeren alapultak Károly, de különösen Nagy Lajos király hadi és diplomácziai sikerei. Kétszer viselt Lajos király háborút a Nápolyország, s kétszer a nagyhatalmú és dúsgazdag Velencze ellen, melyet évi adófizetésre kényszerített, (1378—1381). Függésbe hozta a magyar koronától a tengerparti Dalmáczián kívül a Magyarországot dél és kelet felé félkörben kerítő Boszniát, Szerbiát, Bolgárországot, Havasalföldet és Moldvát, majd Galicziát is. 1370-ben pedig, a mikor Kázmér lengyel király meghalt, megszerezte házának a lengyel koronát.

Ő volt az első magyar király, a ki 1366-ban az Európába nyomuló t ö r ö k ö k k e l, Magyarország eme későbbi halálos ellenségével diadalmas harczot vívott. Végül tiszteltté tette a magyar nevet s megállapítá királyi tekintélyét a nyugoti nagyhatalmasságokkal, főleg a császárral és cseh királylyal szemben. Erről tanuskodik a

kiállításon a bécsi állami levéltárból bemutatott, sok szép pecséttel ékeskedő két oklevél. Ezek egyike 1353-ban kelt Budán, két egyenlő példányban s NAGY LAJOS királynak és hírneves kortársának, KÁROLY cseh királynak, majd római császárnak legbensőbb szövetségét tárja elénk, a melynek következése gyanánt jött létre aztán a házasság Károly fia ZSIGMOND, a későbbi magyar király, majd német császár és Nagy Lajos leánya MÁRIA között.

Mi Lajos, — úgymond az oklevél magyar fordításban — Isten kegyelméből Magyarország királya, tudtára adjuk mindenkinek, hogy tekintve a belső szeretet ama lángolását és a tiszta vonzalom érzését, a melyekkel a fenséges fejedelmet, Károly urat, a rómaiak és csehek jeles királyát, legkedvesebb testvérünket, gyakorta való kegyes szeretettel... öleljük, különös hévvel arra törekszünk, hogy közte és közöttünk a feloldhatatlan kötelék egységét megerősíthessük. Ezért elhatározott lélekkel és megfontolt szándékkal igéretet teszünk magunkért, örököseinkért és utódainkért, Magyarország királyaiért és nevezett országunk koronájáért, jó hittel, minden csalárdság nélkül s kézemeléssel és a legszentebb evangéliumot érintve tett esküvéssel, hogy Károly királylyal, örököseivel és utódaival: Csehország királyaival örökös szövetségben (liga) és feloldhatatlan egységben (unio) maradunk, s őket bármely ember, király, fejedelem ellen, bármily méltóságú és állású legyen is, minden hatalmunkkal, gyakorta megsegítjük és híven támogatjuk, segítséggel és alkalmas tanácsokkal, kivéve mégis felséges Kázmért, a lengyelek királyát és Albertet, Ausztria herczegét és mindkettőnek örököseit. Megigérvén hit alatt, miként föntebb, hogy ha jövőben valamikor fiunk vagy leányunk születik, ezeket meg nem házasítjuk vagy férjhez nem adjuk a cseh királyok tanácsa, beleegyezése és különös engedelme nélkül, pecsétünk alatt kiadott jelen levelünk tanusága szerint. . . .

113—114. ábra. Erzsébet királyné kettos pecséte 1338-ból.

A másik, szintén rendkívüli fontosságú okirat hasonlókép e két jeles uralkodó egymásközt való viszonyára vet világosságot. E viszony sohasem volt valami barátságos; királyunk főleg hálátlanságáért és kétszinűségeért neheztelt Károly császárra, a ki viszont nem jó szemmel nézte a magyar fegyverek diadalait; kezdte is félteni tőle családi birtokait s leginkább Sziléziát.

E feszült helyzetben, midőn Nagy Lajos a garázdálkodó cseh martalóczok rablásaiért kárpótlást követelt a császártól, ez válaszul, Erzsébet anyakirályné irányában sértő kifejezésekre fakadt. Nagy Lajos ezt követeitől meghallván, megtorlásra készült ellene. Szövetségesei IV. Rudolf osztrák herczeg és Kázmér lengyel király voltak. Erős elhatározásuk, hogy a császárt megbuktatják s a mit meghódítanak, azon osztozkodnak. Ő maga hadat gyűjtött, hogy Morvaországba törjön. Seregei már Trencsénig jutottak, mikor a király elé Bolko, schweidnitzi herczeg, mint a császár követe, — egyébiránt Nagy Lajosnak is rokona — jelent meg, békét kérendő. Először is fegyverszünetet, majd békét és szövetséget kötöttek. Az erre vonatkozó, Brünnben, 1364. február hó 10-én kelt oklevél (115. ábra) így szól:

Mi Károly, Isten kegyelméből dicsőséges római császár, mi Wenczel, éppúgy Isten kegyelméből Csehország királya és brandenburgi őrgróf, a már említett, nekünk kedves urunk és atyánk, Károly császár fia, azután mi János, szintén Isten kegyelméből Morva őrgróf, előbb említett urunk császárunk öcscse, mindenkori örököseink, fiaink és leányaink nevében egyrészről, továbbá mi Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, és mi Rudolf, Albert meg Lipót, hasonlókép Isten kegyelméből Ausztria, Styria és Karinthia herczegei stb. a saját és összes örököseink, fiaink és leányaink nevében másrészről, ezen különös szövetségünk erejénél fogva valljuk, elismerjük és közhírré teszszük ezen levelünk révén, . . . hogy mi mindkét részről előzetes megfontolás után . . . hív egyházi és világi fejedelmeink és báróink, esküdt tanácsunk tanácskozása alapján azon határozatból kifolyólag, melyet, a mint ismeretes, Kázmér úr, cseh király és Bolko, schweidnitzi herczeg, e dicső fejedelmek, azelőtt közöttünk mindkét részről hoztak, ettőlfogva a magunk és összes jóbarátaink, szövetségeseink és hűbéreseink érdekében barátságból és jóakarólag egyesültünk, kibékültünk és összebarátkoztunk, elvetvén minden félreértést, egyenetlenséget és viszályt, mely köztünk mind e mai napig akármi ügynek miatta szavaink, tetteink és cselekedeteink révén támadt volt. Legyen hát tökéletesen feledve minden eljárásunk és támadásunk, melynek folytán részünkről a másik fél, országa, alattvalói vagy javai tekintetében bármi módon szenvedett. És épen ezért ezen barátságunk és megbékülésünk erős bizonyságára, örök és ép állandóságára mi, az előbb felsorolt felek egymásnak hitünkre és fejedelmi méltóságunk szavára fogadtuk és megigértük, sőt a szent kereszt fájára téve kezünket, a

115. ábra. Nagy Lajos, IV. Károly császár és társaik békekötéséről szóló oklevél 1364-ből.

szentekre, a megtestesült szent evangéliumra is megesküdtünk, hogy galádul, vagy a másiknak akarata ellenére a felek egyike sem fog egymás országára, fejedelemsége alattvalóira, uradalmaira, szabadságaira, jogaira, méltóságaira, sem hírnevére, melyeket most bír, vagy szerez ... is törni, vagy az illetőt azokban gyengíteni, megkárosítani, sőt senkivel a ki az illetőt e tekintetben zavarni, megtámadni vagy kényszeríteni akarná, — akár hallgatag, akár nyilván, még csak egyetérteni sem, — kirekesztvén minden cselt és csalárdságot. És mindezeknek szembetünő bizonyságára és örök érvényére egyenkint és összesen, mi előbbemlített Károly római császár, Wenczel, Csehország királya és János morva őrgróf, a saját és örököseink nevében egyrészről, mi is Lajos, Magyarország királya és Rudolf, Albert meg Lipót, Ausztria herczegei, saját és utódaink nevében másrészről kiadtuk a parancsot, hogy e levelünkre pecséteinket ráfüggeszszék. Végeztük és adtuk Brünnben, szent Scolastica szűznek napján, az Úrnak 1364-ik esztendejében.

116—117. ábra. Nagy Lajos második kettős nagy pecséte 1364-ből.

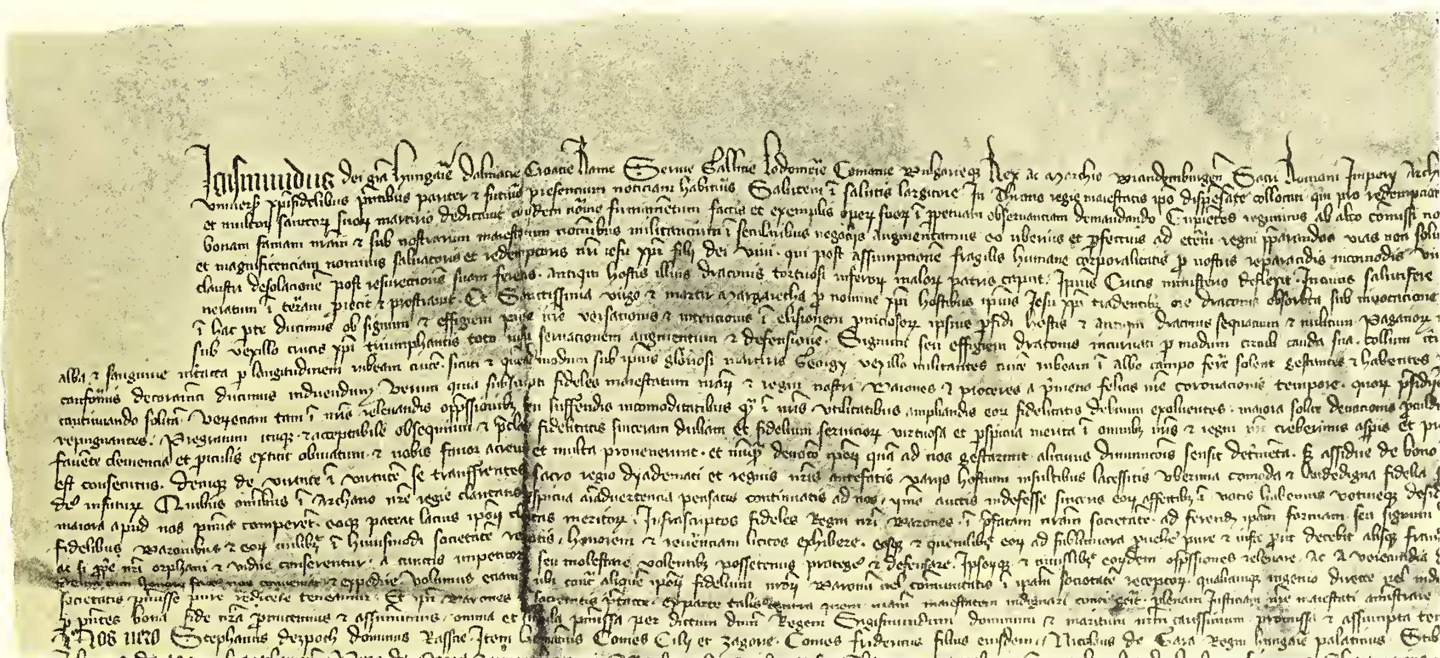
Ekkép nemcsak belsőleg volt erős az Anjouk Magyarországa, hanem külsőleg is a nemzetközi tekintély magas fokára emelkedett; mint ellenség félelmes, mint szövetséges keresett volt. A magyar királyi udvar nem ritkán látta ekkor a visegrádi nagy terjedelmű, fényes királyi lakba gyülekezni Európa számos fejedelmeit. S kiszélesült a magyarság látköre oly uralkodók alatt, a kik bár idegen földről származtak, magukat a magyarsággal azonosítván, egyforma érzékkel bírtak az ország európai helyzete s a magyar faj politikai hivatása iránt.[1] Nagy Lajos halálával változnak a politika tényezői. A királyok erős karja gyengül, ezzel tekintélyük is megapad. Leány-ágra jut a királyi családdal együtt a királyság is. E körülmény megbontja az eddig fönnállott összhangot. Túlfeszíti a főurak önérzetét, a kiknek egyedül engedett Nagy Lajos szerepet maga körül. Ehhez járul, hogy a természettől komoly, önérzetes, elfajulásában gőgös faj az asszonyi uralmat amúgy is nehezen tűri. Trónkeresők és uralkodók bárgyúsága (Kis Károly), önzése és könnyelműsége (Zsigmond) és szívóssága (Nápolyi László) még jobban kiélezik az ellentéteket. 1401-ben a főnemesség összeesküszik Zsigmond király ellen, leteszi őt és maga alakul kormánynyá. S bár a leghatalmasabbak egyike: Garai Miklós újra trónra segíti a királyt, ennek trónja még sokáig nem mondható szilárdnak. Közben pedig a török áradat is mind előbb nyomul az ország határához. 1396-ban kezdi meg forma szerint az élet-halálharczot az útjában álló első igazi nagyhatalommal: a magyar királysággal. Ekkor vívja meg Bajazid szultán a nagy csatát az aldunai Nikápolynál Zsigmond király hatalmas lovasseregével, mely a magyar hadakon kívül különösen Magyar-, Franczia-, Német-, Spanyolország meg Burgundia lovagvilágának érczbeöltözött vitézeiből verődött össze. A diadal a nagy szultáné lett, a király is csak alig hogy megmenekedett; a törökök részéről fenyegető veszedelem egész rettentő nagyságában tárult fel. Zsigmond király mind nagyobb szükségét látja, hogy a belső és külső bajok ellen trónját biztosítsa. E törekvésének egyik kifolyása a sárkány-rend alapítása 1408-ban, a mely, miként a Szent-György-rend Károly király korában — hivatva volt egy új közös jelvény: a sárkány alatt foglalni össze a királynak és főuraknak amúgy is rokon természetű érdekeit. A trónjára visszahelyezett király, a ki közben egy veszélyes trónkövetelő: Nápolyi László fölött diadalt aratott, a sárkány-rendben testvéreivé fogadja alattvalóit s viszont ezek uruknak és testvérüknek hűségüket és védelmüket igérik.

118—119. ábra. Mária királynö kettős nagy pecséte 1388-ból.

[1] V. ö. e részben s az alábbiakra nézve dr. Csánki Dezső: «A renaissance és Mátyás király» czímű czikkét a Budapesti Szemle 1891. évfolyamában.

E második magyar vitézi rend alapító-levelének (120. ábra) bevezetésében, a keresztény vallásnak a szokott bőbeszédűséggel és nagyszerű szavakkal dicsőítése után az ország főpapjainak, bárói és nemeseinek részvételével a »régi ellenségnek: a sárkánynak és katonáinak, a pogányoknak és hitetleneknek« kiirtását s a »keresztény hitű nemzetek és saját országunk ellenségeinek hátráltatását s a Krisztus keresztje alatt győzedelmes hitnek teljes erőből való szolgálását« fogadja meg Zsigmond. Ennek jeléül és emlékére egy kör módjára görbülő, farkát nyaka köré csavaró, háta közepén feje tövétől egész hosszában, farka végeig fehér alapon vörös kereszttel ellátott sárkányt választ, miként a Szent-György-rend lovagjai — fehér mezőben vörös kereszt — hordani szokták. Az oklevél folyamán Zsigmond veszi át a szót, és feldicsérvén az ország nemeseinek, az ő híveinek, irányában és az ország ügyeiben mindenkor tanusított hűségét, odaadását, fogadja, hogy őket a jövőben nagyobb tisztelettel és becsüléssel tünteti ki, hogy annál fényesebben tündököljék dicsőségük. »Ennélfogva — folytatja Zsigmond király — országunk alulírt hű báróit s előbbemlített rendünket a sárkány-jelvény viselésére feljogosítjuk. Igaz hitünkre igérjük, hogy e rendünk tagjait, hű báróinkat becsülésben tartjuk, jogaikat elismerjük, érdekeiket őszintén és jogosan megvédjük, előmozdítjuk.« Megigéri azt is, hogy ha ezek valamelyikére neheztelni találna, sohasem jár el erőszakkal, dühhel, hanem a rend tagjai szolgáltassanak majd igazságot.

120. ábra. Részlet a Sárkány-rend alapító leveléből, 1408-ból.

Azután a rend tagjai folytatják ekként: Mi pedig István despota, a ráczok ura, Hermann, czillei és zágoriai gróf, Frigyes gróf, az előbbinek fia, Garai Miklós, Magyarország nádora, stiboriczi Stibor erdélyi vajda, Thamássy Henrik fia János, szántói Lack Jakab erdélyi vajdák, Maróthi János macsói, ozorai Pipó szörényi bánok, Széchi Miklós tárnokmester, Korbáviai Károly gróf kincstartó, Széchényi Simon, a néhai Kónya bán fia, főajtónálló, Korbáviai János gróf főasztalnok, Alsáni György fia János főpinczemester, lévai Cseh Péter főlovászmester, Csáki Miklós erdélyi vajda, Bessenyő Pál, Pécsi Pál, Dalmát-, Horvát- és Szlavónország volt bánjai, Nádasdi Salamon fia Mihály, a székelyek ispánja, Perényi Péter azelőtt székely, most máramarosi ispán, Perényi Imre kir. titkos kanczellár, és néhai Garai Miklós nádorispán fia János, az ország főurai — a fenti rend kiválasztottjai — jól megfontolva, hogy mennyi jóakarattal, bőkezűséggel viselkedik irányunkban Zsigmond király Urunk, és hitvese Borbála királyné Úrnőnk, igaz hitünkre, egy szívvel-lélekkel igérjük, hogy Urunk királyunk és hitvese, Úrnőnk, királynénk, meg utódaik iránt engedelmesek leszünk, hűségünkben állhatatosan megmaradunk, javaikat — még a királynéit is, ha özvegységre jutna — megvédelmezzük«. Épúgy megigérik, hogy a királyt minden őt érhető veszély felől értesítik, őt utolsó lehelletükig megvédik, s egymás iránt igaz, őszinte testvériességet fogadnak. Majd ismét Zsigmond király, hitvese s a rend tagjai együtt fogadják, hogy Magyarország szent koronájának alattvalóit, bármily rendűeket, régi, igaz és törvényes szokásaikban sértetlenül meghagyják«. Fentartják maguknak a jogot, hogy a rendet új tagokkal szaporíthassák; megállapítják a rend szabályait. Végül szintén Zsigmond király, Borbála királynő és a rend tagjai igérik, hogy a rend szabályait megtartják, és a mennyire csak lehet, Magyarország jövendő

királyait is — koronáztatásuk alkalmával — e rend szabályainak megtartására megeskettetik. E nagyérdekű oklevél 1408. deczember 12-én kelt, s az Országos Levéltárban őriztetik. Hártyájáról egykor a király, királyné és 19 főúr pecsétje függött alá; e pecsétek azonban egytől-egyig elvesztek.

ZSIGMOND sokáig uralkodott még ezután, egész 1437-ig. Közben, 1410-ben német császárrá, majd 1419-ben cseh királylyá is megválasztották. Óriási területet, sok fajta, számos népet egyesített tehát, mindinkább komolyodó egyéniségének kormányzása alatt. Bár a Magyarországba is átcsapott huszita mozgalom sok vesződséget és bajt okozott, hosszú, egyöntetű uralkodása szintén kedvezett a békés munkának, a vagyongyűjtésnek s ezzel az értelmi fejlődés, öntudatra ébredés lefelé való terjedésének. De a főúri rend — bár a hatalmat bírja — nem gyarapodik tovább. Sőt inkább lassankint gyengülni kezd, szaporodás, kihalás és hűtlenségi perek következtében, valamint azoktól a megalázó csapásoktól, melyeket maga Zsigmond mért reája (Laczkfiak, Horvátiak, Debrőiek stb. nótázása), s a bandérium-tartás állandó súlya alatt is. És csakugyan az 1435-iki törvény, bár a bandérium intézményét szentesíti, a hadi szolgálat súlypontját a nemesekre helyezi át, kik különben már az 1397-iki országgyűlésen is képviseltették magukat s a kiknek helyeslését — a megyék útján — az 1405-dik évi s előzetesen eme hadügyi törvényhez is kikérték.

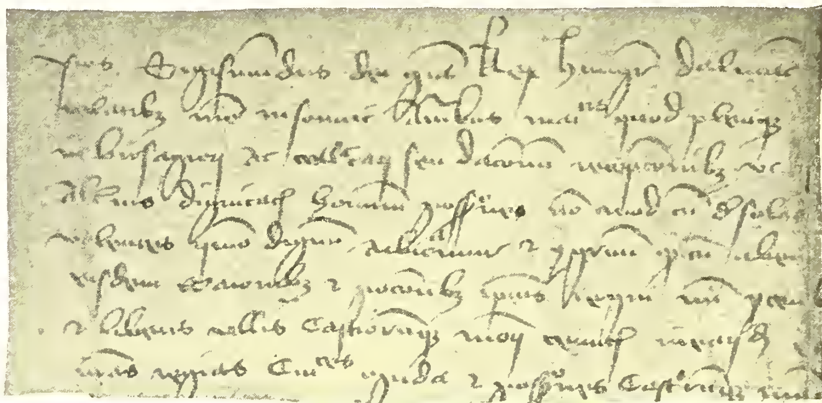
121. ábra. Zsigmond római császári pecséte.

Ugyanez időben az immár megvagyonosodott városok szervezete és politikai állása szintén törvényben nyer kifejezést (1405.). Csakhogy nálunk a városok beérik a saját vagyonuk és kiváltságaik szaporításával és élvezésével. Gazdag forrásaivá válnak a közjólétnek és a királyi jövedelmeknek, de idegen intézményeikkel, idegen észjárásukkal kiválnak a magyar nemesi társadalom testéből s a közügyekre csaknem teljesen semlegesek maradnak.[1]

A jobbágyság állapota szintén javulni kezd, legalább azzal, hogy egyetlen joga vagy kiváltsága: a szabad költözködés, 1397-ben törvényes intézkedésben nyer kifejezést.

E törvény (decretum) (122. ábra.) kivonatos magyar fordításban következőkép hangzik:

Tudomására hozzuk mindeneknek . . . jelen levelünkkel, hogy mivel birodalmunk számos egyházfői, bárói és előkelői előadásából gyakorta hangzott Felségünk fülébe, hogy az ország különböző vidékein sok birtokos van, a kik mások birtokaira költözködni kivánó jobbágyaikat mindenféle birságok, adózások és szolgáltatások kivetésével terhelik s így azok békés elköltözését megakadályozzák, a minek következtében a királyi, egyházi, nemesi és más birtokok nem csekély pusztulásnak indultak; mi tehát, királyi tisztünkhöz képest, a közjó és az ország közös üdve fölött őrködni kivánván, méltónak és igazságosnak ítéltük, hogy mivel kezdetben minden ember egyenlőnek jött a világra, mindazok szabadoknak tekintessenek, a kiket nem a természet, hanem az emberi hatalom törekszik a szolgaság járma alá vetni, s nevezett bárókkal és előkelőségekkel egyetértőleg elhatároztuk, hogy azután jövőre a mi királyi polgáraink, vendégeink vagy jobbágyaink, a mi városainkból, mezővárosainkból, birtokainkról, szabad falvainkból és váraink tartományaiból a bárók és előkelők, egyházak és nemesek vagy bármely más birtokosok jószágaira, vagy megfordítva ... és általában bármely szabad állapotú ember az egyháziak birtokairól a nemesek birtokaira s a nemesek birtokairól az egyháziak birtokaira ... az engedélyt elnyervén s az igazságos földbért és más tartozásokat megfizetvén és kiegyenlítvén, szabadon és biztosan átköltözhessenek, jelen levelünk érvénye szerint ... A következő megjegyzésekkel, hogy ha a jobbágygyal bíró földesúr azokat a birságokat, a melyekben jobbágya valaha elmarasztaltatott, egy hónap leforgása alatt be nem szedi tőle, akkor a hónap elteltével az ilyen birságokat azon a jobbágyon többé ne követelhesse, s azt a jobbágyot vissza ne tarthassa; hanem hogy az épen és sértetlenül költözködhessék a hova akar . . .

122. ábra. Részlet az 1397. évi törvényből.

[1] L. id. h. 229—232. l. az alább következőkre is.

RÉSZLET PERENYI IMRE NÁDOR ÖZ[illegible]
KANIZSAI DOROTTYÁNAK CZÍMER[illegible]

Kelt Budán, 1519. Eredetije az országo[illegible] levéltárban.

Insignia. Scutum videlicet triangulare, in cuius c
Albo. colore distincta. Campus autem. qui super
tur in cuius medio Leo coronatus ore patulo lin
insigne ex Maritalibus Armis prenominati Petri
utur. Sinistrorsum enim in fuluo campo ala aliti
presencium litterarum nostrarum arte pictoria
clarginnur vt pretacta Arma et Nobilitatis insi
Quibuscunque alijs locis et causis. sub mere et s
perpetuam presentes litteras nostras. secreto
festum Sacratissimi Corporis christi Anno

Ezután még néhány kisebb jelentőségű részlet következik s aztán így végződik a királyi levél: És hogy eme szentesítésünkkel ellátott határozat (decretum) mindig épségben maradjon, akarjuk és jelen levelünkben legszigorúbb királyi parancscsal meghagyjuk egyenként és összesen a megyék ispánjainak, alispánjainak és szolgabiráinak ... hogy a mi királyi várnagyainkat, tisztjeinket, városi és falusi bíráinkat, valamint az egyházak, bárók, nemesek és bármely állású emberekéit, az egyházak igazgatóit és nemeseit és az ország más embereit és azok tisztjeit jelen királyi rendeletünk megtartására, saját kárukkal és sérelmükkel kényszerítsék és szorítsák, jelen levelünkkel általunk nékik adott királyi tekintélyünk őket erre felhatalmazván. A minek örök és nyomós bizonyságára jelen levelünket engedélyezni határoztuk. Kelt Nagy-Szombatban, Szent-Péter apostol bilincsének ünnepére következő hatodik köznapon, az Úr ezerháromszázkilenczvenhetedik évében.

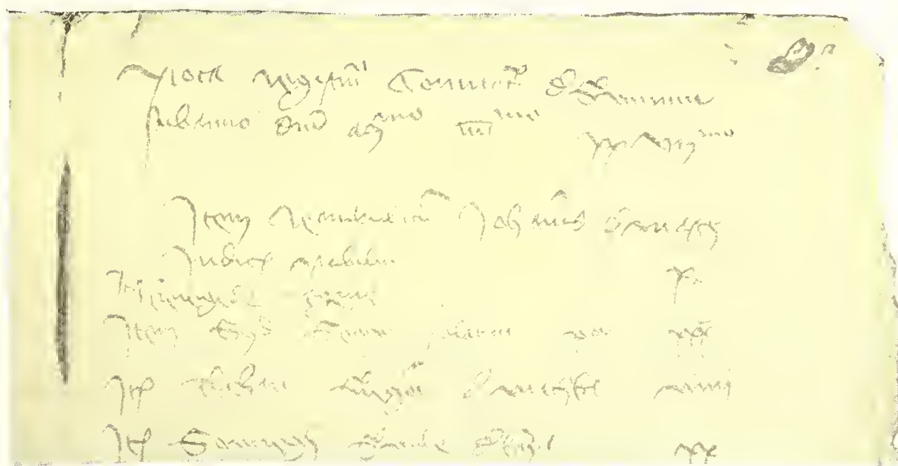

123. ábra. Zsigmond kis pecséte 1403-ból.

Az állami pénzügyek kezelése is ez időben válik rendszeresebbé. Erre mutat Magyarországnak ez időből fenmaradt legrégibb adólajstroma.

Ma már megszoktuk, hogy kisebb falunak is vaskos adókönyve van, a melybe egy-egy adóról is többféle adatot jegyeznek be. Eme legrégibb, 1427-ből való adókönyvünk, bár egy egész vármegyének egy évi adózási adatait magában foglalja, mégis igen vékony, csekély füzetke, mely csupán 30 cm. hosszú és 11 cm. széles nyolcz levélből áll s ezek közül is csak öt van egészen beírva, a hatodiknak csupán egyik oldala. A fenmaradó két levél pedig borítékul szolgál s egyikén, mintegy a czímlapon, egyéb ráirkált szavak mellett e szó is olvasható: Gwmur, azaz Gömör, mely vármegyének adókönyve. Első lapja, mely kiállításunkon látható volt s a mellékelt 124. képen is szemlélhető, következő szavakkal kezdődik:

Nota registrorum comitatus de Gwmwr sub anno domini Millesimo CCCC-mo XXVII-mo, azaz Gömörmegye lajstromainak jegyzéke az 1427. évről. Azután e szavak következnek: Item reambulatio Johannis de Basth iudicis nobilium, azaz: (ismét) Basthi János szolgabiró járása. Ezután az e járásban feküdt helységek soroltatnak fel, az illető helység birtokosának és a kapunak (porta), mely után az adót kivetették, római számmal írt összegével, ilyformán: Item Keregede regine X., azaz: (ismét) Kerek-Gede, a királynéé 10 forint; Item Syd Georgii palatini por(te) XXX, azaz: (ismét) Sid György nádoré 30 kapu és így tovább. A lap alján: Item Aynaskwalya domine regine XVI, azaz: (ismét) Ajnáskőalja a királynéé 16 forint. E járás, mely Gömörmegye délnyugoti részét foglalja magában, a harmadik lapnak mintegy közepéig terjed, s azután következik a 3—6 lapokon a Váli István szolgabiró járása, a megye közepetája; a 7—9 lapokon a Herényi Péter szolgabiró járasa, a megyének északkeleti, s végül a 9—11 lapokon a szentkirályi Bori (helyesebben: Biro) Balázs szolgabiró járása, a megyének délkeleti része. Az egészet a kapuk vagyis porták száma (4883) és az adóösszege (2900 forint és 28 dénár) zárja be.

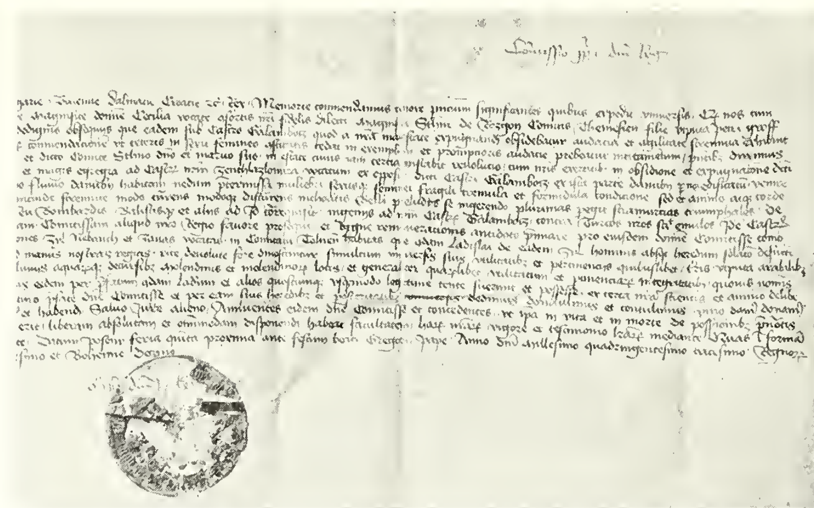
124. ábra. Részlet a legrégibb (1427. évi) adókönyvből.

Ezenkívül még a szomszédos Abauj és Sáros megyéknek is maradt fenn ugyanez évből adótajstromuk, melyek szintén az országos levéltárban őriztetnek.

Végül még egy nagyérdekű oklevelet (125. ábra) mutatunk be ez időszakból, mely Zsigmond királynak a törökök ellen vivott harczaira emlékeztet s egyszersmind történelmünk egyik legkiválóbb női alakját dicsőíti.

Ebben Zsigmond király 1430. márczius 9-én Pozsonyban elbeszéli, hogy a rendkivül kedvelt nagyságos Czeczilia asszony, Rozgonyi István temesi ispán felesége, Szentgyörgyi Péter gróf leánya, Galambócz vár vívásánál miként tüntette ki magát, s szerzett királyi jutalomra méltó érdemeket merészségével és tettvágyával, a melyeket felújítani és megörökíteni kiván, hogy a többi nőknek például s a tettre készmerészségre ösztönzésül szolgáljon. Mert — úgymond — nevezett grófnő, midőn (t. i. 1430-ban) mi és férje István úr seregünkkel Galambócz várát vívtuk, a többi asszonyoknál merészebb és kiválóbb lévén, Szent-László-vára nevű, általunk Galambócz várral szemközt a Duna partján épített várunkhoz jönni merészelt s mellőzvén a női nemnek törékeny, remegő és félénk természetét, merész szívvel és lélekkel, bátor katona módjára egy a Dunán levő fel-

fegyverzett gályára szállt, s a folyón vitézül ide-odajárván, a megkezdett harcz előcsatározásaiba belevegyült, számos dicső hadi tettet vitt véghez, a gályáról puskákból, ágyúkból, számszeríjjakból és más hadigépekből Galambócz várát és a benne levő törököket sürűn lövette. A miért is, viszonzásul és méltó jutalmul, a nevezett grófnő kényelmesebb, bővebb és gazdagabb ellátására: 19 falut vagy falurészt és 3 pusztát Somogy-, egy falut Tolna-, egy pusztát Veszprém- és 3 falut Fejérmegyében, összesen tehát 23 falut, 4 pusztát adományoz neki, hogy azokat férje haláláig s ezután is, esetleges özvegysége idejében, a míg férje nevét viseli, azaz újra férjhez nem megy, bírhassa és használhassa.

125. ábra. Zsigmond király adománylevele Rozgonyiné Szentgyörgyi Czeczilia részére 1430-ból.

Az oklevél hártyára van írva, alján a király rányomott pecsétjével, három első szava tintával szépen kifestve. Az Országos Levéltárban, a hol őrzik, egy másik, kevésbbé szép példánya is van.

Az Albert király halálára (1439) következő két évtized alatt ismét régi betegségébe esik vissza a magyar társadalom. A trónörökösödés miatt nehéz belső harczokban emészti magát. E szomorú időszakban a társadalmi és állami fejlődés roham-léptekkel halad előre. A hosszú békés évtizedek alatt erőt gyűjtött, most pedig a belső és külső erőfeszítések, mindennapos mérkőzések korszakában kifejti azt. E különben szomorú küzdelemben, mely a fölfegyverzett társadalmat fegyverének használatára, erőszakoskodásra, a lappangó szenvedélyek kiöntésére készti, egyszersmind nagy tehetségek válnak ki s a kisebb erő is érzi becsét és érvényesül. De ez a fejetlen állapot a legmagasabbra fokozza a főnemesség önérzetét s egy Garai Lászlónak és Ujlaki Miklósnak nagyravágyását a kormányzóság, sőt a királyság csalétkével csiklandozza. Kezdődik az időszak, melyben a politikai társadalom eme nagy erői egymás elleni szövetségben keresik egyensúlyukat. Ily szövetkezésre legérdekesebb példa eme két dinasztának nagy ellenlábasukkal, mondhatni halálos ellenségükkel: Hunyadi Jánossal, a kormányzóval való szövetkezése a legzavarosabb időben, 1450-ben.

E szövetséglevél (127. ábra) kivonatos fordításban következőleg hangzik:

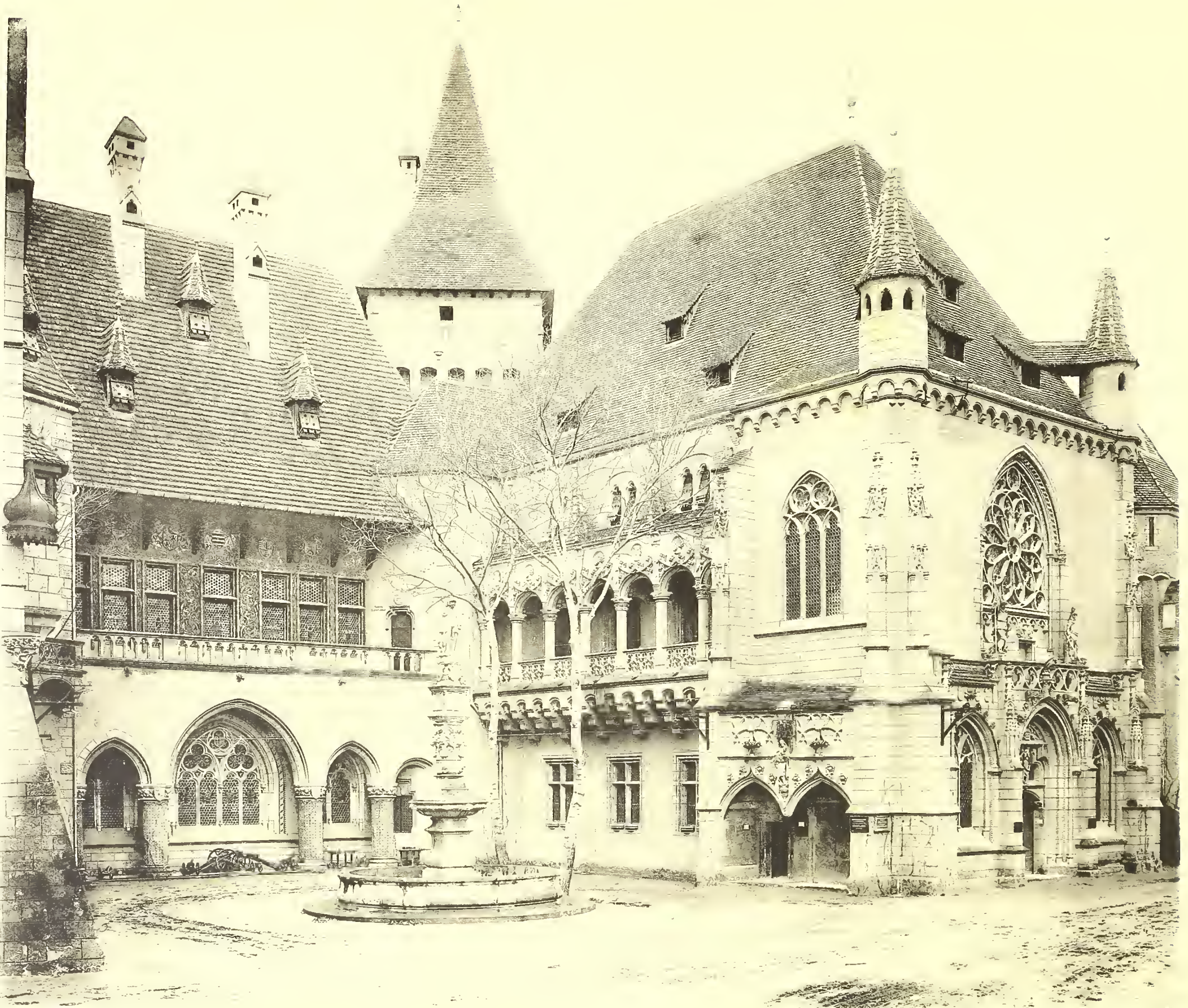
«Mi Hunyadi János, Magyarország kormányzója stb., Garai László nádorispán és Ujlaki Miklós erdélyi vajda, jelen levelünk rendiben mindenkinek tudtára adjuk, hogy jóllehet sok jót tettünk egymással s egymás tiszteletére és szeretetére vagyunk kötelezve s arra, hogy egymás dolgait előmozdítsuk, mégis e zavaros időkben, — miként az néha testvérek és jó barátok között is elő szokott fordulni — irigyeink, rosszakaróink vagy rágalmazók nyelve zavart, félreértést támaszthatna, barátságunk megbomlanék, ha e levelünk során nem gondoskodnánk arról, hogy ez meg ne essék. Ezért igaz, testvéri szövetségünk és barátságunk kapcsát felbonthatatlanná akarjuk tenni, s minden kétség és gyanakodás mételyét megszüntetni. Egymást tehát igaz szóval, keresztényi hittel jóakaró testvérekké, jóbarátokká fogadjuk, egymás érdekeit előmozdítjuk, egyikünk megtámadtatását közösnek veszszük. Ha valmelyikünk a másik veszélyéről tudomást nyer, azt vele tudatjuk. Mindent, amit fenséges László királyunk kiszabadítása és az országba hozatala érdekében tehetünk, egy szívvel-lélekkel megteendjük; s ha ez Isten segítségével sikerül s körünkben lehet, előtte egymást el nem hagyjuk, sőt egyik a másik érdekeit, hasznát mindig előmozdítandja... Egyikünk se fog a másik kárán meggazdagodásra vagy méltóságra törekedni. S mindezt megtartjuk akármelyikünk halála után, örököseivel szemben is . . . Tettük mindezt az országnak és László királynak előnyére, s ugyanazzal az esküformával erősítjük meg, mely a pesti országgyűlésen készült . . . Különösen kijelentjük, hogy ha valamelyikünk emberségéről megfeledten e végzésünk ellenére cselekednék, azt esküszegőnek, hitehagyottnak, becstelennek nyilvánítjuk és óva intjük, ne merjen valaha a többi becsületes ember, a bárók, vitézek és nemesek közt megjelenni. E levelünket három példányban adtuk, hármunk pecsétjével erősítve meg mindegyiket. Kelt Budán, 1450. június 17-ikén. (A három pecsét ma is az

126. ábra. Albert király nagy pecséte 1439-ből.

A CSÚCSÍVES ÉPÜLET-CSOPORT; FŐBEJÁRATÁVAL.

Tervezte: ALPÁR IGNÁCZ építész.

XIX.

oklevélen függ; mely az országos levéltárban van, hová a Hunyadi-ház levéltárával került.) E három nagyúr mindenike vasakarattal áll helyén, hogy érdekeit megvédje, terveit megvalósítsa. De Hunyadi mindig egyesíteni tudja saját érdekeit a haza érdekeivel. Ellentétben a másik két főúrral, a kik a legelőkelőbb családok ivadékai és óriási birtokok urai, köznemes családból származik s bár lassanként ő is nagy terjedelmű birtokokat szerez, mindig hivatkozhatik a haza iránt szerzett érdemeire, melyeket az uralkodóknak földbirtokok adományozásával kellett jutalmazniok. Azonkívül ő e nagy birtokai jövedelmét a haza védelmére igyekszik fordítani, a mi ekkor egyértelmű volt a haza megmentésével. Mert e zavaros állapotok közepette, midőn az ország északi részét az Albert király özvegyétől Magyarországra uszított husziták tartják megszállva, — hirtelen elemi erővel tör ki a déli határon a török veszedelem vihara is. Új hódítók lépnek fel, köztük II. MOHAMED, a ki nyiltan hirdeti, hogy az egész világot meg akarja hódítani; mert valamint egy Isten és egy próféta van az égben, egy úrnak kell lennie a földön is. E hódító útjában Magyarország és melléktartományai, főkép pedig Hunyadi János, mint napról-napra hiresebb hadvezér, állanak első helyen. Ha velük végez, nyitva az út Európa szivébe. Hunyadi egyformán érezte hazája eszményi hivatását, s a maga személyének rendkívüli fontosságát. S a mint magasabb méltóságokra emelkedik, szörényi bán, erdélyi vajda, az ország főkapitánya, majd kormányzója lesz, — válik a határ egyszerű védőjéből országos hőssé, majd az egész kereszténység világhírű hősévé és megmentőjévé. A ki utoljára kelti és használja föl apostoli lélekkel a katholicismus régi lelkesedését, melyet a vagyon és műveltség élvezésének vágya, s az erkölcsök elvilágiasodása a nagy műveltségű Itáliában már kiirtott a szivekből. Miután az országban s az ország határán kívül vívott több csatában és hadjáratban mérkőzött meg a szultánokkal vagy vezéreikkel, 1456-ban egyesülve a lánglelkű KAPISZTRÁN JÁNOS baráttal, keresztes hadat szervez s visszaveri II. Mohamed szultán támadását Nándor-Fejérvártól (Belgrád), mely ekkor a török határ felé Magyarország végvára és védőbástyája volt. Egész Európa leste e titáni küzdelmet s föllélegzett a nagy diadal hírére, melynek örök emlékezetéül az akkori római pápa: III. CALIXTUS, a katholicismust védő Magyarország egyetlen igaz méltánylója és barátja, elrendelte az egész keresztény világban a déli harangozást.

Hunyadi János államférfiúi és diplomácziai működésének nevezetes két emlékét mutatta be kiállításunk a bécsi állami levéltárból, két régi szláv nyelven és betűkkel írott oklevélben, a melyek egyszersmind a magyar királyság és török császárság között ingadozó balkáni hűbéres országoknak Magyarországhoz való viszonyát illusztrálják. Ezek egyikében BOGDÁN moldvai vajda 1450-ben Hunyadi Jánosnak, mint Magyarország kormányzó-

127. ábra. Hunyadi János, Garai László és Ujlaki Miklós szövetséglevele 1450-ből.

jának ünnepiesen hűséget fogad; a másik szerint pedig SÁNDOR, ugyancsak moldvai vajda, 1453-ban Hunyadi János kormányzóval örök békére lép.

Élesen világítja meg a Hunyadi-családnak és Magyarországnak a XV. század közepén szorosan egybeforrt történetét két más oklevél, melyek mindenikét a magyar állam levéltára őrzi, hová a Hunyadi-ház régi irataival került. Ezek egyikében az ifjú V. László király 1453-ban czímert adományozván a volt kormányzónak, tetteit egekig magasztalja; a másikban pedig ugyanő 1457-ben a már elhunyt kormányzó legidősebbik fiát, Lászlót, lefejeztetvén, e politikai gyilkosság megokolására apa és fiú állítólagos bűneit felsorolja.

A régi független magyar állam történetének páratlan érdekű emlékei ezek, melyekkel behatóbban kell foglalkoznunk. Hunyadi János gyors emelkedése, meggazdagodása és meglepő sikerei miatt csakhamar fölkelté a hatalmasok irigységét, a kiknek útjában állt. De ezenkívül működésének van két kiemelkedő jellemvonása, a melyek egyaránt magyarázzák ellenségeinek izzó gyűlöletét és híveinek lelkes ragaszkodását. A magyar államférfiak politikája eddig a főbb nemesség hatalmi erején alapult; Hunyadi az első, a ki észreveszi és felhasználja a vagyonban, értelmiségben és öntudatban egykép meggyarapodott köznemesség politikai befolyását. Mint politikus és mint hadvezér is e néposztályra támaszkodva vívja legszebb diadalait. Viszont a köznemesség szintén hamar észreveszi őt, csatlakozik hozzá, mint a kit magához hasonlónak és Isten után egyedüli védő angyalának tart és örömest látna magán a királyi széken is.

128. ábra. Hunyadi János kormányzó pecsétje 1450-ből.

A másik jellemvonás Hunyadi határozott magyarsága, a melylyel élesen állott szemben az idegeneknek ellenszenves, gyönge vagy bénító uralma és befolyása. Az osztrák Albertév, a ki az egyetlen magyarul nem tudó magyar király e században, a lengyel Ulászlóé, az V. Lászlóé, ki bármennyire színleli, hogy magyar, nem titkolhatja osztrák nevelését, a stájer Czilleieké s legújabban Ulriké, kit tulajdon honfitársai is rosszlelkűnek bélyegeztek, az osztrák Frigyesé, kinek makacs önzése ellen már ez időben fegyvert kell használni, végül a cseh Giskráé, kivel szemben magának Hunyadinak karja sem elég erős.

S hogy az ellentét még nagyobb legyen — Albert és Ulászló kivételével — épen annak a férfiúnak válnak ellenségeivé, a ki az e korbeli magyar társadalom: különösen a köznemesség, sőt a parasztság legfőbb vágyát, ösztönét: a török elleni harcz eszméjét oly öntudatosan és sikeresen képviselte. Valóban ekkor a magyar társadalom ez osztályai érzik legerősebben a magyar faj igazi hivatását s ezért bálványozzák úgy vezérüket, Hunyadit, a kinek neve egész Európában a mellett, hogy a kereszténység, egyszersmind a magyarság zászlaja, a ki csaknem fanatikus keresztény lovag létére öntudatos magyar politikus s bár idegen ősöktől származik, a latin szó ez absolut korszakában magyarul teszi le kormányzói esküjét.[1]

Abban a küzdelemben, melyet Hunyadi János és utána nagyobbik fia László is, mint a köznemesség és a magyarság eszméjének képviselője vív a főúri és idegen, főleg német befolyással, a Hunyadiak fényes diadalát jelenti az az oroszlános czímerlevél (XVII. tábla), mely kiállításunk egyik ékessége volt. Kelt Pozsonyban, 1453. február 1-én.

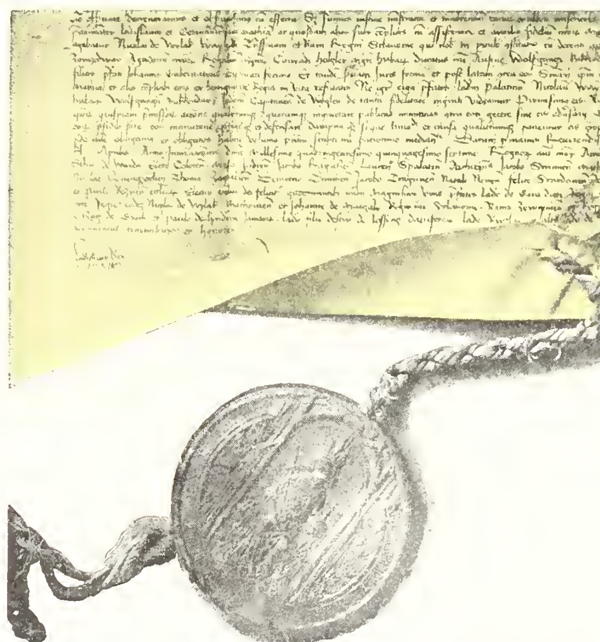
Előljáróban azt fejtegeti benne a király, hogy a fejedelmi erények között a bőkezűség a legdicsőbb, a mely a királyi méltóságból sugár módjára ömlik az alattvalók érdemeire, s ő különösen, uralkodása kezdetén, fiatalon, ki akarja engesztelni az alattvalók lelkét s őket az engedelmesség útján megtartani ... Ily gondolatok vezérelték — mondja a király — midőn tekintetes és nagyságos HUNYADI JÁNOS-t őszintén kedvelt hívét, előbb Magyarország kormányzóját, mint nagyszerű erényekkel, kiváló művek nagy számával és nagy érdemekkel teljes és kitünő férfiút, Besztercze városunk és kerülete örökös grófi tisztségébe és méltóságába emeljük, a mint ez más, erről szóló levelünkben bővebben és világosabban ki van fejezve. Hátra van még, hogy iránta való szeretetünket több és nagyobb nyilvánulásokkal folytatván, az ő megnövekedett méltóságához a dísz nagyobb jelvényeit és ékítményeit csatoljuk. Eddig ugyanis elődeink, a régi magyar királyok kegyelméből János gróf őseinek és házának kegyes ajándékul adományozott czímerül, vagyis a nemesség jelvényeül sárga vagy kék mezőn természetes színű, szárnyait kissé emelő és csőrében arany gyűrűt tartó hollót viselt ... Mi pedig most új dísze és magasabb méltósága jeléül, egyházfőink és báróink tanácsával, említett régi czímeréhez vörös színű oroszlánt adományozunk, a mely fehér mezőben, lábait szétvetve, harczra kész, ordító s dühös, nyitott szájjal ágaskodik s egyik első lábában, mintegy kézben, arany koronát tart s úgyszólva felajánl. Úgy hogy mindkét czímer színeivel egygyütt kereszttel szelt paizsban kettősen helyeztessék el; a paizs fölé pedig arany koronával és a szokásos foszlányokkal ékített sisak, oromdíszül pedig hasonlókép arany szárny helyeztessék. Hogy pedig úgy ne lássék, mintha ezt a czímerbővítésünket ok nélkül adtuk, annak magyarázatát és okát kifejteni nem mulaszthatjuk el. Mert

[1] L. id. czikk 231. l.

a fejér mezőben ágaskodó vörös oroszlán magát János grófot jelzi, a ki a nemrég mult időkben, a mi távollétünkben, midőn tudniillik a zavargás az országban lecsillapult, a főkormányzói tisztet méltóságával és terhével együtt elvállalta, a mi nevünkben viselte, s mindazt, a mi az ország és a mi jogunk védelmére alkalmatos volt, őszinte hűséggel és buzgalommal — mely őszinteséget a fejér szín jelzi — megtette és gyakorolta, miközben, mivel sok dicső háborút, a maga és övéinek vére kiontásával, nagy lélekkel és — a mint mondani szokás — oroszlán bátorsággal viselt, a harczoló és vérző oroszlánhoz nem méltatlanul hasonlíttatik; az a hozzáadás pedig, hogy az oroszlán egyik első lábában arany koronát tart és felajánl, világosan jelenti, hogy nevezett János gróf koronánk jogait és birtokát saját munkájával és verejtékével a támadók kezéből kiragadván, hűségesen megtartotta, Felségünknek hódolatteljes készséggel felajánlta és visszaadta s bennünket annak birtokába szerencsésen bevezetett. — Ezután a szokásos záradék következik, mely az említett czím és czímer adományozásáról és viselésének módjáról szól. Kiadta a király saját megbízásából s az egyház és világi főurak tanácsával és elhatározásával JÁNOS váradi püspök, kanczellár, azaz VITÉZ JÁNOS, Hunyadi őszinte híve és barátja.

E pompázó szavakkal ékeskedő győzelmi emlék kiáltó ellentéteül a Hunyadi-ház rettentő vereségét és tragédiáját jelenti az ifjú királynak következő (129. ábra), itt magyarul kivonatosan közölt másik oklevele:

«László ... stb. A dolog jövő emlékezetére. Az egész föld kerekségének alapítója minden tőle teremtett dolgot bizonyos renddel és szilárd törvénynyel erősítvén meg, az észszel bíró emberek között egyiket a másik fölé helyezte, s királyokat, fejedelmeket s hatóságokat rendelt és azoknak a nép közrendjét a végett alá akarta rendelni, hogy a nekik alárendelt népet egymás között jogossággal kormányozzák, jóindulattal szelidítsék s miként az érdemeket jutalmakkal tisztelik meg, úgy a vétkezőket és gonosztevőket gonoszságuk méltó tekintetbevételével büntessék és javítsák ... Azért mindenkinek ... tudomására akarjuk hozni, hogy midőn már régen szüleinktől a bölcsőben hagyatva s a felséges Frigyes úr, akkor római király, most császár, ... a mi testvérünk, keze alatt neveltetvén, bizonyos Hunyadi János ... erdélyi vajda seregével fölkelvén, először cillii és zagorjei grófságunkba, melyeket akkor hű és őszintén kedvelt rokonaink néhai Frigyes és Ullrik, Cilli stb. grófjai bírtak és utóbb osztrák herczegségünkbe betört és mind a kettőt ... kizsákmányolta ... később pedig a főpapok, zászlósurak és országunk nemesei által ... nevünkben országunk kormányzójává rendeltetett s ebben a tisztben szintén, ha tett is valamit az ország védelmére, mindazáltal mily nagy bajokat hozott ... híveinkre, ezen híveinknek panasza ... mutatja nekünk ... Ezek közül néhányat érdemesnek tartunk fölemlíteni. Ugyanis hányszor betört hívünknek, György ráczországi despotának földjére s jószágaira, néha a törököket is bevezetvén oda; az irántunk és országunk iránt hű havasalföldi és moldvaországi vajdánkat vagy megölette vagy kiűzette s azok helyébe másokat állított, a kikről azt hitte, hogy lekötelezettjeinek kell lenniök. És jóllehet ekközben, végre említett Frigyes római császár úrnak kezei közül kiszabadulván ... maga Hunyadi János más főpapjainkkal és zászlós urainkkal ... elénkbe jött és mi neki minden elülemlített kihágásait és bűneit megbocsátottuk és azonfelül nagy tisztségekkel és adományokkal jutalmaztuk, többek közt a beszterczei grófságot több más várainkkal neki adományozván s őt ... ezen Magyarországunk főkapitányává tevén, a mikor elülérintett csehországi királyságunk koronájának felvételére indultunk, az országot minden jövedelmünkkel együtt rábíztuk ... S midőn visszatértünk, néhány követet s főpapjaink és zászlósuraink közül is többeket hozzá küldöttünk, kérvén tőle azon hűségi kötelességnél fogva, melylyel nekünk tartozik, hogy királyi várainkat adja vissza s jövedelmeinkről mondjon le s ezekbe továbbra ne avatkozzék ... Akkor ez a Hunyadi János az említett királyi várakat és jövedelmeinket akaratunk ellenére megtartván, sem felségünkhöz budai városunkba jönni, csak miután tőlünk legszorosabb formájú bátorságlevelet csikart ki, sem utóbb eltávozása után, többszöri hivásra visszatérni nem akart ... Ezenkívül Ráczországba benyomulván, György méltóságos fejedelmet, Ráczországnak felségünk iránt hűséges despotáját Szilágyi Mihály által, a kit nándorfejérvári várunkban kapitánynyá rendelt, jobb kezének ujjait levágatván, elfogatta és addig letartóztatta, míg tőle azon Mihály által nagy összeg pénzt nem csikart ki. Azután pedig Hunyadi János maga elhalván s két

129. ábra. Részlet Hunyadi László halálos ítéletéből, a király aláírásával, 1457-ből.

fia, úgymint László és Mátyás, maradván tőle, kik az atyai gonoszságoknak nemcsak utánzói voltak, hanem a mit atyjuk éltében véghez nem vihetett, azt is betöltötték, midőn mi Magyarországunk főpapjai, zászlós urai és előkelőinek kérésére legközelebb ezen országunk és az egész kereszténységnek előmenetelére ausztriai herczegségünkből sok keresztest előreküldvén ... megindultunk ... főpapjaink és előkelőink tanácsából a törökök dolgában Futak városában tartandó gyűlést hirdettünk és meghíttuk mások között az elülemlített Lászlót, a megnevezett János kormányzó serdültebb fiát is ... De ő eljövetelét tőlünk megtagadta, hacsak előbb őt és elülmondott Mátyás testvérét és atyját, néhai Hunyadi Jánost ... a mi, vagy országunk nevében szedett jövedelmekről leendő számadás alól fel nem mentjük. És bár abban akaratjának eleget tenni nehezünkre esett, mégis, midőn azután ... hozzánk jött, mi őt megérkeztekor tiszteletteljes szeretettel visszafogadtuk, igyekezvén néki tetszeni, hogy így őt az istentelenség útjáról eltérítsük ... S ez a László felségünknek meg is igérte testi eskütétellel, hogy nándorfejérvári várunkat némely más hozzánk, mint királyhoz és az ország szent koronájához tartozó várral együtt bizonyos kitűzött határidőben kezeinkhez szolgáltatja, az elülemlített méltóságos fejedelmet, Ulrikot, Cilli grófját nagybátyánkat, aki a mi határozataink iránt készségesnek és szivesnek mutatta magát és a kit udvarunk ékességeül és ügyeink igen hűségesen szolgáló igazgatójául oldalunkhoz csatolva tartottunk, atyjává fogadta, magát neki tisztelő fiául ajánlva megesküdött, hogy soha semmi szín alatt a vele kötött atyai frigyet megszegni nem akarja. A melyeket így elvégezvén, azt színlelte, hogy előre megy Nándor-Fejérvárba és ott az udvarunk számára szükséges tisztességes vendéglátásra vonatkozólag is intézkedik ... Valósággal azonban, midőn oda követnők s nándorfejérvári várunkhoz közeledtünk, jóllehet László előnkbe jött, mégis midőn ... a várhoz eljutottunk, azt vélvén, hogy mint sajátunkba és miként igérve volt, a mieinkkel együtt szabadon bemehetünk és abban, miként más várakban, akár a sajátunkéban, akár alattvalóinkéban tisztelettel kell fogadtatnunk: de sokkal másképen történt, mint a hogy reménylettük. Mert alig hogy elülemlített nagybátyánkkal s Magyar- és Csehország más egyéb zászlós uraival s közvetlenül hozzánk tartozó csekély számú cselédséggel a várba beléptünk, intésére a vár kapui utánunk becsukattak s rajtunk olyan nagy gyalázat esett, hogy midőn kamarásaink és személyünknek szolgáló szolgáink, a kik udvarunk szokása szerint mellőlünk nem szoktak hiányozni, kérték, hogy hozzánk bebocsáttassanak, a fegyverektől, melyeket mindig hordani szoktak, királyi udvarunk szabadsága ellenére megfosztattak. Óh, milyen vendéglátás volt ez! Észrevettük a vár tornyaiban és rejtekeiben a gyalogok és zsoldosok leselkedéseit s tapasztaltuk, hogy nem úgy fogadtak minket, mint királyt, hanem mint ellenséget; olyan éjjelünk volt, a melyet félelemmel eltelve töltöttünk el. Végre a következő reggel megmutatta a dolgok végét ... Mert elülemlített László következő virradattal véres kezeit arra vetvén, a kit atyjává fogadott, jelenlétünkben néhány czinkostársával váratlanul kardjával megölte, lefejezte ... és öt napig vérében hagyta feküdni s azután hozzátartozóinak és a mieink közül is néhánynak vagyonában és javaiban raboltatott ... Felségünk személyét sem engedte, mint egy foglyot, öt napig a váron kívül menni. Az elülemlített László azonkívül letartóztatta királyi jövedelmeinket s a só-kamara kezelésében is saját magánhaszna miatt különböző károkat okozott ... Megkisérlette az egészet saját hatalmának alávetni s nem szégyenlett olyanokra vetemedni, a melyek nekünk és országunknak ártalmára lettek volna, háládatlan lévén a jótéteményekért, melyekben néhai atyját és őt elődeink és mi nagylelkűen részesítettük. Végre minket és kiséretünket keze közé kapván, kénye-kedve szerint mintegy foglyok gyanánt tartott, azután Temesvár várához vezetvén bennünket, akaratunk ellenére ő és testvére, Mátyás, esküigéretet is és kötelező okiratot erőszakoltak ki arról, hogy neki és testvérének, Mátyásnak gonoszságaikat nem számítjuk be. És bárha azokat akaratunk ellenére tettük, mégis elhatároztuk, hogy azt megtartjuk és meg is tartottuk volna, ha János kormányzó nevezett fiait nyiltan rajta nem kapjuk, hogy végtére az uralkodás vágyától vezettetve, felségünk és tanácsosaink életének veszedelmére és halálára összeesküdtek, annyira, hogy ha meg nem előzhettük volna, három napon belől a megfogamzott gonoszságot a mi és a mieink vérén valósággal végrehajtották volna. De a legfőbb igazságszolgáltató és könyörülő úr az elülérintett cselvetéseket és a személyünk ellen megfogamzott jogtalanságot nékünk nyilvánvalóvá tette és a mi titkos ellenségeink és némely más bűntársaik ellen nagyságos és jeles híveinknek, úgymint Garai Lászlónak, Magyarországunk nádorának s rokonunknak, a kinek megöletése épen úgy, mint a miénk, el volt határozva, Ujlaki Miklós erdélyi vajdának és szlavóniai bánnak, ki nekünk fegyveres készülettel segítségünkre jött, továbbá Lindvai Pál főajtónálló, Buzlai László főpohárnok, Szomszédvári Czernin

130. ábra. V. László egyszerű pecséte 1455-ből.

A CSÚCSÍVES ÉPÜLET-CSOPORT UDVARA.

Tervezte: ALPÁR IGNÁCZ építész.

XX.

Henning főlovászmestereink, Holczner Konrád osztrák herczegségi kincstartónk, Rukkendar Farkas kamarásunk, Jodok véglesi kapitányunk hozzájárulásával és segítségével nekünk győzelmet adott, úgy, hogy őket, kik életünkre leselkedtek, nevezetesen elülemlített Lászlót és Mátyást elfogattuk és azután a jogi formák megtartása mellett ellenük hozott ítélet után Lászlót érdemei és bűntettei szerint nyilvánosan fejével lakoltattuk, minden másoknak, kik hasonlóan mesterkednek, elrettentésére, elülemlített Mátyást és más bűntársaikat életben hagyva. Hogy tehát elülemlített László nádor (és társai) ... iránt ily hűségükért hálátlanoknak ne láttassunk, királyi szavunkra és keresztény hitünkre igértük nekik és ezen oklevelünk által a mi és királyi utódaink nevében igérjük, hogy őket vagy közülök akárkit, vagy örököseiket, bárki akarná az előrebocsátottakért bármiképen nyugtalanítani, velük nyilvános ellenségeskedést folytatni és ellenük ellenségesen hadat indítani, vagy nekik, akár közülük egynek valami kárt okozni szándékoznék, mi nekik védelmükre lenni, őket őrizni és védelmezni, kárukat is, ha ez okból valamiképen valamit szenvednek, nagylelkűen megtéríteni akarjuk és valósággal tartozunk. Mindezekre magunkat és királyutódainkat hit alatt köteleztük és e mostani iratunk védelme által kötelezteni akarjuk. Kelt a Krisztusban főtisztelendő atya Dénes úrnak, a Szent-Angyal bibornokának, esztergomi érseknek, főkanczellárunknak és őszintén kedvelt hívünknek keze által márczius huszonegyedikén, az Úr megtestesülése ezernégyszázötvenhetedik évében, magyarországi uralkodásunk tizenhetedik, a csehországinak negyedik évében ... László király, s. k.

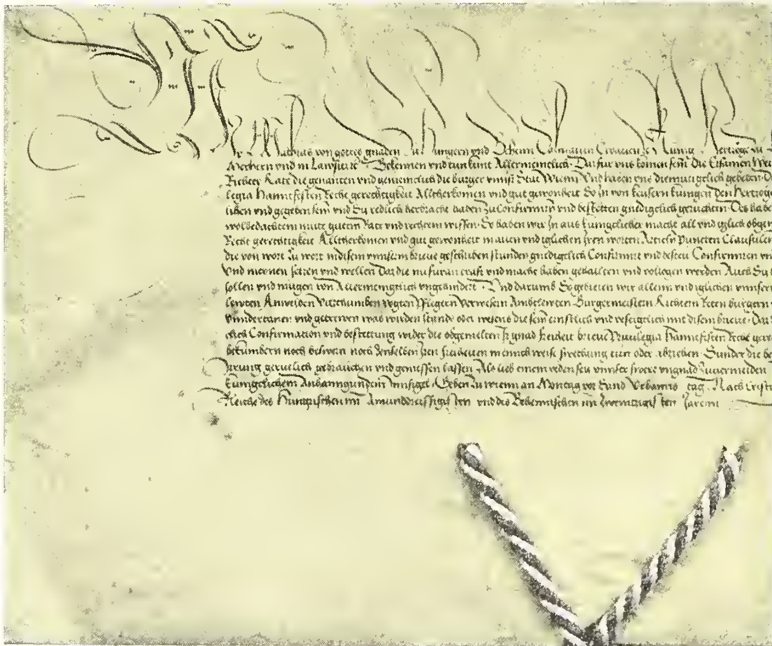
E gyűlöletet lehelő, vérszagú, ferdítésektől, félremagyarázásoktól és koholmányoktól hemzsegő irat nyomán szinte magától támad föl alig egy év mulva a Hunyadi János kisebbik fiának, Mátyásnak királylyá választásában a Hunyadi-ház és az általa képviselt nemzeti ügy fényes diadala.

131–132. ábra. I. Mátyás kettős nagy pecséte 1458-ból.

HUNYADI (CORVIN) MÁTYÁS-sal egy erős, szilárd akaratú, sokoldalú, lángeszű uralkodói egyéniség jutott trónra. Két zivataros évtized végtelennek tetsző bajai után a sorsnak különös kedvezésekép oly férfiú, a minőre az ország boldogulása érdekében épen legnagyobb szükség volt. Duzzadó ereje az emelkedő olasz renaissance hatalmas eszméitől kap táplálékot és irányt. A sokoldalú művészség eme korszakában ő is minden téren alakító művész akar és legtöbbször tud is lenni. Alatta a társadalom csakhamar magához tér s a rend útján halad tovább. A főúri osztály ellensúlyozására jogaiba lép a köznemesség is, mely — mint láttuk — az ő megválasztatásával mutatta meg igazi erejét. Alkalmas alap az új uralkodónak, hogy reája is támaszkodjék nagy tervei végrehajtásában. Új eszközöket teremt. A régi hadrendszert kevésbbé veszi igénybe s új, állandó gyaloghadsereget állít fel, az úgynevezett fekete sereget, a mely e nemben a XV. század második felében a legelsők egyike volt Európában. Mellőzi a nemesség közvetlen felkelését a haza védelmére s e helyett új adókat léptet életbe, a mivel eddig nem is képzelt nagy jövedelmekhez jut. Elődei és közvetlen utódai 130—150 ezer forintos évi adóval kormányoznak; az ő jövedelmei, kivált uralkodásának utolsó időszakában, az 1480-as években, megközelítették, néha meg is haladták az évi két millió forintot.

Rendelkezései nem egyszer találkoztak ellenkezéssel alattvalóinál, de ő mindig érvényt tudott szerezni akaratának. A kitünő diplomatát és jeles hadvezért egyesíté magában. Ezekkel az uralkodói tulajdonokkal tartá fenn hatalmát veszedelmes időkben külső és belső ellenségeivel szemben s igyekezett megvalósítani politikáját. Terve volt: meghódítani Csehországot és Ausztriát, megszerezni a német császárságot s ez erőket egyesíteni hazája régi ellensége: a török ellen. Célját teljesen nem érte el, de nagy sikereket vívott ki s azt a tekintélyt, melyet atyja, a nagy kormányzó a törökkel szemben megalapított, nemcsak megóvni, de gyarapítani is képes volt. Ezenkívül megverte a szövetséges lengyel és cseh királyok egyesült seregét, az 1478-iki békekötésben a cseh koronától zálogban elvette Morvaországot, Sziléziát, Lausitzot s megszerezte a cseh királyi czímet; majd több hadjáratban legyőzvén III. Frigyes császárt, tőle elhódította Alsó-Ausztriát, Stájerországot és Karinthiát. E hódításának külsőleg is legcsattanósabb jelenete Bécs városának 1485-ben történt bevétele, a melyre emlékeztetett kiállításunkon az a szép formájú német oklevél (133. ábra), melylyel e városnak kiváltságait 1488-ban megerősítette. Ez oklevelet Bécs város levéltárában őrzik. Tartalma a következő

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmát- és Horvátország stb. királya, Ausztria és Szilézia herczege, Morvaország és Luzáczia őrgrófja, elismerjük és általában mindenkinek tudtára adjuk, hogy elibénk jövén Bécs városa tiszteletreméltó, bölcs és különösen kedvelt polgármestere, birája és tanácsa, alázattal kértek, hagynók helyben, erősítenők meg kegyesen mindazon kegyeket, szabadalmakat, leveleket, kiváltságokat, tulajdonjogokat, jogokat, régi származású és jó szokásokat, melyeket Ausztria császárai, királyai, herczegei és más fejedelmek és urak adtak nekik és melyeket ezennel be is mutatnak. Tekintve alázatos kérésüket, előzetes megfontolással, igaz tudomásunkkal és királyi hatalmunknál fogva, szabadalmaikat, leveleiket, kiváltságaikat, tulajdonjogaikat, régi származású és jó szokásaikat egyenkint és összesen, minden egyes szavukban, fejezetükben, pontjaikban, záradékukban, tartalmuk szerint, úgy, akárcsak szószerint állanának e levelünkben írva, kegyesen helybenhagytuk és megerősítettük, s megerősítjük e levelünk erejénél fogva, és akarjuk, hogy azok ezentúl is érvényben és hatályban maradjanak, azokat mindenki megtartsa és végrehajtsa, használja és élvezze akadálytalanul. És ezért komolyan és határozottan parancsoljuk e levelünk rendiben főpapjainknak, ispánjainknak, urainknak, lovagjainknak, szolgáinknak és kapitányainknak, ügyvédőinknek, helytartóinknak, várnagyainknak, felügyelőinknek, tisztjeinknek, polgármestereinknek, biráinknak, tanácsainknak, polgárainknak és községeinknek, egyenkint és összesen, nemkülönben minden más alattvalóinknak és híveinknek, akármi méltóságban vagy állásban legyenek is, hogy Bécs városát az előbb említett, s királyi megerősítésünkben részesült szabadalmaiban, kiváltságaiban, tulajdonjogaiban stb. ne szorongassák, búsítsák vagy zaklassák, ép úgy akármi módon szabadságaikban ne gyengítsék, vagy kisebbítsék; hanem tiszteletben és hatályban tartsák, zavartalanul használni és élvezni engedjék, ha akárki fiának kedves az, hogy elkerülheti neheztelésünket. E királyi pecsétünkkel megerősített levelünk kelt Bécsben, Krisztus születése után, a tizennégyszáz és nyolczvannyolczadik évben, szt. Orbán napja előtti hétfőn, magyarországi uralkodásunk 31-ik, a csehországinak pedig 20-ik évében.

133. ábra. Részlet Bécs város kiváltságleveléből I. Mátyástól 1488-ból.

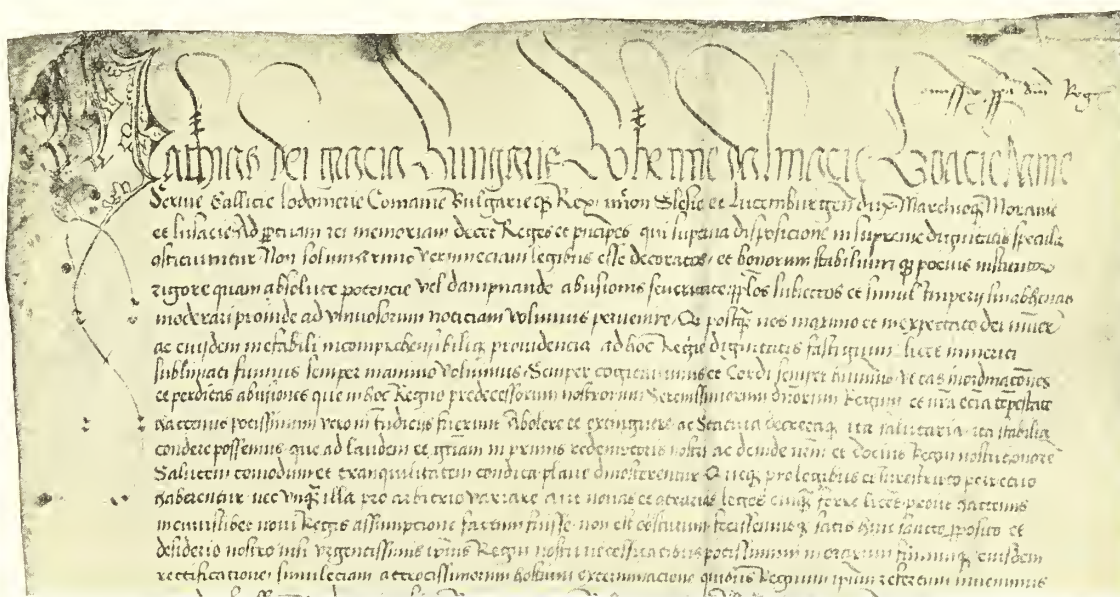
Államférfiúi működésének másik hatalmas emlékoszlopa az 1486-ik évi nagy törvény, egy terjedelmesebb, könyvalakú hártya-oklevél, ma szintén a bécsi állami levéltár tulajdona. E nevezetes irat (134. ábra), Mátyás királyt mint kiváló jogászt mutatja be, aki a Bécs megvívását követő hónapokat arra használta fel, hogy a magyar jogélet, különösen pedig a perjog terén elharapózott visszaélések megszüntetése, s a jelentkező hiányok pótlása tárgyában a legkiválóbb magyar államférfiakkal tanácskozzék.[1] E tanácskozás eredménye az említett törvény.

Illő — írja az elkészített munkálat bevezetésében — hogy a királyok és fejedelmek, kik felsőbb rendelésből a legmagasabb méltóság őrhelyét foglalják el, nemcsak a harczok, hanem a törvényalkotás terén is kitünjenek; hogy alattvalóik kormányzásában inkább a helyes és állandó intézmények erejével, mint a korlátlan hatalom vagy a kárhozatos visszaélések keménységével járjanak el. Ezért mi is, a mióta Istennek nagy és váratlan ajándékából, kimagyarázhatatlan gondviselésének rendelkezéséből, a királyi méltóság magaslatára érdemetlenül felemeltettünk, mindig azzal a gondolattal foglalkoztunk, hogy a rendetlenségeket és visszaéléseket, amelyek elődeink és a mi

[1] L. Fraknói. Magyarország története. (Athenaeum.) Hunyadiak kora 303. sat. l.

uralkodásunk alatt főképen az igazságszolgáltatás terén elhatalmasodtak, megszüntessük és kiirtsuk; továbbá, hogy olyan üdvös és állandó intézkedéseket tegyünk, a melyek mindenekelőtt az Üdvözítő dicsőségére, azután a mi és egész országunk díszére, javára, nyugalmának biztosítására szolgálván, örök időkre írott törvény gyanánt alkalmaztassanak; úgy, hogy azokat időnként önkényesen megváltoztatni, a mint ez ekkorig minden új király trónfoglalásánál történt, ne lehessen. Legnagyobb jelentőségű része e törvénynek: a törvénykezési eljárás szabályozása. A rendkívüli törvényszékek eltöröltettek. Első fokban a vármegyei törvényszék ítél. A vármegyei hatóság áll a főispánból, kit a zászlós urak vagy más előkelő birtokosok közül a király nevez ki, az alispánokból, kiket a megyei nemesség előkelőbbjei közül a főispán nevez ki, a szolgabirákból és a királyi emberekből , kiket a megyei nemesség a saját előkelőbb és vagyonosabb tagjai köréből választ. A vármegyei törvényszékek nyilvánosak, ítéletüktől a felebbezés a királyi törvényszékhez történik. A királyi törvényszék az ország rendes biráiból áll; ezek: a nádor, az országbiró, a királyi kanczellár, a tárnokmester, a főudvarmester, a horvátországi bán és az erdélyi vajda. Mint előadók, az ítélőmesterek működnek. A királyi törvényszék minden esztendőben két ülésszakot tart, a mely Magyarországon május 14-én és október 19-én, Erdély-, Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok területén január 23-án és augusztus 14-én kezdődik, és üléseit, a míg a szükség követeli, folytatja.

A végzeménynek (decretum) két befejezése van; az egyikben az országgyűlés, a másikban a király szól. Az országgyűlés határozatképen mondja ki, hogy a királyi felség az előrebocsátott végzeményt minden czikkelyében, záradékában, fejezetében és pontjában mindenkivel tartassa meg; s azokat, a kik meg nem tartják úgy büntesse, hogy azért a rendek, a kik a végzeményt egyértelműleg, érett megfontolás után alkották, ő felségének hálásak lehessenek . A király pedig, a ki a végzeményt a bevezetésben örök időkre érvényesnek nyilvánítja, a megerősítő záradékban a végzések megtartására összes utódait és az országot oly módon kötelezi, hogy azokat megváltoztatni, módosítani sem új király választásánál vagy koronázásánál, sem más egyetemes vagy részleges gyűléseken ne lehessen .

Mathias dei gracia Hungarie Bohemie Dalmacie Croacie Rame
Servie Gallicie Lodomerie Comanie Bulgarieque Rex ...

134. ábra. I. Mátyás 1486. évi törvényének kezdő sorai.

A király előterjesztésének — írja FRAKNÓI — az országgyűlésen történt kiegészítése és módosítása azt eredményezte, hogy a munkálat a rendszeresség jellemét elvesztette. A hetven czikkely sorrendjében a logikai egymásután hiányzik. Általános érvényű elveket formulázó tételek közé egyes konkrét szükségletekre vonatkozó rendelkezések vegyülnek; a szokástól szentesített régi gyakorlatot írásba foglaló czikkelyek új intézkedésekkel, reformokkal váltakoznak. És míg az eredeti munkálatból benmaradt a végzeményben az a nyilatkozat, hogy az örök időkre törvény erejével lesz felruházva , olyan czikkelyek kerültek bele, melyeknek ideiglenes természete világosan ki van mondva. Mindazáltal ez a törvény negyedfél évszázadon át a magyar igazságszolgáltatásban vezérfonalul szolgált; s ez volt az első, mely megalkotása után nemsokára nyomtatásban is megjelent. Mátyás király hírnevének pedig azt a dicsőséget is megszerezte, hogy ő volt Magyarországnak első codificatora, összefoglaló törvényhozója. Mert VERBŐCZY későbbi hármaskönyve e nagyobbszabású munkálaton alapult.

De a mi Mátyás királyt hadi és diplomácziai sikerei mellett Európa első uralkodói közé emelte s hírnevét megörökíté, az az ő fényes udvara, melyet visegrádi, diósgyőri, tatai királyi várain és kastélyain kívül főkép Budavárában (135. ábra) tartott, a hol a tudósok és művészek díszes csapatát egyesíté személye körül. Eme budavári királyi palotájának képét kicsinyített gipszmintában mutatta be kiállításunk. E minta egy SCHEDEL nevű német író 1493-ban Nürnbergben nyomtatott világkrónikájának képe után készült, melyet rövid szöveg kisér.

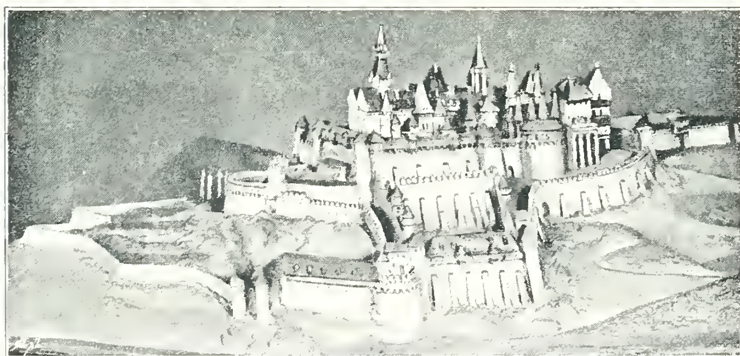
«Buda Magyarország legkitűnőbb városa, a királyok lakhelye. Fekszik a Duna partján . . . (Itt a régi Pannonia történetéről, a hunokról, Attiláról vagy Eteléről s Bledáról vagy Budáról, a gepidákról, dákokról stb. közöl ama korban ismeretes adatokat, azután ismét Buda városára tér át.) Egyik felől hegyes a vidéke. Ezen helynél sem erősebb, sem kellemesebb várat nem találsz csaknem egész Magyarországon. Számos igen nevezetes kolostora, s más nyilvános épületei által azon ország legjelesebb városa, s azért tartották méltónak, hogy királyi lak legyen s nagy templomokkal, kőfallal és királyi várral diszíték fel. Ezt a kitünő várat, valamint más várakat országszerte s különösen az előkelő Visegrádot, melyben a koronát őrzik CORVINUS MÁTYÁS magyar király csodálatos díszszel vette körül, úgy hogy valamennyi régi várnál különb és a legvastagabb falakról s legfényesebb termekről hires».

Maga az eredeti Schedel-féle kép, mely a budai királyi várat és Buda városát egy lapon akarja ábrázolni, azon kor nyomda-technikájának megfelelőleg, elég kezdetleges rajz. De van egy rendkívül becses tulajdonsága, hogy t. i. élethű, a mennyiben ily rajz hű lehet. Az óriási világkrónikában ugyanis több középkori város merőben koholt képekkel szerepel. Pávia és Marseille, ugyanegy formán fest; Nápoly, Bologna, Mantua, Ferrara, Siena, Perugia és Damascus falai, házai, tornyai és fekvése az utolsó vonásig egyeznek. De már a német városok: Nürnberg, a szerző szülővárosa, Augsburg, Regensburg és Bécs képei, mint látszik természet után készültek s hasonlókép Budavára is, melynek különösen a királyi várat ábrázoló része nemcsak hogy egyetlen rajzához sem hasonlít a hatalmas foliansnak, hanem egykorú és következő századból való leírásokkal meg is magyarázható. Különösen BONFINI, Mátyás királynak élte végén s aztán II. Ulászlónak is udvari történetírója írta le a XV. század végén fennállott budai királyi palotát, s ha dagályos leírásán sok helyütt nem bírunk is eligazodni belőle, egy és más régi utazók műveiből és régi rajzokból mégis megfejthetjük nagyjából Mátyás király palotájának ez egykorú ábrázolását.

Ehhez képest e várkastély legrégibb része a balkéz felől emelkedő legmagasabb torony tájéka. E tornyot Nagy Lajos király öcscse: István herczeg rakatta, kiről István-toronynak nevezték. Alatta balkézről volt a kincs- és levéltár, vagyis az ú. n. tárnoki-ház, s a főbejárat is. Innen jobbkéz felé, az egész képnek közepe táján állt a vártemplom.[1] E templom s az István-torony közt levő épületek a Mátyás király palotái. Itt volt a hires könyvtár is. Jobbra következnek a Zsigmond király építményei, legszélrűl az ú. n. friss patota. A templomtól balkéz felé a kőfal fölött fedett folyosó fut végig. A Dunaparton az istálló áll, a melyet szintén fedett folyosó köt össze a felső várral. Az egész várat kőfal övezi, a melyet a Duna felől a sarokban egy mellék-bejárat szakít meg.

Járjuk be már most a régi írók kalauzolása mellett e várkastély belsejét.[2]

A hegyen fekvő Buda városát mögöttünk hagyva, a Szent-Zsigmond-térre érünk, melyet ma Szent-György-térnek neveznek s egyszerre előttünk áll a királyi várpalota csinos tornyaival, tarka tetőzetével. Maga a tér, ha sokkal nem is, nagyobb lehetett, mint manapság. Gyakran itt rendezték az udvari látványosságot, lovagi játékokat. Valószinűleg e téren állott márvány-talapzatán Herakles érczszobra, melyet a király emeltetett bátyja, Hunyadi László emlékére. Most forduljunk arczczal a királyi palota felé. Középütt a bejárás; balkéz felől, homlokzatával a térre nézve Zsigmond király palotája, melyet még építésekor elneveztek «friss palotának», hogy a régiektől megkülönböztessék. Ennek ablakából parancsolta V. László király a bakónak a végzetes negyedik csapást Hunyadi László fejére. Jobbkéz felől az úgynevezett csonkatorony áll. Zsigmond király kezdte el építtetni, de nem fejezte be; Mátyás alatt rettegett börtönné vált, melyről a hagyomány évszázadok mulva is beszél. A királyi palotát harmincz lábnyi széles árok választja el a Szent-György-tértől, fölötte híd, a melyen át a várpalota főbejárásához érünk. Az épületek belül összeköttetésben állanak egymással s így több udvart és csarnokot zárnak magukba. Belépvén, jobb és baloldalt azonnal szemünkbe tünik egy-egy meztelen ércz-szobor, mind a kettő sisakkal a fején, bárddal és karddal fölfegyverkezve, fenyegető állásban, mintha őrökül volnának odaállítva.

135. ábra. Budavár I. Mátyás király korában.

[1] E templom vagy kápolna mintánkon nem látható világosan, valamint általában az egész minta nem teljesen megfelelő. Helyesebb a dr. Baróti L. és dr. Csánki D. «Magyarország története» czímű művének ilynemű rajza, melyet Schedel képe után a szerzőkkel Dörre Tivadar készített.

[2] E leírásunkat dr. Csánki D. «I. Mátyás udvara» czímű műve után, rövidítve közöljük.

Márványtalapzatukra diadaljelek vannak bevésve, megannyi pompás domborművek. A tér közepén érczkút önti vizét egy márvány víztartóba; tetején a görög istennőnek, Pallas Athenének szobra áll. Még odább, már közvetlen a paloták mellett, a három Hunyadinak hatalmas gyalogszobra tünik elénk. Középütt Mátyás, sisakosan, lándzsával, pajzsára támaszkodva; jobbról atyja, balról — mintha szomorkodnék — bátyja, László. Ezt az udvart egy régebben készült csarnok öleli körül, fölötte az emeleten kettős oszlopú körfolyosó, melyet már Mátyás rakatott. Ide akarunk följutni. Lent a csarnoknak ama részén, mely a régi királyokról maradt épület előtt áll, pompás ajtó tünik szemünk elé. Porphyrmárványba van falazva; szárnyai érczből vervék s domborművekben Heraklesnek 12 félisteni munkáját mutatják. Fölötte a porphyrba vésve egy vers, mely Mátyást dicsőíti. Ezen ajtó pompás kettős lépcsőre szolgál, a mely szintén a nagy király műve. Porphyr-márványból készült ez is, oldalt a falban érczből vert karos gyertyatartókkal. Ezen a lépcsőn jutunk föl a fölső, kettős oszlopú márvány körfolyosóra. Legszebb ennek az a része, mely az új palota előtt emelkedik. Innen eljuthatunk a palota többi részeibe is. Tágas és hosszú, csupa kőből, márványból készült, szoborművekkel ékesített folyosókon haladunk végig; van olyan is, a melynek hossza 209 lépés. Benyitunk a termekbe, szobákba. Számuk rendkívül nagy. Találunk termet, a melynek szélessége 18, hossza 44 lépés; mennyezete az égboltot ábrázolja. Odább a tanácsterem; s az összes épületekben, de kivált a Dunára néző részen hosszú sorát a pompás éttermeknek, nyári s odább téli tartózkodásra szánt lakásoknak, hálószobáknak, meleg és hideg fürdőknek, rejtett fülkéknek. A padlózat az akkori divat szerint csaknem mindenütt mozaik-, néhol földviaszszal összeégetett kőből van. Az ajtók és az ablakok vörös márványba illesztvék, a melyekbe itt-ott föliratok vannak bevésve. Az ajtószárnyak nehéz fából, érczből vannak, a király hollós czímerével, másokon nevével; az ablakok üvegtáblái az új épületben mindenütt érczfoglalványokba vannak illesztve. A falak fehérre vagy szinesre festvék s számos teremben történelmi s egyéb tárgyú festményekkel diszítvék. A mennyezetek bolthajtásra építvék s így kiválóan alkalmasak az égboltozat ábrázolására, a mint ezt Mátyás termeiben, csarnokaiban és folyosóin találjuk is. Pazarul használták továbbá az aranyozást, a faragványokat, a pompás szineket a diszítésül alkalmazott különféle alakok fölczifrázására. Egyik teremben a mennyezeten fából faragott és dúsan aranyozott ludakat, a másikban rózsákat, a harmadikban üstöt, mely alatt tűz ég, a negyedikben tekerődző kigyókat látunk s mindez merő aranyozott faragvány. A kályhák az akkori divat szerint nagyok, alakjuk művészi; római négyes fogatokkal és egyéb ó-kori emlékekkel vannak diszítve. Az ebédlőkben mázos téglákból rakott kályhákat találunk, a melyek nem csupán rikító szineikkel, hanem különféle

136. ábra. I. Mátyás király emléke Bautzenben 1486-ból.

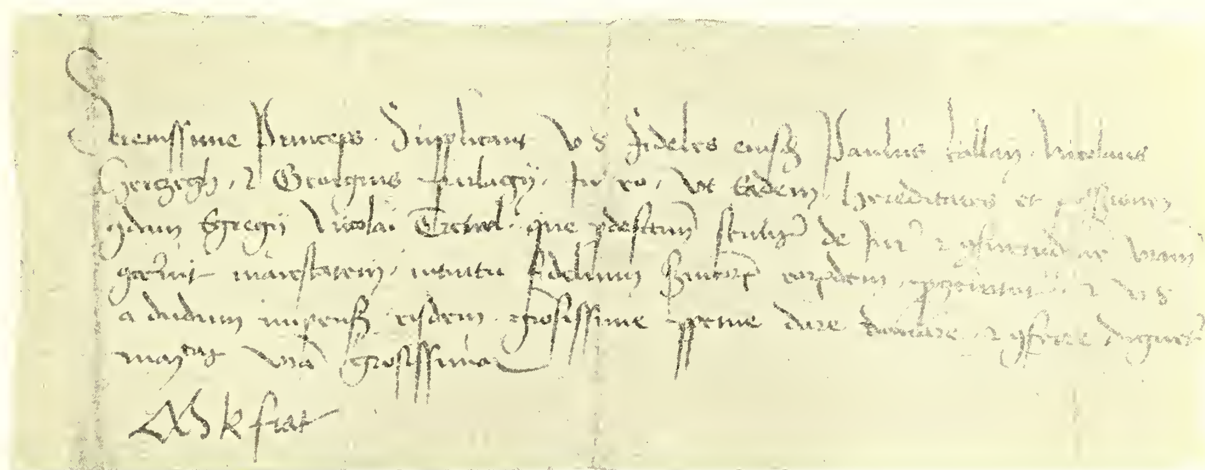
állat-alakokkal is pompáznak. A fal melletti padok részint csiszolt márványból, részint díszesen faragott fából vannak; azonban faragványaikból nem sokat láthatunk, mert szőnyegekkel vannak leterítve. Hasonlóképen a székek, melyeken néhol a legdrágább, aranynyal-ezüsttel áttört szövetek ragyognak. A padokra, székekre és kerevetekre nagyobb kényelem okáért puha párnák vannak helyezve. A kerevetek, valamint az ágyak is, nagyrészt ezüstből vervék, felötlőbb részeik pedig dúsan aranyozva. Az asztalok többnyire négyszögletesek, de vannak kerek asztalok is. Lábaik nem tömör fából, hanem szintén deszkából készültek és faragványokkal vannak diszítve. Rendesen a szoba közepén vagy az ablakhoz közel állanak, felötlő helyen, hogy a rájuk helyezett üveges szekrények jobban szembe tünjenek. E szekrények — a külföldi divat szerint — művészi faragványokkal ékeskednek; belül arany és ezüst poharakkal, drágaságokkal és csecsebecsékkel vannak megrakva. Más asztalokon szobrok, apró képek és tükrök, víz-, homok- és ütő-órák, nemes fémekből vert czímeres gyertyatartók állanak. Az utóbbiak jobbára csak ékességek, mert a rendes használatra való karos gyertya- és fáklyatartók az oldalfalakból nyulnak ki, vagy mint az olajlámpák is, a mennyezetről függnek alá. Almáriomot csak ritkaságképen látunk, mert ez a bútor még nem igen divatos. Nagy ujdonság Mátyás udvarában is, ki jó ízlésével példát akarván adni, a leghiresebb olasz műfaragók egyikével készíttetett palotája számára egynéhányat. Akkor inkább még ládákat, fali szekrényeket használtak. A falakat kristálytükrök s előkelő művészek festményei diszítik; de kivált a szőnyeg az, a mivel — az európai divat szerint — leginkább pompáznak a különféle termek, szobák. Nemcsak a padlóra, hanem a falakra is, — ha rajtok friss falfestmény nincsen — állat-alakokkal, virágokkal, történelmi- és szentképekkel átszőtt drága szőnyegek vannak borítva. Ezenkívül az asztalok, székek, ágyak, padok is szőnyeggel letakarvák; az ablakokon és ajtókon pedig szines, képes selyemkárpitok pompáznak.

A lakásra szánt helyiségek után a várpalota templomait tekintjük meg. A Mátyás-alkotta épület hátsó részében vonuló emeleti folyosón haladva kerek terembe lépünk, a melyet ALAMIZSNÁS-SZ.-JÁNOS tiszteletére szentelt a király. Itt szokta naponként miséjét hallgatni; ez volt a tulajdonképeni udvari kápolna. Oldalt mellékajtóra akadunk, kinyitjuk, kicsiny folyosón haladunk végig s belépünk egy másik templomba; a múzsák templomába. Mátyás királynak nagyhírű könyvtára ez. Azon ajtót, a melyen beléptünk, egyedül a király szokta használni, mikor ájtatossága végeztével ide vonult vissza tudósai körébe. A könyvtár egymásba nyiló, művészi festésű üvegablakos két teremből áll; egyik a latin, másik a görög és más nyelveken írt könyvek számára. Előcsarnokul félköralakú terem szolgál, gyönyörű kilátással a Dunára. E teremben van fölállítva Mátyás csillagvizsgálója, melyet azonban a tudomány akkori állásának és a kor szellemének megfelelően inkább csillagjóslásokra, mint igazi tudományos kutatásokra használnak. Mennyezete az égboltozatot ábrázolja. A másik két terem mennyezete részint aranyozott, részint gazdagon szinezett művészi faragványokkal van diszítve. Butorzat kevés. Az egyik teremben a királynak gyöngyhímzésű szőnyeggel takart római kerevete áll; mind a kettőben hasonló takaróval borított háromlábú székek. A falak mellett álló könyvpolczok tömör fából készültek és művészek kezétől eredő faragványokkal vannak ékesítve. Rajtok a könyvek, nem fölállítva, mint most szokás, hanem lapjokra fektetve s nagyrészt lánczczal az állványhoz erősítve. Az összes állványokra aranynyal áttört biborbársony kárpit borul díszül s egyszersmind, hogy a könyveket a portól megóvja. Kilépvén a könyvtárból a csarnokba érünk, a melyben pompás művű kettős forráskút tünik a szemünk elé. Márvány-részét Flórenczben faragták, ezüstművét itthon verték. Az épületnek ezen részében vannak elhelyezve a vízművek is, melyek a palota kútjait ellátják ivóvízzel. A budai erdős hegyekből szurkozott óncsöveken vezetnek ide egy kristálytisztaságú forrást, minthogy maga a mészkőből álló várhegy vízben szűkölködik. Az említett csarnok közelében van a kincstár, a ruha- és a fegyvertár, szintén földszint. Gazdagság, műízlés és fény egyesülnek benne. Midőn 1483-ban a pápa követe itt járt, Mátyás megmutattatta neki a kincstárát is. A követ, ki a királyt a folytonos háborúk miatt szegénynek hitte, elálmélkodott azon a kincshalmazon, a melyet itt arany és ezüst asztali edények, gyöngyökkel hímzett ruhák, szőnyegek, mindenféle ékszerek, templomi és más drágaságok alakjában fölhalmozva látott. Az egészet nem lehetett volna felrakni ötven társzekérre.

A csonkatorony melletti főkapun kiérvén balra tartunk s nemsokára szemünk elé tárul a várhegy nyugoti oldalán s lent a völgyben elterülő gyönyörű liget. Gondosan ápolt kövecses utakon és lépcsőkön haladunk lefelé. Már messziről föltünik egy pompás épület, s közel jutva egyszerre csillogó márványból épült palota előtt állunk. Előcsarnoka mozaikkal kirakott oszlopokon nyugszik. Ajtai olyanok, mint a római diadalkapuk; ebédlőtermei, hálószobái, a mennyezetek, falak és ablakok oly szépek, hogy a leghiresebb ókori épületekkel — a melyeknek mintájára épült — vetekszik. Odább haladunk. A tekervényes utak most tarka virágú rétek, rózsaligetek és ibolyaágyak, halastavak, díszes fasorok, lombok közé rejtett barlangok, fákból és cserjékből alkotott útvesztők (labyrinthusok) mellett vezetnek el. Itt-ott sodronyból készült madárházakra bukkanunk; egyik-

másik oly nagy, hogy cserjeligetek és gyümölcsfák is elférnek benne, s mindenik telve hazai s messze földről hozott szárnyasokkal, köztük a király legkedvesebb madarai: a *hollók*. Odább ezüstszinű mázos cseréppel födött toronyszabású épületek akadnak utunkba; mindannyi egy-egy *étterem*, melyekből az üvegablakokon át gyönyörű kilátás nyílik a körülfekvő tájékra. Nyaranta e termekben s a szabadba nyuló erkélyeken szokta a királyi pár estebédjét elkölteni.

A művelt ízlésű nagy király gyakorta fényes ünnepeket, lakomákat tartott ezekben a pompás palotákban kortársai, az olasz fejedelmek módjára. Így mikor 1476-ban Beatrix nápolyi királylánynyal mennyegzőjét ülte, a nagy teremnek, melyben a díszlakomán felterítettek, falait aranynyal hímzett piros selyemmel vonták be s még eme drága szőnyegek is tele voltak hintve gyöngyökkel és drágakövekkel. A királyi pár asztala mellett pedig merő aranyszálakkal font szőnyeg takarta a falakat. A terem közepén, a király asztala előtt négy-oldalas nagy *pohár-szék* állt, melynek nem kevesebb mint nyolcz lépcsője volt. E pohárszék első lépcsőjén tálak és medenczék, a királyi pár asztalához szükséges poharak és borok állottak, a többi hét polczon pedig körös-körül termetes ezüst korsók, serlegek, poharak, fedeles kancsók, öblös kupák, nehéz tálak és tányérok. Csupán ez egy pohárszéken mintegy ötszázhatvan aranyozott ezüst edény volt fölhalmozva. Mellette pedig ezüsből vert két egyszarvú állat, ékességnek, odább egy embermagasságnyi *ezüst szökőkút*, és öt *ezüst kenyérkosár*, mindenik két-két akós. A terem másik részében egy kétakós *ezüst hordó* függött alá a mennyezetről több csappal. Ebben a legfinomabb ó-borokat tartották. A vendégek nyolcz más hosszú asztalnál helyezkedtek el, melyek mellett

137. ábra. Kérvény I. Mátyás király kézjegyével.

szintén hasonló pohárszékek állottak s maguk az asztalok is bőven meg voltak rakva drágánál drágább edényekkel. A királyi pár asztalán pedig minden darab *színaranyból* volt. Képzelhetni, milyen díszes társaság ült itt együtt. A pfalzi választófejedelem követe, a ki e lakodalmat leírta, alig tudott hová lenni bámulatában. Egy-egy főúrnak vagy úrnőnek ruházata egész vagyonnal fölért. S ilyen főurak szolgálták az ebédnél a királyt és szép menyasszonyát. A lakodalom majdnem *egy egész hónapig* eltartott, s ez alatt egymást érték a különféle udvari és népmulatságok, lakomák és látványosságok.

Végül még egy kicsinyke emléket mutatunk be Mátyás királyról. Egy kis irat ez (137. ábra), melynek eredijét a Kállay családnak a Magyar Nemzeti Múzeumban letett levéltára őrzi. Több okért érdekes és nevezetes e különben nem sokat mutató, néhány soros oklevél. Először, mert a királyhoz szóló folyamodvány, s mint ilyen nemcsak hogy a legnagyobb ritkaság, hanem tudtunkkal a legrégibb ismeretes ily nemű irat is. Végül, mert a király keze írása van rajta. Ha magunk elé képzeljük a manapság különböző hatóságokhoz és a királyhoz naponként benyujtott csinos, sőt elegáns folyamodványok ezreit, bizonyára meglep a hatalmas magyar királyhoz szóló eme kezdetleges *kérvénynek* piczinysége és alakja. Kezdetlegességét mutatja, hogy nem első, hanem harmadik személyben szól. Fenséges fejedelem — úgymond — esedeznek Fenségedhez hívei: Kállai Pál, Herczeg Miklós és Parlagi György, hogy fenséged a néhai tekintetes Tretul Miklós örökségeit és birtokait, a melyek az ő magvaszakadása következtében jog és szokás szerint Felségedet illetik az ő őseik által és általuk Fenségednek tett hű szolgálataikért legkegyelmesebben nekik adományozni méltóztassék. Tehát a királynak három híve — előkelő híve — birtokadományért esedezik. A kérdéses Tretul Miklós nem valami nevezetes egyéniség, de annál jelentékenyebb birtokos. Birtokutódja az 1422-ben fimaradék nélkül elhunyt nevnai Treutel Miklósnak, a ki Zsigmond királynak nevezetes híve s különösen a délvidéken nagy terjedelmű birtokok ura volt. Egyik leánya: Borbála neje lett az olasz

Mikolo -nak, a kinek fia aztán nagyapja után szintén nevnai Treutel Miklós nevet viselt, s különösen Valkó- és Pozsega vármegyében volt nagy birtokos (Nevna a mai Levanszka város Szlavoniában, Verőcze vármegyében). 1464-ben halt meg, s ekkortájt kérte fel uratlannak vélt jószágait az említett három úr. Ily adományozásra nem sokat kérették magukat hajdan királyaink, főkép ha a kérvényezők érdemes urak voltak, a kiknek a király egy és más szolgálataikért rendszerint adósuk maradt. Odaadták a felkért birtokot papiron; az adományosok dolga volt aztán a királyi adományt a valóságban érvényesíteni. Mert az adományozásra következő törvényes beiktatásnál (statutio) jelentkeztek azok, a kik az eladományozott birtokra egy és más czímen jogot formáltak. Most is úgy történt. A beiktatáskor a három új adományos az ellenmondóknak egész sorával állott szemközt, a kik rokonság vagy zálogjog czímén emeltek óvást a birtokba vétel ellen. Így jutottak e birtokok a lévai Csehek, Korógyiak, Rozgonyiak stb. kezére s a király Legyen szava ekként foganatlan maradt.

E szó a kis irat alján olvasható: M. R. (Mathias rex) fiat.

Királyi aláírások aránylag későn jönnek divatba a középkori okleveleken. A hitelesség fő bizonyítékai a pecsétek. Okát könnyű megtalálni. Oly korban, midőn a társadalom hatalmasai az írás ismeretét évszázadokon át egyetlen osztálynak: a papságnak engedték át, sőt időnként az azzal való foglalkozást természetszerű tájékozatlansággal le is nézték: másként nem is lehetett. Mi sem volt könnyebb, mint a pecsétet a hitelesitendő oklevélre rányomni, vagy hites közeg által rányomatni, a pecséten levő szentet vagy czímert, szóval a képet, mely a hitelességet megadta, kiki bevéshette emlékébe, ellenben az aláíráshoz nemcsak arra lett volna szükség, hogy a kiállító írni, hanem arra is, hogy legalább a birtokos, szabad vagy nemes ember — szóval: a kinek érdekében kiállították — olvasni tudjon. A mit kezdetben ez a helyzet szült, — czélszerűség, megszokás, törvények szentesítették később, úgy, hogy még a XV-ik században is, mikor az írás ismerete mind jobban elterjed, megtartja a pecsét ezt az egyeduralmát. S midőn e században lassankint a pecsét mellett az aláírás feltünedezik, mindkettőnek más-más szerepe, jelentősége van. A mi hitelesít, az most is a pecsét; az aláírás inkább az okiratban foglalt igéretre vonatkozó fokozott jótállás, kezeskedés. A mint hogy kezdetben rendszerint csak a legvitálisabb személyi ügyekben használja maga az uralkodó. Így jelenik meg 1441-ben I. ULÁSZLÓ királynak még teljesen kezdetleges aláírása azon az oklevélen, mely a legfontosabb személyi ügyben rendelkezik. MÁTYÁS király pedig 1459-ben, midőn egy szintén fontos rendelkezését tartalmazó oklevelét aláírja, — ez aláírásnak még mintegy comparatiója gyanánt — saját kezével azt is neve mellé jegyzi, hogy az oklevélben foglaltakat megtartandja: (Mathyas Rex propria manu, promitimus omnia premissa observare). Ez idő óta mind több ízben fordul elő az aláírás, a század vége felé a királyon kívül főpapok, főurak s nemesek is használják, de sohasem pecsét nélkül, hanem mindig csak a pecsét pótlékául, érvényének kiegészítése gyanánt.[1]

138. ábra. II. Ulászló király nagy pecsétjének elolapja 1493-ból.

Csupán ez egyszer a bemutatott kicsiny okiraton fordul elő pecsét nélkül a királyi aláírás, helyesebben: kézjegy, ellentétben egyéb fontos okiratokkal, egy pusztán ideiglenes jogot engedélyező királyi kanczelláriai — mint ma mondanók — aktán.

Mátyás király halálával társadalom és állam az összetartó erőt vesztette el, mely egymaga az össszeségért dolgozott.

Azonnal meglátszott ez az országon. Az időpont is épen válságos volt. Oly korba lépünk, midőn a nyugoti új eszmék kerítik hatalmukba az egész katholikus Európát, benne hazánkat is. Új világutak és új földrészek felfedezése s az anyagias műveltséggel párosult, elemi erővel fellépő olasz renaissance a fő mozgató eszmék. Nyomukban megdől sok, eddig bálványozott régi tekintély, főleg pedig a vallás régi ereje kezd ingadozni. A tekintély helyébe az egyéni erő művelése lép, mely elhagyva az egyházi tért, mindinkább a világira csap át. Az így lassanként támadó elvilágiasodás, melynek czivilizácziónk oly sokat köszönhet, a vallással együtt az erkölcs alapjait is ingatni kezdé. Zűrzavar támad a lelkekben, a társadalmakban.

Az olasz renaissance áramlata, mely a mindennapi életet az újonnan felfedezett s mindjobban csodált antik-világ mintájára alakította át, Mátyás királyban még teremtő erejének egész fényével tündöklött. Belőle

[1] L. Csánki D. Turul. 1887. 5. lap.

CASTRIOTA GYÖRGY, másként SKANDERBÉG ALBÁNIAI HERCZEG (1403–1467) SISAKJA.

A bécsi udvari fegyvergyűjteményben őriztetik.

XXI.

Augustust, Medicit, Caesart, azaz fölkent uralkodót, nagyízlésű műbarátot, hadvezért és hódítót csinált. A halálára következő évtizedek alatt azonban csupán bomlasztó, átalakító hatását látjuk. A tekintélyt a politikában azonnal megtagadják. Gyönge uralkodókat keresnek és — sajnos, találnak is a cseh Jagellókban: Ulászló-ban és fiában Lajosban, a kiknek erőtlen kormánya alatt a középkori Magyarország legvigasztalanabb korszakát éli.

A társadalmi rétegek mindjobban elkülönödnek egymástól, követelődzőleg lépnek fel, majd farkasszemet néznek és harczra kelnek egymás ellen. E korszaból valók a magyar országgyűlés legádázabb küzdelmei, melyekben egy Bátori, Szapolyai, Verbőczi vezetése mellett fékevesztetten tör egymás ellen a fő- és köznemesség. Ez időszakból való a harmadik réteg: a parasztság feltámadása, mely a Hunyadi János korában még oly szent keresztet vivé saját urai ellen, égő dühhel és bosszúval. Egyetlen értékes terméke e bomladozó átalakuló világnak a középkori magyar jog — főleg nemesi jog — összefoglalása: Verbőczi hármaskönyve, melyet az ezredéves kiállításon ős példányban a jogszolgáltatás csarnoka mutatott be.

A történelmi kiállításon e korszakból az olasz renaissance befolyására emlékeztet ott néhány pompás czímerlevél, melyek közül a legdíszesebbet: a Kanizsai Dorottyáét az Országos Levéltárból e helyen is (XVIII. tábla) bemutatjuk. E levél czímerképének s az e kép mellett látható virágoknak és pillangóknak még ma is üde, eleven színpompája méltó emléke annak a nagyasszonynak, a kit az ifjú király e korban oly ritka idealismussal dicsőít s a ki később — mint tudjuk — a rémes mohácsi csatatér halottait eltemetteté. E czímerlevél bevezetése a szokásos, hogy tudniillik semmisem illeti meg méltóbban a király fenségét, mint hogy bőkezűségét azokra áraszsza, a kik kitünő érdemek, avagy fenséges erények fényében ragyognak s hogy nemcsak a férfi, hanem a lélek és ész adományaival megáldott nő is felékesítendő a fejedelmek által a dicsőség jelvényeivel. Az a szerénység, kegyesség, állhatatosság, ügyesség, hűség, vallásosság s a többi legszebb erények egész kara, a melyek Kanizsai Dorottya asszonyt, előbb tekintetes és nagyságos Geréb Péter, Magyarország hajdani nádorispánjának, utóbb pedig tekintetes és nagyságos Perényi Imre, ugyancsak volt nádorispánnak özvegyét annyira ékesíti, hogy a női erény ezen ékességeiben a legrégibb idő példáival méltán vetekedhetik, a ki a többi között a legtökéletesebb erénynek jeleit, a leghálásabb léleknek ezen tanubizonyságát is feltünteti. Jóllehet első férje halála után a minap e világból elköltözött Perényi Imre nádorispánnak lett hitvesévé és ez őt fényesen, nagyszerűen látta el és kiváló tiszteletben tartotta, mégis az elhunytnak emlékét és fenmaradt gyermekeit nem kevésbbé tiszteli és őrzi, mint tette azt, mikor az az élet levegőjét szívta. Az elhunyt Geréb Péter nádorral szemben is, kivel első házasságában sok éven át a legszebb egyetértésben élt, kitől nagy örökségek és a szerencse-javak nagy halmaza maradtak reá, melyeket azután veleszületett jóságánál fogva második férjére ruházott át; tehát ezen Péterrel szemben a kegyelet mintegy megmaradó kötelességeit, — melyekkel az ember halottak iránt tartozik — mindig a legnagyobb mértékben teljesítette; olyannyira, hogy ez oly tiszteletreméltó házasélet emlékének fentartására kérve-kért minket, hogy férjének czímerét a saját ősi czímerével egyesíthesse, összekapcsolhassa. Miután úgy látjuk, hogy ezen óhaja a szeretet forrásából, a leghálásabb kebel hevéből ered, ugyanazon nemes Kanizsai Dorottya asszonynak, a nemesség ezen jelvényét adtuk eltökélt szándékkal és Felségünk biztos tudtával, t. i. egy háromszögletű pajzsot, melynek talpát ezüst (a czímerfestményben az ezüst lekopott) pólyával bíró vörös mező foglalja el; e fölött két mező: a jobboldali kék mezőben arany koronából növő, balra tekintő, ragadozni kész, koronás arany oroszlán, kiöltött nyelvvel. Ezen czímerkép ugyanis férjének, az előbb említett Geréb Péternek czímeréből van véve és itt alkalmazva, melylyel kapcsolatban a nemes Dorottya asszony ősi, nemzetségi czímerének képe járul. A baloldali arany mezőben ugyanis fekete szárnyas sasláb, kiterjesztett karmaival, miként azt e levelünk élén festői művészet ábrázolja és pontosan feltünteti. Hadd hordja és viselje hát az említett czímert és nemessége jelvényét — más nemesek és főurak módjára — ezután gyürűin, kárpitjain, függönyein, sátrain, házain és bármi más helyen, igaz és valódi nemessége czímén, éljen vele, használja és örvendjen annak. E dolog emlékezetére és örök erejére adjuk jelen titkos pecsétünkkel — melyet mint Magyarország királya használunk — megerősített levelünket. Kelt Budán, Krisztus legszentebb testének ünnepe utáni szombaton, egyezerötszáztizenkilenczedik esztendőben, magyar- és csehországi stb. uralkodásunk negyedik évében.

Az uralkodó eszmék hatása alatt bomladozó országra — szomorú végzetképen — két ellentétes külső erő nehezedik, hogy hatalmába kerítse, tulajdonképen pedig, hogy még jobban szétzilálja s a megsemmisülés szélére vigye. Ezek egyike a Habsburg-ház trónkövetelése, a másik a török hódítás.

A Habsburgok trón-igénye egyidejű Ausztriába telepedésükkel. A szép, jókora és egységes magyar területre már habsburgi Rudolf szemet vetett. Az ő ideje óta az uralkodó család levéltárában a szebbnél szebb, fontosabbnál fontosabb oklevelek: diplomácziai alkudozások és szerződések, eljegyzési és házassági iratok hosszú sorozata halmozódott fel, melyek mind e családnak a magyar trónra jutását igyekeztek biztosítani. Legnyomósabb

e nemben az a szerződés, melyet Mátyás király 1464-ben, mikor a koronát III. Frigyestől visszaszerezte, ez uralkodóval a trónkövetelésre nézve kötött, a melyben a magyar koronát magtalan halála esetére a császárnak és utódainak igérte. Mátyásnak 1490-ben bekövetkezett halálakor azonban a királyválasztó magyarok a Magyarországtól meghódított Ausztria fejedelmét nem vállalhatták uroknak. De hogy II. Ulászló trónját megszilárdítsák, nem sokára el kellett ismerniök, legalább a jövőre nézve, a Habsburg-ház trónöröklési jogát.

Ily tartalmú oklevelet az 1492. márczius 7-ike és május 6-ika közti időből, nem kevesebb mint 15 darabot őriz a bécsi állami levéltár. Ezek legfontosabbikát, mely 1492. márczius 7-én kelt (139. ábra), kiállítottuk, és a következőkben ismertetjük:

Mi Korvin János Szlavonia, Oppavia és Liptó herczege .... így kezdődik a nevezetes hártya-okirat. Azután következnek sorban, ama kor szokása szerint legelől felsorolva azok a fő- és nemes urak, a kik az okiratot kiállították s pecséteikkel megerősítették. Összesen hetven pecsét függ az aránylag nem nagyméretű pergamenről. Aláírva nincs. A nyilvános oklevelek aláírása — mint föntebb láttuk — ép ez időszakban Mátyás király halála után kezd hirtelen nagyobb mértékben divatba jönni, a mikor a trónbetöltés következtében beállott zavarok és bizonytalan viszonyok közepette sűrűn keletkeztek az uralkodók, egyházi és világi főurak között érdekeik védelmére és megállapodásai biztosítására szolgáló mindenféle béke- és szövetség-levelek. De hogy menynyire készületlenül találta ez az új szokás még főurainkat is, eléggé mutatja az a körülmény, hogy a Miksa római és Ulászló magyar király között 1491. november 7-én kötött béke szerzői és aláírói közül Bátori István, Ország László és Rozgonyi László, írni nem tudván, a béke-oklevelet helyettük mások, t. i. az első helyett öcscse, a másik kettő helyett Bakócz Tamás győri püspök írták alá.

Oklevelünkön Korvin János után az említett Bátori István országbiró és erdélyi vajda következik, azután a nagytekintélyű Szapolyai István szepesi gróf, a ki Mátyás király halálakor Alsó-Ausztria és Bécs város főkapitánya volt s nemsokára nádorrá lett; a nagy hős és hadvezér Kinizsi Pál s Alsó-Magyarország főkapitánya, a ki másfél éve a trónkövetelő Korvin János seregét a tolnamegyei Szabatony mellett elterülő Csont mezején szétverte; Ujlaki Lőrincz herczeg, a czímzetes bosnyák királynak egyetlen fia, Mátyás király keresztfia, a ki néhány év mulva királyát ökörnek merte nevezni; vingárti Geréb Péter és lendvai Bánfi Miklós királyi ajtónálló mesterek, előbbi erdélyi befolyásos, hatalmas főúr, Mátyás királynak női ágon unokatestvére, utóbbi a zalamegyei Alsó-Lendváról, mintája azoknak az uraknak, a kiket Mátyás király előbb nagyon kedvelt, jószágokkal és más kegyeivel elhalmozott, utóbb pedig üldözőbe vett; gúti Ország László, királyi lovászmester, az említett írni nem tudó, de azért nagy befolyású államférfiak egyike, fia Mihálynak, a nagy nádornak, a ki eme legelső méltóságot, Mátyás királynak majdnem egész uralkodása alatt tántoríthatatlan hűséggel viselte, s ezért, és mint az ország első főbirája, birságokból szerzett óriási vagyont hagyott gyermekeire; Losonczi László királyi tárnokmester, a losonczi Bánfiak nemzetségéből, a guti Ország-ok rokona; György rácz despota, (azaz: fejedelem), a ki azonban e méltóságot mivel a fejedelemség a magyar király és török szultán kezére ment át, csupán mint czímet viselte s szerémségi nagybirtokos volt; Bátori András és György; bélteki Drágfi Bertalan királyi kamarásmester, Mátyás király sáfárja, bizalmas udvari embere és katonája, Perényi Imre, a ki, mint nádor, a következő évtizedekben nagy befolyásra és tekintélyre emelkedett; Perényi János; szaloniki Pankircher Vilmos, egy Mátyás alatt felemelkedett és Magyarország nyugoti határán több nagy uradalmat szerzett osztrák főúri család sarja; Palóczi Antal; dengelegi Pongrácz Mátyás, Jánosnak, Mátyás király unokatestvérének fia és több más főúr: a Rozgonyi, Kanizsai, Turóczi, lendvai Bánfi, Hédervári, meggyesaljai Morócz, györgyi Bodó, Homonnai, nádasdi Ongor, Jakosi, Paksi, Dombai, gersei Pető, Ráskai, szekcsői Herczeg, Buzlai, Dóczi (Péter és Imre Mátyás király kedves vezérei), pelsőczi Bebek, Telegdi (István erdélyi al-vajda, a kit később Dózsa György nyársba vonatott), rátoldi Gyulafi, Csetneki, albisi Zólyomi, Várdai vagy Kis-Várdai, dobozi Dánfi, bajnai Bot, gimesi Forgács, macskási Tárnok .... somkereki Erdélyi, Betleni, szamosfalvi Mikola, Barlabási, Szobi, Kendefi ...., Magyarországnak Mátyás király korában legtöbbet szerepelt vagy emlegetett családjainak tagjai.

E férfiak, a többi zászlós urak, előkelők és köznemesek nevében tudtára adják mindenkinek, hogy e napokban mindazok a harczok, viszálykodások és ellentétek, melyek egyrészről Frigyes császár és Miksa római király, másrészről dicső emlékű Mátyás király és Ulászló király, valamint Magyarország között fennállottak, bizonyos tárgyalások útján, melyeket a nevezett felségek követeik útján tartottak, bizonyos megállapodások és czikkelyek szerint megszüntek s 1491 nov. 7-én örök béke és egyezség köttetett a nevezett uralkodók, országaik és alattvalóik között. Mely szerint ha Ulászló király fiúmaradék nélkül halna el, Miksát a rómaiak, Magyarország, Dalmáczia és Horvátország királyát , avagy ha ő életben nem lenne, fiait vagy ezek egyenes fiutódait törvényes királyukká és urokká választani és elfogadni tartozzanak. Mi tehát — folytatja az oklevél — örököseink és utódaink

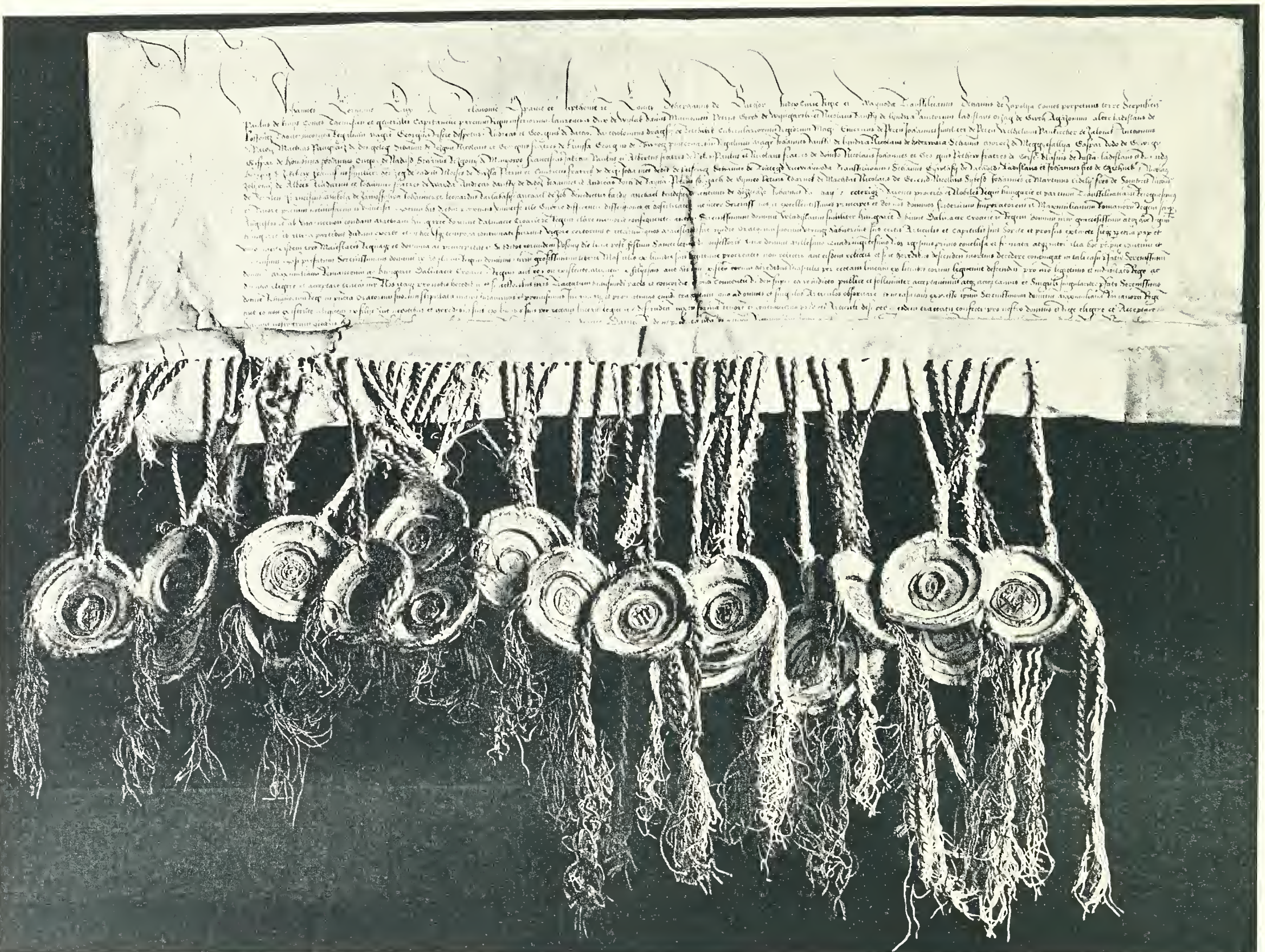
SZENT SIMEON EZÜST SARCOPHAGJA ZÁRÁBAN.

Elülről.

Nagy Lajos magyar király nejének, Erzsébetnek rendeletére készítette Milánói Ferencz ötvös 1380-ban.

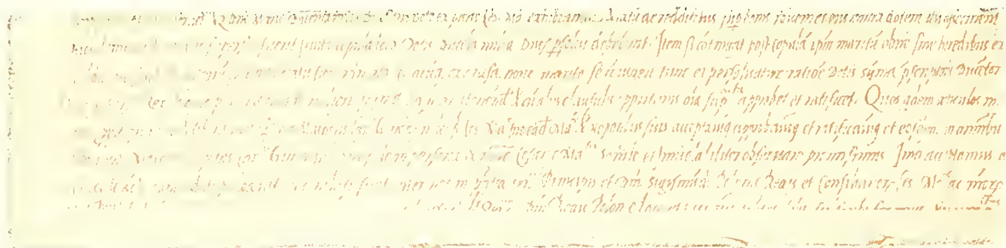

XXII.

139. ábra. A Habsburg-ház trónöröklési jogának elismerése 1492-ben.

nevében e béke és egyezség pontjait, ez ügyben összehivott jelen budai gyűlésünkön elfogadtuk és elfogadjuk, és a nevezett fenséges római király úrnak, követe jelenlétében, egyenkint esküre emelt kezekkel esküdve igértük, esküszünk és igérjük, hogy ezt a tárgyalást, annak egyenkint és összesen minden pontját megtartjuk, s a már említett esetben fenséges Miksa király urat, avagy ha ő nem élne, fiait vagy unokáit, avagy ezektől egyenesen leszármazó örököseit, ezen egyezség czikkelyei értelmében királyunkká választjuk és fogadjuk. Szokott pecsétjeinkkel megerősített jelen levelünk értelmében. Kelt Budán, a mi és minden ország lakosok főgyűlésén. . . .»

140. ábra. Részlet a kettős házassági és trónöröklési szerződésből 1515-ből.

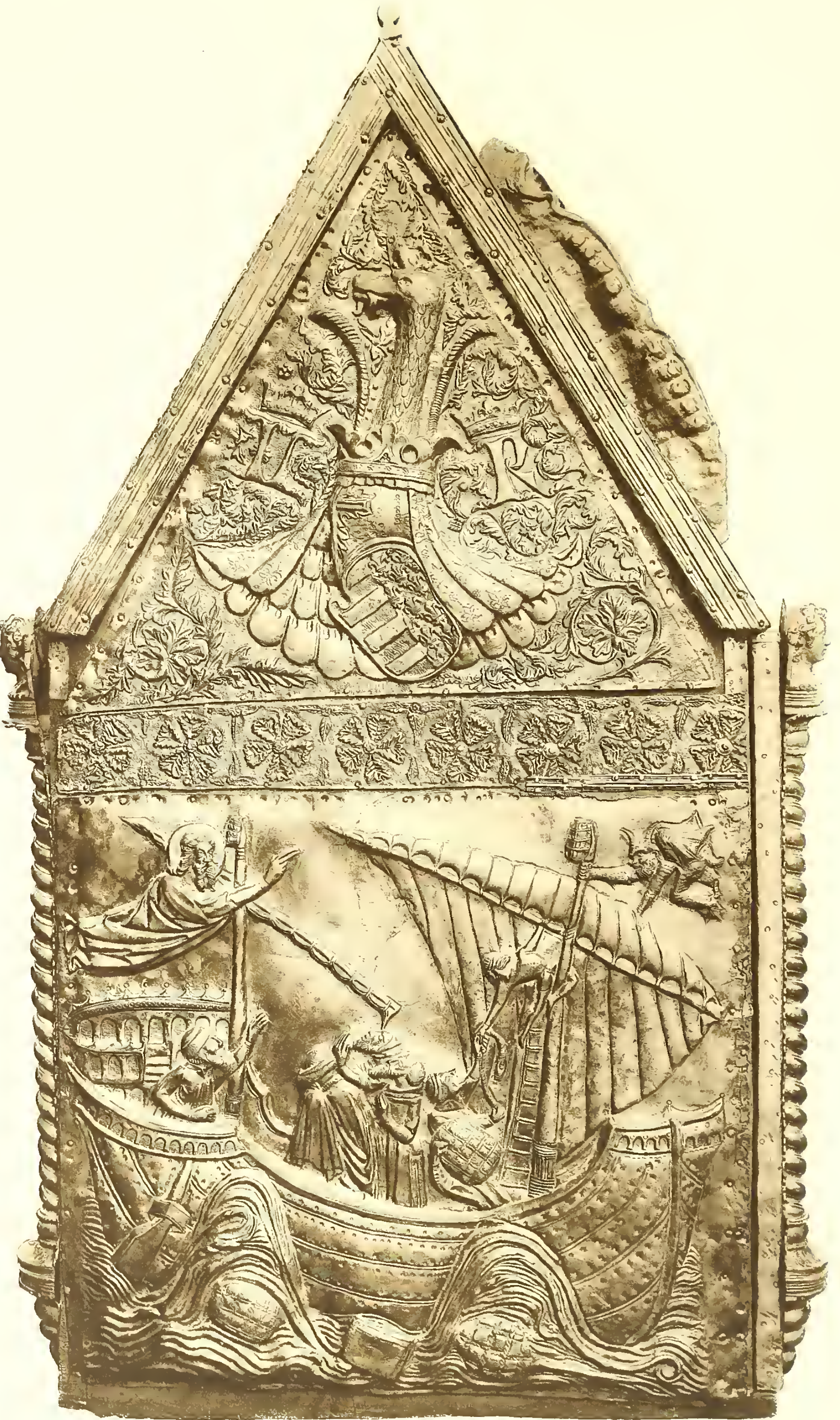
Ugyanily értelmű ünnepélyes okiratot adtak ki Budán Horvát- és Szlavónország bárói, előkelői és nemesei, 63 pecsét alatt. Ennek kiállítói között Egervári László dalmát-horvát-szlavon bán az első, ki szintén mint Mátyás király kedves embere emelkedett föl; utána következnek: Frangepán Bernát, Zeng, Veglia és Modrus grófja, Mátyás király udvarának utóbbi időben egyik nevezetes alakja; Károly korbaviai gróf, a Blagajiak, Zrinyiek, szomszédvári Henning János balsa-szentszábai (azaz herczegovinai) herczeg, Battyáni Boldizsár, a ki a nemrég elhunyt gerebeni Hermanfi László után Szlavóniában nagyterjedelmű birtokokat örökölt, a Bocskai, Róhfi, Pogány, Kasztellánfi, Pekri, Keglevics stb. családok tagjai. Egy más, 12 pecsétes oklevélben az egyházi méltóságok fogadják a létrejött egyezség megtartását. Közülük nevezetesebbek: Esztei és Arragoniai Hippolit a 12 éves esztergomi érsek és bibornok, Beatrix királyné unokaöcscse, a kit a királyné ellenállhatatlan pártfogására hétéves korában az esztergomi érsekség kormányzójává nevezett ki Mátyás király; laki Tusz Ozsvát zágrábi püspök királyi kincstartó, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, Bakócz Tamás győri püspök királyi fő- és titkos kanczellár, erős akaratú, nagy önzésű, de egyszersmind nagy tehetségű férfiú, e korszak legkiválóbb magyar politikusa, a ki 1497-ben, mint egri püspök, Hippolit érseket cserére bírván, esztergomi érsek lett s a későbbi szerencsétlen Dózsa-lázadás kitörésének egyik főokozója lett.

Ezenkívül Bátori István országbiró és erdélyi vajda, mint e magas méltóságok viselője s egyszersmind a szent korona őre, — Kinizsi Pál temesi ispán, mint Alsó-Magyarország főkapitányi állásában az ország egyik főméltósága, — Péter kalocsai érsek mint királyi titkos főkanczellár, — Bazini és Szentgyörgyi János, Péter és Simon grófok, mint örökös grófok és bárók, — Geréb László erdélyi püspök, a fönt említett, Mátyás királylyal rokon Péternek testvére, — Antal nyitrai püspök, — Ráskai Balázs, Budavár várnagya és udvarbirája, a ki e minőségében Mátyás király uralkodása végén s az ezt követő trónviszályokban mint a királyi palota fő őre nagytekintélyre tett szert, — bélteki Drágfi Bertalan mint újonnan kinevezett erdélyi vajda, — Kanizsai László mint új dalmát-horvát-szlavon bán, — Czobor Márton mint nándor-fejérvári bán, — végül Buda, Pest, Pozsony, Kolozsvár, Brassó, Beszterce, Nagy-Szeben, Segesvár, Medgyes városok és a hét szász szék, a városi és polgári rendiek közül állítottak ki — legnagyobb részt szintén Budán, a városok az illető városokban — hasonló tartalmú okleveleket.

A kényszerűség szülte emez okirat visszahatása az a hangos tiltakozás, mely a Habsburgok trónöröklése és általában minden idegen dinasztia, tehát maga a király ellen is 1505-ben a rákosi országgyűlésen elhangzott. A haza rémséges szétroncsolásának és csúfságos pusztulásának . . . legfőbb okai — dörgi bosszúsan az ekkor alkotott országos végzemény — az idegen származású királyok, a kik a szittya nép erkölcseit és szokásait meg nem tanulták, . . . örömestebb adták magukat dologtalan nyugalomra, mint fegyverforgatásra, sőt olykor kegyetlen ellenség módjára irgalmatlanul dúltak a hazafiak ellen, a népet tenger gyalázatba sülyesztették; ellenben azok,

SZENT SIMEON ZÁRAI EZÜST SARCOPHAGJÁNAK KÉT KESKENY OLDALA.

XXIII.

kik a magyar nemzet törzsökéből emelkedtek királyi polczra, az ország hasznát és gyarapodását eszközölték. Nehogy tehát ha mostani kegyelmes urunk a világból fiörökös nélkül talál kimulni ... az országot idegen fejedelem bitorolja, és minket örök szolgaságra juttasson, ... mostantól fogva örök időkre rendeljük, hogy valahányszor a király meghal, a nélkül, hogy fiörököst hagyna maga után, kire törvény és szokás értelmében az ország szállhatna, királyunkká külföldit egyszer sem választunk, hanem csakis magyart, a ki ilyen hivatalra képes és alkalmas, fogadunk. Ha pedig idegen fejedelem kisérletet tenne, hogy a trón birtokába fegyver hatalmával helyezkedjék be, ellene az egész ország köteles fegyvert fogni; s a kik ezen végzések ellen cselekednének mint hűtelenek és az ország ellenségei örök szolgasággal lakoljanak ....

A királynak tűrnie kellett e neki is szóló erélyes visszautasítást. De egy évtized mulva: 1515-ben annál hatásosabban erősíté meg a Habsburgok örökösödési jogát, a kikhez, hogy Szapolyai és pártja ellenében a saját és fia királyi hatalmát is biztosítsa, egész lélekkel csatlakozott. Ekkor köté a saját gyermekei: Lajos és Anna, és Miksa, illetve unokája Ferdinánd és Mária között azt a nagyhírű házassági és trónöröklési szerződést, mely a Habsburgokat végre is Magyarország trónjára juttatta. E szerződésnek egyik, a bécsi udvari levéltárból kiállított példánya (140. ábra), kivonatos fordításban ilyformán hangzik:

Mi Miksa, Isten kedvezése folytán római császár, stb. mi Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya, és mi Zsigmond, ugyancsak Isten kegyelméből Lengyelország királya stb. e levelünk tartalmánál fogva elismerjük és a dolog örök emlékére mindenkinek tudtára adjuk, hogy mivel magából, természetünk törvényéből kifolyólag mindazt, a mi országaink díszére, gyarapítására és alattvalóink javára nézve minket illet — hisz Isten rendelése helyezett azok élére — inkább békével és egyetértéssel, semmint akármi más törekvéssel akarván azt elérni, mi a köztünk fennálló jó barátságot és testvéri egyesülést (noha már régente fűz egymáshoz vérbeli kötelék) új és szorosabb kapcsokkal óhajtjuk megerősíteni, hogy — e példánkra a többi keresztény fejedelem is, egymás között a szent béke szövetségére lépve — a keresztény hit erős támaszt nyerjen, ellenségeiben pedig félelmet gerjeszszen. Ez okból a részünkről évek óta tervezgetett házassági kötelékeket — ha Istennek is úgy tetszik — döntésre juttatjuk, végleg szentesítjük. Megkötjük hát a következő szerződést:

Először is megültük főtisztelendő Tamás, esztergomi érsek úr jelenlétében és a szokott ünnepségekkel kapcsolatban a fenséges Mária úrnőnek, mi Miksa császár unokájának, az igen kedves és fenséges fiúnk, néhai Fülöp, Castilia királya leányának és Lajosnak, Ulászló király igen kedvelt fiának eljegyzését, kölcsönös és kifejezett beleegyezésükkel — a mennyiben koruktól telik — a gyürűk lefoglalásával s a házasságkötés e szavaival:

Én Lajos téged Máriát törvényes feleségemül fogadlak. Mire Mária úrnő kijelenti, hogy: Én Mária téged Lajost törvényes férjemül fogadlak; olyképen, hogy ha a törvényes és alkalmas életkort elérendik, a házasságot szentesítő törvényt, a húsbeli kapocs által — a mint illik is — tökéletesítik. S hogy ez így is lesz, mi Miksa császár és Ulászló király, császári és királyi szavunkra fogadjuk.

Másodszor: Mi Miksa, a mai napon Ulászló király igen kedves leányával, a fenséges Anna úrnővel, házassági szerződésre léptünk, elmondván az egyház előtt, hogy: Én Miksa téged Annát törvényes hitvesemnek fogadlak s viszont Én Anna téged Miksát törvényes férjemnek fogadlak. De egyúttal hites jegyzők s erre külön felkért tanuk előtt kijelentjük, hogy ha Miksának valamely más unokája, például fenséges Ferdinánd úr, Ausztria főherczege, vagy fenséges Károly úr, Burgundia herczege és spanyol fejedelem, hahogy néhai Lajos franczia királynak Renáta leányával kötött szerződése alól felszabadul és a szentszék felmentése megérkezik, s Annával e levél keltétől számított egy éven belül egybe akar kelni, ezt mindkettőnk kifejezett beleegyezésével és akaratával tehesse, és akkor jelen szerződésünk semmisnek tekintendő. Különben, mi Miksa, ha Annának az előbbiekkel tervezett házassága egy évnek leforgása alatt nem létesül, ezen év letelte után három hónapon belül feleségül veszszük.

141. ábra. Mária királyné (II. Lajos neje) egyszerű pecséte 1524-ből.

Mi pedig Ulászló király, hő vágyunk lévén, hogy e házasságok létrejőjjenek, hogy igen kedves leányunkat Annát, illő és megfelelő hozománynyal tiszteljük meg, jelen levelünk erejénél fogva 200,000 magyar forintot biztosítunk neki hozomány fejében; úgy azonban, hogy ez összeget sem most, sem egybekelésükkor, hanem majd csak akkor fizetjük, a mikor kedves fiunk Lajos Mária úrnővel egybekél, ő neki is 200,000 magyar forint lévén biztosítva. Mert ha említett fiúnknak Mária úrnővel való egybekelése megtörtént, a hozomány kérdése mindkét részről ki lesz egyenlítve s annak fizetését követelheti a másiktól. Viszont pedig, mi Miksa császár egyik, sem

Anna úrnőnek — a mint méltányos is — 25,000 magyar forint évi jövedelmet adunk, biztosítván számára egynéhány birtokunkat, hogy ebből udvarát fentarthassa.

Mária úrnőnek Lajos király úrral való egybekelése alkalmával, mi Miksa császár hasonlóan 200,000 magyar forintnyi hozományt biztosítunk, mely azonban — mint említve volt — Anna úrnő hozományával kiegyenlítődik.

Éppúgy mi Ulászló király kedves fiunknak Lajosnak, Máriával való egybekelése után, Mária úrnőnek magyar- és csehországi birtokokban 25,000 magyar forintnyi évi jövedelmet biztosítunk.

142. ábra. II. Lajos király pecséte 1523-ból.

Jóllehet e két házassági szerződést főleg Isten dicsőítésére és a királyi vér fentartására kötöttük, mégis, ha az örök Isten úgy akarná (mindnyájan alá lévén vetve a halandóságnak) és a jegyesek valamelyikét, egybekelésük előtt vagy után, magához szólítaná, erre nézve megegyeztünk a következőkben:

Első sorban mi Miksa az esetben, ha Anna úrnőnek jegyese találna meghalni, egy év letelte előtt 100,000 forintot fizetünk, vagy ugyanannyit érő ékszert biztosítunk Anna úrnőnek. És ezért Ausztria tartományának főpapjai, grófjai, bárói, nemesei és városai, minden ingó és ingatlan vagyonukkal kezeskednek. Nemkülönben az őt megillető tisztességgel visszavezettetjük őt hazájába: Pozsonyba tudniillik vagy Znaimba, személyének, saját és övéinek minden vagyonában sértetlenséget biztosítva.

Ha pediglen a menyasszonyok egyike találna elhalni, az életben maradónak leszen fizetendő a fentemlített 200.000 forint.

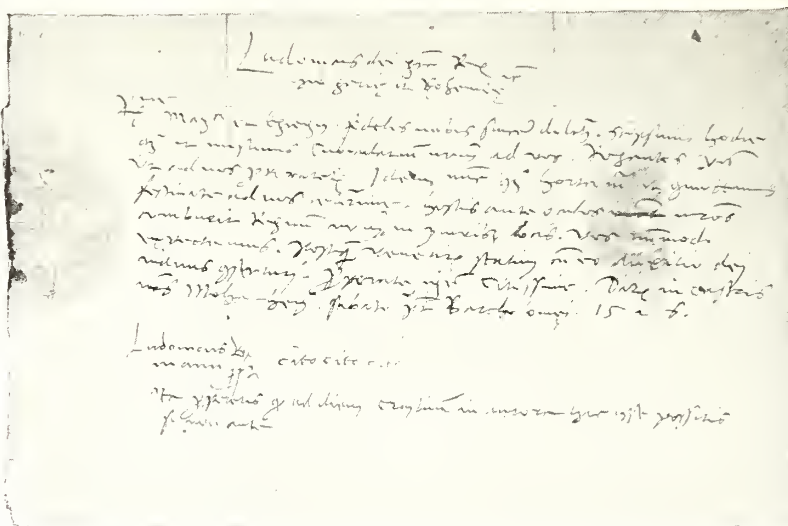
Ép úgy, ha a férjek egyike találna kimúlni, özvegyének kifizetendő a 200,000 forint, tartozik azonban a neki biztosított évi jövedelemről lemondani; mindamellett az említett összeg kifizetéseig igénye van ezen évi jövedelméhez.

Miután mindezeket mi, Miksa és unokáink, és mi Ulászló, fiúnk és leányunk, a köztünk kötött szerződéseket előzetes alapos megfontolással szentesítettük, mindkét ország főurainak tanácsára elfogadjuk, megerősítjük, és egyúttal igaz hitünk és királyi szavunkra fogadjuk, hogy mindenben megtartjuk, s utódainkkal is megtartatjuk.

Mi pedig Zsigmond, Lengyelország királya, noha a fentiek nem jelenlétünkben, de tudtunkkal és akaratunkkal lőnek szentesítve, keresztény hitünkre és királyi szavunkra fogadjuk és igérjük, hogy ezen nemcsak Ő Felségeikre, hanem az egész kereszténységre nézve igen üdvös intézkedéseket megtartjuk, és gondoskodunk arról, hogy mindenki meg is tartsa.

Végül mindezek megerősítésére mi Miksa, Ulászló és Zsigmond királyok, felkértük a szent atyát. Ezeknek kétségtelen hiteléül három megegyező levelet állítottunk ki aláírásunkkal és kezünk jegyével látva el azokat, megerősítvén egyúttal császári és királyi pecsétünkkel. És miután az elősoroltak Tamás esztergomi, és Máté gurki érsek tanácsából, közreműködésével létesültek, jelen levelünk nagyobb erejére, ők is aláírták. Kelt Bécsben, vasárnapon, szt. Mária Magdolna napján, július hó 22-ikén, az úrnak 1515-ik esztendejében stb.

A Habsburg-ház csakugyan Magyarország trónjára jutott. De előbb be kellett teljesednie a szerencsétlen ország szomorú végzetének, a leghatalmasabb török hódító: II. Szoliman kezétől elbukott a mohácsi síkon. (1526. augusztus 29.) Gyönge, politikai és társadalmi tekintetben már is széthullott, hitében megingott, megvénhedett nemzet szállt itt harczra egy gyönge kis királylyal (II. Lajos) élén. Gyorsan, gyorsan, gyorsan — kiált a Budáról délnek haladó király, lomhán engedelmeskedő, gyanakvó, határozatlan híveihez. A Batthyányiak dúsgazdag családi levéltára egész kis kötetre való ilyen levelet és rendeletet őrizett meg a kegyeletes utódok számára a haza eme legszomorúbb napjaiból. A legutolsó már a mohácsi táborban Szent Bertalan utáni szombaton, azaz augusztus 25-én kelt. Ez egész levelet (143. ábra) — latin nyelven — sajátkezűleg írta Lajos király. Így czímezte: Főtisztelendő és nagyságos Simon, zágrábi püspök úrnak, Batthyáni Ferencz bán urunknak, és Horvátországunk többi urainak meg lakóinak, igazán kedves híveinknek. Lajos, Isten kegyelméből Magyar-

143. ábra. II. Lajos utolsó levele 1526. aug. 25-ikéről keltezve a mohácsi csatatérről.

és Csehország stb. királya. Főtisztelendő, nagyságos és kiváló, őszintén szeretett híveink! Írtunk már egyszer a mai napon nektek, el is küldöttük kamarásunkat hozzátok, kérve benneteket, sietnétek már hozzánk! Most is buzdítunk benneteket, és meghagyjuk nektek, siessetek hát hozzánk a lehető leggyorsabban! Az ellenség országunkat szemünk láttára már több helyen lángba borítja. A mint megérkeztek, Isten segítségével rögtön megmérkőzünk vele! Siessetek hát a leggyorsabban! Kelt mohácsi táborunkban, szombaton, a szent Bertalan ünnepe után, 1526-ban. Lajos sajátkezűleg. Gyorsan! Gyorsan! Gyorsan! — teszi hozzá lázas sietséggel. — Úgy igyekezzetek ám, hogy ha elébb nem, de holnap halnaltájt itt lehessetek!»

De hasztalan a kétségbeesett rimánkodás és kapkodás az utolsó pillanatban ... A korán vénült ifjú király s a korhadt magyar birodalom, Magyarország eme legszomorúbb napján, egyszerre esett el Mohács mezején . . .

*

Miként az Árpádok századaiból, a vegyesházból eredő királyok időszakából is összeállítottuk kiállításunkon a királyok és királynék pecséteinek rézlemez-másolatait. Sőt gipsz-másolatban bemutatta a bécsi állami levéltár, az ott lévő óriási pecsét-anyagból az egyháznagyok, egyházi testületek, továbbá a világi méltóságok és főrangú személyek, világi testületek és városok, végül Magyarország hűbéres tartományai királyainak, herczegeinek, bánjainak, vajdáinak és knézeinek pecsétlenyomatait is. E helyütt, rövidség okáért, csupán a magyar királyok mint államfők pecsétjeiről ejthetünk néhány szót.

A királyi pecsétek ez időszakban sokkal változatosabbak, mint az Árpádok alatt, s használatukat a Hunyadiak századában már országos törvény szabályozza. Nagyság tekintetében három csoportra oszthatók, úgymint kicsinyek, középnagyságúak és nagyok. A kicsinyek az ú. n. gyürű-pecsétek, melyek vagy függnek az oklevélről (115. ábra 2. pecsét), vagy azokra vannak rányomva, a mikor is a viaszra papir-felzetet alkalmaztak. E pecséteket csupán ideiglenes jellegű okiratokra nyomták vagy függesztették. A középnagyságúak közül a függők félalma alakúak (133. ábra pecsétje), ha pedig az oklevélre vannak rányomva, szintén papir-felzetűek. Ide tartoznak a király nevében kiadott birói és titkos pecsétek. Végül a nagyok egyszersmind kettősök és lapos pogácsa alakúak, mint a XIII-ik századi Árpád-királyok pecsétei (109., 110., 113., 114. stb. ábra). Ily nagy kettős pecsét alatt tették örökös, végleges adományaikat királyaink. Valamennyin a királyi család és az ország czímerei vannak ábrázolva, a kettős nagy pecsétek egyik oldalán pedig ezenkívül a trónján űlő király, s rendszerint a másik oldalán a kapcsolt részek, melléktartományok vagy hűbérországok czímerei is.

Az ország czímere ez időszakban is első sorban az apostoli kettős kereszt. Erre mutat az a körülmény, hogy mikor a főrangúak 1401-ben Zsigmond királyt letették s külön kormánynyá alakultak, jelvényül a kettős keresztet vették fel; s ugyanezt tette az országtanács V. László kiskorúsága és Hunyadi János kormányzósága idején. Ezzel szemben a királyság czímeréül vehető a négy vágás, melyeken — mint láttuk — az Árpádok idejében még oroszlánok vannak ábrázolva. Ezek mellé helyezték királyaink két vagy négy felé szelt paizsban avagy külön saját nemzetségi czímereiket, és azon országok czímerét, a melyek fölött uralkodtak, vagy a honnan származtak; mint az ANJOU-k a liliomokat, ZSIGMOND király a brandenburgi sast és a cseh oroszlánt, ALBERT a morva sast és az osztrák pólyát, I. ULÁSZLÓ a lengyel sast, V. LÁSZLÓ, MÁTYÁS és a Jagellók a cseh oroszlánt sat. Mátyás király ezenkivül külön vagy szívpaizsban a csőrében gyürűt tartó hollót is alkalmazza; az Anjouk pedig főleg gyürű-pecséteiken családi jelvényüket, az inkább oromdíszűl szolgáló: patkót harapó struczczfejet is.

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

A CSÚCSÍVES ÉPÜLET-CSOPORT.

vegyesházi királyok korából (1301—1526), mely hazánk történetének második nagy szakaszát képezi, a háborús századok viszontagságai daczára meglepő mennyiségű emlék maradt fönn, Magyarország világra szóló fegyverténveit és magas színvonalon álló kulturáját egyaránt hirdetve. Nemzetünk dicsőségteljes fénykora ez, melyben a magyar ismételten adott irányt Európa többi népeinek, mígnem a czivilizáczió elkeseredett ellensége, a török megtörte erejét a mohácsi síkon (1526 augusztus 29), mely csaknem örökre temetője lett az Európa kipróbált védbástyáját képező lovagias nemzetnek.

Véráztatta fegyvereink és ritka értékű műkincseink egész tömegének megfelelő elhelyezésére a román épület-csoportnál sokkal nagyobb épületről kellett gondoskodnunk, mely stilje, arányai és alkotó részeinek jellegzetessége által figyelmeztesse a látogatókat e korszak kimagasló eseményeire, ezeket pedig a válogatott emlékek beszéljék el apróra, még az idegenek által is megérthető módon.

Hazánkban e korszakban a csúcsíves stíl virágzott. Egyházi és profán épületeink merész ivezetű csarnokai a középkor által csodált új izlésben alkotva, ha nem is vetélkedtek a franczia és német dómok és paloták meglepő arányaival és pazar műrészleteivel, mégis figyelemre méltó megtestesítői voltak annak a szellemnek, mely ezen korszakot Európaszerte áthatotta. A vallásos lovagkor találó kifejezésére hazai építészetünk gyöngyét, a vajdahunyadi várat, kapcsolatban egyházi művészetünk remekének, a szepes-csötörtökhelyi kápolnának részletével választottuk, mely történelmi kiállításunk csúcsíves épület-csoportjának mintegy magvát képezte. Mindkettő bár elsőrangú alkotása nálunk e kornak, a maga egészében kiállítási céljainkra nem kinálkozott alkalmasnak. Az építőművész ízlése- s alkotó erejének elég tág tere nyilt nemcsak a megfelelő részek kiválasztásánál, hanem különösen azok szerkezeti egybeillesztésénél, nemkülönben a szárnyépítmények csoportosításánál és az egésznek festői megalkotásánál. Nehéz feladatát becsülettel oldotta meg a mester. Kiállítási épületeinknek ez volt a gyöngye, melyről bel- és külföldi tekintélyek egyaránt elismerőleg nyilatkoztak. Mintegy odalehelve áll ma is a városligeti tó partján, a mesebeli tündér várhoz hasonlón (I. tábla), meglepő arányainak képét a tó sima tükrében fürösztve, büszkén uralja a festői vidéket, mely összes szépségeivel csak arra szolgál, hogy ezen mesteri alkotás báját emelje.

Mielőtt az épület-csoport leírásának részletezésébe bocsájtkoznánk, helyén lévőnek tartjuk az építőművész által utánzott főbb építmények történetéről egyet-mást elmondani.

Kezdjük a vajdahunyadi váron, melyet a nemzet kegyelete oly sok viszontagság közepett, annyi évszázad után is mindenkor áhítattal környezett, mert hozzáfűződik Európa legtiszteltebb hősének Hunyadi Jánosnak emléke, a kinek törökverő fegyverét az ellenség rettegte, a jóbarát pedig csodálattal méltányolta; hozzáfűződik családjának jó és balszerencsében kimagasló története. Fia László, a vérpadon ártatlanul veszti életét, a másikat, Mátyást az ország trónjára emeli a nemzet. Sohasem ragyogott fényesebben Magyarország napja, mint Hunyadi Mátyás uralkodása alatt, a ki maga köré gyűjtvén Európa tudósait és művészeit, a műveltség központjává avatta Budavárát. Nemzetünk hajdani nagyságának sugarai aranyozzák be a Hunyadi-család ősi fészkét, melynek minden köve megérdemli a hazafiak becsülését.

A vajdahunyadi vár egy római castrum helyén épült. Ezt bizonyítják a vár helyreállítási munkálatai alkalmából napfényre jött római falazatok.

SZENT SIMEON ZÁRAI EZÜST SARCOPHAGJA.

Hátulról.

XXIV.

144. ábra. A csúcsíves épület-csoport, sarkán a segesvári toronynyal.

A Hunyadi-család egyik őse, WOYK, mint a királyi udvar katonája Zsigmond királytól 1409. évi október hó 18-ikáról keltezett megerősítő oklevelet eszközölt ki hunyadvári birtokára. Ezen okmányból értesülünk, hogy már Woyk atyja SERBA oláh főnök birtokolta ezen erődöt, kiről az, unokájára Jánosra szállott. Ő volt e családból az első, a ki magát Hunyad -ról nevezte.

A várat, mely eredetileg kisebb fontosságú erődítmény volt, magasabb hadászati czéloknak megfelelőn HUNYADI JÁNOS építtette át, illetőleg bővíttette ki. Mint korának kitünő katonája, strategiai szempontokból is kiváló várat tervezett, melynek palotaszerű fényes átalakítását fokozatos emelkedése pályáján elkerülhetetlenné tette. 1438-ban, mint szörényi bán az ország zászlós urai sorába lépve, csakhamar (1440-ben) mint erdélyi vajda, majd 1445-ben mint az ország kormányzója kénytelen volt állásának megfelelőbb lakosztályról gondoskodni. Ezen időtájra esik a vár meglepő arányokkal (300 négyszögméter területen) tervezett emeletes lovagtermének létesítése, melynek befejezését a földszinti helyiség második pillérének homlokán egykorú felirat: Hoc opus fecit fieri magnificus dominus Johannes de Hunyad regni hungarie gubernator anno domini 1452 (ezen művet nagyságos Hunyadi János úr, Magyarország kormányzója készíttette 1452-ben) hirdeti.

A fényes palotának csak ezen földszinti helyisége maradt reánk eredeti mivoltában. Öt vörösmárványból készült hatszögletes pillér két egyenlő hajóra osztja a tágas termet, mely tizenkét csúcsíves boltozatszakaszból áll. Mindössze hat ablak világítja meg belsejét, melyek közül három a szabadba, három pedig a vár udvarára nyilik. Az ablakok mélyedésében két felől alacsony kőpadot találunk alkalmazva, mely a vár lakóinak ülőhelyül szolgált.

145. ábra. Oldalajtó a csúcsíves épületen.

Sokkal fényesebb lehetett a palota emeleti terme, mely eredetileg szintén csúcsíves boltozattal és a földszintihez hasonló beosztással bírt. Sajnos, hogy a dicső Hunyadiak magvaszakadtával a vár birtokosai nem becsülték e remek műemléket meg, hanem emeleti termének boltozatait lerombolták s barbár módon átalakították. A mi régi szépségéből reánk maradt, az külsejét ma is fenségessé teszi, t. i. a négy hatalmas pilléren emelkedő gyönyörű erkélysoros folyosója, melyről e vár első restaurátora, SCHULTZ FERENCZ következőképen nyilatkozik: Vajda-Hunyadhoz hasonló vár se nálunk, se a külföldön nincsen; úgy főelrendezésében, mint részlet formáiban eltér az minden előttem ismert váraktól... Csupán a Loire völgyében Francziaországban vannak egyes várak, melyeken körül-belül hasonló támoszlopokon nyugvó erkélysorozat szemlélhető, mint Vajda-Hunyadon .[1]

[1] Századok, III. évfolyam, 1869. 433. lap.

Nemcsak az erkélysoros folyosó, mint a vár jellemző ékítménye, nemcsak a finom műrészletek, hanem a lovagterem egyik zárókövén alkalmazott czímer is azt bizonyítja, hogy ezen vár építőművésze franczia eredetű volt. A nyilt koronával ékített paizsban a három stilizált liliom (fleurs de lis) Francziaország XV. századi országos czímere gyanánt az épület mesterének nemzetiségét hirdeti. Fényes tanuságtétel ez, Hunyadi János műízlésének magas fokára nézve, a kit nem elégítettek ki a tuczat-építőmesterek, hanem korának egyik kimagasló művészét hívta meg messze idegenből, hogy vele családi fészkét remek palotává változtassa át.

Hunyadi János halála után a vár özvegyére, Szilágyi Erzsébetre szállott, a ki alatt az építkezések tovább is serényen folytak. Sokáig megfoghatatlannak látszott, hogy Hunyadi Mátyás királyunk oklevelei közül egyet sem találunk Vajdahunyadról keltezve. Ennek okát abban leljük, hogy a vár sohasem képezte a nagynevű király tulajdonát. Anyja halála (1482) után nem ő, hanem fia, Corvin János lett ura a várnak s ennek kora elhaltával özvegye, Frangepán Beatrix révén, második férje, Brandenburgi György őrgróf kezeire jutott, a ki nemcsak vagyonát s vele e várat is eltékozolta, hanem hazájába költözvén vissza, vele vitte a Hunyadi-család értékes levéltárát is, melynek egy részét a nemzet néhány év előtt váltotta vissza.

Ennek a vajdahunyadi várnak, a törökverő Hunyadiak sasfészkének remek emeletes lovagtermét másoltattuk le, a kiállítás czéljainak megfelelőn, a vegyesházi királyok korából reánk maradt emlékek befogadására szánt épületcsoport főékességeül.

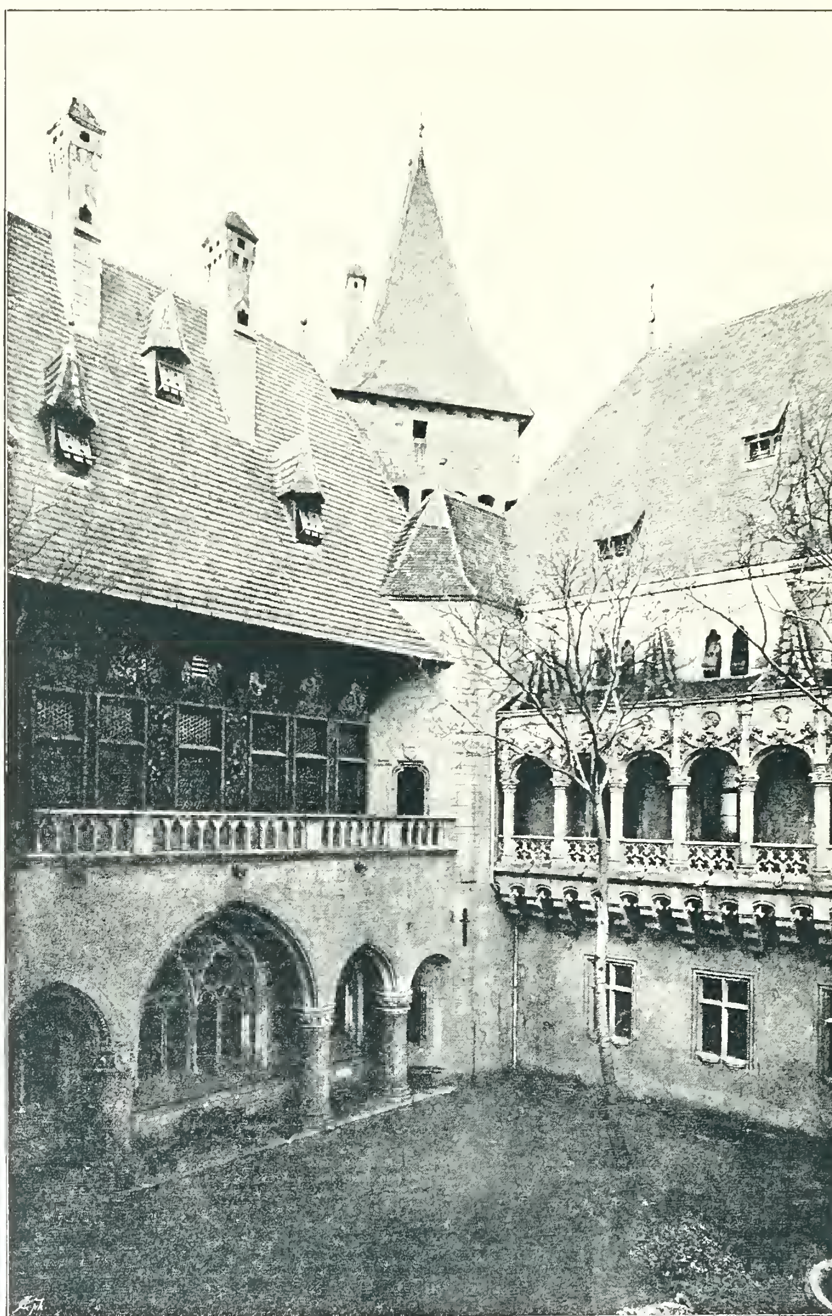
A másik épület a s z e p e s - c s ö t ö r t ö k h e l y i k e t t ő s k á p o l n a. A XV. századi építőművészet valóságos remeke. Nem terjedelme avatja ezzé, hanem arányainak meglepő finomsága, ékítményeinek szigorú stílszerűsége és gyengédsége.

Érdekessé teszi két emeletű alkotása. Az alsó alacsonyabb, a felső karcsú, égbetörő csúcsíves boltozatával, gazdagon tagozott műrészleteivel oly hatással van a szemlélőre, mint egy gondosan kidolgozott csúcsíves-stílű ereklyetartó szekrény, melynek gyengéd faragványai közel négy század viharaival voltak képesek daczolni. Nem vonultak el ugyan e viharok nyomtalanul felette, mert ékítményeit megviselték, de — szerencsénkre — a török által meg nem közelített vidéken állván, legalább hírmondó gyanánt fönmaradt mintegy kárpótlásul annyi elpusztult fényes emlékeinkért.

Ezen kettős kápolnának felső emeletéből a szentélyrészt utánozta ALPÁR IGNÁCZ, lényegében híven, csupán külsején a támpillérek befejező tornyocskáit, melyek a tetőt koronaágakként veszik körül, volt kénytelen alacsonyabbra venni, megfelelő költség hiányában.

Nézzük most a csúcsíves épületcsoport külsejét tüzetesen meg.

A történelmi kiállítás főbejáratától jobbra, szemben a román csoporttal, hatalmas emeletes épületszárny áll, melyet a mester egészen szabadon tervezett; mert ily nagyobbszabású csúcsíves emlékünk a XIV—XV. századból nem maradt reánk. Homlokzata (XIX. tábla) igen díszesen van kiképezve. Fialáktól környezett csúcsíves bejárata felett impozáns

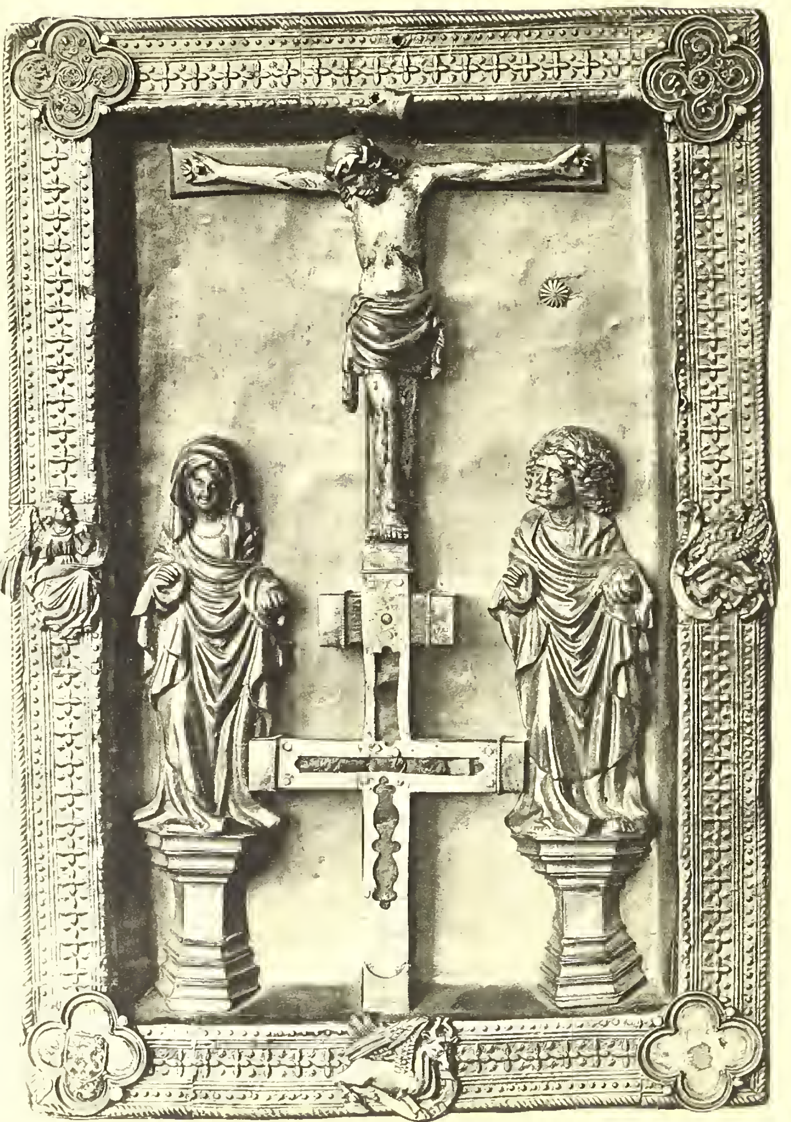
146. ábra. A csúcsíves épület-csoport, függő folyosójával.

EVANGELISTERIUM.

Aranyozott ezüstből, filigrán-zománczos ékítéssel. XIV. századi ötvösmű, később reá illesztett részletekkel. A nyitrai székesegyház tulajdona.

EREKLYETARTÓ KERESZT.

Aranyozott ezüstből; áttetsző zománczokkal (émail translucide) ékítve. XIV. századi mű. Az iglói r. k. plébániatemplom tulajdona.

XXV.

hatású nagy ablakát hatalmas méretű rózsa szirmai töltik ki, a mi által inkább kerek ablak gyanánt hat. Daczára annak, hogy az építőművész ezen alkotása motivumait szepesmegyei templomainkról kölcsönözte, meg tudta adni tervezetének a profán jelleget, melynek kifejezését a kapu felett levő áttört galeria két szobra — vértezett fegyveres vitézek — nagyban elősegíti. A sarokpilléreket csinos tagozatú fialák ékítik s a párkányszalag felett az épület két sarkán egy-egy nyolczszögű, ablakokkal áttört tornyocska emelkedik, magas gúlatetővel fedve. A kapu szemöldje fölött szárnyas angyal szobrát látjuk, kezében nyitott könyvön e felirattal: «Emlékezzünk régiekről.»

E szárny-épület hossz-oldala a tó felől élénken tagozott nyerstéglafalával és kora csúcsíves metszésű ablakaival, az udvar felől pedig (XIX. tábla) későbbi alkotású függő folyosójával (loggia), valamint oldalbejáratának

147. ábra. A csúcsíves épület-csoport, a csötörtökhelyi kápolna szentélyével és a keresdi fedett lépcsőkkel.

előcsarnokul szolgáló kettős függő ívével, pikáns kinézést kölcsönöz az egésznek. Igen csinos az oldalajtó most említett előcsarnoka (145. ábra), melynek kettős függőívét Alpár Ignácz a szepes-csötörtökhelyi kápolna karzatáról másolta és két kereszt virága közé, díszes mennyezetű fülkében, Magyarország védasszonyának (Patrona Hungariae) szobrát helyezte, a mint félholdon állva, szent István koronáját viseli, jobbjában a jogart, balján az áldó kisded Jézust fogja, a ki balkezében a világalmát, a mindenség symbolumát tartja.

A most leírt építményhez a tó felől, a vajdahunyadi vár erődítményeiből kölcsönzött, úgynevezett «Nebojsza-torony» illeszkedik, a földszinten egy kettős nyilású erkélyszerű fülkével töltvén ki a két épülettest között támadt űrt, melynek ily módon való kiékelése (az emeleten ablakokkal áttörő oromfalat látunk csak) alkalmas átmenetet képez a torony hatalmas testéhez. A toronynak csak keskeny lőréseit változtatta meg az építész, egymás felett két nagyobb szabású ablakot nyitva rajta, hogy ez által a torony megfelelő helyiségeit a kiállítás czéljaira alkalmasokká tegye. Különben megtartotta a torony egész jellegét, erődszerű kinézését és gúla alakú födelét, mely összességében erősen accentuálja a csúcsíves épület-csoport tó felé néző részét.

A torony mellett a vajdahunyadi vár emeletes palotája (I. tábla) képezi a homlokzat fénypontját. Négy termetes faloszlopa adja meg e palotának azon jellegét, mely megkülönbözteti azt hazánk valamennyi várától. A földszinti lovagtermet kisebb és egyszerű, az emeleti lovagtermet nagyobb és díszesen képezett ablakok világítják meg. A faloszlopok felett ékesen formált toronyfedelű erkélyek emelkednek, melyek a közbe ékelt ablaksorral együtt függő folyosót alkotnak. Erő és választékos ízlés versenyre kelve gyönyörködtetik a szemet, mely ezen építményben a Hunyadi-ház két sarkalatos tulajdonságának: a vitézségnek és műszeretetnek mintegy megtestesülését csodálhatja.

A palota másik végéhez a szepes-csötörtökhelyi kettős kápolnának felső szentélye van illesztve, mely gazdagon részletezett támfalaival és csinos karcsu ablakaival a palota benyomását nemcsak emeli, de polygon záródásával annak méltó befejezését is képezi.

A csúcsíves épület-csoport másik szárnya a segesvári torony sikerült másolatában végződik. Maga a torony zöme (144. ábra) tulajdonképen középkori alkotás; legfelső emeletét nyerstéglafalból emelte az építőművész, a mivel jelezni kivánta egyfelől azt, hogy a torony tűzvésznek esvén áldozatul, felső részében újabb keletű s ez által a szomszédos barokstílű épület-csoporthoz átmenetet képező XVII. századi bádogteteje kellő indokolást nyer.

A torony falterületeit sem hagyta diszítés nélkül. Egyik oldalába (147. ábra) beillesztette Hunyadi Mátyás király nagyszabású emlékszobrának másolatát, melyet Bautzenben (Szászország) az eredetiről öntetett gipszbe a

148. ábra. A vajdahunyadi vár földszinti lovagterme.

történelmi főcsoport igazgatósága. E szobrot, mint a fönnebb (107. lap) adott nagyobb méretű 136. ábránkon olvashatni, 1486-ban állították a hírneves királynak hódolatul. A dús architektonikus keretbe illesztett fülkében trónon ül Mátyás. Lábait a vitézség jelképén, az oroszlánon nyugtatja; öltözete pánczélból és palástból áll, jobbjában térdére támasztott jogart, baljában világalmát tart. Dús hajzattól környezett bajusz- és szakáltalan arcza erélyt és bátorságot fejez ki. Feje fölé két lebegő angyal nyilt koronát s ezen felül az egyik rövid pallost, a másik jogart tart. Plasztikus függöny ékesíti a fülke felső részét; az oromban pedig korona alatt két czímert látunk; az egyik a magyar (pólyákkal és Dalmáczia koronás oroszlánfőivel), a másik Csehországé. A felirat ekként hangzik: MATHIAS. REX ANNO. MCCCCLXXXVI. SALV(TIS), azaz: Mátyás király, az üdvnek 1486. évében. Az arczkifejezés egyénisége arra vall, hogy e szobor ismeretlen mesterének a király maga ült model gyanánt s így e művet Hunyadi Mátyás hiteles arczképének tekinthetjük.

149. ábra. A szepes-csötörtökhelyi kápolna belseje.

A segesvári torony másik oldalára fenn az ország czímerét festette a művész, a harmadik oldalból pedig csinos erkély-fülkét szöktetett ki; egyik élére meg késő stílű pléh baldachint függesztett, melynek konzola az eltünt szobor helyét jelöli.

E torony és a kápolna közt támadt teret a Bethlen grófok tulajdonát képező keresdi (Nagy-Küküllőmegye) kastély festői hatású lépcsőjével töltötte ki, mely változatos, nyilt ívezeteivel az épületcsoport ezen oldalának képét, a rajta nyüzsgő látogatók tarkaságától élénkítve, mesteri módon fokozta.

Ha mindezen részletek külön-külön véve és összhatásukat tekintve, a tervező építész gazdag képzeletvilágába engednek bepillantást: a most ismertetett épület-csoport által képezett udvar (XX. tábla) a maga egészében igazán kaleidoskopszerű benyomással van a szemlélőre.

A vajdahunyadi palota földszintjét — az eredetitől eltérőleg — erőteljes oszlopokkal és ívezetekkel élénkítette, hogy a földszinti lovagterem boltozott csarnokait a nagyobb méretű ablakok alkalmazásával a kiállítás czéljaira használhatóvá tegye. Könnyed csúcsíves balusztráddal határolt nyilt folyosót alkalmazott föléje s az emeleti lovagterem két ablakkal áttört falát gazdag polychrom ékítmények között szines czímerekkel borította. Középett az ország czímere foglal helyet I. Mátyás korából; ettől jobbra neje, Beatrix királyné, Bakocs Tamás egri püspök, Garai Miklós nádor, balra a király atyja Hunyadi János és anyja Szilágyi Erzsébet és kedvelt főpapja Vitéz János váradi püspök czímerei láthatók.

Az udvart kétfelől határoló szárnyépületek egyikét remek függő loggiájával imént ismertettük; a másik kora olasz renaissance stílű ablakaival és késő időre valló sajátságos tetővégződésével, a részletekben nyilvánuló stílkülömbségek daczára, kellemes összhangba foly össze.

Az udvar közepén díszes kút emelkedik, mely a pozsonyi városház terén álló XVI. századi kútnak másolata. Az eredetit, egykorú feljegyzések tanusága szerint, Pozsony város tanácsa ANDREAS LUTRINGER kőfaragó által, a bécsi Hohen Markt-on létezett kút mintájára 1000 tallérért készíttette, a mi abban az időben igen tekintélyes összeg volt.[1] A bécsi kút azóta elpusztult, helyet adva a FISCHER VON ERLACH-féle kútnak; a pozsonyi azonban fönnáll ma is régi helyén, mint egyik érdekes látnivalója a városnak.

Ezen emlékünk a legsikerültebb renaissance alkotásaink közé tartozik. Karcsú silhouettjén kívül két egymás fölé alkalmazott medenczéjének arányossága dicsérik mestere vésőjét. Tetején a pánczélos lovagot II. MIKSA császár és magyar király képmásának tartja a hagyomány. Lábai alatt delphinektől környezve Pozsony város czímere látható, ezen alul pedig négy oldalt latin feliratok mondják el, hogy 1563. évi szeptember 8-ikán koronázták meg Magyarország királyává II. Miksát ott, hol az utas e kútból felfrissítve magát, a királyra, országra, e forrásra áldást mondva, békében távozzék. A többi felirat 1572. évszámmal — mely időben ezen kútat állították — dicséretet mond II. Miksára és nejére.[2]

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ALPÁR IGNÁCZ építész a pozsonyi díszkútat némi átdolgozással, mely a csúcsíves épület-csoport udvara által képezett környezet szempontjából indokolt volt, alkalmazta. Felső részét a kisebb medenczével együtt egyszerűen leöntette, tehát hű másolatban adta, alsó részét — nevezetesen a nagyobb medenczét — kisebb arányúvá redukálta.

150. ábra. A káposztafalvi szárnyas oltár szekrénye, nyitott szárnyaival.

A kútat czementből öntve Ohrenstein Henrik beocsini czement-gyártulajdonos saját költségén készíttette el és ajánlta föl a történelmi főcsoport díszének emelésére, a minek fokozását az építész azáltal érte el, hogy a kút tényleg használatban volt a kiállítás tartama alatt, vízsugárainak csobogásával élénkítve a pompás udvar közepét.

[1] »Den 29-ten May Ist Andree Lutringer Steinmetz von Teschen Altenburg hieher berueft, mit den man wegen eines neuen Rohrkastens gehandelt. Den 4. Juny, als man den hölzernen Röhrkasten abprechen sollt etc. 1580. Nachdem sich der pilthauer sehr beklagt, das im fuer sain arbait kein trinkghelt worden, da verschueffen dy Herrn im zu gebn 5 fl.« Ezen adatokat Rakovszky közölte »Alterthümliche Ueberlieferungen von Pressburg« czímű czikkében a »Pressburger Zeitung« 1877. évf. 16. számában. V. ö. Henszlmann Imre: Magyarország csúcsíves stílű műemlékei. II. kötet. Budapest, 1880. 192. lap; a kút rajzát pedig a 191. lapon (174. ábra) adta fametszetben.

[2] Közölve Henszlmann Imre id. művében, a 192. lapon.

Emlékezzünk régiekről s lépjünk be a csúcsíves épület főkapuján, mely egyszerű kiképzésű helyiségbe vezet. A bejárattal szemben csúcsívekkel alkotott fülkében néhány középkori harangot és a lőcsei r. k. plébánia-templomból szent Györgynek polychrom festésű, fából faragott XV. századi lovasszobrát állítottuk ki.

Az egyik famennyezetes folyosóban középkori szárnyas oltáraink gazdag sorozatából mutattunk be néhányat s azok részleteit. Eredeti tervünktől, mely szerint tekintélyes számú emlékcsoportot szándékoztunk Felső-Magyarországból kiállításunkra szállítani, enemű régiségeink kimélése szempontjából el kellett állanunk. Sok század viharait túlélt szárnyas oltáraink fára festett képei, szobrai és gyengéd faragványai annyira szúette állományúak, hogy a szétbontás, be- és kicsomagolás, szállítás és újból való összeállítás kiszámíthatlan esélyeinek kitehetők nem voltak. A bemutatott példányok, mintegy ízlelítő gyanánt, csupán figyelemkeltés végett, arra szolgáltak, hogy művészettörténeti kongresszus tagjai számára tanulmányi anyagot nyujtsanak.

A másik famennyezetű folyosóban a csúcsíves és kora-renaissance szobrászati emlékek közül, jobbára gipszmásolatban, gazdag sorozatot állítottunk ki a kassai, brassói, gyulafehérvári, földvári (Brassóm.) templomokból; továbbá néhány eredeti vörösmárvány faragványt I. Mátyás királyunk budai palotájából és a visegrádi leletek közül. Előkelő ismeretlen olasz mester vésője alól kerülhetett ki az a díszes vörösmárvány tympanon, mely hajdan Visegrád valamelyik templomát diszítette rajta a Madonna művészi domborképével. Visegrádról az esztergomi primási múzeumba jutott, melynek jelenleg egyik igen becses műtárgyát képezi.

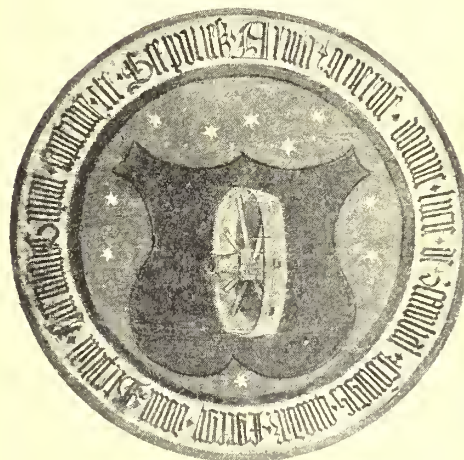
A bosznia kormány által két magyar vonatkozású feliratos emlékről átengedett műkő-másolatot, melyek

151. ábra.
Szapolyai János és György emléktáblája.

152. ábra.
Szapolyai Istvánné emléktáblája.

153. ábra.
Máriássy Istvánné emléktáblája.

Tvartkó bán idejéből valók, továbbá a zólyomi pusztavár (Pusztihrad) modelljét, a muhi csata, Nagy Lajos királyunk nápolyi hadjárata, Nándorfehérvár ostroma és a mohácsi csata történeti és stratégiai alapon rekonstruált térképeit, Tarczai Tamás († 1493), Máriássy István († 1516) és Hecht György síremlékeinek gipszmásolatait szintén itt találta a látogató bemutatva.

A most leírt helyiség tulajdonképen lépcsőházul szolgált a csúcsíves épület-csoport emeletéhez s egyúttal előcsarnokul a földszinti termekhez.

Fegyverekből összeállított hadi trofeák mellett lépünk be balra a vajdahunyadi vár földszinti lovagtermének mintájára épült hatalmas helyiségbe (148. ábra), melyet öt nyolczszögű márványozott oszlopa két egyenlő hajóra oszt. Ebben mutattuk be hadtörténeti emlékeinket a XIV. századtól kezdve a mohácsi vészig (1526) oly mennyiségben, mely méltán lepte meg kiállításunk látogatóit.

A teljes hadi vértezetek, pánczélos lovak, támadó és védő fegyverek gazdag sorozata; elefántcsont dísznyergek, lobogós kopják, czímerekkel ékített pajzsok és torna-fegyverzetek, nemzeti hőseink hadi szerelvényei és emléktárgyai teljes fogalmat nyujtottak e jobbára dicsőségteljes korszak harczi életéről.

Ezen fegyverek és egyéb hadi eszközök egy része érthetetlen maradt volna a nagy közönségre nézve, ha lovagtermünk falain megfelelő képekkel nem beszéltük volna el azok használati módját. A teremnek tó felől eső falára, középkori templomi falképeink nyomán, sz. László királyunk cserhalmi ütközetének jelenetét másoltattuk le; a bejárati oldalon pedig Márk bécsi krónikájából a perdöntő párbajt és az ajtó felett a bécsi udvari gyűjteményekben őrzött tornakönyvből egy érdekes tornajelenetet mutattunk be nagyobb méretű másolatban, az eredeti képeknek megfelelő szinezéssel.

Az összbenyomást hangulatteljessé tették az ablakok üvegfestményű czímerei, melyek kiváló középkori családaink nemesi levelei- és egyéb egykorú emlékeiről másolva, színpompájokkal is hozzájárultak a lovagterem törtvilágítású helyiségének és a benne felhalmozott élettelen aczéloknak fölélénkítéséhez.

A harczias élet és csatazaj ezen ma már néma, de mégis hangosan szóló emlékeinek köréből egészen ellentétes érzelmeket keltő, a vallás és áhítat fenséges nyugalma által uralt csarnokba léphettünk, melyet a szepes-csötörtökhelyi kápolna szentélyének (149. ábra) mintájára alkottunk meg. A magyar szenteket (Adalbert, István, Imre, Erzsébet, László és Margit) ábrázoló üvegfestményű ablakokon átszűrődő napfény egy középkori kápolnarészlet művészi alkotású berendezését világította meg.

A diskrét polychrom festésű csúcsíves boltozat magasba törő ívei alatt középkori szárnyas oltáraink egyik érdekes, a káposztafalvi róm. kath. templomból elkért példánya (150. ábra) ragadta meg a látogatók figyelmét. Aranynyal gazdagon mustrázott szekrényében Szűz Máriának, mint az egek királynéjának (Regina coeli) 1·70 méter magas szobra áll középen, jobbjában jogart, balkarján a kisded Jézust tartva. Jobbján szent Lőrincz, balján szent István vértanu szobrát alkalmazta a mester. Mindkét szent, diakonusöltözetben, vértanusága jelvényével ábrázoltatik: amaz a rostélyt, emez pálmát és köveket tart.

154. ábra.
A beszterczebányai bronz keresztelő medencze.

155. ábra. A középkori városok terme.

Az oltár nyitott szárnyain belül szent Lőrincz életéből négy jelenetet látunk festve; zárt szárnyain kívül pedig Krisztus kínszenvedése történetéből nyolcz jelenet (imája az olajfák hegyén; Kaifás főpap előtt áll; Pilátus elé hurczoltatik; megostoroztatása; tövissel koronáztatása; Ecce homo; keresztvitel közben anyjával találkozik; kereszthalála) szolgált a nagybőjt idején — a mikor az oltárok szárnyait be szokták csukni — a hívek elmélkedésének alkalmas anyagául. A képek ismeretlen jobb mester ecsetére valló tempera modorban, aranyozott alapra vannak festve. Figyelmet érdemlők az egyes alakok középkori öltönyei, melyek costume-történeti szempontból becses adalékokat szolgáltatnak.

Az oltár áttört mívezetű, aranyozott részletekből szerkesztett három baldachint magában foglaló koronája eredetileg magyar szent királyaink szobrocskáival lehetett

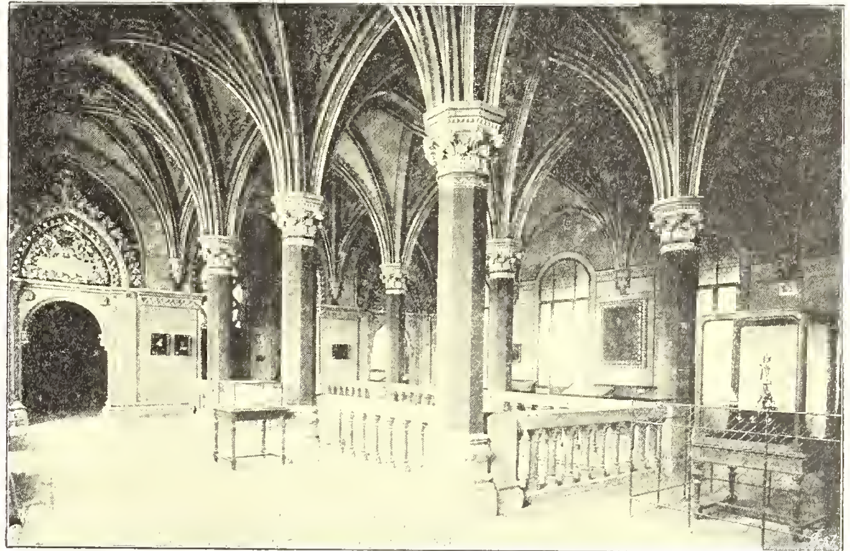
ékítve, közülök sz. István és sz. László alakjára még rá lehet ismerni; a harmadik szobor (sz. Imre) helyét sz. Mihály arkangyal későkori (rokoko) alakítású szobra foglalja el. Az oltár hiányzó predelláját a lőcsei róm. kath. plebánia-templomból vett hasonló korú emlékkel pótoltuk, mely a három király imádását mesteri képben ábrázolja. A káposztafalvi szárnyas oltár magassága 5·665 méter. Ennél kivált felsőmagyarországi templomainkban nemcsak jelentékenyen nagyobb, de művészi kivitelre nézve is értékesebb emlékekkel bírunk, azonban ezek egyikét sem állíthattuk a kápolnában épen terjedelmük miatt ki.

Az oltárfelszerelés egyes darabjait különböző egyházaink szolgáltatták. Így az antipendium, mely hatalmas aranyszövésű gránátalma-mustráival a középkori textil-ipar szakavatott műismerőinek méltán feltünt, a szepes-szombati róm. kath. templom XV. századi emlékei közül került elő; a fából faragott aranyozott és polychromfestésű gyertyatartó-párt az ó-lesznai (Szepesmegye) templom állította ki; a maga nemében párját ritkító szintén XV. századi misekönyv-polczot, Liptó vármegye egyik szegényes falusi temploma, a nagy-bobróczi szolgáltatta. A domborfaragású, támláján stilizált lombozatok között ihs monogrammal ékes könyvpolcz eredetileg vörös és zöld szinűre volt festve és könnyen kezelhető alakja miatt ép oly érdemes az utánzásra, mint az ó-lesznai gyertyatartók és rúdra tüzött csúcsíves lámpák. Ez utóbbiak legallyazott ötös ágból font rúdon toronyfiakkal és támívekkel ékített igen csinos ötszögű, áttört művű aranyozott lámpák, 3·10 méter hosszúságban a XV. század végéről, míg a másik rudas lámpa-pár (a szepes-szombati templomból), sárgára festett fürtös és lombos szőlővenyigéket apró madarakkal ábrázoló áttört művű s hengeralakú nyele a XVI. századból származó érdekes faragvány.

Figyelmet érdemelnek a bártfai róm. kath. plébánia-templom kovácsolt vasból készült karos fali gyertyatartói, melyek a kápolna falára erősítve, a XV. századi egyházi felszereléseknek hazánkban ma már ritkább példányaiként tekinthetők.

Hasonlóképen kovácsolt vasból készült a mühlenbachi róm. kath. plébánia-templom háromlábú aránylag alacsony (0·413 m.) és egyszerű kivitelű húsvéti gyertyatartója, mely az oltár lépcsője mellett volt felállítva az ugyanezen templomból való háromágú gyertyatartóval (triangulum) együtt. Ezen utóbbiak nem hasonlíthatók ugyan a külföldi e nemű fényes egyházi szerelvényekkel össze, de tekintve ritkaságukat, egyszerű alkotásuk mellett is érdekes példányok maradnak.

A kápolna falára függesztve három, fára festett XV.—XVI. századi halotti czímer emlékeztetett a középkor szokására, mely szerint az előkelő egyének temetésekor nemesi czímerüket megfelelő feliratokkal ellátva, fára festve kegyeletes emlékül a templomban hagyták. Az egyik Szapolyai János és Györgyé, a másik Szapolyai Istvánnéé, a harmadik pedig Máriássy Istvánné szül. Csaholyi Lucziáé. A Szapolyai testvérek czímerének (151. ábra), mely a másik két festett czímertől eltérőleg lapos domborműben van előállítva, feliratát következőképen olvassuk: Arma. spectabilium . et . magnificorum. dominorum . johannis . et . jeorgi. de . sapolya . comitum . perpetuorum . terre . scepusiensis. A veressel és kékkel felnegyedelt pajzsban ágaskodó egyszarvú és — holdsarló és csillag közt — ágaskodó farkas váltakoznak. A farkas a Szapolyaiak ősi czímere, az egyszarvú mint czímerbővítés később jutott bele, úgy hogy a Szapolyaiak harmadik generácziója már használta. A sisak fölött szintén az egyszarvút látjuk alkalmazva.

156. ábra. A csúcsíves épület emeleti oszlopcsarnoka.

A második czímer (152. ábra) Szapolyai István nádor († 1499) özvegyéé, Hedvig Tescheni herczegnőé, kinek egyik fia János volt Magyarország utolsó nemzeti királya. A czímer arany mezőben ezüst sast ábrázol, mely a Piaszt család tescheni mellékágának volt czímere. Körirata: Arma . illustris . domine . Hedvig . ducisse . tescheniesis . quondam . spectabilis . et . Magnifici . domini . Stefani . de . Zapolia . comitis . perpetui . et . palatini . relicte.

A harmadik czímer (153. ábra) Máriássy Istvánné, szül. Csaholyi Lucziáé, vörös mezőben arany kereket ábrázol. Körirata: Arma . generose . domine . lucie . de . Zcawhal . conjugis . quondam . Egregii .

157. ábra. A középkori lakószoba, Wilczek János gr. butorzatával.

domini . Stephani . Mariaschi . Supremi . capitanei . terre . Scepusiensis.[1] Mindhárom czímerpajzs átmérője 0·77 m. s mindhárom emléket a markusfalvi templomból a család nevében br. Máriássy János állította ki.

A XV. századi papi széket (stallum) Wilczek János gr. engedte át gyűjteményéből. A mérsékelt faragványokkal (fent két állat-alakkal) diszített szék egy személy számára készült. Ennél sokkal díszesebb, de több egyén részére való középkori templomi székeink maradtak fönn a lőcsei, bártfai és más felsőmagyarországi templomainkban, de azokat terjedelmesebb voltuk miatt a különben is szűk kápolnánkban alkalmazni lehetetlen volt.

Mindezen emlékeknél műtörténeti jelentőségére nézve jóval értékesebbnek mondható a beszterczebányai vártemplom bronzból készült keresztelő medenczéje, melyet feltünő helyen, az oltár előtt állítottunk fel.

A teljesen áttört művű, kehelyalakú bronzöntvény (154. ábra) tulajdonképen tokja egy síma medenczének, mely fedelével együtt elveszett. Talpa hat karélyú, áttört pártája felett minden mezőben 3—3 sárkány látható kötélalakú diszítménynyel keretelve s a karélyok találkozási pontjain oroszlánfővel ékítve. Gyürűzött gombjának síma felső részén van megörökítve alkotó mesterének neve m(agister) iudocus (Judoc mester) és az 1475 évszám.

A gomb felett a szár-részlet tizenkét karélyos czikkelyre osztott ernyőt képez, melyek mindegyike stilizált lombozatot zár magában. Ezen czikkelyek is kötéldiszítményt utánzó szegélylyel vannak határolva s — mint a talpnál is látható — aranyozott stilizált levélben (Krabbe) végződnek.

A medencze kupájának kerek idomú peremén a szent keresztségre vonatkozó ezen felirat olvasható domború betűkkel: † in ✤ nomi (n) e ✤ sancte ✤ et ✤ individve ✤ trinitatis ✤ patri(s) ✤ et ✤ fili(i) ✤ cpiritvc cancti ✤ amen ✤ qui ✤ crediderit ✤ et ✤ babticatvs ✤ fverit ✤ salvvs ✤ erit ✤ ihs ✤ xp ✤ n(ost)ra ✤ salvs vagyis: »a szent és oszthatatlan Háromság, az atya, fiú és szent-lélek nevében amen; ki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül, Jézus Krisztus a mi üdvösségünk«. E felirat alatt a kupa oldala karcsú toronyfiakkal tizenkét félköríves fülkére osztva apostolok szobrocskáit és czímereket foglal magában. A művész nem szándékozta mind a tizenkét apostol szobrát fölhasználni, mert ez esetben elhagyta volna a czímer háromszori alkalmazását. Sőt egyiket-másikat (pl. Pált és Bertalant) ismételten előfordulni látjuk. A kilencz apostol szobra közül sz. János, Péter, Pál és Bertalan jelvényeikről felismerhetők.

[1] Ezen emlékek heraldikai megfejtését Bárczay Oszkár adta a »Turul« XV. kötetében, 1897. évf. 92—94. lap.

SZENT LÁSZLÓ FEJEREKLYETARTÓ MELLSZOBRA

Aranyozott ezüstből, filigrán-zománczczal díszítve. XIV. századi magyar ötvösmű. Eredetileg a váradi székesegyházé volt, jelenleg a győri székesegyházban őriztetik

A háromszor előforduló czímer mindig ugyanaz: fél malomkőből, jobbra növekvő féltestű egyszarvú, mely egyszarvú a paizs felett levő zárt sisak fölött ismétlődik. Kétségtelenül a díszes keresztelő-medencze donatorának czímere ez, a ki IPOLYI ARNOLD gyanítása szerint a Mülstein családból való lehetett.

A szobrokkal és czímerekkel ékített fülkék alatt, a toronyfiaktól megszakítva, ismét dombor-feliratot találunk, mely a keresztvíz hatályát sorolja elő: ✠ iste est — aqua vite — fons salv — tis et gra — cie p(re)st(an)s —

158. ábra. A vajdahunyadi vár emeleti lovagterme, egyházi kincsekkel megtöltve.

b(e)n(e)di(c)ione(m) — fort(i)tudo — fragilium — .... pro-s .... — remic(sio) — peccatoru(m) azaz: ez az élet vize, az üdv és kegyelem áldást hozó forrása a gyengék erőssége ...... a bűnök megbocsátása.

Az egész medencze 1·13 méter magas; talpának átmérője 0·88, kupájáé 0·84 méter. Eredetileg is polychrom festéssel ékítve és részben aranyozva volt, a mit újabban felfrissítettek rajta.[1]

Hogy ki volt a JUDOK mester? Adatok hiányában meghatároznunk ez időszerint lehetetlen. Annyi azonban kétségtelen, hogy korának kiváló művészét méltányolhatjuk benne, a ki nemcsak harangöntő, de művészi alkotásokra is képes szobrász volt. Valószinű, hogy Beszterczebányán lakott, ahol a XV. században szobrászok, festők, ércz-, harang- és ágyúöntők, valamint szövők szép számmal működtek.[2]

[1] Rajzát adta Ipolyi Arnold A beszterczebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása». Budapest, 1878. czímű művében 126—129. lap, V. tábla.

[2] V. ö. Ipolyi Arnold: Beszterczebánya város műveltségtörténetének vázlata, Budapest. 1877. 105. lap.

A kápolnától balra egy átjárón keresztül, melynek falain középkori miseruhákat állítottunk ki, tágas terembe jutott a látogató, melybe hazánk középkori városi életének képét mutattuk be. Maga a helyiség (155. ábra) a bártfai városház egyik termének motivumaiból vett diszítésekkel vala ékes. Csillagokkal beszórt kékre festett famennyezete alatt az ország nevezetes városainak czímereit festettük a falakra s külön nagyobb alakban Bártfa városáét, mely czímer e teremnek mintegy jelleget kölcsönzött.

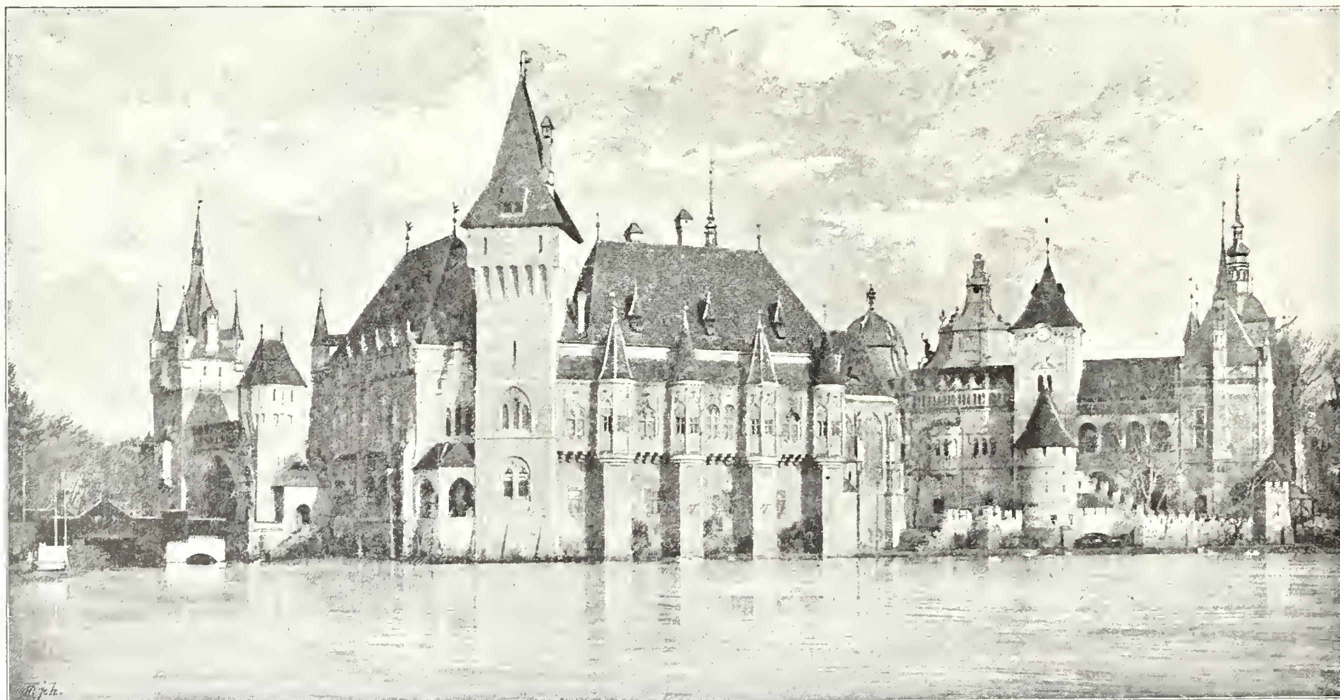
A városok czímerei, a belépéstől balra, az udvar felé néző ablakok felett kezdve, így sorakoznak: Kolozsvár, Besztercze, Brassó, Nagy-Szeben, Segesvár, Beszterczebánya, Breznóbánya, Felsőbánya, Eperjes, Kassa, Késmárk, Lócse, Körmöczbánya; (a kijárat felett) Mármarossziget, Nagybánya, Selmeczbánya, Trencsén; (a főfalon) Zólyom, Debreczen, Esztergom, Győr, Komárom, Nagyszombat, Nyitra, Pozsony, Rimaszombat, Rozsnyó, Sopron, Szeged, Székesfehérvár; (a bejárat felett) Szatmár, Szent-György, Szombathely és Veszprém. A terem belsejét feltüntető képünkön Nagybánya czímerétől Rozsnyó város czímeréig látszik a sorozat Bártfa város külön, nagyobb arányban festett czímerével együtt, mely a fal közepét foglalta el.

159. ábra. Középkori könyvtár.

Itt halmoztuk össze városaink érdekesebbnél-érdekesebb emlékeit, számadási és jegyzőkönyveit, különféle — sokszor ma már igen naivul hangzó — rendeleteit, a királyoktól nyert jogaikat és kiváltságaikat biztosító okmányokat, hatalmi és jogszolgáltatási jelvényeiket stb., melyekből mint apró kövecskékből állítható össze a hajdani városi élet nyilvános és magánviszonyait híven visszatükröző mozaikkép, mely a jelen század végén élőknek sok érdekes vonással szolgál.

Mindezen emlékeinkről alább külön is szó leszen, azért a részletezéstől ezuttal bátran tartózkodhatunk.

160. ábra. A történeti főcsoport épületei a hiddal és a bástyákkal, a tó felől.

Visszatérve most a csúcsíves épület-csoport főajtajához, tágas és kényelmes lépcsőkön jutunk fel az emeleti helyiségekbe, melyek közül a fényes kiképzésű oszlopcsarnok (156. ábra) valóban meglepő alkotás.

A kerek ablak szines üvegein átszűrődő fény a csarnoknak a főhomlokzat felén eső részében Róbert Károly, Nagy Lajos, Mária és Zsigmond uralkodására vonatkozó válogatott műtárgyainkat világítja meg. Számszerint nem sok az, a mit e helyütt bemutathattunk, mert a külföldi kincstárakban (az aacheni dómban és a máriazelli templomban) őrizett nagybecsű emlékeinket ezúttal minden utánjárásunk daczára sem sikerült megnyernünk. Arról meg álmodni sem lehetett, hogy a monarchia egyik legnagyobb és legnevezetesebb ötvösművét a Nagy Lajos királyunk neje, Erzsébet által 1380-ban Milánói Ferencz ötvös által sz. Simeon teteme részére készíttetett ezüst sarcophagot eredetiben megkaphassuk Zárából. Meg kellett elégednünk e sarcophag hű galvanoplastikai másolatával, melyet HERPKA KÁROLY az iparművészeti iskola tanára készített el.

161. ábra. A fobejárat, a tornyokkal.

Ezen nevezetes ötvösmű másolata (XXII—XXIV. tábla) képezte a XIV. századbeli emlék-csoport központját, mely körül egyházi szerelvényeink — köztük sz. László király fejereklyetartó filigrán-zománczos ezüst mellszobbra (herma) — miniatureökkel gazdagon ékített pergamen-codexeink, királyaink fontosabb oklevelei, világi és egyházi méltóságok pecséteinek másolatai nagy számban, szobrászati és festészeti emlékeink sikerült hasonmásai sorakoztak.

A csarnok másik, terjedelmesebb része, hazánk fénykorának, HUNYADI MÁTYÁS királyunk uralkodásának volt szentelve. A tudomány és művészetek terén Európában vezérszerepet vitt bőkezű és fenkölt lelkű fejedelem neve fűződött itt csaknem minden tárgyhoz, mely a látogatók figyelmét lekötötte. Az általa alapított budai könyvtár (Corvina) nagybecsű codexeiből, melyek a király halála és a török hódoltság után egész Európában széthordattak és jelenleg a könyvtárak féltve őrizett ritkaságait képezik, dús sorozatot sikerült bemutatnunk. Volt közöttük nem egy, mely ötödfélszáz év után most került vissza a kiállítás tartamára hazánkba. Így például a jezsuiták bécsi könyvtárában levő fényes ékítésű misekönyv, melyet a király 1496-ban készíttetett Tamás nevű szent-ferenczrendi szerzetes számára, a kánon-képen ábrázolt saját térdelő alakjával, eddig még sohasem volt nálunk kiállítva.

162. ábra. A vajdahunyadi vár, oldalról tekintve.

Ott láttuk Mátyás emléktárgyai közül zekéjét és serlegét az Esterházy herczegi család fraknói kincstárából, kardját a bécsi udvari gyűjteményből, czímerével ékített paizsát Bécs város történelmi múzeumából stb.

Mindezek fölött kimagaslott a nagy király remek szövésű trónkárpitja, mely Bakocs Tamás esztergomi érsek révén az Erdődy grófok birtokába került és jelenleg Galgóczon őriztetik. Ezen olasz szövet egyike a legértékesebb XV. századi renaissance alkotásoknak, mely annyi századon át ritka épségben fönmaradt. Párját szétdarabolták és miseruhát készítettek belőle. Ezt is kiállítottuk a budavári sz. Zsigmond-templomból, hova ő Felségének bőkezűsége szerezte meg a boszniai foyniczai szentferenczrendi zárdából.

Nemcsak a XV. századi, de az összes bemutatott történeti emlékeknek legnevezetesebb műdarabja, mely egyúttal az ezredéves kiállítás kimagasló remeke, valóságos «clou de l'exposition» volt, azon drágakövekkel, gyöngyökkel és zománczczal gazdagon borított színarany ereklyetartó kereszt, mely a rajta ábrázolt kálvária jelenettől Mátyás király kálváriája név alatt ismeretes. A valóban fejedelmi kincs tüzetes leírását más helyen fogjuk adni. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az esztergomi főkáptalan, melynek gondjai alá Bakocs Tamás bibornok és érsek adományából került, a féltve őrizett s egész vagyont érő remeket ezúttal először engedte át nyilvános kiállításra. Pedig már 1873-ban nagy zaklatásnak volt kitéve, hogy a bécsi világkiállításon mutassa be. Dicséret és elismerés illeti a főkáptalan hazafiságát, mely míg akkor ellent tudott állani a hatalmasok nyomásának: a honalapítás ezeréves ünnepére nem tagadta meg a kért kincset.

A vaskorláttal körülvett üvegszekrényke előtt, melyben néhány nagy értékű főpapi mellkereszttel együtt külön volt kiállítva e kálvária, a szünet nélkül látogatók egész tömege tolongott, áhitattal szemlélve a történelmi főcsoport mesés értékű műdarabját.

Nem hiányzottak ezen csarnok szekrényeiből a Mátyás királyunk uralkodására vonatkozó jellemző okmányok, köztük Sopron városának aranypecsétes privilegiuma és a Bécs város kiváltságait megerősítő oklevél.

A fejedelmi bőkezűségre valló kincsekkel némi ellentétet tüntetett föl azon interieur (157. ábra), melyben a XV. századi lakásberendezés szerény igényeiről nyujtottak fogalmat az egyszerű bútorok. A gerendás intarsia-utánzatokkal diszített famennyezetes szobácska, ólomkeretbe foglalt kerek üvegeken (Putzenscheibe) át nyerte mérsékelt világítását. A falak stílszerű festése mellett a jobbára WILCZEK JÁNOS gr. által átengedett bútorok ódonsága sajátszerű benyomást keltettek a szemlélőben. A szobához csúcsíves boltozattal fedett kis fülke csatlakozott, melynek zárköve Hunyadi János czímerével volt ékítve.

Annál fényesebb hatást sikerült elérnünk a vajdahunyadi vár emeleti lovagtermével (158. ábra), melyet a földszintihez hasonlón öt hatalmas szabadon álló pillér két hajóra oszt. Ezen termet az építész a földszintinek mintájára képezte ki, mert mint már fönnebb említettük, a vajdahunyadi vár emeletének régi csúcsíves boltozatát, a Hunyadiház kihalta után elpusztították. Míg a földszinti terem pillérei vörösmárvány utánzatok: az emeletiben zöldre vannak azok márványozva s egészen a verde antico benyomását teszik. Ugyanezen színhatásra törekedett a festőművész a merész ívezetű, csúcsíves boltozat polychrom ékítésében is, míg a nagyobb falterületekről egyes (a bejárati oldalon az evangélisták jelvényei, a kápolnába nyíló ívezet felett, a baldachin alá helyezve szent királyaink: István, László és Imre) festett alakok tekintenek le reánk.

A két oldalról igen jól megvilágított terem azon hét ablakán, melyek az udvar felé nyílnak, a Hunyadiak által kedvelt főpapok (köztük Széchy Dénes bibornok, Vitéz János érsek, Hédervári László győri püspök) czímerei ékeskedtek. A terem tófelé néző részén, az erkélysor folyosóval egybekötött érdekes fülkéi, ritka építészeti csoportosításban gazdag változatot mutattak.

A meglepő architectura és festészeti színpompa hatalmas keretül szolgáltak az itt összehalmozott középkori egyházi kincsek ragyogó sorozatainak. Az üvegszekrények csaknem roskadoztak a temérdek arany, ezüst edények, különféle liturgikus szerek és remek hímzetű egyházi öltönyök terhe alatt. Magában abban a tágas teremben annyi érték volt összehalmozva, hogy becsületére válnék az Európa bármely cultur-nemzetének! Emelt homlokkal vezethettük itt körül a művészettörténet elsőrangú mívelőit, hazánk középkori culturájának magas színvonalát és a késő unokák pietását egyaránt hirdető kincseink között, a mennyi eddig még egy kiállításunkon sem volt együvé hordva.

Az arany, ezüst fénye és a gyöngyökkel pazarul hímzett szövetek csillogása mellett, egyházi jeleseink méltóságteljes alakjai középkori sírköveik gipsz-utánzatain, néhány szárnyas oltár, középkori szobor és festmény életet kölcsönöztek a különben holt kiállítási anyagnak.

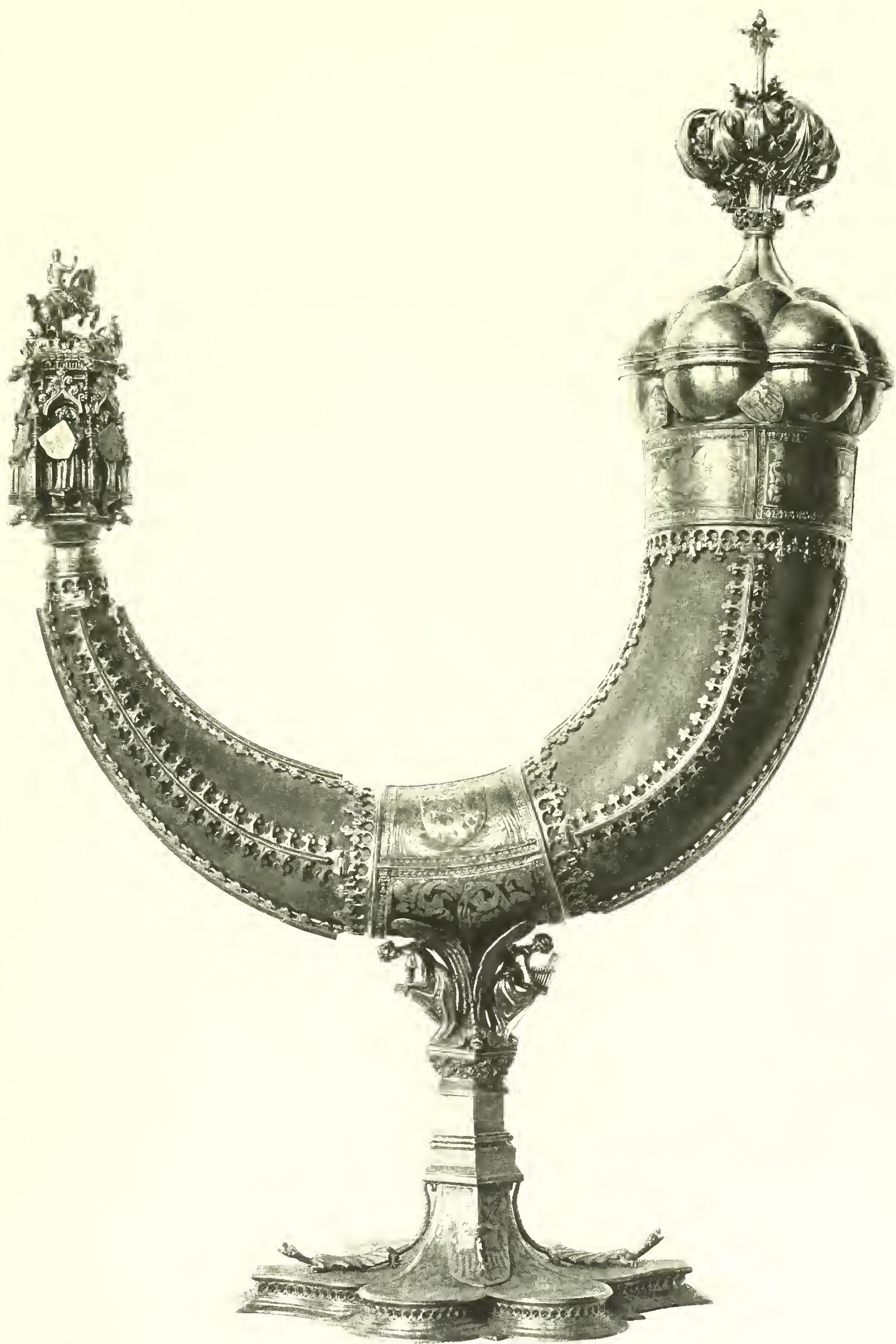
Míg a földszinti lovagterem hadtörténeti emlékeivel a vele kapcsolatos kápolna hatásos ellentétet képezett: addig az egyházi kincsekkel gazdagon megrakott emeleti teremből jól esett letekintenünk a csütörtökhelyi kápolnába, mely ilyképen az egyházi emlékek csoportos kiállításával természetszerű kapcsolatba jutott.

Az egyházi művészetek csarnokából balra, egy kis átjáróban miseruhák és régi képek mellett elhaladva, a középkori tudomány hajlékába léptünk. Egy XV. századi könyvtár érdekes felszerelésű helyisége ez (159. ábra), melyet három szabadon álló oszlop, két hajóra oszt.

A magyar nemzet egykori büszkesége, a budai királyi palotában Hunyadi Mátyás királyunk által fényesen berendezett Corvina-könyvtár épülete, fájdalom, elpusztult. Csupán egykorú történetíróink, mint szemtanuk feljegyzéseiből ismerünk róla némi részleteket. Ezekből sejthetjük, hogy a renaissance hatása alatt, mely hazánkban e fenkölt szellemű fejedelem pártfogása mellett oly korán termékeny talajra talált, a király könyvtára olasz mintára

SZENTOLAJTARTÓ SZARU.

Aranyozott ezüst foglalással, zománczos czimerrel. A XV. század első felében készült. Újabban restaurálva. Az esztergomi főegyház kincstárában őriztetik.

XXVI.

volt berendezve. A történelmi főcsoport rendezőinek ezen körülmény adta az eszmét, hogy Olaszország híres cesenai könyvtárának, mely Mátyás királyunk korából való, mintájára alkossák meg az adott térhez mérten a tudomány bemutatása számára szükséges helyiséget.

A három szabadon álló és tizenkét faloszlop által hordott, aranyos csillagokkal beszórt kék eget ábrázoló könnyed boltozat alatt, az ablakok mellett, középkori fa-pulpitusok hű utánzatain a könyvek legnagyobb részét odalánczolva találjuk, mert a sokszor egész vagyont érő irott codexek már századok előtt is csak így voltak megőrizhetők a gyűjtők ellenállhatatlan birvágyától. A fényesebb kiállítású, miniature-ökkel gazdagon ékített példányok (köztük több kötet corvina) üveg alatt nyertek elhelyezést.

A falakra festett képek közül az egyik a Márk (bécsi) krónikájának iródeákját ábrázolja, a mint könyvírásba mélyedve, foglalkozik; az átelleni falon levő másik képen Pelbartust, a temesvári barátot látjuk, a mint szent beszédeit olvassa.

Az ablakokkal szemben levő falon Mátyás királyunk fiára, Corvin János herczegre vonatkozó csillagászati jóslatot (horoscop) másoltattuk le, mellette e jóslatnak modern csillagászati jelekkel való megoldását feltüntető képpel.

A lánczos könyvek legnagyobb része a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárból való s azok 1520. táján HENCKEL JÁNOS váradi kanonoknak, II. Lajos király neje, Mária királyné gyóntatójának képezték tulajdonát; a többi lánczos könyv részint a sz. Jakabról nevezett lőcsei templom könyvtárában volt a XV. században elhelyezve, részint pedig a kegyesrendiek budapesti gyűjteményéből engedtetett át kiállításunkra.

Ezen könyvtári helyiségből nyíló teremnek első pillanatra feltünő érdekes festett famennyezete, a maksai (Háromszékmegye) ev. ref. temploménak sikerült utánzata. A hatvan mezőből álló mennyezet magyar zamatú mintáinak gazdag változata mesterének élénk fantáziájáról tesz tanúságot. A világoskék alapra vetett nyugodt szinek keresetlenek és hatásosak.

Itt mutattuk be az egyházi szerkönyvek (missalék, antiphonalék) mellett hazánk első nyomdászati termékeit, a magyar nyelven írt emlékek egész sorozatát, valamint legrégibb térképeinket, melyek a XVI. századból reánk maradtak.

Visszatérve a könyvtári helyiségen át, a csütörtökhelyi kápolna oratorium-szerű emeleti csarnokába lépve, hol néhány középkori miseruha volt kiállítva, a keresdi (Nagyküküllőmegye) Bethlen-féle kastély lépcsőházának mintájára készült nyilt lépcsőkön, honnét kellemes kilátás nyilt a tóparton épült, ágyúkkal és várpuskákkal felszerelt bástyákra és az udvaron felállított török sátrakra, a földszinten egy donga boltozattal fedett egyszerűen meszelt s téglával kirakott, inkább kamrában mint szobában a középkori hiteles helyek (loca credibilia et authentica) érdekes berendezését mutattuk be. Ilyen forma helyiség ma is létezik Szepeshelyen, melyben a káptalan régi levéltárát tartotta. Az oklevelek vasrudról sűrű sorban lecsüngő zsákokban (capsa) őriztetnek; ide sem penész, sem egér nem férkőzhetett, hogy kárt tegyen a féltve őrizett pergamen és papir oklevelekben.

DR. CZOBOR BÉLA.

163. ábra.
Kálmán püspök kardja.

HADTÖRTÉNETI EMLÉKEK NAGY LAJOS ÉS ZSIGMOND KORÁBÓL.

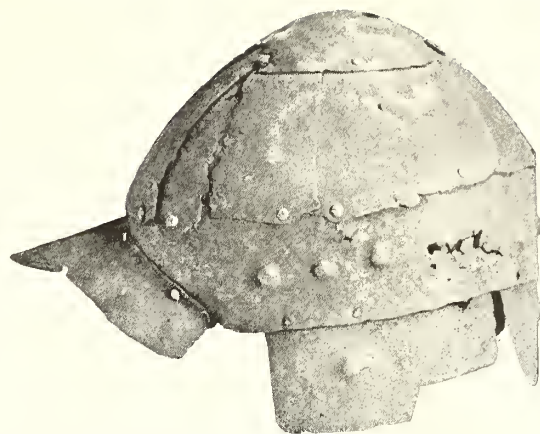
A magyar állami és hadi élet legfényesebb időszaka NAGY LAJOS és HUNYADI MÁTYÁS királyok uralkodásának ideje, kik a magyar birodalom határait hadvezéri talentumuk erejével egyrészről Oroszországig, más részt pedig az Adria távoli partjáig kiterjesztették.

Már RÓBERT KÁRCLY kezdi meg a magyar hadügy újjászervezését. Alatta képződik ki a portai katonaság és a banderiális hadsereg. Valamint ő az, a ki első sorban helyez kiváló súlyt a városokra is honvédelmi szempontból. Így például a kolozsváriakat 1316-ban adott szabadalom-levelükben, falaik jókarban tartásán kívül, minden hatvan porta után egy teljesen vértezett harczos kiállítására kötelezte.

A hadviselés módját és a fegyverzetet a nyugati lovagszokások immár teljesen uralják. De csak még mindig az udvar és előkelőségek körében. A régi módra íjjal és szablyával fegyverzett gyalogság és könnyű lovasság még mindig legalább is fele részét képezi a magyar seregeknek. Erre nézve leghitelesebb adatokat nyujtanak nekünk MÁRK által a XIV. században írt s képekkel is diszített úgynevezett bécsi képes krónika képei. Ennek első lapján (l. fennebb a 90. lapon a 111. ábrát) van ábrázolva trónján ülve maga Nagy Lajos király és trónja körül, egyik oldalt nyugati módra vértezett lovagjai, másik oldalt pedig a magyar köznemes harczosok egy csapata íjjal és szablyákkal felfegyverkezve látható.

E műnek általában számos képe rendkívül tanulságos reánk nézve, a XIV. század harczi viseletét illetőleg. A régi magyar vezéreket s a honfoglalás eseményeit ábrázolva, mindig a régi magyar közharczosi viseletet festi, míg a lovagvilág eseményeinek ábrázolásánál korának lovagi öltözetéről és fegyvereiről ad a legkisebb részletekre kiterjedő hű képet. Így például, hogy csak egyet említsünk, a 137-ik lapon, a képen, melyen Róbert Károly király páros harcza van feltüntetve OMODEI MÁTÉ nádorral Kassa mellett, a király és a nádor csaknem teljesen hasonló öltözetet viselnek. A király egész testét sodronypánczél fedi, mely fölé piros fegyver-kabát van öltve, ujjak nélkül, rajta az ország czímerét képező arany kettős kereszt kihímezve. Fején üstsisakot visel, tetején sisakoromdísz gyanánt az Anjouk czímeralakjával s királyi rangja jeléül, könnyű arany nyitott liliomvégű koronával. A kor szokott, rendkívül magas nyergében ül, melybe még bele is van csatolva s míg egyik kezében az ország s az Anjouk czímerével ékített tárcsa pajzszsal védi magát, jobbjával előre szegezett gerelyét a pajzs kivágásába támasztva, rohan előre.

A fegyvernemeket illetőleg tudjuk, hogy a nehéz vértezetű királyi lovas-dandárokon kívül a főurak bandériumainak egy része könnyű lovas volt. Ezeken kívül kiváló szerepük volt az íjászoknak. Ez alatt nem a könnyű lovasság fegyverét, a kézíjat, hanem a nehéz számszeríjat kell értenünk. 1355-ben ALBERT herczeg segítséget kérvén az ellene fellázadt sváb urak ellen Lajos királytól, ez LACZKFI PÁL vezérlete alatt négyszáz íjászt küldött Sváborszagba, kik Tulna városa mellett augusztus 11-én háromszáz sváb urat nyilaztak le. Megérthetjük ügyességüket, ha tudjuk, hogy e mesterséget a mi íjászaink az akkoron világhírű angol íjászoktól tanulták el. A híres fejér zsoldos kompánia volt ez, mely felerészben angolok- és felerészben magyarokból állott. Főkapitánya az angol MORTIMER HUGÓ, másodkapitánya pedig a regeszerű hős TOLDI MIKLÓS volt, kik a háborús évek lezajlása után Brassó vidékén újonnan épült Törcs fellegvárában helyeztettek el.

164. ábra. XIV. századi sisak. Wilczek gr. tulajdona.

A könnyű kézíjasok voltak a tulajdonképeni íjászok (a jászok) és a nehezebb, épen említettem kompánia, a ballistáriusok, később elferdített kiejtéssel a philisteusok. 1322-ben még Károly alatt, a krónikák leírása szerint, a kunok a kézi íjakkal egészen az ősrégi magyar módra harczoltak.

A fegyverzet és harczmód többi részleteit illetőleg, a XIV. században élt szemtanuk értesítéseit bírjuk PÉTER königsaali apátban és az olasz MATTEO VILLANI-ban. Ezek szerint a magyar nemzeti hadak túlnyomó részének hadi öltözete bőrből (di cordovano) készült és többszörös volt. Az alsó ruha puha, jó zsíros irhákból állott, erre a második, sőt néha több rövid bőr (pellicum) mentét öltöttek, mely szorosan a testhez simult és izmaikat feszítette. Sisakokat is bőrből viseltek, mely az olaszországi hadjáratok alatt szalonnával befent s így a levegő behatásától megóvott arczukat egészen nem födte el. Szemökre nagy szükségük volt, lévén ügyes nyilazók, ebbe helyezték minden reménységöket. Támadó fegyverök tehát az íj volt, melyet lóhátról előre, hátra hajolva biztosan kezeltek. Ehhez a nyiltartó puzdra tartozott; védelmül pedig hosszú kardot viseltek oldalukon. A csatában kerülték a sváb (német) vitézi harczot, hanem tíz-tizenöt emberből álló csapatokban, nyillövő távolságban megközelítették az ellenséget és kilőtték reá nyilaikat, melyek a vértezett vitéz népben ugyan kevésbbé, de a lovakban és gyalogságban sok kárt okoztak. Ha megfutott az ellenség, üldözték; ha azonban első támadásuknak kivánt sikere nem lett, ők futottak széjjel, hogy aztán (jeladás végett puzdráikat veregetvén) ismét összeverődjenek, újra meg újra az ellenségre támadjanak, melynek zaklatásában nagy mesterek voltak. A halálmegvetésből eredt merészség tette a magyarságot félelmessé — mondja PÉTER apát. A magyarok lovai — úgymond olasz tudósítónk — kicsinyek, de ép oly kitartók, mint lovasaik, kik lovaik nyakára és szügyére főtt bőrből vagy vaslemezből vértet kötnek. Minden lovas két lóval rendelkezik. Hadjáratokban kicsiny kétkerekű kocsikat is visznek magukkal, leginkább a nyert zsákmány hazaszállítására. A lovak ép úgy nem finnyásak, mint gazdáik. Ha lakatlan vidéken táborozik a had, ember és ló a szabad ég alatt sátor nélkül tanyáz.

A katona is kevéssel megelégszik. Szokásban van ott, hogy a húst megsózva, nagy üstökben puhára megfőzik és kiszedvén belőle a csontot, kemenczében vagy a levegőn megszárítják, aztán lisztté, porrá törik. Ha tehát úgy esik, hogy a seregnek pusztán kell táboroznia, hol nem kap eleséget, a katonák bográcsokban vizet forralnak s e conservből, melyből egy kis zacskóval van minden lovasnál, a hadnagy pedig nagy mennyiségben hordat a sereg után, egy marékkal belevetnek a forró vízbe. Ha e húsliszt felduzzadt, egy-két marékkal tesznek valamely más edénybe szárazat, az egészet egy gombóczczá gyúrják, mely ehető kenyérrel vagy kenyér nélkül és igen tápláló.

Magáról a nagy királyról tudjuk, hogy mint igazi hős vett részt a harczokban, s egykorú feljegyzés örökíti meg, hogy a csatába rohanó hadait rendszerint e szavakkal buzdította: »Éljen Magyarország!«

NAGY LAJOS uralkodása alatt jelenik meg először mint sötét felhő a törökség az ország határain. 1363-ban a mai Bulgáriában fekvő Maricza partján mérik először össze kardjaikat a magyarok és törökök.

Zsigmond tovább fejleszteni igyekezett hadügyi viszonyainkat, főleg nyugati szellemben az akkori német hadi szokásokhoz és fölszereléshez mérten.

1427-ben megalkotja hires katonai szabályzatát, melyben a hadi ügyek minden ágára kiterjeszkedik.

Elrendeli, hogy a nemesek ezentúl birtokaik arányában nemcsak lovasokat, hanem számszeríjasokat is tartozzanak állítani.

Hogy csapatait erősítse, ő is nem ritkán idegen zsoldosokat, így 1428-ban olasz lövészeket fogadott föl, a kiknek a török ellen igen jó hasznát vette.

Hogy külön lándzsás csapatai is voltak, onnan tudjuk, hogy 1427. október 7-én kelt oklevelében KISASSZONYFALVI LÁSZLÓT, tíz lándzsásnak a királyi lándzsások zászlója alá való azonnali beküldésére utasítja.

165. ábra.
Fazéksisak. Esterházy hg. gyüjteményéből.

1435-ben pedig egy ily lándzsás és egy számszeríjas fizetését egy arany forintban szabja meg.

ZSIGMOND mindent elkövet, hogy magyar főurait igazi lovagokká nevelje. Ő, a ki mint német császár is sokat járt Augsburgba és Nürnbergbe s általában külföldön, miután mint ilyen európai politikát űzve, legtöbb európai udvarral összeköttetésben állott, diplomatiai kiküldetésekkel előszeretettel bíz meg magyar urakat, kik az olasz, franczia és angol udvaroknál gyakran megfordulnak követségben.

A tornák, a harczi ügyesség fejlesztő iskolái, olyanok, mint a mai vívóiskolák és hadgyakorlatok együttvéve, RÓBERT KÁROLY és NAGY LAJOS alatt egyiránt dívtak hazánkban. ZSIGMOND meg épen nagy súlyt fektetett reá s azokon Constanzban, Nürnbergben vagy Budán mindig előszeretettel szerepeltette vitéz magyar lovagjait. Szolgálataikért és hősiességükért aztán a lovagvilág divatjaként kitünteti őket lovaggáütés és aranysarkantyú adományozása, valamint azáltal is, hogy hazánkban ő adományoz először a nemes vitézeknek czímereket, melyeket pajzsaikra tűzhetnek. Az első és így legrégibb, ilyen czímer — mint fönnebb (a 90. lapon) már említve volt — a TÉTÉNYIEKÉ, a KAPY-család őseié, melyet 1405-ben adományozott. 1408-ban pedig megalapítja a sárkányrendet (v. ö. a 95—96. lapon a rend alapító-levelének szövegét), mely már rendjelszerű kitüntetés s a melyet számos magyar főúr is bírt.

166. ábra. Csöbörsisak. Wilczek gr. tulajdona.

Jó Fülöp burgundi herczeg főlovászmestere, DE LA BROCQUIÈRE BERTRANDON, 1433-ban Zsigmond udvarában Budán járván, egy ott tartott tornát ír le, elmondván, hogy a kecsesen öltözött tornászok nemzeti szokás szerint, apró fürge lovakon, alacsony, könnyű nyergekkel és kurta lándzsákkal jelentek meg a porondon. A nyertes az volt, a ki legbiztosabban tudott a lándzsalökések daczára nyergében megülni. A jutalom egy arany lovaglóostor volt.

Érdekes, hogy a sok jó és szép fegyver, a melyre szükség volt, legnagyobbrészt az országban készült. Kitünő fegyverkovácsok és kardcsiszárok voltak nálunk már a XIV. században Budán és Szentfalván, Nagy-Szebenben és Brassóban. A Hippolit-Codexből pedig értesülünk, hogy a XV. század második felében a különben tüzérségéről már akkor hires olaszföldi Ferrarába az új szerkezetű tűzköves puskákat Miskolczon gyártva szállítják.

A magyar hadi történelem legfényesebb tényei, leglélekemelőbb harczi jelenetei mégis váraink falai között folytak le. A világtörténelem összevéve alig mutatja fel annyi példáját a halált megvető ostromnak, az önfeláldozó hősi védelemnek, mint a mennyiről a magyar történelem emlékezik.

Innen van, hogy Szigetvár, Drégely, Eger és Buda nevének említésénél még ma is minden magyar szív feldobog.

Helyén valónak tartjuk itt rövid összegfoglaló áttekintést nyujtani régi várainkról és őseink nevezetesebb hadműveleteiről.

A honfoglaló magyarok a mai Magyarország területén már számos várat találtak, a melyeket azután elfoglalva, saját technikájuk szerint átalakítva, ők is használatba vettek.

ANONYMUS szerint ilyenek voltak a következők: Ung, Zemplén, Bihar, Szatmár, Diósgyőr, Poroszló, Csömör, Nógrád, Nyitra, Várad (nem N.-Várad), Sempte, Galgócz, Trencsén, Bolondócz, Bán, Keve, Orsova, Vasvár, Belland, Borsova, Szamosujvár, Zágráb, Pozsega, Valkovár (Vukovár), Veszprém, Baranya, Alpár, Horom.

A honfoglalás alatt és közvetlen utána: Himes-udvar, Komárom, Borsod, Szabolcs, Sárvár (Tasvára), Pata, Bors (Borsu), Csongrád, Zólyom és Szekcsőt építették. Már a vezérek korában épült: Csanád, Csákvár, Pest és Poroszló.

167. ábra. Üstsisak. Szirmay Alfréd gr. tulajdona.

Hogy honfoglaló őseink az erődítésekhez és az ostromhoz is értettek, több adatból tudjuk.

Kiew várát ostrom alá véve, lábtókat állítottak annak falaihoz.

924-ben Páviát és Cambrayt gyujtották föl tüzes nyilakkal. Augsburg 955-iki ostromához, Guardanus szerint, a magyarok különféle ostromló szerszámokat vittek magukkal, melyek kezelésében és készítésében nagy mesterek voltak. Később, 1052-ben, III. Henrik hadjáratának leírásánál nyerünk először értesítést Pozsony városáról, melynek erődeit a németek gépekkel ostromolják.

ABA SÁMUEL 1044-ben, mikor III. Henrik elől a Rába mögé vonult, a folyó védelmére hajító- és egyéb gépeket rendelt. Nándorfehérvár ostrománál SALAMON nyolcz fatornyon, ugyanannyi faltörőn kívül egyéb gépeket is használt. HERZFELDI LAMBERTUS, hat igen erős magyar várról tesz említést, melyet SALAMON 1074-ben biztosítékul ad IV. Henriknek, azonban ezek neveit nem sorolja fel.

Régebben történészeinknél általában elterjedt vélemény volt, hogy hazánkban a tatárjárás előtt kőből épült várak nem voltak. Újabb adataink ellene mondanak ennek. Oly vidékeken, hol kő nem volt, természetesen az akkori rossz közlekedési viszonyok között kénytelenek voltak a földsánczokhoz és fatornyok készítéséhez fordulni. A hol azonban a kő bőviben volt, ott abból építettek. Így az óriási kiterjedésű zólyomi régibb vár teljesen kőből épült. SZENT ISTVÁN alatt még a székesegyházak és monostorok is erődszerűleg épültek, hogy a lakosság szükség esetén értékesebb holmijával annak falai közé menekülhessen. Így volt építve négy saroktoronynyal a székesfehérvári bazilika, a pécsi és esztergomi székesegyházak.

Midőn a tatárok 1241-ben betörtek Magyarországra s a királyi sereget Muhinál tönkre verve, Pest alá érkeztek, a pestiek lázasan kezdték kis városukat megerősíteni, sánczot hánytak, árkot ástak, vessző-sövényt fontak. De munkájok csak félig volt kész, mikor a tatárok már ott voltak. A magyarok, németek kilőtték nyilaikat, követ dobáltak reájok, számszeríjjal és gépekkel, de mind hasztalan, harmadnapra bevették a várost és mindenkit lemészároltak. Hasonló sors érte Váradot, melynek székesegyháza várat képezett, árokkal és fallal körülvéve s fatornyokkal ellátva. A magasabb szikla- és jobban erősített, kőből épült várak azonban mentek maradtak. Így menekült Pozsony, Trencsén, Nyitra, Komárom és Esztergom fellegvára.

A tatárdúlás tanulságain okulva, csakhamar számos új és erős vár keletkezik. Így a turóczi, a visegrádi, a szigligeti, a zágrábi és végül a budai.

Árpádkori váraink közül csak a visegrádi és tornai várból maradtak fenn régi részletek, melyek annak építési módját és beosztási rendszerét feltüntetik.

A tornai vár például már 1279-ben állott, s beosztását illetőleg alsó és belső várból, valamint a fellegvárból, illetőleg donjonból (őrtorony) állott.

NAGY LAJOS alatt a hadi viszonyok általános föllendülésével a várépítés és hadi technika is nagy haladást tett. 1346-ban Zára ostrománál Lajos király tizenegy kőhajító gépet rendelt ki Zárából a favár alá, s azokat kétezer magyar lovas és nyolczszáz zárai gyalogos őrizete alatt éjjel-nappal míveltette.

Általában olaszországi győzelmes hadjáratai, melyekben számos várat és várost vettek be, a magyarok fényesen tanuskodnak arról, hogy ahhoz, miszerint az akkori hadi technika minden vívmányával megerősített olasz várakat bevegyék, megfelelő ostromgépekkel és eszközökkel kelletett ellátva lenniök.

ZSIGMOND király kiváló súlyt helyezett különösen a városok megerősítésére. Így tudjuk, hogy Eperjest falakkal és árkokkal vétette körül s budai királyi várában is több bástyát és tornyot építtetett.

Pozsony városáról tudjuk, hogy már a XIV. században bőven el volt látva mindenféle lőszerekkel és egy gazdagon fölszerelt PÜXENHOF-nak nevezett fegyvertárral bírt.

E korból fegyverzeti emlékünk, fájdalom, nagyon gyéren maradt reánk, mindamellett a kor hadi viseletéről világos képet tudunk magunknak alkotni, már csak a bécsi képes krónika említett képei s fenmaradt lovaspecsétei nk alapján is. A legérdekesebb ezek között LÁSZLÓ apuliai herczeg s Magyarország nádorának 1396-ból való pecsétjein látható lovas képe, melyet kiállításunkon nagyított másolatban mutattunk be.

168. ábra. XIV. századi kard.

Ez alakban NAGY LAJOS király egyik leghívebb hős hadvezérét látjuk teljesen korhű öltözetben. László oppelni herczeg nemcsak minden hadjáratában követte a nagy királyt, de legkényesebb diplomatikai megbizatásaiban ő járt el. Így például, mikor a lengyelek anyja kormányát nem akarták tűrni, László herczeget küldte oda kormányzónak. A lengyelek azonban őt sem tűrvén meg maguk között, csakhamar visszahivatott. Nagy része volt benne, hogy Lajos leányát, Máriát, IV. Károly császár fia ZSIGMOND vegye el. Lajos halála után Hedvignek és Zsigmondnak tett nagy szolgálatokat lengyel ügyekben. E közben GARAI MIKLÓS nádorral ellenségeskedésbe keveredett. Lengyelországban a hires Csenstochovai klastromot ő építtette a pálosok számára, melynek templomába a boldogságos Szűznek egy igen drága képét helyeztette el. 1396-ban a lengyel király által csaknem minden birtokától megfosztatott.

Pecsétjén kora teljes lovagi díszében látjuk megjelenni, úgy a mint könnyebb harczjátékokhoz is fölvonulni szoktak. A lovat teljesen borítja a gazdag lecsüngő lepel, mely bizonyára a vasvértet is takarja. A leplet a ló első lapoczkái fölött és farán a herczeg czímere, háromszögű paizsba zárt egyfejű sas diszíti. A feltünő mély nyeregben ül a lovas teljes vértezetben, jobbjában egyenes olasz-forma pallost és baljában czímerével ékített paizsát

tartva, míg fejét, úgy látszik, a már csúcsosodni kezdő tetejű sisak födi, tetején sisakoromdísz gyanánt czímere repülő sasával. Jellemző, hogy a kard mellvértjére van lánczczal akasztva.

A kiválóbb emlékek közül első helyen említjük KÁLMÁN püspök kardját. (163. ábra.)

Rövid, egyenes, hegye felé hirtelen keskenyedő pengével. A kard pengéjén aranynyal edzett föliratok teszik a kardot reánk nézve különösen becsessé. A penge mindkét oldalán egy négyszögű paizsba zárt kereszt, összefonódó szalagdiszítéssel, a melynek végén majuskula-betűkkel az egyik oldalon COLOMANVS EPS, a másikon REX HVNGARIE van beedzve. A mondatok végén egy-egy kereszt van bevésve. A vastagon aranyozott kereszt-vas sárkányt ábrázol. A markolat gombja két kissé domború köralakú lemezekből áll, a melyek vasból vastag aranyozással készültek. A markolatot narvaly (*Xiphias*) halnak orrcsontja képezi.

169. ábra. Ozorai Pipo (Scolari Fülöp) arczképe.

Kardunk fölirata teljesen zavarba hozta a régibb írókat, Kálmán királylyal tévesztvén össze az itt említett Kálmán püspököt, holott az nem más, mint RÓBERT KÁROLYNAK 1317–75 körül élt természetes fia, a ki előbb váradi kanonok, 1337-től pedig élte végéig győri püspök volt, s kinek, mint tényleg királyfinak, valószinűleg hizelgésből véste be az olasz mester neve elé a Rex szót.

A markolat és keresztvas a XV. században készült.

A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményből kiállította Ő császári és apostoli királyi Felsége.

A kor hadi fölszerelésében kiváló szerepet játszott sisakból négy különböző nagyérdekű typust sikerült egybegyűjteni. Az első (164. ábra) durván kalapált vaslemezekből van összeszögecselve. Egy körpántra tíz kúpszelet alakú vaslemez borul és ezeket fölül egy domborúan kalapált körlemez foglalja össze. A nyakvért három, ívalakúan kalapált vaslemezből áll, melyek a sisaksapkához vannak szögecselve. Az egy vaslemezből kalapált és csőralakban kifutó karajolt ellenző a homlokpánthoz négy vasszöggel van hozzászögecselve. Az egész sisak nagyon kezdetleges munka. Kiállította Wilczek János gr.

A másik, úgynevezett fazéksisak (165. ábra), hengeralakú felső szélével kissé behajló nehéz kovácsolt vasból készült. Tetőnyílását egymást keresztező széles két vaspánt fedi, melynek végei kívülről a sisakra lehajolva, oda vannak szögecselve.

A homlokon az orrvédőnek egy füles csavarral ellátott vaspánt van a sisakhoz szögecselve s hátul a nyakvértet csuklóvasból lógó három erős vasnyujtvány képezi, melyek közül a két szélső ívalakban fölfelé hajtott, a középső, mely a hátra függ le, lefelé hajtott. A sisak alsó részén a két átelleni oldalon páros lyuk van fúrva (valószinűleg az állszíjazat megerősítésére), melyek közül egy be van szögezve. Rendkívül ritka forma. Az egész

sisakot még a reá borított sisaktakaró fedte, mely hátul a nyakon messze lebegett. A védelmen kívül ezen szövetlebbentyűknek a nyaktól való eltartása is volt feladata a hátul lelógó hajlított vasléczeknek. Azt hiszszük, nem tévedünk, ha azt gyanítjuk, hogy e lovag-szokás, mely utóbb a czímerekben is oly erőteljes kifejezésre jutott, a keresztes hadjáratok idejéből eredt, midőn a messze kelet forró égöve alatt a lovagok, hogy a hő hatását enyhítsék, vas-sisakjaikat az arabok példájára fehér lepellel takarták be. Kiállította Esterházy Pál hg.

A harmadik csöbörsisak (166. ábra), csiszolt vasból, melynek teteje tompa kúpalakú. Az egész sisak egy darabból van kovácsolva. Az arcz helye hossznégyszög-alakban van kivágva és széle körül apró lyukakkal áttörve, ezek közt 11 füles szög és homlokán egy kampós szög van a sisakba szögecselve. Mindezek arra szolgáltak, hogy az arcznyílás elé és a nyak körül sodronypánczél-részletek legyenek megerősíthetők. Kiállította Wilczek János gr.

Végül a negyedik faj (167. ábra) az üstsisak (Topfhelm), magasra nyuló kúpos tetővel, a melynek homlok- és arczvédője élben kiszögellik. A sisak öt darab vaslemezből van gömbölyű fejű szegekkel összeszegecselve.

A hátsó koponyalemez félkörű élben kiszögellő arczvérttel van a fül tájékán függélyes vonalban összeszegecselve. A sisaktető három részből áll, egy hátsó kisebb kúprészletből, egy élben kihegyesedő homlokvértből és gömbalakú tetőrészletből. A homlokvért és arczvért, a szemnyílás által van elválasztva. Az arczvért jobb oldalán egy kereszt és ennek közei között két-két, összesen nyolcz lyuk van átütve s alatta egy kis fül van megerősítve. A sisak pontos vizsgálatából úgy látszik, hogy az nem tényleg használt harczi sisak, hanem vagy czímer- vagy halotti sisak, a minőt a középkorban a lovagok ravatalára szoktak volt tenni. Kiállította Szirmay Alfréd gr.

A kardok meglehetős kicsiny sorozatából ki kell emelnünk a Wilczek-féle kardot (168. ábra), mely pallosszerű, egyenes, kétélű, aczélból, egyenes keresztvassal, két kézre való markolattal és lapos markolat-gömbbel bír.

A penge mindkét oldalán hosszú vércsatorna van, a melyben dárda ellen rohanó két farkas van sárgarézből beverve, az egyik oldalon e passaui jegy fölött egy hat-küllős kör van beütve. A markolat fényezett diófából készült. A markolat-gömb két oldalán háromszögletű czímerpaizsok vannak ezüstből beverve, az egyik paizsban egy oroszlán, a másikban egy sas látható. A hüvely bőrrel bevont s végén vaslemezes csúsztatóval ellátott.

Bár csak másolatban volt kiállítva, de fölemlítésével tartozunk e korszak egyik érdekes emlékének, s ez Ozorai Pipo (Scolari Fülöp) szörényi bán és temesi főispán arczképe, melyet 169. ábránkban be is mutatunk. — Született 1362-ben és Zsigmond király alatt szerepelt.

Egész alak kétnyolczad jobbra s szétvetett lábakkal állva. Hullámos haja, szemöldöke, bajusza és szakála s szeme barna. Leeresztett kezében hegynélküli görbe kardját tartja. Teljesen vértbe van öltözve, mely alól czafrangos köntöse kilátszik. Bal mellvéde kerek s derekát öv szorítja. A háttért képező márvány-mezőny kerete ghirlandos pillér. Alól: DOMINVS PHLIPPVS HISPANVS DE SCOLARIS RELATOR VICTORIE THEVCROR(VM) felirat.

Balló Ede festőművész másolta, Andrea del Castagnonak a firenzei Chiostro di Santa Appollonia -ban levő freskója után. Ozorai Pipo olaszországi, florenczi eredetű volt s az ottani Scolari-családból származott. Ozorai András leányát vette nőül, vele kapván Ozora várát is, mely után azután Ozorainak neveztetett. Fia nem maradt, leányát Borbálát enyingi Török Imre vette nőül.

Ozorai Pipo Zsigmond bizalmas embere volt. Őt küldte 1413-ban vezérül a velenczeiek elleni hadjáratba, utóbb a sókamarák elnöke s a sárkányrend lovagja lett.

E korszak végén terjedvén el a tűzi lőfegyverek, különösen az ágyúk használata, mint e nemben legrégibbet, meg kell említenünk a XIV. század végéről származó kis taraczkot, melyet a fraknói vár régi fölszereléséből herczeg Esterházy Pál állított ki.

A kisebb fegyverek és fölszerelések közül a nyilcsúcsokból, lándzsavégekből és sarkantyúkból változatos sorozatot állítottak ki: Bartalos Gyula, Csoma József, Darnay Kálmán, Lichtneckert József és báró Nyáry Jenő, míg Szendrei János egy ritka formájú csatabárdot mutatott be.

A csúcsíves épület előcsarnokában voltak végül kiállítva a zólyomi ősvárnak, a Pusztavár -nak nagy modellje, melyet Vaitzek Ede készített, továbbá Olchváry Ödön egybeállításában és Rónai Horváth Jenő szerkesztésében Nagy Lajos király nápolyi hadjáratának térképei.

Dr. Szendrei János.

170. ábra. Krisztus a Getsemani kertben. A kassai dóm nyugati kapujának domborműve.

ÉPÍTŐMŰVÉSZETI ÉS SZOBRÁSZATI EMLÉKEINK.

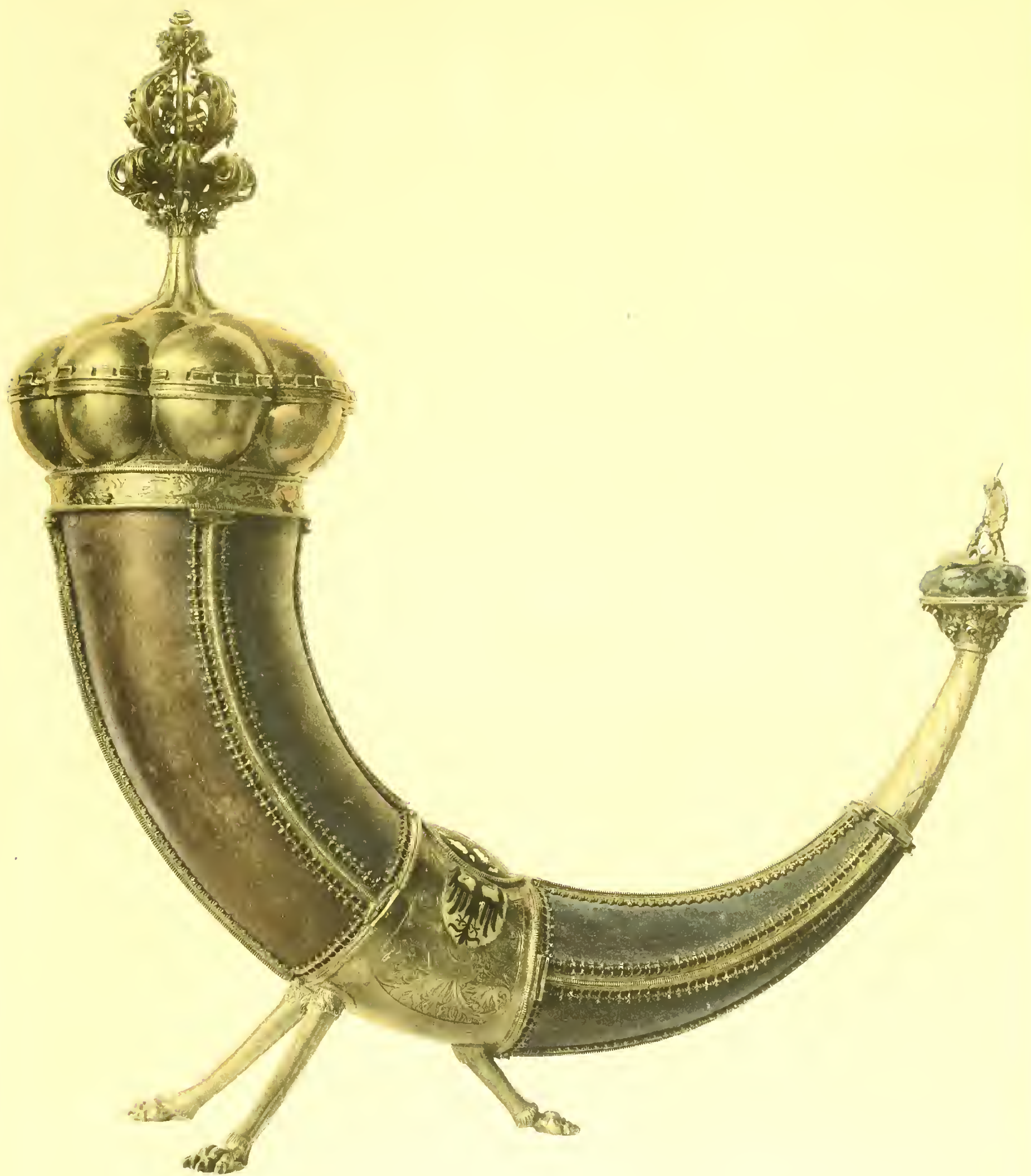
NAGY nemzeti szerencsétlenség volt az Árpádház kihalta, mely nemzeti, politikai és társadalmi életünk fejlődésében erős nyomot hagyott. Mindemellett tisztán művészettörténelmünkben csak külső körülményként szerepel, mint a művészeti stílus fejlődésének egyik határa, mert azzal benső kapcsolatban nem áll. Egyházi és világi építkezésünk belső fejlődése, főkép pedig elterjedésére nézve jelentősebb határvető esemény volt az a másik nagy csapás, mely a nemzetet érte: az 1240/41-ik évi katasztrófa: a tatárok pusztítása. De még ez sem esik össze szorosan véve a magyar építés és szobrászat belső fejlődésével, mert ez utóbbi nyomról-nyomra igen kevés, alig 30—40 évi különbséggel követi e művészeti ágak külföldi, főkép francziaországi fejlődését és így a román ízlés helyébe lépő, úgynevezett átmeneti kor csaknem egy időben köszönt be hozzánk és Németországba. Hibás az a felfogás, hogy e két művészi ág fejlődésében az áramlat Németország közvetítésével jött volna hozzánk. Nem is jöhetett, mivel összes Árpádkori monostoraink közül csak néhányat, úgyszólván kivételesen alapítottak főuraink és püspökeink (királyaink pedig egyet sem) Németországból (Magdeburg) és Ausztriából (Heiligenkreuz) behívott szerzetesekkel. Legtöbb kolostorunkat a magyar királyok érthető politikai okokból mind a franczia anyakolostorokból népesítették s innen van, hogy a mint a XI. században olasz földről jött Benedekrendűek építik első fényes székesegyházainkat, s ezeknek építészeti és szobrászati stílusa elvitázhatatlanul az itáliai bazilika-stílus, illetőleg a lombardiai eredetű építő- és szobrásziskolák alkotásai közé tartoznak: épen úgy a XII. és XIII. században egyenesen Francziaországból behívott Benedekrendűek, főkép ezeknek egyik oldalhajtású szerzettársa, a czisztercziek és prémontreiek épen azt a stílust ültetik át hozzánk és abban a fejlődési fokban, a mely behivatásuk idején Francziaországban, helyesebben az ő kolostoraikban mindenütt, szigorú főkáptalani határozatokból kifolyólag is általánosan ismeretes volt. Szó sem lehet tehát itt annak az eddig dívó, és a hazai, valamint nagy német műtörténelmi művekben általánosan elfogadott nézetnek helyességéről, mely állítja, hogy az építésnek nálunk tulajdonképen nincs is fejlődése, mert itt később is utánoztak jóval korábbi stílusban épült külföldi mintákat. Épen így hibás továbbá az a nézet, mely

171. ábra. A kassai dóm északi kapujának domborművei.

SZENT-OLAJTARTÓ SZARU

Aranyozott ezüst foglalatban, griff-lábakon czímerekkel és sz. György szobrocskájával ékítve. XV. századi ötvös-munka. Újabban restaurálva. Az esztergomi főegyház kincstárában őrizteték.

XXVIII.

szerint átlag száz év telt el, míg a nyugaton feltalált építészeti formák Németországon és Ausztrián át hozzánk átplántáltatván, végleg meghonosodtak. Ez nem áll.

Az összes szerzetesrendek megtelepedésük után mindjárt épen azt a fejlettségű építészetet ültetik át hozzánk, a melyet hazájukban és Németországban s Ausztria- és Csehországban stb. gyakoroltak.

Csakhogy egészen más dolog ugyanazon építészeti tapasztalatoknak és ezzel kapcsolatban a művészi stílusnak gyakorlati alkalmazása egy-egy óriási székesegyházon, vagy több száz rendtag befogadására épült monostoron és monostortemplomon és más, egy jóval kisebb falusi, városi, vagy olyan, vadon erdő közepében, lakott vidékektől távol épült, kisebb monostori egyházon, minők a mi Benedekrendi, cziszterczita és prémontrei-rendű zárdatemplomaink nagy része.

Mivel a st.-denisi székesegyházon a csúcsíves építési rendszer már a XII. században teljes kifejlődésében fellép, nálunk pedig csak a zsámbéki templomon találjuk a XIII. század első felében a támasztó íves gyámpillért először, holott maga az a templom különben tiszta román ízlésű épület: ebből nem az következik, hogy nálunk csak száz év mulva lép fel a csúcsíves ízlés, hanem csak az, hogy ez időtájt még nem épült egyetlenegy akkora terjedelmű egyház sem, minő a st.-denisi, s az olyan kisebb szabású, de a mi viszonyainkhoz mérve mégis nagyszerű monostortemplomon, minő a zsámbéki, a támasztó íves gyámpillér, mert ilyen egyszerű, hogy ne mondjam kezdetleges alkalmazása czélszerűbb, sőt az egyedül czélszerű alak volt, melyet ezenkívül az építőmester tiszta román elemekkel kapcsolt össze.

172. ábra.
Krisztus a két lator közt. Dombormű a kassai dóm északi kapuja felett.

Nem a stílus fejlődésének elmaradásáról lehet tehát nálunk szó: csupán csak arról, hogy az építés nálunk nem érhette el az emlékszerűségnek azt a fokát, melyet elért külföldön, nevezetesen Francziaés azután Németországban. A tatárpusztítás és az Árpádház kihalta építészetünk és szobrászatunk történetében csak annyiban korszakalkotók — és ez elég szomorú — hogy az előbbi, egyházi építkezésünk legszebb emlékeitől fosztott meg, részint egyenes elpusztításuk, részint pedig a nemzeti vagyon és emberanyag rettenetes megtizedelése által; az utóbbi: az Árpádház kihalta pedig annyiban, hogy ezzel az apátságok, prépostságok és székesegyházak alapítása és addig divatos bőkezű adományozása részint végképen megszűnik, részint jelentékeny hanyatlás áll be e téren, a mi egyetemes építészetünk és szobrászatunk külső terjedésének sokban hátrányára vált.

Másfelől azonban ne legyünk elfogultak e két nagy nemzeti katasztrófa hatásának megítélésében sem, mert bizonyos, hogy mind a kettő épen az említett két művészeti ág történetében jelentékeny positiv nyomot is hagyott. Nevezetesen a mongolok pusztítása megtanította a királyt, nemességet, papságot és a népet egyaránt arra, hogy a szilárdabb építkezés főkép várak emelése, a városok bekerítése és a monostorok védhető állapotba helyezése immár mulhatatlanul szükséges, ha csak nem akarjuk az országot újból a várható betörések prédájává engedni. Ez a leczke hatalmas lendületet adott nálunk a vár- és városépítésnek és monostoraink megerősítésének. Alkalmul szolgált továbbá új, főkép német gyarmatosok betelepítésére, a mi viszont új építő erők, és ezzel új építészeti irány a kerített bányavárosok építkezésének iskoláját honosította meg nálunk.

Az Árpádházi királyok kihalta pedig a művészek hazájából behívott új dynastia, az Anjouk uralma révén volt döntő hatással építészetünk és szobrászatunk újabb és sokkal lendületesebb fejlődésére.

Építünk mi átmeneti stílusban már jóval a tatárok betörése előtt, ornamentális plasztikánk már a XII. század végén, főkép pedig a XIII. század elején, sem a motivumok művészi megválasztása és kapcsolata, sem a rajz elegancziája és a kivitel pontosságára nézve nem áll hátrább, mint az egykorú külföldi templomok szobrászata; a csúcsíves építés legsarkalatosabb szerkezeti vonása: a támasztó íves gyámpillér már szintén megjelenik a zsámbéki Benedekrendű templomon még a tatárjárás előtt. Mindemellett a teljesen kifejlett csúcsíves ízlésű építés monumentális alakban csak a XIII. század második felében lép fel nálunk néhány olyan alkotáson, a melyhez hasonlók külföldön a dolog természeténél fogva már jóval előbb jöttek létre.

173. ábra.
Szűz Mária, a szent asszonyokkal, a kereszt tövében. Kassa.

174. ábra.
Szent János és a római katonák a kereszt tövében. Kassa.

A kassai dómon és a budavári főtemplomon kívül Sopron, Pozsony, Garam-Sz.-Benedek, N.-Szombat és több más városunk a XIII. században végkép kifejlett csúcsíves stílusnak jóval nagyobb szabású kiváló becsű alkotásait hozzák létre a XIV. században. Mindezeket azonban ezredéves kiállításunk csak igen kis mértékben, jóformán csakis a csúcsíves építési mód általános hatásaként mutathatta be. De ez is elég eleven és tiszteletet parancsoló képet nyujtott XIV. és XV. századi építészetünk és szobrászatunk állapotáról.

A kassai dóm a legjelentékenyebb csúcsíves alkotás Magyarországon, valamint ennek méltó társai a budavári főtemplom és a garam-sz.-benedeki s néhány más, szintén jelentékeny alkotásunk, csakis a Műemlékek Országos Bizottságának rajztárából való eredeti felvételek, rajzok, fényképek és vízfestmények útján, de már a szepes-csütörtökhelyi pompás kápolna szentélye eredeti nagyságában újból felépítve állott a közönség előtt.

Ez utóbbinak sanctuariuma művészi harmoniába olvadt a Hunyadi János által épített vajdahunyadi vár lovagtermével, külső fele pedig szintén egész építészeti pompájában kifejtve a csúcsíves ízlésű épület-csoport egyik festői részletét alkotta.

Kisebb eredeti csúcsíves épületrészek utánzását láttuk még ugyancsak a csütörtökhelyi templom énekkarzatáról a kiállítási csúcsíves épületcsoport keleti oldalbejárata fölött, mint mennyezetet alkalmazva. Végre pedig világi építkezésünk legbecsesebb gyöngye, a Hunyadi János által épített vajdahunyadi vár teljes egészében és pompájában művészi szabadsággal, egészen újból felépítve, mint e korbeli építőművészetünk legméltóbb képviselője és egyszersmind ez időbeli műkincseink pompás tárháza, egész történelmi kiállításunknak tipusát alkotta meg.

Mindez magában a nyugati nagy nemzetek hasonló alkotásaival szemben akármily csekélynek, igénytelennek látszik is, megragadó erővel vonta magára a látogatók figyelmét, s e mellett ép oly tanulságos volt nemzetünk ebbeli tevékenységére, mint általában a művészeti alapismeretek kézzelfogható terjedésére.

A míg a román ízlésű épület-csoporton látta a laikus, hogy az az építési mód fogyatékos architekturai tagoltságánál fogva nagy teret enged a festőnek és szobrásznak, sőt ezek közreműködését az építő művész ott

nem is nélkülözheti, akárhány épület tagolt festői vagy szobrászati diszítmény nélkül, holt tömegével igen roszszul hatott volna: addig a csúcsíves építés terén e művészeti ágak viszonya, épen az építészet óriási fejlődése következtében lényegesen megváltozott.

Kézzelfoghatóan láthatta itt a szemlélő e nagy fejlődést tényleg létező hazai épületeken feltüntetve. Láthatta, hogy a csúcsív szerkezeti, tehát az építés lényegébe vágó haladás a félkörív fölött. A míg t. i. ez utóbbi, a félköríves boltozat jelentékeny erővel nyomja szét a falakat, melyeken pihen, és pedig e nyomás e falakat annyira oldalról támadja meg, hogy csak jelentékeny vastagságú fal bír egy terjedelmesebb és magasan fekvő félköríves boltozat nyomásának ellenállni: addig a csúcsív nyomása az ív csúcsossága arányában inkább és inkább felülről lefelé halad, tehát jóval kevésbbé oldalról támadja meg a falat. Ennek következtében csúcsba rakott boltozatot vékonyabb fal is elbír. E tapasztalathoz járult a csúcsív felfedezésekor egy másik, t. i. hogy a boltozat nyomását ellensúlyozhatjuk, ha a falat kívül gyámpillérekkel megerősítjük. Harmadik, nagyszerű felfedezés számba menő tapasztalat volt a keresztboltozatoknak bordák-, gerinczekkel való ellátása, minek folytán a beboltozandó területet a szélességgel egyenlő hosszúságú négyzetekre osztva, az átlók irányában önálló gerinczívet építettek s az így keletkező négy háromszögből álló területet egymástól függetlenül is beboltozhatták, mert így az egésznek nyomása a két átló négy végpontjára, vagyis a két falnak csupán négy pontján egyesült, a mely pontokat aztán, ha kívülről erős gyámpillérekkel megtámasztották, a két falba akármilyen nagy ablakot vághattak, mert a fal csak a pillérek helyén tartotta a boltozatot. Ilyképen a nagy falterületeket ablakok foglalván el, a román ízlés hosszú képsorai a templomból kiszorultak. A szobrász sem talált most már annyi helyet domborműveinek, hanem ezek helyett egyes, lehetőleg nyulánk szobrok faragására kapott megrendelést. Egy szóval: az építészet óriási haladása azáltal, hogy a festést és szobrászatot a templomból úgyszólván kiszorította, egyszersmind felmentette, alárendelt szolgai helyzetéből szabad szárnyára engedte mindkét művészt, és mint önálló művésztársait fogadta be ismét a megmaradt kis területekre; de már csak a mennyire a magas, szines üvegű és festményekkel megrakott ablakok mystikus világítása megengedte.

Nálunk már a XIII. század második felében elterjed sőt vége felé kiváló alkotásokat teremt a csúcsíves építészet, de ezzel arányosan nem fejlődik a szobrászat is.

A csúcsíves ízlés lényegesen megváltoztatta az alakok arányát, végkép háttérbe szorította a domborművek alkotását és az előbbi korszakétól nagyon eltérő ornamentális művészetet hozott létre.

Fájdalom, ezt a nagy és mélyreható fejlődési folyamatot tisztán magyarországi szoborműveken szakadatlan egymásutánban nem tudjuk kimutatni. Úgy hogy kiállításunkon aránylag kevesebb szobrászati művet tudtunk e korból felmutatni, mint az előbbeniből. Befolyással lehetett e nemű csúcsíveskori műemlékeink kevesebb számára bizonyosan az is, hogy a félköríves ízlésű építkezés kora nálunk valamivel tovább tartott, mint a külföldön, másfelől pedig a renaissance oly korán lépett fel, hogy a csúcsíves ízlés rövidebb ideig uralkodott, mint külföldön. Ezenkívül pedig épen ez időtájt kezdik a törökök egyre hevesebb és hevesebb támadásaikat, a mi szintén jelentékenyen hátráltatta a nemzeti vagyonosodást, és ezzel a szebb, nyugodtabb művészi élet fejlődését.

Csúcsíves épületeink száma sem nagy és ezek szobrászati diszítése ámbár technikailag elég fejlett, számra nézve csekély és egészben szegényes; a külföldi nagyobb szabású alkotásokkal szemben pedig jóval nagyobb elmaradásra mutat, mint a román ízlés korabeli építés és szobrászat. Kivétel e tekintetben legfölebb a kassai székesegyház lehet, melynek néhány szoborművét, mint látni fogjuk, kiállításunk is bemutatta. Ellenben

175. ábra. Pietà. A kassai dóm nyugati kapuja felett.

a budavári főtemplomnak XIV. századi faragott épület- és szobrászati maradványaitól a soproni benczések templomának némely diszítményei-, a Szepesség és Erdély néhány csúcsíves ízlésű szoborműveitől eltekintve, az ország többi részében igen kevés faragott szobormű jött e korban létre, s még kevesebb maradt ránk. A szászsebesi templom külső gyámpillérein látunk két sorban XIV. századi szobrokat.

Csúcsíveskori kőszobrászatunk legkiválóbb emlékei és egyszersmind legnagyobb számban Kassán maradtak fenn.

A kassai székesegyház kapui fölött a csúcsos ív mezőiben (tympanon) látható terjedelmes domborművek kiállításunkon gipszöntvényekben voltak láthatók. Így a nyugati főkapu ívmezejéről:

Krisztus a Getsemani kertben imádkozik (170. ábra), míg tanítványai tőle elmaradva, aluszszanak; továbbá Krisztus elfogatása, amint Judás csókkal árulja el mesterét.

E fölött a képmező két részre oszlik, az alsón:

176. ábra. Az utolsó ítélet. Krisztus a szentektől és angyaloktól környezve. A kassai dóm északi kapuja felett.

Krisztusnak a keresztről levett teste anyja ölében (Pietà), kit a szent asszonyok környeznek; a felsőn

Veronika kiterjesztett kendője látható, melyet három angyal tart.

Terjedelmesebb és díszesebb a kassai székesegyház északi kapuja (171. ábra), melynek csúcsba futó tympanonja szintén két részre oszlik és itt az alsóban (177. és 178. ábra):

Az utolsó ítélet (üdvözültek és elkárhozottak csoportja) számos alakból álló domborművű csoportozatát látjuk, a felsőben pedig:

Az angyaloktól, szentektől körülvett Világítélő Krisztus (176. ábra) jelenik meg trónusán.

Az oromfal két külön tábláján magyar sz. Erzsébet életét ábrázolta a művész. És pedig:

Sz. Erzsébet betegei között és

Sz. Erzsébet alamizsnát osztogat.

Legfölül: Krisztus a keresztfán (172. ábra) és e jelenet kiegészítői egy oldalon (174. ábra):

Sz. János, a kedves tanítvány és Longinus római százados négy katona kiséretében. Krisztus jobbján pedig (173. ábra):

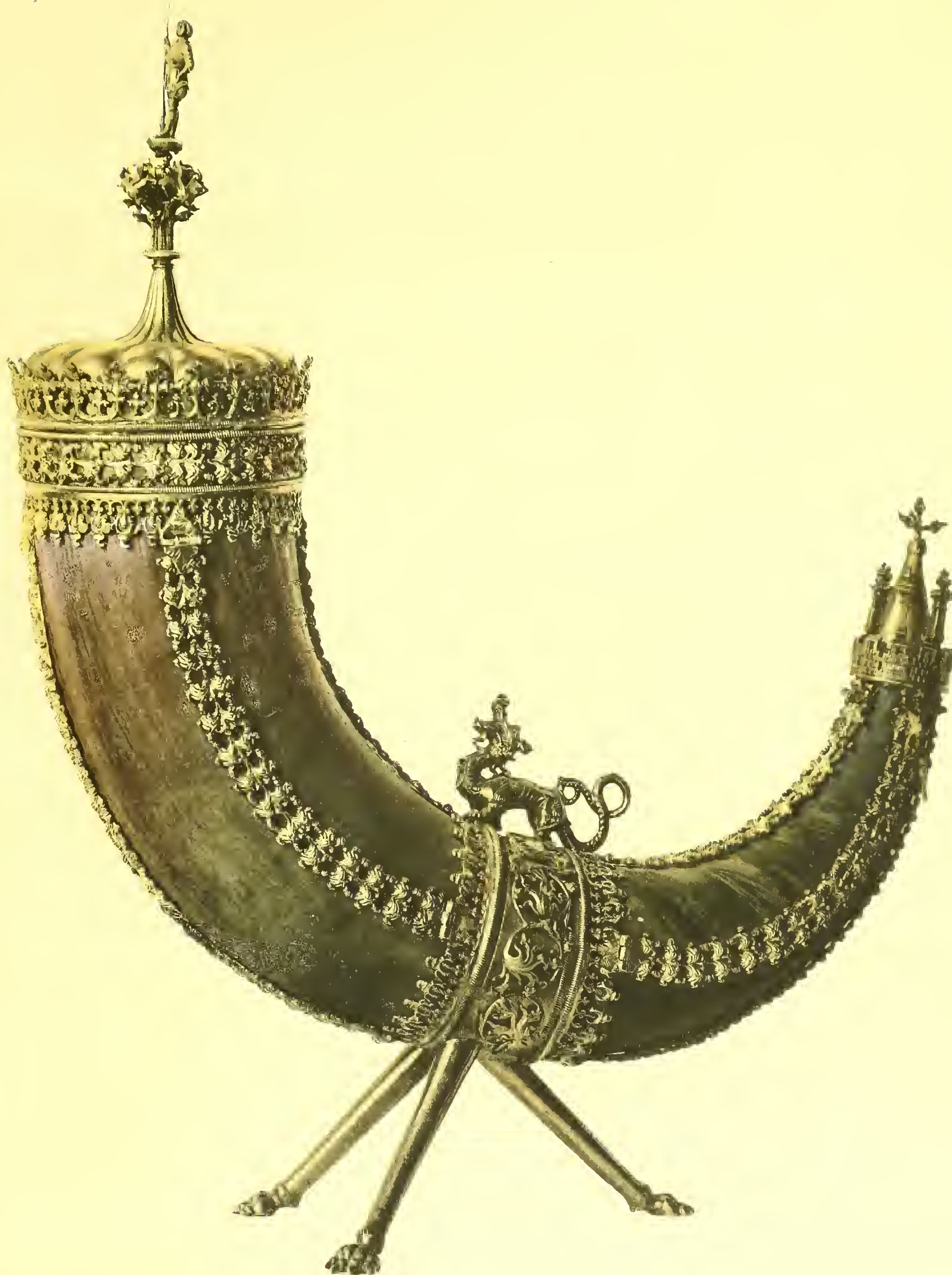
A szűz anya és a szent asszonyok mély fájdalomba merülten.

Már csak tárgyánál fogva is közelebbről érdekel bennünket magyarországi sz. Erzsébetnek élete, ki III. Endre királyunk leánya volt, s szent életét mint a thüringiai fejedelem neje élte le.

Az egyik domborműnek (180. ábra) felső részén szent Erzsébet életéből azon csoda ábrázoltatik, amint a beteg ágyán rózsák között a keresztet (az üdvözítő jelképét) találja; e jelenet mellett pedig amint egy betegnek a tálból eledelt nyújt. A dombormű alsó részében a bélpoklost füröszti és egy másik beteget tart ölében.

SZENT-OLAJTARTÓ SZARU.

Aranyozott ezüst foglalatban, griff-körmökön áll, [illegible] sárkánynyal. XV. századi munka. Fedele és tornyos vége modern készítmény. Az esztergomi főegyház tulajdona.

XXIX.

177. ábra. Az üdvözültek csoportja. Kassa.

178. ábra. Az elkárhozottak csoportja. Kassa.

A másik dombormű (181. ábra) felső részén a szent fejedelemnő karosszéken ülő beteg nőt ölel át, a kinek mint haldoklónak vigasztalására, és lelki s testi táplálására a háta mögött álló alakok közül egyik a kelyhet, másik egy tálon halat, egyszersmind Krisztusnak és a mennyei eledelnek jelképeit tartják készen.

Ezek alatt, ezek alsó testét is elfödve, új alakban jelenik meg a fejedelemnő csúcsíves oszlopcsarnok alatt fekvő, kiaszott és éhező betegei közt. Itt is sz. Erzsébet egy nőt, ki karosszéken ül és lábai alacsony zsámolyon nyugszanak, jósággal átölel és másik kezével szájába teszi az eledelt.

A feszület melletti táblák képei közül különösen sz. János csoportja (174. ábra) érdemel figyelmet. A kedves tanítvány, mély gyásza jeléül, fejét gyöngén jobbjának ujjaira támasztja, balja pedig, hogy felismerhető legyen, habár e jelenet ábrázolásain nem szokás, könyvet tart. Göndör hajú feje s elég nyers vonású arcza és bő redőjű ruhája élesen elkülöníti a háta mögött álló Longinus római századostól, kinek nagy gonddal részletezett hadi öltözete, pikkelyes lemez-harisnyája, szűk nadrágja, pánczélja, sodronylepellel ellátott csúcsos sisakja, tollas buzogánya stb. épen úgy, mint a háta mögött álló poroszlók egész ruházata, semmi kétséget sem hagy az iránt, hogy e mű a XIV. században jött létre; mert ezek a ruhák és fegyverek világosan e korra vallanak. Ugyanaz áll sz. Erzsébet háromsoros csipkefejkötőjéről, testhez álló, gyöngysorral szegélyezett kabátkájáról és földig érő, bő, drágaköves aggráffal összekapcsolt köpenyéről is, melyek a többi alak fejtakarójával együtt mind feltalálhatók a Nagy Lajos királyunk neje, Erzsébet által Zárában készittetett sz. Simeon koporsójának majd mindenik relief-tábláján, a melyek, mint a felirat bizonyítja, 1380-ban készültek.

A kassai székesegyház domborműveinek különben nincs valami kiváló művészi értéke, mert ha meggondoljuk, hogy sz. Erzsébet és a többi nő és férfi mind, mily szánalmas, idomtalan, nagyfejű alak, e gyarlóságért aligha kárpótol a bibliai jelenetek tömött csoportosítása, még kevésbbé a sok szögletes mozdulat és testtartás, vagy a keresett anatomiai hűség, sőt még a kiválóan gondos faragás sem. A művésznek különös gondja van rá, hogy mindent lehetőleg részletezzen és az arczokat beszédessé tegye. Az alakok túlságos zömöksége világosan arra vall, hogy ekkor még a román ízlésű mintázás és arányozás nem ment feledésbe s az aránytalan magas, kiaszott alakokat még csak a pillérek ékes kőmennyezetei alá állított szobroknál, vagy még ezeknél sem alkalmazták; míg később, mint ismeretes, a csúcsíves szobrászat túltett a vézeley-i francziaországi és más kapubélletek oszlopszerű alakjain is.

A csúcsíves ízlésű építészet és szobrászat kiállított emlékei közül említésre méltók még a Brassó melletti Földvár, részben még XIII. századi templomában fenmaradt díszes konzolok XIV. századi példányai. Ilyenek egy boltozat bordagyámköve, melynek szoborszerűen elváló domború csoportozata (182. ábra) a tizenkétéves Jézust tünteti fel az írástudók között a templomban. Egy másik boltozat bordatövén pedig egyfelől lebegő koronás nőt, másfelől vágtató lovast látunk, melynek értelmét azonban nem vehetni ki.

Ez utóbbiak már elválnak a románkori csoportban említett, ugyancsak földvári bestiarius, jelképes állat- és ember-alakoktól, s valamennyi együtt, most már középkori szobrászatunk történelméhez könnyen tanulmányozható anyagot szolgáltat, a mit első sorban történelmi kiállításunknak köszönhetünk.

Eredeti csúcsíves szobrokkal diszített épülettagokat Esztergomból mutatott be kiállításunk és pedig innen a primási múzeum kőtárából voltak láthatók:

Pillérfejezetek, díszes saroklevéllel ellátott oszlop lába, boltozatgerincz hordozó, szép szőlőfürt és naturalistikus szőlőlevéllel rakott félhengeroszlop-fejezet stb. Különösen pedig egy vörösmárványból faragott, kiterjesztett szárnyú sas, magas domborműben s végre:

Konzol, melynek fedőlapja egy zsákmányra csapó, remekül mintázott sas szobrán nyugszik. Itt már e madár és a körmei közt levő állat végkép elválnak a háttértől, a mi mutatja, hogy az egykori szerényen meglapuló dombormű diszítmény a csúcsíves korban önálló, magában is fellépő szoborművé vált.

Vörösmárványlapba rakott üvegmozaik-diszítmény, mely csúcsos árkádívecskéket ír le. Mind a márványlap, mind a mozaik gondosan le van csiszolva. Kitünő XIV. századi mű, mely a sz. István székesfehérvári bazilikájának romjaiból került elő. A székesfehérvári püspökség tulajdona.

Csúcsíves boltozatborda-részletek a gyulafejérvári templomból.

A pécsi székesegyházból láttuk még az ott előkerült néhány apostolt ábrázoló dombormű közül Szent Márk evangélista csonka alakját magas domborműben. Körülbelül fél méter fülke-alakok lehettek ezek, melyeknél mindenütt ott találjuk a háttéren függélyesen elhelyezett betűkkel az illető apostol nevét. Fájdalom, valamennyi csonka. A nyulánk alakok síma redőzetű ruháin semmi diszítés sincs.

A csúcsíves ízlés-korbeli emlékeink közé kell sorolnunk a pozsonyi városház igen díszes kapualjának boltozat gerinczeiről lecsüngő öt zárkövet is, a melyeknek magas domborműveit kiállításunk gipszöntvényekben mutatta be.

Az első zárkő (183. ábra) Nagy Lajos magyar király (1340—1380) czímeréről a koronás zárt sisakot, s az abból kiemelkedő struczmadár nyakát és fejét, szájában a patkóval ábrázolja. A háromágú liliomos koronából még két strucztoll emelkedik ki, alóla pedig kendő lobog hátra.

A második domborművön (184. ábra) ugyancsak az Anjou-liliomot pillantjuk meg egy szép ifjú nő háromágú koronáján, mely alól dús fürtök és bőredőjű fátyol hullanak vállaira. Mind ennek, mind a következő harmadik zárkövön (185. ábra) látható ugyanilyen koronás, göndörfürtű női fejnek eléggé egyéni vonásaiból ítélve, alighanem arczképekkel, az előbbi truczmadaras czímersisakkal való kapcsolatnál fogva pedig, tán épen Nagy Lajos király neje és anyjának, ifjabb és idősebb Erzsébetnek domborműképeivel van itt dolgunk. Az utóbbi koronás fő mellett szőlőfürtös, leveles gallyak is láthatók.

179. ábra. Veronika kendője, a kassai dóm nyugati kapuján.

Sem ez utóbbi motivum értelmét, sem a következő negyedik és ötödik zárkő két czímer-sisak diszítményének tulajdonosát nem ismerjük. A negyedik zárkő domborműve lobogó kendővel diszített sisakot, és ebből kiemelkedő hímoroszlán előrészét ábrázolja, mely két első lábát összeteszi (186. ábra). Míg ez és a sisak arczélben, addig az utolsó zárkő sisakja, melyről a kendő kétfelé lobog, a belőle kiemelkedő ifjú férfi fejjel együtt szemben áll előttünk. E fej, mivel azt igen alacsony infulához hasonló sapka födi, tán egyházi férfiút ábrázol (187. ábra).

A dombormű-öntvények sorában Forster Gyula gondoskodásából mutatott be kiállításunk még egy magas domborművű fej-lenyomatot (189. ábra), mely minket különben csak tárgyánál fogva érdekel. Ugyanis a velenczei doge-palota egyik földszinti árkád oszlopának nyolczszögű fejezetén (a Szent-Márk-térre néző sornak, a tengertől számított hatodik oszlopán), nyolcz fej látható, a melyek feliratai szerint nyolcz, nagyrészt keleti nép tipusát vannak hivatva feltüntetni; de alighanem a Velenczével kereskedelmi vagy másféle viszonyban

álló népet akart a szobrász e domborművekkel megtisztelni. A Szent-Márk-térre néz az a fej, a melynek felirata Latini, ettől jobbra: Tartari, utána: Turchi és Ongari, balra pedig a melyiknek neve: Persi, utána Egizi és Goti, a folyosó fala felé nézőé pedig Greci.

Az Ongari, magyarokat jelképező fej kissé kövéres, húsos orrú arczot ábrázol, mely fölfelé tekint. Hegyes, ritka körszakála s bajusza némileg a Traján-oszlopon ábrázolt dákok typusára emlékeztet. Annyi bizonyosnak vehető, hogy a ki faragta, nem sok magyar embert látott, vagy annak nemzeti vonásait nem tudta felismerni. Így a feltűrt, széles karimájú, fölfelé hegyesedő, bizonyára nemezből készült, magas kucsma sem mondható ez időbeli magyar viseletnek. E kucsmán jobb- és balfelől egy-egy kúp alakú gomb van varrva, melyeknek közepéből hajfürtszerű szalagok lógnak ki. A hosszú fürtök a férfi vállát verik, nyakán pedig lapos szalag látható. A felirat az oszlopfejezet vállkőpárna tagozatán XIV. századi betűkkel van bevésve.

Nem hagyhatom méltatás nélkül e helyen — bár mint hadtörténeti emlék külön fog tárgyaltatni — HUNYADI MÁTYÁS királyunk nagyszabású bautzeni emlékszobrát (l. fönnebb 136. ábrát), mely mint mesteri felfogású mű, kemény mészkőből, a kor legfejlettebb szobrászati ügyességével készült. Különben conceptiója a merész, csúcsíves ízlés szellemében inkább érczbeli kivitelre tette volna alkalmasabbá, mely esetben ma épebben állna előttünk, mint így.

A király szakál- és bajusztalan arcza, kissé kövéres, ránczosodó, szép vonású férfit ábrázol, bizonyosan Mátyás egyik leghűbb arczképe. Az egész alak, noha tartásában némi merevség van, e kor szobrászatának egyik remeke.

A király arczképe azért érdemel figyelmet, mivel a bautzeni annalisok megjegyzése szerint, Stein György királyi helytartó különös gondot fordított arra, hogy a szobor a királyhoz tökéletesen hasonlítson. Ez az érdekes adat alighanem azt is jelenti, hogy Mátyás mintaként ült a szobrász előtt; mert az idézett forrás szerint, a kész művet is háromszor vették le a falról, s végre Budára küldték, hogy a művész híven eltalálja a király arczvonásait. Végre is csak akkor helyezték el a torony oldalán, mikor a mű e tekintetben minden kívánságnak eleget tett. A szobornak ez a része egészen épen maradt ránk.[1]

180. ábra. Szent Erzsébet betegei között. A kassai dóm domborműve.

Még kevesebb szoborművel dicsekedhetünk e korszakból az öntött szobrászat terén, noha épen itt nincs miért elmaradásunkon pirulni, mert egyetlen külföldön levő műemlékünket sem állíthattuk volna ki sajátunk gyanánt olyan önérzettel, mint a prágai Hradsinon a sz. Veit-templomtéren látható sz. György lovagnak sárkányölő lovas ércz-szobrát. A gipsz-öntvény megszerzése nem is az igazgatóság buzgóságán mult.

Ez a pompás műalkotás, mely a német műtörténelem-írók egyhangú ítélete szerint is kora egyik legkiválóbb műve, Miklós kolozsvári festő fiainak, MÁRTON-nak és GYÖRGY-nek agyában született és keze alól került ki. E két nagyhírű szobrász egyszersmind a kor legkiválóbb ötvösei közé is tartozott, a kik 1370-ben DEMETER váradi püspök

[1] V. ö. Wenzel Gusztáv, Archaeologiai Közlemények I. 229—243. lap.

megbízásából sz. István, sz. László és sz. Imre herczeg ércz-szobrait is mintázták és öntötték Várad számára. Hírnevök azonban a haza határain is túlterjedt, és IV. KÁROLY cseh király Prágába hívta őket, a hol 1373-ban elkészítették sz. György lovas szobrát, mely ma is az említett teret diszíti. E jeles alkotás a mozgás meglepő elevensége, a ló és lovag könnyed tartása mellett naturalisztikus mintázásánál fogva is kora szobrászatának legtipikusabb képviselője. A szűk pánczél és sodronying, mely e kor szoborműveit rendesen annyira merevvé teszi, itt arányos és minden izében élő testet rejt magában. A páratlan gonddal mintázott sodronykarikák, redők, a pánczél szögecskéi, a hajzat szálai, a ló testén az erek, sőt a szőrén a szines foltok, a szikla-talajon a kígyók, gyíkok, egy szóval egész mozgalmas állati élet mind, már sokszor megdicsért részletek, és a külföldi műtörténelem-írók által is magasztalt jeles vonások. Ez a szinte túlzásba menő részletezés egyszersmind arra mutat, hogy e mesterek ötvösök is voltak, s e körülmény más egyébbel kapcsolatban bizonyítja, hogy ők készítették e kor legkiválóbb ötvösmű-maradványait, Nagy Lajos királyunknak két nagyobb és négy kisebb tömör ezüstczímerét, melyek e művészetkedvelő király ajándékából az aacheni székesegyház kincstárának ma is főékességei.

181. ábra. Szent Erzsébet az ispotályban. A kassai dóm domborműve.

E czímerek különben is megemlítésre méltók e helyen, mert több kisebb képzeleti alakon kívül, melyeknek emberi feje tán magát a művésztestvéreket és munkatársaikat ábrázolja, itt találjuk sz. István és sz. Imre kisebb szobrocskái között sz. Lászlónak valamivel nagyobb alakját is művészi arányban, kitünő, gondos mintázásban.

A prágai lovas sz. György szobron még újabb időben is ez az eredeti felirat volt olvasható: Anno domini 1373. hoc opus imaginis sancti Georgii per Martinum et Georgium de Clusenberch (= Clusenburg = Kolozsvár). Miután e nagy művet elkészítették, ismét hazájukba tértek és Váradon megtelepedvén, JÁNOS itteni püspök meghagyásából, elkészítették sz. László lovasszobrát is érczben, a melyet 1390. május 20-án fejeztek be. Ez a művök is, melyen nevök szintén olvasható volt, méltó társa lehetett a prágainak, s egész a XVII. század második feléig fennállott, mikor a török ágyút öntetett belőle.

A milyen nehezen nélkülöztük a kiállításon Márton és György mesterek prágai művének bemutatását, ép olyan érdekkel láttuk a zárai sz. Simeon ezüst koporsójának galvanoplastikai másolatát (XXII—XXIV. tábla), melyet a Magyar iparművészeti Múzeum nagy fáradság és sok akadály legyőzésével tudott elkészíttetni és belsejét kivéve, az európai tudományosságra nézve hozzáférhetővé tenni, a mi eddig alig volt lehetséges. Mint egyházi tárgy e mű más fejezetében alább van tüzetesebben leírva, itt csak mint a szobrászat egyik kiváló emlékét említem föl.

E művet Erzsébet magyar királyné fogadalmából és költségén Francesco Milánóból Zárába szakadt ötvös készítette 1377—1380-ban.

A koporsó domborművei nem egyenlő műértékűek. Nagy része magának a mesternek Francesconak, néhány táblája pedig három-négy mester, vagy legény kezéből került ki, de úgy, hogy felváltva egymás tábláin is dolgoztak.

SUKY BENEDEK KELYHE.

Aranyozott ezüst, filigrán-zománczczal és szentek szobrocskáival gazdagon ékítve. Erdélyi ötvösmunka a XV. század első feléből. Hajdan a gyulafehérvári székesegyházé volt. Jelenleg az esztergomi főegyház kincstárának tulajdona.

KEHELY.

Aranyozott ezüst, kosarán filigrán-zománczczal és nodusán szentek szobrocskáival ékítve. XV. századi erdélyi ötvösmű. A kassai székesegyház tulajdona.

XXX.

Az ötvösnél a mintázás egészen más nézőpont alá esik, mint a szobrászat többi ágánál. Itt a trébelés és ponczolás nem adhatja meg a vonalaknak azt az élességet, a mit a kőfaragó vésője. Ha tehát itt figyelembe veszszük az anyag sajátságait, melylyel az ötvös-szobrásznak számolnia kellett, munkáját sok tekintetben meglepőnek fogjuk találni. Az egyes domborművek értéke csoportosítás tekintetében is igen különböző. Egyik tábla, mely Jézus bemutatását ábrázolja a templomban, egészen Giotto falképe után készült, mely a paduai Capella dell Arena -ban látható. Az egész koporsó olasz munka, a mi természetes, mert Dalmáczia művészete egészben a felső-itáliai művészetnek oldalhajtása volt. Másfelől bizonyos, hogy Dalmáczia számos benszülött művészszel is dicsekedhetett, a kik az építés, szobrászat és ötvösség terén kiváló alkotásokat hoztak létre; de kiindulásuk pontja, művészetök forrása mindenkor Felső-Itália volt.

Fölemlítem még a sz. László király fejereklyetartójául szolgáló ezüst mellszobrát, mely eredetileg a váradi székesegyházban őriztetett, honnét a török idők viszontagságai között Győrbe került. Ezen nagybecsű, zománczokkal ékes herma alább tüzetesebb leírásban és ábrákban lesz méltatva, mint hazai egyházi ötvösművészetünk egyik legkiválóbb terméke.

A fa-faragás terén is sok szép alkotás jöhetett létre nálunk az Árpádház kihalta és a mohácsi vész közti elég hosszú korszak alatt, de ennek emlékeiből, az anyag romlandóságánál fogva, aránylag nem sok maradt ránk.

Kiállításunkon csak a káposztafalvi szárnyas oltár, a szepesszombati és dorobnyai plébánia-templomok oltárai, Bártfáról két kisebb szárnyas oltár, Lőcséről sz. György lovasszobra stb. voltak e korbeli műveinkből kiállítva. Ezek, mint középkori templomi szerelvények, alább tüzetesen ismertetve lesznek: itt csupán szoborműveik rövid méltatására szorítkozom.

A káposztafalvi szárnyas oltár főszekrényében sz. Máriának fából faragott szobra áll, ki mint az ég királynéja, jobb kezében királyi pálczáját, balján pedig a kisded Jézust tartja. Lábai alatt a félhold. Tőle jobbra sz. Lőrincz szobra, vértanúsága kínzó eszközével a rostélylyal, balra pedig sz. István szobra látható kövekkel és pálmával. A szárnyak tábláit festmények borítják.

Különösen mesteri faragás a szepes-szombati szárnyas oltár sz. Antal szobra, mely egyszersmind a szobrok szinezésének egyik becses példája. A szent jobbjában könyvet tart, baljában egykor vándorbotot fogott. A szárnyakat itt is természetesen, kívül-belül festmények borítják.

182. ábra. Gyámkő; a 12 éves Jézus a templomban. Földvár.

Elsőrendű fa-faragványaink közé sorolható az a remek sz. András-szobor, melyet a német-lipcsei szárnyas oltáron mutatott be kiállításunk. A szobor életnagyságnál valamivel kisebb és eredeti festése még épen maradt meg rajta. Az apostol jobbjában nyitott könyvet tart, baljában pedig az X-alaku ú. n. András-kereszt látható. Arcza meghatóan szelíd, jóságos kifejezésű. Hajzata, bajusza és szakála gondosan stilizálva és szépen mintázva köríti arczát. Állása egyszerű, természetes és szenthez illő méltóságos. A ruha redőzés igen gondos és emlékeztet az eperjesi Gábor arkangyal alakjára, valamint Pál apostoléra és a lőcsei főoltár mesteri főszobraira; melyek mind a XV. század végén készülhettek, s mind a lőcsei faragó-iskolából kerültek ki. Ez időben érte ez az iskola virágzása tetőpontját. A szobor szinezése mérsékelt és igen ügyes kézre vall, nem kiáltó és így nem riasztja vissza a nézőt, mint a festett viaszbábszerű szobrok rendesen. A test végső tagja, kéz és láb minden részletökben és arányaikban hűek a természethez.

Sz. András szobra felett az oltár-rakványon kisebb, szintén jeles faragású szoborka áll, mely a kezében tartott kés után ítélve, az elevenen megnyúzott sz. Bertalan apostol lehet. Az oltárszárnyakat festmények diszítik.[1]

Bártfáról is itt láttuk a szárnyas oltárok egyikét, a melyen a vérző Üdvözítő szobra áll.

Mindeniket fölülmulja azonban művészi faragás tekintetében a lőcsei plébánia-templom sz. György lovas szobra fából, mely lovával együtt csak másfél méter magas ugyan, de gyakorlott kezű művészre vall.

[1] Henszlmann: Archaeologiai Értesítő. 1884. 187. lap.

183. ábra. Nagy Lajos czímere.

184. ábra. Koronás női fej, fátyollal.

185. ábra. Koronás női fej.

Zárkövek a pozsonyi városház kapualjának boltozatáról.

A szent gyermekded arczát fürtös haj és bogláros, gyöngyös homlok-abroncs köríti, testét pedig aranyozott pánczél, ezalatt sodronying és vörös czipő fedi. Dárdájával a lova lábai alá tiport hanyatt fekvő, tátott szájú sárkányt szúrja le.

Valamennyi ilyen nemű kiállított faragványunk a XV. századi Felső-Magyarországon virágzó művésziskolából került ki. Ennek az iskolának folytatásaként működött itt a XVI. század elején Veit Stoss is, a ki Krakkóból Magyarországra jövén, Lőcsén, Bártfán és Beszterczebányán dolgozott, míg később ismét visszatért hazájába Nürnbergbe.[1]

Ezredéves kiállításunk óta a középkori síremlékekből gazdag gyűjtemény áll a tanulmányozónak rendelkezésére e művek gipszmásolataiban, melyek jobbára a történelmi főcsoport költségén készültek.

Ezek az emlékek nemcsak történelmi, czímertani s architekturai és művelődés-történelmi tekintetben nagybecsűek, hanem főkép ornamentalis és figuralis szobrászatunk fejlődésére is fényt vetnek.

A XIV. századból egyik becses síremlékünk Sigfrid, pannonhalmi apát síremléke az ottani főmonostori egyházban. E sírkő másolata kiállításunkon is látható volt.

A főpapi díszben álló apát szobra csúcsíves fülkében áll. Sigfrid apát 1365-ben halt meg, s így e díszes emlék mindenesetre még a XIV. század folyamán elkészült.

Ugyancsak Pannonhalmáról állította ki a Magyar Történeti Képcsarnok Ónodi Czudar László 1372-ben meghalt, odavaló apát síremlékét gipszöntvényben.

Kiállításunkon Széchy Dénes biboros, esztergomi érsek (1440—1465.) síremlékének öntvénye nyitotta meg a XV. századi síremlékeink sorát. Ennek eredetije az esztergomi főegyház sírboltjában van. A főpapi öltözetben czímerével együtt feltüntetett érsek fejét némely más részlettel együtt később restaurálták.

Ugyancsak innen mutatta be kiállításunk Zrednai Vitéz János esztergomi érsek síremlékét is, melyen a főpap lábai a hűség jelképén, kutya testén pihennek.

Szobrászati tekintetben legérdekesebb a XV. század valamennyi síremléke közt Schomberg Györgynek a királyi cancellária jegyzője, érseki helyettes és első infulás prépostnak síremléke Pozsonyban, ki az Academia Istropolitana, egyik nevezetes tudós társaságunknak alcancellárja volt.

186. ábra. Oroszlánczímeres zárkő. Pozsony.

187. ábra. Főpapot ábrázoló zárkő. Pozsony.

E síremléken az elhunyt alakja már nem dombormű többé, hanem életnagyságú szobor, mely a hátteret csak érinti, s a mely igen díszes csúcsíves fülkében áll. Itt az alakon a hagyományos merevségnek már csak azért sincs semmi nyoma, mert kifejezetten élő embert akar ábrá-

[1] Henszlmann. Archaeologiai közlemények VII. 11. lap.

zolni. Különben is még halála előtt 16 évvel 1470-ben elkészült (meghalt 1486-ban), s így nem is volt értelme mint halottat ábrázolni. A főpap kissé balra fordulva, két kezével könyvet a mellére szorítva, áhítatos gondolatba merülten égre tekint. Tartásában természetes elevenség és könnyedség, tagjaiban helyes arány, s a praelatusi öltöny bő ruharedői alatt is jól kiképzett test szemlélhető. Nincs itt a ruhák redőzése és ezek csoportosításában sehol keresettség, mesterkéltség; minden részében a természet mesteri utánzása. Arczán is a nemes férfias vonásokon ott ül a mély gondolkodás és áhítatos elmerültség. Ilyet csak kiváló szobrász alkothatott.

Épen ilyen jeles mű, de nem szobor, hanem relief és pedig e nemben a legjobb György bazini grófnak síremléke Bazinban. A bajusztalan s szakáltalan izmos férfi-arcz mesteri portrait; a ruházatot és fegyverzetet pedig páratlan műgonddal, s legkisebb részletében is igazi bravourral faragta ki a művész. A pánczél legutolsó szögecskéje, s a sodronying legkisebb lánczszeme is előttünk áll; valamint czímere, s köpenyének drágaköves szegélyzete, egyszóval az egész műemlék legapróbb részlete szigorú naturalisztikus felfogásra s kiváló fejlett technikára vall.

A mű kompozicziójára jellemző, hogy míg a legtöbb síremlék a boldogultat kiterítve, halva tünteti fel, a Schomberg-emléken pedig a tudós élve áll előttünk, addig a bazini György gróf síremlékének mestere arra törekszik, hogy az alakot ugyan mint élőt, de egyszersmind a halálnak megfelelő módon tüntesse fel.

A XV. század legkiválóbb szobrászati műveihez tartozik ugyan, de az előbbiekkel nem mérkőzhetik: Sirokai László vörös-márvány síremléke Sirokán (Sárosmegyében). Kiváló helye van e síremléknek szobrászatunk történetében, mert mint egyik leírója megjegyzi, a felvidéken ez a legkorábbi síremlék, a mely az olasz renaissance kétségtelen nyomait viseli magán.[1]

Ugyancsak egy kézből kerülhetett ki a két Szapolyai-nak, István és Imre nádoroknak rendkívül részletességgel és nagy gonddal faragott két síremléke a szepesi székesegyházban. Mind a kettő a század végéről való; (Imre meghalt 1487-ben, István 1499-ben), s ámbár ekkor a felvidéken a csúcsíves izlés uralkodó, mind a két síremlék renaissance izlésben készült.

Az elrendezés, valamint a ruházat is, főkép pedig a testtartás mind a kettőn nagyon hasonlít. Szembetünő az olasz renaissance-munka különösen az arczon és ruhán, valamint a ruharedők alakításában, főkép az ornamentikában. A czímerek itt arányosan elosztva, csupán a tér díszítésére szolgálnak és nem lépnek előtérbe. Az aprólékoskodó rajz és kidolgozás is, mely a pánczélokról egy szegfejet, s a ruhadarabokról egy beleszőtt virágporadát sem hagy el, szintén az olasz renaissance legjobb alkotásai közé helyezik e szép két művet.[2]

Végre csak Tarczai Tamásnak († 1493) pompás síremlékét említjük még meg a XV. századból, melyet igen gondos, aprólékosságba menő kivitel jellemez. A Tarczai emlék eredetije a héthársi (sárosmegyei) templomban van.

Tarczai síremlékének mestere még szigorúan ragaszkodik a csúcsíves izléshez. A lovag itt nem fekvő, hanem álló, zömök alak; arzcza szakál- és bajusztalan, de férfias. Leírója heraldikai okokból német mester művének tartja.[3]

Máriássy István († 1516) sírköve a markusfalvi templomban áll. Ennek dombormüve, mely, leírója[4] szerint heraldikai okokból, olasz mester kezéből került ki, szintén figyelmet érdemel. A hős talaj nélküli fatörzsön áll; jobbjában lobogó, baljában czímerpajzsa, feje mögött virágos szövetű párna. Ezt a kivitelben kiváló gond és művészi gyakorlat jellemzi.

A pozsonyi dóm becses síremlékei közül kiállításunkon láttuk gypsz-másolatban az 1515-ben elhalt Römer Gáspár pozsonyi kanonok síremlékét, mely őt kanonoki öltözetben tünteti fel, a mint kezében ciboriumot tart, de ez a mű, mely pozsonyi kőfaragó készítménye lehet, távolról sem versenyezhet az előbbi század olasz műveivel.

Az olasz renaisance-iskola egyik kiváló művét 188. ábránkban mutatjuk be, mely Visegrádról került az esztergomi primási múzeumba. Egy vörös márvány dombormű ez, a mely egykor, valamely templom kapú ívmezejében (tympanon) állott. A csekély mélyedésű, úszó felhőket ábrázoló félkörives képmezőt kívülről befelé kajács és horony, gyöngysor, csatornázott lapos és sima keskeny szalag, végre pedig az antik ökörszem diszítményből alkotott párkány veszi körül, mely két végével az ajtó szemöldök-gerendáján, az architravon nyugodott. Erről emelkedik ki szűz Mária fél alakja, kinek térdén díszes párnán áll Jézuska, bő köpenye alól pedig bal-

[1] V. ö. Cserghe ő: Archaeologiai Értesítő 1888. 407. lap.

[2] Csoma-Csergheő: Archaeologiai Értesítő 1890. 133—136 és 342—345. lap.

[3] V. ö. Szendrei János: Magyar hadtörténeti Emlékek. 95. lap.

[4] Ugyanott.

188. ábra. Tympanon, vörös márványból Visegrádról. Jelenleg a primási múzeumban.

könyökénél egy angyalfej kandikál elő. Mária fejét csillagos és rózsás diadémszerű nimbus, Jézus feje mögött levő fénykört pedig a keresztalakú levél diszíti.

A testtagok kitünő aránya, eleven mozgékonysága és rugalmassága, valamint a ruharedők, fürtök, diszítmények szabatos rajza és gondos kifaragása mutatja, mily magas fokon állt nálunk a renaissance-művészet ez időben. Kár, hogy az arczokat az idő megrongálta.

E pompás mű kiállításunkon eredetiben volt látható

Más hasonló márvány domborművekkel való tüzetes összehasonlítás alapján sikerült e műről megállapítani, hogy mestere az úgynevezett Márvány Madonnák alkotója, kinek művei néhány mellszobrot kivéve, mind márványból faragott Madonnát ábrázolnak. Továbbá, hogy e mester a firenzei képfaragók csoportjába tartozik, s Antonio Rosselino s Mino közé sorakozik. A húsrészek lágy ábrázolásával az előbbit, a redőzet elrendezésével, az arcz merevségével az utóbbit közelíti meg. Valószinű végre, hogy ez a művész 1460—1470 között működött és pedig, mivel a mi Madonna-domborművünk magyarországi márványból készült: bizonyos, hogy az ismeretlen művész nevét a Mátyás udvarában dolgozók közt kell keresnünk.[1]

Dr. Gerecze Péter.

[1] Pulszky Károly, Archaeologiai Értesítő 1890. 312—315. lap.

189. ábra. Ongari a velenczei doge-palota egyik oszlopáról.

177. ábra. Az üdvözültek csoportja. Kassa.

178. ábra. Az elkárhozottak csoportja. Kassa.

A másik dombormű (181. ábra) felső részén a szent fejedelemnő karosszéken ülő beteg nőt ölel át, a kinek mint haldoklónak vigasztalására, és lelki s testi táplálására a háta mögött álló alakok közül egyik a kelyhet, másik egy tálon halat, egyszersmind Krisztusnak és a mennyei eledelnek jelképeit tartják készen.

Ezek alatt, ezek alsó testét is elfödve, új alakban jelenik meg a fejedelemnő csúcsíves oszlopcsarnok alatt fekvő, kiaszott és éhező betegei közt. Itt is sz. Erzsébet egy nőt, ki karosszéken ül és lábai alacsony zsámolyon nyugszanak, jósággal átölel és másik kezével szájába teszi az eledelt.

A feszület melletti táblák képei közül különösen sz. János csoportja (174. ábra) érdemel figyelmet. A kedves tanítvány, mély gyásza jeléül, fejét gyöngén jobbjának ujjaira támasztja, balja pedig, hogy felismerhető legyen, habár e jelenet ábrázolásain nem szokás, könyvet tart. Göndör hajú feje s elég nyers vonású arcza és bő redőjű ruhája élesen elkülöníti a háta mögött álló Longinus római századostól, kinek nagy gonddal részletezett hadi öltözete, pikkelyes lemez-harisnyája, szűk nadrágja, pánczélja, sodronylepellel ellátott csúcsos sisakja, tollas buzogánya stb. épen úgy, mint a háta mögött álló poroszlók egész ruházata, semmi kétséget sem hagy az iránt, hogy e mű a XIV. században jött létre; mert ezek a ruhák és fegyverek világosan e korra vallanak. Ugyanaz áll sz. Erzsébet háromsoros csipkefejkötőjéről, testhez álló, gyöngysorral szegélyezett kabátkájáról és földig érő, bő, drágaköves aggráffal összekapcsolt köpenyéről is, melyek a többi alak fejtakarójával együtt mind feltalálhatók a Nagy Lajos királyunk neje, Erzsébet által Zárában készittetett sz. Simeon koporsójának majd mindenik relief-tábláján, a melyek, mint a felirat bizonyítja, 1380-ban készültek.

A kassai székesegyház domborműveinek különben nincs valami kiváló művészi értéke, mert ha meggondoljuk, hogy sz. Erzsébet és a többi nő és férfi mind, mily szánalmas, idomtalan, nagyfejű alak, e gyarlóságért aligha kárpótol a bibliai jelenetek tömött csoportosítása, még kevésbbé a sok szögletes mozdulat és testtartás, vagy a keresett anatomiai hűség, sőt még a kiválóan gondos faragás sem. A művésznek különös gondja van rá, hogy mindent lehetőleg részletezzen és az arczokat beszédessé tegye. Az alakok túlságos zömöksége világosan arra vall, hogy ekkor még a román ízlésű mintázás és arányozás nem ment feledésbe s az aránytalan magas, kiaszott alakokat még csak a pillérek ékes kőmennyezetei alá állított szobroknál, vagy még ezeknél sem alkalmazták; míg később, mint ismeretes, a csúcsíves szobrászat túltett a vézeley-i francziaországi és más kapubélletek oszlopszerű alakjain is.

A csúcsíves ízlésű építészet és szobrászat kiállított emlékei közül említésre méltók még a Brassó melletti Földvár, részben még XIII. századi templomában fenmaradt díszes konzolok XIV. századi példányai.

Ilyenek egy boltozat bordagyámköve, melynek szoborszerűen elváló domború csoportozata (182. ábra) a tizenkétéves Jézust tünteti fel az írástudók között a templomban. Egy másik boltozat bordatövén pedig egyfelől lebegő koronás nőt, másfelől vágtató lovast látunk, melynek értelmét azonban nem vehetni ki.

Ez utóbbiak már elválnak a románkori csoportban említett, ugyancsak földvári bestiarius, jelképes állat- és ember-alakoktól, s valamennyi együtt, most már középkori szobrászatunk történelméhez könnyen tanulmányozható anyagot szolgáltat, a mit első sorban történelmi kiállításunknak köszönhetünk.

Eredeti csúcsíves szobrokkal diszített épülettagokat Esztergomból mutatott be kiállításunk és pedig innen a primási múzeum kőtárából voltak láthatók:

Pillérfejezetek, díszes saroklevéllel ellátott oszlop lába, boltozatgerincz hordozó, szép szőlőfürt és naturalistikus szőlőlevéllel rakott félhengeroszlop-fejezet stb. Különösen pedig egy vörösmárványból faragott, kiterjesztett szárnyú sas, magas domborműben s végre:

Konzol, melynek fedőlapja egy zsákmányra csapó, remekül mintázott sas szobrán nyugszik. Itt már e madár és a körmei közt levő állat végkép elválnak a háttértől, a mi mutatja, hogy az egykori szerényen meglapuló dombormű diszítmény a csúcsíves korban önálló, magában is fellépő szoborművé vált.

Vörösmárványlapba rakott üvegmozaik-diszítmény, mely csúcsos árkádívecskéket ír le. Mind a márványlap, mind a mozaik gondosan le van csiszolva. Kitűnő XIV. századi mű, mely a sz. István székesfehérvári bazilikájának romjaiból került elő. A székesfehérvári püspökség tulajdona.

Csúcsíves boltozatborda-részletek a gyulafejérvári templomból.

A pécsi székesegyházból láttuk még az ott előkerült néhány apostolt ábrázoló dombormű közül Szent Márk evangélista csonka alakját magas domborműben. Körülbelül fél méter fülke-alakok lehettek ezek, melyeknél mindenütt ott találjuk a háttéren függélyesen elhelyezett betűkkel az illető apostol nevét. Fájdalom, valamennyi csonka. A nyulánk alakok síma redőzetű ruháin semmi diszítés sincs.

A csúcsíves ízlés-korbeli emlékeink közé kell sorolnunk a pozsonyi városház igen díszes kapualjának boltozat gerinczeiről lecsüngő öt zárkövet is, a melyeknek magas domborműveit kiállításunk gipszöntvényekben mutatta be.

Az első zárkő (183. ábra) Nagy Lajos magyar király (1340—1380) czímeréről a koronás zárt sisakot, s az abból kiemelkedő struczmadár nyakát és fejét, szájában a patkóval ábrázolja. A háromágú liliomos koronából még két strucztoll emelkedik ki, alóla pedig kendő lobog hátra.

A második domborművön (184. ábra) ugyancsak az Anjou-liliomot pillantjuk meg egy szép ifjú nő háromágú koronáján, mely alól dús fürtök és bőredőjű fátyol hullanak vállaira. Mind ennek, mind a következő harmadik zárkövön (185. ábra) látható ugyanilyen koronás, göndörfürtű női fejnek eléggé egyéni vonásaiból ítélve, alighanem arczképekkel, az előbbi truczmadaras czímersisakkal való kapcsolatnál fogva pedig, tán épen Nagy Lajos király neje és anyjának, ifjabb és idősebb Erzsébetnek domborműképeivel van itt dolgunk. Az utóbbi koronás fő mellett szőlőfürtös, leveles gallyak is láthatók.

179. ábra. Veronika kendője, a kassai dóm nyugati kapuján.

Sem ez utóbbi motivum értelmét, sem a következő negyedik és ötödik zárkő két czímer-sisak diszítményének tulajdonosát nem ismerjük. A negyedik zárkő domborműve lobogó kendővel diszített sisakot, és ebből kiemelkedő hímoroszlán előrészét ábrázolja, mely két első lábát összeteszi (186. ábra). Míg ez és a sisak arczélben, addig az utolsó zárkő sisakja, melyről a kendő kétfelé lobog, a belőle kiemelkedő ifjú férfi fejjel együtt szemben áll előttünk. E fej, mivel azt igen alacsony infulához hasonló sapka födi, tán egyházi férfiút ábrázol (187. ábra).

A dombormű-öntvények sorában Forster Gyula gondoskodásából mutatott be kiállításunk még egy magas domborművű fej-lenyomatot (189. ábra), mely minket különben csak tárgyánál fogva érdekel. Ugyanis a velenczei doge-palota egyik földszinti árkád oszlopának nyolczszögű fejezetén (a Szent-Márk-térre néző sornak, a tengertől számított hatodik oszlopán), nyolcz fej látható, a melyek feliratai szerint nyolcz, nagyrészt keleti nép tipusát vannak hivatva feltüntetni; de alighanem a Velenczével kereskedelmi vagy másféle viszonyban

álló népet akart a szobrász e domborművekkel megtisztelni. A Szent-Márk-térre néz az a fej, a melynek felirata Latini, ettől jobbra: Tartari, utána: Turchi és Ongari, balra pedig a melyiknek neve: Persi, utána Egizi és Goti, a folyosó fala felé nézőé pedig Greci.

Az Ongari, magyarokat jelképező fej kissé kövéres, húsos orrú arczot ábrázol, mely fölfelé tekint. Hegyes, ritka körszakála s bajusza némileg a Traján-oszlopon ábrázolt dákok typusára emlékeztet. Annyi bizonyosnak vehető, hogy a ki faragta, nem sok magyar embert látott, vagy annak nemzeti vonásait nem tudta felismerni. Így a feltűrt, széles karimájú, fölfelé hegyesedő, bizonyára nemezből készült, magas kucsma sem mondható ez időbeli magyar viseletnek. E kucsmán jobb- és balfelől egy-egy kúp alakú gomb van varrva, melyeknek közepéből hajfürtszerű szalagok lógnak ki. A hosszú fürtök a férfi vállát verik, nyakán pedig lapos szalag látható. A felirat az oszlopfejezet vállkőpárna tagozatán XIV. századi betűkkel van bevésve.

180. ábra. Szent Erzsébet betegei között. A kassai dóm domborműve.

Nem hagyhatom méltatás nélkül e helyen — bár mint hadtörténeti emlék külön fog tárgyaltatni — Hunyadi Mátyás királyunk nagyszabású bautzeni emlékszobrát (l. fönnebb 136. ábrát), mely mint mesteri felfogású mű, kemény mészkőből, a kor legfejlettebb szobrászati ügyességével készült. Különben conceptiója a merész, csúcsíves ízlés szellemében inkább érczbeli kivitelre tette volna alkalmasabbá, mely esetben ma épebben állna előttünk, mint így.

A király szakál- és bajusztalan arcza, kissé kövéres, ránczosodó, szép vonású férfit ábrázol, bizonyosan Mátyás egyik leghűbb arczképe. Az egész alak, noha tartásában némi merevség van, e kor szobrászatának egyik remeke.

A király arczképe azért érdemel figyelmet, mivel a bautzeni annalisok megjegyzése szerint, Stein György királyi helytartó különös gondot fordított arra, hogy a szobor a királyhoz tökéletesen hasonlítson. Ez az érdekes adat alighanem azt is jelenti, hogy Mátyás mintaként ült a szobrász előtt; mert az idézett forrás szerint, a kész művet is háromszor vették le a falról, s végre Budára küldték, hogy a művész híven eltalálja a király arczvonásait. Végre is csak akkor helyezték el a torony oldalán, mikor a mű e tekintetben minden kivánságnak eleget tett. A szobornak ez a része egészen épen maradt ránk.[1]

Még kevesebb szoborművel dicsekedhetünk e korszakból az öntött szobrászat terén, noha épen itt nincs miért elmaradásunkon pirulni, mert egyetlen külföldön levő műemlékünket sem állíthattuk volna ki sajátunk gyanánt olyan önérzettel, mint a prágai Hradsinon a sz. Veit-templomtéren látható sz. György lovagnak sárkányölő lovas ércz-szobrát. A gipsz-öntvény megszerzése nem is az igazgatóság buzgóságán mult.

Ez a pompás műalkotás, mely a német műtörténelem-írók egyhangú ítélete szerint is kora egyik legkiválóbb műve, Miklós kolozsvári festő fiainak, Márton-nak és György-nek agyában született és keze alól került ki. E két nagyhírű szobrász egyszersmind a kor legkiválóbb ötvösei közé is tartozott, a kik 1370-ben Demeter váradi püspök

[1] V. ö. Wenzel Gusztáv, Archaeologiai Közlemények I. 229—243. lap.

megbízásából sz. István, sz. László és sz. Imre herczeg ércz-szobrait is mintázták és öntötték Várad számára. Hírnevök azonban a haza határain is túlterjedt, és IV. KÁROLY cseh király Prágába hívta őket, a hol 1373-ban elkészítették sz. György lovas szobrát, mely ma is az említett teret diszíti. E jeles alkotás a mozgás meglepő elevensége, a ló és lovag könnyed tartása mellett naturalisztikus mintázásánál fogva is kora szobrászatának legtipikusabb képviselője. A szűk pánczél és sodronying, mely e kor szoborműveit rendesen annyira merevvé teszi, itt arányos és minden izében élő testet rejt magában. A páratlan gonddal mintázott sodronykarikák, redők, a pánczél szögecskéi, a hajzat szálai, a ló testén az erek, sőt a szőrén a szines foltok, a szikla-talajon a kígyók, gyíkok, egy szóval egész mozgalmas állati élet mind, már sokszor megdicsért részletek, és a külföldi műtörténelem-írók által is magasztalt jeles vonások. Ez a szinte túlzásba menő részletezés egyszersmind arra mutat, hogy e mesterek ötvösök is voltak, s e körülmény más egyébbel kapcsolatban bizonyítja, hogy ők készítették e kor legkiválóbb ötvösmű-maradványait, Nagy Lajos királyunknak két nagyobb és négy kisebb tömör ezüstczímerét, melyek e művészetkedvelő király ajándékából az aacheni székesegyház kincstárának ma is főékességei.

181. ábra. Szent Erzsébet az ispotályban. A kassai dóm domborműve.

E czímerek különben is megemlítésre méltók e helyen, mert több kisebb képzeleti alakon kívül, melyeknek emberi feje tán magát a művésztestvéreket és munkatársaikat ábrázolja, itt találjuk sz. István és sz. Imre kisebb szobrocskái között sz. Lászlónak valamivel nagyobb alakját is művészi arányban, kitünő, gondos mintázásban.

A prágai lovas sz. György szobron még újabb időben is ez az eredeti felirat volt olvasható: Anno domini 1373. hoc opus imaginis sancti Georgii per Martinum et Georgium de Clusenberch (= Clusenburg = Kolozsvár). Miután e nagy művet elkészítették, ismét hazájukba tértek és Váradon megtelepedvén, JÁNOS itteni püspök meghagyásából, elkészítették sz. László lovasszobrát is érczben, a melyet 1390. május 20-án fejeztek be. Ez a művök is, melyen nevök szintén olvasható volt, méltó társa lehetett a prágainak, s egész a XVII. század második feléig fennállott, mikor a török ágyút öntetett belőle.

A milyen nehezen nélkülöztük a kiállításon Márton és György mesterek prágai művének bemutatását, ép olyan érdekkel láttuk a zárai sz. Simeon ezüst koporsójának galvanoplastikai másolatát (XXII–XXIV. tábla), melyet a Magyar iparművészeti Múzeum nagy fáradság és sok akadály legyőzésével tudott elkészíttetni és belsejét kivéve, az európai tudományosságra nézve hozzáférhetővé tenni, a mi eddig alig volt lehetséges. Mint egyházi tárgy e mű más fejezetében alább van tüzetesebben leírva, itt csak mint a szobrászat egyik kiváló emlékét említem föl.

E művet Erzsébet magyar királyné fogadalmából és költségén Francesco Milánóból Zárába szakadt ötvös készítette 1377–1380-ban.

A koporsó domborművei nem egyenlő műértékűek. Nagy része magának a mesternek Francesconak, néhány táblája pedig három-négy mester, vagy legény kezéből került ki, de úgy, hogy felváltva egymás tábláin is dolgoztak.

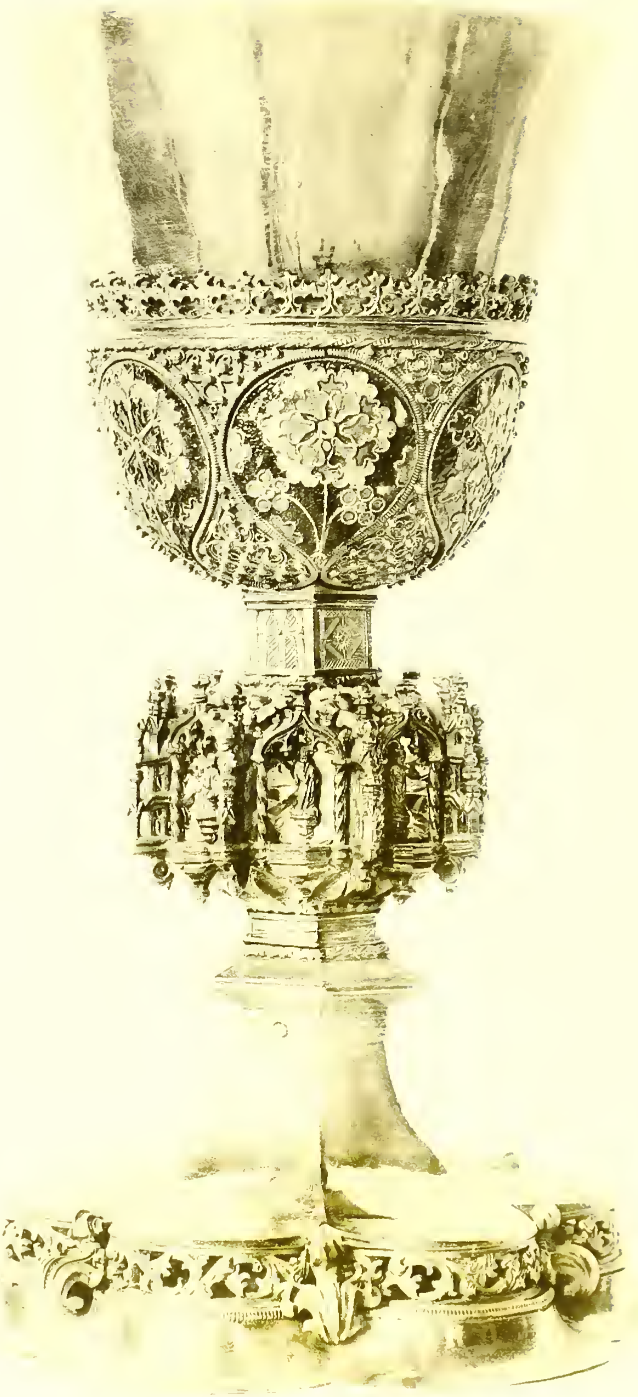
SUKY BENEDEK KELYHE

Aranyozott ezüst, filigrán-zománczczal és szentek szobrocskáival gazdagon ékítve. Erdélyi ötvösmunka a XV század első feléből. Hajdan a gyulafehérvári székesegyházé volt. Jelenleg az esztergomi főegyház kincstárának tulajdona.

KEHELY.

Aranyozott ezüst, kosarán filigrán-zománczczal és nodusán szentek szobrocskáival ékítve. XV. századi erdélyi ötvösmű. A kassai székesegyház tulajdona.

XXX.

Az ötvösnél a mintázás egészen más nézőpont alá esik, mint a szobrászat többi ágánál. Itt a trébelés és ponczolás nem adhatja meg a vonalaknak azt az élességet, a mit a kőfaragó vésője. Ha tehát itt figyelembe veszszük az anyag sajátságait, melylyel az ötvös-szobrásznak számolnia kellett, munkáját sok tekintetben meglepőnek fogjuk találni.

Az egyes domborművek értéke csoportosítás tekintetében is igen különböző. Egyik tábla, mely Jézus bemutatását ábrázolja a templomban, egészen Giotto falképe után készült, mely a paduai Capella dell Arena -ban látható. Az egész koporsó olasz munka, a mi természetes, mert Dalmáczia művészete egészben a felső-itáliai művészetnek oldalhajtása volt. Másfelől bizonyos, hogy Dalmáczia számos benszülött művészszel is dicsekedhetett, a kik az építés, szobrászat és ötvösség terén kiváló alkotásokat hoztak létre; de kiindulásuk pontja, művészetök forrása mindenkor Felső-Itália volt.

Fölemlítem még a sz. László király fejereklyetartójául szolgáló ezüst mellszobrát, mely eredetileg a váradi székesegyházban őriztetett, honnét a török idők viszontagságai között Győrbe került. Ezen nagybecsű, zománczokkal ékes herma alább tüzetesebb leírásban és ábrákban lesz méltatva, mint hazai egyházi ötvösművészetünk egyik legkiválóbb terméke.

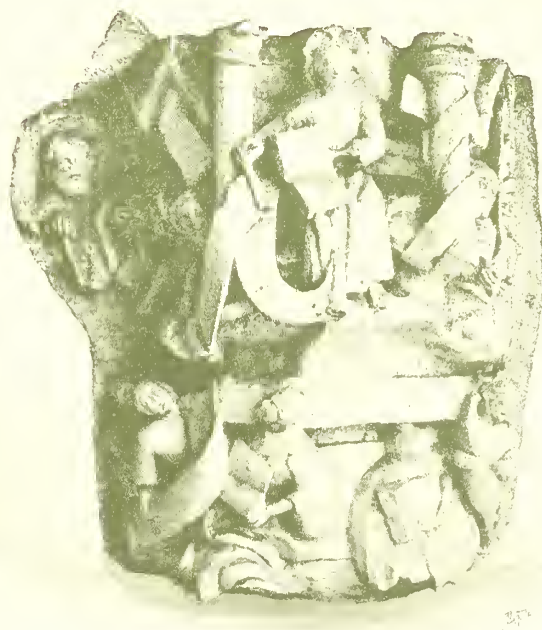
A fa-faragás terén is sok szép alkotás jöhetett létre nálunk az Árpádház kihalta és a mohácsi vész közti elég hosszú korszak alatt, de ennek emlékeiből, az anyag romlandóságánál fogva, aránylag nem sok maradt ránk.

Kiállításunkon csak a káposztafalvi szárnyas oltár, a szepesszombati és dorobnyai plébánia-templomok oltárai, Bártfáról két kisebb szárnyas oltár, Lőcséről sz. György lovasszobra stb. voltak e korbeli műveinkből kiállítva. Ezek, mint középkori templomi szerelvények, alább tüzetesen ismertetve lesznek: itt csupán szoborműveik rövid méltatására szorítkozom.

A káposztafalvi szárnyas oltár főszekrényében sz. Máriának fából faragott szobra áll, ki mint az ég királynéja, jobb kezében királyi pálczáját, balján pedig a kisded Jézust tartja. Lábai alatt a félhold. Tőle jobbra sz. Lőrincz szobra, vértanúsága kínzó eszközével a rostélylyal, balra pedig sz. István szobra látható kövekkel és pálmával.

A szárnyak tábláit festmények borítják.

Különösen mesteri faragás a szepes-szombati szárnyas oltár sz. Antal szobra, mely egyszersmind a szobrok szinezésének egyik becses példája. A szent jobbjában könyvet tart, baljában egykor vándorbotot fogott. A szárnyakat itt is természetesen, kívül-belül festmények borítják.

182. ábra. Gyámkő; a 12 éves Jézus a templomban. Földvár.

Elsőrendű fa-faragványaink közé sorolható az a remek sz. András-szobor, melyet a német-lipcsei szárnyas oltáron mutatott be kiállításunk. A szobor életnagyságnál valamivel kisebb és eredeti festése még épen maradt meg rajta. Az apostol jobbjában nyitott könyvet tart, baljában pedig az X-alaku ú. n. András-kereszt látható. Arcza meghatóan szelíd, jóságos kifejezésű. Hajzata, bajusza és szakála gondosan stilizálva és szépen mintázva köríti arczát. Állása egyszerű, természetes és szenthez illő méltóságos. A ruha redőzés igen gondos és emlékeztet az eperjesi Gábor arkangyal alakjára, valamint Pál apostoléra és a lőcsei főoltár mesteri főszobraira; melyek mind a XV. század végén készülhettek, s mind a lőcsei faragó-iskolából kerültek ki. Ez időben érte ez az iskola virágzása tetőpontját. A szobor szinezése mérsékelt és igen ügyes kézre vall, nem kiáltó és így nem riasztja vissza a nézőt, mint a festett viaszbábszerű szobrok rendesen. A test végső tagja, kéz és láb minden részletökben és arányaikban hűek a természethez.

Sz. András szobra felett az oltár-rakványon kisebb, szintén jeles faragású szoborka áll, mely a kezében tartott kés után ítélve, az elevenen megnyúzott sz. Bertalan apostol lehet. Az oltárszárnyakat festmények diszítik.[1]

Bártfáról is itt láttuk a szárnyas oltárok egyikét, a melyen a vérző Üdvözítő szobra áll.

Mindeniket fölülmulja azonban művészi faragás tekintetében a lőcsei plébánia-templom sz. György lovas szobra fából, mely lovával együtt csak másfél méter magas ugyan, de gyakorlott kezű művészre vall.

[1] Henszlmann: Archaeologiai Értesítő. 1884. 187. lap.

183. ábra. Nagy Lajos czímere.

184. ábra. Koronás női fej, fátyollal.

185. ábra. Koronás női fej.

Zárkövek a pozsonyi városház kapualjának boltozatáról.

A szent gyermekded arczát fürtös haj és bogláros, gyöngyös homlok-abroncs köríti, testét pedig aranyozott pánczél, ezalatt sodronying és vörös czipő fedi. Dárdájával a lova lábai alá tiport hanyatt fekvő, tátott szájú sárkányt szúrja le.

Valamennyi ilyen nemű kiállított faragványunk a XV. századi Felső-Magyarországon virágzó művésziskolából került ki. Ennek az iskolának folytatásaként működött itt a XVI. század elején Veit Stoss is, a ki Krakkóból Magyarországra jövén, Lőcsén, Bártfán és Beszterczebányán dolgozott, míg később ismét visszatért hazájába Nürnbergbe.[1]

Ezredéves kiállításunk óta a középkori síremlékekből gazdag gyűjtemény áll a tanulmányozónak rendelkezésére e művek gipszmásolataiban, melyek jobbára a történelmi főcsoport költségén készültek.

Ezek az emlékek nemcsak történelmi, czímertani s architekturai és művelődés-történelmi tekintetben nagybecsűek, hanem főkép ornamentalis és figuralis szobrászatunk fejlődésére is fényt vetnek.

A XIV. századból egyik becses síremlékünk Sigfrid, pannonhalmi apát síremléke az ottani főmonostori egyházban. E sírkő másolata kiállításunkon is látható volt.

A főpapi díszben álló apát szobra csúcsíves fülkében áll. Sigfrid apát 1365-ben halt meg, s így e díszes emlék mindenesetre még a XIV. század folyamán elkészült.

Ugyancsak Pannonhalmáról állította ki a Magyar Történeti Képcsarnok Ónodi Czudar László 1372-ben meghalt, odavaló apát síremlékét gipszöntvényben.

Kiállításunkon Széchy Dénes biboros, esztergomi érsek (1440—1465.) síremlékének öntvénye nyitotta meg a XV. századi síremlékeink sorát. Ennek eredetije az esztergomi főegyház sírboltjában van. A főpapi öltözetben czímerével együtt feltüntetett érsek fejét némely más részlettel együtt később restaurálták.

Ugyancsak innen mutatta be kiállításunk Zrednai Vitéz János esztergomi érsek síremlékét is, melyen a főpap lábai a hűség jelképén, kutya testén pihennek.

Szobrászati tekintetben legérdekesebb a XV. század valamennyi síremléke közt Schomberg Györgynek a királyi cancellária jegyzője, érseki helyettes és első infulás prépostnak síremléke Pozsonyban, ki az Academia Istropolitana, egyik nevezetes tudós társaságunknak alcancellárja volt.

186. ábra. Oroszlánczímeres zárkő. Pozsony.

187. ábra. Főpapot ábrázoló zárkő. Pozsony.

E síremléken az elhunyt alakja már nem dombormű többé, hanem életnagyságú szobor, mely a hátteret csak érinti, s a mely igen díszes csúcsíves fülkében áll. Itt az alakon a hagyományos merevségnek már csak azért sincs semmi nyoma, mert kifejezetten élő embert akar ábrá-

[1] Henszlmann. Archaeologiai közlemények VII. 11. lap.

zolni. Különben is még halála előtt 16 évvel 1470-ben elkészült (meghalt 1486-ban), s így nem is volt értelme mint halottat ábrázolni. A főpap kissé balra fordulva, két kezével könyvet a mellére szorítva, áhítatos gondolatba merülten égre tekint. Tartásában természetes elevenség és könnyedség, tagjaiban helyes arány, s a praelatusi öltöny bő ruharedői alatt is jól kiképzett test szemlélhető. Nincs itt a ruhák redőzése és ezek csoportosításában sehol keresettség, mesterkéltség; minden részében a természet mesteri utánzása. Arczán is a nemes férfias vonásokon ott ül a mély gondolkodás és áhítatos elmerültség. Ilyet csak kiváló szobrász alkothatott.

Épen ilyen jeles mű, de nem szobor, hanem relief és pedig e nemben a legjobb György bazini grófnak síremléke Bazinban. A bajusztalan s szakáltalan izmos férfi-arcz mesteri portrait; a ruházatot és fegyverzetet pedig páratlan műgonddal, s legkisebb részletében is igazi bravourral faragta ki a művész. A pánczél legutolsó szögecskéje, s a sodronying legkisebb lánczszeme is előttünk áll; valamint czímere, s köpenyének drágaköves szegélyzete, egyszóval az egész műemlék legapróbb részlete szigorú naturalisztikus felfogásra s kiváló fejlett technikára vall.

A mű kompoziczíójára jellemző, hogy míg a legtöbb síremlék a boldogultat kiterítve, halva tünteti fel, a Schomberg-emléken pedig a tudós élve áll előttünk, addig a bazini György gróf síremlékének mestere arra törekszik, hogy az alakot ugyan mint élőt, de egyszersmind a halálnak megfelelő módon tüntesse fel.

A XV. század legkiválóbb szobrászati műveihez tartozik ugyan, de az előbbiekkel nem mérkőzhetik: Sirokai László vörös-márvány síremléke Sirokán (Sárosmegyében). Kiváló helye van e síremléknek szobrászatunk történetében, mert mint egyik leírója megjegyzi, a felvidéken ez a legkorábbi síremlék, a mely az olasz renaissance kétségtelen nyomait viseli magán.[1]

Ugyancsak egy kézből kerülhetett ki a két Szapolyai-nak, István és Imre nádoroknak rendkívül részletességgel és nagy gonddal faragott két síremléke a szepesi székesegyházban. Mind a kettő a század végéről való; (Imre meghalt 1487-ben, István 1499-ben), s ámbár ekkor a felvidéken a csúcsíves izlés uralkodó, mind a két síremlék renaissance izlésben készült.

Az elrendezés, valamint a ruházat is, főkép pedig a testtartás mind a kettőn nagyon hasonlít. Szembetűnő az olasz renaissance-munka különösen az arczon és ruhán, valamint a ruharedők alakításában, főkép az ornamentikában. A czímerek itt arányosan elosztva, csupán a tér diszítésére szolgálnak és nem lépnek előtérbe. Az aprólékoskodó rajz és kidolgozás is, mely a pánczélokról egy szegfejet, s a ruhadarabokról egy beleszőtt virágporadát sem hagy el, szintén az olasz renaissance legjobb alkotásai közé helyezik e szép két művet.[2]

Végre csak Tarczai Tamásnak († 1493) pompás síremlékét említjük még meg a XV. századból, melyet igen gondos, aprólékosságba menő kivitel jellemez. A Tarczai emlék eredetije a hétharsi (sárosmegyei) templomban van.

Tarczai síremlékének mestere még szigorúan ragaszkodik a csúcsíves izléshez. A lovag itt nem fekvő, hanem álló, zömök alak; arcza szakál- és bajusztalan, de férfias. Leírója heraldikai okokból német mester művének tartja.[3]

Máriássy István († 1516) sírköve a markusfalvi templomban áll. Ennek domborműve, mely, leírója[4] szerint heraldikai okokból, olasz mester kezéből került ki, szintén figyelmet érdemel. A hős talaj nélküli fatörzsön áll; jobbjában lobogó, baljában czímerpajzsa, feje mögött virágos szövetű párna. Ezt a kivitelben kiváló gond és művészi gyakorlat jellemzi.

A pozsonyi dóm becses síremlékei közül kiállításunkon láttuk gypsz-másolatban az 1515-ben elhalt Rómer Gáspár pozsonyi kanonok síremlékét, mely őt kanonoki öltözetben tünteti fel, a mint kezében ciboriumot tart, de ez a mű, mely pozsonyi kőfaragó készítménye lehet, távolról sem versenyezhet az előbbi század olasz műveivel.

Az olasz renaisance-iskola egyik kiváló művét 188. ábránkban mutatjuk be, mely Visegrádról került az esztergomi primási múzeumba. Egy vörös márvány dombormű ez, a mely egykor, valamely templom kapú ívmezejében (tympanon) állott. A csekély mélyedésű, úszó felhőket ábrázoló félköríves képmezőt kívülről befelé kajács és horony, gyöngysor, csatornázott lapos és sima keskeny szalag, végre pedig az antik ökörszem diszítményből alkotott párkány veszi körül, mely két végével az ajtó szemöldök-gerendáján, az architravon nyugodott. Erről emelkedik ki szűz Mária fél alakja, kinek térdén díszes párnán áll Jézuska, bő köpenye alól pedig bal-

[1] V. ö. Csergheő: Archaeologiai Értesítő 1888. 407. lap.
[2] Csoma-Csergheő: Archaeologiai Értesítő 1890. 133—136 és 342—345. lap.
[3] V. ö. Szendrei János: Magyar hadtörténeti Emlékek. 95. lap.
[4] Ugyanott.

188. ábra. Tympanon, vörös márványból Visegrádról. Jelenleg a prímási múzeumban.

könyökénél egy angyalfej kandikál elő. Mária fejét csillagos és rózsás diadémszerű nimbus, Jézus feje mögött levő fénykört pedig a keresztalakú levél diszíti.

A testtagok kitünő aránya, eleven mozgékonysága és rugalmassága, valamint a ruharedők, fürtök, diszítmények szabatos rajza és gondos kifaragása mutatja, mily magas fokon állt nálunk a renaissance-művészet ez időben. Kár, hogy az arczokat az idő megrongálta.

E pompás mű kiállításunkon eredetiben volt látható

Más hasonló márvány domborművekkel való tüzetes összehasonlítás alapján sikerült e műről megállapítani, hogy mestere az úgynevezett »Márvány Madonnák alkotója«, kinek művei néhány mellszobrot kivéve, mind márványból faragott Madonnát ábrázolnak. Továbbá, hogy e mester a firenzei képfaragók csoportjába tartozik, s Antonio Rosselino s Mino közé sorakozik. A húsrészek lágy ábrázolásával az előbbit, a redőzet elrendezésével, az arcz merevségével az utóbbit közelíti meg. Valószinű végre, hogy ez a művész 1460—1470 között működött és pedig, mivel a mi Madonna-domborművünk magyarországi márványból készült: bizonyos, hogy az ismeretlen művész nevét a Mátyás udvarában dolgozók közt kell keresnünk.[1]

Dr. Gerecze Péter.

[1] Pulszky Károly, Archaeologiai Értesítő 1890. 312—315. lap.

189. ábra. »Ongari« a velenczei doge-palota egyik oszlopáról.

EGYHÁZI EMLÉKEINK A XIV. SZÁZADBÓL.

ZOKATLAN, mondhatni meglepő lendületet vettek hazánkban a művészetek az Anjou-házból származott királyok alatt, különösen pedig NAGY LAJOS idejében, a kinek hosszú évtizedekre (1326—1382) terjedő dicsőségteljes uralkodása az alkotásokra igen alkalmas volt.

Ezen méltán «nagy»-nak nevezett királyunk mély vallásossága és Isten dicsőségének emelésére irányuló bőkezűsége lépten-nyomon beigazolható nemcsak a történeti adatokból, hanem a reánk maradt egyházi emlékekből is, melyekhez az ő és családjának neve fűződik.

Buzgóságának és liberalitásának szűk volt saját országa, melynek határait szerencsés hadviseléssel hatalmassá tágította, mert bőkezűségéből kitelhető kincsekkel és alapítványokkal elhalmozta a külföldnek több székesegyházát és szentélyét is.

Az általa adományozott műkincsek közül maig fenmaradt néhány értékes műdarab Aachenben, Máriazellben és Zárában.

A magyarok «Nagyasszonya» és első szent királyaink iránt táplált kegyelete indította arra, hogy az aacheni dóm mellett egy magyar kápolnát építtessen. 1367 körül megbízta HENRIK pilisi apátot, hogy ezen építkezésre felügyeljen, a ki mint királyi megbizott és követ az aacheni káptalan dékánjával és az egész káptalannal sietett megkötni az egyezséget, mely szerint a kápolna szolgálatára a magyar papok közül a magyar király nevezi ki a káplánokat.

Henrik apát 1367. évi október 27-ikén kelt két levelében a kápolna építéséről, mint befejezett tényről emlékezik s egyúttal felsorolja azon egyházi szerelvényeket, ötvösműveket és öltönyöket is, melyekkel Nagy Lajos ezen szentélyt gazdagította. A királyi ajándékok között volt: három miseruha, négy tunica (nyilván dalmatica), öt alba a hozzátartozó stólákkal, manipulusokkal, három selyem cingulus, három — egymástól különböző — teljes oltár-dísz, két aranyozott kehely, két aranyozott s két ezüst ámpolna, két ezüst gyertyatartó, három mutató-alakú (monstrantia) ereklyetartó szent István, szent László és szent Imre ereklyéivel, két ezüsttel bevont tábla és egy misekönyv.[1]

[1] Fejér: Codex Diplom. T. IX. vol. IV. pag. 91. Az eredeti latin szöveg így szól: «videlicet tres casulas, quatuor tunicas, quinque albas, cum stolis et manipulis, et tres cingulos de serico; tres ornatus integros diuersificatos pro Altari decorando; duos calices deauratos, duas ampullas deauratas, et alias duas ampullas argenteas, duo candelabra argentea, tres monstrantias cum reliquiis Sanctorum, Stephani, Ladislai et Henrici regum Hungariae; duas tabulas cum argento coopertas, unum librum Missalem.» V. ö. Dr. Békefi Remig: A pilisi apátság története. Pécs, 1891. I. köt. 162—166. lap.

A király 1370. évi január 2-ikán kelt oklevelével adta át e kápolnát az aacheni polgármesternek, biráknak és esküdteknek[1] és 1381-ben ULRIK pilisi apátot küldi ki a kápolna egyházi készletének felülvizsgálata végett, a ki június 9-ikén kelt levelében ad számot eljárása eredményéről.[2]

Az aacheni magyar kápolnában századokon át áhítatoskodtak oda zarándokló őseink, de végre nem volt képes ellentállani az idő vasfogának, mely elpusztította. Fönmaradtak azonban a királyi bőkezűség érdekes emlékeiül a kápolna felszerelési tárgyai közül a dóm kincstárában: két gyertyatartó, két ereklyemutató, két kisebb lengyel czímer, két kisebb magyar czímer, két díszes nagy magyar czímer és két kép helyett három aranyozott ezüst keretelésű kép.[3]

190. ábra. Magyar czímer.

191. ábra. Lengyel czímer.

192. ábra. Magyar czímer.

193. ábra. Lengyel czímer.

Nagy Lajos ajándéktárgyai az aacheni dóm kincstárában.

Mindezen reánk maradt emlékeket az 1884-ben Budapesten rendezett ötvösműkiállításra készséggel engedte át az aacheni káptalan:[4] az ezredéves kiállításra azonban már eredménytelenül kértük. A tulajdonosoknak ezen eljárása nem volt méltányolható okok híján, melyeket e helyen szellőztetni nincs érdekünkben.

Ha fájdalmasan nélkülöztük történelmi főcsoportunk anjou-kori műemlékei között az aacheni kincseket: bemutattuk legalább a négy kisebb zománczos czímer galvanoplastikai másolatát, melyek közül kettő-kettő együvé tartozni látszik. Rendeltetésükre nézve elfogadhatónak tartjuk BOCK véleményét, mely szerint a két czímerpár a Nagy Lajos által ajándékozott két egyházi palástot »cappae chorales cum decenti decoratu« ékítette.[5]

A magyar czímereken (190. és 192. ábra) a heraldikailag balra döntött torna-paizsketté van vágva, a jobboldaliban vörös zománczos mezőben a négy aranyozott pólya, a baloldaliban sötétkék zománczczal borított mezőben az arany Anjou-liliomok láthatók. Az aranyos zárt csöbörsisakon arany csíkos takaró és nyilt korona van, melyből három strucztoll s az aranyos csőrében arany patkót tartó struczfej emelkedik balra fordult helyzetben. Az eredeti czímer ezüstből öntött, vert és vésett munka, részben aranyozva. Magassága az egyiknek 0·15, a másiknak 0·155 méter.

[1] Fejér: id. mű T. IX. vol. IV. pag. 561.

[2] U. o. T. IX. vol. V. 525. l. V. ö. Békefi id. műve 369. és 377. lapjait. Ulrik apát jelentése szerint az 1367-ben átadott szerelvények megvoltak azon különbséggel, hogy a 4 dalmatica helyett 2 egyházi palást (cappa), a 3 miseruha helyett pedig 6 vétetett föl a leltárba.

[3] Röviden emlékezik e tárgyakról Ipolyi Arnold: «Magyar ereklyék» czímű értekezésében (Archaeologiai Közlemények III. köt. 1863. 116—122. l.) tüzetesebb méltatásukat lásd: Archaeologiai Értesítő, új folyam VIII. köt. 193—208. lap, továbbá XII. köt. 193—204. lap: «Az aacheni magyar kápolna ötvösművei».

[4] V. ö. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. 1884. II. terem. 36—41. lap, hol a két gyertyatartó, két ereklyemutató, a hat czímer nem mindenben pontos leírása található; az 54—59. lapokon pedig az aranyozott ezüstkeretű képek hasonlóan szerkesztett ismertetése foglaltatik.

[5] Bock: Die Pfalzkappelle. II. köt. 73—74. lap. A nagy czímereket hajlandók vagyunk a Nagy Lajos által ajándékozott misekönyv reánk maradt ékítésének tartani, mint már Hampel József az Archaeologiai Értesítőben (VIII. köt. 200—201. lap) combinatióba vette hasonló rendeltetésüket.

194. ábra. Domborművek a sz. Simeon zárai sarcophagjának belsejéről.

A lengyel czímereken (191. és 193. ábra) a jobbra döntött torna-paizs közepén körben vörös zománcz mezőben, jobbra tekintő koronás ezüst sast látunk, melynek koronája, csőre, karmai és a farkán levő gyürű meg van aranyozva, szárnyain sárga zománczos csík huzódik végig. A körön belül, két egymásba fonódó hatos karélyú keretelés képezi a vörös mező gazdag szegélyét s ennek közeit fekete zománcz és hármas szirmú virágocskák töltik ki. Magát a paizsot kék zománcz fedi, melyet aranyos indák ékítenek zöld, violaszín és sárga zománczos levelekkel. A zárt csöbörsisakon, melynek orczalapja aranyozatlan s bevésett kereszttel diszített, a takaró felett jobbra forduló ezüst sas ül; koronája, csőre, karmai, szárnyain egy csík és a farkán levő gyürű — mint a czímerpaizsban — aranyosak. Magassága az egyiknek 0·145, a másiknak 0·14 méter.

Mind a négy czímerpaizsot az orsz. magyar Iparművészeti Múzeum állította ki.

Nagy Lajos fejedelmi bőkezűséggel megnagyobbítván a máriazelli (Stájerország) bucsújáró templomot, ennek kincstárát sem feledte el királyi adományaival gazdagítani. A templom nyugati főkapuja felett levő domborműves tympanonon kívül, melyen a törökkel vívott harcza ábrázoltatik,[1] az általa ajándékozott egyházi szerelvények közül fenmaradt az aacheni képekhez hasonló aranyozott ezüst keretbe foglalt Madonna-kép,[2] melyet az oda zarándokló hívek kiváló kegyeletben részesítenek s ez az oka, hogy eddigelé kiállításaink egyikére sem engedték át. Kelyhe, aranyos liliomokkal diszített egyházi ruhái, számos egyéb ékszere és czímerével ékített úrmutatója, melyekről a történeti feljegyzések megemlékeznek, a századok viharai alatt nyomtalanul elvesztek. A hagyomány a király menyegzői alsó és felső ruháján, valamint neje menyegzői öltönyén kívül, vértjét, kardját, kengyelvasait, sarkantyuit említi és két hímzett miseruhát fűz nevéhez, melyeket a templom kincstárában mint tőle származó emlékeket kegyelettel mutogatnak.[3]

195. ábra. Donatori felirat a sz. Simeon zárai sarcophagjának hátulsó részéről.

Vannak arra is történeti adataink, hogy nemcsak a király ajándékozott például IV. Károly császárnak és a hohenfurti (Csehország) templomnak művésziesen foglalt ereklyéket, hanem

[1] Ismertette Hans Petschnig: «Die Wallfahrtskirche zu Maria-Zell in Steiermark» czikkében Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale XIV. köt. 1869. külön táblán adva rajzát *a)* jellel.

[2] Rajza u. o. 87. lap, 17. ábra.

[3] A hagyomány által megjelölt tárgyak közül csak a menyegzői vászonöltönyök felelnek meg Nagy Lajos korának, a többi későbbi eredetű, valamint a miseruhák (rajza u. o. külön táblán *b)* és *c)* jel alatt) is a XV. századból valók.

idősb Erzsébet királyné sz. Lajos templomának, a római sz. Péter bazilikának, ifjabb Erzsébet pedig VI. Orbán pápának küldött fejedelmi ajándékokat.[1]

Mindezeknél nemcsak bel-, de művészi értékre nézve is jóval előkelőbb helyet igényelhet műtörténetünkben azon két ezüst sarcophag, melyek egyikét idősb Erzsébet királyné sz. Szaniszló teteme 'számára készíttette Krakóban, másikát pedig ifjabb Erzsébet királyné sz. Simeon próféta testének méltóbb elhelyezésére saját költségén ajánlotta fel Zárában.

Míg a krakói sarcophag elpusztult: addig a zárai, mint monarchiánk legfényesebb XIV. századi ötvösműve, maig fenmaradt, több mint ötszáz év után is hangosan hirdetve a jámbor királyné bőkezűségét.

Arra — mint már fönnebb (a 131. lapon) említettük — gondolnunk sem lehetett, hogy e nagyértékű ötvösművet eredetiben megnyerhessük kiállításunkra. Az évszázadok óta szakadatlanul nyilvánuló kiváló kegyelet, melylyel az ezüst sarcophagban őrzött sz. Simeon ereklyéi iránt a záraiak viseltetnek, érthetővé teszi a féltékenykedésig fokozódó tartózkodást, mely jó ideig még ezen ezüst koporsó galvanoplastikai lemásolását is akadályozni iparkodott. Végre sikerült az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeumnak Herpka Károly által elkészíttetni a másolatot, melyet kiállításunkon siettünk bemutatni.

Lássuk most a sarcophag történetével kapcsolatos adatokat és azután annak rövid ismertetését.

Zára városa már a XIII. században kegyelettel őrizte falai között a bibliai szent Simeon prófétának testét, a ki — a szent történet tanusága szerint — karjain tartotta a kisded Jézust, a mikor szülei bemutatták a templomban. E sorok írója 1894-ben látta az ereklyét, mely még mindenkit — a kinek alkalma volt azt megszemlélhetni — rendkívül meglepett. Az egész hamvasszínű test ép, a nélkül, hogy bebalzsamozva volna. Erről mindenki meggyőződhetik, mert a test csak az ágyék körül van eltakarva, különben egészen ruhátlan. Bonczolásnak semmi nyoma sincs rajta. Daczára annak, hogy a tetem nincsen az üveg alatt légmentesen elzárva, hanem ellenkezőleg, a levegő folyton járja, épségében nem esik kár, nem hamvad el.

A mostani ezüst sarcophag elkészíttetése előtt, egyszerűbb koporsóban őrizték az ereklyét, melyet — mint alább látjuk — a záraiak fejedelmi vendégeik elé szoktak volt ünnepélyes körmenetben vinni, a hogy eléje vitték Nagy Lajos királyunknak is, mikor Zára meghódolása után falai közé bevonult.

A fenkölt lelkű és vallásos fejedelem egy ízben, a mikor családjával együtt Zárában járt, a szent próféta ereklyéit is meglátogatta, áhítatos tisztelettel adózva iránta. Ekkor történt, hogy Erzsébet királyné, a ki hallotta a záraiaktól, hogy a csupa leánygyermekkel megáldott anyák szent Simeon prófétához szoktak esedezni, fiú gyermeket kérve az Istentől, szintén esdve kérte a próféta közbenjárását, mert ő neki csak három leánya volt, de fia, kire szent István koronája szállhatna, nem született. Az így esdő anyák között akadtak azonban olyanok is, a kik nem elégedtek meg könyörgésük buzgó előterjesztésével, hanem ellenállhatatlan vágytól ösztönözve arra is vetemedtek, hogy kérésük teljesítésének mintegy biztosítására, a próféta ereklyéjét is magukhoz vegyék. Így például Durazzói Károly neje, Margit is el akarta tulajdonítani az ereklyét. A monda szerint Erzsébet királyné is észrevétlenül magához vette volna a próféta kis ujját és azt keblébe rejtette. A büntetés nem maradt el; a királyné keze megbénult. Erre bűnbánólag visszatette az általa elorzott ujjat s betegségéből fölépülvén, fogadást tett, hogy a szent tetem számára értékes ezüst sarcophagot készíttet.

Ily körülmények között rendelte meg Erzsébet királyné azt a pompás ötvösművet a Zárában lakó Ferencz mesternél, az elhalt Antal mester fiánál. Ferencz milánói származása miatt «FRANCISCUS DE MEDIOLANO» nevet viselt. Három évig dolgozott nagy feladatán, mire elkészült vele. A sarcophagot eredetileg tömör ezüstből öntött angyalok tartották, de a háborús idők hadi sarczai következtében az értékes ezüst angyalok elrepültek s jelenleg négy bronz angyal pótolja helyüket.

Bennünket ezen sarcophag nemcsak azért érdekel, mert Nagy Lajos királyunk neje, Erzsébet készíttette, hanem azért is, mert a rajta levő domborművek között ott látjuk azon jelenetet megörökítve, a mint királyi férje Zára városába bevonul s az eléje siető előkelő záraiak magukkal hozzák szent Simeon koporsóját, sőt — a mi reánk nézve még becsesebb — egyik képen ábrázolva találjuk rajta a királyi család tagjai közül Erzsébet királynét és három leányát.

A sarcophag[2] nyeregtetővel fedett hossznégyszög alakú czédrus faláda, melyet kívül-belül vert ezüst lemezek borítanak. Keskeny oldalain egy-egy, hosszoldalain három-három mezőben foglalnak helyet a domborművek és a királynői adományozásról szóló felirat.

[1] V. ö. Pór Antal: Nagy Lajos (Magyar történeti életrajzok) Budapest, 1892. 594. lap.

[2] Egész irodalom keletkezett ezen ritkabecsű ötvösműről. A fontosabb értekezések és monografiák közül felemlítendők: Eitelberger: «Die mittelalterliche Kunstdenkmale Dalmatiens» czímű tanulmányában «Die Arca des heiligen Simeon» czímű értekezése (Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung der Baudenkmale. V. köt. 1861. 176—180. lap, IX. táblán a sarcophag hátsó

KEHELY.

Aranyozott ezüstből, filigrán-zománczczal gazdagon ékítve. XV. századi magyar ötvösmű. A beszterczebányai r. k. székesegyház tulajdona.

KEHELY.

Aranyozott ezüstből, filigrán keretelésben, gyantanemu anyaggal ékítve; Magyarország czímere rajta. XV. századi magyar ötvösmű. A szepesi székesegyház tulajdona.

KEHELY.

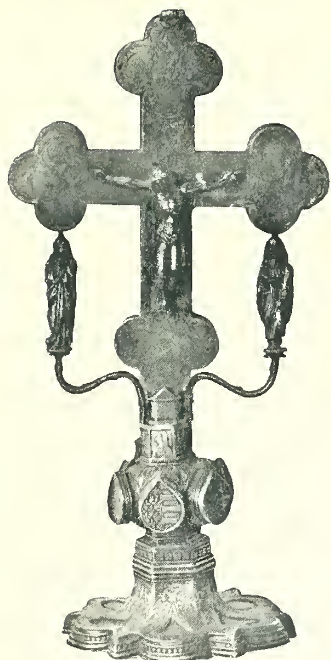
Aranyozott ezüstből, talpán áttört műben szent Egyed vadászata van ábrázolva; kosara filigrános zománczczal borítva. XV. századi magyar ötvösmunka. A poprádi r. k. plébániatemplom tulajdona.

XXXI.

196. ábra. A somorjai kereszt.

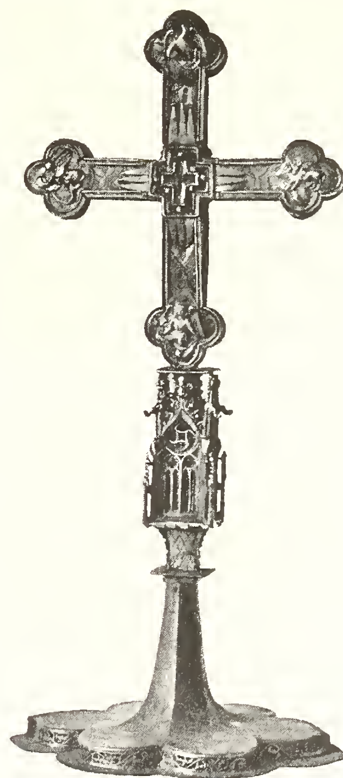
A sarcophag fedelén, elülről tekintve (XXII. tábla) a szent próféta fekvő alakját látjuk magas domborműben, külön lemezből verve és a fedélre illesztve.

Feje vánkoson pihen, körüle tányéralakú nymbussal. Arczát hosszú, középett kettéválasztott hajfürtök környezik, bajusza és szakála is e kornak ízlése szerint van stilizálva; szempillái lezárvák. Öltözete talárszerű hosszú alsóruha, gazdag redőzettel, mely derekán övvel van összeszorítva. Felső öltönye mellén kapocscsal (fibula) egybetartott palást, mely látni engedi egymás fölé keresztbe rakott két kezét s mindkét sarutlan lábainak ujjait. Az alak hátteréül dús lombozatot alkalmazott a művész, úgy, hogy csupa virágágyon látszik pihenni a szent alakja.

Az előlap négy csavart alakú oszlop által három mezőre osztott képcsoportot tüntet elénk. Az első szent Simeon testének kiásatását ábrázolja. A zárai kolostor egyik csarnokában látjuk a tanakodó szerzeteseket, kiknek — a hagyomány szerint — egy messze keletről hozzájuk érkezett utas halálos ágyán megvallotta, hogy a bibliai szent próféta testét elhozta magával s azt elrejtette. A zárda árkádjai alatt a három szerzetes a tetem kiásásával foglalkozik. A második domborképen sz. Simeon életének főjelenetét látjuk: a mint a bold. Szűz és sz. József a kisded Jézust bemutatván a templomban, a szent próféta karjaira veszi a Megváltót s mellette sz. Anna áll, kiről e jelenet tanujaként szintén megemlékezik a szentírás. A zsidó templom négy oszlop által tartott sátoros oltár alakjában van ábrázolva. — Ezen domborképre vonatkozólag sietünk megjegyezni, hogy compositióját tekintve, a többi képek közül kiválik. A mester itt Giotto-nak Paduában a «Capella dell Arena»-ban levő falképét utánozta s ez az oka, hogy ezen domborműve művészibb az összes többi alkotásainál.

A harmadik domborkép bennünket magyarokat közelebbről érdekel. Nagy Lajos királyunk bevonulását örökítette meg rajta az ötvös. A történelemből tudjuk, hogy Velencze sanyargatásaival szemben 1357-ben Nagy Lajos oltalmába vette a záraiakat és segítségükre sietett. Képünkön a háttérben a város tornyokkal erődített falait látjuk, az Anjou-kori magyar czímerekkel fölékesítve. A hasonló czímerekkel és zászlókkal ékesített dereglyékről most lépett kiséretével partra a király, míg a háttérben vitorlás hajója látszik, melyen messzeútjáról megérkezett. Eléje kivonul a lakosság örege-apraja, élén a főpapi díszbe öltözött érsekkel. Férfiak és nők térdre borulva üdvözlik városuk megmentőjét a koronás királyban, a kinek jobbját megragadják s eléje kihozzák — kitüntetésképpen — Zára féltve őrizett ereklyéjét, sz. Simeon próféta testét is. Ezen kép compositiója élénk és egyes apróbb hibáktól eltekintve, gyakorlott kézre vall. Nagy Lajos ábrázolását — tekintve, hogy a mester a király nejének megrendelésére és költségén készítette ezen ötvösművet — nem tekinthetjük conventionalisnak, hanem — a mennyire ezen korban az ötvösművészek erre képesek voltak — egyéninek vagy hasonlatosnak kell mondanunk annál is inkább, mert a művésznek módjában állott a király alakját és arczvonásait megfigyelnie.

A sarcophag hátsó oldala (XXIV. tábla) a most leírt előoldalhoz hasonlón három mezőre van osztva. Az elsőben azon nevezetes eseményt örökítette meg a mester, a mint Erzsébet királyné az általa készíttetett sarcophagot térden állva felajánlja szent Simeonnak, a ki azt tőle át is veszi. Dús lombozatokkal mustrázott háttérrel látjuk e képet élénkítve s két gyengéd csavart idomú oszlop felett emelkedő ívezet alatt a szent próféta épen úgy ábrázoltatik, mint a sarcophag fedelén láttuk s mindkét kezével átveszi a lombozatokkal ékes négyszögű láda alakú koporsót, melynek fedeléről a szentnek typikus alakját nem feledte le, bár a mai sarcophag idoma és beosztása nagyon különbözik az e képen ábrázolttól. Érdekes Erzsébet királyné alakja, főkötője, öltözete és liliomos ágú koronája, valamint három leányának, kiket a koporsó

197. ábra.
Az érsekujvári szent-ferencziek keresztje.

része metszetben), majd újabban «Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens» Gesamm. Kunsthist. Schriften IV. köt. 1884. 157—163. lap; Jakson: «Dalmatia. The Quarnero and Istria» 1887. 312—319 l. — Újabban a m. tud. Akadémia kiadásában egymásután két monografia is jelent meg, az egyik dr. Meyer Gotthold Alfréd tollából «Szent Simon ezüstkoporsója Zárában» czím alatt 1894-ben külön kiadásban 14 képes melléklettel és 32 ábrával; a másik dr. Gerecze Péter értekezése «Szent Simeon ezüst koporsója Zárában» czímmel az «Archaeologiai Közlemények» XVIII. (új folyam XV.) kötetében 5—80. lap, 53 képpel.

198. ábra. Szent-László ereklyetartó hermája az ezüst kürttel. Győr.

alatt hasonlóképen térdelve és összetett kezekkel örökített meg a mester, arczvonásai és costumje.

A középső mezőben díszes maiuscula felirattal, tizenegy sorba osztva, olvassuk a királyné felajánló verses feliratát (195. ábra), melynek megfejtése a következő:

Simeon hic iustus Jesum de virgine natum
Ulnis qui tenuit, hac archa pace quiescit
Hungarie regina potens, illustris et alta
Elisabet iunior quam voto contulit almo
Anno milleno treceno octuageno.

magyarul: Ezen igaz Simeon, a ki a Szűztől született Jézust karjain tartotta, pihen békében a koporsóban, melyet Magyarország hatalmas, hires és magas királynéja, ifjabb Erzsébet, kegyes fogadalomból ajánlott fel az ezerháromszáz nyolczvanadik évben.

A királynét e felirat azért nevezi ifjabbnak, hogy megkülönböztesse Nagy Lajos hasonnevű anyjától, a kit idősb (Elisabeth senior) névvel szoktak jelölni történeti emlékeink.

A maiuscula-felirat alatt kisebb betűkkel, az ú. n. barátírással a mesterre vonatkozó adatokat így olvassuk: + hoc opus fecit Franciscus de Mediolano (ezen művet milanói Ferencz készítette).

A feliratos tábla kereteül dús lombozatot látunk alkalmazva, négy sarkán az Anjou-kori magyar czímerpaizszsal ékesítve.

A harmadik képen ifjabb Erzsébet királyné atyjának, Kotromanics István boszniai bánnak haldoklását ábrázolta a művész. A függönyös ágyon fekvő halálra vált főurat családja veszi körül; az egyik, ifjabb nő kesereg felette, az idősebb másik nő gyertyát tart kezében; két fia pedig szent Simeon teteméhez esedezik közbenjárásáért, a ki megjelen a haldokló ágyánál s kezével annak fejét érinti. A sarcophag itt is olyan alakú, mint az előbbi domborművön.

A sarcophag egyik keskeny oldalán (a szent lábai alatt) domborműben tengeri vihart látunk (XXIII. tábla), melyet egy ördögcsoport idéz elő. A vitorlás hajóról, mely már-már elsülyedni kezd, a hajósok minden málhát a tengerbe szórnak, csupán szent Simeon tetemét hagyják rajta, melyet a megjelenő szent próféta a kikötő felé segít. Úgy látszik ezen domborművel kezdődik a sarcophag kép-cyclusa; e tengeri viharral jelezte a mester a szent tetemnek messze keletről Zárába szállítását.

A sarcophag másik keskeny oldalán (a szentnek feje felől) Margitot, Durazzói Károly nejét örökítette meg (XXIII. tábla) azon jelenetben, a mint a szent Simeon ereklyéjének eltulajdonításából származott bűnét megbánja s a próféta testét visszahozza Zárába. Itt a sarcophag már lábakon áll, de alakja következetesen olyan, mint az előbbi két domborművön láttuk.

A most leírt két dombormű felett, a háromszögű orom-mezőben Nagy Lajos királyunk díszes czímerét alkalmazta a mester, mely az Aachenben levő czímerekhez (190. és 192. ábra) hasonló, azon különbséggel, hogy a csöbörsisak takarója jóval hosszabb és a heraldikailag jobbra döntött paizsnak hättereül szolgál. A mezőt dús lombozatok töltik ki és a czímer mellett jobbról és balról a király kezdőbetűi L(odovicus) R(ex) láthatók nyilt

koronák alatt. Figyelemre méltó, hogy a két czímer alakításában tapasztalható eltérések valószinűleg más-más ötvös kezére vallanak, mint ezt a körülményt alább egyes domborművekre nézve sem hallgatjuk el.

A fedél másik oldalán (XXIV. tábla) ismét három jelenetet ábrázolt a művész. Az első a hamis esküvő halálát tünteti elénk, a próféta koporsójánál. E jelenet tanui álmélkodnak az esemény fölött, melyet egyik előkelő férfiú magyaráz meg a többinek. — A másik domborkép a csoda végbementét jelenti: a koporsó előtt térdelő férfiú buzgón imádkozik szent Simeonhoz, mialatt — valószinűleg hálából általa rendelve — az ötvös lábat készít a sarcophaghoz s e jelenet felett a férfi neje csodálkozni látszik. — A harmadik kép a koporsó előtt végbemenő istenítéletet beszél el, a mint négy szerzetes az ötödiknek, a ki jobbjával a szentnek ballábát fogja, megbénult karjának láttára megrémül.

201. ábra.
A körtvélyesi ciborium.

A sarcophag előoldala lenyitható s ez is (194. ábra) domborképekkel ékes lemezekkel van bevonva. Szembeötlő azonban, hogy e képek lemezei magokon viselik az összetoldás félreismerhetlen nyomait, bizonyságul annak, hogy e domborművek eredetileg másféle elhelyezésben lehettek. Az első kép ördögüzési jelenetet ábrázol, a mint két férfi egy harmadikat visszatart, nehogy a belőle elszálló sátán magával ragadja. — A második kép kiegészítése az előbbinek: az ördögtől megszabadult egyén térden állva ad hálát szent Simeon ereklyéjénél, kinek közbenjárására vele ezen csoda történt. A harmadik domborművön egy gyermeknek a habokból való kimentését látjuk, s a negyediken a vizbefult fiút édesanyja a szentnek koporsójára fekteti s az életre kelve, térden állva hálát ad. Végül az ötödik képen prédikáló szerzetest látunk, a ki ezen hivatásában bűnt — talán eretnekséget — követett el s őt álmában szent Simeon kivont karddal megfenyegeti.

199. ábra. N. Múzeum.

200. ábra. Kassa.

Ha a most röviden ismertetett s hű másolatban bemutatott domborműveket egymással összehasonlítjuk, kitünik, hogy azok nem mind egy kéznek munkái s valószinűleg Milánói Ferencz ötvös több segéddel dolgozott azokon, sőt egyes képek még a régi koporsóról valók lehetnek, melyeket ő újból felhasznált.

Ezeken kívül a sarcophag belsejében, a tetem által részben elfödve, Dalmáczia védőszentjei és ismét Jézus bemutatása a templomban van domborműben megalkotva, az utóbbi jelenet újabb bizonyítékot képezvén arra, hogy egyes domborképek még az 1380 előtti időkből valók.

Erzsébet királynénak e nagybecsű sarcophag ezer márkájába került, mely összeg a mi mai pénzértékünk szerint több mint 20,000 forintnak felel meg.

Föl kell még említenünk, hogy ezen ötvösmű nem maradt reánk eredeti mivoltában, a mennyiben Benetto Libani nevű ötvös 1630-ban nemcsak megtisztította, hanem hosszában négy, szélességében három hüvelykkel meg is kurtította. Tőle valók a késő renaissance izlésű oszlopok (elől és hátul négy-négy), melyek fejezetei fölött szárnyas angyal mellszobrocskák vannak alkalmazva; valamint a sarcophag hátsó oldalának felső renaissance ízlésű bordure-jén a három kerek medaillon is, melyek közül a középső (épen a donatori feliratos mező felett, lásd a XXIV. táblát) a Madonnát ábrázolja karján a kis Jézussal.

Ezen sarcophag eredetije a zárai S. Simeone-egyház főoltára felett — mint fönnebb említettük — négy bronz angyal által tartva őriztetik. Méretei Meyer szerint: hossza 2·00, magassága 1·25, szélessége 0·80 méter.

202. ábra.
A felbári kehely.

A templom régi szerelvényei közül, melyekkel Nagy Lajos királyunk családja ezen egyházat gazdagította, maig fönmaradt egy aranyozott ezüst kehely, melyet a strucztollas, patkót tartó strucczal diszített sisakon kívül anjou-kori czímerek ékesítenek. Sajnos, hogy ezen ránk nézve nagybecsű tárgyat kiállításunkra nem engedték át. [1]

Hasonlóképen az Anjou-kori magyar czímer ékesíti a bécsi cs. és kir. udvari templom egy díszes — részben újított — zománczú aranyozott ezüst keresztjét, mely jelenleg a bécsi művészettörténeti múzeumban van közszemlére kitéve. [2]

[1] Ismertette Radisics Jenő az «Archaeologiai Értesítő» XV. köt. 48—50. lapján, képpel. A kehely a XVII. században át lőn alakítva; zománczai ma hiányzanak.

[2] Rajzát és leírását adta Karl Lind a «Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale» XIX. köt. 82—84. l. 1. ábra. Ezen keresztet sem kaphattuk meg ezredéves kiállításunkra.

Ugyancsak Anjou-kori czímer fordul elő a somorjai (Pozsonymegye) róm. kath. plebánia-templom XIV. századi ezüst keresztjén (pacificale), melyet 196. ábránkban mutatunk be. Talpa hat karélyból és ugyanannyi szögletből van alakítva, pereme nincsen s egyszerűn bordázott pártája nincsen áttörve. A talp mezőin falevél idomú mélyedés körül ponczolt alapon lombékítés látható; az erőteljes nodus hat levélalaku kiszökő rotulusa czímereket tartalmaz, még pedig az Anjou-kori magyar czímer kétszer, és egy megfejtetlen családi czímer (a hasított paizs jobb mezejében apró keresztes csíkkal átszelt liliomok, a bal mezőben hosszú kereszt karjai között körbe foglalt apró keresztecskével) háromszor fordul rajta elő; a hatodik rotulusban a bold. Szűz térdképe, jobbján a kis Jézussal látható, megaranyozva. A nodus feletti hatszögű szár-részlet alighanem a nodus alá tartozik s rajta női mellkép s négy levéltől körülvett virágszirom váltakoznak háromszor. A hatszögű kis sima szárból emelkedik ki a hármas karélyokban végződő kereszt; előlapja csuklyóba jár, felnyitható az ereklyék behelyezése végett. A deszkát utánzó módon bekarczolt kereszten Krisztus jól modellirozott alakja függ, három szöggel odaerősítve, jobbra hajtott feje fölött bekarczolt mondatszalagon a szokásos I·N·R·I felirat olvasható. A kereszt három karélyidomú végén a négy evangélista jelvénye van bekarczolva ügyes kézre valló ízléssel, fent a sas, mondatszalagján IOHANNES, Krisztus jobbján a szárnyas tinó ⁜ LVCKVS (így), balján a szárnyas oroszlán ⁜ S ⁜ MARKVS, lábai alatt az angyal ⁜ S ⁜ MATHEIS feliratú mondatszalagokkal. A kereszt legfelső izületének oldalára két meghajlított legallyazott ágat illesztett az ötvös s ezen ágakra kis polczon szűz Mária és sz. János evangélista szobrocskáit helyezte, mintegy a kálváriajelenet kiegészítéséül. Mindkét szobor csinosan van modellirozva.

A kereszt sima hátlapjára ezen későbbi (XVIII. századi) feliratot vésték be: OPPIDI SANCTÆ MARIÆ vagyis Sz. Mária városáé. Tudvalevőleg a Somorja név a »Sa. Maria«-ból keletkezett. A kereszt magassága 0·285, talpának átmérője 0·112, a keresztkarok hossza 0·148 méter. Mindössze a noduson van az aranyozásnak némi nyoma s a rotulusok közül csupán a bold. Szüzet ábrázoló aranyos, valamint a talp pártáján is van némi aranyozás. Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a talp belsejébe középkori bélyeg van benyomva, a mi a ritkaságok közé tartozik.

203. ábra. A teplai keresztelő medencze.

Következő (197.) ábránkon egy, arányaira nézve igen csinos ezüst ereklyetartó keresztet mutatunk be, melyet az érsekujvári szentferencziek zárdája állított ki. Talpa négy karélyból és két csúcsos levélidomból van szerkesztve; megrongált sima pereme fölött áttört mívű párta vonul végig. Talpának egészen sima karélyai karcsú hatszögű szárba mennek át; e fölött négyszögű ernyő, vésűzött megfordított csonka gulaalakú tagozaton támfalakkal, tornyocskákkal és vízhányó apró szörnyállatokkal diszített, négy ormán áttört toronyszerű épület emelkedik, minden ormán keresztvirággal, oldalain pedig ikerablak fölött kerek ablakkal áttörve, mely utóbbi halhólyag idommal van kitöltve.

A vésűzött csonka torony tetőfalán négyszögű ernyő van kifeszítve s ebből emelkedik ki a kereszt, mely négy végén hármas karélyalakú, oldalán pedig négy karélyú rosettekből áttört pártával van diszítve.

A kereszt előlapján maiuscula-betűkkel e felirat olvasható ✠ HIC · IACET · LIGNVM — VERE RVSCIS (így) azaz: itt van a szent kereszt fa-ereklyéje elhelyezve. A karélyokat hat szirmú kis rosettek töltik ki. — A gránátokkal ékített végű aranyozott kis kereszt, a rajta levő feszülettel később illesztetett reá s ez ma a felirat egy részét is befedi.

A hátlapon (melyet a mi ábránk feltüntet) a kereszt végein négykarélyú medaillonban az evangélisták domborművű jelvényeit alkalmazta az ötvös; fent a sas, a nézőtől balra a szárnyas tinó, jobbra a szárnyas oroszlán, alul pedig az angyal látható. A kereszt középső mezőjében kristály alatt van az ereklye s körülötte nyolcz igazgyöngyszem képezi az ékítést és mindez egy erőteljesebb keresztalakú keretbe van foglalva, melyet hármas sugarak vesznek körül. Az ereklye fölött és alatt elosztva AVE (üdvözlégy) olvasható, kétoldalt pedig lombozat van bevésve.

Minden jel arra mutat, hogy eredetileg a kereszt most leírt oldala volt az előlapja, s utóbb reá illesztetvén túllapjára a feszület, az ereklyés oldal háttérbe szorult.

Ezen csinos ötvösmű három korszakból való; talpa a XV. századból, aranyozott felső része a XIV. század elejéről, a kis feszület a XVI. század derekáról származik. Magassága 0·343, melyből a kereszt felső részére 0·166 esik, a keresztkarok hossza 9·147 méter.

SZENTGYÖRGYI ÉS BAZINI GYÖRGY GRÓF († 1467) SÍREMLÉKE.

Magas dombormű vörös márványból. Eredetije a szentgyörgyi (Pozsonymegye) r. k. plébánia-templomban.

SZAPOLYAI IMRE NÁDOR († 1487) SÍREMLÉKE.

Magas dombormű vörös márványból. Eredetije hajdan Szepeshelyen a székesegyházban állott; jelenleg ugyanott a Szapolyai-kápolna· szentélyében van elhelyezve.

HIC·IACET·ILLVSTRIS·
AC·EXCELLENS·D·DIVS·EMERIC
COMES·PERP·SEP
REGNI·PANNONIE·QVI·OBIIT·M·CCCLXXXVII

A XIV. századi hazai ötvösművészetnek valóságos remeke lehetett az iglói róm. kath. plebánia-templom ereklyetartó keresztje (XXV. tábla), mely aranyozott ezüstből, áttetsző zománczos (émail translucide) képekkel ékesítve, párját ritkító mesteri alkotásnak mondható ma is, a mikor zománczképei jobbára megrongálva, kipattogva nem pompáznak oly fényben, mint valaha pompázhattak.

Talpa nyolcz czikkelyből áll, melyek felváltva szögletesek és tompított levélalakúak, pereme keskeny és sima, pártája áttört fogazott mustrájú. A talp mezői közül négyet domborműben női fej ékesít, melyet fodros négy levél vesz körül, a többi négy mezőben — amazokkal felváltva — külön lemezen készült áttetsző zománczképek voltak, de a zománczszinek lepattogtak s ma csak a laposan kivésűzött reliefek vannak meg részben aranyozva a következő sorban: 1. a sírjából kilépő Üdvözítő; 2. az oszlophoz kötött Krisztus, mellette ostorral és vesszővel; 3. szemben térdelő nymbussal körített fejű imádkozó nő (sz. Helena), vele szemben térdelő koronás férfi (Nagy Konstantin császár), szintén imádkozva; 4. a megvesszőzött Jézus övig ruhátlanul.

204. ábra. A sztrázsai bronz keresztelő medencze.

A szár töve, a talp felett nyolczszögű házikót ábrázol, mindegyik oldalán fialák között, a csúcsívek alatt hajdan zománczos álló alakok voltak, melyeknek még az ezüst lapból kivésüzött test idomuk kivehető, de a zománcznak már se híre se hamva. A nodus alatt és felett négy lapú szárrészlet foglal helyet, az alsón egyszerű, a felsőn ketté osztott bekarczolt ablakokkal. Maga a nodus négyszögű vánkos idomú, sarkai felett és alatt domborműves levél ékeskedik. A négy karélyú kiálló rotulusokon IHSVS felirat van (a két utolsó betű egy rotuluson van) domború betűkkel.

A kereszt előlapja mind a négy végén csuklóba jár, felnyitható az ereklyék számára. A külön lemezen készült zománczképek, melyeket vésett aljú zománczos (émail champlévé) lombozatok körítenek, dús lombékesség között épen oly modorban készültek, mint a talpra levők, t. i. áttetsző zománczczal (émail translucide) borított lapon domborműben kivésűzve. A Megváltó megfeszített szobra jobbján a bold. Szűz, balján szent János evangélista, fent nymbussal környezett alacsony tiarás pápa, alant koronázott fejű szent nő (Sz. Helena?), baljában zárt könyvvel. A zománcz legnagyobb része ezen képekről is lepattogott, csupán az arczok, kezek és lábak vannak megaranyozva. A Megváltó három szöggel van felfeszítve, tövískoronával lehajtott fején, lezárt szemekkel, térdig lóggó ágyéktakaróval (az egész alak aranyozott), kivésűzött lombozatok között s a mondatszalagon INRI felirattal. Megjegyzendő, hogy a felső és alsó zománczos kép lemeze négy karélyú, a két oldalt alkalmazott, a feszület miatt, Krisztus karjai felé meg van csonkítva.

A kereszt mustrázott hátlapján a négy evangélista jelvénye ékesíti a végeket, négykarélyú külön lemezen áttetsző zománczczal borítva, melynek szineiből a zöld, kék és viola itt-ott mutatónak fenmaradt. A középkori üvegfestményekhez lehettek hasonlók a pompás zománczképek: fent térdelő angyal, kezei között mondatszalagon S MATTEVS, alant szárnyas oroszlán S MARCVS, balkézfelől szárnyas tinó LVCAS, jobbról a sas S IOHANNES feliratú mondatszalaggal. Ezen jelvényeknél is a fejek, kezek, lábak, nymbus és a szárnyak egy része aranyozott, a többi ezüst színben hagyva, zománczczal volt fedve. A kereszt közepén hátul ma egy sima kerek lemezzel zárt ereklyetartó capsula van, melynek helyén eredetileg valószinűleg fényesen zománczozott részlet lehetett. A kereszt oldalain erőteljes bordázattal két szalag vonul végig.

Két betűnek (Mária alakjánál a csuklón N, Jánosénál C) jelentését mindeddig megfejteni nem sikerült. A felső csuklón körte alakú gomb van. A fényes ékítésű ötvösműnek a zománczképek előidézte polychrom hatását azzal is emelte a művész, hogy — mint az alakoknál már megemlítettem — csak egyes részleteket aranyozott meg, a többit (a házikó fedele, a szárrészletek oldalain az ablakok, a nodus kiálló négy rotulusának mezeje) ezüst színben hagyta. Magassága 0·14—0·162, a keresztkaroké 0·21 méter. Talpába középkori betűkkel bekarczolva nova villa iglo olvasható.[1]

A XIV-ik századi hazai ötvösművészetnek egy igen érdekes emlékét őrzi a nyitrai székesegyház, az evangelisteriumot, vagyis egy aranyozott vert ezüsttel bevont táblájú evangéliumos könyvet (XXV. tábla), mely-

[1] Pulszky Károly és Radisics Jenő: Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon. I. köt. 61—62. lap, képes táblával.

nek erősen kiszökellő, csavart idomú, dróttal beszegett keretén pontozott és vonalas párta közé szorítva négylevelű rosettekből alkotott diszítés fut végig, közbe igtatott apró ötszirmú virágokkal. A négy sarkon külön lemezen négykarélyú ékítmények vannak alkalmazva, melyek közül a felső kettő filigrán-zománczos virágindákkal van kitöltve. A zománczok: sötétkék alapon háromszirmú apró vörös virágok. Alant a négykarélyú diszítmények közül a jobbkézfelől eső a keretből kiveszett, a baloldali részben megvan s egy czímerpaizsot ábrázol, jobbra ágaskodó oroszlánnal, előtte négyszirmú virággal. A czímerpaizsot — a karélyokban — lombozat vette körül, ez most részben hiányzik mellőle.

Hasonlóképen reá applikálva találjuk az evangélisták öntött jelvényeit, melyek közül a sas (felülről) leveszett; az angyal és szárnyas oroszlán oldalt, a szárnyas tinó alant még megvannak.

A tábla közepére aranyozatlan ezüst kettős keresztet illesztettek nyilván később, melybe a szent kereszt ereklyéjéből foglaltatik az áttört lemezen jól kivehető darab. Felette a feszület szintén későbbi eredetű, míg az alatta levő zömök pillérszerű talapzaton Krisztustól jobbra Szűz Mária, balra szent János apostol alakja áll magas domborműben. Ezen plastikai művek az evangelisteriummal egykorúak. Szent János feje felett (a feszület baloldalán) a nap jelképe látható tizenhat sugarával, csipkézett égitest alakjában.

Az ereklyét tartalmazó kettős kereszt és a két álló alak mezítelen testrészein kívül — melyek ezüst szinben hagyattak — az egész meg van aranyozva.

Méretei: magassága 0·25, szélessége 0·176 méter.[1]

Bennünket ezen ötvösművön különösen a két filigrán-zománczos virágokkal kitöltött négykarélyú ékítmény érdekel, mert eddigi műtörténeti vizsgálódásaink szerint ezen a XIV. századi ötvösmunkán fordul elő legelőször a filigrán-zománcz, mely a következő században hazánkban mint kedvelt és különös jeleggel bíró ékítési mód egyházi szerelvényeink közül különösen a kelyheken jön elő gazdag változatban, jobbára a növényvilág stilizált és jellegzetes mintáinak mesteri compositióit használva föl a diszítés főmotivuma gyanánt.

205. ábra. A kethelyi oltárkö. Győr.

Nemcsak a magyar, de külföldi szakférfiak is egyetértenek abban, hogy a filigrán-zománcz magyar diszítési mód a középkorban. Minden jel arra mutat, hogy szorosabb meghatározásában Erdély volt e technika bölcsője, honnét művészetté fejlesztett gyakorlata elterjedt Felső-Magyarország ötvösműhelyeibe.

Erdélyi mesterműnek tartjuk azon elsőrangú ötvösmunkát is, melyen a filigrán-zománcz dús alkalmazását találjuk, értjük szent László király fejereklyetartó hermáját (XXVI. tábla), melynek tüzetesebb történeti és archaeologiai ismertetését a következőkben adjuk.

Szent László királyunk az általa alapított váradi székesegyházban temettetett el. Itt történt — szentté avattatása előtt — 1192-ben tetemeinek ünnepélyes felvétele (elevatio corporis) a sírból. Középkori szokás szerint a szent király főbb testrészeit, minők a fej és karok, külön ereklyetartókba foglalták s ezekben kitették az oltárra a hívek tisztelete tárgyául.

Zsigmond királynak 1406-ban sz. Lukács evangélista napján (október 19.) Váradon kiadott okleveléből értesülünk, hogy néhány év előtt véletlen eset következtében a székesegyház sekrestyéjében támadt tűz mindent egészen elhamvasztott, megolvasztotta még szent László fejereklyetartóját is, de magát az ereklyét csodálatos módon megkímélte a dühöngő elem.[2] Ezen történeti adatból látható, hogy sz. László fejereklyetartója (néhány évvel) 1406 előtt elpusztult s ennek helyébe készült azon nagybecsű mellszobor alakú ötvösmű, mely közel öt évszázad viszontagságait túlélve maig fenmaradt.

[1] Leírása és rajza (X. tábla) megjelent az Archaeologiai Értesítő Új folyam VII. köt. 127. lapján; továbbá igen sikerült reproductiója Pulszky Károly és Radisics Jenő id. műve 41—42. lapjain adott rövid leírásához.

[2] Fejér, Codex Diplom. T. X. vol. IV. 522—523. lap. Méltatva Ipolyi-nál, Magyar Ereklyék. (Arch. Közlemények, III. köt. 72—99. lap).

A dús hajzatú király filigrán-zománczczal mustrázott öltönyben ábrázoltatik, mely alul áttört mívű, hármas levelű rosettekből képezett vastag sodronynyal szegélyzett párta felett, filigrán-zománczos szegélylyel ékes és 17 hosszúkás hegyes végű nagyobb és 34 kisebb háromszögletes mezőből áll. A nagyobb mezők csipkeszerűn hajlított, filigránnal beszegett reszelős felületű ezüst lemezekkel vannak kitöltve, melyeket eredetileg ötágú arany-csillagocskákkal beszórt kék zománcz fedett, de a zománczból kevés maradt fönn hírmondó gyanánt. A kisebb mezőket, melyek a most említett hosszabb mezők alsó és felső közeit képezik, hármas szirmú filigrános zöld virágocskák töltik ki s a 34 mezőből ma öt hiányzik.

E díszes szegély felett, a király fényes mustrájú ruhája a középkori ú. n. *pallia scutata* mintájára van 81, jobbára dülény- és háromszögalakú, a vállakon pedig nyilcsúcs idomú mezőkre osztva erőteljes keretelésben. Itt is a mezőket filigrán-zománczos külön lemezek töltik ki, melyek csipkézettek és filigránnal kereteltek. Az alap-színt, a régi bibort jelentő szederjes zománcz képezi, ötágú aranycsillagokkal beszórva. A szintén csipkés, négy szirmú kék virág négy porodája sötétzöld, bibéje sötétsárga zománczból van megalkotva és aranypontokkal behintve, de ezekből — valamint az ötágú aranycsillagokból is — kevés maradt meg; sőt a zománcz is igen sok helyen foltonkint ki van pattogva.

Kivételt csupán a király mellén középett levő dülény képez, mely nem csipkézett, nem filigrános és nem virággal, hanem czímerrel ékített külön lemezzel van kitöltve. Ez vésett aljú zománcz (*émail champlévé*) — s mint ez a korona ágai és a két bárd felett levő maradványból constatálható — sötétzöld mezőben három czímert ábrázol: a középső nagyobb, vörös zománczos mezőben négy aranyos pólyát látunk benne úgy, hogy fent pólyával kezdődik a paizs, mely felett három nagyobb és két kisebb ágú nyilt korona ékeskedik, abroncsán három sárga nagyobb és nyolcz zöld zománczczal jelzett kisebb kővel. A paizs mögött keresztbe téve sz. László király jellemző csatabárdja látható, mellette pedig jobbra és balra két egyforma czímerpaizs: vörös mezőben zöld halmon arany kettős kereszt van alkalmazva. Az egész dülényalakú mező arany pettyei a lemezzel egy darabból valók, míg a többi mezőkön — mint már említettük — az ötágú csillagok és pettyek külön készültek s így applikáltattak a zománczfelületre.

A király nyaka köré ezüst színben hagyott külön lemezből alkotott s elől a szakáll alatt meglapított gyürű van illesztve, mely alighanem későbbi keletű.

Maga a fej nemes, előkelő tartású; a király arczvonásai nem conventionalisak, hanem egyéniségre vallanak. Aránylag keskeny homlokán a szemöldök redőkbe felvonva, erős hajlású orra, kiálló arczcsontjai, tágra nyilt szemei és félig nyitott ajka kétségtelenné teszik, hogy a mester ez arczkifejezéssel a szent királyt nem nyugalmas helyzetben, hanem valamely fontos ténykedésében kívánta ábrázolni. Középett ketté osztott dús hajzata elől visszafésült fodorban veszi körül férfias arczát, a füleket is teljesen eltakarva. Hasonlóképen a ketté fésült hosszú szakállnak és a bajusznak a hajéhoz hasonlón gondosan rendezett szálai a művész stilizáló vésője alól typikusan kerültek ki, a bajusz végei három-három csigaalakú fürtben végződvén. A haj fodra a nyakszirt körül vonul, befogván a négy fodrú hullámba szedett egész hajzatot. — Az arcz, nyak, hajzat, bajusz és szakáll aranyozott; a szemgolyókon és az ajkakon a vélt hideg zománcz, mint erről a műtárgy leírói emlékeztek, nem létezik.

A fej felső részéről az eredeti, kiegészítő hajjal borított részlet hiányzik s ma sima lemez pótolja helyét.

A király fejét ékesítő aranyozott ezüst korona részben újabb keletű. Felirata és a bekarczolt czímer tanusága szerint IN HONOREM S · LADISLAI REGIS · HVNG: DEMETRIVS NAPRAGI EPPVS ET CANCELL TRANSYL: RENOVAVIT PRAGAE ANNO M · D · C (szent László Magyarország királya tiszteletére NAPRAGI DEMETER erdélyi püspök és kanczellár újíttatta meg Prágában 1600. évben). A régi korona-részletekből csak a kisebb liliomos ágak maradtak fönn; a többi a cseh kövekkel együtt prágai munka.

Külön, habár csak röviden meg kell emlékeznünk a tulajdonképeni ereklyetartó tokról, melybe a szent király koponyája foglalva van, bár ezt az ereklye miatt nem engedték át egyik kiállításra sem. Az ezüstből készült tok — állkapocs nélkül a koponya idomát követve — három darabból készült. Felső része domborított kereszt idomú pántot ábrázol, aranyozott szélekkel; közepén kerek medaillonban a Megváltót trónon ülve, jobbjával áldva, baljában nyitott könyvet tartva tünteti elénk. A pánt keresztkarjaiba az evangélisták jelvényei vannak jellemző módon kivésűzve. Nevezetesen az evangélisták szárnyas ülő alakjainak nymbusos fejét jelvényeikről kölcsönözte a művész, fönt oroszlán fővel, S MARCVS feliratú mondat-szalaggal sz. Márk, alant sas fővel S IOHANNES felirattal sz. János, a Megváltó jobbján angyalfővel S MATEVS felirással sz. Máté, balján pedig tinó fejjel S LVCAS feliratú mondat-szalagot tartva sz. Lukács van ábrázolva. A pántok végei csuklóba járnak; a tok hosszúdad keretelése és a pántok karjainak szögletei nyitottak, s a benne foglalt koponyát látni engedik. A tok oldala sima, a koponya felső része körül szalagon tiz aranyozott eperszemmel van ékítve; alsó része külön ezüst lemezből készült, két lehajlítható fogóval van ellátva, melylyel kézbe véve, a híveknek csókolásra nyujtható. A tokon át sodrott vörös selyem vastag

zsinór van húzva s fedeles ezüst kerek capsulába nyomott pecséttel lezárva. Ez akkor történt, mikor Simor János győri püspök — a koronán bekarczolt felirat tanusága szerint — Hauszer által 1850-ben július hó 24-ikén az egészet megújíttatta. Ekkor történhetett a zománcz szineknek olajos mázzal való bekenése, a minek következtében a szinek elhomályosodtak.[1]

Az egész mellszobor méretei: magassága 0·645, talpazatánál átmérője 0·75—0·97 méter. Az ereklyetartó tok hossza 0·195, legnagyobb szélessége 0·106 méter.

Ezen ismertetés keretét túllépné annak beható fejtegetése, hogy ereklyetartónk mikor és minő mester által készült. Itt csupán annak egyszerű fölemlítésére szorítkozunk, hogy ezen ritka becsű ötvösművet még a XIV. század végén hazánkban alkotta — s e következtetésünkben aligha csalatkozunk — a kolozsvári hírneves ötvösiskola két előkelő művésze, Miklós festő fiai KOLOSVÁRI MÁRTON és GYÖRGY, ugyanazok, a kik 1370-ben Demeter váradi püspök megbízásából az ottani székesegyház elé sz. István, sz. Imre és sz. László álló szobrait, majd 1390-ben sz. László királyunk lovas szobrát készítették. Sajnálnunk lehet, hogy e szobrok a török háborús idők viszontagságai alatt elpusztultak, ágyúkat öntetett belőlük a kereszténység ellensége. Megmaradt azonban szerencsénkre tőlük Prágában a sz. Vid temploma mellett sz. György vitéz lovas szobra, melyet IV. Károly cseh király e két kiváló mester által öntetett érczbe.

206. ábra. A kassai dóm miseruhája XIV. századi szövetből.

A mi a váradi sz. László ereklyetartó mellszobor további viszontagságait illeti, fölemlítendőnek véljük, hogy a XVI. század derekán túl Váradon nyoma veszett ezen, a nemzet által féltve őrizett s kiváló tiszteletben tartott ereklyének s minden arra mutat, hogy a váradi székesegyház kincseivel együtt, a káptalan beleegyezése nélkül, sőt akarata ellenére idegen kezekre, az ecsedi várba került. Ezután jutott Napragi Demeter erdélyi püspök birtokába, a ki elűzetvén főpapi székéből, vele vitte azt Győrbe s halála után ott maradt a székesegyház kincsei között. Azóta a váradi püspökök és káptalan ismételten tettek lépéseket a szent ereklye visszaszerzésére, de mindössze csak annyi eredménynyel, hogy 1775-ben a koponya-csontból egy kis darabot nyerhettek a váradiak. A díszes ereklyetartóban levő koponya tovább is Győrött maradt s jelenleg is ott őriztetik a székesegyházhoz épített Hédervári-féle kápolna oltára felett. Fönnebb adott 198. ábránk az ereklyetartó mellszobrát, a nyakába függesztett XV. századi ezüst kürttel mutatja be, a hogy a körmenet alkalmával sz. László ünnepén körülhordozzák s az egész ünnep nyolczada (octava) alatt a hívek kegyelete tárgyául a székesegyházban közszemlére kiteszik.

A XIV. századból reánk maradt egyházi edények közül néhány kelyhet mutatunk itt be, melyek e korszakra nézve jellemző alakúak. A 199. ábra a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből kiállított aranyozott ezüst kelyhet tünteti elénk, melynek sima peremű kerek talpát öt stilizált liliom ékesíti domborműben, hengeralakú szárából nyolcz gerezdű nyomott almácskához hasonlító nodus szökik ki, míg tölcsérded kupája egészen sima. Magassága 0·153, talpának átmérője 0·117, kupájáé 0·098 méter. A másik kehely (200. ábra) szintén kerek talppal bír, mely áttört párta felett emelkedik s rajta hat domborműves medaillon képezi a diszítést borostyán indák között. A hengeralakú száron fent: AVE MARI, alul pedig GRACIAE alakban az angyali üdvözlet kezdő szavai olvashatók, a kiálló rotulusokon ✠ IESVS nevének betűi foglaltatnak. A kupa tölcsérded alakú. Ezen aranyozott ezüstből készült 0·076 m. magas és 0·103 átmérőjű kehely Nagy-Ladnán találtatott s jelenleg a kassai székesegyház kincsei között őriztetik. — A harmadik kehely (202. ábra) a felbári (Pozsonymegye) róm. kath. templom régi

[1] Ezen nevezetes emlékünket érdeme szerint legelőször Ipolyi Arnold méltatta, id. értekezésében (Arch. Közlemények III. köt. 72—99. lap.) Lippert József felvétele után kőrajzban adva a mellszobor és ereklyetartó ezüst tok képét. Tollrajzát leírás kiséretében »A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma« czímű munkában (II. Terem, 3. szekrény, 15. Go. szám alatt 42, 44—46. lapokon) találjuk közölve. Fényképi fölvétel után kiadta Pulszky Károly és Radisics Jenő »Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon« czímű díszkiadványban, I. köt. 63—64. lap, fényvésetű táblán, csakhogy a mellszobor arczát — nem érthetni miért? — vörösbarnára szinezve adták vissza. A mi táblánk nyujtja először chormo-képét e nevezetes ötvösműnek, természetesen fényképi felvétel alapján, lehető hűséggel.

PÁSZTORBOT.

Aranyozott ezüstből, ékkövekkel és gyöngyökkel ékesítve. Görbületében a Patrona Hungariae alakjával. A XVI. század elején készült ezen ötvösmű Kutassi János esztergomi érsek tulajdona volt. Az esztergomi főegyház kincstárában őriztetik.

[illegible]

Ezüstből részben aranyozva [illegible] sz. Márton lovasszobrocskájával, [illegible] eredetileg a Patrona Hungariae [illegible] Nodusa felett hat fülkében az [illegible] szobrocskái láthatók. 1600-ban a[illegible] ezen XV. századi ötvösművet. A [illegible] k. székesegyház tulajdon[illegible]

PÁSZTORBOT

Aranyozott ezüstbol, ékkövekkel es gyön-gyökkel ékesítve. Görbületében a Patrona Hungariae alakjával A XVI. század elején készült ezen ötvösmű Kutassi János esztergomi érsek tulajdona volt. Az esztergomi

szerelvényei közül való. Talpa hatkarélyú, pereme nincs, áttört pártája keskeny csúcsívekből van szerkesztve; talpmezőiben egészen egyszerű mértani mű, a karélyok találkozásánál stilizált liliomok (fleurs de lis) vannak körvonalakkal bevésve. A szár tölcsérded alakban emelkedik ki a talpból s a kis méretű pomellum alatt és felett hengeridomú, domborveretű csúcsíves lombozattal ékítve. Nodusának ékítésében a halhólyag jellegzetes, a kiálló öt dülényalakú rotuluson keresztes nymbussal körített áldó kéz * I * N * R * I betűk olvashatók doborműben megalkotva. Kupája tölcsérded alakú és sima; magassága 0·171, talpának átmérője 0·12, kupájáé 0·095 méter. Az aranyozott ezüst kehely fenekébe alul B betű van bekarczolva, nyilván a tulajdonos község (Bár) nevének kezdőbetűje. — Ugyanezen templomnak van egy másik aranyozott ezüst kelyhe is, de ez már nem maradt reánk eredeti mivoltában. Talpa hat karélyú, sima peremmel és egyszerű pártája nincsen áttörve, ellenben hengerded idomú szára erőteljes dombor-művű lombozattal van áttörve. Nodusa alul-felül hat levélből van szerkesztve úgy, hogy a felsők bevésett ékítménynyel diszítvék, az alsók pedig simák. A nodusból kiszökő hat dülényalakú rotuluson, a külön lemezkék betűi * S ** M ** A ** R ** I ** A * (S. Maria) ép úgy későbbi eredetűek, mint a megújítottnak látszó tölcsérded alakú kupa is bekarczolt eme feliratával: CALIX § S § STEHAIII § III POR § «Calix S. Stephani in Por». Aranyozott ezüstből van készítve; magassága 0·215, talpának átmérője 0·124, kupájáé 0·10 méter.

Ezen kelyheknél sokkal művészibb kivitelű a körtvélyesi (Szepesmegye) róm. kath. plebánia-templom ciboriuma (201. ábra), mely aranyozott rézből készült ugyan, de a belé vésett mesteri képek miatt egyike a legérdekesebb XIV. századi ötvösműveknek.

Talpa négy karély és négy szöglet váltakozásából áll és ép úgy sima, mint hatszögű szára, melyet tövénél és a nodus felett erőteljesen bordázott gyürűk vesznek körül. Hatszögű, élbe futó nodusából hat dülényalakú rotulus szökik ki, melyek közül négyben vörös foliás üveg, egyben tükördarabka van foglalva, egy pedig üres.

A mily egyszerű a talp és szár, ép oly dúsan ékített a ciborium felső része, mely a consecrált ostya tartására szolgál. Alakja hatszögű, mindegyik lapján művészi módon bekarczolt jelenetet látunk Krisztus életéből: 1. Az angyali üdvözlet. Szűz Mária állva, szemben fogadja Gábor arkangyalt, a ki mondatszalagot tart kezében, a Szűz felé a Szentlélek galamb képében repül, a Fiúisten megtestesülésének mozzanatát jelentve. A két alak közötti edénykében az ártatlanság liliomа látható. — 2. Krisztus imája az olajfák hegyén. A Megváltó fák között térden állva buzgón imádkozik, mialatt az égből az Úristen áldó keze nyúlik ki feje felett. — 3. Judás csókkal árulja el mesterét, s ezen jelet várva a katona, megragadni készül Jézust. — 4. Krisztus Pilátus előtt, a ki trónon ülve, baljában jogart tartva hallgatja ki az eléje hurczolt Jézust. A harmadik alak a Megváltó mögött nem katona, hanem poroszló, oldalán pallossal, kezében vesszőt vagy nádat tartva. — 5. Krisztus megostoroztatása: oszlophoz kötve az övig lemezítelenített Jézust két poroszló vesszőzi. — 6. Krisztus halála a kereszten, jobbján a bold. Szűz, balján a sz. János apostol kétségbeesett alakjával.

207. ábra. Miseruha. Kassa.

A ciborium hatoldalú gulát ábrázoló fedelén hasonlóképen bekarczolva a négy evangélista ülő alakjai és az apostolok fejedelmeinek (Principes Apostolorum) sz. Péternek és sz. Pálnak képét látjuk olykép csoportosítva, hogy az evangélisták jelvényei közül kettő-kettő és az apostolok is egymással szemben ábrázolvák. A fedél ormát későbbi kereszt ékíti, rajta a Megváltó ezüstből készített alakjával.[1]

A ciborium magassága 0·385, talpának átmérője 0·11—0·127, kupájáé 0·09 méter.

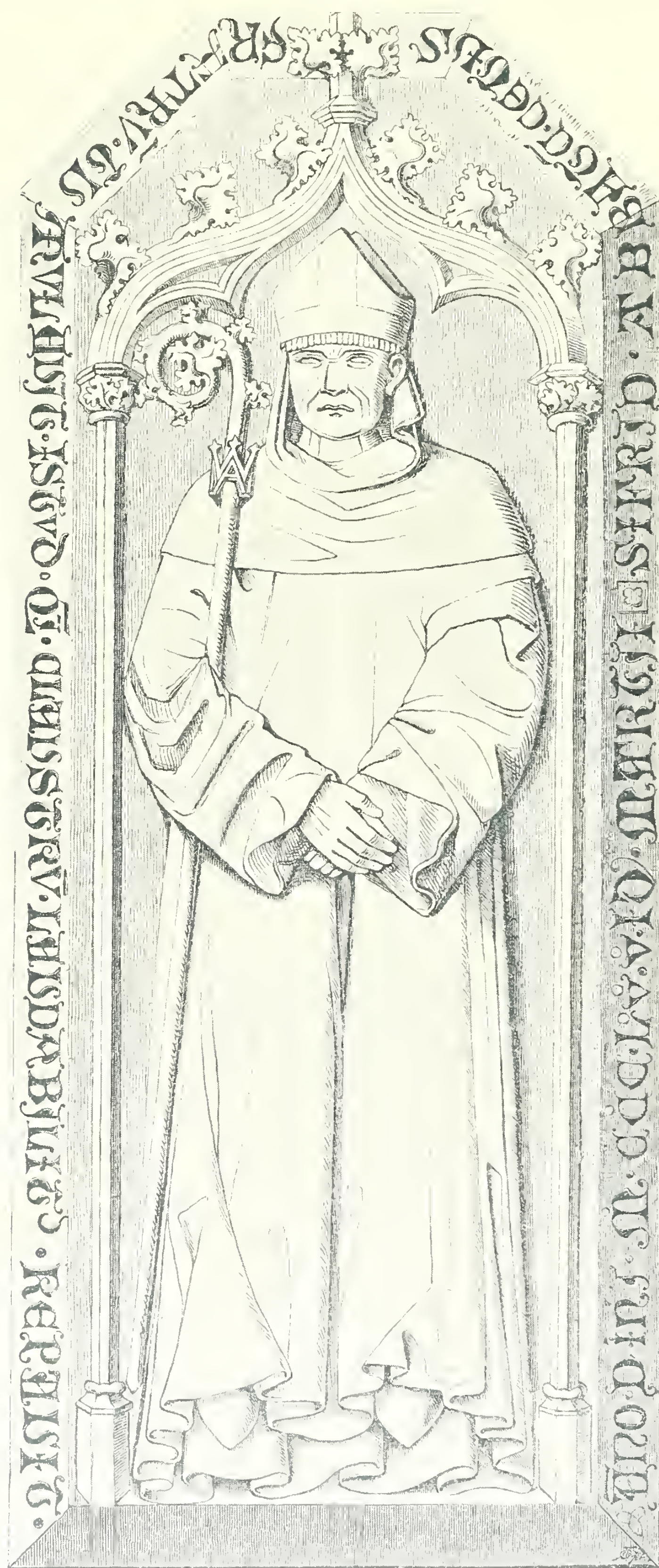
A bekarczolt képek kompositiója igen ügyes mester vésűjére vall, a ki az élénkségig mozgékony kevés alakkal felvett tárgyait érthetően tudja elbeszélni.

Térjünk most át középkori egyházi szerelvényeink azon érdekes csoportjára, mely — ámbár nem készült nemes érczből — jobbára hazai ötvöseink kezeiből került ki, értjük a keresztelő medenczéket és harangokat.

[1] Heliogravure-ben adja képét Pulszky Károly és Radisics Jenő: «Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon II. köt. 1—2. lap. A hat kép tollrajzát lásd: A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma (II. terem, III. szekrény 87. G számmal jelölve) 32—33. lap.

A bronz keresztelő medenczék sorozatából 203. ábránk a teplai (Liptómegye) róm. kath. plebánia-templom érdekes példányát mutatja be, melynek typikus alakjához több hasonló emlék maradt reánk.

A kehely alakú termetes (0·89 m. magas) edény bronzból van öntve, 0·51 m. átmérővel bíró talpa kerek; körökkel diszített pereme fölött csinos lombékítés fut körül és egymás felett még öt sorban mondatszalagszerűn maiuskulákkal e feliratot olvassuk: ✠ ITE · INOBBEM (így!) VNIVEBSVM — ET PREDICATE · DICENTES · —QVI · CREDIDERIT · ET BAPTIZATVS · —HVERIT § SALVVS § ERIT § IN NOMINE — · PATRIS § ET HILII § ET SPIRITWS SANCTI, azaz: «ite in orbem universum et praedicate dicentes, qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit, in nomine patris et filii et spiritus sancti» magyarul: «menjetek az egész világra és hirdessétek mondván: a ki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül, az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében».

208. ábra. Sifrid apát († 1565) siremléke. Pannonhalma.

Nodusán a talpához hasonló lombozat fut körül vonalok közé foglalva, felette pedig körben az egyenkarú kereszt és nyolcz szirmú rosette nyolczszor váltakozik.

Kupájának átmérője 0·605 méter; ez külön van öntve és leemelhető a szintén külön öntött alsó részről. Diszítését a lombozat és két sor írás felváltva képezi. Itt a betűk kissé szétszórva ornamentszerűleg vannak alkalmazva, míg a medencze talpán írásszerű hatással bírnak a betűk. A felirat a keresztelési formulát tartalmazza: ✠ IN NOMINE ✠ PATRIS ✠ ET HILII — ✠ ET SPIRITVS ✠ SANCTI ✠ AMEN; magyarul: az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében Amen.

Kissé repedt kupájának peremén két fül van (itt mérve a medencze átmérője 0·935 m.), mely arra szolgált, hogy beleillesztett vasrúddal könnyen leemelhessék a felső részt.

Aránylag kitünő karban maradt reánk ezen emlék, melyet gyönyörű szép zöldesbarna patina fed. A betűkhöz külön mintákat használt a mester s itt-ott az R betűt felcserélte a B betűvel s az S betűket következetesen fordítva alkalmazta.

Következő (204.) ábránk alakra nézve hasonló, silhouettjét tekintve azonban sokkal finomabb alkotású bronz medenczét tüntet elénk, melyet a sztrázsai (Szepesmegye) róm. kath. plebánia-templom engedett át kiállításunkra.

Talpa (0·56 m. átmérővel) ennek is kerek, lehajló sima peremmel; rajta lombozattal ékített szalag fut körül, fölebb pedig nyolcz — többé-kevésbbé elmosódott — kerek medaillon-képet látunk, melyek közül négyen a mondatszalagot tartó szárnyas angyalt némileg még fel lehet ismerni, míg a többi négy el van mosódva, de a maradványból annyi constatálható, hogy nem az evangélisták jelvényei voltak rajta ábrázolva.

A csinos nodus nyomott alma-alakú, lombozatos szalaggal ékítve. Az 0·57 m. átmérővel bíró kupán alul szalagon ezen német felirat olvasható:

✠ DYZE ✠ TOF ✠ GEGOSEN ✠ IST ✠ IN ✠ DEM ✠ NAMEN ✠ IESW ✠ CRI és felette, mert nem fért ki egy sorban, kiegészítésül: ST, azaz: «Diese Tof gegossen ist in dem Namen Jesu Christ», magyarul: ezen edény Jézus Krisztus nevében öntetett.

A feliratos szalag felett egy másik szalagot is alkalmazott a mester, melyet dús lombozat tölt ki. Előfordul még rajta sz. Péter és sz. Pál apostol térdképe kétszer, négyszög idomú modell után domborműben öntve. A medenczének két füle mellett ismét sz. Péter és sz. Pál apostol alakja vehető ki mondatszalaggal s a megfelelő feliratokkal S PETRVS és (a sz. Pál nevének betűi fordított rendben és alakban) SVLVAP · S ·

Megemlítendő, hogy a noduson vannak még apró medaillonok, de a felismerhetetlenségig elmosódott állapotban.

Ezen keresztelő medencze 0·87 m. magas, talpából egy jókora darab hiányzik.

Ugyanazon mesterek kezei közül, a kik a középkori keresztelő medenczéket öntötték, kerültek ki a harangok is.

Hazánkban az évszámmal megjelölt legrégibb harangunk 1313-ból való és a hajniki (Zólyommegye) róm. kath. plébánia-templom tulajdona. Tervbe volt véve ezen emléket elkérni kiállításunkra, azonban oly magas biztosítási költséget kötött ki a plébános, hogy szándékunktól el kellett állnunk.

A XIV. századból több harangot mutathatunk fel, így pl. a kőszegit (Sárosmegye) 1322-ből, a bábaszékit (Zólyommegye) 1358-ból, a tamásfalvit (Szepesmegye) évszám nélkül stb. Bemutattuk a hamvasdi (Vasmegye) fiókegyházét, melyet a máriafalvi anyaegyház plébánosa állított ki. A bronzból öntött példány igen jó karban és még folytonos használatban van. Felirata két körvonalba szorítva a hat fülből alkotott koronához közel alkalmazva így szól: ✠ O REX ✠ GLORIE ✠ VENI ✠ CVM ✠ PA s mert egy sorban nem fért el, az utolsó szótag a szalag felett CE + olvasható, magyarul «Óh dicsőség királya jőjj el békében». Bár nincsen rajta évszám, a harang idoma és maiuscula-felirata után ítélve, a XIV. században készült. Magassága (koronájával együtt) 0·455, átmérője 0·445 méter. Szive kovácsolt vasból van alkotva, vége a hengeralakból alant a nyolczszögletbe megy át s a középkori haranggal egykorú készítmény.

Egyházi szerelvényeink fontos darabját képezi az oltárkő (altare portatile), melybe már ősidőktől fogva a szentek ereklyéit foglalták be. Minden oltáron kell ilyen ereklyéket tartalmazó kőnek lenni, mert e nélkül az oltáron misét mondani nem szabad.

Régi egyházi leltáraink (inventaria) sürűn emlékeznek az ily oltárkövekről, melyeket különféle néven jelölnek.[1] Alkatukat tekintve vannak díszesebbek, nemes érczbe foglalt kereteléssel, jaspis, achát, porphyr, amethyst, syenit vagy onyx kőből majd hossznégyszögű, majd négyzet alakban. Nálunk a háborús idők viszontagságai alatt a díszes és értékes példányok elpusztultak, leszaggatták a nemes érczkereteket, hogy az egyházak a kivetett hadi sarczok fizetését eszközölhessék. Például említhető fel a győri Conservatorium-Dioecesanumban őrizett amethyst-oltárkő, melynek széles fakeretét — bizonyára aranyozott ezüst — nemes érczből készült ékítés borította s hirmondó sem maradt belőle rajta. Ugyanitt őrizik ma a kethelyi (Sopronmegye) templom oltárkövét is, a győri egyházmegyéből összegyűjtött emlékek között, melyeket ZALKA JÁNOS püspök gondoskodása kivétetett a használatból, hogy az utókor számára megkiméltessenek. A 205. ábrában mutatjuk be ezen becses és hazánkban ritkának mondható emléket.[2] A csaknem négyzet idomú zöldes szinű régi márványlap (verde antico) fakeretbe van szorítva s bronzból készült diszítményekkel felékesítve. A keret négy sarkán bronzlemezbe karczolva az evangélisták jelvényeit látjuk: fent balkézfelől térdelő angyal, kiterjesztett szárnyakkal, kezeiben mondatszalagot tart, melyen ú. n. barátírással (minuscula) matheus olvasható; a keret jobb sarkában jobbfelé tekintő sas, karmaival mondatszalagon johannes felirást tartva; alant sz. Máté evangélista jelvényének megfelelően szárnyas oroszlán, lábaival marcus feliratos mondatszalagot tartva, a negyedik sarkon jobbra tekintő szárnyas tinó lucas feliratu mondatszalaggal. A fakeret négy oldalán egyszerű, de csinos lombszegély között, bronz lemezből kivagdalt maiuscula-betűkkel a következő felirat olvasható: AGNVS ✧ DEI — QVI ✧ TOLLIS — PECCATA ✧ — ⁂ MVNDI: azaz «Agnus dei, qui tollis peccata mundi», magyarul: Istennek báránya, a ki elveszed a világ bűneit.

[1] Altaria viatica, protatilia, gestatoria, motoria; lapides portatiles, tabulae itinerariae. Így pl. a pozsonyi dóm kincseinek 1425-ben összeírt leltárában ezt olvassuk: «Itam quinque Altaria portabilia consecrata et unus lapis non consecratus». (Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, II. köt. 152. lap). A budavári királyi kápolna inventariumában (1530-ból) «item Duo Altaria portatilia, quorum vnius tergum es cum apparancijs solius ligni, ambo sunt obducta circum circa argento, parum deaurato». Knauz, Magyar tudom. értekező. I. köt. 53. lap.

[2] Leírását rajz kiséretében adtam: Egyházművészeti Lap, I. évf. Budapest, 1880. 53—59. lapjain, továbbá az Archaeologiai Értesítő XIV. köt. 66—69. lapján.

A lombékességből itt-ott már részletek hiányzanak, valamint a »peccata« szóban a T betű is csonka. A betűk felerősítését lapos fejű szögekkel a mester ügyesen használta fel a keret dekorativ éksítésének emelésére.

Az oltárkő hossza 0·362, szélessége 0·37 méter.

Egyházi öltönyeink között aránylag igen kevés van, mely a XIV. századi szövészet vagy hímzőművészet terméke gyanánt kiállításunkon bemutatható volt volna. Pedig valaha, épen az Anjouk korában, különösen Nagy Lajos királyunk idejében, nemcsak székesegyházaink és monostoraink templomai, hanem a városi és községi templomok is dúsan fel voltak szerelve egyházi öltönyökkel és paramentumokkal, mint ez régi leltáraink fukar szavú adataiból napnál fényesebben beigazolható.

A hogy azonban elpusztultak értékesebbnél értékesebb egyházi ötvösműveink: ép úgy nem kerülhették ki a viszontagságteljes századok viharait már az anyaguk minőségénél fogva is romlékonyabb egyházi öltönyök sem.

Kassa város gondosságának köszönhető, hogy ezen századból két szép mustrával bíró miseruhát mégis bemutathattunk. Mindkettő a kassai dómnak, mondhatni, alapításával csaknem egykorú, eredeti felszerelése közül való.

Az egyik (206. ábra) úgy látszik, kisebb átalakításon ment át, legalább erre látszik mutatni szélesebb szabása. A vörös nyitott bársony miseruha csillagokkal gazdagon beszórt alapon a Szentlélek galambképével van mustrázva. A galamb fejét sugarakkal körülvett kerek nymbus ékesíti, szárnyai csak félig vannak kiterjesztve, mintegy a csillagos egekből való leszállását jelképezve. Ezenkívül a miseruha hátrészét dús hímzetű betét diszíti, melyen fönt magyar szent Erzsébet alakját látjuk, a mint jobbjában kis tálat tart, baljával pedig alamizsnát oszt. A koldus, kihez lehajolva a könyörületesség testi cselekedetét gyakorolja, oldala mellől leveszett. — A középső, architektonikusan kiképzett fülkében szent János evangelistát látjuk állva, a mint jobbjával a méregpohárra, melyet baljában tart, áldást oszt. Az alsó fülkében szent Margit alakja vehető ki, fején koronával, jobbjában közismeretű jelvényét, a sárkányt tartva. A selyemmel és aranyszálakkal készült hímzést úgy rajz, mint kivitel szempontjából már a XV. századba kell helyeznünk s így körülbelül száz évvel később készült ez, mint a szövet, melynek jellege olasz szövő-műhelyre vall.

Érdekes megfigyelni, hogy a hímzett alakok közül szent Margité nem maradt fenn a maga egészében. Úgy látszik, akkor vágtak el egy darabot belőle, még pedig a szentnek térden aluli részét, a mikor a miseruhát avatlan kezek átalakították, mely a szövetnek a pap vállai felé való megkeskenyítésében és ehhez képest a miseöltöny megkurtításában állott. Régi inventáriumaink néha megemlékeznek a templomi öltönyök ilynemű átalakításáról s ezt a kíméletlen, hogy ne mondjuk barbár eljárást »usui moderno accomodata«-nak, vagyis a modern ízléshez való alkalmazásnak nevezik.

Van reá eset, hogy a felső alak felső része esett ezen átalakítás áldozatául: szerencsére a kassai miseruhánál szent Erzsébet alakját megkímélték s így könnyű constatálnunk, miszerint ezen egyházi öltönyt a kassai dóm számára készítették, mert a dóm védszentjének, magyar szent Erzsébetnek alakja foglalja rajta el az első helyet.

Sokkal nagyobb változáson ment át a dóm másik miseruhája (207. ábra), mely az előbbivel azonos szövetből készült, csakhogy ez oly módon lőn kiszabva, hogy a Szentlélek galambképe, mely a szövetet mustrázza nem lefelé, hanem fölfelé szálltában ismétlődik rajta.

Ezen is érdekes XV. századi hímzett betétet látunk, melyen szamárhátú ívezettel képezett architekturában, három fülkében a következő alakokra ismerünk: fönt palástba öltözve a sebeire mutató Megváltó áll, középett szent Péter apostol, alul pedig egy, a kis Jézust tartó alak vehető ki, de ez utóbbinak legnagyobb része a miseruha átalakítása alkalmával elpusztult.

A XIV. században készült egyházi tárgyú hímzések közül mindössze egy van, melyre itt hivatkozhatunk. Ez is a kassai dóm egy alig másfél száz éves sima szövetű miseruháján fordul elő és Krisztus urunk kínszenvedésének hét jelenetét ábrázolja kereszt idomban csoportosítva úgy, hogy a jelenetek alulról fölfelé következnek e sorrendben: 1. a megkötözött Megváltó a főpap előtt; 2. Krisztus Pilátus előtt; 3. a megostoroztatás; 4. a tövissel koronázás; 5. a keresztvitel; 6. Krisztus halála a kereszten, mellette a boldogságos Szűz és szent János apostol alakjai; 7. a feltámadás jelenete, a mint a Megváltó az alvó őrök közt koporsójából kilép.

Az arany szálakkal hímzett alapon a jelenetek nyitott selyemmel hímzett alakokból állanak, ügyes kézre valló rajz után készítve, csak az a kár, hogy a lapos domborműves alakok arcza igen megkopott s így a kivitel művészi értékére ma már biztos következtetést alig lehet vonni.

Itt kell megemlékeznünk XIV. századi síremlékeink közül azokról, melyek egyháziak emlékét tartották fönn. Ámbár összevéve sem sok az, a mit a háborús idők és az utódok a pusztulástól megkíméltek, mégis van néhány figyelemre méltó példány, melyekre, mint a középkori szobrászat érdekes maradványaira hivatkozhatunk.

Így pl. Demeter pécsi püspöki helynök († 1304?) sírkövén az elhunyt egész alakja, teljes főpapi díszben, domborműben van ábrázolva; Győrött a székesegyházban Bereck Salamon prépost síremléke († 1364.), Gyula-Fehérvárott szintén a székesegyházban Gottfried († 1385.), Onodi Czudar Imre († 1389.) és Márton, vagy más néven Maternus († 1399.) püspökök sírkövei említendők; valamint a lőcsei szent Jakab-templom északi oldalához épített szent György-kápolnában annak alapítója György plébános († 1392.) csinos síremlékkel van megörökítve.

Kiállításunkon Pannonhalmáról két művészi értékkel bíró síremléket mutattunk be gipszmásolatban.

Az egyik (208. ábra) Sifrid apáté (1355—1365.) vörös márványból,[1] szabálytalan hatszögű alakban. Hossza 2·37 m., szélessége 1·06 méter. Rajta csúcsíves architekturában, mely két nyolczszögű karcsú oszlopra illesztett szamárhátú ívből van szerkesztve, kereszt virággal és stilizált levelekkel ékítve, az életnagyságnál valamivel nagyobb mértékben kiterítve látjuk Sifrid apátot, még pedig nem teljes főpapi ornatusban,[2] hanem bőredőzetű szerzetes öltönyében és csuklyájában (cucullus), mely vállait födi, fejére van húzva s erre van föltéve az egyszerű apáti süveg (infula simplex), lábain sima czipők vannak, kezeiről hiányzik a főpapi keztyű, főpapi joghatóságának jelvényét, a csúcsíves lombokkal ékített görbületű pásztorbotot jobbkarjával szorítja magához, míg kezei elől keresztbe vannak téve.

A sírkő kajácsos peremére bevésve díszes majusculákkal a következő felirat mondja el nemcsak az elhunytra vonatkozó szokásos adatokat, hanem ezeknél jóval többet: ĀNO · DNI · Mº · CCCº · LXVº · Vº · ID · MARCII □ SIFRID · ABBATĒ · CETVS—FRATRV̄ · TVMVLAVIT · ISTVD · QI · CLAVSTRV̄ · LAVDABILIT: REPAVIT · azaz: Anno Domini · Millesimo · tercentesimo · sexagesimo quinto · quinto idus martii Sifrid · Abbatem · Coetus · Fratrum · tumulavit · istud · qui · claustrum · laudabiliter · reparavit. Magyarul: Az úr 1365. évében márczius 5-ik idusán (márczius 11-én) temette el Sifrid apátot testvérek gyülekezete, a ki e kolostort dicséretesen kijavíttatta.

Sifrid apát sírkövének felirata íme műtörténeti szempontból is érdekes adatot nyujt, mely arról értesít bennünket, hogy a pannonhalmi benczések monostorát ezen apát dicséretre méltóan kijavíttatta, a mi alatt minden való-

209. ábra. Czudar László apát († 1372.) síremléke. Pannonhalma.

[1] Ábránkat Storno Ferencz rajza után adjuk, mely a pannonhalmi főmonostor felszentelése alkalmából megjelent következő díszmunkában tétetett közzé: «Emléklapok, melyeket a Pannonhalmi sz. Benedekrend a főmonostori székes egyháznak főmagasságú Simor János bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország herczegprímása sat. által 1876-dik évi augusztus hó 27-én történt negyedik fölszenteltetésének alkalmából a jelen és az utókornak nyújt.» Kiadja a pannonhalmi főapátság 1876. ívrét, lapszámozás nélkül. Ezen sírkő rajza 5. sz. fametszet. Storno felvételében némi eltéréseket látunk, sőt az évszámból az X-et is elhagyta.

[2] A magyar történeti képcsarnok, honnét a gipszmásolatot kiállításunk számára kikölcsönöztük, 1894-ben megjelent «Lajstromá»-ban (4. lap, 9. sz.) ezen síremléket tévesen találjuk leírva. Az ismertető szerint Sifrid apát «teljes egyházi ornatusban» van ábrázolva, pedig ábránkról mindenki meggyőződhetik, hogy szerzetesruházat födi testét s egyházi jelvényül csak az infula és pásztorbot konstatálható rajta. A sírkő feliratát is hibásan olvasta le a «Lajstrom» névtelen szerzője.

szinűség szerint a kolostornak csúcsíves ízlésben történt átépítését kell értenünk, a mely építészeti tevékenység nálunk épen a XIV. századra esik.

A másik sírkő (209. ábra), Czudar László apáté (1365–1372), szintén vörösmárványból készült.[1] Alakja négyszögű s így egyszerűbb, mint Sifrid apát síremléke, melynek faragásánál a szobrász nem elégedett meg a szokásos hossznégyszög idommal, hanem a csúcsíves architektura körvonalait követve a sírkő felső részét háromszögűvé alakította, s az építőművészi tervezésnek is reá nyomta bélyegét a mester.

Czudar László sírköve inkább szobrászati alkotás, minden architektonikus keretelés és diszítés mellőzésével. Művésze kiváló gondot fordított az elhunyt alakjának méltóságteljes ábrázolására s ezért teljes főpapi ornatusba öltöztetve faragta ki az apátot, nem feledve le a főpásztori joghatóság jelvényein kívül a középkor kedvelt symbolikus alakzatait sem művészi alkotásáról, értjük az apát lábai alatt levő ebeket, melyek a hűség jelképei.

Az elhunyton egyszerű czipőket, dúsredőzetű albát s e felett tunicellát és harangalakú díszes miseruhát látunk, mely utóbbi elől kereszttel van diszítve. Nyaka körül a szerzetes csuklyát födő amictus jól kivehető; fején hímzéssel és kövekkel ékített főpapi süveget (mitra speciosa) visel, kezeit ötszirmú rosettekkel diszített keztyű borítja; jobbjában nyolczszögű pásztorbotot tart, melyet a két noduson kívül nyolczszög alakú görbületében lomb ékít; balkezében két csattal zárt evangéliumos könyv látható. Az elhunyt feje alatt négy bojttal ellátott hosszúkás vánkos van, jobbvállánál pedig családi czímerét (hegyes végű paizsban domb felett hatágú csat), faragta ki a szobrász.

A sírkövön olvasható felírás a czímerpaizs felett kezdődik minuscula betűkkel: + anno □ dn̄i – m̄ – c̄c̄c̄ – lx̄x̄ii □ in die □ sarti □ martini □ obyt □ avbas □ ladvzlaus □ dictvs □ cvdar ⁂ az az: + a n n o D o m i n i m i l l e s i m o t e r c e n t e s i m o s e p t u a g e s i m o s e c u n d o i n d i e s a n c t i M a r t i n i o b i i t a b b a s L a d i s l a u s d i c t u s C u d a r. (Az Úr 1372. évében, szent Márton napján halt meg László apát, a Czudar nevű.)

E síremlék valamivel kisebb (hossza 2·15 m., szélessége 1·02 méter) az előbbinél. Kár, hogy egyik alkotásnak mesterét sem ismerjük, pedig a most leírt sírkő megalkotója művének úgy tervezésében, mint kivitelében művészi színvonalra emelkedett.

Nem hagyhatjuk szó nélkül itt XIV. századi egyházi falfestészetünk egy igénytelennek látszó, de mégis érdekes maradványát, mely a váradi hajdani székesegyház területén foganatosított ásatások alkalmával került napfényre és kiállításunkon az anjou-kori emlékek között be volt eredetiben mutatva a n.-váradi lat. szert. püspökség szívességéből.

A székesegyház négyszögű épületkövei egyikén, mintegy 50–55 négyszög cm. nagyságban maradt reánk hírmondó gyanánt e falfestmény-részlet, mely barna színnel keretelt négykarélyú idomban (a karélyoknak csak egyike van meg és a második karély kezdetének hajlása, melyből a négy karélyra lehet következtetni) kékszinű alapon egy szent püspök mellképét ábrázolja vörös miseruhában, püspökpálcza nyomaival jobbválla felett, sárgás kihajló paruraval nyaka körül; bajuszos, szakállos fején a püspöksüveg alsó része még fönmaradt, feje körül sötétebb kék keretű sárga nymbust látunk benyomkodott nyolczszirmu rosettekkel mustrázva.

Az alak körvonalai a freskó-festés technikájára valló modorban élesen be vannak a vakolatba mélyítve. Az alak barna bajusza és szakálla fehér színnel van felülfestve.[2]

Ezen festményrészlet, mely olasz mester ecsetére vall, egyúttal a váradi székesegyház hajdani művészi értékű falfestményeire enged biztos következtetést vonni, melyek szt László templomával és a magyar szent királyok érczszobraival együtt a török uralom alatt örökre elpusztultak.

DR. CZOBOR BÉLA.

[1] Ezen ábrát is Storno Ferencz rajza után készíttettük. (Megjelent id. műben mint 6. sz. fametszet.)

[2] Szines rajzát kiadta Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története. III. köt. 36. lap, II. tábla.

MÁTYÁS KORÁNAK HADI EMLÉKEI.

magyar lovagvilág és harczíélet fénye ott ragyog fel legszebben, a hol a nemzeti élet is a leghatalmasabban nyilatkozik meg; és ez Hunyadi Mátyás király kora. A lángelméjű hős felismerte az őserőt, melyet a magyar harczos magában rejtett és azt mesterileg tudta a nemzeti hagyományok szellemében felhasználni, sőt fejleszteni.

Hadi intézményeivel valóban századokra előzte meg korát. Honvédelmi törvényeinek két alapelve, a mai hadi államnak is két sarkpontja. Az egyik az általános védkötelezettség, a másik az állandó hadsereg.

Az egyik pont azt mondja: Az ország minden fegyverfogható lakosa védköteles és a másik: a király és főnemesség részéről, békében is toborzott hadak, vagyis állandó seregek tartandók fenn.

XI. Lajos franczia király ugyanez időpontban szervezi a maga állandó zsoldos hadát. Hogy a két lángeszű férfiú közül melyik befolyásolta a másikat, ma még ki nem mutatható.

Mátyás állandó hadserege mikor legnagyobb békelétszámmal bírt, mintegy 35,000 emberből állhatott és fegyvernemek szerint: lovasságra, gyaloságra, tüzérségre és mérnökkarra oszlott. Tudjuk, hogy az orosz fejedelem tőle a várvívásban jártas mérnököket kért kölcsön.

De az állandó hadsereg csak csekély részét, csak magvát képezte annak a hatalmas haderőnek, a mit Mátyás háború esetében mozgósítani tudott.

1479-ben, mikor a törökkel harczol, a velenczei követnek kormányához intézett egykorú jelentése szerint, oly hatalmas sereget állított talpra, mely az azonkori egész Európa figyelmét magára vonta.

Ezen jelentés szerint Mátyás szárazföldi hadseregében mindenekelőtt van Ő Felségének 3000 tábori szekere, melyek a táborfölszereléshez szükséges tárgyakat tartalmazzák; 30 bombardája, melyek 50 magyar, vagyis 100 olasz fontnyi köveket vetnek, a nélkül, hogy a kerekekről leszedetnének; 30 nagy és hosszú ágyúja — cerbottana dette — pisside grandi; 24 kétkerekű szekere, melyek mindegyike 44 ágyú, vagyis cerbottana kőlöveget tartalmaz. 12 nagy bombarda szekere, melyek mindegyikén 6 bombarda 50 olasz fontnyi köveket vet, 8 falbontó bombarda, 8 falbontó gép, 10 tüzes köveket vető nagy bombarda, s még több más gyújtó és tűzhányó gép.

A hadsereg létszámát illetőleg az olasz követ a következőket jelenti:

Cseh-morva sziléziai nehéz lovas	6,000
Gyalogos	10,000
Magyar nehéz lovas	10,000
Piazszsal, balistákkal fölfegyverzett gyalogos	4,000
Lándzsával, paizszsal és kézi íjjal fölfegyverzett székely-lovas, kik a keleten legjobb íjászokul vannak elismerve és igen sebes lovakkal bírnak	16,000
Ugyanily fegyverzetű székely gyalog	16,000
Lövész vagyis puskás	400
Pattantyús-mester	80
Erdélyi urak s nemesek serege	10,000
Erdélyi oláh, kik még atyja oldala mellett harczoltak	2,000
Havasalföldi vajdától van a királyi seregben lovas	12,000
Gyalogos és pattantyús	20,000
Oláh vajdától van lovas	8,000
Gyalogvitéz	30,000
Összesen:	144,480

«A vizi haderőben a király hajóhada összesen 330 hajóból áll, melyeken a matrózokon kívül 10,000 harczos van elhelyezve, azaz 1700 lándzsás, 1200 vértes, a többi ballistárius és íjas. E hajók között van 16 igen nagy gálya, mindegyike 44 evezőre 300 fegyveressel, 100 fontos lövedéket vető 4 bombardával, 100 cerbottana s 200 kézi ágyúval, pisside manali, vagyis puskával. Mindegyik bombardánál 3 pattantyús teljesíti a szolgálatot.

E 330 hajón kívül van még Nándorfehérvárott 34 hajó, melyeket nyelvökön naszádoknak neveznek; mindegyik 18 evezőssel, 18 puskás katonával s két pattantyús mesterrel. Mindegyik naszád orrán, mely igen hosszú, egy cerbottana, vagyis pisside van elhelyezve, melyet nyelvükön esfivizének neveznek. Ez ágyú 40 fontos löveget vet.

Midőn e hajóhad parthoz közeledik, módjában áll az e czélra hozott póznákkal, rudakkal s lánczokkal 2 óra alatt oly várat állítani össze, mely 7—8000 harczost fogadhat magába s a szárazföld felől az egész hajóhadat fedezi. E vár 40 bombardával, taraczkokkal és serpentinokkal szerelhető fel. A víz felől erősen felszerelt 16 hajó fedezi a hajóhadat. A hajóhad matrózainak összes száma 2600.

A Duna hosszában követi a királyt 5000 válogatott szerb lovas, kik mint martalóczok az ellenséges földön roppant károkat okozhatnak.»

Csánki Dezső, Mátyás korának történetírója, azt mondja: «Mátyás hadserege, mintegy hatalmas, rendszeres és befejezett egészet alkotó, középkori hadsereg tünik fel. Immár gyalogságnak, lovasságnak, tüzérségnek és hajóhadnak, emez a tüzérséggel szorosabb kapcsolatban egyformán megvan a kerete, magva, mely békében is katonai szolgálatot teljesít és zsoldot húz, a mely köré csoportosulnak háború idején a törvény szerint fölkelő vagy zsoldos csapatok».[1]

Mátyás állandó hadseregének egyrészét képezte a hires fekete sereg, mely körülbelől 10,000 emberből állott s fentartása évenként 100,000 aranyforintba került.

A fekete sereg fölállításának időpontjául 1463-at vehetjük, mikor a király Giskra megveretése után cseh zsoldos csapatainak nagyrészét zsoldjába fogadta s azokat szigorú fegyelemmel újra szervezte.

E hadosztály nevét feketére futtatott pánczéljáról vette s fegyverük pánczél, paizs, lándzsa és muskéta volt és kizárólag gyalogszolgálatokat teljesítettek.

Mátyás minden nagy hadi tényét csupán ez egyetlen hadosztálynak tulajdonítani mindenesetre nagy túlzás. Különösen mióta a törökkel felvette a harczot, belátta az ő harczmodoruk előnyeit és ő is sietett az ősi harczmodort, a mindig kitünő magyar könnyű lovasságot föleleveníteni. Ez időtől fogva ezek képezik hadseregének legtekintélyesebb részét s valószínüleg ő kereszteli el őket huszároknak, a mely név regeszerű nymbussal van körülvéve az egész világ köztudatában.

Az 1458. évi szegedi országgyűlésen hozatta meg a király a régibb honvédelmi törvény azon módosítását, hogy ezentúl minden húsz telek után egy lovas állíttassék. Minden bizonynyal innen ered maga a huszár szó is, melyet maga Mátyás király használ először 1481. márczius 10-éről kelt s nápolyi követéhez, az egri püspökhöz intézett levelében, mondván: «katonaságunknál a második rend a könnyű lovasság, kiket huszároknak nevezünk».

Mint említettük már, a török ellenség adta meg az új lovasság felállításának eszméjét. A török kitünő gyalogság, a janicsársággal szemben a fekete sereget, a spahik ellenében pedig a huszárságot állította oda.

Felszerelésükről annyit tudunk, hogy dzsidával, karddal és fokossal, vagy buzogánynyal voltak ellátva, a fekete gyalogság pedig úgy nézhetett ki, mint azt a Maximilián-féle Weisskunigban látjuk, állítólag Dürer tollrajzában. Tudjuk, hogy Maximilián Mátyás fekete seregének maradványait zsoldjába fogadva, gyalogságát e szerint alakította át.

E rajz szerint az illető gyalogos tiszt kalapforma vassisakot és sodronypánczél inget visel, mely utóbbinak vállait, mell és czombrészeit, valamint alsó karját sinpánczél fedi. Hátán kerek paizsot, oldalán gyengén görbülő széles pengéjű és hosszú keresztvasú szablyát, lábain pedig lehajtott szárú csizmát visel.

Mátyás Bécset elfoglalva, 1487-ben a Bécs-Ujhely körül elterülő rónaságon, neje, az egész udvar s az idegen követek jelenlétében csapatai felett szemlét tartott. E szemlén 28,000 emberből álló magyar hadsereg vett részt, melyből 8000 gyalogos a hires fekete seregre esett, 20,000 lovas volt s mindezekhez 9000 társzekér csatlakozott. Bonfini, az olasz honból jött történetíró, bámulva említi, hogy mindeme csapatok mily összevágóan és gyorsan mozognak a vezényszavakra, elannyira, hogy senki sem palástolhatja meglepetését. A szemle után a csapatokhoz beszédet tart a király s végül ajándékokat oszt ki közöttük. Leírását azzal végzi Bonfini, hogy «a

[1] Dr. Csánki Dezső, I. Mátyás udvara. Budapest, 1884.

OFFERTORIUM-TÁL.

Sárgarézből, fenekén vert domborműben a bűnbeesés jelenetével. XV. század. A vasmegyei történeti és régészeti egylet múzeumából.

KERESZTELŐ TÁL.

Sárgarézből, fenekén a bűnbeesés jelenetét ábrázoló vert domborművel, a XV. század végéről. Az ó-lublói (Szepesm.) r. k. templom tulajdona.

KEHELY.

Aranyozott ezüstből, áttetsző és filigránzománczczal ékítve; a kupáján olvasható felirat szerint hajdan az egri egyházé volt. XV. századi magyar ötvösmű. A szent-ferencziek pozsonyi kincstárában őriztetik.

HÓLYAGOS POKÁL.

Aranyozott ezüstből, a talpára vésett felírás szerint Miskolczi Gergely 1649-ben e profán czélra készült XV. századi pokált a miskolczi ev. ref templomnak ajándékozta, a hol máig fönmaradt.

KEHELY.

Aranyozott ezüstből, filigránnal borítva és filigrán-zománczczal ékítve. Talpán Telegdi János kalocsai érsek czímerével, ki 1629-ben megújíttatta e XV. századi magyar ötvösművet. A szent-ferencziek pozsonyi kincstárának tulajdona.

mit a régi latin és görög remekírókban a csapatoknak harczra való rendezéséről és csatában való alkalmazásáról, olvastam, azt ott végrehajtva láttam». [1]

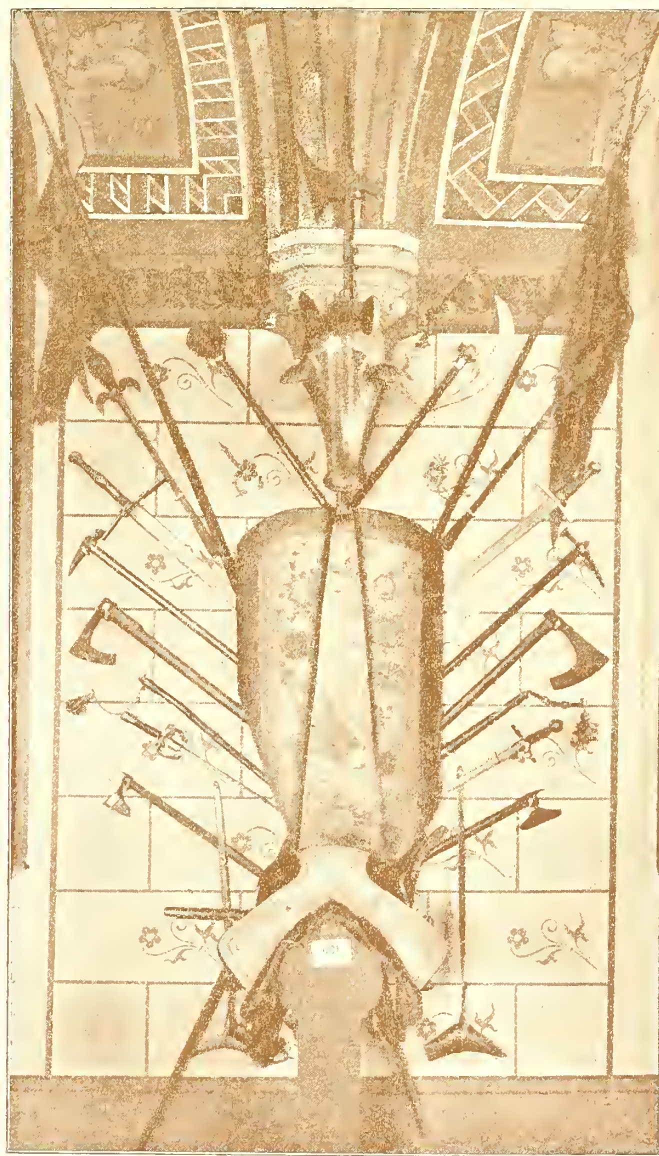
Ugyan ő e hires csapatszemle taktikai részleteit illetőleg, a következőkben értesít:

«A katonai gyakorlatok berekesztésével az egész sereg felállíttatott hadi rendben. Közbül volt a gyalogság három sorban, elől a paizsosok, ezek mögött a kopjások, leghátul az íjászok és könnyű puskások. A gyalogság két oldalát foglalták el a nehéz vasas lovasok és ezek mellett legszélül állottak a könnyű lovasok serény mozdulatú paripákon.

Az egész együtt skorpió alakját ábrázolta és így tette magát mozgásba». [2]

Maga Mátyás király azon alkalomból, hogy apósának, Ferdinánd siciliai királynak, egy 700 főből álló segélyhadat küldött, annak összeállítását és taktikai alkalmazásának módját így írja le:

«A gyalogosok közt vannak: 1. Nehéz paizsosok (clipeati), mindegyik mellett egy apród vagy fegyverhordó áll, ezek viszik nehéz paizsaikat és fegyvereiket. Ezen paizsosok fogják körül a gyalogságot nagy paizsaikkal, mintegy erős várral, úgy hogy ezek mögött az egész sereg bátorságban várhatja az alkalmat, midőn szerencsével az ellenségre üthet. 2. Könnyű gyalogosok (gregarii pedites), kik szabályosan az előbbiek mögött foglalnak helyet és a sereg főerejét képezik. 3. Nehéz gyalogság (armati), mely a keményebb elhatározó harczban használtatik; ezek is nehezebb fegyvereik vitelére egy-egy apródot kénytelenek maguk mellett tartani, mint a paizsos gyalogosok, kikkel az ütközet kezdetével a fölállított sereget fal gyanánt fogják körül, nehéz vas vérteikkel födvén magukat. 4. Puskások (magistri pixidarii), kik kemény vállaikra támasztott puskákból lövöldözik az ellenséget és mindig a sereg derekánál foglalnak helyet. Ezek a várak megtámadására vagy oltalmára, a csata megnyitására is alkalmatosak, de az ütközet hevében kevéssé használhatók. A király seregeinél, akármely légyen is annak száma, a gyalogság ötödrészének mindig ilyen puskásokból kell állani. A lovasság állott: 1. száz nehéz lovasból (armigeri). Ezek vaspánczélba burkolva, eleven falgyanánt fogják fel az ellenség rohanásait. Ezek készebbek magukat agyon veretni engedni, mintsem az ellenségnek engedjenek. 2. Kétszáz könnyű lovasból vagy huszárból (huszarones), kik az ellenséget legelőször szokták megtámadni, azt mindig nyugtalanítják, de a nagyobb erőnek mindjárt is engednek, magokat a nehéz lovagok mögé vonják és midőn a pillanat a megtámadásra megint kedvező, újra előrobognak és véletlenül ütnek az azt nem is gyanító ellenségre».

210. ábra. Fegyvercsoportozat, a vajdahunyadi lovagteremből, különböző kiállítók tárgyaiból egybeállítva.

De szereti is és büszke is Mátyás katonáira, fogadások és díszmenetek alkalmával ezek adják meg leginkább udvarának fényét. Nem csupán testőröket, hanem egész kis hadsereget látunk körülete, nagynevű vezéreivel, minők Báthori, Zápolya, Kinizsi, Ujlaki, Drágfi, Zobi, Székely, a Dócziak, Gerébek és mások.

Mátyás főelőnye abban rejlett, hogy hadtesteinek megalkotásával a két főfegyvernemet: a gyalogságot és lovasságot mindig helyes arányban tudta beosztani és kellő helyen és időben alkalmazni.

A könnyű huszárság megalkotása pedig, tekintve a kor hadi viszonyait, főelőnye volt. A lovagszokások szerint öltözködött nyugat-európai lovasok csak drága énjük minden áron való megvédésére gondoltak s a leg-

[1] Bonfini, Rerum Ungaricarum decades. Hanoviae 1606.

[2] U. o.

rafinirozottabb pánczélzatokat gondolták ki, hogy testük minden porczikája védelmezve legyen az ellenség bármilyen fegyvere ellen. Természetes, hogy ilyen mód mellett a személyes bátorságnak vajmi kevés szerepe jutott. Meg is történt azután, hogy ütközeteikben óraszámra ütötték, vágták és lökdösték egymást, miközben fegyvereik mind eltörtek, a nélkül, hogy egymás testi épségében a legkisebb kárt tettek volna. E mellett azután a nehéz vasvértezet, nehéz járású nagy lovakat s egy csomó segédkező apródot és szolgát is igényelt, úgy hogy például VII. Károly és Miksa lovagjainak hét szolgára volt szükségük, hogy a lóra felülhessenek s ha egyszer leestek a lóról, e czélra szolgáló emelő rudakkal állították őket újra talpra.

211. ábra. Csőrsisak a XV. század első feléből. Wilczek János gr.

A magyar huszár azonban egymagában is harczoló egyed, a ki rendkívüli mozgékonyságánál fogva veri meg az ellenséget. I. Maximilián Weisskunigjában el van mondva, hogy fogadta ő fel udvarába a Mátyás huszárjainak tisztjeit, a kiktől azután lovagolni és huszármódra a lóról nyilazni tanult. De ezzel nem elégedett meg, hanem saját csapatainak egy részét is mintájukra alakíttatta át, mert 1508-ban lovasságáról adott egyik kimutatásban már előfordulnak a huszárok. Magok az olasz fejedelmek is, a kiknek hires condottieri seregeiben már annyira ki volt fejlődve a classicus renaissance hadművészet, nagyra becsülték Mátyás hadseregét. A fejedelmek fiai, mint a nápolyi trónra szánt ferrarai herczeg Ferdinánd és testvére, Mátyás király táborába küldettek, hogy tőle tanulják a hadviselést. És Mátyás magyar segélyhadai, a huszárok és puskások, mint elite-csapatok, alkalmaztattak Olaszország főállomásain. Ezek képezték Ferdinánd brindisii testőrségét és Lecco és Otranto várak őrségét BUDAI BÁLINT vezérlete alatt: sclopetieri et springanderi hungari, tehát már puskások is, valamint huszárok MAGYAR BALÁS kapitány által vezérelve. A tüzérség tekintetében is Mátyás tette az első nagy lépést, a mennyiben azt szervezett fegyvernemmé tette s először tett különbséget a vár és tábori vagy mozgó ütegek között. Előtte még Várnánál a magyarok igen kevés lőfegyverrel és ágyúval rendelkeztek. HUNYADI JÁNOS mindig érezte azok szükségét s igyekezett a szükségeseket az ellenségtől elnyerni. Így 1456-ban Belgrád ostrománál a töröktől rendkívüli mennyiségű lőfegyvert és ágyút zsákmányoltak.

Hogy a könnyű lovasság mellett nehéz fegyverzetű csapatai is voltak Mátyásnak, azt már fentebb is említettük. Ilyen első sorban hires gyalogsága: a fekete sereg is, mely nagy álló paizsokkal volt fölfegyverkezve. A fekete sereg e paizsformát valószinűleg a magvát képező cseh zsoldosoktól vette át.

De volt nehéz pánczélos lovassága is, teljes lovassági vértezetben, a kor szokása szerint öltözve, csúcsíves ízlésű pánczélzatokkal. E viseletnek hű képét látjuk Szapolyai Imre nádor sírkövén (XXXII. tábla) és Tarczay Tamás, Mátyás vitéz hadvezérének sírtábláján. Hogy a főurak mind ilyen vértezetet hordtak, bizonyítja azon körülmény, hogy maga Mátyás király is szakasztott ilyen vértezetben van ábrázolva a bécsi udvari könyvtár Ptolemeus Corvin codexének kis miniatürjén.

E fegyvernemeket illetőleg különben már HUNYADI JÁNOS-ról tudjuk, hogy úgy Várnánál, mint a rigómezei csatában úgy ő, mint lovasságának egy része, két élű egyenes pallost hordott, e mellett azonban könnyű lovassága nyilazott, de voltak már kisebb puskás csapatai is.

Mátyás huszársága a szablya és sodrony pánczéling mellett könnyű sodronysapkát hordott, keleti módra készült mozgatható orrvédővel, mely utóbbinak az a czélja, hogy az egyélű szablya vágását fogja föl, míg ellenben az egészen zárt sisak a pallos szúrása és vágása ellen véd. E mellett könnyű kis paizsokat hordanak, melyeket I. Maximilián már tárcsa-paizsoknak nevez s a melyek nem ritkán a lobogós kopja betámasztására felső sarkukon be voltak kanyarítva. Ezekből több példányt mutatunk alább (lásd a 237, 238 és 239. ábrákat) be Ő Felsége gyűjteményeiből.

Az arányra nézve, melyben Mátyás seregében a lovasság állott, érdekes feljegyezni, hogy utóbb mindinkább nagyobb tért engedett a gyalogságnak. Még a várnai csatában jóformán semmi gyalogságunk sem volt, a rigómezei csatában már kétezer idegen gyalog zsoldos vett részt; 1468-ban a Mátyás által Csehország ellen indított háborúban már 11,000 lovas mellett ötezer gyalogos volt és a fentebb már említett bécsujhelyi 1487-iki nagy hadi szemlénél pedig nyolczezer gyalogosra még húszezer lovas esett.

1461-ben az országgyűléssel kimondatta, hogy ezentúl nem minden húsz, hanem minden tíz jobbágy után tartoznak az urak egy lovast kiállítani.

Ez évben a királyi dandár, vagyis állandó sereg ötezer gyalogos és kétezer lovas volt, az urak dandárai pedig tizenkétezer lovast tettek ki. Fentebb említett csehországi hadjárataiban ötven ágyú és kétezer kocsi is kisérte.

1474-ben, midőn a cseh és a lengyel királyt megverve, a béke megkötése végett a nagy mochberni dombon megjelenik gyöngyökkel gazdagon diszített öltözetben, háromezer talpig pánczélos vitéz kisérte. 1475-ben, midőn a török ellen készül, a velenczei követ jelentése szerint, hatvanezer embert, ezer szekeret és száz hajót állított ki s e mellett oly ágyúkat öntetett és ostromgépeket készíttetett, a melyek a jelenlévő pápai legatust csodálatba ejtették.

Midőn Bécset elfoglalja 1485-ben, oda 8000 pánczélos lovas élén vonul be. Hogy milyen haderőt volt képes előteremteni bármikor is, látjuk abból, hogy 1480-ban KINIZSI PÁL-t 32,000 emberrel küldi Szerbiába, míg maga egy másik hadtesttel Bosnyákországban táboroz. 1483-ban 70,000 ember állott készen a török ellen, míg egy másik hadtest a császár ellen volt menendő.

Az elől már részletezett kimutatás szerint pedig egy ízben a török ellen 163,000 emberből álló hadsereget állított ki, a mi a középkori hadügy történetében csaknem páratlanul áll.

De mint CSÁNKI DEZSŐ írja, Mátyás katonái nagy szerepet játszanak fogadások, ünnepélyek és díszmenetek alkalmával is.

Győzelmei után diadalmenetben vonul be székhelyére: Budára, vagy egy-egy megostromolt városba; mint 1485-ben Bécsbe, 1487-ben Bécs-Ujhelybe. Ilyenkor kedvencz katonái alkotják udvara mellett közvetlen környezetét, számukra jár ki az ünnepeltetésből, a rivalgásból az oroszlánrész. A város kapujától — hol a hatóság tiszteleg — a főegyházba vonul a menet, Budán a Szűz Mária, Bécsben a Szent István templomába; a papság elzengi a «Te Deum»-ot, s végül trombitaharsogás közt a templom falára aggatják a zászlókat s egyéb diadalmi jeleket. Máskor ő vonul ki győzelmes vezérei elé. Ily jelenetnek 1476 szeptember havában lehetünk tanúi a budai udvarnál. A belgrádi kapitányok hozták a töröktől nyert zsákmányokat. Mátyás ünnepélyesen fogadja őket, díszbe öltözött udvara, valamint a pápai legatus, a bari érsek mint nápolyi követ és a velenczei követ jelenlétében. Legelül a lófarkas zászlókat, dobokat, drágakövekkel kirakott török szablyákat és a hadiszereket vitték, azután a pompás perzsa szövetű skofiumos ruhákat, aranynyal átszőtt süvegeket. A nagy értékű zsákmány után 200 török fogoly haladt, »lesütött szemekkel, nagy szégyenükre«. S úgy vonultak végül maguk a derék vitézek. E fogadtatás szabad ég alatt ment végbe. Innen az udvarral együtt a budai várpalota egyik öblös termébe vonult a menet, hol a kapitányok sort állva katonáikkal, bemutatták felséges uruknak a drága zsákmányt. A király erre oda hagyva helyét, katonáihoz lépett s dicsérő szavak kiséretében valamennyivel kezet szorított. Végül a velenczei követ ékes beszédet tartott, buzdítva a királyt a szép kezdet tovább folytatására; aztán elvezették a török foglyokat s a díszes fogadás véget ért.

212. ábra. Sisak az Erdélyi múzeum-egylet régiségtárából.

Arra is van eset, hogy ily alkalommal beszédet intéz a király katonáihoz s végül ajándékokat oszt ki közöttük.

Ünnepélyek alkalmával lovagokat üt a király. Nem magyarokat; nálunk minden nemes lovagszámba ment, hanem külföldieket. S ezeket sem magyar lovaggá, ilyen nem volt soha, hanem saját: a magyar király lovagjaivá. Mint koronás főnek joga volt ehhez. »Hadd legyen egy lovagja Svájczban is a királynak« — ezzel ütik fel RUSS uramat is 1488 nyarán. Bécsben a Szent István templomában történt, az udvar és tíz idegen hatalmasság követeinek jelenlétében. »A mise végén — beszéli RUSS — hozzám jön ORBÁN kincstartó. Ne ijedjek meg — úgymond — a király a szövetség tiszteletére lovaggá akar ütni azonnal. Én pedig ijedve szólék: ne haragudjék a király, erre

nem vállalkozhatom». ORBÁN megvivén feleletemet, a király egészen elvörösödött a haragtól, s azonnal értem küldött. «Mért nem akarsz lovagunkká lenni? Ha lovaggá ütünk, módot is nyujtunk a lovagi élésre!» Igért aztán 2000 forintot s rendes évdíjamat élethossziglan. A mise végével tehát a kanczellár előlépett s megdicsérte sok jó tettemet s a szövetség ragaszkodását, — így okolván meg a követek előtt lovaggá üttetésemet. A beszéd végével a püspök levette az oltárról Károly császár kardját, a király kezébe adta, ki aztán lovaggá ütött vele». Szegény RUSS azt sajnálta legjobban, hogy a kamarásoknak ajándékot, az ajtónállóknak és a siposoknak pedig borravalót kellett adnia összesen 16 arany értékig.

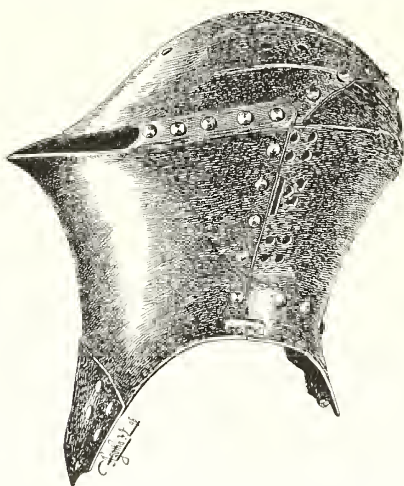
Kitüntetésül magasabb rangú vitézeinek a sárkányrendet, melyet még Zsigmond alapított s az Európa-szerte divatos aranysarkantyút osztogatja. SCHILLING svájczi követ megjegyzi, hogy egész Magyarországon csak tizenkettő volt ilyen. Az bizonyos, hogy e kitüntetés ez időben még egész Európában nagyon becses és megtisztelő volt.

Külföldi rendjeleket is viseltek alattvalói, mint SZENTGYÖRGYI JÁNOS, SZENTGYÖRGYI PÉTER és GERÉB PÉTER a nápolyi Szűz Mária rendet».

Már fejtegettük, hogy a lovagjátékok, a tornák miként hatottak a harczias szellem kifejlesztésére a középkorban. Természetes tehát, hogy Mátyás ezt sem hanyagolta el, hanem, hogy alatta sokkal bővebben tartattak, mint bármely elődе alatt.

A tornák életbeléptetésének legelső kisérletei V. Henrik német császár uralkodására vihetők vissza, ki lovassága magasabb kiképezését tartva szem előtt, már 936-ban lovagjátékot tartott. De mindazon tornajátékok, melyek Madarász Henrik uralkodása alatt és után folytak le, még sokban mögötte állanak a XI-ik század ilynemű lovagjátékainak. Tornákkal ugyanis a szó szoros értelmében csak a XI-ik század második felétől kezdve találkozunk. Bizonyos egyszersmind az is, hogy állandóbb szabályok a tornákra legelőször Francziaországban kezdettek képződni, hol azoknak formulázása Godefroi de Preuilly lovag nevéhez fűződik.

A középkor nem ismerte a mai társadalmi élet ezer különféle idegfeszítő szórakozásait. A közlekedési viszonyok egyszerűsége s tökéletlensége miatt az érintkezés sem lehetett élénk és gyakori. Csak a háborúk, nagyobb ünnepélyek, tornák és a vadászat voltak az alkalmak a nemesség összejövetelére. A tornák iránti érdeklődés mindig igen nagy volt, nemcsak a lovagok, de a nővilág részéről is.

213. ábra. Tornasisak, a XV. század végéről. Wilczek János gr.

Ideges láz és szenvedély fogta el az egész tartomány, sőt néha az egész ország lakosságát egy-egy tornajáték kihirdetése alkalmával, mondja ZSINDELY. A küzdők itt arathatják a kitüntetés s az elismerés központját, itt válnak ünnepeltekké, itt mutathatják be hősiességüket és bátorságukat, mely tulajdonságok a férfit igazán becsessé teszik kivált a nők szemeiben. Könnyű megérteni, hogy a fejedelmek és tartományurak szivesen vették alattvalóik ilynemű gyakorlatait s hogy ezek elismerésének és kegyeinek megnyerése minden lovagnak hő vágyát képezte.

A tornák lefolyása és szokásai, melyekről még ma is, annyi század eltüntével annyi szép legenda él, a következők voltak.

A torna rendezője (valamely fejedelem vagy hatalmas főúr) meghivást bocsájt ki, melyben jelezve van a torna napja, az első díj nagysága és leirása.

Szintere valamely város előtti tér, vagy annak egyik köztere tornyokkal és bástyákkal, melyek közt galleriák vannak elhelyezve a nézők számára. A város előtt tanyáznak sátrakban az urak. Sátraik előtt a földbe tűzve zászlóik, a sátrakon czímereik. E tanyák körül élénk mozgalmas csoportok képződnek az urakból, odább kisérőikből, kiknek száma igen nagy is lehet. Volt eset, hogy harminczezerre is ment ezek száma. Más oldalon a kereskedők bódéikkal, laczikonyhák s a nép mulatott.

A tornákban csak valódi lovagok jelenhettek meg. Cselekvően részt vesznek a fiatalabbak, az öregebbek pedig mint nézők, de szintén lovagi öltözetben. A dámák gazdag öltözetben jelennek meg a nézőtéren.

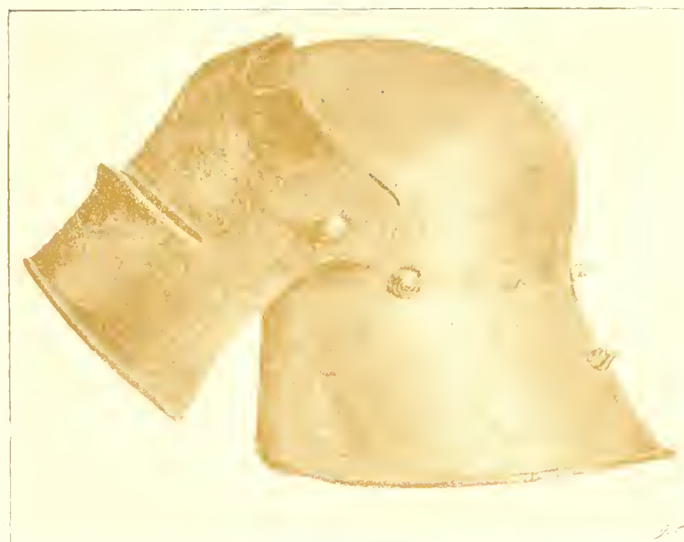
A tornák terére és nézőterére ép ezért csak belépőjegygyel lehet jutni. Ilyenül szolgál a versenybiró czímere, melyet a heroldok osztanak ki. Korábban ily jegy nem adatott ki, hanem egy kikiáltó hívta meg az arra jogosultakat, ki egyúttal elmondta a résztvevők neveit s eddig aratott babéraikat és dicső tetteiket.

Megelőzi a játékokat a résztvevők és vendégek megérkezése a helyszinére. Különösen díszes egy-egy nagyobb úr felvonulása. Előtte czímerhordók, nemes apródok, zenészek és lovagok száz számra, mögötte banderiuma.

A tornajátékban résztvenni kivánó lovagoknak pár nappal a kitüzött idő előtt kellett a küzdelem szinhelyén

megjelenni, hogy a fegyverszemle és a harczbirák megválasztása idejekorán megtörténhessék. A lovagok teljes fegyverzettel jelentek meg. E fegyverzet a különböző korszakokban sok változáson ment át. Így a lovagi intézmény legrégibb idejében, legnagyobb részt láncz- vagy pikkelypánczélból állott, melynek főrészét a vágás elleni pánczéling képezte, melyet összeillesztett vasgyürűkből, bőr ujjasra erősítve, bőr vagy hímzett alsó ruhán viseltek. Az alsó ruha különben leginkább gyapjúból készült, vagy azzal volt bélelve, főleg azért, hogy a testet a nehéz fegyverzet nyomása és surlása ellen biztosítsa.

Idővel a lánczpánczélt lemezvérttel kezdték pótolni, mely a lőpor feltalálása után, a lőfegyverek ellen védelmül mindinkább vastagabb és így súlyosabb vasléhből készült. A teljes vassín-pánczél által az egész test eltakartatott s így kellőleg biztosítva is volt ugyan a küzdő az ellenséges vágások és szurások ellen, de a sisakok, a súlyos mellvértek, a pánczélok különböző nemei nemcsak óriási terhet képeztek s akadályozták a lovag szabad mozoghatását, hanem egyszersmind főleg a küzdelem hevében oly meleget okoztak, melyet gyakran a legkitünőbb bajnokok sem bírtak kiállani.

214. ábra. Sisak a XV. század első feléből. Wilczek János gr.

A lemezvérttel a kampó, vagy lándzsatámasz is használatba jött, melyet a mellvérten erősítettek meg és arra szolgált, hogy a lovasnak a csatározás alatt a lándzsa forgatását megkönnyítse.

A lovagnak lova is lánczvérttel és utóbb sínpánczéllal boríttatott be. Ilyen pánczélos vitézt lovával tornára elkészülten alább a 227. ábránkon mutatunk be.

A támadó fegyverek között az első helyet a lándzsa, vagy nálunk úgynevezett gerely foglalja el. Nyele erős, de a mellett nem nehéz fából készült, fenyő-, hárs- vagy nyárfából, de főleg a kőrisfát találták e czélra különösen alkalmasnak. A lándzsa hegye alá kis zászló volt erősítve, mely egyrészt hadi jelül, másrészt az ellenfél lovának megrettentésére szolgált. A zászlós urak, kiknek banderiumaik voltak, négyszögű, a közönséges vagy koszorús lovagok pedig csúcsban végződő zászlókat használtak, melyekre rendszerint czímerük volt kivarrva. A lándzsának kézhez eső részére a fogás felett kerek vaspaizs volt fölhúzva a kéz megvédésére. A lándzsa vagy gerely használata egyedül a lovagokat illette meg, az apródok, fegyvernökök s az alsóbb néposztály ezzel soha nem küzdhetett.

A lándzsa mellett a lovag még karddal volt fegyverkezve, melynek alakja az egyes korokban nagyon változott, néha két-, néha egyélű volt. Alakja rendesen egyenes volt, de görbe kardok vagyis szablyák is gyakoriak a későbbi időkben. Hosszúsága is nagyon különbözött, voltak 7—8 láb hosszúak, melyeket két kézre fogtak. E két kézre való nagy pallosokat azonban lóháton sohasem használták a lovagok, hanem mindannyiszor leszálltak, ha azzal akartak harczolni. A kardot általában nagy becsben tartották és nagy gonddal készítették. Nem egyhez egész legendakör fűződött. Pengéjöket rendszerint föliratokkal és jelvényekkel látták el, markolatukat, övüket és hüvelyüket pedig drágakövekkel borították el. Kardot csak szabad ember viselhetett s annak átadása volt a megadás rendes formája.

A tőr szintén rendes alkatrésze volt a lovagi fegyverzetnek, melyet jobb oldalukon viseltek s leginkább a kegyelemdöfés megadására használtak.

A fokosok a lovagkor kezdete előtt már jóval használatban voltak, Martell Károly is eme kedvencz fegyverétől nyerte nevét. A csatabárd és buzogány szintén használatos fegyverek voltak.

A fej megvédésére a sisak szolgált, mely eleinte bőrből készült. A vas arczvért csak a keresztes háborúk alatt vált általánossá; alakjuk, valamint kidolgozásuk is különböző, de megegyeznek annyiban, hogy csak a szemnek van rajtok bővebb nyilása. A tornajátékoknál használt sisakon a czímerhez tartozó állat- vagy madárfő található. E sisak, valamint rendszerint az egész tornavértezet, jóval súlyosabb a közönséges sisakoknál.

A lovag fegyverzetéhez tartoztak még a paizs, vagy egészen fából, vagy bőrrel és fémmel bevont fából készítve s czímerrel diszítve.

A lovag sarkantyúi aranyból készültek és rangjukat leginkább feltüntették, a mint e kifejezés a sarkantyút kiérdemelni általában egyenértelmű volt a lovagság megszerzésével.

A fegyverzetre finom posztó vagy dúsan aranynyal kivarrott selyemből készült s a lovag szineivel és czímerével diszített kabátot öltöttek.

A nyerget a XI. században elől-hátul széles és magas nyújtványokkal toldották meg, hogy a nehéz fegyverzetű lovagoknak támaszul szolgáljanak s ülésüket biztosabbá tegyék.

A tornajátékot megelőzőleg tartott fegyverszemle nem csupán arra szolgált, hogy a lovag egész fegyverzete a tornabirák által megvizsgáltassék, de főleg arra, hogy azon mutatták ki a résztvenni kivánó lovagok jogczímüket a tornában való részvételre.

A középkori rendi exclusivitásnak természetes kifolyása, hogy a tornákon való részvételi jog kizárólag a lovagképes egyének joga volt. Kik őseik lovagi voltát vagy egyenrangú házasságból való leszármazásukat négy lovagképes ősre visszavinni nem tudták, eltiltattak a tornajátékokban való küzdelemtől. Így tehát a tornaképesség még a nemesi rend tagjai között is választóvonalat képezett, a nemesség és lovagság nem foglalván szükségkép még magában a tornaképesség elismerését. De a leszármazáson kívül még sok egyéb okból volt megtagadható a tornaképesség. Ezek RÜXNER hires «Tournierbuch»-jában 17 pontban a következőleg vannak fölsorolva:

1. Kizárattak azok, kiknek négy ősük nem nemes vagy nem tornaképes törzsből született.

2. Azon személyek, kik törvényes házasságon kívül születtek. Ezek még ha utólagos házasság vagy a fejedelem kegye által törvényesíttettek is, mind maguk, mind leszármazóik a 3. vagy 4-ik lemenőig nem voltak jogosítva megjelenni.

3. A ki önként valamely városban él s ott adó és őrszolgálat s azzal összefüggő egyéb oly szolgálatok teljesítésére van kötelezve, melyek csak közönséges polgárt terhelhetnek.

4. Eretnekek, gyilkosok, hitszegők s hamis tanubizonyságot tevők. Mindazok tehát, kik az egyház és keresztény hit magasztosságát, szóval vagy tettel megtámadták, az adott szó szentségét megszegték, kik a közbékét veszélyeztették, távol tartattak.

5. Nem bocsátották tornákra azt, ki a hadi fogságból megszökött.

6. Ki a háborúban urának vagy barátjának seregeit elhagyta, főleg ha e miatt a vezér megveretett.

7. Ki jogtalanul másét elsajátította, a nélkül, hogy azért felelni tudna. Az erőszak és jogtalanság, főleg ha védtelenek ellen követtetik el.

8. Ki jámbor szűzeket, szeplőtlen hirű nőket szidalmaz, szóval vagy tettel becsületükben megsért.

9. Utonállók, gyújtogatók, templomok kirablói s azok, kik ily személyeknek szállást adnak.

10. Ki másnak nejét, leányát, testvérjét vagy barátnőjét orozva elrabolja.

11. Ki jogtalanul hadat visel.

12. Ki vannak zárva a házasságtörők, ha t. i. a házasságtörés nyilvánosságra jut.

13. Uzsorások.

14. Megátalkodott istenkáromlók és hazugok.

15. Mindazok, kik az egyházak és papok jószágait visszatartják.

16. Mindazok, kik a nemesség (t. i. a nem tornaképes nemesség) tagjaival kötnek házasságot.

17. Végül ki vannak zárva, kik kereskedést, ipart vagy más oly foglalkozást űznek, melyek nem illők egy nemes emberhez.

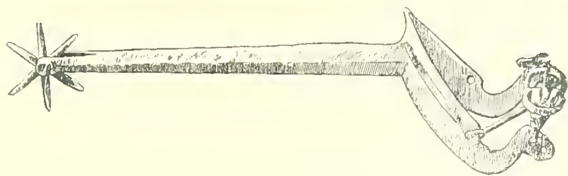
A tornaképesség bizonyítása ezek alapján első sorban a czímer bemutatása által történt, másrészt azonban a tornahatóságok által vezetett könyvek vagy a megelőző tornáról adott okmány által is igazolható volt. Mindezek felett a tárgyalásokat vezetni és határozatokat hozni a tornanagyoknak és heroldoknak volt feladatuk, kik egyszersmind a tornakönyveket vezették.

Rajtok kívül azonban még a nőknek is volt hivatalos szerepük a tornánál. A czímerszemle alkalmával a heroldok mellett nők is szerepeltek; a négy német lovagi kör mindegyike ily czélra három lovagi származású nőt (egy hajadont, egy férjes nőt és egy özvegyet) küldött ki. A díjak és jutalmak átnyujtása szintén rendszerint nők által történt.

Az úgynevezett «chevalier d'honneur» a tornáknál szintén a nők befolyását juttatja kifejezésre. Ez ugyanis női fejdíszt vitt a játék alatt lándzsájára erősítve s ha lándzsáját a játék alatt valamely lovag előtt leereszté, ezt nem lehetett támadni, az illető a nők védelme alatt állott.

Maguk a játékok két részre oszlanak, ú. m. a párviadalokra (Tjostiren), melyek rendesen a tulajdonképeni tornát megelőző napon folytak le s abban állanak, hogy egyes lovagok kihívják egymást s teljes fegyverzetben, de tompított lándzsákkal, melyeknek végén egy csipkés szélű lap (Krönlin) helyettesíti a hegyet, — egymás ellen lovagolva, ellenfelük paizsán lándzsát törnek, vagy azt a nyeregből kidobni igyekeznek. Az ellenség elhibázása

failieren. Az eltört lándzsát azonnal mással helyettesítik, miért is ebből nagy készletet tartottak. Ezt vitetheti egy kocsin maga után a lovag, vagy a tornákat rendező úr tart készletet. Mindig az apród adja fel a lovagnak az új lándzsát. Vívás alatt a sisak rostélya le van eresztve, de a sisakon és a paizson a lovag czímerét viseli, melyről messziről felismerhető.

215. ábra. Torna-sarkantyú a XV. századból. Csoma József.

Czímeres paizsát, a bajvívást megelőző napon minden lovag közszemlére tartozott kitenni. A hibákat a versenybiró jegyzi. A győztes a legyőzött lovát és fegyverzetét elveszi s ehhez még azt ki is gúnyolja. A viadal elejét és végét kürtszó hirdeti. Ez a tulajdonképeni lovagi bajvívás.

A tornajáték viszont nem párviadal, hanem tömeges mérkőzés, a hol mindenki segíthet társának ellensége leveretésében. Kezdődik lándzsaharczczal s ha eltörnek és kifogynak a lándzsák, kerül elő a tompított kard. Nálunk lehetett aztán buzogány-harcz is, a mire különben úgy Német- mint Francziaországban is volt több példa.

A tornát mise előzi meg. Ezután mérsékelt erősítő reggeli következik. Erre a heroldok tornára hívnak, mely után megkezdődik a résztvevők felvonulása a tornatérre.

A felvonulás után a résztvevők két részre válnak s mint két ellenfél helyezkednek el. Szükséges, hogy mind a két párt egyenlő erős legyen s ezt a versenybiró constatálja. — Erre a rendező főúr inti a küzdő feleket, hogy minden szívbeli ellenséges indulatot kerüljenek s a legyőzöttek ne tápláljanak bosszút legyőzőik iránt. Erre megharsan a kürt s kezdődik a viadal. Mindkét küzdő csapatnak egy-egy vagy két-két parancsnoka van, a kik lándzsáikkal előre törnek. Nyomukban pártfeleik hasonló fegyverfogással s mindegyik párt csatakiáltását hangoztatja. A küzdelemben a fegyvernemek a fenti sorban követik egymást, de az egyes küzdők a maguk helyzetére tekintettel veszik igénybe azokat. A legyőzötteket a csatlósok fogják fel az esésben. Eltört fegyverdarabjaikat a nép szedi emlékül össze. — A győztes társai élén a biró páholya elé lovagol, hol sisakrostélyát felhúzza és valamely előkelő nő kezéből nyeri díját, mire a harsonák a küzdelem végét jelzik.

A viadal részleteit illetőleg, a bajvívásoknál (Tjostiren) rendesen csak a lándzsa és paizs van használatban. A lándzsa tompított és rajta van a «Krönlin», hogy sebet ne ejthessen. A lovag és ló pánczélosak. A ló esetleg pánczéltalan, de torna-ruha födi. Az ellenfelek meghatározott távolságból ügetve indulnak, majd megeresztett gyeplővel rohannak egymásra. Induláskor a lándzsa leeresztve tartandó, csak a rohanásban emelendő föl döfésre. Mindkét fél egymást találni s viszont az ellenséges támadás ellen magát védeni igyekszik. Parirozni csak a paizszsal szabad.

Ha a lándzsa talál, akkor a megütött fél vagy kiesik a nyeregből, vagy ha jól parirozott, a támadó lándzsája eltörik s ez esetben az új lándzsát kér.

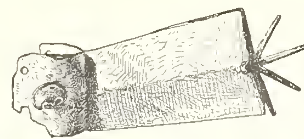
Szabály, hogy a lándzsával találni kell és pedig vagy az ellenfelet vagy legalább annak paizsát. Súlyos hiba egyiket sem találni, viszont a parirozott lándzsadöfések, föltéve, hogy az ellenfelek nyeregben maradnak neutralisálják egymást. Tilos többnek egy ellen harczolni, tehát mindig férfi férfi ellen küzd.

Ha az ellenfél a nyeregből kiesett, de még talpra tud állni, joga van kardra kapni, ez esetben a jóízléshez tartozik, hogy a nyeregben maradott fél szintén gyalog folytassa a harczot, bár joga van nyeregben is maradni.

Álczázott harcznál az, hogy valaki talpra tud-e állni, attól függ, vajjon harczképtelenné tevő döféstől vagy csak könnyebb sérülést okozótól találva hullott-e ki nyergéből.

A döfések a következők:

1. Álldöfés. Ez, mint neve is mutatja, az alsó állkapocs felé irányul, honnan lecsúszva, az ellenfelet rendesen a torok tájon találja, vagyis a sisak collierját s így legjobb esetben is leszakítja a sisakot a fejről, mindenesetre azonban úgy elkábítja a találtat, hogy az a nyeregben egyensúlyát elveszti s hátra vágódván, abból kiesik. Az ilyen döfés tehát álczázott alakban — ha talál — harczképtelenségnek minősíttetik.

216. ábra. Magyar Torna-sarkantyú. Batthyány Iván gr.

2. Köldökdöfés. Ez a paizs közepe felé irányul. Neve onnan származik, hogy a paizs közepe még a XII. században is vas köldökkel volt diszítve, melyet négy szeg erősített a paizshoz. Ha ezen döfés talál, a lándzsa mindenesetre összetörik s bár a paizsot át nem fúrja, az ellenfélnek mégis olyan hatalmas ütést ad, hogy ha nem tartja magát lábaival erősen a nyeregben, könnyen kieshetik. Ha tehát a köldökdöfés álczázott harczban talál, fél harczképtelenséget jelent. De ezen döfésnél lehet a paizs köldöke csak általános czélpont s a döfés maga találhatja a paizsot, annak közepe alatt is, azon a helyen, a hol a kar a paizs-szíjjakat tartja. Ez esetben

átlyukasztja a paizsot, a kezet megsebesíti; álczázott formában tehát súlyos sérülést jelent, bár még nem harczképtelenséget.

3. Melldöfés. Egészen a mell közepére irányul. A legnehezebb, de ha talál, még parirozva is oly súlyos döfés, hogy egyrészről föltétlen harczképtelenséget, másrészről a legszebb győzelmet jelenti.

Mind a három döfés természetesen csak akkor lehet eredményes, ha kellő erővel történik. Fődolog tehát, hogy a lovag lándzsáját erősen tartsa. Rendes tartás: jobb kézben, közvetlenül a kézvédő alatt erősen markolva, alsó végével pedig a hónalj alá szorítva. Meg van azonban engedve, hogy a lovag azt mindkét kezével megmarkolhassa.

A paizs a bal karon viselendő, de bal kézzel vezeti a lovag a kantár szárát is.

Álczázott harcznál, a veszély teljes kizárása végett, kétféle lándzsa volt alkalmazásban, úgymint:

a) fűrészelt lándzsák, a melyeknek közepe félig vagy kétharmad vastagságig be van fűrészelve (lances brisées);

b)) üreges lándzsák (lances gracieuses ou courtoises) vagyis olyanok, melyek belül üresek.

Az előbbiek könnyebben törnek, de az utóbbiak e mellett jobban megóvják a látszatot is.

Ilyfajta játékokat a Miksa-féle «Triumph» tizenegyet ismer, ú. m.

1. Welsch-Gestech.

2. Hohenzweg-Gestech, ennél a paizs a jobb mell fölött tartandó.

3. Teutsch-Gestech.

4. Welsch-Rennen, a murnétával vagyis a bal oldalon tartott kis kerek paizszsal és a gardebrasson korongokkal.

5. Painharnasch.

6. Geschifft-Rennen, a hol a tárcsák az érintésre darabokra hullanak szét.

7. Pünt-Rennen, a hol a tárcsák a fejen keresztül repülnek.

8. Pfannen-Rennen vagy Rost-Rennen. Ezeknél a mell közepén egy négyszögletes lemez van megerősítve s ezt kell onnan lelökni.

9. Scheiben-Rennen.

10. Schweif-Rennen.

11. Welt-Rennen.

Ezekhez csatlakozik az olaszos Stech-Rennen, tudniillik a «Stechen über Palia», a melynél a két küzdőt fakorlát választja el egymástól, a mely a ló magasságáig ér.

Mindezen bajvívásoknál a három eddig ismertetett döfés jön alkalmazásba.

Érdekes lovagjáték volt még a «Ringl-Rennen», mely látványos és veszélytelen is volt s mindössze csak kitünő lovast és biztos kezű lándzsást feltételezett. Ennél a pálya közepén két magas oszlopon keresztül fektetett gerendán a középről egy gyürű vagy korong (Scheiben-Rennen) függ alá. A lovas előre szegezett lándzsával s lassú ügetéssel kezdve körül lovagolja a pályát, úgy hogy gyors carrierben érve a gyürű elé, azt lándzsájával ledöfje. Itt is két lovas áll egymással szemben s ha egyiknek nem sikerül, a másik kisérti meg mindaddig, míg egyik le nem döfi. Másik ilyen érdekes játék volt a «Geschifft-Rennen», melynél a tárcsa-paizsok úgy voltak szerkesztve, hogy a tompított lándzsa ütésére azonnal széthulljanak. Az ellenfél, ki paizsán találva van, vesztes fél, mert paizsa feltétlenül széttörik. Az ily tornajátékra való felhivásban mindig kiteendő volt, hogy ily viadalban hány új paizsot vehet igénybe a küzdő.

A lovagi bajvívás és páros viaskodással szemben a tornajáték egy lovagkorbeli ütközet képe, ennélfogva mindenek előtt nagyszámú résztvevőket föltételez. Ebben a harcz nemcsak lándzsával folyik, hanem karddal, buzogánynyal, sőt esetleg birkózással is. A czél az ellenfelet legyőzni és őt foglyul ejteni.

Készen kell állani tehát nemcsak a támadásra, hanem a védelemnek minden nemére is, tehát nemcsak a lándzsadöfés parirozására, hanem ha valaki a nyeregből kiemeltetett, arra is, hogy gyorsan talpra ugorjon, kardot rántson, magát az ellenre vesse, azt a kardviadalban a lóról lekényszerítse (mert itt épen nem tartozik a jó ízlés követelményeihez a nyeregből leszállani), sőt ha szükséges, a birkózásban földre terítse.

Három fegyvernem jő tehát itt tekintetbe:

A lándzsa, melyről már szóltunk s a kard, melyre vonatkozólag századonként más elvek voltak irányadók, más a vívás modora a két kézzel megmarkolandó pallosnál, más az egy kézzel megmarkolandónál, ismét más az egyélű kardnál.

Magának a tornajátéknak taktikai szabályai különben a következők voltak:

CSATAVILLA

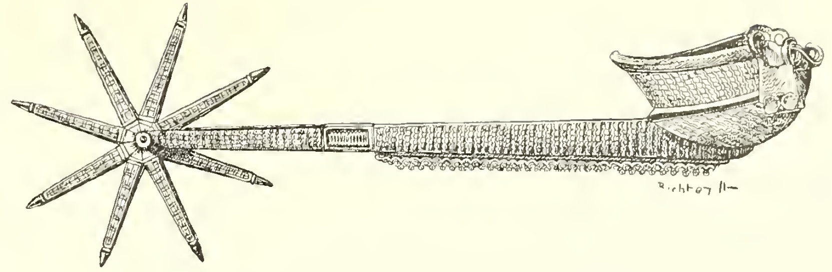
Fekete bőrrel bevont, vashengerbe rejtett három szuronynyal, a görög mythologiából vett s rézből kivésett jelenetekkel. A középső szurony egyik oldalán STOGHO CREMA, másik oldalán pedig a spanyol fegyverkovács neve GIO BATISTA van bevésve. Táblánkon középett e csatavillát a maga egészében, a nagyobb ábrázolásokban pedig részleteit mutatjuk be. XVI. századi munka. Wilczek János gr. tulajdona.

XXXV.

217. ábra. Torna-sarkantyú. Lőcse sz. k. város tulajdona.

A résztvevők, miután két ellenséges táborra váltak, egymással szemben foglalnak helyet; a két ellenséges tábor egymástól legalább is egy nyíllövésnyire. Mindkét tábor három csapatra oszlik, melyek egymástól legalább fél annyira kell, hogy legyenek, mint a két ellenséges tábor egymástól, de jobb, ha valamivel távolabb állanak. Mind a három csapat aztán ékalakú harczvonalba helyezkedik, még pedig szorosan zárt sorban, tehát térd a térdhez. Mind a három csapatnak lehet egy és ugyanazon parancsnoka, de jobb, ha mindegyiknek külön van egy-egy.

Az előlovaglás az adott jelre mindkét oldalon egyszerre történik, szorosan zárt rendben, kezdetben lassú ügetésben mindaddig, míg a két tábor egymáshoz egy rohamnyira nem közeledett, akkor aztán erős carrierben kell előrontani.

Ötféle támadási forma volt szokásban.

1. Puneiz, azaz mindkét ellenséges csapat zárt sorban rohan egymásra előre szegzett lándzsákkal és készen tartott paizszsal (Front-Attaque). Mindegyik igyekszik lándzsájával ellenfelét a nyeregből kiemelni, hogy ez által csapata számára az ellenséges csapat áttörését lehetségessé tegye.

2. Zer-volge. Ha az áttörés sikerült, akkor az a csapat, a mely a másikat áttörte, visszafordul és még egyszer keresztül száguld az ellenséges csapaton s ezzel befejezi annak tönkre tételét; foglyokat ejt stb.

3. Ze-triviers. Szárnytámadás. Ennél az egyik ék egyik része szárnyat képez és oldalról támad az ellenséges csatarendre s ez által rendetlenséget idézvén elő, az ellenség szoros zártságában megkönnyíti a front-attakban támadó éknek az áttörést.

4. Zeut-muoten. E fajta támadásnál egy lovag előlovagol csapatából s az ellenfél egyik lovagjával páros viadalt (Tiot) kezd. Az által, hogy ő ezt az egyet leteríti s ennek társai kénytelenek segítségére sietni, abban a csapatban rendetlenség áll elő s ha most a győző csapat a zárt rendben előre tör, kilátás van a megbontott csapat áttörésére.

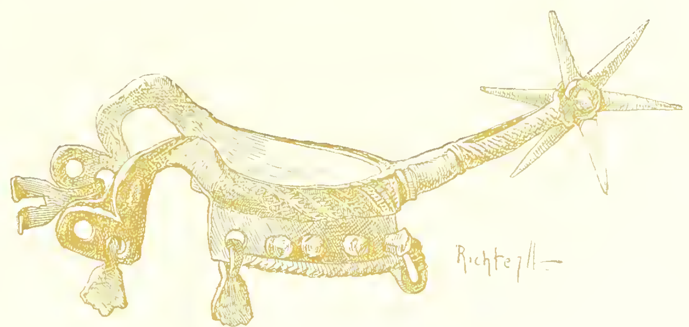
5. Hurtechlich Reiten, vagyis támadás közben nemcsak az ellenfélre, hanem annak lovára is támadni s azt lándzsadöfésekkel izgatni, hogy lovasát a nyeregből kivesse. Ez különösen oldaltámadásnál volt használatos.

Mindezen támadási módok akár egyszerű, akár kombinált alkalmazása a parancsnokok belátásától függött s a győzelmet mindig az ellenséges csapat áttörése képezte.

A torna és a lovagi bajvívás a középkori lovagvilág intézménye Magyarországon is több századon át fennállott. Magyar lovagok résztvesznek már a XII-ik században az augsburgi, nürnbergi, sőt a franczia tornákon is.

Fájdalom azonban, ezekre vonatkozólag, valamint a tornáknak nálunk való első föllépésére is csak néhány okmányi adatunk van.

A XIII-ik században fejlődött ki határozottan nálunk a torna. A XIV-ik és XV-ik század virágkora s a nemzeti élet általános hanyatlásával azok bizonyára fényes sorozata, a XVI-ik században a mohácsi vészszel zárul be.

218. ábra. Sarkantyú, a XV. századból. Bethlen-Collegium, Nagy-Enyed.

Pozsonyban már 1220-ban tartatott az első torna. A XIV-ik században már RÓBERT KÁROLY és NAGY LAJOS alatt Budán és Visegrádon fényes tornákról értesítenek az oklevelek, nemkülönben ugyanezen helyen tartott tornákról vannak írott emlékeink ZSIGMOND korából és a XV-ik század folyamán I. MÁTYÁS király alatti időkből. Mindezen korszakokban vitézeink a külföldi tornák porondjain is győzelmesen jelennek meg, kisérvén a királyokat külföldi útjaikon vagy mint követek tartózkodván külföldi udvaroknál.

Magának Róbert Károly királynak személyes résztvételéről a tornában 1419. évi adománylevele tanúskodik, a melyben a HUNT-PÁZMÁN nemzetségből származott ISTVÁNNAK, a tornaközben általa kiütött három fogáért kárpótlásul ugyanannyi falut — Pózsát, Somogyit és Somot Bihar vármegyében, adományozza.

1335-ben a lengyel trón betöltésének kérdése s a cseh-magyar szövetség megkötése alkalmából Kázmér

lengyel király, János cseh király, Károly morva őrgróf, Szilézia és Szászország herczegei, hazánk főméltóságai gyűltek egybe nagyszámú kisérettel a fényes visegrádi várba. A zajos udvari ünnepélyek ez idő alatt, melybe Erzsébet királyné nevenapja is beleesett, egymást érték. A cseh király fiát, Károly morva őrgrófot, Róbert Károly ez alkalommal lovaggá avatta, ki is ezúttal «drága lovakat aranyos szerszámmal, csótárral, nyergekkel, vitézkötést és puzdrát kapott emlékül».

Zsigmond magyar vezérei a nürnbergi tornán vesznek részt, melyen a többek közt hat Haller, a mi gróf HALLER-családunk ősei is, szerepelnek.

219. ábra. Kengyel. XV. század. A bécsi cs. és kir. udvari gyüjteményből.

De mint említők is különösen Mátyás ébresztette újból pezsgőbb életre a tornákat. Az ő udvara e részben is példányképe egy valódi középkori udvarnak. Mint CSÁNKI írja: «BEATRIX menyegzője alkalmával nem kevesebb, mint nyolcz ízben tartottak ily lovas viadalt. Cseh, bajor és német herczegek s lovagok, a Fehérvárra, majd Budára vonulás közben az útfélen, majd bent e városokban a hypodromon rohannak össze — lefordulván lovaikról mindannyiszor. Egy ízben oly nagyot esett a két lovag, hogy a menyasszony ijedtében elsikoltotta magát.

A Mátyás koronázásakor tartott ünnepélyeken is egymást érte a sok kopja-viadal, valamint az Ulászló tiszteletére, Olmüczben rendezett ama világra szóló ünnepélyen s más alkalommal is. Alsóbb rangú mérkőzők számára pályadíjakat tűz ki a király, melyeket aztán a győzők lovagi hagyományokhoz képest egy-egy szép udvarhölgy kezéből vesznek át.

De a nagy király azzal adott mélyebb jelentőséget eme viadaloknak, hogy olykor-olykor személyesen is részt vett azokban. Mint kitünő katona, edzett férfi és jeles lovas, mint kedvelője az igazságnak, üldözője az ál-lovagiasságnak és hitvány kérkedésnek, lépett ki a küzdőtérre; vagy uralkodói gondjai közepette, pihenő szórakozást keresett e férfias játékokban. A hagyomány bizonyítja, hogy maga a nép sem csupán látványosságnak tekinté királya fellépését, hanem illőnek hadvezéri nagyságához és királyi méltóságához. Győzelmeiben pedig az igazság és a magyar vitézség diadalát látta.

Ilyen vala a HOLUBÁR esete. GALEOTTI szemtanú hosszasan beszéli el. A kép, melyet ad, elég élethű s kitünően jellemzi Mátyást és udvarát. Jött Budára — úgymond — egy Holubár nevű német lovag. Mindenki bámulta óriás testét és erejét; a lovas viadalokban pedig épen győzhetetlennek tartották; a minthogy ellenfeleit rendesen földre is teríté. Mátyás király, ösztönöztetve Holubár eme hírneve által, szintén harczra hivá fel őt. Ez vonakodott, félvén, hogy sérelmet talál ejteni a királyon. De a király késztette a vonakodót: vívjon meg bátran vele. Holubár nem meré újra elutasítani a fejedelmi kivánságot, de föltette magában, hogy a király legkisebb döfésére lefordul a nyeregből. Mátyás azonban értesülve erről, minden szentekre és királyi hitére esküvék, hogy ha ezt észreveszi, azonnal kivégezteti Holubárt. Egyszersmind megesketé őt, hogy úgy fog vele megküzdeni, mint halálos ellenséggel szokás. Zsigmond király piacza volt a küzdelem szintere. Sok ezer ember gyűlt össze, hogy meglássa királya mérkőzését a teuton óriással. De győzelmén sokan kételkedének. Mert Holubár roppant testalkatát és ehhez hasonló erejét naponta látják vala, holott Mátyást középtermetűnek és középerejűnek ismerék. Iszonyú kopja-döféssel roppantak egybe. De a király aczélizmai erőt vevének Holubár óriási testén. Hanyatt homlok zuhant le a hires német vitéz, keresztül a lófarán, tört karral, eszméletlenül, homlokán kapva erős ütést. De a király is mellben találtatván, lesiklott lováról — oldalt lova kantárszárát megragadva. Holubárt társai emelék fel s a király is azonnal gondozására sietett. Majd felüdülvén, lovakat, drága ruhákat és nagy összeg pénzt ajándékozott neki. Holubár pedig azonnal elhagyá a budai udvart, fennen hirdetve a magyar király bőkezűségét és erejét. Itthon is mindenki álmélkodik vala.

Más alkalommal egy cseh vitézt győzött le ily kopja-viadalban: a hires SUOHLÁT — Székesfehérvárott. E viadalnak emlékét BONFINI tartotta fenn. Suohla alvezére volt Mátyásnak. Míg hadseregéhez tartozott, nem átallt vele megvívni a király, midőn megbontá a fegyelmet és garázdálkodott — felakasztatá.

Fiát, Jánost, is korán szoktatá a bajnoki mérkőzésekhez. 1490-ben Bécsben állta ki az ifjú herczeg az első próbát, még pedig úgy látszik, szép sikerrel. Mert — BONFINI szerint — az első csapásnál homlokon találva ellenfelét, vérző fejjel dobta le lováról.

A tornák egyéb neme is virágzott Mátyás udvarában. Jelesül a lófuttatás, mely czélra Budán, Visegrádon és később Bécsben szintén állandó hypodrom vala. Az olmüczi ünnepélyek alkalmával e városban is állí-

tottak fel pályát a lófuttatásra s csehek és magyarok vetélkedve szálltak ki síkra. Ugyanilyen pályákon folytak le a kocsiversenyek is, melyekben a király is gyakran résztvett nejével együtt.

Ilyen tornaviadal számba mentek az úgynevezett »öklelések« vagy a mint ma mondják: birkózások is. De úgy látszik ezt már nem tartották oly nemes sportnak, mint az előbbieket. BONFINI egy ilyennek is fentartá emlékét. 1468-ban történt ez, midőn Mátyás és Podjebrad találkozóra jöttek össze — szép szerével kiegyezkedni. A két király udvari bolondjai rendeztek birkózást, melyben a magyar lett a győztes.

Más alkalommal, ugyancsak a cseh háborúk idejében maga GALEOTTI birkózott meg egy ALESUS nevű katonával. Nem mindennapi látvány volt az elhízott és épen nem fiatal tudósnak az ifjú, elbizakodott katonával való öklelődzése. A győztes végre is Galeotti lett, ellenfele a porban terült el. A viadalnál maga VITÉZ JÁNOS esztergomi érsek is jelen volt s ő sem bírta visszafojtani nevetését. JANUS PANNONIUS pedig sietett megénekelni barátja dicsőséges »palestra«-ját.

De Mátyás leventéi a hazai porondon kívül külföldi tornákra is ellátogattak, dicsőséget szerezve ott is a magyar névnek. Kitünik ez a többek között az angol térdszalagrend heroldjának hivatalos jelentéséből, a melyben a czímernagy IV. Eduárd királyt három magyar nemesnek, névszerint BODNA ULÁSZLÓ, VÁRDAI FRIGYES és ERDÉLYI LÁSZLÓ vitézeknek Canterburyba való megérkezéséről értesíti, kik három egymásutáni napon különkülön angol lovagokkal a király és királyné előtt óhajtának tornán mérkőzni. A herold által megállapított viadalrend élénken megvilágítván az azonkori torna-szokásokat, annak pontozatait itt közöljük: Az említett magyar lovagoknak az Eduárd király által kijelölt helyen és napon teljes tornafelszerelésben kellett megjelenniök. Bodna Ulászló gentleman ellenfelével tizenöt nápolyi módra intézett lándzsarohamot visz végbe, a melyek közül az első öt rohamot Bodna kezdi meg, a következő ötöt az ellenfelek mindegyike szabad akarata szerint intézheti, az utolsó rohamot pedig mindketten egyszerre kezdik meg. Két nappal a viadal előtt lándzsáját mindenkinek tornahelyére megmérés, czímeres jelvényét pedig megtekintés végett a heroldhoz kell vinnie. A két első öt rohamban a lándzsáknak egyenlőknek kellett lenni, az utolsó öt rohamnál tetszés szerinti hosszúak lehettek.

A másik napon Várdai Frigyes jelenik meg gentleman bajnok ellenfelével a küzdtéren. Megállapíttatott, hogy lándzsáik csúcsa legalább is egy garas szélességű legyen. Ha valamelyik lándzsáját elejti vagy elveszti, akkor azt csak úgy nyerheti vissza, ha delnője keresztnevének első betűjét bajvívó ellenfelének megmondja, ha pedig lándzsáját másodszor elejti vagy elveszti, akkor ellenfele által egy hozzá tetszés szerint intézett kérdésre köteles felelni, hacsak valamely delnő ebbeli kötelességét el nem engedi. Ha pedig lándzsáját mindkét vívó elveszíti, akkor a vívás a hetedik nap tartatik bármely jelentkezővel.

A harmadik napon Erdélyi jelentkezik a küzdtéren bármely gentlemannel szembeszállni, a ki vele bajt vívni ajánlkozik. Addig rohannak egymásra, míg mindkettőjük vagy egyikük lándzsája el nem törik; ha pedig egyikük lándzsáját elejti, azt csak úgy nyerheti vissza, ha ellenfelének egy gyémánt követ ad oly czélból, hogy ez azt hölgyének ajándékozza. Ha mind a két bajvívó elveszti lándzsáját egy futásban, fegyvernöke által más lándzsát hozathat hölgye nevében s újra megkezdhetik a rohamot. A lándzsaviadal után az ellenfelek kardjaikkal a nyereg felett egymásra 25 vágást mérhetnek bármely módon, a szúrást kivéve, és ha e 25 vágás közben valamelyikök kardját elveszti, azt csak úgy nyerheti vissza, ha ezt az udvari hölgyek nevében egy megbízott gentleman kivánja, ha másodszor is elveszti kardját, akkor csak a király parancsára kaphatja vissza. Ha pedig mindaketten elvesztik kardjukat, ez esetben azt csupán a király legidősebb leányának rendeletére kaphatják vissza. A lándzsák hegyének szélességét és a kardok szélességének és hegyeinek méretét a király határozza meg.

220. ábra. Torna-ló szájkosara. Wilczek János gr. tulajdona.

Ha az említett viadalokon a bajvívók valamelyike ellenfeleinek lovát lándzsával vagy karddal megsebzi, akkor ellenfelének oly lószerszámot tartozik adni, a minőt ez magának választ, ha pedig ennek lovát megöli, akkor tartozik neki azon lovat átadni, a melyen épen aznap lovagolt.

BONFINI beszéli, hogy Mátyás udvarában oroszlánvadászatok és gladiatori viadalok is estek olykor-olykor s bennök a királynak nagy gyönyörűsége telt.

De főleg a vadászat volt az, a mely e korban őseinket megedzette. Ebben Mátyás és neje egyaránt örömüket találták. Alkalom bőven kinálkozott. Rengetegekkel borított hazánk gazdag volt a vadak minden nemében. E mellett a királyi várak és nyaralók: Buda, Visegrád, Tata, Zólyom és Diósgyőr körül, valamint Csepel szigetén is nagyszerű királyi vadaskertek terültek el. A peczérek, lovak, kutyák Budáról kerülnek aztán e helyekre. S a

sólymok is. Mert a kitanított sólymokkal való vadászat Mátyás udvarában is ép oly otthonos, mint általában az egész Európában s legközelebb Olaszországban. Ott a hírneves LORENZO MEDICI írt róla épen ez időben hangulatteljes költeményt; nálunk JANUS PANNONIUS énekelte meg. A sólymok Erdélyből és Kis-Oroszországból kerültek hozzánk s belőlük a királyi udvarban egész falka volt állandóan. E sólymok azonban más fajhoz tartoztak, mint az olaszországiak s Beatrix e részben is csereviszonyba lépett sógorával: Hercules herczeggel, kit kora egyik legnagyobb sólyomvadászának tartottak.

Mátyás király halálával a daliás kedvtelések és viadalok kora is hanyatlásnak indul, de mégis közel másfél századig folyton meg-megújuló nyomai vannak.

II. LAJOS király udvarában a lakomák, tánczvigalmak, álarczos menetek és fegyverjátékok egymást követték. 1522-ben BATTHYÁNY FERENCZ főlovászmester Szlavóniából küldöttet menesztett a királyhoz Prágába, azon kérdéssel: vajjon kivánja-e, hogy ő is a harczjátékokra felkészülve jelenjék meg. A király erre felhívja Batthyányt, hogy a harczjátékokban használt lovát és fegyvereit mindenesetre hozza magával.

Maga II. Lajos király 1521. január közepén tartott menyegzője alkalmával rendezett ünnepélyes harczjátékban szintén résztvett és BRANDENBURGI GYÖRGYGYEL mérkőzött meg és ő, a tanítvány, mestere felett győzelmet aratott. 1523. őszén pedig Pozsonyban a császár és a lengyel király követeinek tiszteletére rendezett tornán UNGNÁD JÁNOS báróval küzdött meg. Paizsát a lengyel követ, ellenfeléét Vilmos brandenburgi őrgróf vitte. Győztes ismét Lajos király lett, Ungnádot nyergéből kiemelvén.

Brandenburgi György II. Lajos királynak 1519-ben tartott egyik tornájáról írja, hogy ott »először Stibitz és Zettvitz hat ízben gyalog összecsaptak, azután ő maga (Brandenburgi György) és Krabat lóháton vívtak egymással, Krabat ördög volt és én meg — úgymond — vadember; az ördög lefordult lováról és arczára esett.»

Mint látjuk tehát a daliás mérkőzések helyébe az allegórikus szinezetű látványosságok kezdenek lépni.

Teljesség okáért — bár a következő adatok már a habsburg-házi királyok idejéből valók — felemlítjük, hogy I. Miksa megkoronáztatását Pozsonyban 1563. évi szept. 12-én szintén tornával volt megünneplendő, annak megtartását azonban tűzvész akadályozta meg, mely a pályatér állványait elhamvasztotta, mely alkalommal számos emberélet odaveszett.

BÁTHORY ZSIGMOND erdélyi fejedelem udvarában találkozunk utoljára a harczjátékokkal.

A torna-fegyverzeteket illetőleg, sajnálattal kell megemlítenünk, hogy daczára annak, miszerint e korszakon végig oklevélileg kimutatható a tornák nálunk való nagy divatja, egyetlen torna-vértezetünk sem maradt fenn Magyarországon; ellenben számos példány van Ő Felsége ambrasi várkastélyában és bécsi fegyvergyűjteményében. Megnyugvással állíthatjuk azonban, hogy ezen korban nálunk is ugyanilyeneket használtak, mert ha a harczi fegyver is teljesen egyforma volt a nyugotiakkal, az a tornáról, melynek nemzetközi szabályai voltak, még inkább föltehető.

A tornák mellett meg kell említenünk a harczi fejlődésre szintén befolyással volt kora-középkori szokást, az istenítéletet s ennek egyik formáját, a perdöntő bajvívást. Épen e tárgynál vannak bizonyítékaink a fentebb elmondottakra. Ugyanis több oklevelünkben meg van határozva, hogy a perdöntő bajvívást mily fegyverzetben szabad vívni. Egyik helyen például e czélra a szász torna-öltözet jelöltetik meg.

A perdöntő bajvívás Magyarországon, okmányi adataink szerint a XIII. században már széltében divatban volt. Súlyos jogi esetekben, midőn a perlekedő felek között különben nem volt igazság tehető, azokat istenítéletre, vagyis egymással vívandó harczra utasították. A kihívó fél, ellenfelének a bajra való fölhivás jeléül faczöveket nyujtott át, melyet ha az elfogadott, a biró kitűzte a harcz napját, melyen a felek magukat a birónak fölfegyverkezve bemutatták.

Bajvívó fegyverek voltak a dárda, kard, bot, tőr, továbbá nyilak, bunkó és kelevéz. Védszerül szolgált a paizs. A vívók mindegyike két-két karddal élhetett. Súlyos esetekben mindkét félnek meztelenül vagy egyik félnek vértezett ellenfelével meztelenül kellett vívnia. A harcz eldöntöttnek nyilvánittatott, ha az egyik fél harczképtelenné tétetett vagy vére kicsordult. Főbenjáró esetekben azonban egyik félnek el kellett esnie. Így NAGY LAJOS király egy honárulási esetben a feleket bajvívásra ítélvén, elrendeli, hogy mindkettő legnagyobb élességű két karddal jelenjék meg a küzdtéren, életre-halálra küzdvén egymással.

A viadal komolyságát jellemzik az intézkedések, melyeket ily alkalomra a hatóságok tettek. A város kapuit bezáratták, minden erőd, torony és sáncz megszállatott, az utczák vasláncokkal elrekesztettek. Minden nőszemély és 13 éven aluli fiú a nézéstől eltiltatott, a közönség pedig komolyan megintetett, hogy minden mozgástól, jeladástól, zajtól óvakodjék, az e tekintetben vétkezőkre szigorú büntetés, sőt halál is várakozott, ha hibájuk miatt a küzdelem eredménye megzavartatott. Bajhelyül egyenlő lapályos térség választatott, mely a pornak, szélnek ki nem volt téve. A nap világítása egyformán osztatott meg a vívók között.

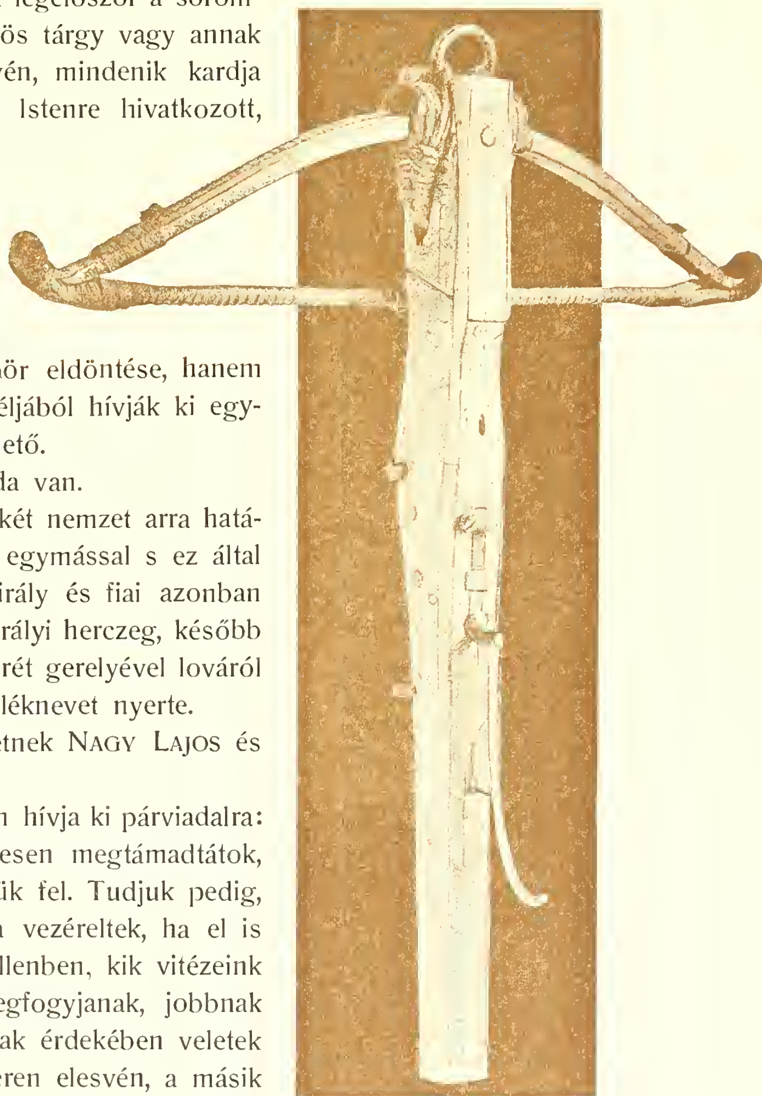
SISAK.

Vasból, kékes [illegible] Zrinyi Miklós, horvát [illegible] nak († 1566) tulajdon[illegible] Ő [illegible] bécsi udvari fegy[illegible]gyűjtemény[illegible]

A fegyverekre nézve IV. BÉLA 1255-ben a beszterczei polgároknak oly kiváltságot ad, hogy ha a vívók beszterczei emberek, minden pörben a bajt szász módra, kerek paizszsal és karddal vívhassák. Hogy lovas perdöntő bajvívások is tartattak, azt több adatból tudjuk. Így MÁTYÁS király 1477-ben DEBRENTHEY MIHÁLY és VESE MIKLÓS közt bajvívást rendelvén, a felek fegyvereikkel együtt lovaikat is köteleztettek a birónak bemutatni.

A bajvívó az esti harang megszólalásáig volt kénytelen bevárni ellenfelét, a mely rész a kitűzött óráig meg nem jelent, ügyvesztettnek nyilatkoztatott ki, viszont a vívás is csak alkonyatig folyhatott s a ki addig ellenfelének ellenállt, győzelmesnek tekintetett. Rendesen a vádló lépett legelőször a sorompóba. Ha földbirtokért vagy látható tárgyért folyt a viszály, a pörös tárgy vagy annak némely része a küzdtér közepére tétetett ki. A vívók megjelenvén, mindenik kardja élével először is a pör ezen jelképét érintette meg és a mellett Istenre hivatkozott, kérvén, hogy annak nyujtsa a győzelmet, kinek ügye igazságos.

221. ábra.
Számszerij. Wilczek János gr.

Mint PESTHY FRIGYES fáradhatatlan kutatásai kimutatták, utóbb Magyarországon is divatba jött, hogy a perlekedő felek maguk helyett fölfogadott viadorokkal vívatták meg a bajt, a mely azonban már bizonyára az intézmény hanyatlását jelentette.

A perdöntő bajvíváshoz sokban hasonló intézménye a középkornak a daliás párviadal, melyben nem valamely magánpör eldöntése, hanem a megsértett lovagi becsület vagy a harczi dicsőség eldöntése czéljából hívják ki egymást a vitézek, a mely tehát már tulajdonképen párbajnak tekinthető.

Történetünkben erre is számos és pedig nagyérdekű példa van.

A lengyelek és pomeránok egymás elleni háborújában a két nemzet arra határozta el magát, hogy jobb lesz, ha a két sereg vezére vív meg egymással s ez által döntetik el a két nemzet között fenforgó ügy. Meskó lengyel király és fiai azonban nem voltak hajlandók kiállani. Helyettük vendégük Béla, magyar királyi herczeg, később I. BÉLA király fogadta el a párviadalt, melyben a pomeránok vezérét gerelyével lováról leszúrta és hőstetteért a lengyel király leányát és a »levente« melléknevet nyerte.

De a középkor lovagi fölfogására legélénkebb világot vetnek NAGY LAJOS és I. MÁTYÁS királyaink hasonló esetei.

Tarentói Lajos 1350-ben Nagy Lajost a következő levélben hívja ki párviadalra: »Titeket, Magyarország fenséges királyát, ki országunkat ellenségesen megtámadtátok, mi Isten kegyelméből Jerusalem és Sicilia királya párviadalra kérjük fel. Tudjuk pedig, hogy a kúnok és más pogányok személyeivel, melyeket háborúba vezéreltek, ha el is vesznek, csak oly kevéssé, mint a kutyákkal gondolkodtok; mi ellenben, kik vitézeink és harczosaink kárától tartunk, nehogy az összeütközésben megfogyjanak, jobbnak találtuk a háború gyorsabb befejezésének és az ország nyugalmának érdekében veletek személyesen viaskodni olyformán, hogy egyike közülünk a küzdtéren elesvén, a másik ezen ország ura és királya maradjon. És hogy e bajvívás biztosan véghez mehessen, találkozás helyül ajánljuk Páris városát, a francia király szeme előtt, Perusiát, Avignont vagy Nápolyt. E négy város közül válaszszátok azt, mely tetszik és feleljetek erre illendően«. Nagy Lajos erre következőleg felelt: »Láttuk és olvastuk leveledet nagy király, melyek velünk közöltettek a jelen válasz vivője által és a párviadalra szólítás igen megtetszett nekünk, de nem a felajánlott találkozási helyek, melyek ellen sokféle bizalmatlanságunk van. Mert a franczia király a ti anyai nagybátyátok, noha nekünk is, de csak távolról névrokonunk. Avignon ugyan a pápa városának neveztetik, de a Provance fővárosa és benne a ti uralkodástok érvényes. Perusia gyanús előttünk és a ti befolyástok alatt áll, a polgárság ott lázadásban van, nem illendő tehát, hogy arra bízzuk királyi felségünket. Hogy pedig Nápolyt el kell vetnünk, levélben magyarázni fölösleges; e város tőlünk elpártolt és annak most ti parancsoltok. Ha csakugyan kedvetek van velünk bajvívásra kelni, történjék ez a német császár előtt, ki rangban mindkettőnk felett áll, vagy az angol király, közös barátunk jelenlétében vagy legalább a teljesen részrehajlatlan és jó katholikus Bertrand aquilejai patriarcha előtt. Azonban, ha az ajánlottunk helyek nem tetszenének és szavainkat csak üres halogatásnak vennétek, tudjátok, hogy minden határidő késedelmének megszüntetésére rövid idő alatt hadseregünkkel nálatok leszünk, ott majd együtt tanácskozunk a párviadalról, és hogy érvényesen tehessük, minden akadályoztatás nélkül seregünk részéről«.

Egy más alkalommal 1361-ben IV. Károly császár a magyar követek előtt sértőleg nyilatkozott Nagy Lajos anyjáról. A magyar követek azonnal keményen visszatorolták a sérelmet és noha IV. Károly mentegetni kezdé hevében ejtett szavait, a császárt párviadalra hívták ki, egyetemben mindazokkal, a kik e bántalomban azonosítanák vele magukat. Egyúttal pedig Németországnak és Csehországnak hadat üzentek. Mondanunk sem kell, hogy Nagy Lajos követeinek eljárását mindenben helybenhagyta.

Midőn I. MÁTYÁS király 1470-ben Morvaországban állott hadseregével, Podiebrad cseh király követeinek egy Kremsierből kelt levele érkezett hozzá, mely panaszolván, hogy ő és hadserege az országot pusztítja, egyszersmind tudtul adja, hogy Podiebrád kész a magyar királylyal életét veszélyeztetni és vele párviadalban mérkőzni illendő helyen és egyenlő fegyverrel; mivel azonban urok elnehezedett testű, egy körül korlátozott mezőt javasol, hogy így egymást ki ne kerülhessék. A ki így az Isten szent akaratja szerint megőriztetik, azzal bánjék a diadalmas tetszése szerint.

Mátyás válasza a következő volt: «A nekünk ajánlott párviadalt rég óhajtottuk és annak örülünk. Bár mi, mint igazhitű keresztény fejedelem, egészen más állásban vagyunk, mint ti, átokba vetett és koronájától ítéletesen megfosztott uratok és így becsületünk sérelme nélkül utasíthatnók el ezen ajánlást, úgy mégis ezt tenni nem akarjuk, egész bizodalommal lévén az iránt, hogy az Isten, kinek szent ügyét folytatjuk, az igazságnak engedi a diadalt. Igenis, készek vagyunk tehát vele megvívni, de nem szűk és korlátozott helyen, hanem mint keresztény fejedelemhez illik, lovag módjára: szabad helyen és illő fegyverrel».

De hogy az ilyen kihívás a későbbi századokban is dívott, annak érdekes példáját találjuk feljegyezve az 1546-iki országgyűlés alkalmából. Ekkor történt Pozsonyban, hogy Don Francesco Lasso, ki már Ferdinánd király ellen több tiszteletellenes vétket követett el, a város négy kapujára titkosan kihívásokat szegeztetett fel a király szolgálatában álló Balassa János ellen, melyekben őt az ország határain kívül vívandó párviadalra szólítja fel, becsmérlő szavakat nem kimélvén. Ekkor Balassa engedélyt kért a királytól, hogy e kihívást elfogadhassa. A király meg is adta arra az engedélyt, azonban csak oly kikötéssel, hogy az ország határán belül tartassék meg, a melyre is a király Don Francesco Lassónak szabad jövet- és menetet ad s ugyan ő fogja kitűzni a párviadal napját.

I. MÁTYÁS király alatt, a hadiviszonyok általános fejlődésével várrendszerünk és tüzérségünk is nagy haladást tesz. Erre mutatnak Mátyás hires várostromai. 1464-ben maga indul Bosnyákországba, hol a bevehetetlennek tartott Jajczát elfoglalta, miután előbb a magyar lövegek annak falait teljesen összerombolták. 1475-ben, midőn a török ellen indult, oly nagy arányú ostromgépeket és ágyúkat készíttetett, hogy azok a pápai követ csodálatát keltik fel.

1476. január első napjaiban kezdte meg Szabács várának ostrommunkálatait; saját találmányú ostromgépeket alkalmazott, ágyúkkal és katonákkal rakott hajókat vonatott a vár árkába és február 15-én már bevette a várat.

1482-ben Frigyes császár elleni hadjárata közben Haimburgot ostromolva, ágyúi között oly óriási nagyok említtetnek, melyeknek egyikét, a «Varga» nevű mozsarat nyolczvan, folyton váltott ló húzta. Ugyanez évben 17 roppant ágyút küldött Budáról Pozsonyba.

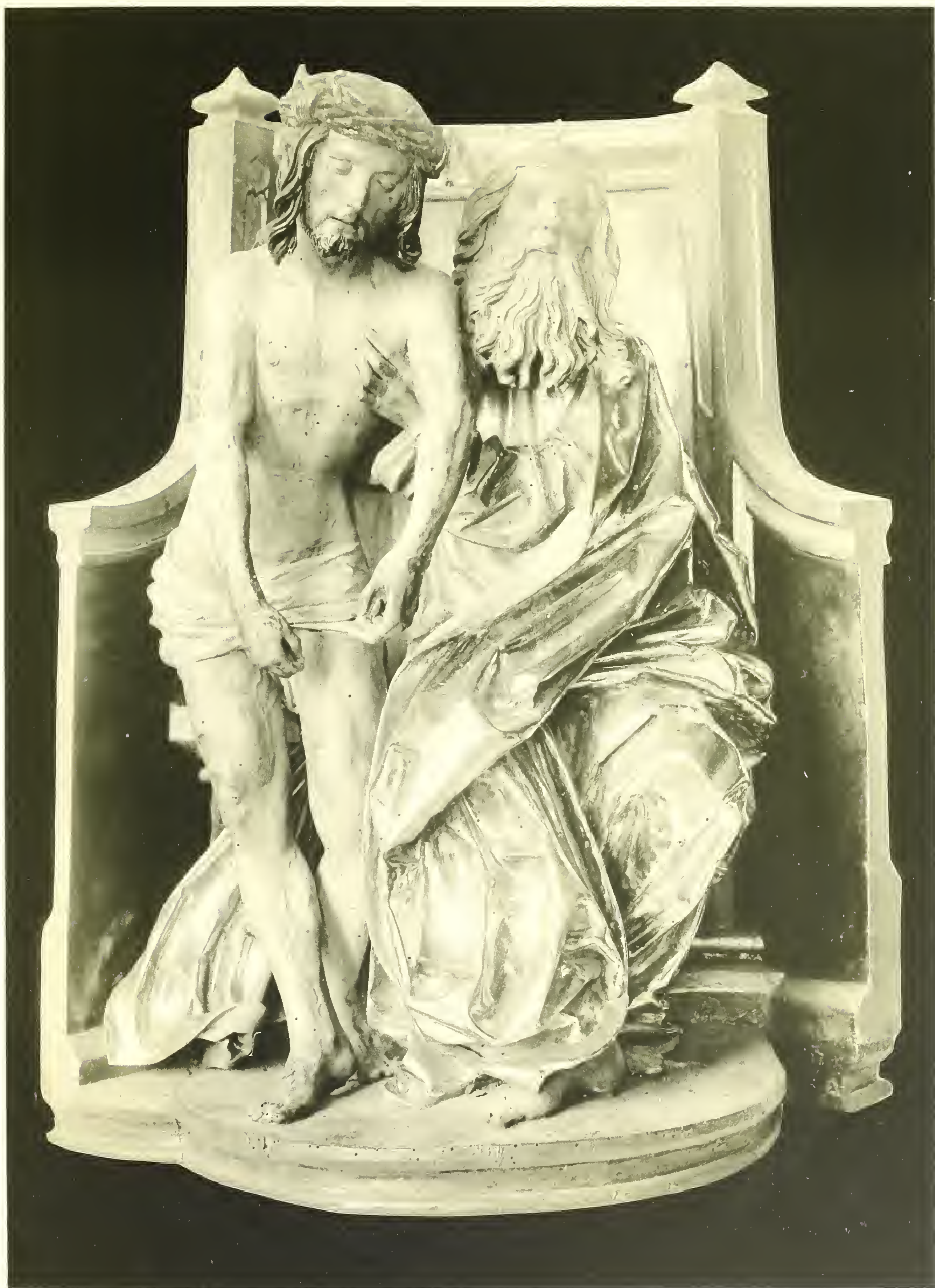
És az ostromműveknek e magas szinvonalra emelése, kétségtelen Mátyás érdeme, mert hiszen tudjuk, hogy 1444-ben a várnai csatában a magyaroknak még kevés és kicsiny ágyúi voltak s először Belgrád 1456-iki ostrománál jutottak nagyobb mennyiségű török löveg birtokába. Ezeket még Mátyás is használta. A törökök szerették az óriási lövegeket. Tudjuk, hogy Mátyás halála után maradt hátra egy ilyen óriási török löveg Bécsben, mely szintén még Nándorfehérvárról került oda.

A várak védelmére és ostromára külön mérnökkart szervezett, melynek olyan híre volt, hogy az orosz nagyfejedelem kölcsön kért tőle ilyen mérnököket. Az ágyúk mellett még a régi, de tökéletesített egyéb ostromgépeket is használta. E mellett azonban ő szervezte nálunk először a könnyen mozgó tábori tüzérséget is.

Midőn 1468-ban Csehország ellen indul, ötven nagy ágyút visz magával. Tüzérségét mindig a városok műveltebb elemeiből sorozza, kik ezek állítása fejében minden más hadi szolgálattól mentve voltak. Hydruntum ostroma alkalmából Mátyás levelet intézvén az egri püspökhöz, abból az ő ostromműveletei és felszerelésére nézve jellemző következő részt ide iktatjuk: «Tanácsom az volna, hogy a nagyobb parittyagépek alkalmaztassanak az ostromlásra. Nekünk ugyan van nyolcz Segniában, a melyeket ha tetszik, szivesen oda küldünk, ha Ő Felségétől erre fölkéretünk; küldeni fogunk egyszersmind kötelekkel kezelt parittyagépeket és más ily gépekhez szükséges szerszámokat. Mert ezek a mi véleményünk szerint az ostromlásra alkalmasabbak lesznek, mint a bombardák; különösen, ha ez a város köves talajú, mert a felülről hulló kövek többet rombolnak, mint a bombardák lövedékei. És kevesebb költségbe kerülnek a lőpor miatt, a melynek megszerzése sokba kerül. A parittyagépekhez semmi egyéb nem szükséges, mint kő. És ezek egyike három bombardával is fölér a kőhajításban».

[illegible]

[illegible]

XXXVII.

A várak emelkedésével lépést tart hazánkban a tüzérség s a lövegtan fejlődése is. Már 1417-ben írja meg, rajzokkal kisérve, Nagyszebenben HASENWEIN JÁNOS, a lövegek kezeléséről szóló tüzérségi könyvét és hogy általában a tüzérség már a XV. században mily magas fokon állott Magyarországon, csak azon egyetlen adatból is megítélhetjük, hogy az egykorú DUKAS értesítése szerint ORBÁN nevű magyar mester volt az, a ki Mohammed szultán számára azt a világraszóló óriási ágyút öntette, a mely 1453-ban Konstantinápoly falainak egy részét ledöntötte. A feljegyzések szerint az ágyú csövének átmérője 12 arasznyi volt és 600 fontos kőgolyókat dobált.

1440-ben pedig Pozsony városának már saját, minden szükségletekkel fölszerelt ágyúöntődéje volt, a mikor is ott egy ágyúöntő mester 24 legénynyel dolgozott, a kik mozsarakat s vörös rézből ágyúgolyókat és bombákat öntöttek, 1442-ben pedig már kartácsokat is készíttetett a tanács. 1454-ben a város HUNYADI JÁNOS kormányzónak egy nagy «Csóka» nevű ágyút szállít keletre, melynek súlya rézben 1171 font volt.

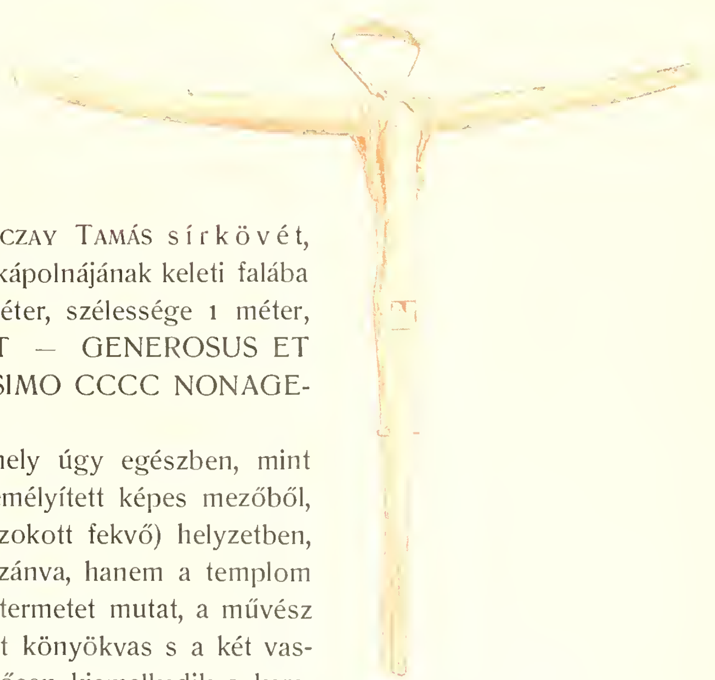
A védművek hadi felszerelését, a királyi hadak és várakon kívül magas fokra emelték még felsőmagyarországi városaink. Így Pozsony, Beszterczebánya, Bártfa, Eperjes, Nagyszombat, Sopron, Körmöczbánya, Nagy-Szeben és Brassó városok régi számadáskönyvei tanuskodnak róla, hogy már a XV. század elejétől kezdve mily sokat áldoztak védműveik fentartására s ágyúk öntésére.

Most tárgyalt korszakunk végén s részben a XVI. század elején, nem ritkán még az őskori földvárak vagy a római castrumok alapzatain épülnek fel s részben újra végváraink, Árva, Lengyelország és Szilézia felé, Dévény, Pozsony, Sopron, Moson, Ausztria ellenében; Németujvár, Styria, Belgrád a törökkel, Tersat és Clissa pedig az adriai tengerrel szemben; így továbbá a volt rablóvárak: Vöröskő, Beczkó, Bolondócz; a királyi mulató várak, mint Vajda-Hunyad, Visegrád, Zólyom, Véghles, Tata, Tihany, Tátika, Csobáncz, Diós-Győr; folyamvölgyi váraink: Murány, Munkács, Torna, Vinna, Znió s végül sziklaváraink: Somoskő, Salgó, Zagyva, Buják, Fülek Nógrád, Kékkő, Eger, Hollókő, Szanda, Revistye, Szászkő, Trencsén, Sáros, Dédes, Kapi, Huszt, Kis-Sebes, Szarvaskő, Fraknó, Ghymes, Ajnácskő, Lietava stb.

A magyarországi várak, építészeti styljök s erődítési rendszerök tekintetében, bátran mondhatjuk, hogy Európa valamennyi várstyljét kifejezésre juttatták. És ennek már fentebb okát adtuk, midőn kimutattuk hadtörténetünk főbb mozzanatait és ott említők, hogy a Kelet és Nyugot csaknem minden nemzetiségű hadi népe megfordul hazánk földjén. A középkori régi várak építői nálunk leginkább benczés papok; később olasz, majd német mesterek. Román stylű műemlékek ma már e nemben kevés (pl. Visegrád), csúcsíves azonban nagyobb számban maradt fenn. Hogy különben e stylek, mint építészeti kormeghatározó adatok várainkon oly ritkán mutathatók ki, annak oka főleg abban keresendő, hogy nincs építmény, mely annyi átépítésen és változtatáson menne keresztül, mint épen egy vár s különösen a mi váraink, melyek között egy sincs, a mely egy vagy több ostromot ne állott volna ki.

E korszak kiállítva volt számos hadi emléke közül kiemeljük TARCZAY TAMÁS sírkövét, melynek eredetije a sárosmegyei Héthárs mezőváros csúcsíves temploma déli kápolnájának keleti falába álló helyzetben van beillesztve. Anyaga vörös márvány, magassága 1·90 méter, szélessége 1 méter, keretén lapidaris betűkkel vésett fölirata következő: HIC SEPULTVS EST — GENEROSUS ET STRENUUS MILES DOMINUS — THOMAS TARCZAY — ANNO MILESIMO CCCC NONAGESIMO TERTIO.

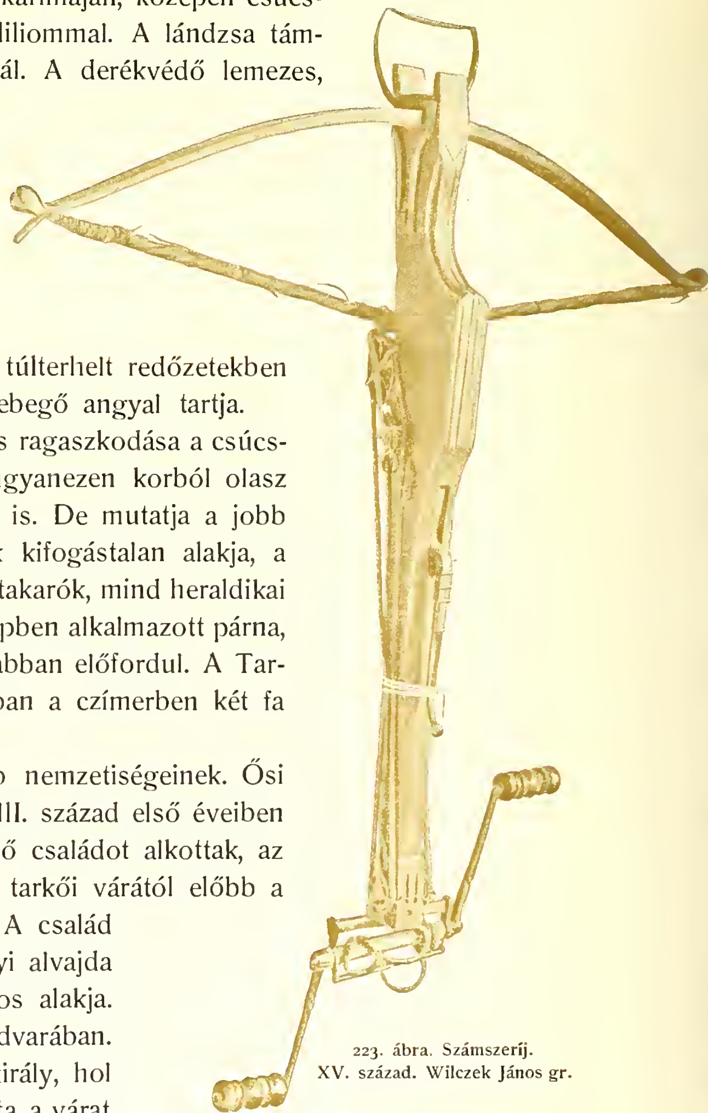
E sírkő egyike legszebb, legplasztikusabb alakos sírköveinknek, mely úgy egészben, mint részleteiben a legszigorúbb csúcsíves ízlésnek hódol. A kereten belől, a bemélyített képes mezőből, erőteljes, emelt plastikával domborodik ki a pánczélos alak, álló (nem a szokott fekvő) helyzetben, mi azt mutatja, hogy e sírkő eredetileg sem volt sírláda (tumba) fedelül szánva, hanem a templom falába volt befalazva. Az alak plastikája kifogástalan, erőteljes, zömök, középtermetet mutat, a művész ügyesen töltötte be vele a rendelkezésére álló lapot, a mennyiben csak a két könyökvas s a két vassarú csúcsos vége nyulik ki a kereten, de az erőteljes dombormű itt is erősen kiemelkedik a kereten felül.

222. ábra. Számszerij. Wilczek János gr.

Az alak arcza férfias, fiatalos, bajusz és szakálltalan, miként az azon korban szokásos volt, mint ezt több síremlékünkön látjuk, ezzel hódolva mintegy a Mátyás királyunk által követett szokásnak, kit reánk maradt nagyszámú arczképei szintén bajusz és szakáll nélkül ábrázolnak. Fejét a vértre erősített szakállvédővel (Barthaube) ellátott vassipka (Salade) fedi, rajta az ötszörös liliom ékítéssel (melyből csak három látszik), diszített vízirről a szokásos látó hasíték hiányzik. A lovag termetét teljesen csúcsíves ízlésű vértezet takarja, mely mintája az ezen korbeli legszebb vértezeteknek. Ezek tekinthetők az első teljes sima lapokból álló vértezeteknek, melyek az egész testet

vasba burkolták, mert ezeket megelőzőleg azok egy részét a sima vasak mellett sodrony és bőrrészletek képezték. A vállvédők simák, a felső karvédek lemezesek, az alsók bordázottak, a könyökvasak hegyesek, a kezek fedetlenek. A mellvért két lemezből áll s az alsó, mely a felsőt részben takarja, felső karimáján, középen csúcsívben kimagasló ékítést mutat, felül egy gyürűvel egybefoglalt három liliommal. A lándzsa támpontjául egy a mellvért jobb oldalára erősített hatszögű vaspánt szolgál. A derékvédő lemezes, alján csipkés nyújtványokkal (tuiles), az ágyékvédőt vassodrony képezi. A lemezes térdvasak fölött és alatt a lábszárvasak simák, alól a lábakat lemezes vassarúk takarják s a reájuk erősített hosszú, egyenes nyakú, csillagos tarajú sarkantyúk egymást keresztezik.

223. ábra. Számszeríj. XV. század. Wilczek János gr.

A lovag derekára hatalmas egyenes pallos van csatolva, melynek markolatán balkeze nyugszik, jobbjában zászlónyelet tart, melynek lándzsás vége a feliratos keretbe nyúlik, maga a zászló pedig, a lovag feje mögött kecses hajlásban a hátteret tölti ki. A természetes s nem túlterhelt redőzetekben lecsüngő köpenyt a sírkő két felső sarkában ügyesen alkalmazott két lebegő angyal tartja.

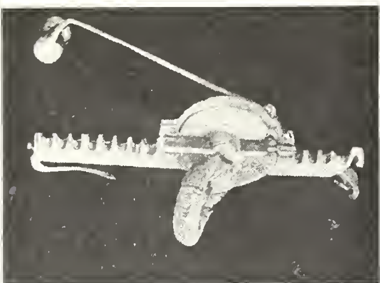
E sírkő kétségtelenül német mester műve. E mellett bizonyít szívós ragaszkodása a csúcsíves ízléshez, mely az egész művön feltünő, sőt szembeszökő, holott ugyanezen korból olasz mesterektől már nem ritkák az átmeneti, sőt tiszta renaissance alkotások is. De mutatja a jobb kézt alul levő czímer is. E czímer szabatos stílje a paizs és csőrsisak kifogástalan alakja, a sisakdísz helyes aránya a paizsalakhoz, a lombszerű ízlésesen alkalmazott takarók, mind heraldikai érzékkel bíró német mesterre vallanak, de arra vall különösen a czímerképben alkalmazott párna, mely a magyar heraldikában ismeretlen, de a német sisakdíszeknél gyakrabban előfordul. A Tarczayak egyéb ránk maradt czímerein a párnát sehol sem találjuk. Magában a czímerben két fa között egy mókus áll.

A kihalt tarkői Tarczay család egyike Sáros vármegye legrégibb nemzetiségeinek. Ősi fészkük a tarkői sziklavár volt. Törzsük RUTKER (RÜDIGER) comes, ki a XIII. század első éveiben költözött Tyrolból Magyarországba. Ezen Rüdiger utódai két különböző családot alkottak, az dősebbik ág BERZEVICZY név alatt ma is él és kiterjedt, az ifjabbik ág tarkői várától előbb a Tarkői, majd valószinűleg a Tarcza-folyótól a TARCZAY nevet vette föl. A család énykorát a XV. században érte el. Ekkor élt TARCZAY GYÖRGY erdélyi alvajda és TARCZAY TAMÁS, Mátyás király jeles hadvezére, sírkövünk pánczélos alakja.

Tarczay Tamás mint »aulae familiaris« kezdte pályáját Mátyás udvarában. 1474-ben 6000 főnyi csapattal Lengyelország pusztítására küldte őt a király, hol Zmigrod városát éjjel megrohanva, hatalmába keríté. Innen megostromolta a várat is s azt elfoglalva, portyázásainak központjává tette s felpusztítván közel kétszáz falut, nagy zsákmánynyal tért vissza.

1478-ban ismét rabló hadjáratra küldte őt a király ugyancsak Lengyelországba, Ausztriába és Karinthiába, hadjárataiba kisérte a királyt. 1480-ban bevette Radkersburgot (Regede) s ostromolta Gráczot.

Tamás ez érdemeit a király adományokkal jutalmazta s mivel a Tarczayak kihalt ágainak birtokai is az ő kezében összpontosultak, családját anyagi téren is fényre emelte. Meghalt 1493-ban. Fia MIKLÓS már az ország bárói sorába emelkedett, II. ULÁSZLÓ főkamarása volt. Mohácsnál, mint a magyar lovasság vezére, hősi halált halt. Egyetlen fia, a kalandos életű GYÖRGY, 1557-ben Nagy-Szőllősnél esett el s vele az az ősrégi tarkői Tarczay nemzetség fiú ágon sírba szállott.

224. ábra. Számszeríj-felhuzó készülék. Wilczek János gr.

E sírkő egyike azoknak hazánkban, melyről a nép ajkán monda él. E monda szerint a köpenyt tartó két angyal Tarczay Tamás két iker-fia, kik apjok féltékenységből eredő dühének áldozataivá lettek.

Hasonló nagyérdekű síremlék volt a SZAPOLYAI IMRÉ-é (XXXII. tábla), melyet szintén hű gipsz másolatban mutattunk be.

Az eredeti a szepeshelyi székesegyház szentélyének oldalfalába van befalazva s vörös márványból készült. A nevezett egyház megújítása után ma a Szapolyai-kápolna szentélyében, Szapolyai István nádor sírkövével szemben van elhelyezve.

HÁRTYA-CODEX.

Miniature-ökkel ékítve. Szövege skolasztikus bölcseleti tanköltem ényt tartalmaz, egy magát római születésűnek valló pratói tanár tollából, az anjou-házból származott nápolyi bölcs Róbertnek ajánlva. Készült 1334–1343 évek között. A miniature-ök az olasz trecento jellegével bírnak. Ő cs. és ap. kir. Felsége bécsi udvari gyűjteményében őriztetik, hova az ambrasi kastélyból került.

XXXVIII.

Magassága 2·73., szélessége 1·41 m. Keretén a lapidáris betűkkel vésett körirat a következő: ✠ HIC JACET ILLUSTRIS | AC EXCELLENS DO(M)I(N)US EMERICUS COMES PERP.(ETUUS) SEPE | SIENSIS ET PALLATINUS | REGNI PANNONIE QUI OBIIT MCCCC LXXXVII.

A kereten belől a képes mező alakját egy sugár oszlopokon nyugvó hat ívbehajlású csúcsíves keret képezi, mely fölött a két felső sarkot díszes akanthus-levelek töltik ki. Az ívezet alatt áll az elhunyt pánczélos alakja. Arcza bajusz- és szakáltalan, szemei hunyvák, fejét kicsiny tollforgóval díszített vassapka födi, melyet alól egy a nyakvashoz erősített állvédő egészít ki. Termetét teljes középkori vért födi, jobbja mellén pihen, balját a bal oldaláról lecsüngő egyenes pallos markolatának keresztvasán nyugtatja, lábait hosszú, egyenes sarkantyúkkal ellátott, lemezes csőrsarúk födik, zsámolya nyugvó oroszlán, melynek füleit egy-egy rosetta képezi. A pánczélos alak háta mögött két lebegő angyal szőnyeget tart, ennek szegélyét váltakozva dülények s pontozatokból alkotott díszítés képezi, bélése a csúcsíves korban kedvelt és gyakran alkalmazott virág ornamentikát mutat. Jobb hóna alatt tornazászló nyelét tartja. A kettős szárnyú zászló díszítése a köpeny béléséhez hasonló, a rajta levő czímer paizs alakja: hegyekből növekedő farkas. A lovag lábszáraival egy magasságban, mindkét oldalt ismét egy-egy bő tunikába öltözött angyal áll s magok előtt egy-egy renaissance czímerpaizsot tartanak. E czímerpaizsok közül: a czímertanilag jobb oldalon levő, hármas halomból növekvő farkast mutat, jobbról fölülről egy befelé fordult holdsarlótól, balra alól egy nyolczágú csillagtól kisérve. A baloldali paizs czímeralakja: egyszarvú. Az emlék egészen jó föntartású.

226. ábra. Alabárd. Wilczek János gr.

Érdekesek a sírkövön elhelyezett czímerpaizsok. Fölül a tornalándzsa lobogóján a családi czímer foglal helyet: (kékben) hármas halomból növekvő természetes farkas — a jobboldali paizson ennek ismétlése, az atya czímere a baloldali paizson; (veresben, ezüst) egyszarvú: az anyáé. Ez a középkori sírköveken a czímerek rendszeres, szabályos elhelyezése.

225. ábra. Emberforgó. Wilczek János gr.

A Szapolyai család, mely Jánosban a magyar királyi székre emelkedett, ősrégi család, de csak a XV. században kezd szerepelni. Emelkedésüket főleg Mátyásnak köszönhetik, ki Imrét és testvérét Istvánt magas polczra emelte.

Imrét, mint kiválóan tanult embert kartársai litteratus (deák) melléknévvel tisztelték meg. Fiatal korában HUNYADI JÁNOS alatt tanulta a fegyverforgatást, ennek halála után már 1459-ben az öszes sókamrák grófja (Comes) volt. Öt évvel utóbb 1464-ben már a bosnyákországi kormányzóságban és a horvát báni méltóságban találjuk, valamint ekkor már szepesi örökös gróf és főispán is volt. 1465-ben — úgy látszik — a boszniai kormányzóságtól megfosztatott. Nőül a pelsőczi Bebek családból Imrének leányát, Orsolyát vevén, ez által is tetemes vagyonhoz jutott és ez úton sógorának, Pelsőczy Pálnak örökségét is igyekezett megszerezni. Azonban, miután 1468 táján a a szép jövedelmű harminczad főigazgatói tisztet is a király rendeleténél fogva Csáktornyai Hampónak volt kénytelen átengedni és nevezett sógora utáni örökség megszerzésére nézve is némi nehézségeket gördítettek elébe, Mátyás királylyal, jóltevőjével feszes viszonyba jutott. Utóbb azonban ismét visszanyerte a király kegyét és több hadjáratban és békeszerződésekben vett részt. 1485-ben nádorrá választatott. Életének utolsó éveiben még Tokaj várát és a hozzá tartozó uradalmakat is adományul nyerte. Meghalt 1487-ben. Ő, ki 1459-ben még csak egyszerű vitéz volt, emelte családját a főrendek közé.

A XV. század fegyverzeti emlékei közül különösen kiváltak a bécsi cs. udvari fegyvergyűjtemény magyar tárcsa-paizsai, melyekből egész sorozatot voltunk szerencsések kiállíthatni. Ezek egyike (lásd alább a 238. ábrát) fából készült. Fölülete pergamenttel bevont és gipszszerű anyaggal beborított, melybe csúcsíves stílű díszítmények vannak bepréselve és azután vastagon aranyozva. A paizs fölületének közepén az András-kereszt, melyen egy mondatszalag fonódik át, a mértékletességi egylet jelmondásával: HALT | MASS | IN | ALLN | DINGN. Négy sarkában az egylet betűjelvénye. Keretét szépen fonódó akanthus levéldísz képezi. Teknője erősen, csaknem félkörben meghajlott, miáltal igen kecses formát nyer. Belső felülete szintén pergamenttel bevont és barnára festett. A paizs külső részén még öt nagy gömbölyű fejű szög látható, a melyekhez belül a tartó szijazat volt erősítve. A tárcsa felső széle félkörben lekanyarított és a kopja számára kis kivágással bír.

A másik tárcsa-paizs (239. ábra) szintén magyar forma. Fából. Felülete előbb bőrrel s azután gipszanyaggal van bevonva, melybe szabad kézzel vannak benyomva a középkori csúcsíves stylre jellemző diszítmények. Az egész gazdagon van aranyozva. Az ornamentika, makkokkal rakott cserfalombok között, nyulat kergető agarat, majmot és alul két vadászeb között ülő szarvast ábrázol. A paizs felső széle ferdén, balról jobbra van levágva. Jobb sarkán a kopjának helye van kikanyarítva. Alsó sarkai kigömbölyítvék. A paizs belseje vörösre van festve. Belül a tartószíjak lógnak. I. Miksa magyar testőrei viseltek hasonló paizsokat. Hasonló példányok fordulnak elő a Theuerdankban és Weisskunigban is, valamint ilyeneket viseltek a középkori játékokban is (Mummereien).

Különösen érdekes azonban az az álló paizs (236. ábra), melyet a turini armeria reale olasz királyi fegyver múzeum engedett át kiállításunkra. Ez is fából készült, hoszúkás, fölül lekerekített négyzetalakkal, közepén háromszögű széles bordával, a mely felső végén kiugró csúcsos orrt képez. A paizs fölülete kívül durva vászonnal, belül erős bőrrel bevont és tempera festékkel vastagon festett. Külső felületén ezüst alapon a paizs közepén, ennek felső részében stilizált felhők között egy csúcsíves stílű vértbe öltözött vitéz alakja, baljában háromszögletű lobogót, melyen a sugárzó felkelő nap látszik s jobbjában czímerpaizsot tartva, látható. A vértes alatt egy haránt szalagon rozetták által elválasztott minusculás felirat, ez alatt pedig egy monogramm van festve. A paizs szélén mondatszalag fut körül, szintén minusculás felirattal.

A lovag által tartott czímerpaizs vörös mezejében három arany csőrű és lábú ezüst hattyú áll, még pedig úgy, hogy kettő fönt s egy alant áll. Ez a Schwanen német és a Dounin lengyel nemesi család czímere.

A vitéz alakja alatti keresztül vonuló egyenközű szalagon a következő cseh nyelvű fölirat áll minusculabetűkkel: Pomoz. mily. pan.

A paizs körületén pedig ugyanolyan tipussal:

Pan hvali. vzgdie Ti. a. iminio. (Na iminio) ty. zlavna. timi. neyczo zyzn. Teit. nakuietie (mak métie) wineczno. puinut. pomnit.

A középső vízszintes fölirat alatt majuskulás W. monogramm áll, mely bizonyára Szent Wenczelnek, Cseh- és Lengyelország védszentjének monogrammja.

A föliratok Gilles-nek a bécsi udvari múzeum őrének megfejtése szerint: Az úr segélyével. Ismerd a dicsőség istenét, dicsőséges nevedre emlékezve, miért is életed legyen mindig tisztelt. Létezz lovagiasan és őrizd meg mindig emlékedben jó hírnevedet.

Wenczel neve cseh nyelven annyit tesz: „a dicsőség koronája".

E fölirat e szerint tulajdonképen e szenthez van intézve.

A hosszukás alakú paizs belső oldalán erős szíjból fonott keresztalakú fogantyú van alkalmazva, a mely mellett egy-egy vas fül áll ki. Ez utóbbihoz valószinűleg még valamely fogókészülék volt eredetileg erősítve. E paizsot 1843-ban Frigyes porosz herczeg ajándékozta Carlo Albertónak s így került az a turini kir. fegyvergyűjteménybe.

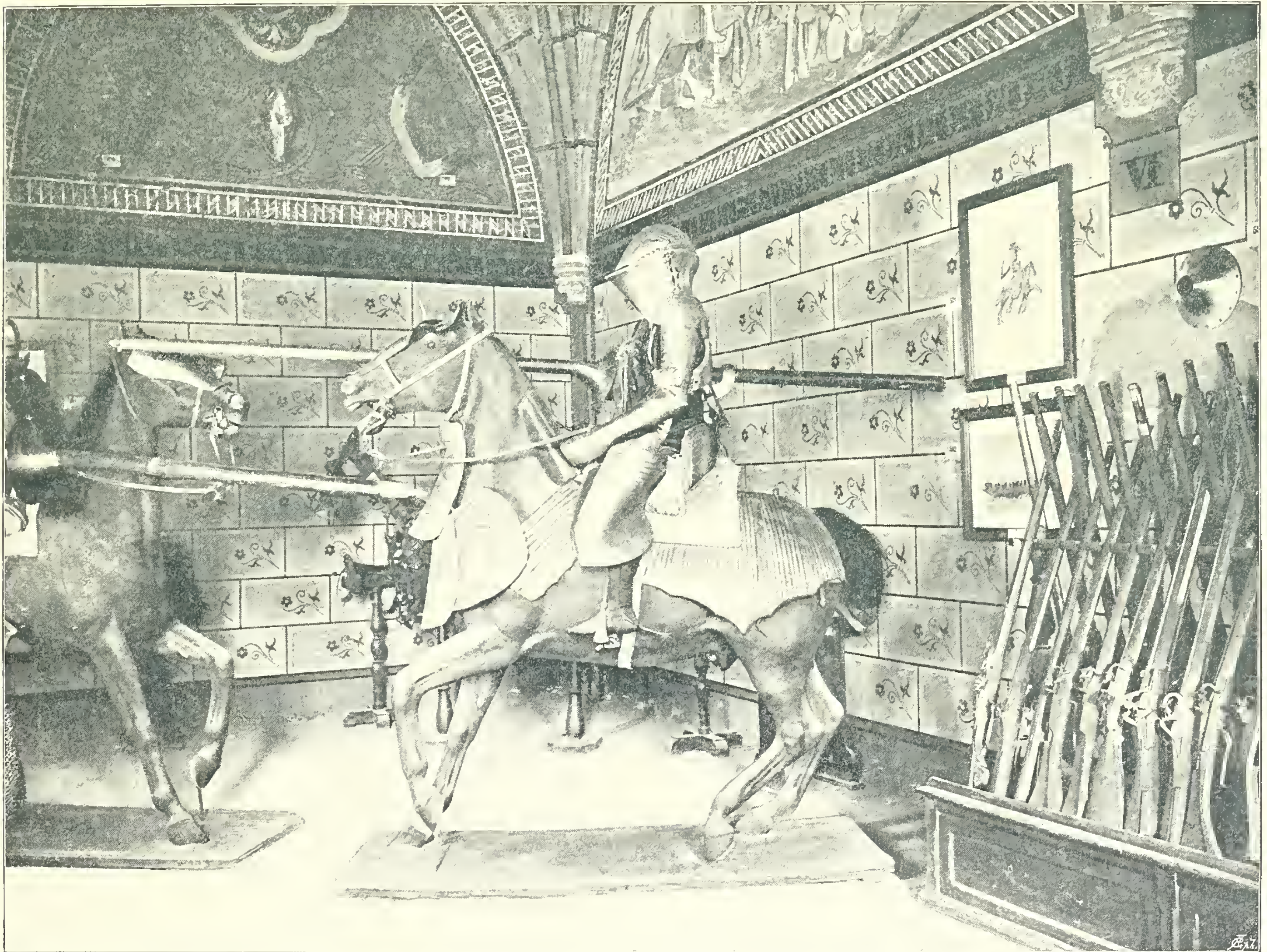
E paizsot bátran tekinthetjük Mátyás király fekete gyalogsága paizsának. Tudjuk, hogy e fegyvernemnek első magvát cseh és lengyel zsoldosok képezték, kiknek egyelőre meghagyta fegyverzetüket, tisztjeiket és vezénynyelvüket is. Az álló paizs ezen formáját tehát a csehek hozták divatba nálunk.

A német császárral folytatott háborukban azután könnyen kerülhetett mint hadi zsákmány paizsunk Németországba s utóbb a porosz királyi gyűjteménybe.

Történelmi ereklye számba megy továbbá az a másik gyalogsági álló paizs, melyet a Bécs városi történelmi múzeum állított ki, s a mely szintén vászonnal bevont fából készült.

Alakja hosszúkás négyzet és kevéssé teknősen hajlott. Közepén az egészen ékalakban végig futó borda emelkedik ki. A festés alapszine ezüst, melyen a széles keretben fekete színnel csúcsíves lomb-ékítmény van festve. Fönt két oldalt kerek medaillonban két czímer, jobbra nem paizsba zárva hármas halmon kettős kereszt (Magyarország czímere) és balra paizsba zárva faágon álló s szájában aranygyűrűt tartó fekete holló (Mátyás király czímere) látható. A két czímer között a bordán sugarak között angyalfő. A paizs középtere egy nagyobb és egy kisebb festett mezőre van osztva. A nagyobbikban, egy XV. századbeli pánczélos lovag öltözetében, Szent György áll gyalogosan s a kezében levő lándzsával a lábai alatt levő sárkányt öli meg. Jobbra egy vár tornyai, balra pedig a térdelő szűz Kleodolinda alakja látható. Az alsó kisebbik mezőben, csúcsíves medaillonban a IHS betűk olvashatók (Jézus nevének monogrammja, melyet közönségesen így szoktak olvasni: „Jesus hominum Salvator". Jézus az emberiség megváltója). A paizs belseje barnára festett s a közepén bőrrel átvont fogantyú van megerősítve, az alján pedig egy léczdarab felszögelve.

Paizsunk lehetett ugyan Mátyás királyé is, de tekintettel kevésbbé művészi kivitelére, s arra, hogy gyalogsági paizs volt, míg a nagy király mindig lovon harczolt; valószinűbb, hogy úgy ezen családi czímerével ékített, mint a m. n. múzeumban s ugyancsak a bécsvárosi múzeumban levő s monogrammjával ellátott paizsok is gyalogtestőr csapatának vitézei által hordattak s azon időben kerültek a városi Zeughausba, midőn Mátyás király 1485. június 1-étől 1490 április 7-éig Bécsben is tartott udvart.

227. ábra. Torna-vértezet a XV. századból. Ő császári és ap. kir. Felsége ambrasi várkastélyából.

A XV. századbeli hadtörténelmi emlékek sorozatából kiemeljük a következőket:

Harczi csákány vasból (237. ábra), csőr alakú, négyélű vassal, melynek nyaka bordázott. A csákány fokát egy hegyes kúpban végződő gerezdes kis buzogány képezi, melynek kilencz gerezdje S alakra hajtott vasakból van. A nyél bordázatokkal tagolt vaspálcza, mely csavarmenettel a hengeralakú és közepén magas bordával két részre osztott üres vasfogantyúba van becsavarva. A nyél alsó végét egy félgömb-alakú vas zárja be. A csákányon átdugott nyélre kétfülű csavarral egy lefelé álló vastüske van erősítve, mely a nyeregkápa-szíjazatba való beakasztásra szolgált.

Kiállította: WILCZEK JÁNOS GRÓF.

Emberfogó (225. ábra), vasból, patkó alakban előre hajtott villával, melynek két száráról befelé véggel egymáshoz érő vasnyelv van csuklóvassal erősítve, melyek a nyakra történő tolásnál a szárakra behajlanak és az alattuk levő aczélrugók által helyükre visszalöketnek. A vasnyéltokból két hosszú vasfül nyúlik be a fogó rúdjára s ahhoz le van szögezve. A nyél vége vas körpánttal szegett s alul egy erős vastüske áll ki.

Kiállította: WILCZEK JÁNOS GRÓF.

Csatavilla (XXXV. tábla) botban, mely vashengerben elrejtett három szuronyból áll, melyek ütésnél a hengerből három felé kiugranak. A bot alakú, fekete bőrrel bevont vashenger feje vésett és áttört vasbordák közt a görög

228. ábra. Mátyás király kardja. A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményből.

mythologiából vett és rézből kivésett jelenetekkel van ékítve. Tetején egy oroszlánfejben végződő rugó egy vasajtócskát fog le, mely a szuronyok nyílását zárja el. A bot alsó végén egy áttört művű, körte alakú vasgömb van koptató gyanánt alkalmazva. A szuronyok négyélűek s lapjaik homorítottak. A középső szuronyon STOGHO (CREMA), másik oldalon pedig a spanyol fegyverkovács neve GIO (BATISTA) van bevésve.

Kiállította Wilczek János gróf.

T o r n a v é r t e z e t (227. ábra), teljes lovas tornaalakon, csiszolt vasból. Áll sisakból, mell-, hát-, kar- és lábvértből. A nehéz sisaknak elől élben kiszögellő arcz- és állvértje, mely egy darabból a bordázott sisaksapkához és az alul kiszélesedő nyakvérthez, a mely a hátvértre támaszkodó széles vastüskével bír, sárgarézfejű szegekkel van szögecselve. Rendkívül keskeny látónyilása az állvértnek a sapkához való szögecselésénél van áttörve. Az arczvértnek a tarkóvérthez való szögecselésénél egy kettes levél és három hosszegyközény-alakú légzőnyilás van kivágva.

A bordázott hátvérthez egy keskeny nyakú, két oldalán bőrlemezes derékvért van körítve. A balkarvért nyolcz lemezből áll, melyek közül a második csipkés szélű bordázott lapoczkavértet képez. A könyökvértet négy lemez képezi, a melyek közül az egyik csipkézett kagylóalakú. Az alkar és kézvért egy darabból készült. A jobbkar vértezete eltérő a balkarétól, a mennyiben a bordázott csipkés kagyló az alkarsínre is átterjed.

A lágyékvértet nyolcz egymásra szögecselt, sima, csiszolt lemez alkotja. A czombvért az alsó lábszárra is átterjedő s egyik oldalán lekerekített, felül bordázott, alól sima vaslemezből készült, a mely a térdnél bordázott diszítésű.

A mellvért jobboldalán s egyik végén horogszerűen meggörbített gerelytartó vasrúd, a baloldalához pedig egy kissé hajlott, bőrrel bevont paizs van erősítve. Ez utóbbinak megerősítéséhez egy fonott kötél szolgál, a melynek végei a paizs előtt lógnak le.

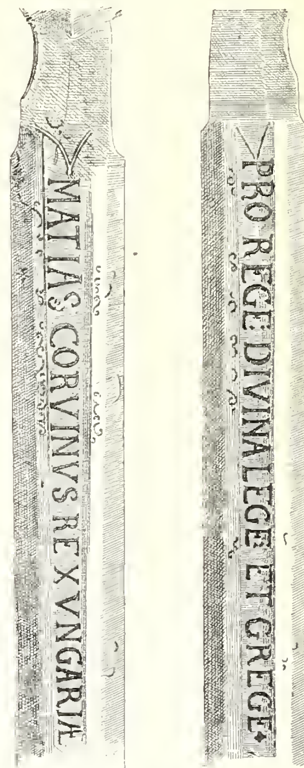
Az érdekes bordázott vértezet I. Miksa császár találmánya, s az a czélja, hogy könnyebb vasszerkezet mellett mégis elegendő ellenállást legyen képes kifejteni. Az e fajta vértezetek a XV. század végén jelennek meg, de már 1530. végén le is tünnek.

E lovasvértezet egyes részei még a következők voltak:

Lóhomlokvért csiszolt sima vasból, a mely a ló fejének egész felső részét borítja és a szemek és fülek táján kidomborodik. Közepén magas, négyélű tüske nyulik ki, alapjain két négyszögalakú felhajló lemezzel. A vért szélein sárgarézfejű szegekkel diszített.

Tornanyereg fából, bőrrel bevonva. Magas, félköralakú támlája, valamint a kápa erős, sima, csiszolt vaslemezzel borított. A kemény tehénbőr felső részét szarvasbőr födi.

A nyergen két vaskengyel és lenzsinórból készült farmatring van. A kengyel szárai laposak, hosszúkás háromszögalakúak és három széles borda fut rajtuk végig; a talpallót négy csavartalakú vaslánc képezi. A kengyelen czínezés nyomai láthatók.

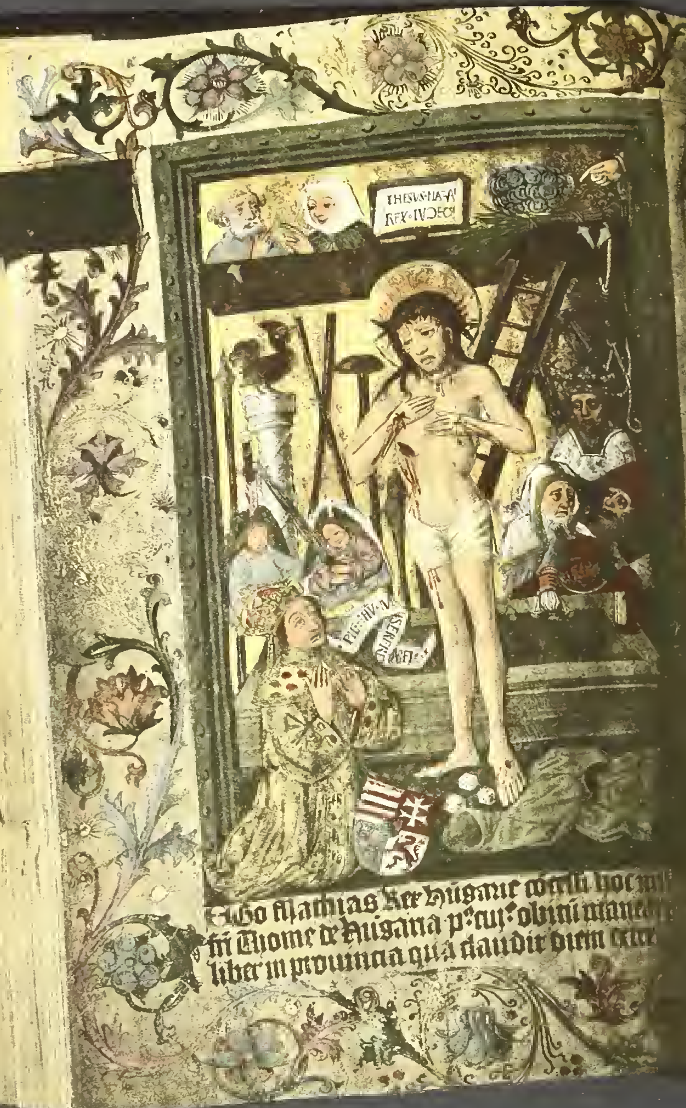
229. és 230. ábra. Feliratok Mátyás király kardjáról. Bécs.

Az ambrasi várkastélyból kiállította Ő császári és apostoli kir. Felsége.

Lóvértezet fekete, bordázott és szélein kikanyarított, kovácsolt vaspléhből. Az egész vértezet kilencz részből áll, úgymint: két nyakvértből, két lapoczka-, egy mell-, két derék-, két gerincz- és farvértből. A nyakvért mellső része hat darab lemezből rákfarkszerűen szögecselt, s alsó lemeze nagyobb s kiszélesedő, felületén félkörös

HUNYADI MÁTYÁS KIRÁLY MISEKÖNYVE

Hártya-kézirat 31 kezdőbetűvel és három lapnagyságú képpel. Az itt ábrazolt kanon-képen a sírjaból kiszállt Üdvözítő előtt a donator Mátyás király térdelő alakja és czímere látható. Felirata szerint e könyvet a király Magyarországi Tamás ferenczes szerzetesnek ajándékozta. E fényes codex 1469-ben fejeztetett be. A jezsuiták római könyvtárából (Bibliotheca Rossiana) került Bécsbe, hol most a jezsuiták könyvtárában őriztetik.

bordázattal bír. A mellvért sima. A két lapoczkavért kagylóalakú s két részből van összeszögecselve, szélein pedig átlyukasztott. A gerincz- és farvért egy darabból készült.

Kiállította Az Erdélyi Múzeum régiségtára.

Tornagerely, hengerdedalakúvá gyalult vastag fenyőfa-rúd, csavarszerűen felfutó sárga-fekete festett csíkkal, melynek végére egy gúlaalakú, hosszú, tokos hüvelylyel ellátott vascsúcs van ráhúzva. Súlya 4 kiló 590 gramm.

Kiállította Wilczek János gróf.

231. ábra. Nyereg, elefántcsonttal borítva. XV. század. Batthyány-Strattmann Ödön hg., Körmend.

Gerelyrúd-paizs, csiszolt vasból, sárgarézpitykékkel kiverve, alul a széle pirosbársony-czafrangokkal van diszítve.

Ezen alakban, valamint a vele szemben álló lovas alakban is a középkori tornáról akartunk a nagy közönségnek némi tájékozást nyujtani. Ezen czél menti azt, hogy több különböző fajtájú, nemű és származású részletből állítottuk azt össze. És annyival kevésbbé tehettünk másként, mert, fájdalom, teljes tornavértezetek a legnagyobb és elsőrangú gyűjteményekben is a ritkaságok közé tartoznak.

Sisak (XXI. tábla), félgömbalakú sapkával, a melynek közepén éles borda fut végig. A sisaksapka szélén sárgarézgömbfejű szegekkel megerősített fehér bőrszijazat újabb keletű. A sisakormon vert és aranyozott művű kétszarvú kecskefő-, mint czímerrészlettel. A sisakföveget vert és vésett művű vörösrézszalag futja körül, melybe góthikus minuskulás betűkkel fölirat van vésve akként, hogy minden két betűt egy díszes rozetta szakít meg. E fölirat:

in * pe * ra * to * re bt.

A mi W. Boeheim szerint annyit jelentene, mint »Ihesus Nazarenus + Principi Emathiae + Regni Albaniae + Terrori Osmanorum + Regi Epiri + Benedicat«.

Súlya három kiló. E sisak Castriota György, másként Skanderbeg albániai herczegé volt, a ki 1403–1467-ig élt.

Skanderbég rettenhetetlen hős és nemesszivű fejedelem, Hunyadi János fegyvertársa, a török hatalom megtörésében hazánk történetében is szerepet játszik. Ő is egyike azoknak, kik Ulászlót a törökkel kötött béke megszegésére ösztönzék, segélysereget igérve. 1444-ben november 10-én, a szerencsétlen várnai csata napján, már későn érkezik, de még jókor, hogy a menekülő szerencsétlen magyarok jelentékeny részét oltalma alá vegye s

mindennel ellátva, hajókon Ragusába szállíttassa. Mindezekért a reá tartozó hadi emlékeket szintén magyar vonatkozású hadtörténelmi emlékeink közé sorolandónak tartjuk.

Sisakunk oly kicsiny, hogy a fejre nem megy reá. Állrész nélkül a fejen meg sem maradhatna s az arczra annyira reá nyomulna, hogy a látást teljesen megakadályozná, annyival inkább, miután a meglevő részen visir nincsen. Mindezek folytán részünkről azt hiszszük, hogy sisakunk czímer vagy halotti sisak volt.

Kiállította: Ő CSÁSZ. ÉS APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGE.

232. ábra. Kürt, hársfából. XV. század. Wilczek János gr.

L ó h o m l o k d í s z czímer paizsalakban, ezüstből, külső felületén tűzben aranyozva. A homlokdísz XV. század végéről való csúcsives áttört művű ezüst lombdíszítéssel van ékítve, a melyen doboló, hegedülő, dudáló, tilinkózó, zenélő alakok vannak; a lombok között pedig állatok vannak kiöntve. Egyes virágokon a zománczozás nyomai láthatók. A hármas bordájú szegélyt, chrysopras, gránát, türkisz ékkövek rekeszes foglalványokban veszik körül, valamint a lombdiszítmény ágai között is hasonló fél ékkövek és három nagyobb hegyi jegecz látható. Az ékkövek egy része hiányzik.

A középen szívalakú vért közepén tolltartóhüvely van megerősítve, a melyen szintén ezüstből készített virágok láthatók, melyeket középükön apró gránátok diszítenek.

A hüvely alatt kerek carneol van befoglalva, melynek égetett fehér felületén koszorúban IHS | MARIEF | ILIVS felirat olvasható. A carneol alatt zöld zománczos kerek lapon 1565 évszám IB betűk és egy n y i l a z ó o r o s z l á n alakja domborodik ki, a hüvely felett pedig ugyancsak zöld zománcz alapon két ezüstbe vésett czímerpaizs van felforrasztva, a melyek közül az egyikben RASKAI és hármas halmon álló gyűrűt tartó holló, a másikban BODO név és néhány virág látható. Az egész mű úgy látszik, hogy különböző rendeltetésű ötvösművek darabjaiból lett összeállítva.

233. ábra. Alabárd. Wilczek János gr.

Az egész homlokdísznek a fejkantárhoz való megerősítésére négy kis karika szolgált.

A három czímerpaizs közül a nyilazó oroszlán ismeretlen ugyan előttünk, de ez határozza meg műtárgyunk korát az 1565 évszámmal. Miután pedig másik két czímerpaizsunk ugyanegy munkájú az előbbenivel, így kétségtelen, hogy szintén azon korból származik. És ezt a történelmi adatok is bizonyítják. Két czímerpaizsunk közül egyik a ráskai Ráskay, a másik pedig a györgyi Bodó családé. A két czímer egymás mellett a férj és nő czímere kell, hogy legyen. És csakugyan mint egy 1511 augusztus 15-ikén kelt oklevélből kitünik RÁSKAY ERZSÉBET BODÓ FERENCZ neje volt.

A Ráskay család ma már kihalt, a Guth-Keled nemzetségből ered és egyes tagjai már a XIII. században zászlós urak. Erzsébetünk atyja Balázs, Mátyás király budai várnagya, később pedig 1518-ig tárnokmester volt.

Férje Bodó Ferencz szintén neves nemesi családból származik, mely ugyancsak Mátyás király alatt szerepel és emelkedik, Gergely szintén ép úgy mint Ráskay ezt megelőzőleg budai várnagy és utóbbi kir. tárnokmester volt. Gáspár, Ferenczünk atyja, Mátyásnak gyermekségétől hive. 1457-ben vele együtt volt bebörtönözve, utóbb a királyné főajtónállója, és ő volt az, a ki a nagy király holttestét Bécsből a Dunán Budára kisérte.

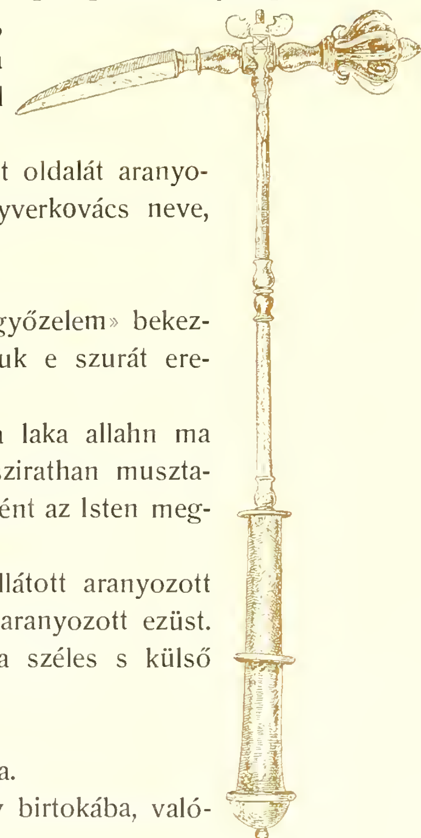
Ferencz a XVI. század egyik kimagasló törökverő hőse. 1518-ban II. Lajos király tanácsosa. A mohácsi vész után Szapolyai tántoríthatlan híve és hadvezére. Mint ilyen folyton Ferdinánd ellen harczolt, mígnem Eger mellett csatát vesztvén, elfogatott és Bécsbe vitetett. Ekkor kétszáz magyar úr vállalt érte felelősséget, de ő maga visszautasította, mert nem akart Szapolyaitól Ferdinánd pártjára állani. Bécsi fogságában halt is meg.

E történelmi adatok bizonyára csak becsesebbé teszik előttünk ez ötvösművet. A melyet, tekintve a két családnak szerepét Mátyás udvarában, egyes részeiben az ő hires ötvöseitől is származhatóknak joggal gondolhatunk.

Kiállította JURIE LAVANDAL GUSZTÁV DR. Bécsből.

N y e r e g (231. ábra) fából faragva, kívül alak, szalag és lombvésetekkel gazdagon födött elefántcsonttal teljesen borítva. Belseje nyers bőrrel s ezenfölül nyirfa héjával van beragasztva. A nyereg felső lapján az elefántcsonttal nem

borított farészek, valamint az egyes mezőket elválasztó gerincz-pántok és a nyereg szegélypántja czinóber-vörösre vannak festve. Az elefántcsont borításon XV. századbeli viseletű férfi és női alakok, szárnyas griffek s a sárkányt ölő szent György alakja van kivésve. A nyereg támlapja kettes körlap. A nyeregkápa pedig kos orr alakban görbülő és végén két lapra oszlott. Egyik oldalán mozsarat irányzó két majom van kivésve. Az alakok közti tért kitöltő fák és stilizált virágok közt szalagok futnak, melyek bevésett és feketére festett betűkkel és jelmondatokkal vannak díszítve. A nyereg előrészén ily jelmondat: Gedenkch und halt mindkét oldalon s ennek előrésze a kápán és második része a közép lapon ismételten előfordul, míg a hátsó lapokon a szalagokon K, G, C, és S betűk különböző távolságokban többszörösen fordulnak elő. A hullámos alakban faragott éles, magas gerinczű nyeregbe két oldalt a hasalló és kengyelszíj részére két-két hosszú négyszögű nyílás van kivésve, míg a nyeregszárak négy csúcsában páros lyuk van fúrva. Az egyik sarokban paizsba vésve kereszt, † valószinűleg a készítő mester jegye látható. A körmendi várkastélyból kiállította BATTHYÁNY STRATTMANN ÖDÖN HG.

234. ábra. Harczi csákány. Wilczek János gr.

Kard, egyenes, kétélű széles pengével, a melynek markolat felüli részén mindkét oldalát aranyozott beétetett arabeszkek diszítik. Az arabeszk végén négyzetes keretben a készítő fegyverkovács neve, illetve bélyege olvasható.

Amel-i Mohammed el anszari (a medinai Mohammed műve).

A bélyeg felett a penge közepén mintegy ctm. széles szalagon a 48. szura «A győzelem» bekezdése van aranyozott betűkkel beétetve. A mondat vége már nagyon lekopott. Ide iktatjuk e szurát eredetiben és fordításban, miután az a legtöbb török fegyveren olvasható.

A «győzelmi» szura első verse: «Inna fatahna laka, fathan mubinan li-jaghfira laka allahn ma takka-el dama min dzanbika va ma ta akkára va jutimma nimatu ha aleika va jadijaka szirathan musztakhiman»; magyarul: «Valóban mi nyilvános győzelemre segítettünk téged, hogy lásd, miként az Isten megbocsátja bűneidet és kegyelmet gyakorol veled, és az igazak útján vezet».

A kard keresztvasa egyenes, végén kis gombbal s közepén rövid tüskével ellátott aranyozott ezüstből készült. A markolat farészét piros selyem borítja, kupakja pedig tojásdad alakú és aranyozott ezüst.

A hüvely, barnapiros bársonynyal bevont és négy hordkarikával bír; csúsztatója széles s külső oldalán arabeszkekkel díszített. A hüvely foglalványai aranyozott ezüstből valók.

A kard súlya hüvelyestől 2 kiló 100 gramm.

A császári gyűjtemény leltára kardunkat THURY GYÖRGY kapitánynak tulajdonítja.

A kard maga a XV. század végéről való s csak később juthatott Thury György birtokába, valószinűleg mint török hadizsákmány.

235. ábra. Buzogány. Wilczek János gr.

A közép-thúri »Thúry« család okmányainkban a XV. században kezd szerepelni. 1422-ben éltek Hont megyében Mihály és Imre. János 1464-ben királyi ember, Miklós pedig Mátyás király alatt szerepel. De a család legnevesebb tagja a vitéz THÚRY GYÖRGY kapitány. Ferdinánd és Maximilian királyok alatt harczolt folyton a török ellen s azoknak valódi réme volt. 1544-ben a sági várban lakott, innen sietett ő Balassa Menyhért védelmére Lévára, meghallván a törökök ágyúzását. Jelen volt 1552-ben Eördögh Mátyás vezérsége alatt, a palásti mezőn esett szerencsétlen harczban. Ott ő szabadította meg az olaszokat a török kezéből. Lévai kapitány volt 1558-ig, a mikor Lévát a király Dobó Istvánnak ajándékozta. Innen Palotára ment kapitánynak. Innen ment ő 1563-ban Maximilian koronázására Pozsonyba, hol az ünnepélyek alatt régi szokás szerint Gyulaffy Lászlóval sok néző előtt bajt vívott. Mint palotai kapitány 1566-ban, míg Zrinyi Szigetvárban hősi halált halt, Arszlán budai pasa ellenében hősileg megvédte a gondjaira bizott várat.

Eck gróffal, Győr parancsnokával, Palotáról Veszprém és onnan Tata alá sietett, résztvevén azok felmentésében. Majd százhúsz huszárjával Maximilián győri táborába vonult. Itt a kémszemlére jött Mohammed székesfehérvári béget megvervén és elfogván, Maximilián ezen hőstettéért őt az egész tábor előtt lovaggá ütötte és nagy aranylánczot függesztett nyakába.

Itt bemutatott kardja arabs felírása szerint régi arabs pallos lévén, ezt is bizonyára a török elleni harczaiban zsákmányolta.

Valódi ostora lévén a töröknek, ezek mindent elkövettek megejtésére, a mi végre sikerült is. Thúry 1571-ben kanizsai kapitány volt. A törökök valami ürügy alatt kicsalták a várból s hősi küzdelem után megölték. Fejét levágva Konstantinápolyba küldték. Testét pedig Zrinyi György temettette el Kanizsán.

A bécsi udvari fegyvergyűjteményéből kiállította Ő CS. ÉS APOST. KIR. FELSÉGE.

Kard, egyenes, kétélű pengével, a melynek egyik oldalán reczézett alapon aranynyal kivert virágdiszítés, egy négyzetben, valamint egy nagyobb körben összekuszált török betűkkel bevert fölirat van diszítés gyanánt beverve. A markolat hengerded, fekete bőrrel bevont, s végén ferdén leszegett vörösréz kupakkal ellátott. Az egyenes keresztvas feketére befuttatott és közepén négy elődomborodással bír. Hüvelye chagrinbőrrel bevont fából van és külső oldalán préselt arabeszk diszítéssel bír. A három hordkarika széles vasfoglalványnyal ellátott. A foglalványpántok bordázottak s áttört művűek. A hüvely széle elefántcsont lemezzel van beszegve.

236. ábra. Gyalogsági álló pajzs. Armeria Reale, Turin.

E kard állítólag CASTRIOTA GYÖRGY más néven SKANDERBÉG tulajdona volt.

A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményből kiállította Ő CSÁSZ. ÉS APOST. KIR. FELSÉGE.

Mátyás király kardja (228. ábra). Egyenes kétélű pengével, a melynek alakja a XV. századra vall. A pengén a következő felirat (229. és 230. ábra) van nagy majuskulás betűkkel beétetve, a mely eredetileg aranyozva lehetett. Az egyik oldalon: MATIAS CORVINUS REX VNGARIÆ, a másikon (P)RO REG(E) DIVINA LEGE:ET GREGE.

E föliratot két vastag vonal határolja, a melyek mellett egyszerű kacskaringós vonalak, mint az egykori diszítés nyomai láthatók. A markolat keresztvasa ízléstelen, s nehéz, nagy, több szögletű hosszúkás markolatgombbal bír s vastagon van aranyozva. Fogantyúja hosszában bordázott és aranyozott huzallal van körülvéve. Az egyenes XV. századbeli pengéhez ezen gyűrűs keresztvasmarkolat a XVII. században alkalmaztatott. Súlya 1 kiló és 100 gramm.

A penge valódi eredetét már többször kétségbevonták, s a nagy király testőrségének valamely tisztjéé is lehetett, a mint a fölirat második részéből lehetne gyanítani. Szokatlan a fölirat első részében Mátyás nevének MATIAS formában H nélkül való írása, mely teljesen ellene mond az akkori gyakorlatnak. Valódiságát azonban BOEHEIM szerint I. Miksa császárnak tiroli Zsigmond főherczeghez intézett s Linczben 1491 január 16-án kelt irata bizonyítja, a melyben említi, hogy Mátyás király kardját küldi s hogy még egy ágyúját is el fogja küldeni. A kard tényleg Innsbruckból származik.

A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményből kiállította Ő CSÁSZ. ÉS APOST. KIR. FELSÉGE.

Tárcsa-paizs, lovassági, fából, pergamenttel és gipszanyaggal bevonva, ezüstözve és festve. A tárcsapaizs közepén virágok között álló nő alakja látható, a ki jobb kezében egy lobogó mondatszalagot tart, melyen minuskulás betűkkel

i..w..i..m..G.t.n.

(ich wart im Garten) rövidített felirat olvasható.

A paizs szélén csúcsíves stilizált levéldísz fut körül, mintegy 3 ctm. szalagon. Valószinű, hogy ezen lovassági paizs I. Miksa magyar király lovasgárdájának fölszereléséhez tartozott, a mint azt egyes részleteiben a Theuerdankból ismerjük.

A gyöngén hajlott paizs felső széle lekanyarított s a dárda számára kimetszéssel bír. 1490-ből való.

A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyűjteményből kiállította: Ő CSÁSZ. ÉS APOST. KIR. FELSÉGE.

A XV. századi sisakok közül jellegzetes az ú. n. csőrsisak (211. ábra), mely kovácsolt, csiszolt vasból készült. Csúcsos sipkájára elől a szögeken és csuklóvasakon mozgó arczvéd borul és csőr alakjában előre nyúlik. A csőr felett középen megszakított ívalakban két hosszú látólyuk van kivágva s a csőr kiindulásával a vas körül hármasan alkalmazott lélegzőlyukkal van áttörve. A sisak-sipka alja-széle is hasonló, de kisebb lyukakkal van szegélyezve. A két kiló és 400 gramm súlyú sisak a XV. század első feléből való.

Kiállította WILCZEK JÁNOS GR.

Nem kevésbbé érdekes azon XV. századi vassisak is (212. ábra), mely gömbölyű sisak-sipkából s ehhez erősített, hátul kiegyenesedő rákfarkas nyakvértből áll. A nyakvédő szélein nyolcz darab nagyfejű szegekkel egymásra szögecselt vaslemezből készült, a melyeket alul két sor szeggel megerősített erős, fekete bőrszíj tart össze. A közepén alig kiemelkedőn, bordázott sapka alsó szélét egy sor nagyfejű rovátkolt szög diszíti; előrészének erősítésére pedig a sapka elején egy csigavonalakkal és rovátkokkal ékített mozdíthatlan homloklemez szolgál. Az állazó hiányzik róla. Az ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET engedte át kiállításunkra kolozsvári régiségtárából. — A 214. ábrán látható igen súlyos (3 kiló 950 gramm) sisak WILCZEK JÁNOS GR. tárgyai közül való.

H[illegible]NYA[illegible] [illegible] KIRÁ[illegible]

Arany- és [illegible] [illegible] réve[illegible] ékítve. A XV. századi [illegible] renaissance [illegible] remeke. A király halála után [illegible] szőnyeget megszerezte [illegible]

XL.

A tornasisakok közül szintén WILCZEK JÁNOS GR. gazdag gyűjteményéből mutatunk be egyet (213. ábra), mely kovácsolt, csiszolt vasból négy külön részből, sárgaréz fejű szögekkel van összeszögecselve. A hátsó részen az előrészhez való illesztésnél, két oldalt, közepén szívalakú és alul-felül négyesével alkalmazott, áttörtmívű lélegzőlyukakat látunk. A sisak teteje négyszeresen bordázott és körül párosan alkalmazott nyolcz lyukkal s közepén egy nagyobb négyszögű lyukkal van áttörve. Látórése kiterjedt szívalakban kivájt idomú; a mellvért két oldalt négy-négy sárgaréz fejű szöggel volt a sisak vállához szögecselve s alsó részén négy nagy kerek lyukkal áttört. A hátsó rész alján a hátvért részére (mely hiányzik) csuklóvas van alkalmazva. A XV. század végén készült sisak súlya 11 kiló 30 gramm.

237. ábra.

238. ábra.

Magyar tárcsapajzs. A bécsi cs. és kir. udvari fegyvergyüjteményből.

Ugyancsak WILCZEK JÁNOS GR. régiségei közül három igen becses számszeríjat mutatunk be fénykép után készült ábrában. A legdíszesebbet (221. ábra) halászati és vadászjelenetekkel vésett elefántcsont borítja. A kurta, vastag íj aczélból készült, vastag pattintó húrja czérnasodrattal van körülcsavarva. Hátán czímerpaizs van, mezejében egy küllős kerékkel. A paizsfedő sisak felett a sisak oromdíszt vadászkürtök közé állított négy küllős kerék képezi. Ez alatt N. 4. van bevésve. Számszeríjunk a XVI. század elejéről való.

A második számszeríj (222. ábra) sokkal egyszerűbb és régibb a most leírtnál. Ez diófából készült, elefántcsonttal borítva, a pattintó szerkezetnél virágos lombvésetekkel ékítve. A kifelé hajló íj halcsontból van és a számszeríj végéhez czérnasodratú zsineggel van lekötözve. Az íj végéhez vaskengyel van szíjjal hozzáerősítve; pattintó húrja hiányzik. A kengyel arra szolgált, hogy a ballistarius azt földre letámasztva, beletaposott s így szorította le az íjat addig, míg a felhúzó készülékkel azt megfeszítette s a húrt a dióba megakasztotta. Ezen számszeríj még a XV. századból való.

A harmadik számszeríj (223. ábra) szintén a XV. században készült, nehéz fegyver, aczél ívvel, angol kerekes feszítő-szerkezettel és taposó kengyellel. Az ív két vaskapocscsal van a faágyhoz erősítve.

Egy érdekes számszeríjfelhúzó-készüléket 224. ábránkban mutatunk be, mely kecskebakhoz hasonló úgynevezett «német szerkezet» vasból. A készüléken paizsban sólymászó alak, fölötte V. H. betűk vannak bevésve. A vasrúd végén 1625. évszámot látunk újabban beütve, mert e készülék még XV. századi munka.

Kiállította Wilczek János gr.

A XV. században használt alabárdok közül két érdekes példányt mutatunk be, melyek szintén Wilczek János gr. gyűjteményéből valók. Az egyiknél (226. ábra) a csiszolt vas, levélalakú széles bárdlap kétélű és felső végén egy kétélű horog és szintén kétélű szurony-fokából pedig egy éles kurta tüske áll ki. A hüvelytokról kétfelé vízszintes irányban szintén két hegyes tüske nő ki. Az összenyomott hengerded alakú nyéltokból a nyolczszögű bikkfarúdra két hosszú vasfül nyúlik le, mely reá van szögezve. A nyél alul tokos, durva vastüskében végződik. Ezen alabárd olasz eredetű, de ilyenek nálunk is használatban voltak.

A másik alabárd (233. ábra) svájczi forma, csiszolt vasból, kifelé karajolt élű széles bárdlappal, melyből fölfelé keskeny szurony, hátrafelé pedig egy lapos tüske áll ki. A bárd fokát egy hosszú, négyszögletű, hegyezett erős vastüske képezi. A bárd nyakából villa alakban két igen hosszú vasfül nyúlik le, melyek közé a rúd van illesztve s négy küllős sárgaréz csillagokon áttörő vastag szögekkel a fülekhez szögecselve. A bárdlapon lyukak, makkalakú áttörés és minusculás O betűk sora képezi a diszítést. Érdekes a rajta levő fegyverkovács-bélyeg, mely paizs-alakban M idomú jegyből s e fölött három golyóból áll.

A harczi czélokra szolgáló XV. századi híradó kürtök egyik ritka példányát 232. ábránk tünteti elénk. Anyaga hársfa, melynek ívalakban hajló hangcsöve két részből van egybeállítva és hétszer bordázott fekete bőrrel bevonva. A kürt szája kelyhes, egy darabból esztergályozott fa és a hangcsőre reá van húzva. A kürt felső végén elefántcsont- és szaruból több bordájú tok van a fuvócső befogására, mely azonban ma hiányzik. A hangcső közepén nagy vasgyűrű van a vállzsinórra való beakasztás czéljából alkalmazva.

Kiállította Wilczek János gr.

Buzogány (235. lap), gerezdes, edzett vasból, csúcsíves ízlésben megalkotva. Hat lapra alakított vasnyele két magas bordával három részre van osztva, melyek közül az alsó rész csavarmenetes csappal van a középső részbe becsavarva, mely a csavarmeneten fölül négyélű nyárssá alakul s a buzogány nyelének felső részében van elrejtve. A buzogány feje csúcsíves stílben vésett és áttört hat gerezdből áll, mely gerezdek a nyéllapokra derékszög alatt vannak vörösrézzel átforrasztva. A nyél alsó végét sárgarézből vésett rosetta födi. E XV. századi buzogányt szintén Wilczek János gr. engedte át kiállításunkra.

A budai királyi palota, Mátyás király korában (l. fennebb a 106. lapon adott 135. ábrát). Szinezett gipszmodell. Készítette Stephanie Adolf cs. és kir. ny. százados. Nagysága 1 □-méter.

Stephanie munkálatai közben úgy a fenmaradt összes képeket, mint a létező történelmi forrásokat felhasználta.

Kiválóan segítségére voltak: a Schedel-féle nürnbergi krónikában 1493-ban megjelent ismert rajz és Rabatta tábornok által 1687-ben készített alaprajz.

A budai királyi palotáról fenmaradt történeti adatok szerint azt a mai helyen IV. Béla király építtette. Korábbi időkben Ó-Budán állott a királyi palota. Annak kiépítését az Anjouk folytatták. Nagy Lajos úgylátszik teljesen befejezte. Zsigmond már csak belsőleg diszítette és hatalmas körfalakkal, bástyákkal és árkokkal vette körül.

Fényének tetőpontjára azonban Mátyás emelte. Ő építette ünnepélyek számára az új palotát, a könyvtárt, a csillagdát, a papok házát, fedett erkélyeket, több saroktornyot és az istállókat, ugyancsak ő ékesítette fel a kapukat és tereket kutakkal és szobrokkal.

A törökök elfoglalván Budát 1529-ben, a királyi palotát újabb erődítményekkel vették körül. Nemsokára azonban egy tűzvész az egész királyi várat elhamvasztotta. Ekkori helyreállításánál már csak erődjellegére voltak tekintettel. Midőn pedig 1686-ban az egyesült keresztényhadak Budavárát bevették, a királyi palota csaknem romhalmazba lőve hevert, úgy hogy a hajdani fényes épületekből egyetlen egy sem maradt fenn. Az utóbb eltakarított romokból töltötték be azt a nagy és mély árkot is, mely a mai Szentgyörgy-tér felől a királyi várpalotát a budai vártól elválasztotta.

Midőn Mária Terézia királynő a mai királyi palotát építtetni kezdte, a réginek már alapfalait is alig találta ott.

Mátyás király szobra (l. fönnebb a 107. lapon adott 136. ábrát), gipszmásolat. Az eredeti a Szászfejedelemségben levő Budiszin (Bautzen) városában a kaputoronyban van befalazva.

Mátyás, mint történelmünkből tudjuk, 1468-tól kezdve diadalmas háborút folytatott előbb Podjebrád Györgygyel, utóbb pedig Jagello Ulászlóval a cseh koronáért, melyet végre 1479-ben az Ulászlóval kötött olmützi béke által úgy fejezett be, hogy ő Morvaországot, Sziléziát és a két Luzácziát nyerte. Mátyás a háború lezajlása után e tartományaiban azonnal a rend helyreállítására gondolt s Luzáczia számára, melynek egyik fővárosa Budiszin volt, előbb János nagyváradi püspököt, 1481. okt. 29-én pedig STEIN GYÖRGYÖT nevezte ki kormányzónak.

Mátyás fölismerve Budiszin fontosságát, annak emelésére mindent megtett. Miután 1469-ben meghódolt Mátyásnak, még ugyanazon évben nyerte a pénzverési jogot és a vörös pecsét használatának kiváltságát, 1470-ben megerősítette összes régi privilegiumait, 1471-ben municzipális statutumainak szabadságát, 1474-ben szabad bormérést s 1481-ben jószágaira vonatkozólag adományozott nekik privilegiumokat. Ez idő alatt a város rohamosan fejlődött. Számos középület emelkedett. De mindezeknél nevezetesebb volt a budiszini Ortenburg nevű várnak újból való fölépítése, melyet 1483-ban Mátyás rendeletéből Stein György kormányzó kezdett meg s melyet három év alatt fejezett be.

Ezen vár tornyát, melyben a főkapu van, ékesíti Mátyás király itt bemutatott szobra. E torony magassága $74^1/_4$ szász láb. Belsejében még megvan a régi csúcsíves kápolna.

Szobrunk kemény homokkőből készült s magassága $23^1/_3$ szász láb, miből a király alakjára öt láb esik.

Az egész úgy tünteti föl a nagy királyt, mintha egy csúcsíves templom kapujában trónján ülne. Közepén gazdag csúcsíves tagolatú négy oszlop között a kapuzat belsejét ábrázoló fülkében áll a trón, melyen Mátyás ül, lábait egy előtte nyugvó oroszlánon tartva. Feje fedetlen, leomló dús hajzattal. Testét díszes csúcsíves teljes vértezet fedi, külön darabból álló nyakvérttel s két kerek vállvérttel. A mell kettős csipkés tagolatú vértből van összetolva, melyek középen stilizált liliomban végződnek. A csipővért rákfarkszerűleg egymásra tolt három csipkézett lemezből áll. Balvállát és ölét gazdag redőzetű palást takarja. Jobbjában kormánypálczát és baljában birodalmi almát tart. Arcza szakál- és bajusztalan, mint azt az olasz divatnak megfelelően minden egykorú képén látjuk. A mint mintegy előre tekint, arczán a nyugalom mellett erély és szellem kifejezése ül. A costüm teljesen megfelel a kornak, ilyen vértezetet látunk vezéreink, Tarczaynak és Szapolyainak sírkövein s ugyanígy van ő maga is ábrázolva a bécsi Philostratus Corvin-codex miniaturján.

239. ábra. Tárcsa-paizs. Ő cs. és ap. kir. Felsége ambrasi gyűjteményéből.

De a legfontosabb ez esetben az, hogy mint a budiszini annálisok följegyzik, Stein György kormányzó különösen gondoskodott arról, hogy a szobor a királyhoz tökéletesen hasonlítson. Ezért már befalaztatása után is háromszor volt ismét levéve a király alakja s végre még Budára is küldve, hogy a művész Mátyás arczvonásait híven eltalálja. Vagy helyesebben mondva, a szobron a király arcz-

vonásait a király budai udvarában levő olasz szobrászok dolgozták át a valóságnak megfelelően s csak miután ez már megtörtént, állíttatott az föl véglegesen. És tényleg ez a része a szobornak a legművészibb és leggondosabb kivitelű. És ez műtörténetünknek egyik legérdekesebb lapja.

A király alakja fölött a kapuboltozatot mesterileg vésett redők osztják kétfelé s alattuk kétoldalt egy-egy angyal lebeg, nyitott koronát tartva Mátyás feje fölé; baljában egyik angyal kormánypálczát s a másik pallost tart.

A kapuboltozat feletti keresztpárkányon egyszerű négyszögletű keretbe zárva olvassuk még majuskulás betűkkel: § MATHIAS § REX §.

E párkány fölött háromszögű tympanon emelkedik, karcsú csúcsíves fialába végződve. Közepén művésziieg áttört akanthus- és lombvésetek között, nyitott korona alatt két tárcsaalakú czímerpaizs látható, az egyiken Magyarország és Dalmáczia s a másikon Csehország czímerével.

A király alakja mellett két oldalt, a mai lapos falmezőkön hajdan Szerbiának, Boszniának, Bulgáriának, Ausztriának, Sziléziának és Luzácziának. Luxemburgnak és végül Mátyás királynak czímerei voltak domborúan kivésve, a melyek azonban azóta tönkre mentek.

A kiugró csúcsíves párkányzat alatt a hosszúkás négyzetalakú alapzaton olvasható a műemlék készítésének éve:

ANNO § MCCCCLXXXVI § SALV(TIS).

Szobrunkban tehát nagy királyunknak nemcsak 1486-ból származó leghitelesebb arczképét, hanem viselt hadi costümjének is hű mását bírjuk, miért is az reánk nézve hadtörténelmi szempontból is becses ereklye.

Ha műtörténelmi szempontból vizsgáljuk ez alkotást, hű képét nyerjük az azon korbeli magyar szobrászatnak. A még csúcsíves befolyás alatt álló olasz renaissance-művészet első behatása alatt áll az.

Szembeötlik tympanonunkon a két czímer felett a korona, hogy miért nem a magyar szent korona az miért hasonlít az inkább a német császári koronához.

A feleletet megtaláljuk reá a budai királyi palota ormáról származó nagy vörös márványból faragott s a budiszini czímerhez műkezelésére nézve teljesen hasonló czímeren, mely Mátyás királynak, mint magyar és cseh királynak ábrázolja czímerét s a mely szintén ilyen koronával van takarva. Az olasz művésznek nem volt nemzeti érzéke, hogy a magyar koronát faragja ki, hanem a helyett egy csúcsíves művű áttört stílszerű koronát vésett.

Mindenesetre nagy államférfiúi belátás volt, birodalma idegen nyelv és nemzetiségű tartományaiban, neve és kormányzása emlékezetét ily művészi alkotásokkal megörökíteni.

Szobrunkról még csak annyit jegyzünk meg, hogy az újabban némileg restaurálva lett. Így mind a két korona le volt törve s a király jobbkarja is. Ez utóbbi helytelenül is restauráltatott, mert GROSZERN SAMU 1714-ben megjelent munkájában az emlék rajzát úgy adja, hogy a király jobbjában pallosszerű egyenes kardot tart, mely kardnak hegye töredékben, a trón melletti függönyön ma is megvan; holott emlékünk mai állapotában, a jobb kézben kormánypálczát látunk.

E kor emlékei között volt végül kiállítva Nándorfehérvár 1456-iki ostromának és felmentésének hadtörténelmi térképe, melyet BÁRCZAY OSZKÁR készített s a melyen Hunyadi Jánosnak és Capistránnak e világra szóló hadi ténye szemléltető módon volt feltüntetve.

DR. SZENDREI JÁNOS.

AZ ELSŐ RÉSZ TARTALMA:

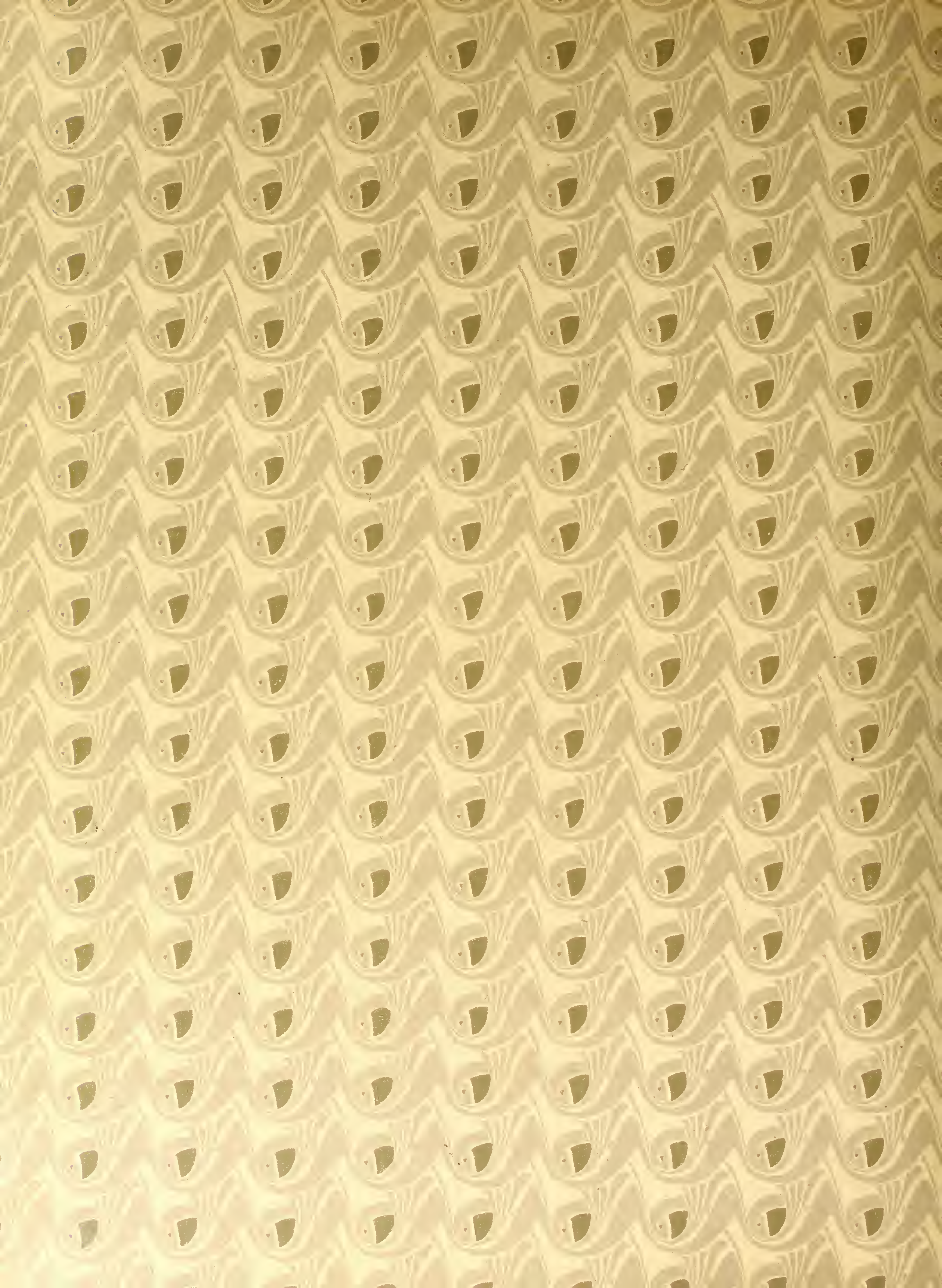
BEVEZETÉS.

ÁRPÁDOK KORA.

VEGYESHÁZI KIRÁLYOK KORA.

AZ ELSŐ RÉSZ MŰMELLÉKLETEINEK JEGYZÉKE:

Nyomatott Hornyánszky Viktor
cs. és kir. udv. könyvnyomdájában
Budapesten
az 1897—1901. évek alatt

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00076 4288